शुद्धपत्र.

शुद्धिपत्राचा उपयोग केल्यानंतर ग्रंथ वाचावा.

प्रस्तावना

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२९	३	हुद्याला	हुद्याचें
३६	२२	१७२९	१७१९
४८	१०	सपत्ती	संपत्तीचे

ग्रंथ.

१, टीप	९	सहा	दहा
११, टीप	९	२३	१५
२२, टीप	२	१६८	१६१
२५, टीप	२	१६८	१६१
७९, टीप	१	२५	१५
९३, टीप	१	समानी	सानी.
९५, टीप	१३	दादा, भाऊ व बाबा	भाऊ, दादा व बाबा
९७, टीप	११	२१७	२५७
१६२	१७	२३	२६
१७४	१५	१	२
१७९	१	५	४
१८२	५	५	४
१८३	१	५	४
२१३	९	२५ जुलै १७५९	१७६०
२१४	९	१७५९	१७६०
२२३, टीप	४	३६	१३८
२२३, टीप	९	३६	१३८
२३९, टीप	२	४५	१४७
२४०, टीप	१४	४५	१४७
२४९, टीप	७	३७	१३९
३१२	३	येरण	येरच

प्रस्तावना.

१. पूर्वजांच्या इतिहासाची आस्था महाराष्ट्रांत अलीकडील तीस पस्तीस वर्षांत नव्यानें आली आहे.

(अ) यूनिव्हर्सिटी स्थापन होण्याच्यापूर्वी दादोबा पांडुरंगादि जी मंडळी झाली त्याचा काल शालोपयोगी लहानमोठीं पुस्तकें रचण्यांत गेला. इतिहासाचीं साधनें शोधून काढण्याच्या कामीं हळहळ दाखविण्यापलीकडे त्याच्या हातून विशेष कांहीं झालें नाहीं तरी पूर्वजांचा खरा इतिहास असावा अशी इच्छा त्यावेळीं त्या लोकांना झाली हें त्या हळहळीवरून अनुमानता येतें.

(ब) डॉक्टर भाऊ दाजी, विश्वनाथ नारायण मंडलीक, उमियाशंकर याज्ञिक, कृष्णशास्त्री गोडबोले इत्यादि मंडळींनीं त्या कालीं हिंदुस्थानच्या प्राचीन व मध्ययुगीन इतिहासाविषयीं बरेंच लिहिलें आहे; परंतु, महाराष्ट्राच्या अलीकडील इतिहासाकडे, फार तर राहूंच पण थोडें देखील, लक्ष्य देण्यास त्या मंडळीला फुरसत झाली नाहीं.

(क) यूनिव्हर्सिटी स्थापन झाल्यानंतर, यूरोपखंडांतील देशांचे प्राचीन व अर्वाचीन इतिहास वाचून इतिहासाविषयीं स्पष्ट व उदात्त कल्पना नव्या विद्वानांना याव्या हें साहजिक होतें (१) त्या नवीन कल्पनांचें प्रथम फल म्हटलें म्हणजे निळकंठराव कीर्तने यांची ग्रांटडफवरील टीका होय कीर्तन्यांना अस्सल कागदपत्र न मिळाल्यामुळें यद्यपि त्यांनीं केलेली टीका तात्त्विक आहे तत्रापि ग्रांटडफच्या ग्रंथांत दोष व न्यूनें आहेत हें दाखविण्यास तिचा उपयोग झाला आहे हिंदुलोकांच्या भित्रेपणाविषयीं व हिंदुस्थानांतील निरनिराळ्या राष्ट्रांच्या स्वतंत्र अस्तित्वाविषयीं त्या टीकाकाराचें म्हणणें सयुक्तिक व सशास्त्र आहे इतकेंच कीं, ही टीका अत्यंत त्रोटक आहे १८६७ पासून पुढें डेक्कन कॉलेजांत व कदाचित् एल्फिन्स्टन् कॉलेजांत मराठ्यांच्या इतिहासाची आस्था बाळगणारी कांहीं मंडळी निपजत चालली होती असें दिसतें (२) कीर्तन्यांच्या टीकेनंतर विविधज्ञानविस्तारांतून एक बखर, एक राजनीति व एक काशीराजाची भाषांतर अशीं तीन जुनीं बाडें बाहेर पडलीं (३) त्यानंतर रा. साने, मोडक, चिपळोणकर व ओक ह्यांच्या अवाढव्य (काव्य) इतिहाससंग्रहाला सुरवात झाली (४) पुढें लवकरच प्रभू लोकांच्या इतिहासाचीं साधनें थोडींबहुत जगापुढें आलीं. (५) नंतर कांहीं कालानें बडोदें येथें शिवराजाच्या दोन बखरी छापल्या गेल्या (६) पुढें भारतवर्षाला प्रारंभ झाला व (७) अलीकडे वासुदेवशास्त्री खरे ह्यांनीं ऐतिहासिकलेखसंग्रहाला सुरुवात केली आहे येणेंप्रमाणें साठपासष्टांत इतिहासाच्या आस्थेची जी एक लाट उसळली ती अजून म्हणजे

१८९८ तीहि चवत्या प्रमाणावर आहे व पुढेंहि असोच ... असा धर्म आहे कारण आतापर्यंत जो साधनसंग्रह छापला गेला आहे तो जो अजून छापावयाचा राहिला आहे त्याच्या मानानं अगदींच थोडा व तुटपुंजा आहे

२ महाराष्ट्रांत स्वदेशाच्या इतिहासाची आस्था अठराव्या शतकांत व एकोणिसाव्या शतकाच्या पहिल्या चतुर्थांत यरीच होती व तत्समाधानार्थ बखरी निर्माण झाल्या

हिंदुस्थानांत इतिहास काय तो दोन भाषांत लिहिलेला आढळतो एक फारशींत व दुसरा मराठींत कारण इतिहास लिहून ठेवण्यासारखीं कृत्यें हिंदुस्थानांत मुसुलमानांच्या व मराठ्यांच्या हातूनच काय तीं झाल्यासारखीं घडलीं आहेत शीख, रजपूत मवास व पाळेगार ह्यांनींहि पुडावे व बखेडे वरेच केले आहेत त्यांचे गद्यपद्य इतिहास अधून मधून पहाण्यांत येतात परंतु, संगतवार इतिहास ज्यांचा अभिमानानें सांगतां येईल अशीं व्यवस्थित प्रौढशा पोंचलेलीं राष्ट्रें झटलीं म्हणजे एक मराठ्यांचें व दुसरें मुसुलमानांचें इराण तुराण अफगानिस्थान व अरबस्थान ह्या देशांतील मुसुलमानांना इतिहासाची गोडी पूर्वीपासूनच आहे मुसुलमानांच्या सहवासानें त्यांच्या तवारिखा पाहून मराठ्यांनींहि बखरी लिहिण्याचा प्रघात पाडला सध्यापर्यंत छापून प्रसिद्ध झाल्या आहेत त्या सर्वांत बखोर्द येथें छापलेली चिटणिशी बखर अगदीं जुनी आहे त्याच्या अगोदर लिहिलेली कोणतीही बखर उपलब्ध नाहीं त्याच्यापुढें मात्र पुष्कळ बखरी लिहिल्या गेल्या सुद्द पेशव्यांच्या येथें बखरनवीस असत त्यांचा धंदा जुने कागदपत्र पाहून बखरी सजविण्याचा असे सुद्द पेशव्यांना वाचण्याकरितां ज्या बखरी लिहिल्या जात असत त्यांतील मजकूर कालानुक्रमानें लिहिलेला असे ह्या बखरींच्या गांवोगांव ज्या नकला होऊन गेल्या त्यांत नावांचा व तारखांचा घोटाळा होण्याचा संभव असे कांहीं बखरी प्रांतोप्रांतींच्या माहितगार मडळींनीं कर्णोपकर्णी ऐकून लिहिलेल्या आहेत त्यांत मोठमोठे प्रसंगहि बाकेतिकच व पौराणिक तऱ्हेनें व नाफळरीतीनें वर्णिलेले आहेत पेशव्यांच्या यथील बखरींतील मजकूर कालानुक्रमानें लिहिला जात असे असें म्हणण्यास मजजवळ आधार आहे दुसऱ्या माधवरावाची आजी ताई साठ्ये म्हणून होती तिच्या वंशजांनीं आपलें दप्तर मला दाखविलें त्यांत सवाईमाधवराव आठ वर्षांचे असतांना त्यांना वाचण्याकरितां एक लहानशी बखर साष्टबाईच्या तहापर्यंत लिहिलेली आहे तिच्यांतील मजकूर बहुतेक कालानुक्रमानें लिहिलेला आहे गेल्या शतकांत व पंचवीस तीस वर्षांपाठीमागें ह्या शतकांत महाराष्ट्र देशांत बखरी लिहिण्याचा व वाचण्याचा सपाटा फार असे अक्षर चांगलें झालें म्हणजे मुलाकडून एक तरी बखर लिहून घेण्याचा परिपाठ सार्वत्रिक असे गांवोगांव व खेड्यापाड्यानें सुद्धां ब्राह्मणांच्या येथ व पाटील कुळकर्ण्यांच्या येथें बखरी सांपडण्याचा संभव असे आजपर्यंत महाराष्ट्रांत खालील बखरी छापून प्रसिद्ध झाल्या आहेत —

१ शहाजी महाराज भोसले याची कैफियत (पत्रें व यादी ४३८)
२ चिटणीसकृत शिवछत्रपतींचे सप्त-प्रकरणात्मक चरित्र
३ " " सभाजी महाराजांची बखर
४ " " थोरले राजाराम महाराज यांची बखर
५ " " " " शाहूमहाराज यांची बखर
६ " "धाकटे रामराजे यांची बखर
७ " " " " शाहूमहाराज यांची बखर चतुर्शिंगाचे हकीकतीसह
८ चित्रगुप्तविरचित शिवाजी महाराजांची बखर
९ सभासदविरचित शिवछत्रपतींचे चरित्र
१० शिवदिग्विजय.
११ शिवप्रताप
१२ भूषणकविकृत शिवराजभूषणकाव्य.
१३ पुरुषोत्तमकविकृत शिवकाव्य
१४ मराठी साम्राज्याची छोटी बखर.
१५ पेशव्यांची बखर सोहनीकृत
१६ बाळाजी विश्वनाथ याची कैफियत (पत्रें व यादी ४९४)
१७ बाजीराव बल्लाळ याची कैफियत (पत्रे व यादी ४९५)
१८ नारायणराव पेशवे यांची बखर
१९ पांडुरंगकृत नारायणराव पेशवे यांचे ओवीबद्ध चरित्र
२० भाऊसाहेबाची बखर
२१ भाऊसाहेबांची कैफियत
२२ रघुनाथ यादवकृत पानिपतची बखर
२३ साष्टीची बखर
२४ विंचूरकरांची बखर
२५ दाभाड्यांची हकीकत
२६ गायकवाडांची हकीकत
२७ राज्यांच्या स्वारीची बखर.
२८ ब्रह्मेंद्रस्वामींचें चरित्र
२९ जयराम स्वामींचें चरित्र
३० रामदासस्वामींचें चरित्र
३१ होळकराची कैफियत
३२ नागपूरकर भोसल्यांची कैफियत.
३३ मल्हाररामरावकृत राजनीति
३४ सभाजी महाराजकृत राजनीति.
३५ पंतप्रधान यांची शकावलि
३६ कर्पनीप्रतापमंडनम्
३७ गोविंदपंत बुंदेल्याची कैफियत
३८ पंतप्रतिनिधींची कैफियत
३९ काशीराजाची बखर (भाषांतर).
४० पोवाडे
४१ नानाची बखर
४२ अमात्य बावडेकर यांची कैफियत

३. परंतु, एकंदरीत येथून तेथून सर्व बखरींत कालविपर्यासाचा दोष ओतप्रोत भरला आहे.

कोणतीहि बखर घ्या, तींत कालाचा विपर्यास झाला नाहीं असें क्वचितच आढळेल पुराणांतील कल्पित कथांच्या संसर्गानें, मुद्रणकलेच्या अभावामुळें व ऐतिहासिक सत्यासत्यतेसंबंधीं लोकांत असलेल्या औदासीन्यामुळें हा दोष ह्या बखरनविसांच्या बखरींतून शिरला आहे. रामरावणी कथांच्या श्रवणानें विचारांत अतिशयोक्तीचें प्राबल्य फार झालें व काला-

ष्या पौर्वापर्याचें महत्व या बखरनविसांच्या अगदींच लक्ष्यांतून गेलें कालविपर्यासाचा दोष अत्यंत कमी म्हटला म्हणजे 'भाऊसाहेबांच्या बखरींत' अतिच कमी आहे व अत्यंत जास्त पहावयाचा असल्यास 'पेशव्यांच्या बखरींत' अमूप आहे या दोन आर्थ ताच्या मध्यें इतर सर्व बखरींचें वर्गीकरण दोषांच्या न्यूनाधिक्याच्या प्रमाणानें करितां येईल

४ निरनिराळ्या प्रसंगांचें अन्योन्य महत्व या बखरींतून मुळींच दाखविलें नाहीं व क्षुल्लक गोष्टींचा निरर्थक पाल्हाळ मात्र केला आहे

[अ] (१) शिवाजीची सूर्यवंशापासून उत्पत्ति (२) शिवाजीच्या मरणसमयीं त्याच्या कोठारांतील दाण्यागल्याची याद (३) भाऊसाहेबांच्या बखरींतील मलकाजमानीचें रडगाणें इत्यादि कथा कमजास्त कल्पित असून क्षुल्लक आहेत त्यांचा अन्यदृष्ट्या कितीहि उपयोग असला तरी इतिहासदृष्ट्या फारच थोडा आहे

[ब] (१) शिवाजीच्या पूर्वीच्या व त्याच्या वेळच्या मुसुलमानी राज्यांची माहिती, (२) शिवाजीच्या कोणत्याहि मोहिमेचा सगतवार वृत्तांत (३) शिवाजीच्या किंवा पेशव्यांच्या गृहस्थितीची चोख हकीकत या बखरींतून बिलकुल मिळण्यासारिखी नाहीं जी कांहीं थोडी बहुत माहिती दिली आहे ती इतकी असंबद्ध परस्परविरोधी संदिग्ध व प्राय अवि श्वसनीय आहे कीं इतर साधनांच्या साहाय्यावांचून त्यांपैकीं कोणतीहि एक खरी मानणें मोठें संकटाचें आहे

[क] अस्सल कागदपत्रांच्या साहाय्याव्यतिरिक्त या बखरी वाचू गेलें असतां एक चमत्कारिक चूक होते या बखरींतून जो मजकूर खरा असतो तो त्यांत असलेल्या खोट्या मजकुरापासून निवडून काढून घेतां येत नाहीं सारांश केवळ या बखरींवर भिस्त ठेवून इतिहास लिहिण्याचा प्रयत्न केल्यास सत्यासत्यतेच्या निर्णयाची कसोटी जवळ नसल्यामुळें, तो वायफळ जाण्याची बहुतेक खात्री आहे पुष्कळ बखरींतून एकच मजकूर एकसारिखा आल्यास बहुमताच्या न्यायानें, तो खरा मानण्याचीहि या बखरींच्या संबंधानें सोय नाहीं पुष्कळ ऐतिहासिक गोष्टींच्या अभावाचें साधारणत्व या बखरींतून सांपडतें परतु, तेवढ्यावरून त्या गोष्टी झाल्याच नाहींत असें विधान करणें मोठें धोक्याचें काम होईल तात्पर्य एक अस्सल चिटोरें सव बखरींच्या बहुमताला हाणून पाडण्यास बस्स आहे या संबंधानें विचार करितां Majority of documents वर फारशी भिस्त ठेवितां येत नाहीं कांहीं विश्वासार्ह अस्सल कागदाच्या एका चिटोऱ्यावर जितका विश्वास ठेवितां येतो तितका स्वदेशीय व विदेशीय बखरकारांच्या व बखरवजा इतिहासांच्या भाकडकथांवरती अर्थात् ठेवितां येत नाहीं

ही स्थिति या बखरींची झाली

५. परंतु, काव्येतिहाससंग्रहांत व इतरत्र छापलेल्या पत्रांची किंमत फारच निराळ्या प्रकारची ह्मणजे अत्यंत महत्त्वाची आहे.

ह्या महत्त्वाचें कारण सर्वांच्या सहज ध्यानात येण्याजोगें आहे

६. ह्या पत्रांच्या साहाय्यानेंच बखरीतील मजकुराच्या खरे-खोटेपणाचा निर्णय व्हावयाचा आहे, बखरीतील काल-विपर्यासाचा परिहार हींच पत्रें करितील, व बखरीत जी माहिती दिली नाहीं ती हींच पत्रें देतील.

(अ) काव्येतिहाससंग्रहात एकदर ५०१ पत्रें व यादी आहेत पैकीं न २० चे पत्र व न १ चे पत्र हीं एकच असल्यामुळे खरोखर ५००च पत्रे आहेत १ शहाजीच्या कारकीर्दीसंबधी, २ शिवाजीच्या कारकीर्दीतील, १ राजारामाच्या कारकीर्दीतील, ५ बाळाजी विश्वनाथाच्या कारकीर्दीतील, २६ बाजीराव बल्लाळाच्या कारकीर्दीतील, १५९ बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दीतील, ३२ माधवराव बल्लाळाच्या कारकीर्दीतील, २३४ माधवराव नारायणाच्या कारकीर्दीतील, २१ बाजीराव रघुनाथाच्या कारकीर्दीतील, २ इग्रजींतील, ३ शकावली, ७ वशावली, १ हिंगेवी, ७ किरकोळ, मिळून ५०१ पत्रे व यादी होतात पैकीं ४३८, ४९४, ४९५ ह्या लहान लहान बखरी आहेत तिन्ही शकावलीपैकीं दोन मोठ्या विश्वसनीय आहेत असें नाहीं. वशावळींतहि बहुत अपूर्णता आहे. बाकी राहिलेलीं पत्रें मात्र पूर्णपणे विश्वसनीय व अस्सल आहेत, परतु, तीं सगतवार अशीं फारच थोडीं असल्यामुळे त्याचाहि इतिहासाच्या कामीं उपयोग झटला ह्मणजे रचनेपेक्षा पुराव्याच्यारूपानें विशेष होण्यासारिखा आहे शहाजी, शिवाजी, राजाराम, बाळाजी विश्वनाथ, बाजीराव बल्लाळ, माधवराव बल्लाळ, नारायणराव बल्लाळ, माधवराव नारायणाच्या कारकीर्दीतील पहिलीं सहा वर्षे व पुढलीं दहा वर्षे, बाजीराव रघुनाथ व अव्वल इग्रजी ह्यासबधीं पत्रें मुळींच नाहींत झटले असता चालेल अर्थात् ह्याच्या कारकीर्दीसबधीं माहिती ह्या सग्रहात प्राय नाहीं बाकी राहिले बाळाजी बाजीराव व माधवराव नारायण, पैकीं माधवराव नारायणाच्या कारकीर्दीतील साळबाईच्या तहाच्या वेळचीं, एकदोन वर्षे अलीकडचीं व महिना दोन महिने पलीकडचीं, अशीं पत्रें काव्येतिहाससग्रहात सुमारें १८० आहेत माधवराव नारायणाची बाकीची कारकीर्द बहुतेक रिकामीच आहे बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दीसबधीं पत्रे पहाता उदगीरच्या व पानिपतच्या मोहिमेसबधीं एकादें दुसरेंच जुजबी पत्र ह्या सग्रहात सापडते उदगीरच्या लढाईसबधीं १७० वें पत्र व पानिपतच्या लढाईसबधीं ५३, १७१ व १७५ एवढींच काय तीं पत्रे आहेत पैकीं १७१ कुशलार्थाचेंच आहे ५३ वें पत्र नाना फडणविसानें आत्मचरित्र ह्मणून लिहिलेले आहे बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दीसबधीं एकदर १५९ पत्रें आहेत ह्मणून वरती सागितलेंच आहे त्यातून हीं चार वजा करिता बाकी राहिलेलीं १५५ पत्रे इ० स० १७४० पासून १७६१ पर्यंतच्या अवधींतील काहीं ठळक ठळक प्रस-

गांसबंधीं आहेत सर्वांत १७५२ सालच्यीं पत्रें फार आहेत म्हणजे सुमारें २० आहेत, ५१सालच्यीं सुमारें १४ आहेत ५४ सालच्यीं १४ ५५सालच्यीं १०, ४७सालच्यीं १०, ५९ सालचीं ६, ५६ ५७,६० व ६१ सालांचीं पांच पांच ४० व ५८ सालांचीं चार चार, ४६ सालच्यीं ३, ४१ चीं ३, ५३ चीं २, ४८ चें १ व ४२,४३ ४४,४९ व ५० ह्या सालांचीं मुळींच नाहींत ह्या सालवारी पत्रांची एकंदर सख्या ११७ होते १५९ पैकीं बाकीं ४२ राहिलीं तीं विशेष महत्वाचीं नसल्यामुळें त्यांचें सालवारी वर्गीकरण केलें नाहीं

१ (घ) ऐतिहासिकलेखसंग्रहांत बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दीपर्यंतचीं एकंदर ३२ पत्रें आहेत हा संग्रह सबंद छापून झाल्यावर ह्यांत माधवराव बल्लाळ नारायणराव बल्लाळ रघुनाथ बाजीराव, माधवराव नारायण व अंशत बाजीराव रघुनाथ इतक्यांच्या कारकीर्दींचा एकदेशीय इतिहास येईल आजपर्यंत माधवराव बल्लाळच्या कारकीर्दींतील सुमारें तीनशें पत्रें ऐतिहासिकलेखसंग्रहांत आलीं आहेत

१ (क) भारतवर्षांत आजपर्यंत एकंदर ४९ पत्रें छापिलीं आहेत पैकीं लेखांक १९, ३९, ३४, ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ हीं आठ पत्रें बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दींतील आहेत लेखांक १९ हें पत्र विविधज्ञानविस्तारांत व लेखांक ४० हें पत्र थोरले साहूच्या परिशिष्टांत पूर्वींच छापिलेलीं आहेत ह्या मासिकपुस्तकांतील पत्रांतून व बखरींतून भाडी वाचनाच्या चुका अतोनात झाल्या आहेत पत्रांना टीपा दिल्या आहेत त्याहि ऐतिहासिक माहितीला धरून नाहींत

७ तेव्हां पुढील दहा वीस वर्षांतील इतिहासजिज्ञासूंचें पहिलें काम म्हटलें म्हणजे अस्सल कागदपत्रें शोधून काढून तीं छापण्याचें आहे

ऐतिहासिक कागदपत्र महाराष्ट्रांत शेंकडों ठिकाणीं आहेत हिंदुस्थानांतहि पुष्कळ ठिकाणीं आहेत हिंदुस्थानच्या बाहेर म्हणजे अफगाणिस्थान इराण इत्यादि देशांत व लिस्बन पॅरिस लंडन व आम्स्टर्डाम इत्यादि शहरांत मराठ्यांच्यासंबंधीं कागदपत्र सांप डण्यासारिखे आहेत मिकस् ग्रांटडफ् म्यार्केंझी इत्यादि गृहस्थांनीं विलायतेंत नेलेले कागदपत्र लंडन येथें जाऊन शोधिले पाहिजेत सध्यां मिरजमळा येथें माधवराव बल्लाळ, नारायणराव बल्लाळ रघुनाथ बाजीराव व माधवराव नारायण यांच्या कारकीर्दींतील पत्रें उपलब्ध झालीं आहेत मेणवली येथें माधवराव नारायणाच्या सनद कारकीर्दींसंबंधीं पत्रें शाबूत आहेत शिवाजी संभाजी राजाराम व बाळाजी विश्वनाथ ह्यांच्या कारकीर्दींसंबंधीं अजून कांहींच उपलब्ध झालें नाहीं मुख्यतः शिवाजी महाराजासंबंधीं पत्रें सांपडलीं पाहिजेत महाराजांना जाऊन कांहीं फार काळ झाला नाहीं सव्वा दोनशें वर्षें अद्यापि व्हावयाचीं आहेत शिवाजी महाराज व त्यांचे सरदार व मुत्सद्दी यांनीं लिहिलेलीं पत्रें लक्षावधि असलीं पाहिजेत शिवाजी महाराजांचा पसारा केवढा ! त्यांचा पराक्रम कसला अकटोविकट आणि त्यांचें धोरण किती लांबवर ! तेव्हां

त्यांच्या अद्भुत चरित्रपट. या सारा भागांचा यथास्थित उलगडा करण्यास त्यांचा व त्यांच्या मुत्सद्यांचा पत्रव्यवहार सापडला पाहिजे पहिल्या बाजीरावासंबंधीं व बाळाजी बाजीरावाच्या १७५० पर्यंतच्या कारकीर्दीसंबंधीं ह्मणजे शाहूमहाराजाच्या संबंद कारकीर्दीसंबंधीं देखील अद्याप प्राय काहींच सापडले नाहीं असेंच ह्मणणें भाग पडतें तसेंच, मल्हारराव होळकर, राणोजी शिंदे, रघोजी भोसले, फत्तेसिंग भोसले, गोविंद हरी पटवर्धन मुरारराव घोरपडे, सभाजी राजे कोल्हापुरकर, दमाजी गायकवाड, दाभाडे, यशवंतराव पवार, यमाजी शिवदेव, गमाजी यमाजी, बाबूजी नाईक बारामतीकर, आंग्रे, अंताजी माणकेश्वर, नारो शंकर, विठ्ठल शिवदेव इत्यादि पुरुषांचे पत्रव्यवहार सापडल्यावाचून इतिहासाची गुतागुत नीट उलगडावयाची नाहीं माझ्या मते खाली दिलेल्या स्थळीं बारीक शोध केला असता उपयोग होईल

१ अयोध्या २ काशी ३ अलीगड ४ पानिपत ५ चरखारी ६ बुंदी ७ कोटा ८ भोपाळ ९ ग्वालेर १० जयपूर ११ जोधपूर १२ इंदूर १३ देवास १४ धार १५ उज्जनी १६ महेश्वर १७ ओंकार १८ बऱ्हाणपूर १९ नागपूर २० अलजपूर २१ अमदाबाद २२ बडोदे २३ मालेगाव २४ विंचूर २५ नाशिक २६ जव्हार २७ अलीबाग २८ मुंबई २९ औरंगाबाद ३० अहमदनगर ३१ पेडगाव ३२ हैद्राबाद ३३ बीड ३४ पैठण ३५ सातारा ३६ वाई ३७ ओझर्डे ३८ तासगाव ३९ कोल्हापूर ४० तालीकोट ४१ सावंतवाडी ४२ सावनूर ४३ गुत्ती ४४ बेदनूर ४५ श्रीरंगपट्टण ४६ ह्मैसूर ४७ तंजावर ४८ मद्रास ४९ उदेपूर ५० आनंदवल्ली ५१ सासवड ५२ हिंवरें ५३ कोरेगाव ५४ कोपरगाव ५५ अकोळनेर ५६ जुन्नर ५७ खेड ५८ चास ५९ वाफगाव ६० चाफळ ६१ लिंब ६२ टेंभुर्णी ६३ विजापूर ६४ औंध ६५ महाड ६६ काळेगाव ६७ मुधोळ ६८ कितूर ६९ गुलबुर्गा ७० तळेगाव ७१ चिंचवड ७२ सागर ७३ दिल्ली ७४ निर्मळ ७५ वारंगळ ७६ बेदर ७७ अक्कलकोट ७८ जत ७९ फलटण ८० पुणे ८१ चाभारगोंदे ८२ पंढरपूर ८३ कायगाव ८४ सुरत ८५ वसई ८६ पन्हाळा ८७ निपाणी ८८ कागल ८९ शिरे ९० रामनाथ ९१ मलखेड ९२ कल्याण ९३ भिवंडी ९४ जेजूरी ९५ रामदुर्ग ९६ भरतपूर ९७ कर्नोल ९८ कडाप्पा ९९ जिंजी १०० चांदवड १०१ पाटस १०२ इचलकरंजी १०३ भोर १०४ बारामती १०५ कऱ्हाड १०६ मलकापूर १०७ वीरवाल्हे १०८ धावडशी १०९ सोनोरी ११० पेण १११ पाडववाडी ११२ बावधन ११३ सुपें

ह्या व अशाच आणखीं इतर स्थळीं काहींना काहीं तरी कागदपत्र हटकून सापडेल. ह्यापैकीं काहीं स्थली तर मोठमोठीं दफ्तरेंच आहेत तीं कित्येक ठिकाणीं संस्थानिकाच्या ताब्यात आहेत व कित्येक ठिकाणीं जहागीरदार व इनामदार ह्याच्या ताब्यात आहेत ह्या दफ्तरातील जमीनजुमला व मानपान ह्यासंबधींचे जे कागदपत्र, सनदा वगैरे

असतील त्यांच्यशीं इतिहासप्रश्नांना फारच थोडें कर्तव्य आहे इतिहासज्ञांची उत्कंठा म्हणजे राजकीय दरबारी यौद्धिक, औद्योगिक कार्षिक व्यापारीक नैम्याधिक लौकिक व्यावहारिक इत्यादि कागदपत्रांवर विशेष असणार तरी असला पत्रव्यवहार इतिहासजिज्ञासूंच्या स्वाधीन करण्यास दफ्तरांच्या मालकांस कोणतीच हरकत वाटू नये इ स १८०० पूर्वीचा कोणताहि पत्रव्यवहार दाखविण्यास हिंदुस्थानांतील कोणत्याहि मराठा संस्थानिकाला किंवा जहागीरदाराला काहींच अडचण नाहीं स्वतः आपापलीं दफ्तरें छापून काविल्यास त्यांनीं आपलें कर्तव्य केलें असेंच होईल. निदान जी बाहेरची इतिहासजिज्ञासु मंडळी त्यांच्याकडे येतील त्यांना तीं दफ्तरें दाखविल्यास इतिहासज्ञ त्यांचे उपकार कालावधि विसरणार नाहींत शिवाय हीं दफ्तरें दाखविण्यांत व प्रसिद्ध करण्यांत त्यांचे फायदे आहेत.

[१] विस्मृतीच्या सर्वव्यापी अंधारांत ते व त्यांचीं घराणीं गुप्त होऊन जाणार नाहींत शिवाजीराजे उदयास येण्यापूर्वी मुसुलमानांची सत्ता महाराष्ट्रांत निरनिराळ्या स्थलीं दीडशें दानशें व तीनशें वर्षें होती त्या काळीं महाराष्ट्राच्या कांहीं भागांत मराठ्यांचेंहि राज्य होतें दक्षिणेंत मुसुलमान येण्यापूर्वी जाधव शिलार चालुक्य राष्ट्रकूट, आंध्रभृत्य शालिवाहन इत्यादि राजकुलें आळीपाळीनें वारा पंधराशें वर्षें राज्य करीत होतीं परंतु, ह्या सर्व मराठी राजांचा व पातशाहांचा इतिहास त्यांच्या नांवांपलीकडे फारसा कांहींच माहित नाहीं त्यांचीं नांवें देखील लोपून जावयाचीं परंतु, पुराणें, ताम्रपट व तवारिखा आहेत म्हणून तीं तरी अद्याप ऐकू येतात महाराष्ट्रांतील संस्थानिकांच्या व जहागीरदारांच्या पूर्वजांच्या नांवांचीहि हीच दुर्दशा होण्याची वेळ आली आहे तेव्हां ती टाळावयाची असल्यास ह्या संस्थानिकांनीं व जहागीरदारांनीं आपापलीं दफ्तरें होईल तितकी त्वरा करून स्वत प्रसिद्ध करावीं किंवा प्रसिद्धीकरितां इतिहाससंशोधकांच्या स्वाधीन करून टाकावीं

[२] त्यांच्या पूर्वजांचे पराक्रम ऐकून त्यांच्या घराण्याविषयीं महाराष्ट्रांतील लोकसमूहास आदर व पूज्यता वाटू लागेल सध्यां अमुक एका घराण्याचे पूर्वज मोठे होते ह्या पलीकडे कांहींच माहिती नसते ह्या निर्गुण मोठेपणाचें सामान्य जनास ध्यान करितां येत नाहीं तेव्हां हें मोठेपण सगुण व साकार झालें असतां म्हणजे ह्या मोठ्या पुरुषांनीं कोण कोणते पराक्रम केले ह्याची तारीखवार अशी भरपूर माहिती मिळाली असतां लोकांना त्यांच्या मोठेपणाची व्यवस्थित कल्पना येईल

[३] त्यांच्या घराण्याचा लोकांना आदर वाटू लागला म्हणजे त्यांचें स्वभावसिद्ध धुरीणत्व सर्वत्र मान्य होईल

[४] व आपण लोकसमूहाचे धुरीण आहों, असें ह्या संस्थानिकांना व जहागीरदारांना वाटू लागलें म्हणजे ते पूर्वजांच्याच भावानें नव्हे ,तर स्वतःच्या गुणांनीं लोकादरास पात्र होण्यास तयारी करूं लागतील.

हे अमूल्य फायदे ह्या दप्तरांच्या प्रसिद्धीकरणापासून त्यांच्या मालकांस होण्यासारिखे आहेत इतर लोकास व सपूर्ण देशास फायदे काय होतील हें सर्वत्र महशूर असल्यामुळें त्याचें येथ सकीर्तन करीत नाहीं

८. ह्याच हेतु मनांत धरून मीं ही पत्रें प्रसिद्ध केलीं आहेत.

प्रस्तुत ग्रथात एकदर ३०४ पत्रें आहेत तीं सर्व १७५० पासून १७६१ पर्यंतच्या अवधींतील ह्मणजे शाहूराजाच्या मृत्यूपासून (१५ डिसेंबर १७४९ पासून) पानिपतची लढाई होऊन दहा अकरा महिन्यापर्यंतच्या (नोव्हेंबर १७६१) अवधींतील आहेत १७५० तील ३, १७५१ तील ११, १७५३ तील ७, १७५४ तील २०, १७५५ तील ८, १७५६ तील १, १७५७ तील ७०, १७५८ तील ५, १७५९ तील २३, १७६० तील १२५ व १७६१ तील ३१ अशी ह्या पत्राची सालवारीनें गणना करिता येईल विषयवारीनें गणना केली तर १७५० तील ३ पत्रापैकीं लेखाक १ दिल्लीतील पातशाहाशीं झालेल्या तहासवधीं आहे, लेखाक २ रघुनाथरावाच्या १७५० तील खानदेश—गुजराथेंतील मोहिमेसंबंधीं आहे व लेखाक २६ शाहूराजाच्या नावानें बाळाजी बाजीरावानें पाठविलेलें आज्ञापत्र आहे हें आज्ञापत्र शाहूच्या मृत्यूनतर लिहिलेलें असून त्याच्यावर शाहूराजाच्या नावाचा शिक्का आहे, परतु, ह्याच्याच जोडीला, काव्येतिहाससंग्रहातील ३३४ वें पत्र आहे हें ३३४ वे पत्र २९ सप्टेंबर १७५१ त लिहिलें आहे असें असून त्याच्यावर शाहूराजाच्या नांवाचा शिक्का आहे, १७५१ तील ११ पत्रें १७५१ त सलाबतजग व नानासाहेब ह्याच्यात झालेल्या झटापटींच्या अगोदरचीं आहेत १७५२ तील एकहि पत्र नाहीं १७५३ तील ७ पत्रापैकीं लेखाक १४, १५, १६, १७, १८ हे लेखाक भालकीचा तह झाल्यानतर नानासाहेब व बूसी ह्याच्यात उत्पन्न झालेल्या स्नेहाविषयीं आहेत व लेखाक २७, २८ रघुनाथराव गुजराथेहून थालनेरास आल्यावरचीं आहेत १७५४ तील २० पत्रापैकीं लेखाक १९, २०, २१, २२, २३, २४ हीं मुमाबुसी व सलाबतजग ह्यासवधीं आहेत व लेखाक २९ पासून लेखाक ४२ सुद्धा रघुनाथरावाच्या १७५४ तील हिंदुस्थानातील मोहिमेसबधीं आहेत लेखाक ४१ त सफदरजगाच्या मृत्यूचें वर्तमान आहे १७५५ तील ८ पत्रापैकीं लेखाक ४३,४४,४५,४६, ४७, ४९ व ५० हीं पत्रें रघुनाथराव व जयाप्पा रजपुताना व हिंदुस्थान ह्या प्रदेशात असताना लिहिलेलीं आहेत लेखाक ४८ हे पत्र १७५५ तील नसून १७५८ तील आहे ह्या पत्राचा सन चार आहे दिल्लीस व दिल्लीभोंवतालच्या प्रातात पातशाहाच्या सिंहासनारोहणापासून सन मोजण्याची चाल असे अलमगीर पातशाहा १७५४च्या जुलैंत सिंहासनारूढ झाला (पत्रें व यादी ३२ व Keene) त्यावेळीं सुहुर्सन खमसखमसैन होता तेव्हापासून चवथें साल ह्मटलें ह्मणजे समानखमसैन येतें त्या सालच्या जमादिलावलात हें पत्र लिहिलें आहे जमादिलावलाच्या २० तारखेला अब्दालीचा एलची दिल्लीच्या पातशाहाला भेटावयाला आला होता ह्मणून पत्रकार लिहितो, त्याअर्थीं हें पत्र २० तारखेनतर

लिहिलें आहे हें उघड आहे तेव्हां ह्या पत्राची तारीख २१ जमादिलाखर सन चार म्हणजे समानखमसैन धरावी हें समुचित आहे, म्हणजे इ. स १७५८ च्या १ फेब्रुवारीस हें पत्र लिहिलें असावें असें होतें ही दुरस्त झालेली तारीख धतली म्हणजे १०० व १०४ ह्या टिपा काढून टाकणें जरूर आहे तसेंच १०२ टिपेंतील ५ व ६ ह्या ओळींतील "हे पासून गेला' पर्यंतचें वाक्य ह्याच टिपेंतील १७५७ सालासंबंधींच्या मजकुराच्या पुढें नेलें पाहिजे १७५६ तील लेखांक १२० हें एकच पत्र आहे तें गुजराथेंतील कांहीं गडबडीसंबंधीं आहे ही गडबड झाल्यावर १७५६ च्या दसऱ्यानंतर रघुनाथरावदादा व सदाशिव रामचंद्र गुजराथेंतील दंगा मोडण्यास गेले व पुढें लवकरच सदाशिव रामचंद्रास गुजराथेंत ठेवून रघुनाथरावदादा १७५७ च्या जानेवारींत माळव्यांत आले (लेखांक ५२) १७५७ तील ७१ पत्रांपैकीं लेखांक ५१ ५२,५३ ५४ ५५ ५८ ५९ ६०,६१ ६३ ६६ ६७ ६९,७० ७१ व ७२ रघुनाथरावाच्या हिंदुस्थानांतील स्वारीसंबंधीं आहेत लेखांक ५६ ५७ व ६२ श्रीरंगपट्टणच्या स्वारीसंबंधीं आहेत १७५७ तील बाकींचीं सर्व पत्रें म्हणजे लेखांक ११९ पर्यंत व सुद्धां शिंदखेडच्या मोहिमेच्या अगोदरचीं आहेत १७५७ तील लेखांक १२१ हें पत्र बाळाजी बाजीरावाचें आहे १७५८ तील ५ पत्रांपैकीं लेखांक १२२, १२३ १२४, व १२५ रघुनाथरावासंबंधीं आहेत व लेखांक १३२ गोविंदपंत बुंदेल्यासंबंधीं आहे १७५९ तील २३ पत्रांपैकीं लेखांक १२६ ताराबाईसंबंधीं आहे, १२७ पेशव्यांसंबंधीं आहे, १२८ कावजीसंबंधीं आहे, लेखांक १२९, १३० व १३१ हिंदुपतीसंबंधीं आहेत लेखांक १३३ पासून लेखांक १४८ पर्यंत व सुद्धां मिर्याच्या रोहिल्यांच्या व अबदालीच्या अंतरवेदींतील झटापटी-संबंधीं आहेत व लेखांक १४९ उदगीरच्या मोहिमेसंबंधीं आहे १७६० तील १२५ पैकीं लेखांक १५० पासून लेखांक १६६ पर्यंत व सुद्धां सर्व पत्रें उदगीरच्या मोहिमेसंबंधीं व अबदालीशीं शिंदेहोळकरांच्या झटापटी झाल्या त्यासंबंधीं आहेत १७६० तील बाकींचीं पत्रें पानिपतच्या मोहिमेसंबंधीं आहेत लेखांक २८७ हें पत्र होळीच्या पोळीच्या संख्या संबंधीं आहे १७६१ साल व १७६३ तील पत्रें पानिपतच्या स्वारीनंतरचीं भाऊसाहेबाच्या तोतयासंबंधीं वगैरे आहेत येणेंप्रमाणें सुमारें ३०४ पत्रें ह्या ग्रंथांत छापिलीं आहेत

लेखांक ३ पासून लेखांक २५ सुद्धां पत्रें पैठणास वाण्याच्या दुकानीं मिळालीं लेखांक २६ पासून (लेखांक ४८ खेरीजकरून) लेखांक ५ सुद्धां पत्रें मिरज येथील वासुदेव शास्त्री खरे ह्यांनीं दिलीं लेखांक १, २ ४८ व लेखांक ५१ पासून लेखांक १२२ सुद्धां पत्रें वाई येथील गोविंदराव भानू यांच्या येथील आहेत लेखांक १२२ पासून लेखांक ३०४ सुद्धां सर्व पत्रें वाई येथील दादासाहेब येरंडे यांच्या दफ्तरांतील आहेत दादासाहेब येरंडे याचे पूर्वज जनार्दनपंत येरंडे ह्यांना नानासाहेबांनीं, गोविंद बल्लाळ, बुंदेलखंडांतील पेशव्यांचे मामलतदार यांजवर दरखदार म्हणजे तपासनवीस म्हणून पाठविले होते यरंडे हे १७५७ पासून १७६१ पर्यंत बुंदेलखंड व अंतरवेद ह्या प्रदेशांत होते त्या अव

धींत हीं पत्रे त्याच्याजवळ आलीं तीं त्यानीं देशीं परत आल्यावर वांई येथें आपल्या वाड्यात ठेवून दिलीं तीं १७६१ पासून १८९७ एप्रिलपर्यंत त्याच्या वाड्यातील एका अवारात एका कातड्याने मढविलेल्या पेटाऱ्यात शाबूत, कोरीकरकरीत, जशींच्या तशींच पडून होतीं ह्या पेटाऱ्यात एकदर सुमारे ७०० पत्रे होतीं, त्यापैकीं १८२ पत्रे पानिपतच्या मोहिमेसबधीं वगैरे आहेत बाकीं राहिलेलीं पत्रे माधवरावाच्या कारकीर्दीतील हिंदुस्थानातील घडामोडीसबधीं खासगी व जमीन महसुलासबधीं आहेत

ह्या सर्व पत्राच्या तारखा प्रो मोडक ह्याच्या जत्रीवरून ठरवून टाकिलेल्या आहेत. पत्रातील कठिण शब्दाचे अर्थ प्राय दिलेले नाहींत कारण, अलीकडील २० वर्षांत काव्येतिहाससग्रहाशीं महाराष्ट्रवाचकाचा बराच परिचय झाला असल्यामुळें तें काम आतां न केलें असता चालण्यासारिखें आहे शिवाय, आमचें एक मित्र सतराव्या व अठराव्या शतकातील ऐतिहासिक लेखातून आलेल्या कठिण शब्दाचा कोश तयार करीत आहेत व तो लवकरच छापून तयार होईल असा अजमास आहे हीं पत्रे वाचणारास महाराष्ट्राचा स्थूल इतिहास माहीत आहे असें गृहीत धरिलें आहे. पत्र कोणीं कोणास लिहिलें आहे हें पत्रातूनच लिहिलेलें असतें व पत्र केव्हा लिहिलेलें आहे हें प्रत्येक पत्राच्या मथळ्यावरील तारखेवरून समजून येईल हीं सर्व पत्रें १७५० पासून १७६२ च्या मधील अवधींतील असल्यामुळें तीं कोणकोणत्या प्रसगाला अनुलक्षून आहेत हें सहज कळून येण्यासारिखें आहे शिवाय, ह्या ग्रथातील बहुतेक पत्रे सगतवार लागलेलीं आहेत तेव्हा अमुक एक पत्र अमुक एका प्रसगाला अनुलक्षून आहे हें समजण्याला अडचण यावी असें नाहीं तरी वाचकाना सगतवार पत्राचेंहि अनुसधान सहज व्हावें ह्मणून इ स १७५० पासून १७६१ पर्यंतच्या सर्व मोहिमाचे तक्ते खालीं देतों ह्या तक्त्याच्या, इतर इतिहासाच्या व पत्राखालीं दिलेल्या टिपाच्या साहाय्यानें पत्राचे अनुसधान कळण्यास वास्तविक पाहिले तर हरकत पडू नये

तक्ता पहिला.

नाना, भाऊ व विश्वासराव ह्यांच्या १७५० पासून १७६१ पर्यंतच्या हालचालीचा तक्ता.

सन	महिना	स्थल	तपशील
१७४९	डिसेंबर	सातारा	१५ डिसेंबर शाहूचा मृत्यु
१७५०	जानेवारी पासून एप्रिल पर्यंत	सातारा.	प्रतिनिधींचें व यमाजी शिवदेवाचें बड
	मे पासून अक्टोबरपर्यंत	पुणें	भाऊ रामराजाला घेऊन प्रतिनिधीवर जातात ताराबाई कांहीं महिने पुण्यास. भाऊ सातारा, पढरपूर, सागोलें, मगळवेढें

			इत्यादि ठिकाणी जातात भाऊचा व कोल्हापूरकरांचा संबंध
	नोव्हेंबर पासून डिसेंबर पर्यंत	पुणें	भाऊ भांबारकमळ्यावरून पुण्यास
१७५१	जानेवारी	गंगातीर	
	फेब्रुवारी, मार्च	मदार, इंदूर, कलबुर्गे व रायचूर	भाऊ, रामचंद्र बाबा व नाना सलाबतजंगावर स्वारी करितात सलाबतापासून दोन लाख रुपये तुंगभद्रेवर घेऊन साताऱ्याकडे येऊ लागतात
	एप्रील	मजीक सातारा वसूत कन्या, गेंड्याचा माळ	नाना पुरंदरे गेंड्याच्या माळावर दमाजीचा पराभव करिता इतक्यांत नानासाहेब साताऱ्याजवळ येऊन पोंचतात
	मे पासून आगष्ट पर्यंत	पुणें	
	सप्टेंबर पासून डिसेंबर पर्यंत	खेड घोडनदी, कुकडी नदी	सलाबतजंग व बुसी पुण्यावर चालून येतात त्यांवर नाना, दादा भाऊ, रामचंद्रबाबा, महादोबा पुरंदरे, एकबोटे व बाबूराव फडणीस चालून जातात
१७५२	जानेवारी ते मार्च.	जुन्नर नाशीक त्रिंबक.	
	एप्रिल ते आगष्ट.	पुणें	शिंदे व होळकर गाजुद्दिनास घेऊन अवरंगाबादेस येतात
	सप्टेंबर ते डिसेंबर.	भालकी	भाऊ, नाना व रामचंद्रबाबा निजामावर चाल करितात भालकीची लढाई
१७५३	जानेवारी ते जून	हरपनहळ्ळी चित्रदुर्ग श्रीरंगपट्टण	नाना भाऊ व रामचंद्रबाबा श्रीरंगपट्टणावर स्वारी करितात (का० स० पत्रें व यादी १४)
	जुलै ते डिसेंबर.	पुणें	
१७५४	जानेवारी ते मे	होळीहोनूर	भाऊ मोर्चांत तीन दिवस रामचंद्रबाबा

	जून ते नोव्हेंबर	पुणें	
	डिसेंबर	कृष्णातीर	
१७५५	जानेवारी फेब्रुवारी	कृष्णातीर.	महादोबा पुरधरे व माधवराव पानशी बिदनूरच्या स्वारीवर पुढे जातात व मे–जून मध्यें पुण्यास परत येतात.
	मार्च	नाशीक त्रिंबक.	नानासाहेब सिंहस्थाकरितां व सलाबताला दरडावण्याकरिता कायगावटोक्यावरून नाशकास जातात
	एप्रिल ते अक्टोबर.	पुणें.	
	नोव्हेंबर डिसेंबर	कृष्णातिर घटप्रभातिर	
१७५६	जानेवारी ते जून	सावनूर	नाना, दादा, भाऊ, मल्हारराव, जानोजी व मुधोजी भोसले, विठ्ठल शिवदेव, बुसी व सलाबत हे मुजफरजग, मुरारराव व सावनूरकर नवाब ह्याना सावनूर येथें कोंडतात भाऊ मोर्चांत माधवराव हजर दादा पुढें कितुरास. गोपाळराव पटवर्धन पुढें सोंध्यास.
	जुलै ते डिसेंबर	पुणे	
१७५७	जानेवारी ते जून	कृष्णातीर श्रीरगपट्टण	श्रीरगपट्टणची स्वारी बळवतराव मेहेंदळे व गोपाळराव पटवर्धन दुसऱ्या बाजूनें आधींच श्रीरगपट्टणास येनात. भाऊ मोर्चांत
	जुलै ते आक्टोबर	पुणें	विश्वासराव, दत्ताजी, भाऊ व महादजी निजामावर स्वारी करितात पुढें नाना मदतीला येतात. शिंदखेडची लढाई
	नोव्हेंबर ते डिसेंबर	सलाबताचा प्रात	
१७५८	जानेवारी ते एप्रिल	सलाबताचें राज्य	विश्वासरावाला शिंदखेडच्या लढाईंत मदत न केल्याबद्दल भोसल्यावर दोष ठेवून त्याच्या वर चालून जातात

	मे ते अक्टोबर	पुणें	
	नोव्हेंबर डिसेंबर	कोकण	
१७५९	जानेवारी,	पुण्याच्या	गोपाळराव पटवर्धन श्रीरंगपट्टणास
	फेब्रुवारी	गणपती	
	मार्च ते नोव्हेंबर	पुणें	उदगीरच्या मोहिमेची तयारी
		पेडगांव	
		नगर.	
	डिसेंबर	सलाबतचें राज्य उदगीर.	उदगीरची मोहीम
१७६०	जानेवारी ते मार्च	उदगीर.	उदगीरची लढाई दादा, भाऊ विश्वासराव मेहेंदळे, इब्राईमखान, गोपाळराव पटवर्धन वगैरे वगैरे
	एप्रिल ते डिसेंबर	हिंदुस्थान पानिपत.	पानिपतच्या मोहिमेस भाऊ व विश्वासराव जातात दादा निजामावर कांहीं वेळ टेहे ळणी करितात गोपाळराव पटवर्धन कर्नाट कची बाजू संभाळितात नाना नोव्हेंबर-पर्यंत पुण्यास.
१७६१	जानेवारी	पानिपत	नाना अवरगाबादेवरून सेनी बाड्यांत जातात
	फेब्रुवारी ते जून	नाशीक पुणें	नाना पुण्यास येऊन २३ जूनस समाप्त भाऊ व विश्वासराव पानिपतच्या गर्दीत समाप्त माधवराव व गोपिकाबाई पुण्यास.

तक्ता दुसरा

जयाप्पा, मल्हारराव, दत्ताजी व जनकोजी यांच्या १७५० पासून १७६१ पर्यंतच्या हालचालींचा तक्ता

सन	महिना	स्थल.	तपशील
१७४९	डिसेंबर	सातारा	
१७५०	जानेवारी ते मार्च	सातारा	

	एप्रिल ते डिसेंबर.	रजपुताना, जयपूर	(का स पत्रे व यादी १६१).
१७५१	जानेवारी फेब्रुवारी.	दिल्ली	
	मार्च ते जून	रोहिलखंड	कादरगजाची लढाई
	जुलै ते सप्टेंबर.	माळवा सेंधें.	
	आक्टोबर ते डिसेंबर	दिल्ली.	महादजी शिंदे व तुकोजी होळकर कोरेगावास.
१७५२	जानेवारी ते जून	झांशी दिल्ली	
	जुलै ते डिसेंबर.	नर्मदा अवरंगाबाद. भालकी	जयाप्पा व मल्हारराव गाजुद्दिनाला घेऊन दक्षिणेंत येतात गाजुद्दिन सप्टेंबरात मरतो. भालकीची लढाई
१७५३	जानेवारी ते मे	चांभारगोंदें वाफगाव	दत्ताजी २३ मे १७५३ पर्यंत श्रीगोंद्यास (पत्रे व यादी ३४०) रहातो दत्ताजी श्रीगोंद्यास होळकर हिंदुस्थानात जातो
	जून ते डिसेंबर.	रजपुताना.	जयाजी थेट हिंदुस्थानात जातो दत्ताजी सप्टेंबरात रघुनाथरावास थालनेरास मिळतो व सर्व मिळून रजपुतान्यात जातात.
१७५४	जानेवारी ते मे.	कुंभेर	
	जून ते जुलई	कुंभेर मथुरा	जयाप्पा जुलैत नागोराकडे जातो मल्हारराव रघुनाथरावाबरोबर दत्ताजी व जनकोजी जयाप्पाबरोबर नागोरास जातात
	आगष्ट	कृष्णगड.	
	आक्टोबर.	मेडतें	मल्हारराव रघुनाथरावाबरोबर
	नोव्हेंबर डिसेंबर	नागोर.	दिल्लीस व रोहिलखंडात.
१७५५	जानेवारी ते जून	नागोर.	३० जूनला जयाप्पा मारला जातो होळकर रघुनाथरावाबरोबर दिल्ली–रजपुतान्यात.

	जुलै ते डिसेंबर	नागोर	दत्ताजी व जनकोजी नागोरचा वेढा चालवितात अंताजी माणकेश्वर मदतीस होळकर रघुनाथरावाबरोबर पुण्याहून सावनुरास
१७५६	जानेवारी ते मार्च	नागोर बुंदीकोटा	
	एप्रिल ते जून	बुंदीकोटा	मल्हारराव सावनुरास
	जुलै ते डिसेंबर	श्रीगोंदे	जनकोजी व दत्ताजी देशीं येतात
			मल्हारराव सावनुराहून माळव्यांत जातो
१७५७	जानेवारी ते जुलै	श्रीगोंदे	मल्हारराव रघुनाथरावाबरोबर हिंदुस्थानांत जातो
	आगष्ट ते दिसेंबर	सलाबताचें राज्य गोदावरी तीर औरंगाबाद शिंदखेड	दत्ताजी व जनकोजी शिंदखेडच्या मोहिमेंत विश्वासरावाबरोबर होळकर रघुनाथरावाबरोबर.
१७५८	जानेवारी ते मे	सलाबताचें राज्य श्रीगोंदे	
	आगष्ट ते डिसेंबर	माळवा रजपुताना	होळकर रघुनाथरावाबरोबर माळव्यांत येतो रघुनाथराव पुण्यास जातो
१७५९	जानेवारी फेब्रुवारी	दिल्ली	
	मार्च ते एप्रिल	सतलजनदी लाहोर	साबाजी शिंदे लाहोरास जातो
		शुकताल	रोहिले व सुजाउद्दौला यांशीं लढाई
	मे ते नोव्हेंबर.	रोहिलखंड अंतरवेद	होळकर जयपुराजवळ
	नोव्हेंबर ते डिसेंबर.	सरहिंद पानिपत दिल्ली	अबदालीशीं दत्ताजी व जनकोजी लढतात

१७६०	जानेवारी ते एप्रिल	दिल्ली, भरतपूर, सवलगड.	दत्ताजी अवदालीशीं लढतो दत्ताजीचा मृत्यु. होळकर व जनकोजी अवदालीशीं लढतात व एप्रिलात अवदाली यमुनेच्या पलीकडे जातो व सरदार अलीकडे जातात
	मे ते डिसेंबर	पानिपतची मोहीम	
१७६१	जानेवारी	पानिपत.	जनकोजीचा मृत्यु.
	फेब्रुवारी.		होळकर पानिपताहून माळव्यांत येतो.

तक्ता तिसरा.

रघुनाथरावाच्या १७५० पासून १७६१ पर्यंतच्या हालचालींचा तक्ता.

१७४९	डिसेंबर	सातारा
१७५०	जानेवारी ते जून.	खानदेश, गुजराथ.
	जुलै ते नोव्हेंबर	पुणें
	डिसेंबर.	खानदेश
१७५१	जानेवारी ते जून.	गुजराथ
	जुलै ते आगस्ट	पुणें.
	सेप्टेंबर, आक्टोबर	खानदेश
	नोव्हेंबर, डिसेंबर	जुन्नर कुकडी नदी कोरेगाव.
१७५२	जानेवारी ते जून	खानदेश वागलाण वऱ्हाड.
	जुलै ते नोव्हेंबर	भालकीची मोहीम. सलावतजंगाचें राज्य अवरंगाबाद.
	डिसेंबर.	खानदेश
१७५३	जानेवारी ते जून.	गुजराथ. पेटलाद. अमदावाद

	जुलै ते सेप्टेंबर.	थाल्नेर	
	आक्टोबर ते डिसेंबर	माळवा, रजपुताना	
१७५४	जानेवारी ते मे	कुंभेर	
	जून ते डिसेंबर.	दिल्ली	
१७५५	जानेवारी, फेब्रुवारी	रोहिलखंड	
	मार्च ते मे	रजपुताना	
	जून ते आगष्ट.	माळवा खानदेश पुणें	
	सप्टेंबर, आक्टोबर.	पुणें	
	नोव्हेंबर, डिसेंबर	मळगर्दे (मळतर्गे), कृष्णातीर.	
१७५६	जानेवारी ते जून	सावनूर, कित्तूर	
	जुलै ते सप्टेंबर	पुणें	
	आक्टोबर	खानदेश,	सदाशिव रामचंद्र गुजराथेंत
	नोव्हेंबर	गुजराथ	आमदाबादेकडे जातात
	डिसेंबर.	थाल्नेर बऱ्हाणपूर.	
१७५७	जानेवारी ते मे	इंदूर, जयपूर.	
	जून ते डिसेंबर	दिल्ली, रोहिलखंड, अंतरवेद	
१७५८	जानेवारी ते मार्च	सरहिंद, दिल्ली	

	एप्रिल ते जून.	लाहोर.
	जुलै ते आक्टोबर.	रजपुताना, माळवा, खानदेश, पुणें
	नोव्हेंबर, डिसेंबर.	पुणें.
१७५९	जानेवारी ते नोव्हेंबर.	पुणें.
	डिसेंबर	पेडगांव.
१७६०	जानेवारी ते मे	उदगीर
	जून ते नोव्हेंबर.	सलावताचें राज्य, पुणें.
	डिसेंबर	वऱ्हाड.
१७६१	जानेवारी ते मार्च	वऱ्हाड, गोदातीर
	एप्रिल ते आक्टोबर.	पुणें.

स्पष्टीकरण.

१ बाळाजी बाजीराव, २ सदाशिव चिमणाजी, ३ रघुनाथरावदादा, ४ विश्वासराव, ५ जयाप्पा, ६ दत्ताजी, ७ जनकोजी, ८ मल्हारराव, ९ विठ्ठल शिवदेव, १० नारो शंकर, ११ साबाजी शिंदे, १२ गोविंदपंत बुंदेले, १३ गणेश संभाजी, १४ गोपाळराव गणेश, १५ गोपाळराव बापूजी, १६ अंताजी माणकेश्वर, १७ यशवंतराव पवार, १८ सदाशिव रामचंद्र, १९ गोविंद हरी, २० गोपाळराव गोविंद, २१ बळवंतराव मेहेंदळे, २२ महादाजी अंबाजी, २३ इब्राईमखान गारदी, २४ रघोजी भोसले, २५ जानोजी भोसले, २६ मुधोजी भोसले, २७ मानाजी आंग्रे, २८ राघोजी आंग्रे, २९ त्रिंबकराव विश्वनाथ-मामा, ३० नाना पुरंधरे, ३१ दमाजी गायकवाड, ३२ कोन्हेर त्रिंबक एकबोटे, ३३ केदारजी गायकवाड, ३४ बापूजी खंडेराव चिटणीस, ३५ बामोरींचे नागोराम, ३६ समशेरबहाद्दर व ३७ रघोजी कराडे हे इतके लोक उत्तम सेनापति होते त्यापैकीं प्रत्येकानें निरनिराळ्या वेळीं स्वतंत्र सैन्याचें आधिपत्य घेऊन मोहिमा सर केल्या आहेत तेव्हा ह्या

प्रत्येकाच्या मोहिमांचे साल्वार तक्ते देतां आले असते तर फार उपयोगाचें झालें असतें परंतु, अस्सल ऐतिहासिक लेखांच्या कोतांईमुळें तसें सध्यां करितां येत नाहीं सध्यां बाळाजी बाजीराव सदाशिव चिमणाजी, रघुनाथरावदादा, विश्वासराव, जयाप्पा, दत्ताजी, जनकोजी व मल्हारराव यांच्या मोहिमांचेच तेवढे तक्ते यरती दिले आहेत त्यावरून १७५० पासून १७६१ पर्यंत मराठ्यांच्या हिंदुस्थानवर एकदर ठळक ठळक मोहिमा झाल्या किती त्यांचा बहुतेक नक्की आंकडा खालीं काढून दाखविला आहे

१७४९च्या डिसेंबरांत शाहूराजे वारले १७५०च्या जानेवारींत रामराजे राज्यावर आले मार्चएप्रिलांत प्रतिनिधि व त्याचे मुतालिक यमाजी शिवदेव यांनीं बंड केलें तें मोडण्यास भाऊसाहेबांनीं सांगोल्यावर (१) स्वारी केली ही स्वारी १७५० च्या सप्टेंबरांत सपली (भा रा ब ५) *शाहूराजाच्या मरणसमयीं शिंदे, होळकर देशीं आले होते ते १७५०च्या* एप्रिलपर्यंत साताऱ्यास होते पुढें हिंदुस्थानांत बागलाण, खानदेश इत्यादि प्रदेशांतून जातांना त्यांनीं, नासरजंग आर्कोटाकडे गुंतला आहे असें पाहून, त्याचे मोरप वगैरे किल्ले (२) काबीज केले १७५० च्या जानेवारींत रघुनाथरावांनीं गुजराथेवर आपली पहिली (३) स्वारी केली व जुलैंत ते खानदेशांत प्रकाशाजवळ आले (लेखांक २)

नासरजग १७५० च्या डिसेंबरांत मारला गेला मुजफरजंगाचीहि तीच व्यवस्था १७५१ च्या जानेवारींत झाली नवर मूर्सी व रामदासपत यांच्या साहाय्यानें सलाबतजंग मसनदीवर आला तो कडाप्पाहून अवरंगाबादेस परत येत असतांना बाळाजीनें अवरंगाबादेवर १७५१ च्या जानेवारींत (४) स्वारी करून (पत्रें व यादी १६१) व तेथून १५ लाख खंडणी घेऊन सलाबताला रायचूरपाशीं कृष्णेवर मार्गांत गाठिलें व गाजुद्दिन येण्याची भीती दाखवून त्याच्यापासून सबकून मुलूख हस्तगत करणार तों साताऱ्यास दमाजी येऊन पोर्तोसल्याची वार्ता आल्यामुळें दोन लाखांची चिरीमिरी (Malleson's The French in India. p. 275) घेऊन त्याला साताऱ्यास यावें लागलें (पत्रें व यादी १६८) इकडे नाना पुरंदरे नागोराम मेघश्याम व बापूजी खंडेराव या त्रिवर्गांनीं दमाजीला गेंड्याच्या माळावर (५) वठणीस आणिलें व ताराबाईच्या पक्षाचे हातपाय मारून टाकिले हिंदुस्थानांत जयाप्पा मल्हारराव व सायाजी यांनीं (पत्रें व यादी १६८) वजिराच्या विनंतीवरून रोहिलखंडांत (६) स्वारी करून फादरगाजजवळ दहा हजार रोहिला बुडविला व वजीर फत्तेच्या मसनदीवर बसविला (पत्रें व यादी १६२) मार्गांत कृष्णेवर दिलेल्या त्रासाचा सूड उगविण्याकरितां सलाबत बुसीला घेऊन कोरेगांवापर्यंत आला तेव्हां त्याला तोंड देण्यास पेशव्यांस (७) स्वारी काढणें भाग पडलें.

१७५२च्या जुलैंत शिंदे होळकर गाजुद्दिनाला (अ) घेऊन नर्मदेवर आले इकडून बाळाजीहि औरंगाबादेवर सप्टेंबरांत (८) चाल करून गेले डिसेंबरपर्यंत सलाबताच्या राज्यांत राहून त्यांनीं भालकी येथें सलाबताला यथास्थित चोपलें शिंदे होळकरांनीं (ब) गाज

देशाच्या बाजूनें, बाळाजीनें नगरच्या बाजूनें व जानोजी भोसल्यानें अळजपूर–बाळा-पुरच्या (क) बाजूने सलाबताला कोंडून टाकिलें तेव्हा तो तहाच्या गोष्टी बोलू लागला रघुनाथरावदादांचाहि हात (ड) ह्या मोहिमेंत होता मानाजी आंग्रयानेंहि तुळाजीवर (९) स्वारी केली

१७५३ च्या जानेवारींत रघुनाथरावदादा भालकीहून निघाले ते थेट गुजराथेंत (१०) अमदाबादेवर गेले, होळकर माळव्यात गेले, शिंदे देशीं मेपर्यंत राहिले, जानोजी गाविल-गडावर (११) गेला, व बाळाजी बाजीराव (१२) श्रीरंगपट्टणावर तसेच चालून गेले (पत्रें व यादी १४) १७५३ च्या जून–जुलैंत दादा थालनेरास आले, नाना श्रीरंगपट्ट-णाहून पुण्यास आले, होळकर इंदुरास जाऊन बसले, व शिंदे श्रीगोंद्याहून निघून रघुनाथराव दादास मिळण्यास थालनेरास सप्टंबरात गेले दादानीं १७५३ च्या सप्टंबरापासून डिसेंबर-पर्यंत (१३) माळव्यातील मवाशीलोक व संस्थानिक ताळ्यावर आणिले

१७५४ च्या जानेवारींत बाळाजी बाजीराव (१४) होन्नीहोन्नूरच्या स्वारीस गेले; रघुनाथराव दादानीं (१५) कुंभेरीस वेढा दिला, व जानोजी (१६) निजामअल्लीवर चालून गेला १७५४ च्या ३ जुलैस बाळाजी पुण्यास आले, व कुंभेरीहून दादा दिल्लीस गेले, जयाप्पानें (१७) मेडत्याकडे स्वारी केली व विठ्ठल शिवदेवानें सप्टंबरात (१८) ग्वालेरीस वेढा घातला

१७५५ च्या जानेवारींत बाळाजी बाजीराव (१९) बिदनूरच्या स्वारीस निघाले, कृष्णेपर्यंत गेले व तेथें महादाजी अंबाजी पुरंधऱ्यावर स्वारी सोपवून सिंहस्थाकरिता टोक्यावरून नाशकास परतले (पत्रें व यादी १६) १७५५ त दादा दिल्ली, रोहिलखंड, कुमाऊ, काशी, प्रयाग, जयनगर, रजपुताना इत्यादि ठिकाणीं (२०) स्वारी करून आगस्टात पुण्यास आले. जयाप्पानें नागोरास (२१) वेढा दिला जानोजीनें निजामावर (२२) स्वारी केली. दत्ताजीनें नागोरचा वेढा संपवून (२३) बुंदीकोटयाच्या राणीस १७५६ त मदत केली

१७५६ च्या जानेवारींत बाळाजी बाजीरावानें, सदाशिव चिमणाजी, जानोजी भोसले, मुधोजी भोसले, विठ्ठल शिवदेव, महादोबा पुरंधरे, मल्हारराव होळकर इत्यादि मंडळीसह सावनुराला (२४) वेढा दिला रघुनाथरावदादा हिंदुस्थानातून १७५५ च्या आगस्टात पुण्यास येऊन, तेथून गलगल्यास आपलें लग्न करून, बाळाजीस सावनुरास मिळाले व तेथून निघून त्यानीं कित्तूरावर (२५) स्वारी केली मानाजीनें संभाजीवर विजयदुर्गास (२६) स्वारी केली १७५६ च्या सप्टंबर–आक्टोबरात रघुनाथराव दादानीं सदाशिव रामचंद्राला घेऊन गुजराथेवर स्वारी केली

१७५७ च्या जानेवारींत बाळाजी बाजीरावानें श्रीरंगपट्टणावर (२७) स्वारी केली. गोपाळराव पटवर्धनानें सोंधेबिदनूर प्रांतातून श्रीरंगपट्टणाला (२८) जबरदस्त शह दिला व बळवंतराव मेहेंदळ्यानें गुत्तीकडून चिक्कृष्णराजाला चेपिलें १७५६ च्या नोव्हेंबर-

डिसेंबरांत व १७५७ च्या जानेवारी—जुनांत विश्वासराव व दत्ताजी ह्यांनीं सलाबतजंगावर (२९) स्वारी केली १७५७ च्या जुलैंत बाळाजी पुण्यास आले व नंतर सप्टबरांत त्यांनीं निजामावर स्वारी करून विश्वासरावाच्या हातून सलाबताचा शिंदखेडास (३०) पराभव करविला १७५७ त रघुनाथरावांनीं गुजराथेंतून हिंदुस्थानांत (३१) स्वारी केली

१७५८ त रघुनाथरावांनीं लाहोरास (३२) स्वारी केली बाळाजी बाजीराव व विश्वासराव ह्यांनीं निजामावर (३३) टेहळणी केली व जानोजी भोंसल्याला वठणीस आणिलें

१७५९ त गोपाळराव पटवर्धनानें श्रीरंगपट्टणावर (३४) स्वारी केली दत्ताजीनें रोहिलखंड व लाहोर या प्रदेशावर (३५) स्वारी केली आणि मानाजी व राघोजी आंग्रे यांणीं कासे उंदेरी इत्यादि शामळाच्या स्थलांवर (३६) घाल केली

१७६० त भाऊची उदगीरची (३७) मोहीम झाली दत्ताजीचें अवदालीशीं (३८) युद्ध झालें मल्हाररावाचें अवदालीशीं (३९) युद्ध झालें व पानिपतची (४०) मोहीम झाली

१७६१ त पानिपतची दोपटें (४१) जानोजी भोंसले गोपाळराव पटवर्धन रघुनाथराव, विसाजी कृष्ण बाळाजी गोविंद इत्यादींनीं मराठ्यांची उध्वस्त झालेली सत्ता स्थापण्यास केलेले प्रयत्न (४२) कोल्ह्यांची कोल्हणांत गेले

येणेंप्रमाणें एकंदर येचाळीस मोहिमांचे उल्लेख काव्येतिहास संग्रहांतील पत्रांतून ऐतिहासीक समहांतील पत्रांतून व मीं सध्यां छापिलेल्या पत्रांतून सांपडतात ह्याखेरीज आणखी कांहीं मोहिमा १७५० पासून १७६१ पर्यंत झाल्या नाहींत असें मात्र कोणीं समजू नये गुजराथेंत दमाजी गायकवाड दिल्लीस अंताजी माणकेश्वर बुंदेलखंडांत गोविंदपंत बुंदेले अंतर्वेदींत गोपाळराव गणेश गणेश संभाजी व गोपाळराव बापूजी इत्यादि मंडळी ह्या अकरा वर्षांत काय करीत होती ह्याचा बिलकूल पत्ता नाहीं तसेंच जानोजी भोंसले, रघूजी करांडे विसाजी कृष्ण विनिवाले मुरारराव घोरपडे कोल्हापुरकर इत्यादि दक्षिणेंतील सरदार नक्की काय करीत होते ह्याचाही बहुतेक बिलकूल पत्ता नाहीं मराठ्यांच्या इतिहासाचें सध्यां मुख्य भांडार म्हटलें म्हणजे ग्रांट् डफ्‌चा इतिहास होय ह्या इतिहासांत ह्या सरदारांच्या कृत्यांचा वृत्तांत मुळींच दिलेला नाहीं ह्यावरून तीं कृत्यें क्षुल्लक होतीं असा ग्रह होण्याचा संभव आहे परंतु तसा ग्रह होऊं देणें अगदीं चुकीचें आहे ग्रांट् डफ्‌च्या ग्रंथांत ह्या दहा वर्षांतील भानगडींची विस्तृत तर राहूंद्याच परंतु साधारण समाधानकारक अशी देखील माहिती दिलेली नाहीं त्यानें लहान सहान मोहिमा तर सोडून दिल्या आहेतच परंतु कांहीं मोठमोठ्या मोहिमा देखिल गाळिल्या आहेत त्या त्यानें मुद्दाम गाळल्या आहत असा म्हणण्याचा भाग नव्हे तर मिळालेल्या कागदपत्रांचा योग्य उपयोग त्याच्या हातून झाला नाहीं जे लेख त्याला मिळाले होते त्यानें

व्यवस्थित वर्गीकरण आणि त्यांची बारोक फोड व उकल त्याच्या हातून झाली नाही. त्यामुळें व काहीं जरूरीचे कागदपत्र त्याला न मिळाल्यामुळें ह्या मोहिमा त्यानें गाळल्या असे दिसतें वर दिलेल्या वेचाळीस मोहिमा अगदीं ठळक ठळक आहेत त्यापैकीं ग्राट् डफ्नें कोणकोणत्या गाळल्या आहेत किंवा त्या झाल्या हे माहीत असून अस्सल लेखाच्या कोताईमुळें कोणकोणत्या मोहिमाचा निवळ नामसकीर्तनापलीकडे जास्त उल्लेख त्याने केला नाहीं किंवा व्यवस्थित वर्गीकरण न केल्यामुळें कोणकोणत्या मोहिमाची त्याने गफलत केली आहे तें खालीं लिहितो

रघुनाथरावाच्या (१) १७५०, (२) १७५१, (३) १७५२, (४) १७५३ व (५) १७५६ ह्या सालातील गुजराथ व खानदेश ह्या प्रातांवरील मोहिमा ग्रॅन्ट् डफ्नें अजीबात गाळल्या आहेत रघुनाथरावाची १७५३ ची अमदाबादेवरील मोहीम त्यानें १७५५ सालात नेली आहे १७५५ सालात रघुनाथराव दिल्लीस होते हें त्याला माहीत नव्हतें; हें पुढील पत्रातील टीपात सविस्तर सिद्ध करून दाखविले आहे (टीप १६१) रघुनाथरावाची १७५४ (जानेवारी-जून) तील रजपुतान्यातील (६) स्वारीची (कुंभेरीचा वेढा इ) व १७५४ (सप्टवर---डिसेंबर) तील रोहिलखड, कुमाऊ, ह्या प्रदेशावरील (७) मोहिमेची हकीकत त्यानें दिली नाहीं रघुनाथरावाच्या १७५७ तील (८) दिल्लीवरील व १७५८ तील (९) लाहोरावरील मोहिमाचा त्यानें त्रोटक व तोहि बराच चुकीचा वृत्तात दिला आहे रघुनाथराव वस्तुत १७५७ त माळव्यात गेला असून तो १७५६ च्या शेवटीं गेला असें डफ् ह्मणतो. रघुनाथराव १७५७ च्या जूनान व सप्टवरात दिल्लीस होता हे १५३व्या टीपेंत स्पष्टपणें दाखवून दिलें आहे अवदाली १७५५ त दिल्लीस आला, मथुरा वगैरे शहरें त्यानें त्याच सालीं घेतलीं, मग लवकरच काबुलाला तो परत गेला व १७५७ च्या सप्टबरात तो दिल्लीस येऊन बसला, इत्यादि भ्रामक विधानें त्यानें केली आहेत तींहि मीं १५३ व्या टिपेंत खोडून काढिलीं आहेत तसेंच १७५४ व १७५५ आणि १७५७ व १७५८ रजपुताना, माळवा, बुदेलखड, काशी, प्रयाग, अयोध्या, व अतर्वेद इत्यादि प्रदेशातील सस्थानिक, पाळेगार, मवासी, इत्यादि मडळींवरही रघुनाथरावानें स्वाऱ्या केल्या आहेत, त्यासबधीं माहिती ग्रॅन्ट्डफ्च्या ग्रथात नाहीं जयाप्पाच्या (१०) नागोरच्या वेढयासबधीं तर त्यानें फारच आश्चर्यकारक चुकी केली आहे नागोरचा वेढा १७५५ त चालला होता व जयाप्पा तो वेढा चालला असताना ज्येष्ठ वद्य ७ मीला ह्मणजे ३० जून १७५५ ला मारला गेला अशी वास्तविक गोष्ट आहे असें असून ग्रॅन्टडफ्नें जयाप्पाच्या मृत्युचें साल १७५९ धरलें आहे व मधील चार वर्षांत जयाप्पामारिख्या चळवळ्या शिपायानें केले काय ह्याचा हिशेब अर्थात् काहींच दिला नाही हीहि चूक मी १६१ व्या टीपेंत जयाप्पाच्या मृत्यूच्या तारखेसुद्धा दाखवून दिली आहे एकदरींत रघुनाथराव दादाच्या बहुतेक सर्व स्वाऱ्यासबधीं, ग्रॅंट्डफ्चें अज्ञान आश्चर्य करण्यासारिखें आहे जयाप्पाच्या मारवाडातील मोहिमेसबधीं, त्याच्या मृत्यूसबधीं व त्याच्या मृत्यूनतर दत्ताजीनें मारवाडात केलेल्या

झटपटीसंबंधीं ग्रँटडफच्या ग्रंथांत एक अक्षरही सांपडण्यासारिखें नाहीं हें अयोध्येच्या व रघुनाथरावाच्या मोहिमांविषयीं झालें

१७५२च्या डिसेंबरांत भालकीची लढाई व तह झाल्यानतर १७५३च्या आनेवारींत भालकीहून बाळाजी बाजीराव श्रीरंगपट्टणच्या (११) स्वारीस गेले ग्रँटडफनें भालकीच्या तहापर्यंत बरीबाईट हकीकत दिली आहे पुढें १७५३ च्या आनेवारींत तो म्हणतो, शिंदे होळकर हिंदुस्थानांत गेले व बाळाजी बाजीराव पुण्यास परत आले परंतु हीं दोन्ही विधानें विश्वसनीय नाहींत शिंदे १७५३ च्या मेपर्यंत देशीं थांबारगोंयास राहिले (पत्रें व यादी ३४०) होळकर मात्र हिंदुस्थानांत गेले बाळाजी बाजीराव पुण्यास न जातां, भालकीहून थेट श्रीरंगपट्टणास गेले (पत्रें व यादी १४) काव्येतिहाससंग्रहांतील पत्रें, यादी वगैरे तील नंबर १४ हें पत्र शके १६७४ च्या पौषांतल्या वद्य सप्तमीस (पौष बहुल पंचमी म्हणून तेथें चुकून पडलें आहे) म्हणजे २५ आनेवारी १७५३ स लिहिलें आहे हें पत्र हरप न्हळीच्या मुक्कामाहून लिहिलें आहे अर्थात काव्येतिहाससंग्रहकार सुचवितात त्याप्रमाणें हें पत्र कर्नाटकच्या म्हणजे श्रीरंगपट्टणच्या स्वारींत असतां बाळाजी बाजीरावानें लिहिलें आहे ह्यावरून उघड आहे कीं १७५३ च्या आनेवारींत श्रीरंगपट्टणची स्वारी सुरू झाली ही स्वारी ग्रँटडफनें अजीबात गाळली आहे भालकीचा तह झाल्यावर सबंद १७५३ साल-भर बाळाजी बाजीरावाच्या हालचालींचा त्यानें बिलकुल हिशेब दिला नाहीं १७५४ त होळीहोनूरची स्वारी बाळाजीनें केली एवढें मात्र त्यानें पुढें लिहिलें आहे १७५३ तील श्रीरंगपट्टणची स्वारी त्याच्या लक्षांतून अजीबात गेली ही स्वारी कांहीं लहानसहान नव्हती ही १७५३ च्या आनेवारीपासून जूनपर्यंत चालली होती ही स्वारी त्यास माहीतच नव्हती तेव्हां त्यानें तिचीं कारणें व परिणाम दिले माहीत हें स्पष्टच आहे १७५४ तील होळीहोनूरच्या स्वारीचा त्यानें थोडासा उल्लेख केला आहे ती स्वारी करण्यास कारणें काय झालीं हें त्यानें मुळींच सांगितलें नाहीं १७५४ च्या जूनांत होळी होनूरच्या मोहिमेंतून परत आल्यावर रघुनाथरावदादास बाळाजीनें गुजराथेंत पाठविलें म्हणून ग्रँटडफ म्हणतो परंतु, १७५४ च्या आनेवारींत रघुनाथराव कुंभेरीच्या वेढ्यास लागले होते हें ह्या पुस्तकांतील १६१ व्या टीपेंत सुप्रमाण सिद्ध करून दाखविलें आहे त्याअर्थी १७५४ च्या जूनानंतर रघुनाथराव गुजराथेंत गेला हें ग्रॅन्टडफचें म्हणणें निवळ चुकीचें आहे हें उघड आहे होळीहोनूरच्या स्वारीहून बाळाजी १७५४ च्या जूनांत पुण्यास आले म्हणून ग्रॅन्टडफ म्हणतो परंतु तेंही चुकच आहे कारण पत्रें व यादींतील नंबर १५ च्या पत्रांत कर्नाटक कचेश्वरीहून शके १६७६ च्या ज्येष्ठ शुद्ध १३ स आपण पुण्यास आलों म्हणून बाळाजी लिहितो म्हणजे १७५४ च्या ३ जुलैला बाळाजी पुण्यास आला असें होतें १७५४ च्या पावसाळ्यानंतर म्हणजे १७५४ च्या आक्टोबरांत रघुनाथराव गुजराथेच्या स्वारीस निघाला व त्यानें अमदाबाद १७५५ च्या एप्रिलांत घेतलें, असें ग्रॅन्टडफनें चुकीचें गणित केल्यामुळें रघुनाथरावाची १७५३ तील

गुजराथेंतील मोहीम, १७५४ तील कुमेरीचा वेढा व १७५५ तील दिल्ली, रोहिलखंड ह्या प्रदेशांतील मोहिमा, ग्रँटडफला मुळींच सोडून द्याव्या लागल्या कुमेरीचें नांव त्यानें एका ठिकाणीं काढिलें आहे, परंतु, तें भीतभीतच काढिलें आहे व त्या पॅरिग्राफावर टीप देतांना रघुनाथरावाच्या हिंदुस्थानांतील मोहिमांसंबधीं आपल्याला चांगली माहिती मिळाली नाहीं म्हणून प्रांजलपणें कबूल केले आहे परंतु, ह्या प्रांजलपणांत थोडासा हटवादीपणाहि दाखविला आहे अमदाबाद १७५३ त घेतली किंवा १७५५ त घेतली ह्याचा टिपेंत निर्णय करतांना १७५५ हें साल त्यानें पसंत केलें आहे ह्या निर्णयामुळें रघुनाथरावाच्या हालचालींचा खरा नकाशा त्याला काढितां आला नाहीं तो कसा काढितां आला नाहीं ते पुढील दोन चार वाक्यांत स्पष्ट करून दाखवितों ग्रँन्टडफच्या मताप्रमाणें रघुनाथरावानें १७५५ च्या एप्रिलांत अमदाबाद घेतली नंतर तो अमदाबादेहून निघाला असल्यास हिंदुस्थानांत जाण्यास थालनेरच्याच मार्गानें आला पाहिजे थालनेरास येण्यास रघुनाथरावाला जून महिना अवश्य झालाच असला पाहिजे व नंतर पावसाळा थालनेरास रहाणें त्याला भाग पडलें असलें पाहिजे नंतर १७५५ च्या सप्टेंबरांत तो हिंदुस्थानांत गेला असला पाहिजे व नंतर कुमेरीचा वेढा व रोहिलखंडाची स्वारी त्यानें केली असली पाहिजे ह्या इतक्या सर्व खटाटोपी करून, ग्रँट्डफ म्हणतो, तो १७५६ सालच्या अगोदर म्हणजे १७५५ च्या डिसेंबरांत देशीं पुण्यास आला परंतु, हे सर्व ग्रँट्डफचे तर्क झाले कारण, रघुनाथराव १७५६ च्या ऑगस्टांत पुण्यास आले, हें सप्रमाण सिद्ध करण्यांत येतें ह्याला पुरावा काव्येतिहाससंग्रहांतल्या पत्रें व यादी वगैरेंतील ४५१ वें पत्र आहे तेथें अंताजी माणकेश्वर लिहितो कीं, दादासाहेबांच्या स्वारीनें नरवरच्या घाटानें येऊन आपल्या सैन्याची झडती घेतली १७५५ च्या मार्च-एप्रिलांत बाळाजी बाजीराव नाशिक ऊर्फ गुलचनाबाद येथें असतांना अंताजी माणकेश्वर त्यांना ससैन्य भेटला तेथें त्यांना बाळाजी बाजीरावानें हिंदुस्थानांत जाण्यास सांगितलें हिंदुस्थानांत जातांना वाटेंत दादासाहेबांची स्वारी नरवरच्या घाटानें परत येतांना त्याला भेटली ह्यावरून रघुनाथराव १७५५ च्या डिसेंबरांत पुण्यास आले म्हणून ग्रँटडफ म्हणतो तें खोटें असून रघुनाथराव जुलै-आगस्टांत पुण्यास आले हे निःसंशय खरें आहे हें सिद्ध आहे १७५५ त बाळाजी बाजीरावानें व महादाजीपंत पुरंधऱ्यानें बेदनूरची स्वारी केली बाळाजी कृष्णेपर्यंत जाऊन मध्येंच नाशकाला सिंहस्थाकरितां जाण्यास परतले, ते सलाबतजंगाच्या राज्यांतून कायगांवटोंक्यावरून (पत्रें व यादी १६) नाशकास गेले कायगांवटोंक्यावरून बाळाजीला जाण्यास एक कारण झालें, तें हें कीं, सलाबतजंगानें जानोजी भोसले व रघोजी कराडे यांच्यावर स्वारी करण्याचा घाट घातला होता तो इकडून शह देऊन जागच्या जागींच बसवून टाकावा ह्या (१९) डावपेंचाचें वर्णन ह्या पुस्तकांतील लेखांक ६५ त केलें आहे हें राजकारण ग्रँट्डफला माहीत नव्हतें नाशकाहून बाळाजी बाजीराव पुण्यास १७५५ च्या एप्रिल-मेंत आले व १७५५ च्या नोव्हेंबरांत सावनूरच्या स्वारीस

निपाले म्हणजे सरासरी सहा महिने ते पुण्यास होते असें असून सबंध वर्षभर ते पुण्यास स्वस्थ बसून होते म्हणून डफ् आपल्या इतिहासाच्या १९ व्या भागाच्या प्रारंभीं लिहितो तें त्याला हा सर्वोच्च नावपर्यंत माहीत न व्हता म्हणून त्यानें लिहिलें हें उघड आहे १७५६ च्या जानेवारींत बाळाजी सावनुरास जाऊन पोहोंचला व सावनूरच्या वेढ्यास सुरवात झाली सावनूरची स्वारी १७५६ च्या जानेवारीपासून जूनपर्यंत चालली होती मध्येंच रघुनाथराव दादा सावनुरास येऊन मिळाले व तेथून त्यांनीं कित्तूरास (१३) स्वारी केली ही स्वारी ग्रँन्डफला माहीत नव्हती सावनूरची स्वारी चालू असतां गोपाळराव पटवर्धनानें सोंध्यास (१४) स्वारी केली (ऐतिहासिक लेखसंग्रह २ ३) हीहि स्वारी ग्रांट्डफला माहीत नव्हती गोपाळराव सोंध्याहून निघून बंकापुराजवळ हनगळ येथें उतरला व सबंद पावसाळा तयच काढून पुढें उघाड झाल्यावर त्यानें श्रीरंगपट्टणाकडे मोर्चा वळविला तो १७५७ फेब्रुवारी आला १७५७ च्या मार्चांत गोपाळराव श्रीरंगपट्टणापासून दहाबारा कोसावर होता (काव्येतिहासक ५७ ६२) १७५७ तील श्रीरंगपट्टणच्या (१५) स्वारीचें सर्व श्रेय गोपाळरा वास देणें रास्त आहे परंतु गोपाळरावाचें नांव सुद्धां ग्रँट्डफ्ला माहीत नव्हतें मग त्यानें ह्या स्वारींत बहुत मेहनत घेतली हें त्याला कोठून ठाऊक असणार? गोपाळरावाच्या श्रीरंग पट्टणावरील १७५९ च्या (१६) स्वारीसंबंधीं देखील ग्रँटडफ्नें असेंच मौनव्रत धारण केलें आहे हें इतकें बाळाजीबाजीरावाच्या स्वाऱ्यांसंबंधीं झालें ह्याखेरीज कोळवणांतील कोळ्यांचीं बंडें वगैरेसंबंधीं त्याच्या ग्रंथांत माहिती नाहीं हें मुद्दाम सांगितलें पाहिजे असें नाहीं

ग्रँट्डफ्नें अजीबात गाळून दिलेल्या मोहिमांचा येथवर विचार झाला आतां ज्या मोहिमांचीं उल्लेख व वर्णनें त्यानें केलीं आहेत त्यासंबंधीं माझें म्हणणें काय आहे तें सांगतों १७५० पासून १७६१ पर्यंत ज्या मोहिमांची माहिती ग्रँट्डफ्नें दिली आहे त्या सर्वांत पानिपतच्या मोहिमेचें वर्णन त्याच्या त्या वेळच्या माहितीप्रमाणें त्यानें बरेंच विस्तृत दिलें आहे त्याच्यापेक्षां कीननें पानिपतचें वर्णन बरेंच सांगोपांग दिलें आहे परंतु ह्या दोन्ही ग्रंथकारांनीं काशीराजावरती सर्वस्वीं भिस्त ठेवल्यामुळें त्यांचीं वर्णनें एकदेशीय व अपुर्तीं झालीं आहेत. तीं अपुर्तीं व एकदेशीय कशीं झालीं आहेत ह्याचें विवेचन मीं पुढें केलें आहे तेव्हां सध्यां ह्या मोहिमेला सोडून दुसऱ्या मोहिमांकडे वळतों उदगीरच्या मोहिमेचें व युद्धाचें वर्णन डफ्नें त्याच्या नित्याच्या नेमाप्रमाणें त्रोटक परंतु बरें केलें आहे पानिपतच्या लढाई खेरीजकरून १७५० पासून १७६१पर्यंत झालेल्या बाकी कोणत्याहि लढायांची तारीख दण्याच्या भानगडींत ग्रँट्डफ् पडला नाहीं त्याप्रमाणें कांहि लढाईंची तारीख त्यानें दिली नाहीं ग्रांटडफ्च्या वर्णनाशीं मीं छापिलेलीं पत्रें ताडून पाहिलीं असतां वाचकांना कांहीं तफावत व बरीच नवीन माहिती दिसून यईल शिंदखेडच्या मोहिमेसंबंधीं ह्या ग्रंथांत सरासरी ७० पत्रं छापिलीं आहेत त्यांत लढाई होण्याच्या अगोदर झालेल्या कारस्थानाची वारीक हकीकत आहे त्या हकीकतीशीं ग्रांटडफ्ची हकीकत ताडून पाहिली असतां कांहीं तफावत व बरीच नवीन माहिती दिसून येईल ग्रँट्डफ्नें ह्या मोहिमेची

प्रस्तावना बरी केली आहे, परतु, खुद्द लढाईचे वर्णन मुळींच दिलेले नाहीं पानिपत, उदगीर व शिंदखेड ह्या तीन मोहिमाखेरीज नामसकीर्तनापलीकडे ग्रॅंट्डफ्नें कोणत्याच मोहिमेचें वर्णन केलें नाहीं अमक्या वर्षी अमुक मोहिम झाली व तींत अमुक अमुक व्यक्तींचा प्रमुखपणें सबध येतो ह्या व्यतिरिक्त त्याच्या ग्रथात जास्त कांहींएक सापडावयाचे नाहीं हा असा प्रकार होणें एका प्रकारें अपरिहार्यच होते १७५० पासून १७६० पर्यंत ठळक ठळक अशा बेचाळीस मोहिमा झाल्या हें वरतीं सागितलेंच आहे ह्या प्रत्येकीचे यथास्थित वर्णन देऊ ह्मटल्यास ग्राटडफ्च्या बखरी एवढी बखरही पुरणार नाहीं ह्याचा दाखला पाहिजे असल्यास ग्राटडफ्नें केलेलें पाणिपतच्या लढाईचें वर्णन ध्या ग्राटडफ्च्या इतिहासाचा सबध २१वा भाग ह्मणजे ग्राटडफ्च्या मुबईच्या आवृत्तीचीं १५ पृष्ठे ह्या मोहिमेने व्यापून गेलीं आहेत लहान मोठ्या मोहिमाचीं सरासरी काढून दर मोहिमेस १० पृष्ठें धरिलीं तर ४२ मोहिमास ४२० पृष्ठे लागतात तेव्हा १७५० पासून १७६१ पर्यंतच्या मराठ्याच्या हालचालींचा वृत्तात मुबई-आवृत्तीच्या५० पृष्ठात आणावयाला बऱ्याच मोहिमा न कळत गळाल्या असताहि राहिलेल्या मोहिमाची त्रोटकच हकीकत देणें ग्राटडफ्ला भाग पडले तशात, मराठ्याच्या हाल्चाली एकाच विवक्षित प्रदेशात होत नसून, एकाच कालीं, स्वदेश, कोकणकिनारा, गुजराथ, खानदेश, त्या वेळचें निजामाचें राज्य, म्हैसूर, रजपुताना, दिल्ली, अनरवेद, नागपूर, अयोध्या, काशी, प्रयाग, बुदेलखड इत्यादि निरनिराळ्या प्रातात होत असत त्यामुळें दृष्टि फाकून जाऊन, दरवर्षी एकाच मोसमात होणाऱ्या निरनिराळ्या मोहिमाचें व्यवस्थित आकलन होऊन वर्णन करिता येण्याचे काम केव्हाहि मोठया श्रमाचें व कुशलतेचे होण्याचा सभव आहे तशात त्याच्या हातून, मिळालेल्या कागदपत्राचा व्हावा तसा उपयोग झाला नाहीं ह्या व इतर कारणानी ग्राटडफ्च्या हातून जशी इमारत मराठ्याच्या इतिहासाची मराठ्याच्या दृष्टीनें उठावी तशी उठली नाहीं ह्याला मुख्य कारण ग्राटडफ्नें स्वीकारलेली पद्धत किंवा खरें ह्मटलें असता पद्धतीचा अभाव होय अर्थात् १७५० पासून १७६१ पर्यंत बाळाजी बाजीरावाने जो अवाढव्य खटाटोप केला त्याचें ग्राटडफ्च्या सक्षिप्त पद्धतीने यथास्थित वर्णन होणें अगदींच अशक्य होतें ह्या ग्राटडफ्च्या सक्षिप्त पद्धतीचे स्वरूप पुढील विवेचनात स्पष्ट करून दाखवितों

विवेचन पहिलें.

कोणत्याहि सस्कृत राष्ट्राच्या चरित्राचा सागोपाग विचार करावयाचा ह्मटला ह्मणजे तो अनेक दृष्टींनीं केला पाहिजे धर्म, नीति, विद्या, समाज, व्यापार, कृषि, कलाकौशल्य, कायदेकानू, राजकारण व तत्सिद्ध्यर्थ केलेल्या अत स्थ व बहि स्थ खटपटी इतक्या सर्वांच्या प्रगतीचा किवा विगतीचा कालक्रमानें यथास्थित, बाधेसूत, पद्धतवार व सप्रामाण विचार केला जाऊन तो पुन आत्मिक व भौतिक रीत्या झाला ह्मणजे राष्ट्राचें चरित्र समग्र कळलें, असें होतें येथें आत्मिक व भौतिक हे शब्द कोणत्या अर्थाचे वाचक आहेत तें सागितलें

पाहिजे धर्म नीति विद्या, राजकारण इत्यादि राष्ट्राच्या चरित्राचीं जीं निरनिराळीं अंगें सांगितलीं त्यांचा विचार दोन तऱ्हेनें करितां येईल हीं अंगें कायाच्या रूपानें फलित झालेलीं पाहून त्या फलित रूपाचें पद्धतवार वर्णन करण्याची एक तऱ्हा आहे व हींच अंगें कारणरूपानें असलेलीं पहाणें म्हणजे वर सांगितलेल्या फलित कार्यांचीं कारणें म्हणून त्यांचा विचार करणें म्हणजेच दुसऱ्या तऱ्हेचा अंगीकार करणें होय पहिल्या तऱ्हेला मी भौतिक म्हणतों व दुसरीला आत्मिक म्हणतों भौतिक पद्धतीनें कोणत्याही धर्माचा विचार करावयाचा म्हणजे त्या धर्मांतील निरनिराळ्या पंथांचें जीवनवृत्तांत द्यावयाचे म्हणजे ते पंथ किती आहेत त्यांचीं स्थलांतरें कोठें कोठें झालीं, निरनिराळ्या पंथांच्या कलहांचें स्वरुप काय होतें इत्यादि बाह्य रूपांचीं वर्णनें करावयाचीं आणि आत्मिक पद्धतीनें कोणत्याही धर्माचा विचार करावयाचा म्हणजे त्या धर्माचीं मूलतत्वें काय आहेत आत्म्याच्या अनेक वृत्तींतून कोणत्या वृत्तीचें त्या धर्मांत प्राधान्य आहे, इत्यादि अंतःस्थ व गूढ प्रश्नांचा उहापोह करावयाचा भौतिक पद्धतीनें कलाकौशल्याचा विचार करावयाचा म्हणजे त्याच्या शाखा किती आहेत निरनिराळ्या शास्त्रांचा संकर किती झाला व शास्त्रांचीं स्थलांतरें कोठें कोठें झालीं हें सांगावयाचें आणि आत्मिकरीत्या कलाकौशल्याचा विचार करावयाचा म्हणजे आत्म्याच्या कोणत्या वृत्तीपासून कलाकौशल्याचा उगम होतो वगैरे अंतःस्थ व गूढ प्रश्नांचा उलगडा करावयाचा त्याचप्रमाणें भौतिक पद्धतीनें कोणत्याही राष्ट्राच्या राजकीय गतिस्थितींचा विचार करावयाचा म्हणजे त्या राष्ट्रांत झालेल्या अंतःस्थ कलहांचीं व बहिःस्थ कलहांचीं वर्णनें द्यावयाचीं म्हणजे राष्ट्रांतील वर्गांचीं, निरनिराळ्या पक्षांच्या धर्मांच्या व जातींच्या झगडाओढींचीं व परराष्ट्रांशीं झालेल्या लढायांचीं वर्णनें द्यावयाचीं आणि आत्मिक पद्धतीनें राष्ट्राच्या राजकीय गतिस्थितींचा विचार करावयाचा म्हणजे अंतःस्थ व बहिःस्थ कलहांच्या उत्पत्तीचीं कारणें त्या राष्ट्रांतील एकदर लोकसमूहांत आत्म्याच्या उन्नतावनत वृत्तींपैकीं कोणत्या वृत्तीचें विशेष प्राबल्य आहे त्याचा सूक्ष्म विचार त्या राष्ट्रांतील मोठमोठ्या नटांच्या पुरुषांच्या राजकीय मतांचें सप्रमाणदर्शन इत्यादि प्रश्नांची चर्चा करावयाची राष्ट्राच्या राजकीय गतिस्थितींचा भौतिक व आत्मिकदृष्ट्या जो विचार त्यासच राष्ट्राचा राजकीय इतिहास म्हणतात धर्म नीति विद्या समाज व्यापार कृषि, कलाकौशल्य यांतील एक किंवा अनेक अंगांचें प्राबल्य किंवा दौर्बल्य होऊन राष्ट्राच्या राजकीय परिस्थितीवर त्यांचे आघात व परिणाम होऊं लागले म्हणजे त्यांचाही विचार राष्ट्राच्या राजकीय इतिहासांत करावा लागतो येणेंप्रमाणें कोणत्याही राष्ट्राचा सर्वांगानीं संपूर्ण असा राजकीय इतिहास लिहावयाचा म्हटला म्हणजे तो भौतिक व आत्मिक अशा दोनही पद्धतींनीं लिहिला पाहिजे आतां प्रस्तुतच्या विवेचनाचा विषय जो ग्रांटडफचा इतिहास त्याची पद्धत पाहिली तर निव्वळ भौतिक आहे हें सर्वत्र ग्राह्य होण्यासारिखें आहे असें वाटतें आत्मिकरीत्या मराठ्यांच्या इतिहासाचा विचार करण्याच्या खटपटींत पडण्याची आपली इच्छा नाहीं व योग्य शिक्षण न मिळाल्यामुळें आपल्या अंगीं सामर्थ्य नाहीं असें ग्रांटडफ् आपल्या

इतिहासाच्या प्रस्तावनेंत स्वतःच प्रांजलपणें व विनयानें कबूल करितो आपल्या वयाच्या सोळाव्या वर्षी ग्राटडफ्नें शाळा सोडिली. तोंपर्यंत व्याकरणभूगोलादिविद्यासपत्ति जी कांहीं मिळाली ती घेऊन तो हिंदुस्थानात आला व तेवढ्यावरती आपल्या लष्करी व मुलकी हुद्याला लिहिणें सवरणे त्याच्या वरिष्ठाच्या मताप्रमाणें तरी त्यानें मोठ्या बहादरीनें केलें. पुढें पेशवाई बुडत असता व बुडाल्यावर पुणें व सातारा येथील अवाढव्य दफ्तरें त्याच्या हातात आलीं व त्याला मराठ्याचा इतिहास लिहिण्याची स्फूर्ति झाली परतु, उदार शिक्षणाचा म्हणजे प्राचीन इतिहासादि विद्याचा जो कांहीं योग्य सस्कार मनुष्याचे मन उदात्त, कुशाग्र, ग्राहक व मार्मिक करण्यास लहानपणींच लागतो तो ह्या इसमाला झाला नसल्याकारणानें, आत्मिकरीत्या मराठ्याच्या इतिहासाचें विवेचन करण्याचें तर त्याला सोडून द्यावें लागलेंच, परतु, भौतिक पद्धतीनेंहि जे मराठ्याच्या इतिहासाचें वर्णन त्यानें केले आहे तेही अनेक प्रकारें व्यग आहे कालविपर्यासाचा दोष, मोठमोठ्या मोहिमाचें अज्ञान व सापेक्षदृष्ट्या कोणत्या प्रसगाला किती महत्त्व द्यावें ह्याची नुमज, इतर मराठी बखरींप्रमाणेंच ह्याच्याहि इतिहासात दिसून येते १७५० पासून १७६१पर्यंत झालेल्या रघुनाथरावाच्या मोहिमाच्या कालाचा ग्राट्डफ्नें कसा विपर्यास केला आहे व त्यामुळें तो कसा कसा गोत्यात पडत गेला आहे हें मीं मागें नुकतेंच दाखवून दिलें आहे त्याने मोहिमा कोणकोणत्या गाळिल्या आहेत ह्याचाहि निर्देश मागें झाला आहे व त्या वेळच्या मराठ्याच्या अवाढव्य प्रयत्नाच्या मानाने त्या वेळच्या इग्रजाचा प्रयत्न अगदींच क्षुद्र असून त्याच्या वर्णनानें आपल्या इतिहासाची सकुचित जागा सापेक्ष दृष्टीनें ग्राट डफ्नें किती अडविली आहे, हें सुरत, विजयदुर्ग, बाणकोट इत्यादि ठिकाणीं इग्रजांनीं केलेल्या वळवळींचे पवाडे वाचून कोणाच्याहि ध्यानात येण्यासारिखें आहे ह्या वळवळींसबधानें ग्राटडफ्चें स्वतचेंहि मत वर निर्दिष्ट केल्याप्रमाणेंच आहे तो ह्मणतो, इग्रज महाराष्ट्राचे पुढें धनी झाले ह्मणून ह्यावेळचीं हीं त्याचीं कृत्यें सविस्तर वर्णिलीं पाहिजेत ह्मणजे इग्रजाच्या हिंदुस्थानातील इतिहासाच्या महासमुद्रात शेवटीं मराठ्याच्या इतिहासाचा लोप होणार हें मत दृष्टीपुढें ठेवून त्यानें मराठ्याचा इतिहास लिहिला त्यामुळें शिवाजी महाराजाच्या पराक्रमाला प्रारभ झाल्यापासून ह्मणजे इ०स०१६४६ पासून १७९६ पर्यंतच्या १५० वर्षांचा इतिहास त्यानें ४७५ पावणे पाचशें पृष्ठात आटोपून पुढील २२ वर्षांच्या हकीकतीला २०० दोनशें पृष्ठें दिलीं आहेत पहिल्या १५० वर्षांतील मराठ्याच्या खटाटोपी किती अवाढव्य होत्या ह्याचा विचार केला तर पुढील २२ वर्षांना त्यानें जितकीं पृष्ठें दिलीं आहेत त्याच्या मानानें ह्या १५० वर्षांना १२०० पृष्ठें तरी निदान देणें जरूर होतें परतु, इतकी विस्तृत माहिति दिल्यास ती आपल्या इग्रजी वाचकास रुचणार नाहीं हे ध्यानात धरून त्यानें आपल्या इतिहासाची रचना केली (Duff's preface) इतिहास लिहिण्यात त्याचा मुख्य हेतु आपल्या देशबाधवाना मराठ्याच्या सबधीं ठोकळ

व त्यांतल्या त्यांत समाधानकारक माहिती देण्याचा होता मराठ्यांचा इतिहास कसा तरी ओरबाडून जो त्यानें काढिला त्याचें मुख्य कारण हेंच आहे त्यानें मराठ्यांचा इतिहास लिहिला तो मराठ्यांच्याकरितां लिहिला नसून आपल्या देशबांधवांकरितां लिहिला आहे मराठ्यांच्या पराक्रमाचें कौतुक वाटण्याचें त्याला कांहींच कारण नव्हतें मराठ्यांचें वर्हि स्वरूप मोठ्यांत मोठें होतें केवढें व तें तसें कसकसें होत गेलें एवढें त्याला दाखवून द्याव याचें होतें व तें काम त्यानें समाधानकारक केलें आहे असें त्याच्या देशबांधवांचें मत आहे मराठी बखरींच्यापेक्षां त्याचा इतिहास जास्त व्यवस्थित आहे हें इकडील लोकांसहि मान्य आहे परंतु, स्वतंत्र इतिहास या नात्यानें त्या ग्रंथाची किंमत महाराष्ट्रांतील इतिहासज्ञ निराळी करितात कां कीं, (१) ग्रांटडफनें आपला इतिहास मुख्यत्वें मराठी बखरी मुसलमानी तवारिखा, सरदारांनीं दिलेल्या कैफियती व अज्ञात स्वरूपाचीं इतर टिपणें यांची सगति जुळवून तयार केला आहे या बहुतेक बखरी तवारिखा व कैफियती कमजास्त प्रमाणानें अविश्वसनीय आहेत व त्यांच्या आधारावर रचलेला मराठ्यांचा कोणताहि इतिहास, अपूर्ण व अविश्वसनीय होण्याची बहुतेक खात्री आहे (२) पुणें व सातारा येथील दप्तरें व दुसरीं अर्थांतर कागदपत्रें ग्रांटडफला मिळालीं होतीं हें खरें आहे परंतु, त्याचा त्यानें योग्य उपयोग करून घतला नाहीं काव्यतिहाससंग्रहांतील पत्रें ऐतिहासिकलेखसंग्रहांतील पत्रें व मीं सध्यां छापिलेलीं पत्रें हीं सव मिळून १७५० पासून १७६१ पर्यंतच्या अवधींतील अर्थी सुमारें ४५ साडेचारशें होतात त्यांवरून या अकरा वर्षांतील ग्रांटडफच्या इतक्या चुका दाखवून देता यतात, त्याअर्थीं निदान या अकरा वर्षांसंबंधीं तरी ग्रांटडफनें पुण व सातारा येथील दप्तरांचा योग्य उपयोग करून घेतला नाहीं असें विनदिक्कत म्हणतां येतें (३) योग्य शिक्षणाच्या अभावामुळें कोणताच इतिहास लिहिण्याची व विशेषत मराठ्यांचा इतिहास लिहिण्याची ग्रांटडफची योग्यताच नव्हती पुणें व सातार्‍यांसल्यासारिखीं भरपूर माहितीनें भरलेलीं अचाट्य दप्तरें जेम्स् मिल गिबन मोम्सेन ग्रेट गिझो इत्यादिसारख्या शोधकांच्या हातीं पडलीं असतीं तर त्याचें त्यांनीं वाचनकशी सोनें करून दाखविलें असतें (४) तो विदेशीय असल्या कारणानें मराठ्यांच्या पराक्रमांचा पाल्हाळ तर राहूं द्याच परंतु, सविस्तर व साद्यंत माहिती देण्याची त्याला हौस नव्हती विदेशीय लोकांना मराठ्यांच्या हालचालींचें सामान्य ठोकळ ज्ञान झालें म्हणजे आपलें काम झालें अशी ग्रांटडफची समजूत होती (५) त्यानें आपला इतिहास भौतिक पद्धतीनें लिहिलेला आहे व ताहि अनेक प्रकारें अपूर्ण झाला आहे यामुळें त्याच्या इतिहासाला कीर्तन म्हणतात त्याप्रमाणे अपूर्ण असा मराठ्यांच्या मोहिमांचा नामनिर्देशात्मक इतिहास असें म्हटलें असतां चालेल ग्रांटडफच्या इतिहासाला मोहिमांचाहि इतिहास म्हणतां येत नाहीं कारण, मराठ्यांनीं ज्या शेंकडों मोहिमा केल्या त्यांपैकीं फारच थोड्यांचा म्हणजे एखादीचाच त्यानें कांहींसा सविस्तर वृत्तांत दिला

आहे बाकीच्यांचा वृत्तांत कांहींच दिला नाहीं तेव्हां ' मराठ्यांच्या मोहिमांचा इतिहास ' असेंहि नाव ह्या इतिहासाला शोभत नाहीं ह्या इतिहासाला " इंग्रजांना मराठ्यांची कांही माहिती देणाऱ्या वृत्तांताचें इतिहासवजा पुस्तक " असें नाव दिलें असतां चालेल

ग्रांटडफ्‌चा इतिहास अपूर्ण व जुनापुराणा होण्याची हीं अशीं कारणे आहेत. हीं दाखवून दिलीं नसतीं तरी देखील चालण्यासारिखे होतें कारण, ग्रांटडफ्च्या ग्रंथांत चुका आहेत असा संशय आल्याची चिन्हें अलीकडील १०।२० वर्षांतील लिहिण्यांत व बोलण्यांत थोडथोडीं दिसूं लागलीं होतीं परंतु, कोणींहि स्पष्टपणे ग्रांटडफ्च्या ग्रंथांत अमुक अमुक चुका आहेत असे दाखवून दिले नव्हतें ह्या एवढ्याच कारणाकरितां मला हें दोष दाखवून देण्याचें कंटाळवाणे काम निरुपायानें करावें लागलें आहे शिवाय, आणीकांहि एक आनुषंगिक कारण झाले तें असे कीं, ग्रांट्‌डफ्‌नें आपला इतिहास भौतिकपद्धतीनें लिहिला असल्याकारणाने वाचकाचा मराठ्यांच्या कृत्यासंबंधीं कांहीं एक चमत्कारिक ग्रह होऊन जातो शिवाजी महाराजांच्या पराक्रमाला प्रारंभ होण्यापासून तों नाना फडणिसाच्या अखेरीपर्यंत मराठ्यांनीं शेंकडो मोहिमा हिंदुस्थानांतील सर्व प्रांतांतून केल्या इ स १६४६ पासून १७९६ पर्यंत एकहि वर्ष कोठेंनाकोठें तरी मुलुखगिरी केल्याशिवाय मराठ्यांनीं सुनें जाऊं दिलें नाहीं ग्रांटडफ्च्या ग्रंथांतील ह्या मुलुखगिऱ्यांची कोरडी जंत्री पाहिली व त्याने ह्या मुलुखगिऱ्यांची केलेली थट्टा वाचली ह्मणजे वाचक क्षणभर स्तब्ध होऊन आपआपल्याशींच विचार करितो कीं, काय हो हा चमत्कार आहे ! एक सारिखें दीडशें वर्षें एक वर्षाचीहि खळ पडूं न देतां ह्या सैतानांनीं सर्व हिंदुस्थानभर केवळ हुतूतु कीं हो घातला ! शेतें, वाड्या, गांवें, शहरें जाळून व पोळून प्रांताचे प्रांत ह्या राक्षसांनीं उध्वस्त करून टाकिले ! लढाईच्या वेळेस शत्रूला हातघाईस आणण्यास संस्कृतराष्ट्रें हीं असलीं कृत्यें कधीं कधीं किंवा वारवारहि करितात, परंतु त्यांत त्यांचा कांहीं तरी स्तुत्य हेतु असतो ह्या मराठ्यांचा मात्र प्रकार कांहीं विलक्षणच! हेतु ह्मणावा तर लूट मिळविण्याखेरीज दुसरा कांहींच नाहीं ! ह्या मोहिमेचा पत्ता त्या मोहिमेला नाही ! कांहीं कारण नसतां, पावसाळा झाल्यावर ह्या दुष्टांनीं पुण्याहून जें तडक निघावें तें कांहींनीं श्रीरंगपट्टणावर घाला घालावा, कांहींनीं अमदाबादेवर झांप टाकावी, कांहींनीं अवरंगाबादेला वुचाडावें व कांहींनीं खुद्द दिल्लीच्या पातशहाच्या मानगुटीस बसावें ! एका काळीं ह्या दरोडेखोरांनीं हिंदुस्थानचें सार्वभौमत्व पटकावून बसण्याचा प्रसंग आणिला होता, परंतु, खरोखर देवाचीच करणी ! ह्मणून हा अघोर प्रसंग हिंदुस्थानच्या निरुपद्रवी प्रजेवर आला नाही हे असले विचार कल्पक वाचकाच्या मनांत ग्रांटडफ्चा इतिहास वाचून येतात, हें मेकॉले, गोपाळराव हरी देशमुख इत्यादींच्या लिहिण्यावरून ध्यानांत येण्यासारिखे आहे ह्या असल्या विचारांचा पगडा अजूनहि गेला नाहीं हेंहि सप्रमाण सिद्ध करून दाखवितां येईल मराठ्यांच्या अमदानींत जिकडे तिकडे दंगेधोपे, लढाया व मुलुखगिऱ्या ह्यांचा सुळसुळाट होऊन

शोतसी ह्मणून माहित नव्हती असें प्रतिपादन केलेलें अद्यापहि अनेक लोकांच्या तोंडून ऐकूं येतें ह्याला कारण मेटकफ्चा इतिहास व त्याची भौतिक पद्धति हीं होत अथ किंवा नवख्या प्रेक्षकाच्या दृष्टीला भासणाऱ्या मराठ्यांच्या ह्या सैरावैरागतीला कांहीं व्यवस्थित धोरण होतें किंवा नव्हतें १६४६ पासून १७९६ पर्यंत ह्या महाराष्ट्रांतील लोकसमूहांत कोणत्या विचाराचें प्राधान्य होतें व परराष्ट्राशीं मराठ्यांच्या ज्या लढाया होत त्यांना कांहीं समुचित व समाधानकारक कारणें होतीं किंवा नव्हतीं ह्या गोष्टींचा ऊहापोह करीत्या प्राटफ्नें विचार न केल्यामुळें ह्या असल्या मतांचा प्रसार झाला आहे पद्धति धोरण विचार व नीति मराठ्यांच्या कृत्यांत होती किंवा नव्हती ह्याचा प्रांटफ्नें विचार न केल्यामुळें व त्याच्याखेरीज मराठ्यांचा दुसरा इतिहास अद्यापपर्यंत लिहिला गेला नसल्यामुळें ह्या दुराग्रहाचें साम्राज्य सर्व्या झालें आहे परंतु ह्या दुराग्रहांना जागा असण्यास माझ्या मतें बिलकुल कारण नाहीं मराठ्यांच्या कृत्यांना कांहीं धोरण होतें हें सप्रमाण दाखवितां येतें, ह्याच प्रश्नाचा विचार पुढील विवेचनांत केला आहे

विवेचन दुसरें.

पधराव्या व सोळाव्या शतकांत आणि सतराव्या शतकाच्या पूर्वार्धांत महाराष्ट्राची स्थिति फारच विपन्न झाली होती त्या वेळचें वर्णन करितांना समर्थ ह्मणतात – 'साध क्षेत्रें मोडिलीं । ब्राह्मणस्थानें भ्रष्ट झालीं । सकळ पृथ्वी आंदोळली । धर्म गेला ॥ यवनांनीं हिंदु धर्माचा उच्छेद करून टाकिला तेव्हां देव धर्म गो ब्राम्हण ह्यांचें संरक्षण करण्यास" शिवाजी राजे अवतीर्ण झाले व त्यांनीं यवनांच्या सर्वोच्छेदक गतीचा प्रतिरोध केला ह्या महत्कृत्याला अनुलक्षून समर्थ शिवाजीराजास लिहितात की 'तुह्मी झाला ह्मणून महाराष्ट्र धर्म कांहीं तरी राहिला ' व पुढें सप्रेम विनवणी करितात कीं आपण धर्मस्थापनेची कीर्ति उत्तरोत्तर अधीक संभाळिली पाहिजे ' धर्मस्थापनेची कीर्ति संभाळण्यास काय करावें ह्मणाल तर अमर्याद फितवेखोर लोकांचा संहार करावा न्यायसीमा उल्लघूं नये नेटक मद बांधावे तुरंग शस्त्र आणि स्वार जमवावे " आणि सर्वांत पहिलें काम काय करावें तर मराठा तितका मेळवावा आणि जिकडे तिकडे महाराष्ट्रधर्म वाढवावा ' आपला महाराष्ट्रधर्म वाढविण्यास आणखी उपाय कोणते तर ' बहुत लोक मेळवावे । एक विचारें भरावें । कष्टें करून घसरावें । म्लेंच्छावरी ॥ ' आणि इतकें करून झाल्यावर मग आहे तितकें जतन करावें । पुढें आणीक मेळवावें । महाराष्ट्र राज्य करावें । जिकडे तिकडे ॥ ' समर्थांच्या ह्या उक्तीवरून कळून येईल कीं सतराव्या शतकाच्या पूर्वार्धांत महाराष्ट्रांतील विचारी पुरुषांचीं मनें एका उदार कल्पनेनें भारून गेलेलीं होतीं ती कल्पना कोणती तर महाराष्ट्रधर्माची स्थापना करणें ही ही कल्पना सफल करण्याचें अवघड काम शिवाजीनें केलें शिवाजीच्या एकंदर चरित्राची गुरुकिल्ली हीच कल्पना होय ही कल्पना ध्यानांत ठेवून मग शिवाजीच्या व त्याच्या अनुयायांच्या कृत्यांचा विचार करावा

म्हणजे त्या वेळीं महाराष्ट्रांत व कर्नाटकांत जिकडे तिकडे मराठे निष्कारण धावताना परकीय इतिहासकारांना जे दिसतात ते मनांत कांहीं विशिष्ट हेतु धरून शिस्तवार मोहिमा करीत आहेत असे भासू लागलें नाहीं. शिवाजीला चोर व त्याच्या अनुयायांना लुटारू म्हणून यवनांनीं ठरविलें तेंच त्यांना वाटावें ह्याचें आश्चर्य जरी परकीय इतिहासकारांना थोडें वाटलें आहे तरी ते टाकून देऊन व देव धर्म आणि स्वराज्य यांची स्थापना करणाऱ्या पूर्वकालीन महापुरुषांच्या मालिकेंत ह्या पुण्यश्लोक व परमप्रतापी पुरुषाला ओळखिलें न घेता बोलूं लागतील. आता हा महाराष्ट्रधर्म म्हणजे काय? निर्भीडधर्म, सद्गुणधर्म, चतुर्धर्म शास्त्रानभिज्ञान हा महाराष्ट्रधर्म आहे की काय? तर तो तसा नाहीं. महाराष्ट्रधर्म म्हणजे हिंदुधर्मच की नाहीं? तर महाराष्ट्रांत म्हणजे हिंदुधर्महि वेगळा नव्हे. महाराष्ट्रधर्माची व्याख्या हिंदुधर्माहूनहि जोरानें व्यापक आहे. महाराष्ट्रांत त्या वेळीं चाललेला हिंदुधर्म व भरतखंडांतील उत्तर प्रांतांत चाललेला हिंदुधर्म यांच्यांत महदंतर होतें. त्या काळीं भरतखंडांत सर्वत्र यवनांचें राज्य होतें व त्या राज्यांच्या अमलाखालीं महाराष्ट्रेतर प्रांतांत प्रजा आपला हिंदुधर्म म्हणजे सर्व उपासने, उपासना, पूजा इत्यादि धर्माचार यवनांकडून कमजास्त त्रास पोहचत असतांहि, निमूटपणें चालवीत असत. महाराष्ट्रांतील प्रजा मात्र इतकी सोशीक नव्हती. देव फोडणाऱ्या, विजापूर, अहमदनगर, खानदेश, जुन्नर, कोंकण वगैरे प्रांतावर अमल करणाऱ्या यवनांनीं मराठ्यांना एका बाजूने अगदीं सतावून सोडिलें होतें व दुसऱ्या बाजूने त्यांच्यांतील प्रमुख सरदारांना व मुत्सद्यांना मोठमोठ्या मानाच्या जागा दिल्या होत्या. त्यामुळे त्या वेळच्या मराठ्यांत यवनांविषयीं संताप व तो परिहार करण्याचें सामर्थ्य हीं एकाच वेळीं उत्पन्न झालीं. धर्म भ्रष्ट करणाऱ्या, गाई मारणाऱ्या व ब्राह्मणांचा छल करणाऱ्या यवनांविषयीं द्वेषबुद्धि महाराष्ट्रांत दामाजीपंताच्या वेळेपासून धुमसत होती व ती शिवाजीमहाराज अवतीर्ण व्हावयाच्या कालीं तर अत्यंत उत्कट झाली होती. यवनांचा उच्छेद करावयाचा हें त्या कालीं महाराष्ट्रांतील हिंदुधर्माचें एक कलम होऊन गेलें होतें. यवनांचा उच्छेद करावयाचा एवढाच त्या वेळच्या मराठ्यांचा हेतु नव्हता, तर धर्माची स्थापना करून गोब्राह्मणाचा प्रतिपाल करावयाचा त्यांचा मुख्य हेतु होता. हा उत्तमोत्तम हेतु साध्य होण्यास नुसता यवनांचा उच्छेद करून काम भागण्यासारिखें नव्हतें, तर स्वराज्याची स्थापना करणें जरूर होतें. तेव्हां स्वराज्याची स्थापना करणें हेंहि एक महाराष्ट्रांतील हिंदुधर्माचें मुख्य कलम होऊन बसलें. स्वराज्याची स्थापना करण्यास दोन गोष्टी केल्या पाहिजेत असें शिवाजीच्या लक्ष्यांत आलें. मराठ्यांचें एकीकरण केलें पाहिजे ही एक गोष्ट व त्यांचें धुरीधरण म्हणजे पुढारपण स्वीकारिलें पाहिजे ही दुसरी गोष्ट. कोणत्याहि वेळीं "बहुत लोक मेळवून एक विचारें भरल्या" शिवाय स्वराज्यस्थापनेची तयारी होत नसते व एवढेंच करून काम भागत नाहीं, तर एक विचारानें भरलेल्या लोकांचें धुरीणत्वहि पत्करण्यास व तें पत्करून इष्ट हेतु तडीस नेण्यास महापुरुषानीं सिद्ध व्हावें

घातलेलीं म्हणून माहित नव्हती असें प्रतिपादन केलेलें अद्यापहि अनेक लोकांच्या तोंडून ऐकूं येतें म्हणून मी आपले असें मत आहे कीं, ग्रांटडफच्या इतिहास व त्याची भौतिक पद्धति हीं होत असें. किंवा नवख्या प्रेक्षकाच्या दृष्टीला भासणाऱ्या मराठ्यांच्या ह्या सैरावैरागतीला कांहीं व्यवस्थित धोरण होतें किंवा नव्हतें १६४६ पासून १७९६ पर्यंत ह्या महाराष्ट्रांतील लोकसमूहांत कोणत्या विचाराचें प्राधान्य होतें व परराष्ट्रांशीं मराठ्यांच्या ज्या स्वाऱ्या होत त्यांना कांहीं समुचित व समाधानकारक कारणें होतीं किंवा नव्हतीं ह्या गोष्टींचा शास्त्रीय रीत्या ग्रांटडफनें विचार न केल्यामुळें ह्या असल्या मतांचा प्रसार झाला आहे. पद्धति, धोरण विचार व नीति मराठ्यांच्या कृत्यांत होती किंवा नव्हती ह्याचा ग्रांटडफनें विचार न केल्यामुळें व त्याच्याखेरीज मराठ्यांचा दुसरा इतिहास अद्यापपर्यंत लिहिला गेला नसल्यामुळें ह्या दुराग्रहाचें साम्राज्य सर्व्वा झालें आहे. परंतु, ह्या दुराग्रहांना जागा असण्यास माझ्या मतें, बिलकुल कारण नाहीं. मराठ्यांच्या कृत्यांना कांहीं धोरण होतें हें सप्रमाण दाखवितां येतें, ह्याच प्रमाचा विचार पुढील विवेचनांत केला आहे.

विवेचन दुसरें

पंधराव्या व सोळाव्या शतकांत आणि सतराव्या शतकाच्या पूर्वार्धांत महाराष्ट्राची स्थिति फारच विषम झाली होती. त्या वेळचें वर्णन करितांना समर्थ म्हणतात – 'तीर्थ क्षेत्रें मोडिलीं। ब्राह्मणस्थानें भ्रष्ट झालीं। सकळ पृथ्वी आंदोळली। धर्म गेला॥' यवनांनीं हिंदु धर्माचा उच्छेद करून टाकिला तेव्हां 'देव धर्म गो ब्राह्मण ह्यांचें संरक्षण करण्यास' शिवाजी राजे अवतीर्ण झाले व त्यांनीं यवनांच्या सर्वोच्छेदक गतीचा प्रतिरोध केला. ह्या महत्कृत्याला अनुलक्षून समर्थ शिवाजीराजास लिहितात कीं 'तुम्ही झाला म्हणून महाराष्ट्र धर्म कांहीं तरी राहिला' व पुढें सप्रेम विनवणी करितात कीं 'आपण धर्मस्थापनेची कीर्ति उत्तरोत्तर अशीच संभाळिली पाहिजे.' 'धर्मस्थापनेची कीर्ति संभाळण्यास काय करावें म्हणाल तर अमर्याद फितवेखोर लोकांचा संहार करावा. न्यायसीमा उल्लंघूं नये. नेटकें पद बांधावे. तुरंग घ्यावे आणि स्वार जमवावे.' आणि सर्वांत पहिलें काम काय करावें तर "मराठा तितुका मेळवावा आणि जिकडे तिकडे महाराष्ट्रधर्म वाढवावा.' आपला महाराष्ट्रधर्म वाढविण्यास आणखी उपाय कोणते तर 'बहुत लोक मेळवावे। एक विचारें भरावे। कष्टें करून घसरावें। म्लेंच्छावरी॥' आणि इतकें करून झाल्यावर मग 'आहे तितुकें जतन करावें। पुढें आणीक मेळवावें। महाराष्ट्र राज्य करावें। जिकडे तिकडे॥' समर्थांच्या ह्या उक्तींवरून कळून येईल कीं सतराव्या शतकाच्या पूर्वार्धांत महाराष्ट्रांतील विचारी पुरुषांचीं मनें एका अमर कल्पनेनें भारून गेलेलीं होतीं. ती कल्पना कोणती तर महाराष्ट्रधर्माची स्थापना करणें ही. ही कल्पना सफल करण्याचें अमधड काम शिवाजीनें केलें. शिवाजीच्या एकंदर चरित्राची गुरुकिल्ली हीच कल्पना होय. ही कल्पना ध्यानांत ठेवून मग शिवाजीच्या व त्याच्या अनुयायांच्या कृत्यांचा विचार करावा

ह्मणजे त्या कालीं महाराष्ट्रात व कर्नाटकात जिकडे तिकडे मराठे निष्कारण धांवतांना परकीय इतिहासकाराना जे दिसतात ते मनात काहीं विशिष्ट हेतु धरून शिस्तवार मोहिमा करीत आहेत असें भासू लागतील शिवाजीला चोर व त्याच्या अनुयायांना गनीम ह्मणून यवनानीं टोपणनावे दिलीं त्याचा वाच्यार्थ घेण्याची जी परकीय इतिहासकाराना खोड लागली आहे ती ते टाकून देतील व देव, धर्म आणि स्वराज्य ह्याची स्थापना करणाऱ्या पृथ्वीवरील महापुरुषाच्या मालिकेंत ह्या पुण्यश्लोक व परमप्रतापी पुरुषाला आडेवेढे न घेतां गोवू लागतील आता हा महाराष्ट्रधर्म ह्मणजे काय? ख्रिस्तीधर्म, महमुदीधर्म, यहुदीधर्म ह्यांच्यासारिखाच हा महाराष्ट्रधर्म आहे कीं काय? तर तो तसा नाहीं महाराष्ट्रधर्म ह्मणजे हिंदुधर्मच की नाहीं? तर महाराष्ट्रधर्म ह्मणजे हिंदुधर्महि केवळ नव्हे महाराष्ट्रधर्माची व्याख्या हिंदुधर्माहूनहि जास्त व्यापक आहे महाराष्ट्रात त्या काळीं चालणारा हिंदुधर्म व भरतखडातील इतर प्रातांत चालणारा हिंदुधर्म ह्याच्यांत महदतर होते त्या काळीं भरतखडात सर्वत्र यवनाचें राज्य होतें व त्या राज्याच्या अमलाखालीं महाराष्ट्रेतर प्रांतांत प्रजा आपला हिंदुधर्म ह्मणजे व्रतें, उद्यापनें, उपासना, पूजा इत्यादि धर्माचार यवनांकडून कमजास्त त्रास पोंहचत असताहि, निमूटपणें चालवीत असत महाराष्ट्रातील प्रजा मात्र इतकी सोशीक नव्हती देव फोडणाऱ्या, विजापूर, अहमदनगर, खानदेश, जुन्नर, कोंकण वगैरे प्रांतांवर अमल करणाऱ्या यवनानी मराठ्याना एका बाजूने अगदीं सतावून सोडिले होतें व दुसऱ्या बाजूनें त्याच्यातील प्रमुख सरदाराना व मुत्सद्याना मोठमोठ्या मानाच्या जागा दिल्या होत्या त्यामुळे त्या वेळच्या मराठ्यात यवनाविषयीं सताप व तो परिहार करण्याचें सामर्थ्य हीं एकाच वेळीं उत्पन्न झालीं धर्म भ्रष्ट करणाऱ्या, गाई मारणाऱ्या व ब्राह्मणांचा छल करणाऱ्या यवनाविषयीं द्वेषबुद्धि महाराष्ट्रात दामाजीपताच्या वेळेपासून धुमसत होती व ती शिवाजीमहाराज अवतीर्ण व्हावयाच्या कालीं तर अत्यत उत्कट झाली होती यवनाचा उच्छेद करावयाचा हें त्या कालीं महाराष्ट्रातील हिंदुधर्माचें एक कलम होऊन गेले होतें यवनाचा उच्छेद करावयाचा एवढाच त्या वेळच्या मराठ्याचा हेतु नव्हता तर धर्माची स्थापना करून गोब्राह्मणाचा प्रतिपाल करावयाचा त्यांचा मुख्य हेतु होता हा उत्तमोत्तम हेतु साध्य होण्यास नुसता यवनाचा उच्छेद करून काम भागण्यासारिखें नव्हतें, तर स्वराज्याची स्थापना करणें जरूर होते तेव्हा स्वराज्याची स्थापना करणें हेंहि एक महाराष्ट्रातील हिंदुधर्माचें मुख्य कलम होऊन बसलें स्वराज्याची स्थापना करण्यास दोन गोष्टी केल्या पाहिजेत असें शिवाजीच्या लक्ष्यात आलें मराठ्याचे एकीकरण केलें पाहिजे ही एक गोष्ट व त्याचे धुरीधरण ह्मणजे पुढारपण स्वीकारिलें पाहिजे ही दुसरी गोष्ट कोणत्याहि वेळीं "बहुत लोक मेळवून एक विचारें भरल्या" शिवाय स्वराज्यस्थापनेची तयारी होत नसते व एवढेच करून काम भागत नाहीं, तर एक विचारानें भरलेल्या लोकाचें धुरीणत्वहि पत्करण्यास व ते पत्करून इष्ट हेतु तडीस नेण्यास महापुरुषानीं सिद्ध व्हावे

सांगतें " बहुत लोक मेळवून एक विचारें भरण्याचें काम शिवाजीनें सतमब्ळीकडून करविलें या कल्पनेशी अनुलक्षून समर्थ म्हणतात:— " ब्राह्मणमंडळ्या मेळवाव्या । भक्त मंडळ्या मानाव्या । सतमंडळ्या शोधाव्या । भूमंडळीं ॥ या एक विचारानें भरलेल्या मंडळ्यांचें पुढारपण शिवाजीनें व त्याच्या मुत्सद्यांनीं स्वीकारिलें, आणि स्वराज्याची स्थापना करण्याचें अतिमानुष कृत्य घडवून आणिलें येणेंप्रमाणें महाराष्ट्रेतर प्रांतांतील हिंदुधर्म + धर्मस्थापना + गोब्राह्मणप्रतिपाळ + स्वराज्यस्थापना + एकीकरण + धुरीधरण म्हणजे महाराष्ट्रांतील हिंदुधर्म होतो अशी त्या काळीं समजूत होती याच समजुतीला महाराष्ट्रधर्म म्हणून समर्थांनीं संज्ञा दिली आणि या धर्माची स्थापना व प्रसार करण्याकरितां शिवाजी महाराज व त्यांचे अनुयायी यांनीं प्राणांचा व वित्ताचा अपरपार व्यय केला महाराष्ट्रेतर प्रांतांतील हिंदुधर्मास सहिष्णु हिंदुधर्म म्हटल्यास व महाराष्ट्रांतील हिंदुधर्मास जयिष्णु हिंदुधर्म म्हटल्यास या दोन्ही धर्मांतील भेद उत्कटत्वेंकरून स्पष्ट होईल दामाजीपंताच्या वेळचा स्तब्ध विठोबा सहिष्णु हिंदुधर्माची मूर्ति आहे व समर्थांचा उड्डाण करणारा मारुति जयिष्णु हिंदुधर्माची पताका आहे सारांश १६४६ पासून १७९६ पर्यंत या कल्पनेला मराठे साक्षात् स्वरूप देत होते व बरोबर १५० वर्षें या कल्पनेच्या धोरणानें मराठे चालले होते महाराष्ट्र धर्माची ही कल्पना मराठ्यांच्या या १५० वर्षांतील हालचालींची केवळ प्राणभूत आहे आतां या कल्पनेचा निरनिराळ्या काळीं कसकसा आविष्कार झाला तें सांगतों

(अ) स्वराज्यस्थापना हें एक महाराष्ट्रधर्मांतील मुख्य अंग तत्साधनार्थ शिवाजीमहाराजांचे सर्व प्रयत्न चालले होते दुर्दैवानें शिवाजी महाराजांचा अस्सल लेख अद्यापपर्यंत एखादा दुसराच उपलब्ध आहे काव्येतिहाससंग्रहांतील ४११ वें पत्र शिवाजीमहाराजांनीं १६५९ त लिहिलें आहे त्यांत राज्य आक्रमिण्याकरितां परराज्यांतील देसाई, देशपांडे यांस ते काय काय आमिषें दाखवून बांधून घेत असत हें अंशतः कळण्यासारिखें आहे या पत्राचा सबंद उतारा खालीं देतों

तहनामा राजश्री खेमसावंत व लखमसावंत देसाई बहादूर प्रांत कुडाळ सांजकडील पितांबर शणवई कारभारी येऊन ठराव करून दिला सुरु सन तिस्सा खमसैन अलफ.

प्रांत मजकूरचे महाल वगैरे वास्त आहेत आकार होईल त्याचा ऐवज दरसाल निम्मे हुजूर पावता करावा निम्मा आकार राहील त्यांत तीन हजार लोक पायदळ हेटकरी ठेवावे आणि ज्या वेळेस हुजूर या करास बोलाविले जातील तेव्हां तीन हजार स्वकीनिशीं सेवा करावी स्वास आतीनें

स्वराज्य साधनाच्या ठायीं वकिलापाशीं मध्यें राहून मुलूक लोकांचें साधान करावें.

कलम १

प्रांतांतील जमायदीच्या चौकशीस हुजरून कारकून व लोक राहतील ते ठेवून त्यांच्या नेमणुकीमदल हुजूर अम्मल पैकीं पावतें करावें.

कलम १

येण्याचें प्रयोजन पडेल तेव्हां बोलावणें होईल तेव्हा येत असावें .. कलम १

किल्ले फोंडो प्रात तालुका घेऊन हुजूर ठेविला त्यास हरएक प्रसगास कुमक राखीत जावी बिदनूर वगैरे सस्थानच्या खडण्या घेण्यास स्वारी होईल त्याच्या कुमकेस जात असावें . कलम १

प्रातमजकुरची देशकत वतनें तुमचीं व बहादूर किताब अजरामत चालेल त्यातील किल्ले, कोट व ठाणीं तुमच्या स्वाधीन केलीं आहेत तेथें दास्तान करून जतन करावीं तेथें हुजूरचे कारकून व लोक येतील ते ठेवावे. . कलम १

शके १५८० विलबीनामसवत्सरे फाल्गुन वद्य ७ एकूण पांच कलमें करार करून तहनामा दिला अस मोर्तब

हा तहनामा १६५९ च्या मार्चांत झाला आहे ह्याचा उल्लेख ग्राटडफ्ने १६५९ सालच्या हकीकतीखाली केला आहे ह्यात स्वराज्यसाधनाचें कलम आहे. शिवाजीनें मुधोळच्या घोरपड्यांस पाठविलेलें एक विस्तीर्ण पत्र मजजवळ आहे त्यातही हाच हेतु दर्शित केला आहे

(ब) स्वराज्य, गनीमाई, सरदेशमुखी व चौथाई ह्या मागण्या मोंगलाईतून मागण्याचा शिवाजीनें परिपाठ ठेविला ह्यात स्वराज्यसाधनाचा बराच इतिहास गर्भित आहे आपण मोंगलाच्या राज्यातील प्राताचे सरदेशमुख आहोंत, मोंगलाच्या अमलातील प्रात पूर्वी मराठ्याच्या स्वराज्यात मोडत होता व मोंगल लोक मराठ्याना गनीम ह्मणत त्याअर्थी गनीमाईचा पैसा त्याच्यापासून चोपून घेऊन उणें अक्षर बोलल्याची आठवण जन्मोजन्म त्याना व्हावी, इत्यादि अर्थ ह्या शब्दांपासून ध्वनित होतात

(क) महाराष्ट्रधर्मात ह्मणजे महाराष्ट्रसस्थात अष्टप्रधानघटित राज्यव्यवस्थेचाहि अतर्भाव होतो राष्ट्राच्या कल्पनेंत राष्ट्रभाषेचाहि समावेश होतो शिवाजीराजे अवतीर्ण होईतोंपर्यंत दक्षिणेंतील मुसुलमानाच्या ससर्गानें जावली, शृगारपूर इत्यादि स्थलींच्या मराठ्या राजाच्या दरबारीं व शिवाजी राजाच्या पराक्रमाला सुरुवात होऊन त्याच्या अभिषेककालापर्यंत खुद्द शिवाजीच्या दरबारीं देखील निरुपायानें फारसी व मुसुलमानी भाषेंतील शब्दाचाच प्रचार उत्कटत्वेंकरून सर्वत्र चालत असे ह्या परदेशीय प्रचारामुळें स्वराज्याची व स्वराष्ट्राची शुद्ध कल्पना मराठ्याच्या मनात गढूळ व अस्पष्ट अशी असण्याचा सभव होता ह्मणून शिवाजीनें फारशी शब्द टाकून त्याच्या ऐवजी सस्कृत व महाराष्ट्रशब्दाचा उपयोग करण्याचा परिपाठ घातला

येणेंप्रमाणें स्वराज्य साधून महाराष्ट्रधर्म वाढविण्याचा विचार शिवाजीच्या राजनीतींत प्रधान होता सभाजीराजालाहि महाराष्ट्रधर्म पसरविण्याचा उपदेश समर्थांनीं केला आहे राजाराम व त्याच्या वेळचे मुतसद्दी व सेनापति ह्यानींहि हा स्वराज्य साधनाचा कित्ता उत्तम गिरविला पुढें शाहूमहाराज आले. त्यानीं १७०७ पासून १७१८ पर्यंत जो प्रांत

ताराबाईच्या हातून त्याना मिळाला तेवढयाची व्यवस्था करून नंतर १७१४ त बाळाजी विश्वनाथास स्वराज्यसाधन करण्याकरितां मतलबाची खालील याद करून दिली

१ स्वराज्य थोरले कैलासवासी स्वामींचे वेळेप्रो रायगड व वरकड कोट देखील करून घेणें—ठाणीं मागून घेणें कलम

१ खटाव १ आकळूज १ कासेगाव १ मंग ळवेढें १ मिरज १ पेडगांव १ जुन्नर किल्ले समत १ चौल समत किल्ले १ सांगोलें १ नाझरें १ वाकण १ बेळगाऊ १ कल्याण भिवंडी समत किल्ले कलम

१ त्रिंबक मागोन घेणें कलम

१ तोफा दर सरस्थानीं घेतील त्याची चौथाई करून घेणें कलम

१ चांदाचें राज्य कान्होजी भोंसले यांनीं साधिलें आहे तें स्वराज्यांत करून घेणें कलम

१ सहा सुभे खेरीज गुजराथ माळवा साधेल तेथवर साधणें कलम

१ नबाब महोलखानाची दौलत फतेसिंग याचाच नांवें करून घेणें कलम

१ मातुश्री व मदनसिंग देखील कबिले व दुर्गाबाई सवक लोक मागोन घेणें कलम

१ पेठजी मतलब लिहून दिल्हे आहेत त्याचे फर्मान सनदा करून घऊन यणें कलम

१ कोंकणपट्टी देखील राजपुरी चौथ सर देशमुखी स्वराज्य व वरकड साधेल त्याचे फर्मान पृथकाकारें करून घणें कलम

१ सरदेशमुखी इनाम दरमहाल्यास एक गांव करून घणें कलम

१ चंदीप्रांतीं राज्यगडकोट देखील करून घेणें. कलम

१ जयसिंग पाळकर यहील तरी मागून घेणें कलम

ह्या यादींतील मतलबाचें साधन करण्याकरितां बाळाजी विश्वनाथ १७१८ त हुसेन अलीबरोबर दिल्लीस गेला १७१९ च्या फेब्रुवारींत व मार्चांत वर दिलेल्या यादींतील स्वराज्याच्या मतलबाच्या सनदा सय्यदबंधूंकडून त्य नें करून घेतल्या त्या सनदा घेऊन तो सातान्यास परत आला व थोड्याच दिवसांत म्हणजे [illegible] च्या अक्टोबरांत मरण पावला बाळाजी विश्वनाथाच्या मृत्यूचा सन १७२० अक्टोबर असावा असें ग्रांटडफ् म्हणतो तें मला अनेक कारणांकरितां ग्राह्य दिसत नाहीं पुढें १७२० च्या एप्रिलांत बाजी-रावाला पेशवाई मिळाली त्या वेळीं बाळाजी विश्वनाथाला दिलेली यादी शाहूनें बाजीराव बल्लाळाला दिली (भारतवर्षांतील पत्रें व यादी ४) * कारण कीं बाळाजी विश्वनाथ दिल्लीहून जे

* भारतवर्षांत छापिलेल्या पत्रें व यादींतील ४० वें पत्र व काव्यतिहाससंग्रहांत छापि लेल्या थोरल्या शाहूमहाराजांच्या चरित्रांतील ४० व्या पृष्टावरील याद अक्षरश: एकच आहत भेद म्हणून एवढाच कीं चरित्रांतील याद बहुतेक शुद्ध छापलेली आहे व भारत वर्षांतील याद येथून तेथून चुकांनीं आधवलली आहे तुलना करण्याकरितां भारतवर्षां तील याद अशीच्या तशीच येथे देतों

यादी मतलब पण म्हणान शाहूमहाराज यांनीं बाजाराव पधान यांजकडे पाठविली तीं—

फर्मान घेऊन आला त्याची अमलबजावणी करण्यास तो जगला नाहीं तेव्हा बाजीरावाला पेशवाई देताना साधावयाच्या राहिलेल्या मतलबाची याद जशीच्या तशीच शाहूनें त्याच्या

श्री

यादी मतलब करून घेणें

स्वराज्य थोरले कैलासवासी स्वामींचेप्रमाण "रायगडावरकड" गडकोट देखील करून घेणें.

ठाणीं मागोन घेणें

१ खटाव
१ आकलुज
१ कासेगाव
१ सागोलें
१ मगळवेढे
१ नाझरें
१ मिरज
१ चाकण
१ पेडगाव
१ " वालेगड "
१ जुन्नर " समेत " किल्ले
१ कल्याण भिंवडी "समेत" किल्ले
१ चेऊल "समेत" किल्ले

———

३

"तालुके" दरसस्थानीं करून " घेतला" त्याची चौथाई करून घेणें

नवाब " बाकीखानाची " दौलत फत्तेसिंगबावाचे नावें करून घेणें

चादाचे राज्य कान्होजी भोसले याणीं साधिलें आहे, तें स्वराज्यात करून घेणें

" चदाप्रातांचें राज्य गडकोट देखील करून घेणें मातोश्री व " मर्दानसिंग " देखील "कर्दीम" व दुर्गाबाई, जानकीबाई व सेवक लोक " मार्गाल" घेणे

पेशजी मतलब लिहून दिले आहेत, त्याचे फर्मान सनदा करून घेणें

कोंकणपट्टी देखाल राजपुरी चौथ व सरदेशमुखी स्वराज्य व वरकड " साधले " त्याचे फर्मान " पृथक् कोरे " करून घेणें

सरदेशमुखीस इनाम दरमहा "कसगाव" करून घेणे

जैसिंग पालकर येतील तरी मागोन घेणें

त्रिंबक मागोन घेणें

" साभाळून " याखेरीज गुजराथ माळवा साधेल तेथवर साधणें.

येणेंप्रमाणें खमखास करून घेणें बहुत लिहिणें तरी सुज्ञ असा मोर्तब असे.

मोडी वाचण्याच्या चुका ह्या एका पत्रात सुमारें १६।१७ झाल्या आहेत भारतवर्षाच्या संपादकानीं काव्येतिहाससंग्रहातील यादी वाचण्याची खटपट केली असती तर ह्या चुका झाल्या नसत्या ह्या मासिकपुस्तकात मोडी वाचताच्या इतरत्रहि अशाच चुका झाल्या आहेत बऱ्याच टिपा इतिहासाला सोडून लिहिलेल्या आहेत ह्या पत्राला भारतवर्ष-

स्वाधीन केली बाजीरावाच्या कारकीर्दीतील पहिली दहा अकरा वर्षे या यादींतील ममत्व साधण्यांत गेलीं १७३१ साच्या सुमारास बाजीरावानें वरील यादींतील कलमें सर्व साधिलीं येथपर्यंत म्हणजे १७३१ पर्यंत स्वराज्यसाधनार्थ मराठ्यांच्या सर्व खटपटी झाल्या या पुढें आतां मराठ्यांच्या राजनीतीनें दुसरें स्वरूप धारण केलें तें स्वरूप म्हणजे हिंदुपदबादशाहीची स्थापना करणें हें होय हिंदुपदवादशाहीची स्थापना करण्याची प्रस्तावना बाजीरावानें शाहूपुढें केलेली सर्वश्रुत आहेच १७३१ पासून १७४० पर्यंत बाजीरावाची सर्व खटपट याच स्थापनेच्या प्रीत्यर्थ झाली दक्षिणेस तुंगभद्रा उत्तरेस यमुना, पश्चिमेस समुद्र व पूर्वेस निजामुल्मुल्काचा प्रांत व पूर्वसमुद्र या वाढत्या हिंदुपद बादशाहीच्या सीमा झाल्या हें एवढें काम करून बाजीराव बल्लाळानें आपला अवतार संप विला बाजीरावाच्या पश्चात् राज्याची धुरा बाळाजी बाजीरावानें उचलली १७४ पासून १७५० पर्यंत बाजीरावानें जिंकिलेल्या प्रदेशांची व्यवस्था करण्यांत बाळाजीचा काळ गेला व मधून मधून काशी, प्रयाग कटक गढेमंडळ, बहादुरगड इत्यादि प्रदेशांकडे त्यानें आपली दृष्टि फेंकिली परंतु ही दृष्टि रघोजी भोसल्याचा पाडाव करण्यापुरती व दक्षिणेंत पूर्वापार चालत आलेले हक्क प्रस्थापित करण्या पुरती होती १७५० पर्यंत मराठ्यांचें आधिपत्य साताऱ्याच्या छत्रपतींकडे होतें. त्यांच्या नांवानें हिंदुपदबादशाहीचा प्रसार व स्थापना करण्याची मेहनत बाजीराव बल्लाळनें व बाळाजी बाजीरावानें केली शाहूराजा पेक्षां मुत्सद्देगिरीनें व पराक्रमानें बाजीराव बल्लाळ अतिच श्रेष्ठ होता परंतु शाहूचें आधिपत्य कमी करण्याकडे त्याचा बिलकुल कल नव्हता बाळाजी बाजीरावाला पेशवाई मिळाल्यापासून मात्र शाहूचें व त्याच्यानंतर येणाऱ्या छत्रपतींचें माहात्म्य कमी करण्याचा प्रयत्न झाला शाहू असे तोंपर्यंत बाह्यात्कारें छत्रपतीची सेवा अनन्यभावें करण्याचा बाळाजीनें बहाणा केला व तो वारल्यानंतर रामराजा गादीवर आला असतां त्याची पायमल्ली बाळाजीनें मनःपूत परंतु, मोठ्या युक्तीनें केली बाळाजीच्या अन्या पराक्रमाला व त्याच्या मनांत घोळत असलेल्या अवाढव्य हेतूंना स्वरूप शाहूच्या मरणानंतर म्हणजे १७५ पासून येऊं लागलें या वर्षापासून बाळाजी मराठ्यांचा खरा पुढारी झाला व साताऱ्याच्या छत्रपतींचें आधिपत्य अस्तास गेलें या १७५० सालापासून तों १७६१ सालापर्यंत सर्व भरतखंड महाराष्ट्रमय करून टाकण्याचा बाळाजीनें उद्योग केला सारांश या १७५० साला पासून ब्राह्मणपदबादशाहीचा प्रारंभ झाला व हिंदुपदबादशाही हा शब्द मागें पडला पुढील दोन विवेचनांत बाळाजीनें १७५० पासून १७६१ पर्यंत बहुतेक सर्व हिंदुस्थान भर मराठ्यांची सत्ता प्रस्थापित कशी केली व खुद्द महाराष्ट्रांत साताऱ्याच्या छत्रपतींचें व त्यांच्या राजमंडळाचें महत्त्व कमी करून आपलें महत्त्व कसें स्थापिलें ह्याचा विचार केला आहे

कारांनीं एक टीप दिली आहे, तींत ही याद शाहूनें बाजीराव बल्लाळाला पाठविली नसावी असा सार्थक व साश्चर्य ध्वनि काढिला आहे परंतु ही याद बाजीराव बल्लाळलाच शाहूनें पाठविली हें वरील विवेचनांत स्पष्ट केलें आहे

विवेचन तिसरें.

ह्या १७५० सालापासून हिंदुपदपादशाहीच्या ऐवजीं ब्राह्मणपदपादशाहीचें नांव नव्या- नेच ऐकू येऊं लागलें. सातारच्या महाराजाचें प्रस्थ ह्या सालापासून अगदींच मावळलें व पेशवे मराठमंडळाचे मुख्य झाले. ही क्रांति कशी घडून आली तें ह्या विवेचनांत स्पष्ट करितों.

शाहूराजाच्या मृत्यूनंतर १७५० च्या जानेवारीपासून पुढें सर्व हिंदुस्थान व सर्व दक्षिण महाराष्ट्रमय करण्याचा प्रयत्न बाळाजीनें केला व सदाशिव चिमणाजी तर खुद्द रूमशामची सरदेशमुखी पटकविण्याच्या गोष्टी बोलूं लागला. १७५० पासून १७६१ पर्यं- तच्या ११ वर्षांतील बाळाजी बाजीरावाच्या धोरणाचें खालीं लिहिल्याप्रमाणें पृथक्करण करितां येतें (अ) हिंदुस्थानांत पश्चिमोत्तर दिशेनें उत्तर रजपुताना, अंतर्वेद, रोहिलखंड, मुलतान, लाहोर, ठठ्ठा व भकर ह्या प्रांतांत अमल बसवावयाचा (लेखांक १) (ब) हिंदुस्थानांत पूर्वेकडे काशी, प्रयाग, अयोध्या, बंगाला इत्यादि प्रदेशांवर मोहीम कराव- याची (काव्येतिहाससंग्रह, पत्रें व यादी ३६२, ३७३, ३८७, ३८८ प्रस्तुत ग्रंथांतील लेखांक ३१, ३७, ३९ इत्यादि). (क) दक्षिणेंत पूर्वेकडे सलाबतजंगाचा प्रदेश घ्याव- याचा, ऐन कर्नाटकांत श्रीरंगपट्टणाला हिंदुराजाच्या ताब्यांत तें होतें तोंपर्यंत अंकित करून टाकावयाचें व पुढें मुसुलमानांच्या ताब्यांत गेल्यावर जिंकून घ्यावयाचें (ड) कोंकणांत सुरत, जंजिरा वगैरे ठिकाणें खालसा करावयाचीं (ई) खुद्द महाराष्ट्रांत साता- रची व कोल्हापुरची गादी एक करावयाची (फ) आणि सरदारांची व्यवस्था लावाव- याची. येणेंप्रमाणें बाळाजी बाजीरावाच्या राजनीतीचें धोरण सहाप्रकारचें होतें. पैकीं (अ), (ब), (क), (ड) आणि (फ) ह्या प्रकारांची माहिती ह्या पुस्तकांत, काव्येतिहास- संग्रहांत व ऐतिहासिकलेखसंग्रहांत छापलेल्या पत्रांतून बरीच आली आहे. त्यावरून त्यावेळच्या महाराष्ट्रमुत्सद्यांच्या मनांत कांहीं विशिष्ट हेतु होते व तत्सिद्ध्यर्थ त्यांचे व्यवस्थित प्रयत्न चालले होते हें स्पष्ट दिसून येईल. पश्चिमोत्तर दिशेकडील प्रदेश दिल्लीच्या पातशहानें १७५० त मराठ्यांना बहाल करून टाकिले. तेव्हां १७६१ पर्यंत त्यांत अमल बसविण्याचा उद्योग करणें त्यांना अवश्यच झालें होतें. लेखांक १ त अबदालीला तंबी देण्याचें वचन मराठ्यांनीं १७५० त पातशहाला दिलें होतें. तेव्हांपासूनच अबदालीचा व मराठ्यांचा सामना होणार हें ठरून गेल्यासारिखें होतें. रघुनाथरावानें १७५८ त लाहोर घेतलें, त्यामुळें अबदाली चवताळला व मराठ्यां- च्या अंगावर पानिपतचा घोर प्रसंग आला असें ग्रांटडफ् ह्मणतो, तें फारसें विश्वसनीय नाहीं. हें १७५०तच अबदालीला तंबी देण्याचा मराठ्यांनीं पत्कर घेतला होता ही गोष्ट ध्यानांत धरिली ह्मणजे कळून येईल व रघुनाथरावाला विनाकारण दोष देण्यांत अर्थ नाहीं अशी खात्री होईल. पूर्वेकडील काशी व बंगाला हे प्रदेश घेण्याचा बाळाजीचा १७४२ पासूनच प्रयत्न चालला होता. १७४७ त स्वतः बाळाजी काशींत जाऊन आला. १७५२च्या डिसेंबरांत भालकीचा तह झाल्यावर जयाप्पा १७५३च्या मेंत हिंदुस्थानांत

जावयास निघाला त्यावेळीं काशीचें काम उरकून घ्यावयाची कामगिरी बाळाजीनें जया प्पास सांगितला होती पुढें जयाप्पा कुमेरच्या वेढा झाल्यानतर काशीकडे जाणार तों त्यास मागोरची कामगिरी आली व काशीचें काम तसेंच तहकूब ठेवून यावें लागलें तरी देखील बिजेसिंगाचें पारपत्य केल्यावर काशीकडे जाण्याचा त्याचा उत्कट मनोदय होता लेखांक ३१ त १७५४ च्या मार्चांत बापूराव महादेवाला जयाप्पा लिहितो तुमचा चपराळा करून धर्माचें काम शेवटास न्यावें यापरतें दुसरें अभिकोत्तर नाहीं' पुढें १७५४ च्या आगष्टांत जयाप्पा पुन: लिहितो त्याचें पारपत्य यथायुक्त करून श्रीक्षेत्रांत अमल खुलासा करणें हे गोष्ट चित्तांत फारशी आहे जयाप्पा १७५५ त मारल्यानंतर १७५९ त दत्ताजीला काशी प्रयाग व बंगाल ह्या प्रांतांवर स्वारी करण्यास बाळाजीनें सांगितलें, परंतु, अबदालीच्या गडबडीमुळें तें काम तसेंच राहिलें व पुढें कधीं ही मराठ्यांच्या हातांत आलें नाहीं दक्षिणेंत सलाबतजंगावर १७५१, १७५२ १७५७ व १७६० ह्या सालीं पुण्याकडून व १७५३, १७५४ व १७५५ ह्या सालांत खानदेश अलजपूर येथकडून वगैरे प्रांतांच्या रोखें मराठ्यांनीं सलाबतावर स्वाऱ्या केल्या व त्याच्या हातांतून ' बहुतेक सगळी दक्षिण १७६० त मोकळी केली' (लेखांक १६६) १७५१ त चार लाखांचा मुलूख, १७५२ त पन्नास लाखांचा मुलूख, १७५७ त पंचवीस लाखांचा मुलूख व १७६० त साडेएकसष्ट लाखांचा मुलूख सलाबतापासून बाळाजीनें घेतला शिवाय १७५५ । ५६ त पंधरा लाखांचा मुलूख परशुराम महादेवाच्या हस्तें मिळाला तो निराळाच (लेखांक ६५) तसेंच जानोजी भोसल्यानेंहि पाईनगंगेच्या अलीकडे आपलें घोडें थरेंच ठकलिलें होतें सारांश १७६० त समनताजवळ तसंगणाचा पट्टा तेवढा उरला होता बाकीचा सर्व मुलूख मराठ्यांच्या ताब्यांत आला होता १७५९ पर्यंत बहादूरबेंडा, बेदनूर होळीहोनूर मावनूर सोंधें वगैरे ठिकाणचे पाळेगार बहुतेक सर्व पादाक्रांत करून पेशव्यांनीं हैसूरचें राज्य बहुतक संपुष्टांत आणिलें पुढें तें संस्थान हैदर अलीच्या ताब्यांत गेलें तेव्हां त अजीबात खालसा करावें असा सदाशिवरावभाऊचा मनोदय होता परंतु अबदालीच्या गडबडीमुळें तें काम लांबणीवर टाकणें भाग पडलें कोंकणांत शामलाची कासें, चंदेरी वगैरे स्थलें व तुळाजीचे विजयदुर्ग वगैरे किल्ले बाळाजीनें घेऊन बहुतेक सर्व कोंकणपट्टी सोडवून घेतली येणेंप्रमाणें १७६० पर्यंत लाहोर, मुल्तान ठठ्ठा भकर अंतर्वेद रोहिलखंड कटक नागपूर, माळवा, गुजराथ काठेवाड खानदेश औरंगाबाद, विजापूर, कोंकण व किल्ले कोपळपर्यंत सर्व मुलूख मराठ्यांच्या साक्षात् अमलाखालीं बाळाजीच्या राजनीतीनें आणिला येथपर्यंत मजल आणून टेपल्यावर महाराष्ट्रधर्माचा प्रसार आणीक करावयाचा तों अबदालीची धाड आली आणि कांहीं काळपर्यंत आहे तेंच राखण्याच्या खटपटींत पेशव्यांस पडावें लागलें ती खटपट १७६१ च्या पुढली असल्यामुळें तिचा विचार मी येथें करीत नाहीं इतकेंच सांगून ठेवितों कीं, ह्याहि खटपटींत व्यवस्थित धोरण होतें (भारतवर्षांतील पत्रें यादी वगैरे ८

फलमै ३।४।८।११) हें इतके महाराष्ट्रधर्माचा प्रसार व ब्राह्मणपदवादशाहीची प्रस्तावना व विस्तार करण्याकरिता मराठ्यांनीं काय काय खटपटी केल्या तत्संबधीं झाले आत पुढील विवेचनात सातारच्या छत्रपतींची व्यवस्था करण्यात पेशव्याचे काय धोरण होतें त्याचा विचार करितो

विवेचन चवथें

महाराष्ट्रधर्माचा म्हणजे मस्त्याचा प्रसार व ब्राह्मणपदवादशाहीची स्थापना करणें हें बाळाजीच्या राजनीतीचे सर्वस्व होतें. त्या मतलबाच्या सिद्ध्यर्थ महाराष्ट्रांत व महाराष्ट्राच्या बाहेर त्याचे प्रयत्न चालले होते पैकीं महाराष्ट्राच्या बाहेर त्याने काय खटपटी केल्या त्याचे दिग्दर्शन वरील विवेचनात केले आहे आता खुद्द महाराष्ट्रात त्यानें काय खटपट केली तें सांगतों. बाळाजी विश्वनाथापासून बाळाजी बाजीरावापर्यंत सर्व पेशव्याचा मुख्य हेतु स्वत चे महत्त्व सर्वांहून अधिक वाढविण्याचा होता धनाजी जाधवाच्या मृत्यूनंतर चंद्रसेन जाधव शाहूचा सेनापति झाला त्याला बाळाजी विश्वनाथानें प्रथम पिटून लाविलें नंतर त्याने बहिरोपंत पिंगळ्याला एकीकडे सारिले व आपण मुख्य प्रधानकीचा अधिकार म्हणजे मराठ्यांचें धुरीणत्व मिळविलें बाजीरावाचे मुख्य प्रतिस्पर्धी म्हटले म्हणजे श्रीपतराव प्रतिनिधि, त्रिंबकराव दाभाडे व रघोजी भोसले हे होत ह्यापैकीं पहिल्या दोघाचें महत्त्व १७३१ च्या आत त्याने पूर्णपणे नाहींसे केले व पुढील ९ वर्षे मराठ्याचे धुरीणत्व अनन्यसामान्यत्वेंकरून चालविले रघोजीचें प्रस्थ काहीं राहिलें होतें तें बाळाजी बाजीरावाने १६ जानेवारी १७४४ त मोडून त्याला आपला स्नेही केले. शाहूच्या मृत्यूनंतर १७५० सालीं बाळाजीचे लहान सहान प्रतिस्पर्धीहि वर डोकें करू लागले व काहीं वेळ त्याचे स्नेही सुद्धा त्याच्याविरुद्ध उठले. ताराबाई, जगजीवनराव प्रतिनिधी, यमाजी शिवदेव, बाबूराव बारामतीकर, दमाजी गायकवाड व दाभाडे ह्याना जागच्याजागीं बसविण्यात बाळाजीला १७५० पासून १७५३ पर्यंत खटपट करावी लागली ह्या अवधींत सदाशिव चिमणाजी व रामचंद्रबाबा शेणवई ह्याना देखील प्रतिस्पर्धेच्या पिशाचिकेने सोडिलें नाहीं. खुद्द रामराजाहि बाळाजीविषयीं उदासीन राहू लागला तेव्हां पहिल्या दोघाना मायावीपणानें फितवून बाळाजीनें रामराजावर आपला सर्व राग काढिला. सातारच्या छत्रपतींविषयीं बाळाजी बाजीरावाच्या मनात फारशी प्रेमबुद्धि कधींच नव्हती खुद्द शाहूमहाराजाशींहि बाळाजी बाजीरावाचें वर्तन धरसोडीचेंच होतें. परतु बाळाजी बाजीरावाने हें धरसोडीचें वर्तन प्रथम घालून दिलें असे मात्र कोणी समजू नये १७४०त चिमाजीआप्पा कोकणात असता काहीं राऊत गोवळकोंड्याकडे पाठवून द्यावें म्हणून शाहूने चिमाजीला लिहिलें ते चिमाजीला मान्य न होऊन चिमाजीचा व शाहूचा बराच खटका उडाला (भारतवर्ष पत्रें व यादी ३८) बाळाजीरावाने पेशवाईची वस्त्रे १७४० घेतली. ती त्याला महत्प्रयासानें प्राप्त झालीं कांकीं रघोजी भोसल्याने बाबूजीनाईक बारामतीकराला पेशवाई देवविण्याचा घाट घातला होता परत

पुरघरे व गोविंदराव चिटणीस यांच्या विद्यमानें बाळाजीनें फत्तीलरी पेशवाई मिळविली. त्यावेळी जो त्रास झाला त्याचा सूड बाळाजीनें अतस्य रीतीनें उगवून घतला इहिंदे आर्वेन रौद्री नामसंवत्सरी म्हणजे इ० स० १७४० सालीं कोल्हापूरचे संभाजी महाराज साताऱ्यास आले असतां त्यांच्याशीं बाळाजी बाजीरावानें एक गुप्त करार केला त्यांत खालील कलम आहे — शाहूमहाराज यांचा जीवात्मा आहे तों यथात्कारी त्यांचे सेवक, अंतर्यामी स्वामींचे शाहूमहाराज यांणीं कैलासवास केल्यावर दोहीं राज्यांवर स्वामींची (सत्ता) आणि आम्ही सेवक स्वामींचे (काव्येतिहाससंग्रह पत्रें यादी वगैरे ४२८।४२९) याप्रमाणें शाहूवर सूड उगवल्यानंतर त्यानें रघोजीचा समाचार घेतला १७४३त रघोजीचा पराभव करून १७४४त रघोजी साताऱ्यास आला असतां शाहूकडून रघोजीला हिंदुस्थानांतील प्रांतांची वांटणी करून देनविली (भारतवर्ष ४६।४७।४८।४९) रघोजीच्या गर्वाचा परिहार केल्यावर त्यानें बाबूजीनाईकावर दृष्टि फिरविली नाइक सोंधें बिदनूर सावनूर वगैरे संस्थानिकांच्या प्रांतांत जाऊन चाथ सरदेशमुखी गोळा करीत असे सावनूरच्या परगण्याला व इतर संस्थानिकांना आंतून फूस देऊन नाईकाचं सर्वस्वीं नुकसान करण्याचें बाळाजीनें आरंभिलें (का पत्रें यादी वगैरे ६७।६८।७७।७८) बाळाजीनें शाहूला रघोजीला व बाबूजी नाईकाला हा असा त्रास दिला शिवाय शाहूनें कर्जे फेडण्यास बाळाजी विलंब लावू लागला शाहूच्या राण्यांचींहि कर्जें फेडण्यास बाळाजी अळमटळम करी तेव्हां शाहूला बाळाजीचा राग अर्थातच आला व १७४७ त बाळाजीचा अधिकार काढून घेण्याचा त्यानं विचार केला या प्रसंगाला अनुलक्षून भारतवर्षांतील नंबर ४५ चे पत्र आहे * त्यावरून बाळाजीला निरोप देण्याचा शाहूचा विचार होता हें स्पष्ट होतें शाहूला त्यावेळीं बहुतेक वेड लागण्याचा समय येऊन तो पुढें दान वर्षांनीं १७४९ साल्या डिसेंबराच्या १५ तारखेला मरण पावला शाहूच्या मरणापूर्वी तीन महिने बाळाजी साताऱ्यास येऊन बसला होता व महाराजांच्या मरणोत्तर गादीवर कोणास बसवावें या

---

* या पत्रांत भारतवर्षकार नाइक कोण म्हणून विचारतात तर हे बाबूजीनाइक बारामती कर होत भाऊनीं १७४६ अक्टोबरपासून १७४७ च्या मेपर्यंत सावनूरावर व बहादूर भेंड्यावर स्वारी केली (काव्येतिहाससंग्रह पत्रं यादी ६८) त्यावेळीं ते सोंधें बिदनूर प्रांताजवळ असल्या कारणानें गोवेंकरांना सहजासहजीं भीति वाटून सांवताकडील पादुर्गाज लोकांचा शह धुकेल असा बाळाजीचा अटकळ होती (पत्रें यादी वगैरे ७७।७८). सावनूरचा नबाब सोंध्याकडे आला म्हणजे सदाशिवरावभाऊला शह बसून गोवेंकरांचा शह उठून जाइल असें बाळाजीचें म्हणणें होतें यासंबंधीं वाटाघाटी करीत बाळाजी साताऱ्यास असतांना हें पत्र लिहिलें आहे शाहूनें बाळाजीची स्वामिभक्ति पहाण्याच्या इच्छेनें त्याला निरोप देण्याचं म्हणजे काढून टाकण्याचें ढोंग केलें म्हणून शाहूमहाराजांच्या बखरींत लिहिलें आहे परंतु शाहूचें हें ढोंग नसून मन पूर्वक करणें होतें हें स्पष्ट आहे

खटपटींत निमग्न होता सातारच्या गादीला त्यावेळीं हक्क मागणारे दोन पुरुष होते (१) पहिला हक्कदार ताराबाईचा नातू रामराजा व (२) दुसरा, कोल्हापुरचा संभाजी राजा. पैकीं संभाजी राजाकडे बाळाजीचा १७४० पासून ओढा होता हे वर सांगितलेंच आहे परंतु तो शाहूमहाराजांना पसंत नव्हता राजाराम महाराजाचा वडील पुत्र जो शिवाजी त्याचा मुलगा रामराजा हयात आहे असे शाहूला नुकतेंच कळलें होतें तेव्हा त्याला दत्तक घेऊन राज्य चालवावें असें शाहूचें साग्रह व सशास्त्र ह्मणणे पडलें त्यावेळीं बाळाजीला शाहूने एक चिट्टी लिहिली आहे ती खालीं देतों

राजमान्य राजश्री बाळाजी प्रधान पंडित यास

आज्ञा —

तुह्मी फौज धरने आज्ञा केली त्याच्या दैवीं नाहीं महाराजास दुखने झाले नाहीं', बरे होत नाहीं राज्यभार चालला पाहिजे तरी पुढे वश॰ वसवुन कोल्हापुरचे न करने चिटणिसास सर्व सांगितले तस करने वस होईल त्याच्या आज्ञेत चालने राजमंडळ चालवने चिटणीस स्वामीचे इसवासू त्याच्या विचारें राज्य राखनें वस होईल तो तु (ह्मास ' अंतर) करनार नाही सुदन असा ·

ह्या चिट्टीवरून बाळाजीवर शाहूचा फारसा विश्वास होता असें दिसत नाहीं रघोजी भोसले व दाभाडे ह्यांना बोलाविलें असतां ते येऊं पावले नाहींत तेव्हा "फौज धरनें" त्याच्या दैवीं नाहीं अशी शाहूची खात्री झाली त्यांना सामर्थ्य असते व अक्कल असती तर ते महाराजाच्या आज्ञेबरहुकूम केव्हांच येऊन पावते ते आले नाहींत तेव्हां बाळाजीच्या स्वाधीन फौजेचा (१) अधिकार देण्याखेरीज शाहूला गत्यंतरच राहिलें नाहीं बाळाजीचा ओढा संभाजीराजाकडे विशेष तेव्हा (२) त्याला बिलकुल आणू नये असें शाहूनें लिहून ठेविलें (३) वश आहे तोच चालवावा ह्मणजे राजारामाचा पुत्र जो

+ ही चिट्टी काव्येतिहाससंग्रहांत छापलेली प्रसिद्ध आहे विराम चिन्हें देऊन ती मीं येथें छापिली आहे (') नाहींच्या बद्दल काहीं, 'वश' ह्याबद्दल वस, '' ह्या फुल्याबद्दल 'ह्मास अंतर' शब्द असावे असें सुचविणे मला योग्य वाटतें मूळ लेखाची जशीच्या तशी नकल काव्येतिहाससंग्रहांत छापिलेली नाहीं. कारण, झालें, वश, इत्यादि शब्द मूळांत जाले, वस, असे लिहिले असले पाहिजेत अस्सल लेख जगाचा तसा मिळाल्यास अनेक शंकांचे निवारण होईल (१) अक्षर शाहूचें आहे कीं नाहीं तें कळेल (२) कागदावरून व शाईवरून लेख बनावट आहे की काय त्याचा निर्णय होईल (३) व मूळ लेखांतील अक्षरे जशीच्या तशींच काय आहेत तीं कळतील चिटणिसाच्या बखरींतील हकीकतीवरून हा लेख अस्सल असावा असें बव्हंशीं ह्मणण्यास हरकत नाहीं इतकेंच कीं बखर लिहिणाऱ्याच्या पूर्वजाच्या हातांत ही चिट्टी शाहूनें दिली असल्यामुळे, तिच्या खरेपणाविषयीं थोडा संशय येतो

शिवाजी त्याचा मुलगा रामराजा याला गादीवर बसवावें ही शाहूची तिसरी आज्ञा होती तशीच (४) सरदारलोकांशिह पूर्वीप्रमाणेंच चालावें अशी शाहूची चवथी आज्ञा होती या चार आज्ञांपैकीं फौजेचा अधिकार मिळविण्याकरितां बाकीच्या तीन आज्ञा मनांतून नसतांही बाळाजीनें मान्य केल्या व पुढें समयानुसार रामराजाचें व सरदारांचें महत्व कमी करण्यास कमी केलें नाहीं व कोल्हापुरच्या संभाजीशीं पुढील दहा वर्षे मोठें प्रेमाचें वर्तन ठेविलें इतकेंच नाहीं तर रामराजा जिवंत असतां नवा राजा करावा असा त्यानें पुढें १७६१ त घाट घातला (लेखांक २८९) बाळाजीची संभाजीराजावर किती ममता होती हें काव्येतिहासांतील ३३५ व्या पत्रावरून कळून यईल संभाजीराजा १७६० च्या डिसेंबरांत वारला त्यानंतर १७६१ च्या जूनच्या ९ तारखेला हें पत्र लिहिलें आहे त्यांत संभाजीशीं बाळाजीचा केवढा स्नेह होता तें जिजाबाईनें मोठ्या सफाईनें ध्वनित केलें आहे व स्पष्ट लिहिलेंही आहे कोल्हापूरची व सातारची गादी एक करावी व सर्व सत्ता आपल्या हातीं ठेवावी हा बाळाजीच्या मनांतला द्विविध हेतु होता ही एकी करण्याची कल्पना शाहूराजाच्या डोक्यांत शिरली नाहीं, त्यामुळें 'करवीरच म करणें' म्हणून बाळाजीला त्यानें आज्ञा केली हा हेतु साध्य झाला असतां मराठ्यांचें राज्य एकछत्री झालें असतें अशी बाळाजीची योजना होती परंतु, शाहूच्या हट्टामुळें व अज्ञानामुळें बाळाजीला हा आपला फार दिवसांचा हेतु एकीकडे ठेवावा लागला आणि शाहूच्या आज्ञा त्या वेळेपुरत्या तरी शिरसा मान्य कराव्या लागल्या या आज्ञा मान्य करण्यांत बाळाजीचें अतोनात नुकसान झालें दोन्ही राज्यें एक होण्याची आयती संधि येत होती ती गेली ती गेलीच परंतु स्वतःची सत्ता कायम ठेवण्यास त्याला नंतर तीन वर्षे एकसारखी धडपड करावी लागली कारण रामराजा राज्यावर आल्यानें ताराबाईचें महत्त्व अतिशय वाढलें १७०० त राजाराम महाराज वारल्यावर या बाईनें त्यावेळच्या मुत्सद्यांच्या व शाहूच्या विरुद्ध वागून सर्वांचा द्वेष ओढवून घेतला होता शाहूराजे १७०७ त मोंगलांच्या कह्यांतून सुटल्यावर त्यांच्याशीहि १७१२ पर्यंत या बाईनें वाद मांडिला होता १७३० त या बाईला शाहूनें धरून सातारा येथें कैदेंत ठेविलें १७४९ पर्यंत ही साताऱ्यास प्रतिबंधांत होती पुढें हिचा नातू जो रामराजा त्याला गादी मिळावी असें शाहूनें ठरविलें तेव्हां हिचें महत्त्व वाढून आपल्या नित्याच्या स्वभावाप्रमाणें हिनें बाळाजीशीं प्रांत स्पर्धा मांडली दादोबा प्रतिनिधि व यमाजी शिवदेव यांचें सूत्र मागविलें बाबूजी नाइकास भर दिली सखाराम हजरतांचा दिवाण जो रामदासपंत त्याच्याशीं राजकारण केलें बाळाजीचा पक्षपाती रामदासपंताचे भावास देण्याचा बेत केला महादोबा पुरंदऱ्यालाही दखील फितविलें (का० पत्रें यादी वगैरे ३५९) व त्याच्या करवीं रामचंद्रबाबा शेणवई व सदाशिव चिमणाजी यांचें व बाळाजीचें वाकडें आणिलें दमाजीला साताऱ्यास बोलाविलें उमाबाई दाभाडिणीस चढी लाविलें सुद्धां शिंदेहोळकरांच्याहि बुद्धीचा भेद करून पाहिला व रघोजीला मोंगलाकडे जाण्यास भर दिली हा खेळ एकसारखा १७५० पासून १७५३ पर्यंत चालला होता व तो चालत

असतां रामराजा ताराबाईच्या मुठींत राहून बाळाजीच्या धडपडीकडे उदासीनपणें पहात होता. रामराजा उदासीन राहिला तो कांहीं मतलब साधावा अशा हेतूनें राहिला असा अर्थ नव्हे तर, त्याच्या नैसर्गिक कर्तृत्वहीनतेमुळे त्याला हे औदासीन्य पत्करावे लागलें. रामराजा खुळा आहे अशी इतर लोकांप्रमाणे बाळाजीची खात्री झाली होती. त्याच्याविषयीं कोणाच्याच मनात आदरबुद्धि नव्हती. गयाळ ह्मणून ताराबाई त्याचा द्वेष करी. कर्तृत्वहीन ह्मणून सरदारांचे त्याच्या ठिकाणीं प्रेम नसे आणि प्रतिस्पर्धी ह्मणून कोल्हापूरकर त्याचा मत्सर करी. एवंच रामराजा कोणालाच हवा असे वाटत नव्हते. शाहूराजाची इच्छा ह्मणून बाळाजीनें रामराजाला पानगावाहून आणिला व गादीवर बसविला. त्याला कांहीं तरी राजकारण करून काढून टाकावे अशी बाळाजीची इच्छा होती असे जरी खास ह्मणता येत नाहीं तत्रापि त्याचें महत्त्व होईल तितकें कमी करण्याच्या इच्छेनें बाळाजीनें त्याचा शिक्का तीन वर्षे चालू केला नाहीं. ह्या प्रघातास १७५० तील ३० जानेवारीच्या (लेखांक २६) पत्रावर, काव्येतिहाससंग्रहांतील १७५१ च्या २९ सप्टेंबरच्या (३३४ पत्रे, यादी वगैरे) पत्रावर, १७५२ च्या १२ एप्रिलच्या (पत्रे, यादी वगैरे ३७८) पत्रावर व १७५२च्या १५ आक्टोबरच्या (पत्रे यादी वगैरे ३९५) पत्रावर शिक्का शाहूराजाचाच आहे. ह्यावरून रामराजाला शाहूराजाच्या इच्छेवरहुकूम बाळाजीनें यद्यपि मान्य केलें होतें तत्रापि त्याचा शिक्का चालविण्यांत तीन वर्षें तो धरसोड करीत होता असे दिसते. अर्थात् दुसरा राजा करावयाचा ह्मणजे संभाजीला साताऱ्यास आणावयाचा त्याचा बेत होता असे अनुमान करण्यास प्रवृत्ति होते नाहीं तर शाहूच्या मृत्यूनंतर तीन वर्षे शाहूचा शिक्का चालविण्याच्या कामीं धरसोड करण्यांत बाळाजीचा कांहींच मतलब नव्हता असे होईल. तसेंच परराष्ट्रांशीं केलेल्या तहांतही साताऱ्याच्या छत्रपतींचें नांव १७५० सालापासून १७६१ पर्यंत कोठेंहि नाहीं. जेथें तेथें बाळाजी बाजीरावाचेंच नांव प्रमुखलेलें दिसतें (लेखांक ११६।१२९।१३०।१४५) पुढें १७५३च्या व १७५४च्या शेवटीं ताराबाईची धुसफुस बाळाजीनें मोठ्या युक्तीनें बंद केली व रामराजाला निव्वळ बाहुलें करून सोडिलें. साताऱ्याच्या छत्रपतींचें महत्त्व समूळ नाहींसें केल्यावर आणीक एक गोष्ट बाळाजीस करावयाची राहिलीच होती. ती गोष्ट ह्मणजे कोल्हापूरची व साताऱ्याची गादी एक करून मराठ्याचें राज्य एकछत्री करणें ही. ह्या हेतूच्या साधनार्थ १७४० त संभाजीशीं त्यानें गुप्त करार केला. १७५० त हा हेतु साध्य होण्याचा समय आला असता शाहूच्या हट्टामुळें तो फसला गेला. तरी पुढें अशीच एखादी संधि येईल ह्या आशेनें बाळाजीनें संभाजीशीं पूर्वीचा स्नेह कायम ठेविला (का० पत्रे, यादी वगैरे ३३५) कारण, संभाजीहि वृद्ध झाला असून लवकरच मरणासन्न होईल असा संभव होता. हा संभव ज्यावेळीं केव्हा खरा ठरेल त्यावेळीं संभाजीचा वारस जो रामराजा त्याला कोल्हापूरची गादी मिळून साताऱ्याचें व कोल्हापूरचें राज्य एक करण्याचा फार दिवसाचा हेतु साध्य

होईल असा बाळाजीचा बेत होता परंतु, ज्या हट्टानें व अज्ञानानें १७४९ त शाहूला पछाडिलें त्याच हट्टानें व अज्ञानानें १७६० त संभाजीला गांठिलें व त्यानें मरणापूर्वी खानवटकर भोसल्यांच्या कुळांतील एक मुलगा दत्तक घ्यावा असें ठरविलें पुढें १७६२ त जिजाबाईनें ह्या मुलाला दत्तकहि घेतलें संभाजीच्या ह्या कृत्यानं बाळाजीचा बेत ह्यावेळीं दुसऱ्यांदा फसला परंतु एवढ्यानें नाउमेद होऊन बाळाजी स्वस्थ बसला नाहीं खानवटकरांच्या घराण्यांतील जो मुलगा जिजाबाइ दत्तक घणार होती त्यालाच रामराजाच्या मांडीवर देऊन रामराजास वनवासास जावयास सांगावें असा बाळाजीचा ह्यावेळीं मनोदय होता (लेखांक २८९ व चिटणिसांची बखर) ह्या खानवटकरांच्या कुळांतील नवा राजा करण्यांत मतलब असा कीं पुढें मागें कोणतीहि एक गादी निपुत्रिक झाली असतां ज्या गादी वरील वंश हयात असेल त्याला निपुत्रिक गादीवर हक्क सांगतां यावा व हीं दोन्हीं राज्यें एक व्हावीं पानिपतची लढाई झाल्यावर नवा राजा करण्याचा बाळाजीचा बेत होता (लेखांक २८९) परंतु बाळाजीला पुढें मृत्यूनें लवकरच गांठिल्यामुळें ता बेत तसाच राहिला असो महाराष्ट्रांत अव्वल प्रतीचें घराणें म्हटलें म्हणजे सातारच्या छत्रपतींचें त्याचें महत्त्व कमी करण्यास बाळाजीनें वर सांगितलेल्या खटपटी कल्या यथेप्रमाणें बाहेर मेहनत करून बाळाजीनें १७६ त बहुतेक हिंदुस्थान व बहुतेक सर्व दक्षिण जिंकून टाकिली व आंत मेहनत करून सातारचे छत्रपति व त्याचें राजमंडळ ह्यांस बहुतेक संपुष्टांत आणून आपलें वर्चस्व सर्वत्र स्थापित केलें व ब्राह्मणपदपादशाहीची कल्पना खरी करून दाखविण्याचा प्रसंग जवळ आणून ठेविला पानपतच्या लढाईंत पेशव्यांस यश येतें तर त्या यशाच्या दराऱ्याच्या जोरावर सर्व भरतखंड महाराष्ट्रमय त्यानें करून टाकिलें असतें व बाळाजी विश्वनाथाचा वंश ब्राह्मणपदपादशाहीचा आधारस्तंभ झाला असता तसेच पानिपतच्या लढाईंत पेशव्यांस यश येतें तर ह्या दुर्बल छत्रपतींचा मागमूसही न राहता असा तर्क करण्यास जागा आहे कारण पेशव्यांचें महत्त्व १७५० पासून १७६१ पर्यंत जसजसें वाढत चाललें तसतसें छत्रपतींचें कमी कमी होत चाललें हें विवेचनावरून दिसून यण्या सारिखें आहे अर्थात् पेशव्यांचें महत्त्व १७६१ त शेनिथाला जाऊन पोंचलें असतें तर छत्रपतींचें महत्त्व नाहिंसें चाकून चुकलें असतें ह्यांत संशय नाहीं सातारच्या छत्रपतींस पुढें पुढें कोणी अगदीं विचारीत नाहींसें झालें ह्याचा दाखला पाहिजे असल्यास नाना फडणिसाच्या आत्मचरित्रांत उत्तम पहावयास मिळतो आम्ही पेशव्यांचें सेवक, आम्हास छत्रपतीशीं कर्तव्य नाहीं असें नाना फडणीस लिहितो ह्यावरून छत्रपतीविषयीं इतरांच्या मनांत किती आदरबुद्धि होती ह्याचें अनुमान करितां येईल परंतु मराठ्यांच्या दुर्दैवानें तो सुयोग जुळून आला नाहीं सामान्य नीतीच्या दृष्टीनें पहातां ह्या दुबल छत्रपतींचें महत्त्व बाळाजीनें संपुष्टांत आणिलें हें बरेंच गर्हणीय आहे परंतु बुद्धीनें व शक्तीनें बलिष्ठ अशा पुरुषाच्या किंवा पुरुषांच्या हातांत कोणत्याहि राष्ट्राचीं सूत्रें असणें मोठें हितकर असतें ह्या

राजनीतीच्या धोरणानें बाळाजीच्या प्रयत्नांचा विचार केल्यास झालें तें योग्यच झालें असे ह्मणणें प्राप्त होते. इतकेंच कीं, जे झालें तें पानिपत येथील घोरसंकटामुळें पूर्णपणें झाले नाही एवढेंच नव्हे, तर जे झाले ते अशत न झाल्यासारिखेंच झाले हें पाहून मन किंचित् उद्विग्न होते उद्विग्न होण्याचें कारण असे आहे कीं, ही पानिपत येथील विपत्ति पर्यायाने व परंपरेनें मराठ्याच्या राष्ट्राच्या नाशास कारण झाली ती कशी झाली व तिचीं कारणें प्रस्तुत ग्रंथात छापिलेल्या पत्राच्या आधाराने काय होतीं त्याचा पुढील विवेचनात सविस्तर प्रपच केला आहे

विवेचन पांचवें.

दुसऱ्या, तिसऱ्या व चवथ्या विवेचनावरून दिसून येईल कीं मराठ्यांनी १७६१ पर्यंत जीं जीं कृत्यें केलीं त्या सर्वात एकच धोरण होतें महाराष्ट्रधर्म वाढविणे हा मुख्य मुद्दा होता ह्या मुद्दा अस्पष्ट रीतीने त्यावेळच्या मुत्सद्याच्या मनांत होता असा बिलकुल प्रकार नाहीं महाराष्ट्रधर्माची कल्पना व तत्साधनार्थ योजिलेल्या उपायाचें व्यवस्थित स्वरूप तत्कालीन मुत्सद्याच्या, विचारी पुरुषाच्या व सेनापतींच्या मनात स्पष्टपणें आविर्भूत झालेलें दिसतें हिंदुधर्माची प्रस्थापना, गोब्राह्मणाचा प्रतिपाल, स्वराज्याची स्थापना, मराठ्याचें एकीकरण व त्याचें पुढारपण, हीं जीं महराष्ट्रधर्मांचीं मुख्य अगें त्याचा उच्चार शिवाजी राजाच्या तरुणपणीं जसा स्पष्टपणे झालेला दिसतो तसाच खर्ड्याच्या लढाईनतर नाना फडणिसाने निजामाशीं केलेल्या तहातहि दिसून येतो ह्या तहात धर्म, गोब्राह्मण व स्वराज्य ह्याच्या सरक्षणार्थ कलमें आहेत तेव्हा १६४६ पासून १७९६ पर्यंत महाराष्ट्रधर्माची प्रसृति होत असता मराठ्याचें पुढारपण वेळोवेळीं निरनिराळ्या जातींनीं घेतले प्रथम स्वराज्याची शुद्ध कल्पना उत्पन्न झाली. तत्साधनार्थ मराठ्याचे पुढारपण शिवाजी, राजाराम, शाहू व अनुषगानें बाळाजी विश्वनाथ ह्यानीं घेतले ह्या चार पुरुषाच्या प्रयत्नानें ज्याला स्वराज्य ह्मणून प्रथम सज्ञा दिली गेली तो सर्व प्रदेश मराठ्याच्या ताब्यात आला स्वराज्याचें साधन केल्यावर मराठ्याच्या वाढत्या पराक्रमाला स्वराज्यातर्गत प्रदेश सकुचित भासू लागला व तो उफाड्यानें स्वराज्याच्या मर्यादेच्या बाहेर पसरू लागला ह्मणजे सार्वभौमत्वाची कल्पना त्यावेळीं अवश्य होऊन तिचा स्पष्ट उच्चार बाजीरावानें शाहूपुढे करून दाखविला ह्या कालापासून हिंदुपदबादशाहीची प्रस्तावना झाली हिंदुपदबातशाहीची प्रस्तावना बाजीरावाच्या पुढारपणाखाली झाली हें जरी खरे आहे, तरी ती शाहूराजाच्या सल्ल्याने झाली ह्मणून तिला मी हिंदुपदबातशाही हें नाव दिले आहे शाहूराजा वारल्यानतर किंवा वारण्याच्यापूर्वी देखील साताऱ्च्या छत्रपतींचें तेज मावळत जाऊन महाराष्ट्राचें पुढारपण पेशव्याच्या हातात आलें ह्मणून बाळाजी बाजीरावाच्या उत्तरार्धापासून ब्राह्मणपदबादशाहीचा प्रारभ झाला ह्मणून मीं ह्मटलें आहें ब्राह्मणपदबातशाही ह्मणजे हिंदुपदबादशाहीच होय १७५० पर्यंत ह्या बादशाहीची प्रस्तावना भोसल्याच्या कुळाच्या नावानें होत असे आता ती पेशव्याच्या कुळाच्या नावाने होऊ लागली पहिलीस भोसले-

कुळंबादशाही अथवा मराठपदबादशाही व दुसरीस भटकुलबादशाही किंवा ब्राह्मणपदबादशाही म्हटल्यास चालेल नांव पाहिजेल तें द्या वस्तुस्थिति ध्यानांत आली म्हणजे झालें महाराष्ट्रधर्म व महाराष्ट्रराज्य जिकडे तिकडे करण्याचा प्रयत्न ह्या कालीं मराठ्यांचा चालला होता प्रसंगोपात्त ह्या प्रयत्नाचा पुढाकार कधीं महाराष्ट्रांतील मराठ्यांनीं व कधीं महाराष्ट्रांतील ब्राह्मणांनी केला हेतु पाहिला तर दोघांचाहि एकच होता महाराष्ट्रांतील मराठ्यांनी व ब्राह्मणांनीं दोघांनीं मिळून महाराष्ट्रधर्माचा व राज्याचा प्रसार करण्याचें काम चालविलें होतें ह्या कामीं येणाऱ्या यशापयशाचा वांटा ह्या दोघांनाहि सारखा घ्यावा लागे इ स १६४६ पासून १६८० पर्यंत शिवाजीच्या पुढारपणाखालीं मराठ्यांस उत्तरोत्तर यशच यत गेलें १६८९ पासून १७०७ पर्यंत मराठ्यांना अवरंगजेबाशीं लढावें लागलें शिवाजीच्या वेळीं आलेल्या संपत्ती व त्याच्या पश्चात् आलेल्या विपत्तीचे वांटेकरी ब्राह्मण व मराठे हे दोघेहि झाले त्या मरणप्राय संकटांतून निघून मराठ्यांनीं पेशव्यांच्या पुढारपणाखालीं समुद्रवलयांकित पृथ्वीचें सार्वभौमत्व मिळविण्याचा सुमुहूर्त १७६० च्या सुमारास आणिला परंतु १७६१ सालीं अबदालीशीं युद्ध होऊन मराठ्यांचा कधींहि झाला नव्हता असा पराभव पानिपत येथें झाला ह्याहि गर्तांतरांतून निभावून थोडक्याच काळांत त्यांनीं आपली पूर्वीची सत्ता बहुतेक कायम केली, परंतु, पूर्वीची मर्दी जी ह्यावेळीं बिघडली ती पुनः कधीं नीट सावरली गेली नाहीं १७६ त सर्व हिंदुस्थानाला म्हणजे उत्तरेस मुलतान, लाहोर, ठठा भकर रोहिलखंड अंतर्वेद काशी प्रयाग अयोध्या व बंगाला दक्षिणेस श्रीरंगपट्टण तंजावर व रामेश्वर आणि पूर्वेस तेलंगण व पूर्वसमुद्र इतक्या प्रदेशांवर मराठ्यांची सत्ता कायम करावयाची असा सदाशिवरावभाऊचा व बाळाजी बाजीरावाचा बेत होता परंतु १७६१ नंतर पश्चिमोत्तरेकडील मुलतान लाहोर ठठा, भकर व पूर्वोत्तरकडील प्रयाग अयोध्या व बंगाला दक्षिणेकडील श्रीरंगपट्टण व रामेश्वर व पूर्वेकडील तेलंगण व पूर्वसमुद्र हे प्रांत मराठ्यांच्या ताब्यांत पुढें कधींच आले नाहींत १७६ पर्यंत मराठ्यांचें पाऊल एकसारखें पुढें पडत चाललें होतें तें १७६१ पासून यमुना व तुंगभद्रा ह्या दोन नद्यांच्या आंत आलें हें जें आंत पाऊल आलें हीच पानिपत येथील पराभव केवढा भयंकर होता ह्याची उत्तम साक्ष आहे प्रस्तुतच्या विवेचनांत ह्या पराभवाचा विचार करावयाचा आहे पानिपत येथील पराभवाची अनेकांनीं अनेक कारणें कल्पिलीं आहेत त्यापैकीं मुख्य मुख्य कारणांचा येथें निर्देश करितों व त्यांपैकीं खरीं कारणें कोणतीं ह्याचा उलगडा ह्या ग्रंथांत व इतरत्र छापिलेल्या पत्रांच्या साहाय्यानें होईल तितका करून दाखवितों

(१) पेशव्यांनीं छत्रपतींची सत्ता संपुष्टांत आणिल्यामुळें स्वामिद्रोहाच्या पापानें पेशव्यांचा क्षय झाला

(२) छत्रपतींची सत्ता संपुष्टांत आणिल्यामुळें मराठे व ब्राह्मण सरदारांचीं मनें पेशव्यांविषयीं कलुषित झालीं

(३) मराठ्यांच्या राज्यव्यवस्थेंत सत्तेचें केंद्रीभवन झालेले नव्हते, त्यामुळे निर-निराळ्या सरदाराना आपापली सत्ता स्वतंत्रपणें स्थापण्याची दुरिच्छा झाली

(४) जातिभेदामुळें मराठ्याची एकी होण्याचा कधींच सभव नव्हता व काहीं अघटित कारणानीं कांहीं वेळ एकी झालीच तर ती लयास जाऊन व जातीजातींत मत्सर उत्पन्न होऊन सर्वत्र बेबदशाही माजण्याचा सभव होता तोच प्रकार १७६१ च्या अगोदर थोडाबहुत होऊन पानिपत येथे मराठ्याचा मोड झाला

(५) भरतखडात सर्व हिंदूलोकात राष्ट्रीयत्वाची कल्पना पसरली नव्हती

(६) ब्राह्मणाच्या पोटजातींत भेद झाला होता

(७) सदाशिवरावभाऊचें वर्तन उद्दाम व सान्निपातिक होतें

(८) त्यानें इब्राईमखानाच्या तोफखान्यावर भिस्त ठेवून मोगलाई रीतीचा अगीकार केला.

(९) मराठ्याची जुनी गनीमी रीत त्याने सोडून दिली

(१०) मराठ्याच्या अगीं पूर्वीचा काटकपणा राहिला नव्हता त्याच्यामध्ये चैनबाजीचा प्रवेश झाला होता

(११) सडे जाऊन युद्ध करण्याचें सोडून सदाशिवरावभाऊने कबिलेबुणगे बरोबर घेतले

(१२) त्याने दिल्लीचें तख्त फोडून तद्देशीयाचें वैर सपादिले.

(१३) सुजाउद्दौल्यानें अबदालीशीं तह करून देतों ह्मणून थाप देऊन मराठ्याचा विश्वासघात केला

(१४) गिलज्याच्या धिप्पाड व अर्बुज शरीरापुढें मराठ्याच्या ठेंगण्या व हलक्या मूर्तींचा टिकाव लागला नाहीं

(१५) सदाशिवरावभाऊने रघुनाथरावदादासारख्या अनुभवलेल्या शिपायाला ह्या मोहिमेचें सेनापतित्व दिलें नाहीं सदाशिवरावभाऊला लढाईचा सराव नव्हता.

(१६) मल्हारराव होळकर माळव्याच्या अलीकडे खाशानीं येऊ नये ह्मणून सागत असता भाऊनें त्याचा उपदेश ऐकिला नाहीं

(१७) लाहोरास जाऊन अबदालीची धाड मुद्दाम बोलावून आणण्यात रघुनाथरावाचा मूर्खपणा झाला

(१८) अबदालीसारख्या अनुभवलेल्या शिपायापुढें सदाशिवरावभाऊसारख्या नवशिक्या सरदाराचे काहीं एक चाललें नाहीं

इत्यादि कारणे पानिपतास मराठ्याचा मोड होण्यास झालीं ह्मणून ग्रथोग्रथीं लिहिलेलें आढळतें ह्या कारणात तथ्य कितपत आहे व मराठ्याचा मोड होण्याचीं खरीं कारणें कोणतीं ह्याचा विचार करणें जरूर आहे.

(अ) स्वामिद्रोहोत्पन्नपापाचे दैवी परिणाम काय झाले असावे त्याचा तलास लावण्याचे काम धर्मशास्त्र्याकडे सोपवून, त्या पापाचे मानवी परिणाम काय झाले ह्याचा विचार

करणें उपयोगाचें आहे बाळाजी बाजीरावानें सातारच्या छत्रपतींना शून्यवत् करून टाकिलें ही गोष्ट सर्वस्वी खरी आहे परंतु सातारच्या छत्रपतींना शून्य होऊन बसण्या खेरीज अन्य गति शक्य नव्हती हीहि गोष्ट तितकीच खरी आहे शाहूराजा वमार्तात होऊन राज्य करण्यास अयोग्य झाला त्याच्या मृत्यूनंतर रामराजा गादीवर आला तो युद्दीन मद राजपदाला अयोग्य व मतलबाला अजागरूक असा होता अशाचा वही आव करीत बसण्यांत व अशाच्या हातीं राज्यसूत्रें ठेविण्यांत राष्ट्राचं हित कांहींच साधणें शक्य नव्हतें तेव्हां आत्यंतिक राष्ट्रहित साधण्याची ज्याच्या अंगीं कर्तबगारी विशेष त्याच्या हातात सूत्रें जाणें स्वाभाविक व अपरिहार्य होतें येणेंप्रमाणें बाळाजीच्या हातांत राज्याचीं सर्व सूत्रें गेलीं व सातारचे छत्रपति त्यांचे राजमंडळ व त्या सर्वांना मुठींत ठेवू पाहणारी ताराबाई ही सातार्‍यांत भिकार तट करीत बसली सर्वांकरितां साठ सत्तर लाखांचा मुलूख त्यांच्या नांवानें तोडून दिला होता परंतु त्यांतील उत्पन्न व्यवस्थेनें काढून घेण्याचीहि ऐपत त्यांच्यांत नव्हती १७५५त तर आपला सर्व पेशव्यांनीं चालवावा व उत्पन्नाची व्यवस्था वाटेल तशी बघून घ्यावी (चिटणिशी बखर) अशी सोड त्यांनीं काढिली ह्यामुळें छत्रपतींचें राजमंडळाचें व विशेषत ताराबाईचें जें कांहीं थोडेसें स्थानिक महत्त्व होतें तेंहि गेलें ह्यापुढें ताराबाइला व रामराजाला बाळाजीच्या ओंजळीनें पाणी पिणें भाग पडलें हें कर्म ताराबाईनें आपल्या हातानें आपल्या अंगावर ओढवून घेतलें व घरांत बसून धिने देवस्थळें इत्यादि पुराणिकांच्या उपदेशानें बाळाजीच्या नांवानें मात्र खडे फोडण्यास तिनें प्रारंभ केला ताराबाईच्या ह्या तोंडच्या बडबडीनें १७५३ च्या पुढें बाळाजीचें कांहींच नुकसान झालें नाहीं सरदारांपैकीं—ब्राह्मण अगर मराठे—कोणीहि तिच्या कडे लक्ष्य दिलें नाहीं अर्थात् ताराबाईचा पुरस्कार करून बाळाजीचें वाकडें करण्यास १७५३ च्यापुढें कोणीच धजला नाहीं पानिपतच्या मोहिमेच्या वेळीं तर ताराबाईचें व रामराजाचें स्मरणहि कोणास राहिलें नाहीं १७५१ त ताराबाईचा कड घेऊन भांडणारा दमाजी गायकवाड १७६० स पेशव्यांच्या बाजूनें पानिपतच्या मोहिमेंत हजर होता येणेंप्रमाणें पानिपतीयुद्धांत ताराबाईच्यामुळें पेशव्यांचें कांहींएक नुकसान झालें नाहीं मराठा सरदारां पैकीं भासल्याखेरीज बहुतेक सर्व सरदार व ब्राह्मणांपैकींहि प्रतिनिधीखेरीजकरून बहुतेक सर्व सरदार पानिपतांत हजर होते रामराजाला व ताराबाइला पेशव्यांनीं शून्यवत् करून सोडिलें म्हणून कांहीं सरदार पेशव्यांच्या विरुद्ध गेल्याचा दाखला तर कोठें मिळत नाहींच परंतु, कोठें ध्वनि देखील काढिलेला आढळत नाहीं आतां मराठ्यांपैकीं कांहीं सरदार व ब्राम्हणांपैकीं कांहीं सरदार पानिपतच्या मोहिमेंत पेशव्यांच्या उलट गेल्याचे दाखले सांपडतात परंतु त्या उलट जाण्याचा संबंध छत्रपतींच्या शून्यावस्थेशीं मुळींच नसून इतर कारणांशीं आहे ह्या कारणांचें स्पष्टीकरण पुढल्या कलमांत केलें आहे

(ब) पेशव्यांच्या हातीं सर्व सत्ता आली त्यावेळीं मुख्य सरदार व मामलतदार म्हणजे शिंदे होळकर पवार, गायकवाड भासले अंताजी माणकेश्वर विठ्ठल शिवदेव

देव आणि गोविंदपत बुदेले, वगैरे गृहस्थांचीं नांवें प्रमुखत्वाने उल्लेखिता येतात १७५० पासून १७६० पर्यंत ह्या इसमान्या उद्योगाचे त्रोटक वर्णन खालीं देतों

१७४६।१७४७ त मल्हारराव होळकर व जयाजी शिंदे बुंदेलखडात कालिंजर, जैतपूर, अजेगड वगैरे स्थलीं लढत होते (का पत्रें, यादी वगैरे ६२,६९,७४) ह्या स्थलीं दाखविलेल्या शौर्याबद्दल मल्हाररावाची बाळाजीनें बहुत स्तुति केली आहे. १७४९ त मल्हारराव होळकर सातान्यास बाळाजीचा पाठिंबा करण्याकरिता आला होता १७५० त मल्हाररावाचें व जयाप्पाचें वितुष्ट पडलें होतें असें लेखाक २ वरून कळतें ह्यावेळीं ताराबाईनें मल्हाररावाला आपल्या बाजूस ओढण्याचा प्रयत्न केला परतु मल्हाररावानें बाळाजीचा पक्ष सोडिला नाहीं (का पत्रे, यादी वगैरे ३५९) १७५१ त सलाबतानें बाळाजीला कुकडी नदीवर नाडिलें त्यावेळीं बाळाजीनें मल्हाररावाची पायधरणी केली तेव्हां मल्हाररावानें जयाप्पाच्या द्वारा बाळाजीकडे शपथपूर्वक बेलभडार पाठविला (का पत्रें, यादी वगैरे ३६३) १७५२ च्या आगटात मल्हारराव व जयाप्पा दक्षिणेस आले व १७५२ च्या डिसेंबरात ते भालकीच्या लढाईत हजर होते पुढे १७५४ त कुंभेरीस मल्हाररावाचें व जयाप्पाचें वाकडें आलें जयाप्पावर मारेकरी घालण्याची प्रथम सूचना मल्हाररावानेंच केली ह्मणून कित्येकानीं शका काढिली आहे ह्या वेळेपासून मल्हारराव शिंद्याचा व पेशव्याचा द्वेष करू लागला १७५७ त मल्हाररावानें लटकींच लचाडें काढून रघुनाथरावास त्रास दिला (लेखाक ५२,६७,७१) पेशव्याची सत्ता अपरपार झाली हें पाहून ह्यावेळीं मल्हाररावानें नजीबखानाचें सरक्षण केलें आणि दत्ताजीस व जनकोजीस पेशव्याच्या विरुद्ध जाण्याचा इतिहासप्रसिद्ध उपदेश केला ह्याच वेळीं रसदेच्या पैशासबधानें मल्हाररावाचें व पेशव्याचें वैमनस्य आलें १७५९ त दत्ताजीचें व अबदालीचें युद्ध चाललें असता मल्हारराव जयपूरप्रातीं लहान सहान गढ्या घेत बसला व दत्ताजीला त्यानें मदत केली नाहीं दत्ताजीला मदत करण्यास जाण्याविषयीं बाळाजी बाजीरावानें मल्हाररावाला बरींच पत्रें पाठविलीं (लेखाक १५६,१५७,१६१) परतु, दत्ताजी बडाउच्या (१० जानेवारी १७६०) लढाईत पडून जनकोजी कोटपुतळीस पळून येईतोंपर्यंत (१२ जानेवारी १७६०) मल्हाररावानें जयपूरप्रात सोडिला नाहीं (लेखाक १५३) ह्या दहा पधरा वर्षाच्या हालचालीवरून मल्हारराव होळकराच्या मनाची स्थिति ताडता येते १७५० पासून हळू हळू त्याचें मन शिंद्याविषयीं व पेशव्याविषयीं कलुषित होत चाललें होतें १७६० त तर ह्या कलुषतेचा कळस होऊन होळकराची मदत मिळाली नाहीं ह्मणून दत्ताजीचा नाश झाला " दोन्ही सरदार एकत्र असलियास उत्तम रीतीनें पठाणाचें पारपत्य होईल, " ह्मणून रघुनाथराव, सदाशिव चिमणाजी व बाळाजी बाजीराव वारवार लिहीत (लेखाक १५२ वगैरे) असता मल्हाररावानें त्याचा हुकूम अमलात आणण्याचें होता होईल तितकें लावणीवर टाकिलें (टीप २१५ पहा) साराश, १७६० च्या आरभीं शिंद्याविषयीं व पेशव्याविषयीं होळकराच्या मनात द्वैतभाव अत्युत्कट भरला होता.

ह्यांत संशय नाहीं ह्या द्वैतभावाला साताऱ्चे छत्रपती मुळींच कारण झाले नाहींत पेश-व्यांची सत्ता वाढून आपली सत्ता सपुष्टांत येत आहे व शिंदे ह्या सपुष्टीकरणास मदत करीत आहेत ह्या भीतीपासून मल्हाररावाच्या मनांत हा द्वैतभाव उत्पन्न झाला

अताजी माणकेश्वर हा लफंगा गृहस्थ १७५५ त हिंदुस्थानांत जाऊन (का पत्रें यादी ४५१ वगैरे) दत्ताजी शिंदे नागोरास मिळाला १७५६ १७५७ व १७५८ हीं तीन सालें तो दिल्लीस होता (लेखांक ५२ ५७ ६२ व का पत्रें, यादी वगैरे ३३७ ३४१) तेथील बादशाही कारस्थानांत त्याचा बराच हात असे बहुत मदपणा व कावीलपणा करून दाखवून, पेशव्यांकडून सरदारी मिळवावी ही त्याची मुख्य आकांक्षा होती परंतु, अमूची दरकार टाकून पैशाची अफरातफर करण्याची सवय या गृहस्थाला असल्यामुळें पेशव्यांची ह्याच्यावर गैरमर्जी असे ह्यानें १७५७ त अबदालीला चांगला हात दाख विला परंतु अबदालीची फौज भारी त्यामुळें ह्याचा फारसा उपाय चालला नाहीं पेशव्या पाशीं अताजीची पत मुळींच नव्हती

बापूजी महादेव व दामोदर महादेव हे पेशव्यांच्या तर्फे दिल्लीप्रांतांत मामलतदार होते ह्यांच्यावरहि पैशाच्या बाबतींत पेशव्यांची गैरमर्जी होती (लेखांक ६९) नारो शंकराचा भाऊ लक्ष्मण शंकर ह्याचीहि पत पेशव्यांजवळ फारशी नव्हती (लेखांक५९)

गोविंद बल्लाळ खेर झाला बाजीरावानें १७३३ त बुंदेलखंडाचा सुभेदार केलें म्हणून कोठें कोठें लिहिलेलें आढळतें ती निव्वळ गप्प आहे गोविंद बल्लाळ १७३९–४० त लहानसा कमावीसदार म्हणून बुंदेलखंडांत कदाचित् आला असावा त्यावेळीं बुंदेलखंडांतील मुख्य अधिकार नारो शंकराचा भाऊ लक्ष्मण शंकर ह्याजकडे होता काव्येतिहाससंग्रहांतल्या पत्रें, यादींतील नंबर ११ च्या पत्रांत बुंदेलखंडासंबंधानें गोविंद बल्लाळाचा मुळींच उल्लेख केला नसून लक्ष्मण शंकराचें नांव प्रमुखपणें उल्लेखिलें आहे हें पत्र १७४० च्या २९ सप्टेंबरास लिहिलें आहे गोविंदपंत १७४६ व १७४७ तहि फारसा महत्त्वास चढला नसून सामान्य कमाविसदारच होता, हें पत्रें यादींतील ६२ ६९ ७४ ९५ ९९ ह्या पत्रांव रून उघड होतें हीं पत्रें १७४६।१७४७ त लिहिलेलीं आहेत (ह्या पत्रांच्या तारखा प्रस्ता वनेच्या शेवटीं दिल्या आहेत) बुंदेलखंडांतील जैतपूर कालिंजर अजगड वगैरे स्थलें ज्यासमयीं शिंदे, होळकर १७४६।१७४७ त घेत होते त्यासमयीं गोविंद बल्लाळाचें महात्म्य बुंदेलखंडांत त्यावेळीं फारसें वाढलें नव्हतें हें स्पष्ट आहे गोविंद बल्लाळ त्यावेळीं साधा कमाविसदार नसून जर लढवय्या शिपाई असता तर बुंदेलखंडांतील लढाया संबंधानें त्याचें नांव वर उल्लेख केलेल्या पत्रांतून अवश्य येतें १७४६।१७४७ पर्यंत संबंद बुंदेलखंड मराठ्यांच्या हातात आलें नव्हतें ह्या सालीं जैतपुरची लढाई होऊन कालिंजर वगैरे ठिकाणें मराठ्यांच्या ताब्यांत आलीं व पुढें लवकरच सरदारांच्या व पेशव्यांच्या वांटण्या झाल्या आणि पेशव्यांच्या वांटणीची व सरदारांच्या वांटणीची कमावीस गोविंदपंताला मिळाली तेव्हांपासून गोविंदपंताच्या हातीं सब बुंदेल-

खंडाचा अमल येऊन त्याचा अधिकार बराच वाढला व तो कांहीं ह्मणण्यासारखी फौजहि ठेवू लागला गोविंदपंताच्या कैफियतीच्या प्रारंभीं व सागरच्या कैफियतीच्या शेवटीं दिलेले संवत् खरे आहेत हें वरील संदर्भावरून ध्यानांत येईल संवत् १७९६ ह्मणजे १७३९।४० पर्यंत बुंदेले हिस्सा बिनतक्रार देत गेले तोंपर्यंत लक्ष्मण शंकराकडे बुंदेलखंडाची कमावीस होती पुढे बुंदेले हिस्सा देण्यास तक्रार करूं लागले तेव्हा संवत् १७९८ त ह्मणजे १७४१, १७४२ त गोविंदपंताच्या हवालीं बुंदेलखंडाची कमावीस पेशव्यांनीं केली पुढें जैनपूरची लढाई झाल्यावर संवत् १८०२ त ह्मणजे १७४६ त बुंदेलखंडाची बुंदेल्यांनीं कायमची वाटणी करून दिली व संवत् १८०३ त ह्मणजे १७४७ त गोविंदपंताची बुंदेलखंडातील मातबर मामलतीची कारकीर्द सुरू झाली ह्यावेळेपासून ह्मणजे १७४७ पासून गोविंदपंताच्या भरभराटीस प्रारंभ झाला १७३३ त गोविंदपंत बुंदेलखंडांत आले हें अनेक ग्रंथावरून सिद्ध आहे, ह्मणून रा पारसनीस ह्मणतात तो त्यांचा केवळ गैरसमज आहे बाजीराव १७४० त वारल्यावर बुंदेले हिस्सा देण्यास तक्रार करूं लागले त्यावेळीं गोविंदपंताची नेमणूक बुंदेलखंडाच्या कमाविसीवर झाली ह्यासंबधानें बाजीरावाच्या मृत्यूचा सन १७३९ ह्मणून भारतवर्षकार देतात तोहि चुकला आहे काव्येतिहाससंग्रहातील पत्रे यादींतील ११ वें पत्र १७४० च्या २९ सप्टेंबराला चिमाजीआप्पानें लिहिलें आहे ह्याच संग्रहातील ४९ व्या पत्रांत १७४१ च्या जानेवारींत बाजीरावाला मरून आठ महिने न झाले तोंच चिमाजी-आप्पा वारले ह्मणून बाळाजी बाजीराव धावडशीच्या स्वामीस लिहितो ह्यावरून बाजीराव १७४० च्या मेंत वारला हे स्पष्ट आहे असो इ. स. १७४७ च्या पुढे गोविंदपंत फौजफाटा ठेवून बुंदेलखंडात अमल बसवू लागला १७५४ त गोविंद बल्लाळ बराच वजनदार मामलतदार झाला होता (लेखांक ३६) ह्या वेळीं अंतर्वेद व बुंदेलखंड ह्या प्रांतातील पेशव्यांच्या व सरदारांच्या वाटणीचा मुलूख त्याच्याकडे कमाविशीनें होता (लेखांक ६१) लेखांक ६१ (१४ मार्च १७५७) त जनकोजी शिंद्यानें बाळाजी गोविंदाला कमावीसदार ह्मणून हुकूम केला आहे लेखांक ६० त रघुनाथरावदादा गोविंद बल्लाळाला मातब्बर मामलतदार ह्मणून ह्मणतो व त्याचा मुलगा जो बाळाजी गोविंद त्याला मगरूर ह्मणून नांवें ठेवितो लेखांक ५४ त रघुनाथरा-वदादा गोविंद बल्लाळाची गणना लहान थोर वगैरेत करितो १७५७ त " आपल्या मुलु-खातील चौकशीचा मजकूर पेशव्यांच्या मनांत होता " असे लेखांक ५४ वरून दिसते. ह्यावरून १७५७ त आपल्या मुलुखातील मामलतदार जे गोविंदपंत वगैरे मंडळी त्यांच्या-विषयीं पेशव्यांना संशय येऊं लागला होता, हें उघड आहे १७५७ त खेतसिंगाकडील वकील रघुनाथरावदादाकडे गेले असतां बाळाजी गोविंदाला मोठी भीति पडली व गोविंदप-ताला ही वातमी ताबडतोब कळवा ह्मणजे ते पुण्यास "जी खबरदारी करणें ती करतील" अशी त्यानें आपल्या कारकुनांना सक्त ताकीद केली का कीं, खेतसिंगाचे वकील रघुनाथरावाला स्वतंत्रपणे जाऊन भेटले असतां आपलीं कारस्थानें बाहेर पडतील अशी बाळाजी गोविंदाला भीति पडली होती गोविंदपंत आपल्या मामलतींत पैशांची अफरातफर

असतां अबदाली १७५१ च्या आनेवारींत पंजाबांत आला व त्यानें मुलतान व लाहोर हे दोन प्रांत काबीज केले १७५२ त हे प्रांत मराठ्यांनीं अबदालीपासून हिसकावून घ्यावयाचे, परंतु त्या सालीं शिंदेहोळकरांना गाजुद्दिनाला घेऊन दक्षिणेंत यावें लागल्यामुळें तें काम त्यावेळीं त्यांना करितां आलें नाहीं १७५४ व १७५५ त मल्हारराव जयाप्पा व रघुनाथराव कुंभेर नागोर दिल्ली रोहिलखंड या प्रदेशांत अमल बसविण्यांत गुंतत होते, त्यामुळें त्यावर्षी लाहोराकडे त्यांना दृष्टि फेकितां आली नाहीं पुढें १७५७ त अबदाली थेट दिल्लीपर्यंत चालून येऊन त्यानें आग्रा मथुरा वगैरे शहरें लुटलीं त्याचा हेतु दक्षिणेंतहि चालून येण्याचा होता (लेखांक ६५ व ६३) परंतु, ती निवळ गप्प होती बाळाजी बाजीराव रघुनाथराबाला अबदालीवर १७५७ च्या आनेवारींत पाठवून देऊन आपण स्वतः श्रीरंगपट्टणास गेला अबदालीची गडबड दिवसदिवस अधिक ऐकत असतां आपला मुलुख खालीं टाकून आपण श्रीरंगपट्टणास गेला हें योग्य केलें नाहीं म्हणून लेखांक ६५ त शहानवाजखान बाळाजी बाजीरावास दोष देतो यावरून एवढें मात्र स्पष्ट दिसतें कीं बाळाजी बाजीराव अबदालीची फारशी तमा धरीत नव्हता रघुनाथरावा चेंहि अबदालीविषयीं असेंच मत होतें लवकरच त्याचें पारपत्य करितों म्हणून १७५७ त रघुनाथरावानें वारंवार उद्गार काढिले आहेत (लेखांक ५४ ६६ ६७ ७१) परंतु रघुनाथराव दिल्लीस जाऊन पोहोंचण्यापूर्वीच म्हणजे १७५७ च्या जुलैपूर्वी म्हणजे १७५७ च्या एप्रिलांत अबदाली अफगाणिस्थानास परत गेल्यामुळें दादांची व अबदालीची गांठ पडली नाहीं अबदाली १७५७ च्या सप्टेंबरांत दिल्लीस होता म्हणून कीन वगैरे मंडळी म्हणतात तें निराधार आहे, हें १५३ व्या टिपेंत मीं सप्रमाण दाखवून दिलें आहे १७५७ च्या जुलैंत रघुनाथरावदादा दिल्लीस गेले व रोहिलखंड दिल्ली रजपुताना वगैरे प्रदेशांची व्यवस्था लावून १७५८ त त्यांनीं लाहोर प्रांत जिंकून घेतला हा प्रांत जिंकण्याचा १७५० तच मराठ्यांचा विचार होता परंतु अनेक अडथळे येऊन तें काम १७५८ त साधलें गेलें हें काम १७५७ तच साधावयाचें परंतु, मल्हारराव होळकरानें अनेक लचांडें काढून तें १७५८ पर्यंत होऊं दिलें नाहीं (लेखांक ६७) त्याच वेळीं मल्हाररावानें नजीबखानाचें साधन करून ठेविलें (लेखांक ४८) त्यामुळें रघुनाथरावाच्या तडाक्यांतून नजीब वाचला नाहीं तर मराठ्यांच्या कुशींतील ही व्याध त्याच वेळीं नाहींशी झाली असती आपण दिल्लीस असतोंपर्यंत अबदाली परत न आल्यास सुजाउद्दौल्याचे काशी, प्रयाग वगैरे प्रांत घेऊन मुबलक पैसा उगविण्याचाहि रघुनाथरावाचा विचार होता (लेखांक ७१) परंतु लाहोरावर स्वारी करण्यामुळें रघुनाथरावाच्या हातून हा विचार पार पडला नाहीं काशी व कांहीं खंडणी देण्याचीं गोड अभिवचनें देऊन सुजाउद्दौल्यानें रघुनाथरावाला वाटीं लावून दिलें (का० पत्रें, यादी ३७१, ३८७) १७५७ व १७५८ सालच्या स्वारींत बाळाजी बाजीरावानें रघुनाथरावाला खालील कामें नेमून दिलीं होतीं (१) रजपुतान्यांतील संस्थानिकांची व्यवस्था लावावयाची (२) दिल्लीच्या पातशहाची व्यवस्था लावावयाची

(३) अवदालीचें पारपत्य करावयाचें (४) रोहिलखंडातील रोहिल्यांची व्यवस्था लावावयाची. (५) काशी, प्रयाग, बंगाला वगैरे प्रांतावर पूर्वेकडे स्वारी करून मातब्बर पैका मेळवावयाचा (६) सरकारी मुलुखातील मामलतदारांची चौकशी करावयाची (७) दामोदर महादेव, बापूजी महादेव, लक्ष्मण शंकर, गोविंदपंत बुंदेले, नारो शंकर, अंताजी माणकेश्वर वगैरे मंडळी पैशाची अफरातफर करितात त्याची तर्गारी बहाली करावयाची (८) नजीबखानाला नाहींसा करावयाचा व (९) जिंकिलेल्या प्रदेशांतून पैसा मिळवून पुढें मोहीम करावयाची ह्या कामांपैकीं काहीं कामें रघुनाथरावानें अर्धीमुर्धी केलीं व काही मुळींच करावयाचीं सोडिलीं रजपुतान्यातील माधोसिंग, बिजेसिंग वगैरे संस्थानिकांच्या मामलती विल्हेस लावण्याच्या कामीं मल्हाररावानें रघुनाथरावदादाला बरेच अडथळे आणिले (लेखांक ७१, ६६) कां कीं, ह्या मंडळीला मल्हाररावाची आतून फूस होती सहारणपूर, जालापूर वगैरे ठिकाणचे रोहिले रघुनाथरावाला शरण आले परंतु, नजीबखान रोहिला दादासाहेबाच्या हातीं लागला नाहीं १७५७ त पातशाहाला व गाजुद्दिनाला फसवून नजीबखान अवदालीला मिळाला होता रघुनाथराव दिल्लीस आल्यावर ह्या लुच्चाचें शासन करणार तों तो दिल्लींतून मोठ्या शिताफीनें पळून गेला पुढें त्यानें मल्हाररावाला अंतस्थरीतीनें पैसा देऊन रघुनाथरावाचा राग कसा तरी टाळला (लेखांक ४८) लाहोरास जाऊन जाहानखान व अवदालीचा पुत्र तैमूरशाहा यांना रघुनाथरावानें घालवून दिलें व मराठ्यांचा अमल त्या प्रांतांत बसविला, परंतु अवदालीचा कायमचा बंदोबस्त त्याच्या हातून झाला नाहीं (का पत्रें, यादी ३४१) आपण गेल्यावर पाठीसागून अवदाली लाहोरास येईल ह्मणून अंताजी माणकेश्वरानें दादासाहेबाला सुचविलें होतें (का पत्रें, यादी ३४१) परंतु, पावसाळ्यामुळें दादाला देशीं लवकर जाणें भाग पडलें व अवदालीचा कायमचा बंदोबस्त करण्याचें, मामलतदार व मुत्सद्दी यांची चवकशी करण्याचें व पूर्वेकडे स्वारी करण्याचें काम तहकूब ठेवून तो पुण्यास परत आला ह्या स्वारीत मिळकत कांडीचीहि न करितां रघुनाथराव एक कोट रुपये कर्ज करून आला ह्या कर्जाचें ओझें बाळाजी बाजीरावाला फारसें वाटलें नाहीं (टाप २५४ पहा) बाळाजी बाजीरावाला रघुनाथरावाचा जो राग आला तो वरील नऊ कामें त्यानें केलीं नाहींत ह्मणून आला माधोसिंग, बिजेसिंग वगैरे संस्थानिकांचा कल अवदालीकडे आहे, दामोदर महादेव, लक्ष्मण शंकर वगैरे मंडळी रयतेंत फितूर करितात, अंतस्थ नजराणा घेऊन मल्हारराव नजीबखानाला आश्रय देतो, काशी, प्रयाग देण्याच्या सुजाउद्दौला नुसत्या थापा मारितो, गोविंदपंत वगैरे मामलतदार पैशाची अफरातफर करतात, वगैरे कथा पेशव्याच्या मुत्सद्दी मंडळांत प्रसिद्ध असून व त्यांचा प्रतिकार करण्याकरितां रघुनाथरावाला मुद्दाम पाठविलें असून, त्याच्या हातून जेव्हां तें काम झालें नाहीं तेव्हां रघुनाथरावाच्या नाकर्तेपणाचा नानासाहेबाला व भाऊसाहेबाला वीट आला व पुढें कोणत्याहि महत्त्वाच्या नाजुक प्रसंगीं रघुनाथरावावर कामगिरी सोंपविण्यांत अर्थ नाहीं अशी त्यांची खात्री झाली रघुनाथरावाच्या ह्या

नाकर्तेपणाबद्दल या दोघांनी कांहीं काळपर्यंत एक चकार शब्दहि काढिला नाहीं पुढें वेळ आली तेव्हां मात्र आपल्या मनांतील आशय भाऊसाहेबानें रघुनाथरावाला बोलून दाखविला व बाळाजी बाजीरावानें भाऊसाहेबाचें समर्थन केलें या प्रकारच्या उल्लेख पुढील वर्णनांत येईल

१७५८ च्या जुलैंत रघुनाथराव पुण्यास आला याच सुमारास दत्ताजीची रवानगी हिंदुस्थानांत झाली १७५८ च्या डिसेंबरपर्यंत दत्ताजीचा व जनकोजीचा काळ रजपुतान्यांतील मवासांची व संस्थानिकांची व्यवस्था लावण्यांत गेला नंतर ते दिल्लीस गेले तेथें १७५९ च्या जानेवारी फ्रेब्रुवारीपर्यंत राहून बाळाजी बाजीरावानें सांगितलेल्या कामगिऱ्या करण्याच्या उद्योगास ते लागले या कामगिऱ्या येणेंप्रमाणें होत्या---(१) लाहोरचा बंदोबस्त करून तेथून पैसा पाठवणें (२) नजीबखानाला तंबी देणें (३) सुजाउद्दौल्याकडून काशी प्रयाग घेणें व बंगाल्यावर स्वारी करणें (५) सुजाउद्दौल्यास अगर गाजुद्दिनाला वजिरी देऊन कसे तरी पन्नास लाख रुपये काढणें (५) अंताजी माणकेश्वराला दिल्लीच्या कामांतून काढून टाकणें पैकीं पहिल्या कामास म्हणजे लाहोरच्या बंदोबस्त करण्यास दत्ताजी शिंदे १७५९ च्या मार्चांत गेला व सतलज नदीवर एप्रिलांत जाऊन पोहोंचला (का पत्रें, यादी ३६२) तथून साबाजी शिंदे व त्रिंबक बापूजी या दोन सरदारांना लाहोराकडे पाठवून दत्ताजी स्वतः नजीबखानास तंबी देण्याकरितां व सुजाउद्दौल्यावर स्वारी करण्याकरितां १७५९ च्या जून महिन्याच्या सुमाराला कुंजपुऱ्यास आला, कुंजपुऱ्यावर यमुना उतरून अंतर्वेदींत गेला व गोविंदपंत बुंदेल्यास इकड्याकडून नजीबखानास पायबंद देण्यास त्यानें हुकूम केला १७५९ च्या सप्टेंबरपर्यंत अंतर्वेदींतील नजीबाचा मुलुख घेऊन दत्ताजीनें २७ अक्टोबराला शुक्रतालस गंगानदी ओलांडिली व रोहिलखंडात प्रवेश केला गोविंदपंत बुंदेल्यानेंहि याच सुमाराला गंगा उतरून जलालाबादेनजीक ठाणें दिलें (लेखांक १३८) वरून दत्ताजी व खालून गोविंदपंत यांच्या कचाटींत सांपडल्यामुळें नजीबखानाची बाजेनी बहुतेक गाळण उडून गेली तो त्याचा मुलगा व त्याचे साथीदार--दुंदेखान सादुल्लाखान व हफीज रहिमत---यांचा दोन चार लढायांत पराभव झाला नजीबखानाच्या पुत्रापर्यंत मराठ्यांनीं रोहिल्यांचे गाव जाळले व नजीबखानाच्या पुलाच्या दोन नावा तोडून त्याचा पूल केवळ निरुपयोगी करून टाकिला ही अशी जबर तंबी मिळाल्यावर नजीबखानानें हफीज रहिमतखानाच्या द्वारें वरकरणी सलूखाचें बोलणें लाविलें (लेखांक ११९) व आंतून सुजाउद्दौल्याचें सूत्र सिद्ध करून ठेविलें मराठे आपलाहि मुलुख पुढें मागें वळकाविणार या रागानें लखनाहून रामगंगेस पूल बांधोन सुजाउद्दौला व उमरावगीर गोसावी दाहा बारा हजार सैन्यानिशीं जलालाबादेस यऊन पोहोंचले गोविंदपंत जलालाबादेच्या आसपास असून त्यानें सुजाउद्दौल्याला कांहीं एक अडथळा केला नाहीं मराठ्यांची फौज संख्येनें अतीव कमी असल्यामुळें, सुजाउद्दौला नजीबखानाच्या मदतीस येता असें ऐकून गंगेच्या अलीकडे आली व कांहीं फौज व बुणगे यावयाचे

राहिले होते त्यांपैकीं कित्येक नजीबखान बाहेर निघाला अशी खोटीच दहशत खाऊन गंगेच्या अलीकडे येताना पाण्यात बुडून मेले, कित्येक वाहवले व कित्येक मारले गेले ह्या प्रसगाचे वर्णन करिताना गोविंदपतानें दत्ताजीच्या व्यवस्थेची थट्टा केली आहे (लेखाक १४१) मराठ्याची फौज १७५९ च्या ७ नोव्हेंबरला गंगेअलीकडे आली, तों थोडक्याच दिवसात अशी वातमी आली कीं अबदाली लाहोरास येऊन पोहोचला १७५८ च्या मेंत रघुनाथरावाने तैमूरशहाला हाकून दिल्यापासून अबदाली हिंदुस्थानात येणार होताच परतु बलुचिस्थानात नासीरजगानें बड केले होतें ते मोडून शिकारपूरच्या वाटेने हिंदुस्थानात येण्यास त्याला १७५९ चा नोव्हेंबर महिना लागला अवदाली ज्याअर्थी १७५९ च्या नोव्हेंबरात लाहोरास ,आला त्याअर्थी १७५९ च्या सप्टेंबरात तो अनूप शहरीं आला ह्मणून कीन ह्मणतो (Fall of the Mogul Empire p, 41) ते अविश्वसनीय आहे हे उघड आहे दत्ताजीच्या मनात नजीबखानाला पक्की तवी पोहोचवावयाचा होती, परतु अवदालीच्या येण्यामुळें दत्ताजीला ते काम तसेच ठेवून द्यावे लागले व तो लवकरच शुक्रतालास आला रोहिले व सुजाउद्दवला याना दबकाविण्याकरिता गोविंद बल्लाळाचा पुत्र बाळाजी गोविंद ह्यास ठेवून दत्ताजीने यमुनेकडे मोर्चे वळविले (लेखाक १४३) शुक्रतालाहून कुच करून दत्ताजी यमुना कुजपुऱ्यावर उतरला व अबदालीशी टक्कर देण्याची तयारी करू लागला लाहोरास आल्यावर शीख लोकाची व अबदालीची एक मोठी लढाई झाली साबाजी शिंदे व त्रिंवक बापूजी हीं दोन पथके दत्ताजीनें १७५८ त पजाबात ठेविलीं होतीं, तीं दोन्ही महिना पधरा दिवसाच्या अतरानें दत्ताजीला येऊन मिळालीं लाहोरास अबदाली आला त्याच वेळीं साबाजी शिंदे दत्ताजीस शुक्रताल येथें येऊन मिळाला त्रिंवक बापूजी अवदालीच्या पुढें सरकत सरकत सरहिंदापर्यंत आला तेथें त्याची व गव्हाराची लढाई जुंपली त्या लढाईत त्रिंवक बापूजीचे पथक गव्हारानीं सर्वस्वीं नागविलें त्रिंवक बापूजीच्या पथकातील माणसें–उघडीं बोडकीं अशीं–दत्ताजीच्या सैन्यास नोव्हेंबरच्या २३ व्या तारखेला मिळालीं (लेखाक १४६) कुजपुऱ्याहून दत्ताजी निघाला तों त्याची व अबदालीची सन्निधता दहा कोसाच्या अतरानें ७ डिसेंबरीं झाली (लेखाक १५५) ह्या सुमारास येरज्याना भेटावयास जाण्याकरिता गोविंदपत दत्ताजीपाशीं निरोप मागू लागला ह्याचा राग येऊन दत्ताजी अबदालीला रेटण्यास एकटाच निघाला व गोविंदपताला आपले कबिले बुणगे दिल्लीकडे घेऊन जाण्यास त्यानें सागितलें (लेखाक १४७). इतर काहीं मडळीबरोबर गोविंदपत बुंदेल्याला दत्ताजीनें पुढे अबदालीच्या तोंडावर पाठविले ह्मणून भाऊसाहेबाच्या बखरीच्या आधारावर रा० नानू महादजीच्या चरित्रात (पृष्ठ ४९) लिहितात तो खरा प्रकार नसून, गोविंदपत मागें राहिला ह्या प्रसगासबधाने लिहित असता गोविंदपताने फारच चमत्कारिक शब्द वापरिले आहेत अवदालीची व दत्ताजीची " आज लढाई अगर प्रात - काळीं होईल " असें येरज्याना कळवून गोविंदपत पुढें ह्मणतो " ईश्वर ज्यास यश देईल त्यास सुखें देऊ ! " ह्या वाक्यावरून व विशेषत. " सुखें " ह्या शब्दावरून गोविंदपताची

दत्ताजीच्या ठायीं किंपत भक्ति होती तें स्पष्ट ध्यानांत येण्यासारखें आहे (लेखांक १४७) गोविंदपंत कविले वुणगे घऊन पाठीमागें राहिला त्यांत गाजुद्दिन वजीरहि होता १० नोव्हेंबराच्या सुमाराला अलमगीर पातशाहाला ठार मारुन गाजुद्दिन नोव्हेंबराच्या १४।१५ तारखेला मराठ्यांच्या सैन्यांत सामील झाला होता (लेखांक १४३) त्याला घऊन गोविंदपंत मथुरेकडे गेला व दत्ताजी अबदालीची टेहळणी करीत राहिला दत्ताजीच्या व अबदालीच्या दोन चार झटापटी होऊन २४ डिसेंबरीं एक मोठें युद्ध झालें त्यांत मराठ्यांना यश आलें (लेखांक १५७) ३ जानवारी १७६० स अतर्वेदात शिरुन अबदाली शुक्रतालीं रोहिल्याला मिळाला व तेथून त्यानें दिल्लीचा रोख धरिला (लेखांक १६४) इकडे कुंजपुऱ्याहून दत्ताजी शिंदेहि दिल्लीस यमुनेच्या दक्षिणतिरीं येऊन पोहाचला अबदाली व दत्ताजी यांच्यामध्यें यमुनेचें पात्र तेवढें राहिलें होतें १० जानेवारी १७६० ला अबदालीचें व दत्ताजीचें दिल्लीजवळ बढाऊच्या घाटीं मोठें तुंबळ युद्ध झालें व त्यांत मराठ्यांचा पराजय होऊन दत्ताजी शिंदे रणांत राहिला (लेखांक १६८) जनकोजी तेथून पळून कोटपुतळीस आला व तेथें १२ जानवारी १७६० ला त्याची व मल्हारराव होळकराची गांठ पडली (लेखांक १५३ व १६५) १७५९ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत अतर्वेदींत शुक्रतालीं रोहिल्याशीं लढत असतां जेव्हां अबदाली आल्याची बातमी आली तेव्हांच दत्ताजीनें मल्हाररावाला मदतीस येण्याकरितां पत्रें पाठविलीं होतीं परतु बस्वा मिलाडा वगैरे भिकार ठिकाणें जयनगर प्रांतीं घेत बसून मल्हाररावानें दोन महिने व्यर्थ दवडिले पेशव्यांनींहि मदतीस जाण्याबद्दल मल्हाररावाला वारंवार पत्रें पाठविलीं (लेखांक १६१) ' मल्हाररावांनीं आधीं काम कोणतें करावें, मग कोणतें करावें माघोसिंगाचा मजकूर काय ? जेव्हां म्हणें तेव्हां पारपत्य होतें तो विचार त्यांनीं न केला (लेखांक १५७) ग्रामग्राम दाय दऊन, पत्रें लेखांक १५८ त " मल्हाररावास वारवार पत्र रवाना केलीं आहेत परतु त्याचे प्रकृतीस तुम्ही जाणता म्हणून पेशव्यांनीं मल्हाररावाचा दुष्ट हेतुहि उघड करुन दाखविला मल्हारराव शिंद्यांना जर १७५९ च्या नोव्हेंबरांत मिळाला असता तर रोहिले व सुजाउद्दौला यांचें पारपत्य होऊन अबदाली एकटा राहता व त्याचे पारपत्य या दोघां सरदारांना सहजासहजीं करितां आलें असतें रघुनाथरावदादाचेंहि असेंच मत होतें (लेखांक १५२) दोन्ही सरदार येकत्र असलियास उत्तम रीतीनें पराणाचें पारपत्य होइल पठाणांत कांहीं फार बल नाहीं व त्या नं। मागील वर्षीं दं घातले खादली आहे सारांश, एकदिल फौज असलिया तें काम सहजांत आहे, ' असें रघुनाथरावानें लिहून पाठविलें परंतु मल्हाररावाच्या मनांत शिंद्या विषयीं अढी पक्की बसली होती शिंदे पेशव्यांच्या मतानें चालतात नजीबखानाला मारुन टाकून पेशवे यांचें राज्य निष्कंटक करुन टाकण्याचा शिंद्याचा आत्मघाती प्रयत्न आहे हिंदुस्थानांत एखादा तरी खळ ठेवण्याचा आपला विचार शिंद्यांना पसत नाहीं इत्यादि कुकल्पना मनांत धरुन मल्हाररावानें शिंद्यांना साहाय्य करण्याचें सांवर्णावर टाकिलें व शिंद्याचा सर्वस्वी नाश झाल्यावर कोटपुतळीस जनकोजीस यऊन तो भेटला

(टीप २१५) परतु त्याच्या येण्याचा फारसा उपयोग झाला नाहीं जी गत शिंद्यांची झाली तीच मल्हाररावाची झाली. मार्च महिन्याच्या ४ किंवा ५व्या तारखेस मल्हाररावाचे सरदा शेव्याजी खराडे, त्याचा पुत्र शिवाजी खराडे, रामाजी यादवाचा पुत्र आनदरावराम ग गावर यशवत चंद्रचूड ह्यांची व अबदालीची गाठ पडली व चंद्रचूडाखेरीज चाकीची स सडळी ठार झाली मल्हारराव होळकर स्वत मागेंच राहिला होता ह्या मागे मागे रहाण्याच्य कामीं गोविंदपत बुंदेल्याशीं मल्हाररावाचें साम्य चागलें जुळतें ह्यावेळीं मल्हाररावाचे वय ६४ वर्षाचे व गोविंदपताचे सुमारे तितकेंच असावें दोघेहि वयस्क झाले असून तरुण पणची तडफ त्याच्या अगीं राहिली नव्हती जेथे जातील तेथें माघार घेण्याच त्याचा विचार फार असे लढाईच्या कामीं त्याचा उत्साह जरी थडा होत चालल होता तरी द्वेष, मत्सर, कुडाभाव, स्वामिद्रोह व मित्रद्रोह करण्याच्या कामीं ह्या दोघ ह्याताऱ्याचे पाऊल सारखे पुढे होते द्वेष व मत्सर ह्या गोड व तिखट दुर्गुणाना भुलून जाऊन ह्या दोघानी दत्ताजीचे व पेशव्याचे अतोनात नुकसान केलें असो शिंद्याप्रमाणें मल्हार रावाची दुर्दशा झाल्यावर सेन्या ससाराला शिंदेहोळकर करौलीच्या आसपास राहिले व अबदाली यमुनेच्या उत्तरतीरी अतर्वेदीत अनुपशहरीं जाऊन बसला

शिंद्याच्या पराजयाची बातमी १७५९ च्या डिसेंबरात व १७६०च्या जानेवारींत पेश व्याना पोहोचली त्यावेळीं पेशवे उदगीरच्या मोहिमेत गुतले होते शिंद्याची अबदालीशी युद्धें १७५९ च्या जूनच्या अगोदर झालीं व त्याच्या अगोदर त्यानी पेशव्याना मदतीस येण्याविषयीं पत्रे पाठविलीं वगैरे भ्रामक विधानें रा नातू ह्यानीं महादजीच्या चरित्रात (पृष्ठ ५४।५५) केलीं आहेत त्याचें निरसन २४५ व्या टीपेंत मीं साधार केलें आहे येथें फक्त १७५८ त दत्ताजी हिंदुस्थानात गेल्यापासून सदाशिवरावभाऊनें व बाळाजी बाजी- रावाने १७६० च्या मार्च-एप्रिलपर्यंत केले काय त्याचें दिग्दर्शन करितों.

१७५७ त शिंदखेडच्या लढाईत विश्वासरावाला मदत न केल्याबद्दल जानोजी भोसल्यावर बाळाजी बाजीराव व सदाशिव चिमणाजी चालून गेले ते १७५८च्या एप्रिल-मेंत पुण्यास आले १७५८च्या जून पासून सप्टेंबरपर्यंत ते पुण्यास होते १७५८ च्या जुलैंत रघुनाथराव लाहो- राहून पुण्यास आला पुढे बाळाजी बाजीराव अक्टोबरात कोंकणात पुळ्याच्या गणपतीस गेला तो १७५९च्या मार्चांत पुण्यास आला तोंकालपर्यंत पुण्यात सदाशिवरावभाऊ कारभार पहात होता १७५९च्या मार्चांत गोपाळराव गोविंद श्रीरपट्टणाकडे मोहीम करीत होता, दत्ताजी शिंदा दिल्लीहून लाहोराकडे चालला होता व कोंकणात मानाजी आंग्रे व रघोजी आंग्रे कासे, उदेरी वगैरे शामळाचीं स्थले घेण्यात गुतले होते (का पत्रें, यादी ६१,७६,१०२) बाकी हिंदुस्थानात व दक्षिणेत वरकाती शातता विराजत होती ह्यावेळीं सदाशिवरावभाऊच्या व बाळाजी बाजीरावाच्या मनात काहीं प्रचड कल्पना खेळत होत्या सर्व हिंदुस्थान व सर्व दक्षिण महाराष्ट्रसाम्राज्यात अतर्भूत करण्याचा त्याचा मनोदय होता हें अवाढव्य कृत्य पुढील वर्षी ह्मणजे १७६० त उरकावयाचा निश्चय करून त्यानीं दत्ताजीला लाहोरचा

बंदोबस्त करून काशी प्रयाग व बंगाला ह्या प्रांतांवर पूर्वेकडे स्वारी करावयास सांगतलें दत्ताजी प्रयागास पोहोंचतो न पोहोंचतो तोंच रघुनाथरावानें १७५९ च्या सप्टेंबरांत दक्षिणेंतून बंगाल्यांत दत्ताजीला जाऊन मिळावें तो प्रांत आसमुद्र जिंकून त्याच्या व सुजाउद्दौल्यानें मदत केल्यास त्यांपैकीं अर्धा प्रांत त्यास द्यावा असें ठरविलें (का० पत्रे यादी ३६२ ३७३ ३८७ ३८८) हिंदुस्थानची व्यवस्था दत्ताजी, जनकोजी व रघुनाथराव यांजकडे सोंपवून दक्षणची व्यवस्था करण्याचें काम सदाशिवरावभाऊ बाळाजी बाजीराव व विश्वासराव ह्या तिघांनीं आपल्याकडे घेतलें दक्षणेंत ह्या वेळीं मराठ्यांना दोन प्रतिस्पर्धी होते —एक सलाबतजंग व दुसरा श्रीरंगपट्टणचा कुमार राजा व त्याचा सरदार हैदरअल्ली ह्या दोघांचा रंग जिरविल्यावर म्हणजे आसमुद्र, दक्षण मोकळी झाली गोपाळराव पटवर्धनाला लिहितां लिहितां बाळाजी बाजीराव म्हणतो, 'पन्नास हजार फौज जमा करून अगदीं मोगल दक्षिणेंत होता कीं नव्हतासा करूं (ऐतिहासिक लेखसंग्रह १५) तसेंच १७६० च्या फेब्रुवारांत गोविंद बल्लाळला सदाशिव चिमणाजी लिहितो कर्नाटकची स्वारी न झाली तिकडेहि अपदार्लीचा पेंच पैका मिळायाचें झालें नाहीं नाहीं तरी सारी दक्षिण मोकळी होती" (लेखांक १६६) १७६० त सेतुबंधापर्यंत दक्षण मोकळी करावयाची असा पेशव्यांचा बेत होता हा बेत करण्यांत परदेश जिंकण्याच्या उच्छृंखल मनोवृत्तींचें प्राबल्य यत्किंचितहि नसून सर्व घटना, योग्य असा सारासार विचार करून पेशव्यांनीं जुळवून आणली होती श्रीरंगपट्टणचें हिंदूराज्य कलकण्याऱ्या बेतांत आलें होतें सलाबतजंग अर्धाअधिक पेशव्यांनीं गिळलाच होता व हिंदुस्थानांत क्षुद्र नजीबखानाखेरीज म्हणण्यासारखा शत्रू मराठ्यांना राहिला नव्हता दक्षण मोकळी करण्याकरितां होणाऱ्या स्वारीच सदाशिवरावानें दोन भाग केले पहिल्या भागांत सलाबतजंगाचा पुराश करण्याचें ठरविलें व दुसऱ्या भागांत तसेंच पुढें कर्नाटकांत जाऊन श्रीरंगपट्टण घेण्याचें योजिलें सलाबतजंगावर स्वारी करण्यास पेशव्यांस एक कारण होतें तें हें कीं शिंदखेडची लढाई झाल्यावर निजामअल्लीनें पेशव्यांस दहा लक्षांची जहागीर व नगर व परांडा असे दोन किल्ले देण्याचा करार केला असून तो करार अमलांत आणण्याचा निजामअल्ली अनमान करूं लागला (लेखांक १५४) वास्तव १७५९ च्या दसऱ्यास डेरे दाखल होऊन फौज जमा करणें सदाशिवरावभाऊला प्राप्त झालें सर्व फौज जमा होईतों पर्यंत म्हणजे १७५९ च्या नोव्हेंबरपर्यंत सदाशिवरावभाऊ पुण्याजवळ गारपिरावर डेरे देऊन होता (टीप २३१ पहा) विसाजी कृष्णानें कविजंगाशीं फितूर करून नगरचा किल्ला १० अक्टोबर १७५९ (लेखांक १४७) ला घेतला अशी बातमी भाऊला तेथें कळली (टीप २१७ पहा) नोव्हेंबरांत भाऊला दगा करण्याचा विचार मुजफरखानानें केला परंतु तो फसला (लेखांक २३१) नंतर भाऊ, दादा नाना व विश्वासराव निजामावर निघाले (टीप २१९ पहा) नाना नगरास गेले व भाऊ, दादा व विश्वासराव राक्षसभुवनाकडे गेले (लेखांक १४९) करार केलेली जाहागीर देण्यास मोगल ह्या वेळीं

राजी झाला, परतु आता तें बोलणें पेशवे कबूल करीतना (लेखाक १४९), तेव्हा लढणें ह्याच मोगलाला शेवटचा उपाय राहिला व उदगीरची मोहीम सुरू झाली. ९ जानेवारीला भाऊसाहेब परळीजवळ गेले त्यावेळीं त्याजवळ पचवीस हजार सैन्य व दहा हजार गाडदी होते व निजामअल्लीपाशीं दहा हजार फौज व दहा हजार गाडदी होते. सलावतजगाची व त्याचा दिवाण निजामअल्ली याची ह्या वेळेस फारच हलाखी होती बसालतजग फुटून कर्नाटकास गेला, मुसाबूसी १७५८ च्या जूनात पाडिशेरीस गेला व इब्राईमखान पेशव्याचा चाकर झाला (लेखाक १५४) उदगिरीजवळ १७६० च्या १९ व २० जानेवारीला मोगलाशीं दोन युद्धें झालीं, त्यात मोंगल अगदीं नरम आला (लेखाक १६०), परतु त्याचे पक्के पारिपत्य १७६० च्या फेब्रुवारीला उत्तमोत्तम झालें (लेखाक १६५) ह्या लढाईचें सविस्तर वर्णन 'विस्तरभयास्तव मी येथें देत नाहीं कारण, ते ह्या ग्रथातील लेखाक १५१ पासून १६७ पर्यंतच्या पत्रांत ज्यांनीं साक्षात् ती लढाई मारिली त्यानीं स्वत च केलें आहे लढाईनतर जो तह झाला त्यात निजामाचा बहुतेक प्रात पेशव्यानीं घेतला (टीप २४१ पहा) दक्षिण घेण्याचा येथपर्यंत पहिला भाग झाला ह्यापुढें खरें पाहिलें तर सदाशिवरावभाऊनें दुसऱ्या भागाला ह्मणजे श्रीरगपट्टणावर स्वारी करण्याच्या उद्योगाला लागावयाचें, परतु, तें काम त्याला तसेंच टाकून द्यावे लागलें का कीं, उदगीरची मोहीम सुरू होऊन पधरा दिवस होतात न होतात तों दत्ताजी शिंद्याच्या पराजयाचीं वर्तमाने आलीं हिंदुस्थान गडबडलें आहे, सस्थानिकाचा अबदालीकडे फितूर आहे, वगैरे बातम्या लागोपाठ येऊ लागल्या तेव्हा उदगीरची मोहीम हातीं घेतल्यासारखी यथास्थितपणें शेवटास लावून श्रीरगपट्टणाकडे न जाता हिंदुस्थानात सरदाराच्या साहाय्याला जाणें पेशव्यास भाग पडलें १७५९च्या मार्चांत दक्षिण सबद मोकळी करण्याचा जो बूट पेशव्यानीं योजिला होता तो तसाच अर्धा टाकून हिंदुस्थानातील सरदाराची पडती बाजू सावरण्याची पेशव्यास तयारी करावी लागली ह्या कामाकरिता सदाशिवरावभाऊ व बाळाजी बाजीराव रगपचमीला ह्मणजे ७ मार्च १७६०ला पडदूर येथें भेटले (लेखाक १६८) व तेथें आठ रोजपर्यंत हिंदुस्थानात कोणीं जावें याबाबत खलबत झालें हिंदुस्थानात दादानीं जाऊ नये वगैरे पुष्कळ बाबींची शहानिशा १७५९ च्या दसऱ्यास पुण्यासच झाली वगैरे भ्रामक विधानें अनेकानीं केलीं आहेत. त्याचा विचार २५४ व्या टिपेंत व २४५ ब, ह्या टिपेंत सविस्तर केला आहे. त्या टीपाकडे वाचकाचें लक्ष्य पोहोचवून, प्रस्तुत अर्थाकडे वळणें रास्त दिसतें पडदूर येथील खलबतात सदाशिवरावभाऊनें हिंदुस्थानात जावें असा सिद्धात झाला असा सिद्धात होण्याचें मुख्य कारण रघुनाथरावाचा नाकर्तेपणा हें होय ह्या नाकर्तेपणाचें स्वरूप मागें दाखविलेंच आहे सदाशिवरावभाऊनें ह्या नाकर्तेपणाची ओळख राघोबाला ह्या वेळी दिली ती त्याला मर्माग्रीं ह्मणाणून त्यानें आपण होऊन हिंदुस्थानात जाण्याचें नाकारलें (ऐतिहासिकलेखसग्रह न १४) बाळाजी बाजीरावाच्या व सदाशिवरावभाऊच्या मनात रघुनाथरावानें

आण्याचें नाकारावें असेंच होतें कारण, ह्या वेळीं प्रसंग फार विकट होता माधोसिंग, बिजासिंग पृथुसिंग, नजीबखान, मल्हारराव, गोविंदपंत व अबदाली असल्या गृहशत्रूच्या व परशत्रूच्या पुढें रामोबासारख्या भोळ्या सांबाचा टिकाव क्षणभरहि न लागता असल्या चांडाळचौकडीचा खरपूस समाचार घेण्यास सदाशिवरावभाऊसारखाच पचतली मुत्सद्दी हवा होता तेव्हां हिंदुस्थानांत त्याची रवानगी करून देण्यांत बाळाजी बाजीरावानें आपल्या विचारशक्तीचा केवळ गौरव केला असेंच कबूल करणें भाग पडतें

बाळाजी बाजीरावानें सदाशिवरावभाऊची जी निवड केली ती यथायोग्य होती कारण सदाशिवरावभाऊ जसा उत्तम मुत्सद्दी म्हणून नांवाजला गेला होता तसा लढवय्या सरदार म्हणूनहि त्याचा चांगला लौकिक होता १७४७ त सदाशिवरावभाऊनें महादूरभेंड्याची स्वारी केली (का० पत्रें यादी ६८) १७५० त यमाजी शिवदेवानें बंड त्यानें स्वतः जाऊन मोडिलें १७५१ च्या मार्चांत बाळाजीनें सलाबतजंगाला तुंगभद्रेवर अडविलें त्या वेळीं भाऊ त्याच्याबरोबर होता १७५१ च्या नोव्हेंबरांत सलाबत बुसीला घेऊन कोरगांवास आला तेव्हां भाऊ लढाईत हजर होता १७५२ च्या डिसेंबरांत भालकीची लढाई झाली तींत तो होता १७५३ च्या जानेवारींत श्रीरंगपट्टणची स्वारी झाली तींतहि भाऊ व राम चंद्रबाबा शणवई हे दोघे होते १७५४ च्या होळीहोन्नूरच्या स्वारींत भाऊ तीन दिवस मोर्च्यांत होता १७५५ च्या सावनूरच्या स्वारींत भाऊ हजर होता १७५७ च्या श्रीरंग पट्टणच्या स्वारींत भाऊ मोर्च्यांत होता १७५८ च्या आनोजी भोसल्यावरील टेहळणींत भाऊ होता १७६० त उदगीरची लढाई भाऊ व विश्वासराव ह्या दोघांनीं चालविली साराश भाऊला लढाईचा सराव सारखा तेरा वर्षे होता रघुनाथरावाची पहिली मोहीम १७५० त म्हणजे म्हणजे १७६० पर्यंत रघुनाथरावाला लढाईचा सराव सरासरीं दहा वर्षे होता रघुनाथरावाची तडफ व भरारी ह्या गुणांबद्दल जशी ख्याती होती तशी भाऊची युक्ति व दूरदर्शीपणा ह्यांबद्दल प्रसिद्धि होती रघुनाथराव फार मेहनत करून थोडें फळ मिळवी सदाशिवरावभाऊ थोड्या युक्तीनें फार लाभ करून घेई रघुनाथरावानें लाहोरापर्यंत मट कून पुष्कळ शत्रु व बरेंच कर्ज पैदा केलें सदाशिवरावभाऊनें अबळच्या जवळ सलाबत जंगावर स्वाऱ्या करून दीडदानकाटींचा मुलूख मिळविला व महानबाजखान सय्यदलष्क- रखान व मुस्ताबुसी अशांचा स्नेह जोडिला दत्ताजी शिंदे, नाना पुरंदरे, महीपतराव चिटणीस असले सज्जन सदाशिवरावाच्या प्रीतींतले व मल्हारराव होळकर सखारामपंत बाकील व सखाराम हरी असले दुर्जन रघुनाथरावाच्या मर्जींतले तात्पर्य सदाशिवरावभाऊ व रघुनाथरावदादा ह्या दोघांत जमीनअस्मानाचें अंतर होतें हें बाळाजी बाजीराव १७४१ पासून जाणून होता (टीप ११३ पहा) महादोबा पुरंधऱ्यानेंहि भाऊसाहेबांविषयीं असेंच मत दिलें आहे (र० या० पाणिपतची बखर पृष्ठ ८)

१७६० च्या १५ मार्चास सदाशिवरावभाऊनें पटदुराहून हिंदुस्थानास आण्यास कूच केलें (टीप २७६ पहा) दर्यांत व कर्नाटकांत सलाबतजंग व हैदर ह्यांच्याबर दबाव राखण्या

करितां रघुनाथरावदादा, गोपाळराव पटवर्धन, विसाजी कृष्ण बिनीवाले वगैरे सरदार ठेवून, नाना पुरंधरे बळवंतराव मेहेंदळे, महीपतराव चिटणीस ह्या मंडळीसह भाऊ व विश्वासराव पन्नास हजार फौज घेऊन ४ एप्रिलास ब-हाणपुरास येऊन पोहोंचले; १० एप्रिलच्या सुमारास हांडियास आले व तेथून दग्मजल मर्धाल वाटेने ह्मणजे शिहूर, भोपाळ सीरोंज, अरूण, मालन, पहारी, कलेवार, नरवर, ग्वालेर, ढवळपूर या मार्गाने आग्र्याकडे जाण्याचा त्याचा विचार होता समशेर बहाद्दर, विठ्ठल शिवदेव विंचूरकर, मानाजी धायगुडे दिल्लीच्या कामांतून काढून दत्ताजीने दक्षिणेत पाठविलेला अंताजी माणकेश्वर, माने, निंबाळकर वगैरे बारा तेरा हजार फौज, देशची वीस हजार फौज व गाडदी आठ हजार ह्याप्रमाणे पडदुराहून निघतेवेळीं फौज भाऊसाहेबाबरोबर होती दमाजी गायकवाड, इब्राहीमखान गार्दी स्वत, मनाजी बाब वगैरे मंडळी पुढे गेली होती ती रस्त्याने येऊन मिळाली आपण दरमजल हिंदुस्थानात येऊन पोहोंचतो असे गोविंदपंत बुंदेल्याला पडदुराहून १५ मार्चाला लिहून सदाशिवरावभाऊने त्याला दोन चार गोष्टी अवश्य करण्याचे सुचविले (लेखांक १६७) सुजाउद्दौल्याला आपल्या बाजूला वळवून घ्यावे, ही पहिली सूचना होती १७५९ च्या डिसेंबरात अबदाली शुक्रतालीं रोहिल्यास मिळाल्यावर सुजाउद्दौला रोहिल्याना सोडून अयोध्येस गेला कारण, सुजाउद्दौल्याचें व अबदालीचें पिढीजाद वाकडे होते सुजाउद्दौल्याचा बाप जो सफदरजंग वजीर त्यानें १७५० त मल्हारराव होळकर व जयाप्पा शिंदे ह्याना अबदालीला तंबी देण्याकरिता बोलाविलें होतें ह्याच सफदरजंगानें १७४८ त अबदालीचा सरहिंदास पराजय केला होता १७५१ त अहमदखान बंगषाचा कादरगंजास पराभव करून फत्तेच्या मसनदावर ज्याला शिंदे, होळकरानीं बसविले तो सफदरजंग ह्मणजे सुजाउद्दौल्याचा बापच होय (का पत्रे य दी १६२ व लेखांक १७३) त्यावेळीं सफदरजंगाने मराठ्याचे हे उपकार स्मरून त्याना काशी व प्रयाग हीं दोन क्षेत्रे देण्याचे वचन दिले होते परंतु, १७५४ च्या जुलैत बापूराव महादेवाला श्रीक्षेत्र ताब्यात घेण्याकरिता पेशव्यानीं पाठविले असता त्याला सफदरजंग अडथळा करू लागला (लेखांक २९) तेव्हा त्याच्यावर नागोरचे काम झाल्यावर स्वारी करण्याचा जयाप्पाचा विचार होता (लेखांक ३७) पुढे सफदरजंग १७ अक्टोबर १७५४स वारला (लेखांक ४१) व त्याचा मुलगा सुजाउद्दौला नबाब झाला १७५५च्या पुढें सुजाउद्दौल्यावर स्वारी करावयाची तो मध्येच जयाप्पा नागोरास आटोपला १७५७ त रघुनाथरावाची हिंदुस्थानात स्वारी झाली त्यावेळी काशींत अमल बसविण्याचा विचार होता, परंतु, १७५८ च्या मेपर्यंत रघुनाथराव लाहोरास गुंतल्यामुळें त्याच्या हातून तें काम झालें नाही बारा लाख रुपये घेऊन सुजाउद्दौल्याला रघुनाथरावाने व विठ्ठल शिवदेवाने सोडून दिलें १७५९ त दत्ताजीला काशी, प्रयाग व बंगाला हे प्रांत जिंकण्याचा कामगिरी नानासाहेबाने सांगितली त्याप्रमाणें दत्ताजी १७५९ च्या मेंत अंतर्वेदीत शिरला व नजीबखानाला तंबी देऊन सुजाउद्दौल्यावर जाणार तों सुजाउद्दौल्याने नजीबखानाशीं स्नेह

करून मराठ्यांवर चाल केली इतक्यांत इकडे अबदालीचा शह आला त्यामुळें नजीबखान व सुजाउद्दौला ह्यांना तसेच ठेवून (लेखांक १५७) दत्ताजीनें अबदालीकडे तोंड वळविलें आपल्याबरचें संकट गेलें असें पाहून सुजाउद्दौला अयोध्येस आला त्याच्याकडे अबदालीनें किंवा मराठ्यांनीं तीन महिने म्हणजे १७५९ च्या डिसेंबरपासून १७६ च्या मार्चपर्यंत ढुंकून सुद्धां पाहिलें नाहीं परंतु हिंदुस्थानांत येण्याचें जेव्हां सदाशिवरावभाऊचें ठरलें तेव्हां त्यानें गोविंदपंतास सुजाउद्दौल्याशीं स्नेह करण्यास सांगितलें आपला आमचा स्नेह वडिलोपार्जित आहे सरदारांनीं व चिरंजीवांनीं आपले ठायीं ममतेस अंतर केलें नाहीं अबदालीची आड हिंदुस्थानचे पातशाहींत रुतों देणें अयोग्य आहे, वगैरे कानगोष्टी सांगोन सुजाउद्दौल्यास आपल्या बाजूला ओढण्याचा प्रयत्न करावा पातशहाजादा अलीगोहर व पाटण्याचा सुभेदार जाफरअलीखान, ह्यांना अनुकूल करून घ्यावें हिंदुपत वगैरे बुंदेले व यमुनापारचे रजपूत संस्थानिक ह्यांना चाकरीस सिद्ध करावें अबदालीकडील बारीक बातमी काढून पाठवावी व वीस पंचवीस लाख रुपये तावडतोब हिंदुस्थानांत हुंडारी आल्या म्हणजे पाठवून द्यावे इतक्या कामगिऱ्या हिंदुस्थानच्या रस्त्यावर असतांना सदाशिवरावभाऊनें गोविंदपंतास सांगितल्या मुद्दाम गोविंदपंतासच ह्या कामगिऱ्या सांगण्याचें कारण असें कीं शिंदेहोळकर ह्यावेळीं अबदालीशीं झगडण्यांत गुंतले होते व तें काम करून ते अगदीं थकून गेले होते शिंदेहोळकरांच्या खालोखाल म्हणण्यासारखा वजनदार माणूस हिंदुस्थानांत गोविंदपंतच होता यद्यपि गोविंदपंतास सरंजामी सरदारी प्राप्त झाली नव्हती व तो कोणत्याहि प्रांताचा सुभेदार नव्हता, तथापि मातबर मामलतदार म्हणून त्याची अलीकडे दहा पांच वर्षे बरीच प्रसिद्धि झाली होती त्याला सरकारांत रसद चौथा लक्षांची मरामत लागत असून त्याची वार्षिक मिळकत सामान्य नव्हती (लेखांक १३२) तो दहा हजार फौज बाळगत असून तत्प्रीत्यर्थ पंचवीस लाख रुपये सरकारांतून खात असे (लेखांक २४३) इतकेंहि करून त्याची गणना मामलतदारांतच होत असे (लेखांक २४२) सरदारांत आपली गणना व्हावी एतत्प्रीत्यर्थ त्याचे सर्व प्रयत्न चालले होते महालाच्या कमाविशी करून त्यानें सरकारचा फायदा करून दाखविला होता फौज जवळ ठेवून एखाद्या सरदाराप्रमाणें त्यानें अंतर्वेदींत अंमल बसविला होता (लेखांक २४४) अंतर्वेदींतील रोहिले सरदार व सुजाउद्दौला ह्यांच्याशीं तो चांगला स्नेह ठेवून असे काशीकडे कोणी सरदार अगर विद्वान् ब्राह्मण जावयाचा असला म्हणजे त्याला गोविंदपंताच्या साहाय्याची जरूर पडे व गोविंदपंत तें मोठ्या उत्सुकतेनें देई सारांश, कऱ्हाडे लोकांचे ठायीं सवत्र साखर पेरून आपलें हित करून घेण्याचा जो एक मोहक गुण आहे तो गोविंदपंताचे अंगीं अमूप होता गोविंदपंताचें हें बाह्य स्वरूप झालें गोविंदपंताचें अंतःस्वरूप फारच निराळें होतें महालाच्या कमाविशी करून त्यानें सरकारचा नफा करून दाखविला होता खरा परंतु महालाची कमावीस जाऊन गोविंदपंतास जेव्हां बुंदेलखंड व अंतर्वेद ह्या प्रांतांची तिनमसल्याची

२४०) परंत प्रसिद्धपणें त्याचा पुकार त्यानीं कधींच केला नव्हता येणेंप्रमाणें दोघांचीहि मनें परस्परांविषयीं संशयग्रस्त झालीं होतीं प्रसिद्धपणें एकमेकांचें नुकसान करण्याची दोघांचीहि इच्छा नव्हती परंतु अंतस्थ रीतीनें एकमेकांचें नुकसान करण्याचे प्रयत्न दोघांनेहि चालू होते गोविंदपत उत्पन्नाच्या बाबतींत नुकसान करून दाखवील हें पेशवे जाणून होते त्याच्याहि पलीकडे जाऊन राजकारणांत तो कांहीं घोटाळा करील हें मात्र कांहीं काळपर्यंत त्यांच्या स्वप्नींहि नव्हतें परंतु पेशव्यांचें हें अज्ञान फारच हानिप्रद होतें कारण सरकारचें उत्पन्न गोविंदपतानें कमी तर केलेंच परंतु एवढेंच करून तो थांबला नाहीं तर पेशव्यांच्या मर्जींतला जो दत्ताजी शिंदे त्याचेंहि १७५९ व १७६ तील रोहिल्यांच्या व अबदालीच्या लढाईंत नुकसान केलें अशा भातीनें कीं पेशव्यांप्रमाणें दत्ताजीहि आपल्या कमावीस आपल्याकडून काढून टाकील गोविंदपतानें केलेल्या दत्ताजीच्या नुकसानाचा व हानीचा पत्ता पेशव्यांना बिलकुल नव्हता कारण रोहिल्यांशीं व अबदालीशीं दत्ताजीचें युद्ध चाललें असतांना लढाईची दत्ताजीसंबंधीं वगैरे बातमी पेशव्यांना गोविंदपतच देत असे तींत रोहिल्यांना आपण दिलेली फूस एन अबदालीशीं लढाई होण्याच्या प्रसंगीं आपण मागितलेला निरोप प्रत्यक्ष लढाईपासून दूरदूर राहण्याची आपली इच्छा वगैरे स्वकृत दुष्कर्मांचें वर्णन गोविंदपतानें केलें नाहीं हें उघडच आहे त्यावेळीं पेशवे यांन पाठविलेल्या पत्रांत अबदालीचें वर्चस्व मराठी सैन्याची दुर्दशा, शिंद्यांची हानि वगैरे प्रसंगांची माहिती देऊन मदतीस तावडतोब सैन्य पाठवून द्यावें अशी गोविंदपतानें सविनय प्रार्थना केली त्यावरून गोविंदपतास शिंद्यांविषयीं फार कळकळ वाटते अशी पेशव्यांची समजूत झाला दत्ताजाला गोविंदपताचा राग आला होता गोविंदपतानें सुजाउद्दौल्या कडून व नजीबखानाकडून लाच खाल्ला होता दत्ताजीला यश आलें काय किंवा अबदालीला आलें काय गोविंदपताला त्याची फिकीर नव्हता (लेखांक १४०) वगैरे प्रकरणें पेशव्यांना माहीत नव्हतीं वृद्ध गोविंदपत दत्ताजीला व जनकोजीला साहाय्य करून आपण हिंदुस्थानांत येईतोंपर्यंत आपली बाजू सभाळीत आहे अशी पेशव्यांची समजूत होती त्याच समजुतीवर भिस्त ठेवून बाळाजी बाजीरावानें व रघुनाथरावानें उदगीरच्या मोहिमेंतून गोविंदपतास भरंवशाचीं व आश्वासनाचीं पत्रें पाठविलीं त्याच समजुतीवर भिस्त ठेवून सदाशिवरावभाऊनेंहि पटूर वगैरे ठिकाणाहून वर लिहिलेल्या कामगिऱ्या करण्यास गोविंदपताला लिहिलें त्या त्यानें कशा बजाविल्या तें पुढें दिसून येईल

१७६० च्या २८ एप्रिलमध्ये सदाशिवराव सीरोंजेस आला (लेखांक १७४) तेथून त्यानें माधासिंग विजेसिंग कांटवाल राणाजी वगैरे रजपूत संस्थानिकांना येऊन मिळण्या विषयीं पत्रें व वकील पाठविले हे सर्व संस्थानिक दोन्ही दगडांवर हात ठेवून होते जिकडे जोर दिसेल तिकडे त्यांचा जाण्याचा विचार होता सदाशिवराव जवळ आल्याकारणानें मराठ्यांना येऊन मिळण्याचा त्यांनीं रुकार दिला परंतु आंतून अबदालीकडे त्यांचा ओढा होता सीहोरच्या आसपासच्या कांहीं दंगेखोर मवाशांचें पारिपत्य करून मराठे खेचीवाड्यांत

अरुण येथे १४ मेला आले तेथील अहिराचे बड मोडून भाऊने नरवराच्या दिशेनें कुच केलें ह्यावेळीं अबदाली अतर्वेदींत अनुपशहरीं होता त्यानें जहानखान व नजीबखान ह्याना मराठ्याच्या ताब्यातील अतर्वेदींतील इटावें शहराकडे दबाव टाकण्याकरिता व सुजाउद्दौल्याशीं स्नेह करण्याकरिता पाठविले अतर्वेदींत ह्यावेळीं गोविंदपताचा पाराशर दादाजी नामेंकरून कोणी पथक्या होता त्याच्या सैन्याचें व यवनाच्या सैन्याचे युद्ध झाले, त्याची सर्व फौज उठोन गेली (लेखाक १८१) व सकुराबादचें ठाणे यवनाच्या हातीं पडलें (लेखाक २०९) ह्याच सुमाराला लक्षी व सुमेरसाचा पुत्र रतनसा ह्यानीं बुंदेलखडात बड केलें (लेखाक १८४) काशींतहि कोकणस्थ व कऱ्हाडे याचें भाडण लागले (लेखाक १८५) गोविंदपताच्या ताब्यातील जे बुंदेलखड, अतर्वेद व कडाकुरा प्रात त्याच्यात काहीं ठिकाणीं हीं अशीं बडे अधून मधून होत होतीं हीं बडें मोडून जेणेकरून सरकारकिफायत होईल तें काम करणें ह्मणून शिंदे, होळकर व सदाशिवरावभाऊ ह्यानीं गोविंदपताला हुकूम केला सुजाउद्दौला, मलकाजमानी, अलीगोहर व मीरजाफरखान ह्याच्याशीं राजकरण करून ह्याना मराठ्याच्या बाजूला आणण्याचा प्रयत्न करा ह्मणून गोविंदपताला मागें सदाशिवरावभाऊने सागितलेंच होते तेव्हा आत व्यवस्था ठेवून बाहेर राजकारणें करण्याचें दुहेरी काम गोविंदपतावर येऊन पडले तीं दोन्हीं कामे त्यानें अर्धीमुर्धी केलीं रतनसाला मायेत घेऊन अतर्वेदींतील अमल गोविंदपतानें आठ पधरा दिवस कसा तरी राखला (लेखाक १८७) अलीगोहराला पातशाहा करावयाचा व त्याची वजिरी सुजाउद्दौल्याला द्यावयाची असें वचन दिल्यास सुजा मराठ्याना मिळण्यास तयार आहे ह्मणून गोविंदपतानें सदाशिवरावभाऊस लिहिलें तेव्हा रामजी रगनाथ यास भाऊनें सुजाकडे वकिलीस पाठवून दिलें (लेखाक १८९) व आपण मालन, पाहारीवरून ग्वालेरीकडे कुच केले सदाशिवराव ग्वालेरीस ३० मेला आला (लेखाक १९४) तो सरदाराच्या ह्मणजे शिंदेहोळकराच्या सागण्यावरूनच आला (लेखाक १८०, १८७ व टीप २७०) सरदारानींहि लक्ष्मी नारायणाच्या हस्तें सुजाउद्दौल्याकडे बोलणे लाविलेंच होतें ह्याच सुमाराला नजीबखान व जहानखान यानीं इटाव्यास वेढा घातला (लेखाक १९४) व अतर्वेदींतील ठाणेदार दूरच्या अवाईनेच आपलीं ठाणीं सोडून पळून जाऊ लागले तेव्हा गोविंदपताने सदाशिवरावाला इटाव्याकडे काहीं सैन्य पाठवून देण्यास विनति केली सदाशिवरावानें गोविंदपताला असें लिहून कळविले की केवळ दुरची अवाई ऐकून तुमचे ठाणेदार ठाणीं टाकून पळतात ही शरमेची गोष्ट आहे, अशा पळपुट्या ठाणेदाराचें उत्तम प्रकारें पारिपत्य करून ते अन्नूनें दम धरून झुजतील अशी व्यवस्था तुह्मीं अवश्य करावी, ह्मणजे दुसऱ्या ठाणेदारास वचक बसून ते झुजून मरतील परतु पळणार नाहींत (लेखाक १९५) अशी ताकीद करून २ जूनला भाऊ ग्वालेरीहून निघाला तो ४ जूनला ढवळपुराच्या खालीं पाच चार कोंस चमेल नदीवर आला (लेखाक १९६), ८ जूनला चमेलीच्या उत्तर तीराला गेला व ११ जूनला बोडशियास जाऊन पोहोंचला (लेखाक २०२) आग्र्याला तावडतोब जाऊन लागण्याचा भाऊचा

विच्चार होता परंतु गभीरनदीस पाणी फार आल्यामुळें दहा पधरा दिवस त्याला मध्येंच कुचवावें लागलें जूनच्या शवटीं त्यानें गभीर नदी ओलांडिली व ६ जुलैला त्याची व शिंदे होळकरांची भेट झाली या भेटींत पुढ काय करावयाचें याचा भाऊनीं व सरदारांनीं विचार केला त्याचें वणन देण्याच्यापूर्वी सुजाउद्दौला अलीगोहर मीरजाफरअली नजी बखान महमदखान बगष हाफीज रहिमतखान वगैरे मडळी काय करीत होती तें सांगि तलें पाहिजे

पडदुराहून निघतवेळींच सुजाउद्दौल्याशी स्नेह करण्यास भाऊनें गोविंदपतास लिहिलें होतें अवदालीचें व सुजाचें पिढीजाद वाकडें होतें नजीबखानाचें व सुजाचेंहि फारसें चांगल कधींच नव्हतें १७५९ च्या नोव्हेंबरांत तो नजीबखानाला मिळाला याचें कारण असें होतें कीं मराठे आपल्यावर स्वारी करणार ही त्याला भीती होती नाहीं तर नजीबखानाला तो मुळींच मिळाला नसता दत्ताजी अतर्वेदींतून यमुनेच्या बाजूला परत त्यावरायर सुजा नजीबखानाला सोडून आपल्या प्रांतांत निघून आला आपला प्रांत सुरक्षित राहील किंवा नाहीं एवढीच काय ती सुजाउद्दौल्याला काळजी होती तिचें निवारण झाल्याबरोबर सुजानें नजीबाला सोडून दिलें नजीबाला सोडून सुजाला दोन अडीच महिने झाले नाहींत तोंच गोविदपताच्या द्वारें मराठ्यांचें सुजाशीं बोलणें लागलें यावेळीं गोविंदपताला सुजाशीं स्नेह दृढ व कायमचा करण्यास उत्तम सधी आली होती नजीबखान व सुजाउद्दौला यांच्यामध्यें गोविदपताचा प्रांत होता तो जिकून घेईतोंपर्यंत नजीबाशी स्नेह दृढ करण्यास गोविदपताला पुष्कळ वेळ होती व स्पर्धा कोणाचीच नव्हती तेवढया वेळांत गोड बोलून व अरब दाखवून सुजाला आपल्या बाजूला ओढून घेण्यास सदाशिव रावानें गाविदपताला हुकूम केला होता तुमचा आमचा स्नेह पूर्वापारचा आहे, तुमच्या वडिलावर आह्मीं उपकार केले आहेत तुमच्यावरहि सरदारांची व रघुनाथरावाची ममता आहे चकत्याचा पातशाही कायम ठेवून तुह्माला वजीर करण्याची आमची इच्छा आहे, तुमच्यासारख्या मातबर माणसाखेरीज चकत्याच्या पातशाहीचा बंदोबस्त होऊन येणार नाहीं (लेखांक १७३ व टीप २६१) नजीबखान मात्रागमनी आहे व तो तुह्माला थापा देऊन अवदालीकडे नेऊन फसवाल पैशाकरितां अवदाली तुमची इज्जत घेईल व मग तुह्मी पस्ताव्यांत पडाल चकत्याच्या पातशाहींत अवदालीचा हात पडणें इष्ट नाहीं हिंदुस्थानच्या पातशाहीची व्यवस्था लावण्यास हिंदुस्थानांत तुह्माला व आह्मालाच तेवढा अधिकार व हक्क आहे तुह्मी अवदालीस मिळाला तर आमचें जन्माचें वैर संपादाल तुह्मी आमचेकडे आल्यास अवदालीला जिकल्यावर तुह्माला वराच प्रांत व मुख्य वजिरी देऊ न आल्यास तुमचें सर्वस्वी नुकसान होईल वगैरे गरमनरम गोष्टी बोलून व वाटतील त्या योग्य सवलती देण्याचें कबूल करून सुजाला आपल्या बाजूला कसें तरी करून ओढून घ्यावें ह्मणून सदाशिवरावाचें आग्रहपूर्वक सांगणें होतें सुजाच्या मनांत मराठ्यांना मिळावयाचें नसल्यास निदान त्यानें अवदालीला तरी मिळू नये एवढें तरी काम करावेंच करावें ह्मणून सदाशिरावाची गोविंदपतास इमारत

होती सुजाउद्दौल्याला मराठयाच्या बाजूला ओढण्यांत फारच फायदा होता सुजाउद्दौल्याचा प्रांत रोहिल्याच्या प्रांताला लागून असल्यामुळें सुजाच्या प्रांतातून रोहिल्याच्या प्रांतात दंगा करण्यास मराठयाना चांगली सोय झाली असती, सुजाच्या प्रांतातून अवदालीला दाणावैरणहि पोहोचली नसती व सुजाकडून अवदालीला पैशाची मदतहि झाली नसती. शिवाय. सुजाउद्दौल्यासारखा मातब्बर मुसुलमान सरदार अवदालीला मिळाला नसता ह्मणजे अहमदखान बंगष, हाफीज रहिमतखान वगैरे लहान सहान संस्थानिकहि अवदालीला चिकटून राहिले नसते सुजाउद्दौल्यासारखा मातब्बर मुसुलमान मराठयांच्या बाजूला आणिला ह्मणजे हिंदुस्थानातील सर्व मुसुलमानाना मराठयाविषयीं विश्वास उत्पन्न होऊन त्याचीहि मदत मराठयाना झाली असती असे मोठमोठे फायदे सुजाच्या स्नेहापासून मराठयाना होण्यासारखे होते, व ह्याच कारणाकरिता गोविंदपंताला सदाशिवरावभाऊनें शेंकडों वेळा ह्यासवधीं लिहिलें गोविंदपंताचा सुजाशीं कित्येक वर्षांचा स्नेह होता आपण वाटेल तें काम करून देऊं ह्मणून गोविंदपंतानें पुण्यात भाऊला आश्वासनें दिलीं होतीं तेव्हा हें सुजाचा स्नेह जुळवून आणण्याचें काम गोविंदपंत घडवून आणील अशीं भाऊला आशा होती सुजाशीं स्नेह करण्यापासून केवढा फायदा होईल हें अवदालीहिं जाणून होता. सुजा आपल्याला मिळाला ह्मणजे बाकीचे सर्व मुसुलमान संस्थानिक आपल्या बाजूला अवश्य आलेच पाहिजेत ह्याची अवदालीला पूर्ण खात्री होती परंतु सुजाच्या व अवदालीच्यामध्ये गोविंदपंताचा प्रांत व त्याची फौज असल्यामुळें सुजाशीं बोलणें करण्याचीच अवदालीला प्रथम अडचण आली ही अडचण काढून टाकण्याकरिता १७६०च्या मेंत जहानखान व नजीबखान ह्याना त्यानें गोविंदपंतावर पाठवून दिलें गोविंदपंताची परीक्षा पहाण्याची हीच वेळ होती ह्यावेळीं जयापजयाचीं सर्व सूत्रें गोविंदपंताच्या हातीं होतीं नजीबखानाची व सुजाउद्दौल्याची भेट हरएक प्रयत्न करून गोविंदपंतानें होऊं द्यावयाची नव्हती कोळजळेश्वराहून निघून गोविंदपंताचीं ठाणीं मारून सकुराबाद, इटावें वगैरे स्थळें घेत घेत सुजाउद्दौल्याला गिठूर वगैरे ठिकाणीं जाऊन भेटावें असा नजीबखानाचा बेत होता हा बेत हाणून पाडण्याचे गोविंदपंताचे काम होतें, परंतु, दुःखाची गोष्ट कीं, हें काम गोविंदपंतानें मनापासून केलें नाहीं इटावें प्रांतातील सकुराबाद वगैरे ठिकाणचे गोविंदपंताचे ठाणेदार आपापलीं ठाणीं यवनाच्या देखत सोडून देऊन पळून येऊं लागले स्वतः गोविंदपंत मागें मागेंच राहू लागला सुजाउद्दौल्याला पाठीशीं घालून नजीबाची व त्याची भेट प्राण गेला तरी होऊं द्यावयाची नाहीं हा जो निश्चयाचा व जोराचा प्रयत्न गोविंदपंतानें करावयाचा तो त्यानें केला नाहीं इतकेंच नव्हे, तर वेळ होता त्या वेळीं सुजाशीं देखील त्यानें मळमळीतच बोलणें केलें सुजा बोलून चालून मराठ्याच्या स्नेहाविषयीं उदासीन होता चार महिन्यापूर्वी मराठे आपल्यावर स्वारी करणार होते ही गोष्ट त्यानें इतक्या थोड्या अवधींत विसरून जावी हें अशक्य होतें अबदाली व नजीब ह्याच्याकडून कोणीं बोलायाला आलें नाहीं तोंपर्यंत मराठ्याच्या बाजूचे आपण आहोंत असाच त्यानें बोलें-

त्याचा क्रम ठेविला परंतु, गोविंदपंताच्या प्रांतांतून नजीबखान व जहानखान जेव्हां बिठ्ठूरास आले तेव्हां तो त्यांना भेटण्यास गंगा उतरून आला (लेखांक १९९) त्यावेळीं मराठ्यांचा वकील श्यामजी रंगनाथ सुजापाशीं होता त्याच्या हस्तें सदाशिवरावाला त्यानें लिहून पाठविलें कीं गोविंदपंतानें त्याचे प्रांतांत नजीबखानाला येऊं दिलें नसतें व त्या प्रांतांतील ठाणीं कायम राखून ठेविलीं असतीं म्हणजे अर्थात् नजीबखान इकडे आलाहि नसता व आपल्याला त्यांना भेटणेंहि जरूर न पडतें (लेखांक २०५) याच पत्रांत त्यानें आणखी असेंहि कळविलें कीं जर गोविंदपंत त्याच प्रांतांत पुन्हा अंमल बसवील तर आपण फौजेसुद्धां त्याच्या साहाय्यास येऊं व नंतर गोविंदपंतासह जहानखान व नजीबखान यांजवर चाल करून जाऊं परंतु गोविंदपंताच्या हातून हें पुन्हां अंमल बसविण्याचें काम त्या वेळीं झालें नाहीं त्यानें सदाशिवरावभाऊला आपल्या मदतीला सैन्य पाठवून देण्याची विनंति केली परंतु, गोविंदपंताच्या मदतीला सैन्य पाठविण्याची त्यावेळीं भाऊची सोय म्हणजे तो व गोविंदपंताचा प्रांत यांजमध्यें दोन पूर आलेल्या नद्या वहात होत्या शिवाय सरदारांना भेदून त्यांची सत्ता घेतल्यावांचून सैन्याची फोडाफोड करावी हेंहि त्याला योग्य वाटेना यावर गोविंदपंतानें असें लिहून पाठविलें कीं, आपण जवळ आल्याखेरीज सुजाउद्दौल्याला मराठ्यांना येऊन मिळण्याचें धैर्य होत नाहीं तेव्हां आपण जलद आग्र्यापाशीं येऊन पोहोंचावें म्हणजे दहशत पडून जहानखान व नजीबखान त्याच्या प्रांतांतून परत अबदालीकडे जातील व सुजाउद्दौला एकटाच राहून आपल्याला येऊन सामील होईल हें म्हणणें पसंत पडून सदाशिवराव बहुत जल्दी करून गंभीर नदीच्या तीरीं येऊन पोहोंचला तेथें त्याला अशी बातमी कळली कीं नजीबखानाच्या उपदेशावरून सुजाउद्दौला अबदालीकडे जाणार व मराठ्यांना येऊन मिळण्याचा त्याचा विचार नाहीं तेव्हां त्यानें असा बेत केला कीं, सरदार, जाट व आपण आग्र्याला जाऊन यमुना उतरून नजीबखान व अबदाली यांच्यामध्यें उतरावें व दोघांवेंहि निरनिराळ्या दिशेनें पारपत्य करावें अबदाली यावेळीं अनुपशहरीं होता नजीबखान व सुजाउद्दौला बिठुरास होते व गोविंदपंत या दोघांच्यामध्यें इटाव्याजवळ होता अबदालीजवळ तीस हजार फौज नजीबखान व सुजाउद्दौला यांजवळ वीस हजार फौज व गोविंदपंताजवळ सरासरी आठ दहा हजार फौज होती आग्र्यापाशीं यमुना उतरून पश्चिमेकडून गोविंदपंताला मिळता येऊन प्रथम नजीबखान, जहानखान व सुजाउद्दौला यांचें पारपत्य करावें व नंतर अबदालीची खोड मोडावी असा भाऊचा बेत होता याकरितां त्यानें गोविंदपंताला आपल्या प्रांतांतील सर्व माया यमुनेच्या दक्षिणतीरीं सुरक्षित आणून जमवून ठेवावयाला सांगितलें व आपण गंभीर नदी उतरून सरदारांना ६ जुलै रोजीं त्यांनीं सांगितलें त्या रस्त्यानें जाऊन मिळाला सुजाउद्दौला नजीबखानाच्या उपदेशावरून अबदालीस पास जाऊन मिळणार अशी बातमी तेथें सदाशिवरावाला कळली तेव्हां रामाजी अनंत व नारो शंकर यांना पूर्वी सुजाउद्दौल्याकडे भाऊनें पाठविलें होतें त्यांना त्यानें अर्ध्याच रस्त्यावरून परत बोलाविलें व यमुना

उतरून अंतर्वेदींत शिरण्याचा बेत तडीस नेण्याचा प्रयत्न केला अबदालीवर चालून जाण्याचा हा पहिला बूट होता अबदालीचें काहीं सैन्य पूर्वेस अनुपशहराकडे होतें व काहीं सैन्य नजीबखान व जहानखान याच्याबरोबर सुजाउद्दौल्याकडे बिठुरास गेलें होतें; तेव्हा अबदाली व नजीबखान प्रत्येकीं भाऊपेक्षा बलानें कमी होता हें स्पष्ट होतें; तेव्हां ह्या वेळीं अकस्मात् मध्यें उतरून अबदालीचें पारपत्य करण्याचा जो भाऊनें बूट काढिला होता तो सर्वोत्कृष्ट होता ह्यात सशय नाहीं हा बूट सिद्धीस नेण्याकरिता सदाशिवरावानें तीन हजार जाट व मानाजी पायगुडे वगैरे सरकारी पथकें यमुनेच्या पलीकडे पाठवून सकुराबादेस मराठ्याचें ठाणे बसविलें इतक्यात सुजाउद्दौला व नजीबखान हे अबदाली-कडे अनुपशहरास जात आहेत असें कळलें खरें ह्मटलें असता गोविंदपतानें ह्या दोघाना मध्येंच वाटेंत अडवून ठेवावयाचें परतु गोविंदपताच्या ह्यावेळच्या सर्व हालचाली हयग-यींच्या, चुकारपणाच्या व दिरगाईच्या होत्या. त्यानें सुजाउद्दौल्याला सुरक्षितपणे जाऊन दिलें इतकेंच नव्हे, तर यमुनेच्या दक्षिणतीराला नावा जमवून ठेवावयाच्या त्याहि वेळेवर जमविल्या नाहींत १२ जुलैला सरदार, जाट व सदाशिवरावभाऊ आग्र्याला आले त्या वेळी यमुना उतरून पलीकडे अंतर्वेदींत जाता येणें अशक्य आहे अशी त्याची खात्री झाली सुजाउद्दौला व नजीबखान जे निसटून गेले ते थेट अबदालीला शिकदऱ्यास जाऊन भेटले गोविंदपताच्या हयगयीमुळे व गैदीपणामुळें सदाशिवरावभाऊच्या हातची ही पहिली शिकार गेली भाऊच्या मनात स्वदेश पाठीशीं घालून अबदालीला यमुनेंत रेटून बुडवाव-याचें होतें; परतु तें ह्यावेळीं साधले नाहीं

सुजाउद्दौल्याशीं राजकारण न करण्यात व नजीबखानाला न अडविण्यात गोविंदपताचें वर्तन फारच गैरफायद्याचे झालें गोविंदपताचें इतर बाबींसबधानेंहि वर्तन असेंच तोट्याचें होतें पचवीस लाख रुपयाचा भरणा स्वारी हिंदुस्थानात आली ह्मणजे तावड-तोब करण्याबद्दल गोविंदपताला सदाशिवरावानें पडदुराहून लिहिले होतें परतु, तेंहि काम त्यानें अद्यापर्यंत बजाविलें नाहीं गारा पडून देशाची धूळधाण झाली; यवनाच्या येण्यामुळें रयत लावणीसचणी करीत नाहीं, बुदेलखडातील व अंतर्वेदींतील सस्थानिक बडें करून पैसा देत नाहींत वगैरे सबबी सागून सदाशिवरावाला वाटेस लावण्याचा त्याचा इरादा होता खरें ह्मटलें असता, बुदेलखडात व गोविंदपताच्या ताब्यातील अंतर्वेदींतील कडाकुरा वगैरे प्रातात यवनाचा काहींच दगा नव्हता (लेखाक २२९) अद्यापपर्यंत सस्थानिकानींहि फारशीं कोठें बडें केलीं नव्हतीं रतनसा, हिंदुपति ह्यानीं बडें केलीं त्याना गोविंदपता-चीच फूस होती (लेखाक २१६) साराश, गोविंदपताच्या ह्या सबबींत काहींच तथ्य नव्हतें यदाकदाचित् दैवी मानवी आपत्तींनीं गोविंदपताच्या प्राताचें उत्पन्न बुडालें होतें, अशी कल्पना केली तत्रापि मातब्बर मामलतदार ह्मणून गोविंदपताची पत फार मोठी होती, त्यानें आजपर्यंत पैसाहि चागला कमविला होता व हिंदुस्थानात सरकारस्वारी आल्यास पैशाची होईल तितकी मदत करू वगैरे आश्वासनें त्यानें पेशव्याना १७५७ त दिलीं होती

त्याप्रमाणें ह्यावेळीं त्याच्या हातून कांहींच घडून येईना सदाशिवरावभाऊनें त्याला चुच कारून, दरडावून, स्तुति करून रागें भरून टोंचून सोचून, नानाप्रकारें लिहिलें. परंतु काम न करण्याचें आपलें मत त्यानें कांहीं मोडलें नाहीं पेशव्यांचें साहाय्य युक्तीनें, प्रयुक्तीनें बहाण्यानें व सिताफीनें न करण्याचा उद्योग त्यानें साधेल तितका केला बोल-ण्यांत व लिहिण्यांत मात्र गोड शब्द वापरण्याला कसूर केली नाहीं पैस समकरच पाठ वून देतों सांगाल काम तें तावडतोब करितों वगैरे मायन्यादाखल वाक्यांनीं सजवि लेलीं पत्रें त्यानें सदाशिवरावभाऊला सतत लिहिलीं (लेखांक २०६, २६४) त्यामुळें भाऊचें मन गोविंदपंताविषयीं नरम राहिलें बाकी गोविंदपंताचें हें कुचराईचें वर्तन सदा-शिवरावभाऊच्या ध्यानांत आलें नाहीं असें नाहीं ह्या गृहस्थाच्या हातून कामें नीट होऊन येत नाहींत हें भाऊ जाणून होता त्याला त्यानें ह्याच वेळीं काढून टाकावयाचें परतु, तसें एकदम करणें दुरापास्त होतें मल्हारराव होळकर व जनकोजी शिंदे ह्यांच्या खालोखाल वजनदार माणूस म्हणजे गोविंदपंतच होता गोविंदपंताला काढिलें म्हणज त्याच्या जागीं ह्या सरदारांपैकीं कोणी तरी त्याच्या प्रांतांत पाठविणें जरूर होतें परतु हे दोघ सरदार गेल्या कारणानें अगदीं हैराण झाले होते तेव्हां त्यांना आपल्या जवळच ठेवणें भाग होतें शिवाय ह्या सरदारांच्या सैन्याला पेशव्याशिवाय आपल्याला अबदालीशीं बरोबरीच्या नात्यानें सामना करता येईल अशी भाऊची समजूत नव्हती ह्याकरितां गोविंदपंताला एकाएकीं तोडणें भाऊला प्रशस्त वाटेना तशांत गोविंदपंत अगदींच कांहीं उपयोगी पडणार नाहीं असें भाऊचें मत नव्हते यवनांच्या द्वेषानें, शिपाईगिरीच्या नैसर्गिक सवकनें लोकांच्या लज्जनें व धन्यावरील स्वामिभक्तीनें प्रोत्साहित होऊन गोविंदपंत आपली बाजू सभाळील असा भाऊचा तर्क होता थोडें कडक बोलल्यें, थोडसा धाक दाखविला म्हणजे गोविंदपत ताळ्यावर येईल व सांगितलेली कामगिरी बजा वील असा भाऊचा अंदाज होता ह्याच तर्कावर व अदाजावर भिस्त ठेवून सदाशिवराव भाऊनें गोविंदपंताला अंतर्वेदींत राहू देऊन त्याच्याकडे आणीक कांहीं कामगिऱ्या सोपविल्या

यमुनानदीला पाणी अतिशय आल्यामुळें व जड सामान नेण्यास नावा वेळेवर न मिळा ल्यामुळें सदाशिवरावभाऊला यमुना उतरून अबदालीचें पारपत्य करण्याचें साधलें नाहीं तव्हां त्यानें शत्रूच्या पारपत्याची दुसरी याजना केली अबदाली, नजीबखान व सुजाउद्दौला हे ह्यावेळीं दिल्लीजवळ यमुनेच्या उत्तरतीराला शिकदऱ्यावर जाऊन बसले होत त्यांच्या पाठीला गंगानदी असून तोंडाला यमुना नदी होती डाव्या बाजूला सकुराबादपर्यंत जाटांची मराठ्यांची व गोविंदपंताची ठाणीं वसलीं होतीं उजव्या बाजूला मात्र वेळ पडल्यास सरहिंदाकडे निसटून जाण्यास त्यांना मार्ग होता सदाशिवरावाला यमुना उतरतां आली असती तर त्यानें अबदालीला पूर्वेकडून पश्चिमोत्तरेकडे रेटीत नेलें असतें आतां सदाशिवरावाच्या मनांत अशी याजना आली कीं यमुनेच्या दक्षिणतीरानें मथुरा दिल्ली, कुंजपुरा ह्या शहरांवरून जाऊन पश्चिमोत्तरेकडून यमुना उतरून अतर्वेदींत यावें व

परींच कामे उरकावयाची होती. अबदाली, नजीबखान, सुजाउद्दौला ह्यांच्याशीं तहाचीं बोलणीं भाऊनें येथूनच चालविलीं, अबदालीच्या सैन्यात फुटफाट करण्याचें राजकारण येथूनच रचिलें. व दिल्लीच्या पातशाहाची व्यवस्थाहि येथेच राहून केली. अलमगीर पातशाहाचें सूत्र आतून अबदालीकडे आहे असें समजून आल्यावरून १७५९ च्या नोव्हेंबरात गाजुद्दिन वजिरानें त्याला ठार मारिलें व त्याच्या जागीं कामबक्षाचा पुत्र शहाजहान यास पातशाहा केलें. ह्या शहाजहानाचें राज्य, म्हणींतल्या प्रमाणें, सात घटकेचेंच होतें. १७६० च्या जानेवारींत अबदालीनें दिल्ली घेतली त्यावेळीं ह्या राजश्रींचें राज्य संपलें. त्या वेळेपासून सदाशिवरावानें दिल्ली आगस्टात घेतली. तोंपर्यंत तख्तावर कोणी पातशाहा नव्हता. अलमगिराचा पुत्र अलीगोहर हा भिऊन १७५९ च्या नोव्हेंबरात जो पटण्यास पळून गेला तो इकडे पुन्हा परत येईना. अबदालीनें व सदाशिवरावभाऊनें दोघांनींहि त्याला बोलावणीं पाठविलीं; परंतु, कोणाकडेहि येण्याची आपली खुषी नाहीं असें त्यानें साफ कळविलें. पुढें भाऊनें जेव्हा दिल्ली घेतली त्यावेळीं त्यानें मराठ्यांच्या बाजूला येण्याचा कल दाखविला. मराठ्यांचा वकील शिऊभट त्यावेळीं अलीगोहरापाशीं होता (लेखांक २२७) ह्या वकिलाच्या उपदेशानें अलीगोहर मराठ्यांच्या बाजूला आला, परंतु, लढाईचा कायमचा निकाल झाल्यावाचून आपली दिल्लीस येण्याची खुषी नाहीं असें त्यानें कळविलें (लेखांक २१९), व आपला पुत्र जवानबख्त यास भाऊकडे पाठवून दिलें. ह्या जवानबख्तालाच सदाशिवरावभाऊनें नाना पुरंधरे व आप्पाजी जाधवराव यांच्या हस्तें १० अक्टोबर १७६० रोजीं वलीहद केलें व अलीगोहराला शहाअलम हें नाव देऊन त्याच्या नावचें शिक्के चालविले (लेखांक २५८ व २५९) दिल्लीच्या तमाम लोकांनीं नजरा केल्या व सर्वत्र खुशहाली झाली. सुजाउद्दौला व नजीबखान ह्यांच्या मनात अबदालीला पातशाहा करावयाचें होतें व वजीरी, बक्षीगिरी आपसांत वांटून घ्यावयाची होती (लेखांक २३६). बाबरशहा चकते यानें स्थापिलेल्या तैमुरियाच्या पातशाहीविषयीं ह्या दोघांच्या मनात यत्किंचितहि भक्ति नव्हती. नजीबखान व सुजाउद्दौला दिल्लीच्या पातशाहीच्या संरक्षणार्थ भांडत नव्हते. मराठ्यांशीं लढण्यात त्यांचा मुख्य हेतु आपापल्या जहागिरी जतन कराव्या व पातशाहींत हवा तसा धागडधिंगा घालता यावा, हा होता. अबदालीच्या हातात दिल्लीशहर दहा महिने होतें, परंतु, त्यानें दिल्लीच्या तख्तावर चकत्याच्या कुळांतील कोणी पातशाहा मुद्दाम बसविला नाहीं. स्वतःला पातशाही मिळाली तर पहावें ह्या हेतूनें अबदालीनें तख्त रिकामें ठेविलें. परंतु, अबदालीचा हा हेतु अलीगोहराला पातशाहा करून सदाशिवरावानें समूळ विध्वंसून टाकिला. सुजाउद्दौल्याची वजिरी मिळविण्याची व नजीबखानाची बक्षीगिरी पटकावण्याची आशाहि सदाशिवरावाच्या ह्या कृत्यानें विफल झाली. आगष्टपासून अक्टोबरपर्यंत सुजाउद्दौला मराठ्यांशीं सलूख करण्याच्या मिळमिळीत गोष्टी बोलत होता; व अबदालीला सोडून जाण्याचाहि आस्ते आस्ते त्याचा विचार होत चालला होता, परंतु, तो विचार त्यानें आता सोडून दिला आणि अबदालीची व नजीबखानाची

फांस चळकटी धरिली १० अक्टोबर १७६० पासून अबदाली नजीबखान व सुजा उद्दौला मराठ्यांच्या विरुद्ध एकसूत्रानें चालू लागले दिल्लीच्या तख्तावर मराठ्यांच्या मनांत विश्वासरावाला बसवावयाचें आहे वगैरे ज्या बाजारगप्पा त्यावेळीं चोहोंकडे पसरल्या होत्या त्याहि अलीगोहराला पातशहा करून सदाशिवरावानें आगऱ्या जागीं बसवून टाकिल्या चकत्याच्या कुळांतील कोणी तरी औरस पुरुष दिल्लीच्या तख्तावर बसवावयाचा व त्याची वजिरी आपण स्वतः करावयाची असा भाऊचा मनसुबा वेत होता सातारच्या छत्रपतींची पेशवाई करून पेशव्यांनीं महाराष्ट्रांतील सर्व सत्ता जशी आपल्या हातांत घतली तशीच दिल्लीच्या पातशाहाची वजिरी करून सर्व हिंदुस्थानची सत्ता कायदशीर रीतीनें विशेष बोभाट न होतां व लोकांचीं मनें न दुखवितां मिळवावयाची असा सदाशिवरावाचा विचार होता हा हेतु यवनांच्या ध्यानांत आल्याबरोबर ते आपले पूर्वीचे तंटे विसरले व एकमुटीनें मराठ्यांशीं सामना करण्यास सिद्ध झाले

इकडे सदाशिवरावभाऊनेंहि ज्या ज्या योजना करावयाच्या त्या त्या केल्या यमुनेच्या दक्षिणतीराला कुंजपुऱ्यास अबदालीचा समदखान म्हणून कोणी सरदार सुमारें वर्षभर पाच सहा हजार सैन्यासह ठाणें देऊन बसला होता पश्चिमोत्तरेकडून यमुना उतरून अंतर्वेदींत अबदालीच्या अंगावर जावयाला किंवा त्या बाजूनें अबदालीला बाहेर काढावयास स्थळ म्हटलें म्हणजे हें कुंजपुरेंच होतें हें स्थळ घेऊन सारंगपुरास यमुना उतरून अंतर्वेदींत शिरण्यास मार्ग होता (लेखांक २५८) तेव्हां कुंजपुऱ्याकडे सदाशिवरावानें बळवंतराव मेहेंदळ्यास व सरदारांस पाठवून दिलें व स्वतः आपण त्यांच्या पाठीमागून त्याच रस्त्यानें चालून अबदालीला उजवी स्वतः घालण्याचा विचार करून काशीकडून त्याला शह देण्यास भाऊन गोविंदपंतास हुकूम केला भाऊनें गोविंदपंताला कामगिरी मोठी महत्त्वाची सांगितली होती अबदाली नजाबखान सुजाउद्दौला शिकंदऱ्यावर गोळा झाले होते भाऊ दिल्लीहून यमुनेच्या दक्षिणतीरानें जसजसा उत्तरेस जाऊं लागला तसतसा अबदालीहि यमुनेच्या उत्तर तीरानें कुंजपुऱ्याकडे रोख करून चालला कुंजपुऱ्यास जाऊन आपलें ठाणें भरून ठेवावयाचा भाऊचा बेत आहे हें अबदाली समजला तेव्हां अबदालीच्या उत्तरेकडच्या गतीला प्रतिरोध करावा म्हणून गोविंद तात्या भाऊनें खालील कामगिऱ्या पूर्वीप्रमाणें पुन्हां सांगितल्या गोविंदपंतानें सोरमच्या घाटीं गंगा उतरून रोहिलखंडांत आपली अवाई घालावी कोळजलेश्वराच्या बाजूनें येऊन अबदालीच्या पाठीमागें पायबंद द्यावा; अंतर्वेद रोहिलखंड व सुजाउद्दौल्याचा प्रांत ह्या प्रदेशांतील गावें व शहरें होतें त्यांमधीं जाळावीं व पाडून फस्त करावीं, व तेथील जमीनदार व गडकरी ह्यांच्याकडून दंगा करावा ह्या इतक्या कामगिऱ्या अवश्य व तातडीनें गोविंदपंतानें कराव्या असा भाऊचा हुकूम होता सर्वांत अबदालीच्या पाठीमागचा मुलूख वैराण करून अबदालीला रसद पोहोंचूं देऊं नये अशी भाऊची सक्त ताकीद व सोरटी गोविंदपंताला विनवणी होती किरकोळ गढ्या घेत बसून व्यर्थ काळ हरण करूं नये अशीहि सूचना भाऊनें पंताला

केली रसद बंद होऊन अंतर्वेदीत अवदालीला फाके पडूं लागले ह्मणजे तो तटफडून यमुनेच्या अलीकडे येईल किंवा गोविंदपंताच्या अंगावर उलटून जाईल अशी भाऊची अटकळ होती भाऊ कुंजपुऱ्याकडे गेल्यामुळे फारकरून तो कुंजपुऱ्याच्या दिशेनेंच कूच करील असा भाऊचा तर्क होता तो कुंजपुऱ्याकडे आला तर गोविंदपंताने त्याच्या पाठोपाठ येऊन मागील व भोंवतालचा मुलूख वैराण करावा व त्याचा रसद मारावी अशी भाऊची इच्छा होती तो गोविंदपंतावर उलटून धावून गेला तर सदाशिवराव यमुना उतरून त्याच्या पाठीवर चालून जाण्यास तयार होता येणेप्रमाणे अवदालीला दोहींकडून वतग करून पिनाळवून गोजावयाचा भाऊचा इरादा होता व ह्या कामीं गोविंदपंताने नेटाने व उत्साहाने मेहनत करावी अशी भाऊची विनवणी होती ह्यावेळीं मोहिमेची सर्व गुरुकिल्ली गोविंदपंताच्या हातात होती रान उठवून व अडवून शिकार सदाशिवरावाच्या हातात बिनचूक आणून सोडण्याचें काम गोविंदपंताचे होते सारांश, ह्या मोहिमेंत जयापजय येणें सर्वथा गोविंदपंताच्या हुशारीवर व चलाखीवर अवलंबून होतें

भाऊ दिल्लीहून निघाले ते १७ अक्टोबराच्या सुमाराला कुंजपुऱ्यास आले हें स्थल फार मजबूत असून नाकेबंदीच होतें आंत समतखान ह्मणून अवदालीचा सरदार पांच सात हजार फौजेसुद्धां होता कुंजपुऱ्याची गढी सोडून डावाडोल होऊन मराठ्याच्या सैन्याला दमवावयाचा समतखानाचा विचार होता मराठ्याच्या सैन्याला अंगावर घेऊन आपण पळत सुटावें व अवदालीने पाठीमागून येऊन मराठ्याना कचाटींत धरावें अशी समतखानाची योजना होती (लेखांक २५८) परंतु, बळवंतराव मेहेंदळे व जनकोजी शिंदे यानीं त्वरा करून गढीभोंवती वेढा घातल्यामुळे व समतखानाची दोन हजार फौज बाहेर पळून जात होती ती वाटेतच लुटल्यामुळें (लेखांक २५५) ही समतखानाची योजना जागच्या जागींच जिरली सदाशिवराव आल्यावर मराठ्यानीं कुंजपुरा १७ अक्टोबराला घेतला व आंतील पांच सहा हजार प्यादा लुटला (टीप ३१६). कुंजपुरा घेतल्यावर भाऊच्या मनात पूर्वी ठरल्याप्रमाणें सारंगपूरच्या घाटाने यमुना उतरून अवदालीवर जावयाचें होतें त्याप्रमाणे यमुना उतरण्याकरिता सदाशिवरावानें कुंजपुऱ्याच्या उत्तरेस कूच करण्याचा घाट घातला, तों अशी बातमी आली कीं अवदाली बागपताजवळ यमुना उतरून अलीकडे दक्षिणतीराला आला ह्या वेळच्या अवदालीच्या व सदाशिवरावाच्या हालचाली वाचकाच्या स्पष्ट ध्यानांत याव्या ह्मणून दिल्लीपासून कुंजपुऱ्यापर्यंतच्या कांहीं गावाचीं अंतरें देणें जरूर आहे दिल्लीपासून उत्तरेस यमुनेच्या तीरीं बागपत २० मैल, सोनपत २६ मैल, गणोर ३६ मैल, सभाळकिया ४५ मैल, पानिपत ५४ मैल व कुंजपुरा ७८ मैल आहे अवदाली बागपतास अक्टोबरच्या २५ तारखेला उतरला व २८ अक्टोबरास गणोरावरून सभाळकियास येऊन पानिपताच्या रोखानें तीन कोस पुढें आला ह्याच सुमाराला भाऊ कुंजपुऱ्याहून निघून पानिपतास अवदालीच्या समोर येऊन पोहोंचला (लेखांक २६१) भाऊनें कुंजपुरा घेऊन समतखानाला जमीन-

दोस्त केल्यामुळें व तेथून अबदालीचें तोंड दाबिल्यामुळें अंतर्वेदींतून कोठून तरी बाहेर पडणें अबदालीला जरूर होतें. कुंजपुऱ्याच्या बाजूचे सर्व घाट मराठ्यांनीं धरल्याकारणानें तिकडच्या बाजूला कूच करण्याची अबदालीची सोय नव्हती. दिल्लीस नारो शंकर व बल्लभगडास सुरजमल जाट असल्यामुळें आणि शिकोहाबाद, इटावें, आग्रा वगैरे यमुनेच्या अलीकडील व पलीकडील ठाणीं मराठ्यांच्या ताब्यांत असल्याकारणानें दिल्लीच्या दक्षिणेसहि अबदालीचा पाय लागण्यासारखा नव्हता. दिल्लीपासून कुंजपुऱ्यापर्यंतचेहि यमुनेचे सर्व घाट मराठ्यांच्या हातांत होते. त्यांतल्या त्यांत पानिपतापर्यंत भाऊचा दबाव विशेष होता. पानिपताच्या अलीकडे समालकियापासून बागपताच्या पलीकडे कांहीं कोसपर्यंत मराठ्यांची लहान महान ठाणीं होतीं. त्यापैकीं एखादें फाडल्याशिवाय यमुनेच्या अलीकडे येणें अबदालीला शक्य नव्हतें. भाऊच्या भीतीमुळें अंतर्वेदींत राहणें तर त्याला अत्यंत धोक्याचें होतें. तेव्हां बागपताजवळ मोठ्या कष्टानें अबदाली यमुना उतरला व मोठ्या सावधगिरीनें पानिपताच्या स्थानें रोख धरिला. ह्यावेळीं अबदाली सदाशिवरावाच्या कचाटींत चांगला सांपडला होता. तोंडावर सदाशिवरावभाऊची सवप्रकारें सज्ज झालेली फौज पानिपतास उभी होती व पाठीमागें दिल्लीस नारो शंकर सहा सात हजार लोकां निशीं अबदालीला पायबंद देण्यास तयार होता. यमुनेच्या उजव्या तीराला अबदालीला मराठ्यांनीं ह्याप्रमाणें अगदीं बतग करून टाकिलें होतें. एक बाजू मात्र अबदालीला मोकळी राहिली होती. ती बाजू यमुनेच्या पलीकडील नजीबखानाच्या ताब्यांतील अंतर्वेद व रोहिलखंड हे प्रांत होत. ह्या प्रांतांतून अबदालीला पायबंद देण्याच काम सदाशिवराव भाऊनें गोविंदपंताकडे सोपविलें होते. त्यानें तें काम कसें बजाविलें तें पाहूं.

अबदाली बागपतास यमुना उतरेतोंपर्यंत ह्मणजे २५ अक्टोबरपर्यंत यवनांचें सैन्य दिल्लीसमोर शिकंदऱ्यापासून मिरतापर्यंत पसरलें होतें. त्यांना दाणागल्ला वगैरे रसद मेंवताळच्या प्रांतांतून व रोहिलखंडांतून मिळत असे. ती लागभाग पाहून मारण्याचें काम गोविंदपंताचें होतें. तसेंच नजीबखान व सुजाउद्दौला ह्यांच्या प्रांतांतील ठाणीं घेण्याचें व तेथें दगा माजवून ह्या दोघां यवनसरदारांचीं चित्तें व्यग्र करण्याचें काम गोविंदपंतावर सोपविलेलें होतें. जाटाचे लोक सकुराबादस बसले होते. त्यांना मदतीस घेऊन हीं कामें जरूर करावीं. ह्मणजे फार उपयोग आहे. ह्मणून सदाशिवराव गोविंदपंताला एक-सारिखें लिहीत होता (लेखांक २४४). ह्यावेळीं अबदालीची रसद बंद करणें हें अत्यंत महत्त्वाचें व जरूरीचें काम होतें. गोविंदपंतानें हें काम टाकून निराळेंच एक काम करण्याचा घाट घातला. ताल्गांव तिरवा कनोज खेरनगर भुजाजग खतलास माहना बरगांव गुलाली वगैरे बिठुराकडील लहान सहान गढ्या घेत यमून अंतर्वेदींतील यवनांच्या सैन्याला शह देण्याच्या जरूरीच्या कामीं गोविंदपंतानें पूण हयगय केली (लेखांक २५८). किरकोळ गढ्या घेत बसून महिन्यांचे महिने व्यर्थ दवडण्यांत व मुख्य कामाला अडथळा आणण्यांत मतलब नाहीं. तावडताब भाऊसाहेबांच्या मदतीला जाऊन अबदालीला शह

अबदालीहि मराठ्यांचें अक्राळविक्राळ सैन्य पाहून भयभीत झाला होता त्यासंबंधानें ५ नोव्हेंबराला कोल्हापूर येथील जोशीराव याचा पूर्वज कृष्ण जोशी संगमेश्वरकर लिहितो.- " श्रीमतांनीं चोहोंकडे तोफखाना पसरला आहे यवनास थोर भय झाले आहे पुढें येववत नाहीं. आमचे सैनिक यवनाचे समक्ष उभे राहून, नित्य शेंपन्नास यवन मारून उंट घोडीं आणितात दोन हत्ती पेंढारी याणीं काल आणिले. यवनाच्या सैन्यात महर्गता झाली आहे आमच्या सैन्यात सवगाई आहे आणखी दोन चार दिवसात यवन चालोन तोफावरा येईल तरी क्षणमात्र बुडेल न ये तर आमचे लोक जाऊन युद्ध करणार. सर्व सैन्यास उत्साह आहे कीं अबदाली व नजीबखान व सुजाउद्दौला आठा चौं दिवसात क्षयास जातील अबदाली शहानशाहा म्हणवीत होता त्यानें युद्धें बहुत केलीं आहेत परंतु तो दो कोसावरी येऊन, आठ दिवस बसोन, कांहीं पराक्रम होत नाहीं यामुळें आमची फौज बहुत शेर आहे. अबदालीनें स्वदेशास जावें तरी मार्ग नाहीं युद्ध करावें तरी परिणाम नाहीं उगेच बसावें तरी भक्षावयास नाहीं याप्रमाणे विचारात पडला आहे (लेखांक २६५) ' त्याप्रमाणें अबदालीचा दुःस्थिति होतां तिचा पूर्णपणे नफा घेण्याचा सदाशिवरावाचा विचार होता परंतु एका गोविंदपंताच्या कुचराईमुळें सर्व कांहीं बिघडण्याच्या रंगास येण्याची चिन्हं दिसत होतीं गोविंदपंताच्या कुचराईसंबधाने नाना शंकर ७ नोव्हेंबराला लिहितो —"दाजाबा ! आणीक सर्व कामे एकीकडे ठेवून, रात्रीचा दिवस करून दाखवावयाचा प्रसंग असता, तुम्ही यावयास ढील करता, यावरून काय म्हणावें? पत्र पावताच जेथे असाल तेथून कुच करून दुमजला येऊन पोंहाचणें तुम्हापाशी दहा हजार फौज असोन पचवीस लाख रुपये खात असता, खावंदास कामाची निकड असता, तुम्ही लटके बहाणे करून मुलखात रहावें हे गोष्टी तुम्हास योग्य नाहीं ! खावंद वारंवार लिहितात, तुम्ही गढीकोटांचे बहाणे लिहिता, हा सेवकलोकाचा धर्म नव्हे (लेखांक २४३) " भाऊसाहेबानें अबदालीचें पारिपत्य करण्याची आपल्याकडून होईल तितकी उत्तम तयारी केली होती. इब्राहिमखानाच्या तोफखान्याचा मजबूत आधार असल्यामुळें भाऊनें स्वतः मोगलाई पद्धतीनें लढण्याचा विचार केला व गोविंदपंतास गनीमी तऱ्हेनें शत्रूस भंडावून सोडण्यास सांगितलें (लेखांक २६०, २४४, टीप ३१७) गोविंदपंताच्या गनीमी लढाईची वाट भाऊनें बरेच दिवस पाहिली व शेवटीं १५ नोव्हेंबराला येणेंप्रमाणें गोविंदपंतास लिहिलें — "लिहिलेप्रमाणें एकहि काम होऊन न आलें फार दिवस खावंदानें लहानाचे थोर केलें, वाढविलें, त्याचें सार्थक केलें ! अजून तरी सावध होऊन लिहिलेप्रमाणें येऊन पोहोंचणें" (लेखांक २६८) परंतु गोविंदपंत वेळेवर कसचा येऊन पोहोचतो ! त्याच्या मनात भाऊचा पक्का अंत बघावयाचा होता व त्याशिवाय त्याला दुसरें गत्यंतर नव्हतें आजपर्यंत केलेली सर्व पापें झाकण्याची सोय मराठ्यावर कांहींतरी भयंकर विपत्ति आल्यावाचून लागण्यासारखी नाहीं हे पंतमजकूर जाणून होता तेव्हा भाऊला मदत न करण्याची व्यवस्था आपल्याकडून जेवढी होईल तेवढी हा इसम करून चुकला इकडे भाऊनें मात्र आपली

हिंमत शेवटपर्यंत सोडिली नाहीं आपल्या सैन्यांतील लोक एकदिलानें लढतील याची भाऊला शंका नव्हती शिवाय यवनांनीं कधीं पाहिला नव्हता असला तोफखाना भाऊच्या पदरीं होता सारांश, भाऊ सैन्याच्या उपकरणांच्या बाबतींत अबदालीहून सर्वप्रकारें श्रेष्ठ होता परंतु एका गोष्टींत १५ नोव्हेंबरच्या पुढें भाऊचें व्यंग पडूं लागलें तें हें कीं अबदालीला रसद अंतर्वेदींतून यथास्थित मिळूं लागली व भाऊची रसद दिल्लीकडून यावयाचें मान दिवसेंदिवस कमी होत चाललें अवदालीला उपासून लढा आणण्याचा भाऊनें वारवार प्रयत्न केला परंतु, अवदाली चिरडीस जाऊन आपल्या गोटाच्या बाहेर स्वतः बरेच दिवस पडला नाहीं अवदालीच्या मनांत निराशाच कायम होती जी विपत्ति अवदाली १५ नोव्हेंबरान्यापूर्वी स्वतः मार्गांत होता तीच किंवा त्याहूनहि भयंकर अशी विपत्ति आतां मराठ्यांना भोगण्याची पाळी आली तेव्हां उपासमारीनें मराठ्यांना पूर्ण जरीस आणून मग त्यांचें यथेच्छ पारिपत्य करण्याचा अबदालीनें बेत केला

भाऊ या वेळीं अबदालीच्या कचाटींत पक्का सांपडला १५ नोव्हेंबरपासून १४ जानेवारी १७६१ पर्यंत मराठी सैन्याची आस्ते आस्ते उपासमार होत चालली होती तरी भाऊची उमेद व हिंमत जशी होती तशीच होती २३ नोव्हेंबराला अवदालीचें व भाऊचें पहिलें धारणआसारखें युद्ध झालें (टीप ३२३ नानाफडणिसाचें पत्र) त्याच्या अगोदर ८ नोव्हेंबराला कृष्णजोशी सगमश्वरकर गोळा लागून ठार झाला होता २१ नोव्हेंबरच्या लढाईत जनकोजी शिंद्यांच्या हस्तें अबदालीचा पराजय झाला त्यांजकडील सहाशेंपावशें माणूस जाया झालें व आपल्याकडील दान अडीचशेंपर्यंत झालें आपल्या सैन्यानें त्यांच्या लोकांना त्यांच्या गोटांत नेऊन घातलं पुढें दुसरें युद्ध ७ डिसेंबरीं अस्तमानी झालें (नानाचें पत्र) त्यांतहि अबदालीचाच पराजय झाला त्यांजकडील दीड हजार माणूस त्यांच्याच आराब्यापुढें पडलें होतें आपल्या आराब्यापुढें त्यांजकडील माणूस किती पडले होते त्याचा नानाफडणिसानें आंकडा दिला नाहीं आपल्याकडील सुमारें दीडशें माणूस ठार व पांच सहाशें जखमी झालें होतें यावरून याहि लढाईत मराठ्यांना जय मिळाला होता हें स्पष्ट आहे परंतु या लढाईत एक मोठी हानि झाली बळवंतराव महेंदळे ठार झाला त्यामुळें तिकडील लोकांना बहुत समाधान झालें आपली मदत नसतांहि, उलट आपण हाईल तितकी कुचराई केली असतांहि भाऊसाहेबांचें सैन्य उत्तरोत्तर विजयीच होत चाललें आहे हें एकून व नारो शंकरादि मडळींनें तोंडांत शेण घातलें तेव्हां गोविंदपंतांच्या मनांत कांहीं निराळी भावना होऊन पतमअकुरांनीं चार लाख रुपये घेऊन दिल्लीचा रस्ता धरिला गोविंदपंत सा दिल्लीकडे यण्यास दुसरेंहि एक कारण झालें श्रीमंत नानासाहेब पन्नास स्वतः पन्नास तीस हजार फौज घेऊन भाऊच्या साहाय्यास कूच करून निघाले व सुमारें चन्द्राणपुऱ्या पर्यंत आले ही बातमी गोविंदपंतास कळली तेव्हां श्रीमंतापाशीं अब्रू राहावी या हेतूनें गोविंदपंत २२ डिसेंबराच्या सुमारास दिल्लीस आला आणिलेली रक्कम नारो शंकराच्या

स्वाधीन करून पतानीं पानिपतच्या रोखानें गाजुद्दिनगराकडे कुच केलें. परतु त्या शहराजवळ अवदालीचा सरदार अताईखान ह्यानें गोविंदपताला २२ डिसेंबरीं गाठून ठार केलें (लेखाक २७२) कोणत्याहि हेतूनें का होईना गोविंदपताच्या हातून ह्यावेळीं अवदालीची रसद बद केली गेली असती तरी देखील भाऊचे हित झालें असते परतु, राजीखुशीनें ज्याच्या हातून पूर्वी हित झाले नाही त्याच्या हातून धन्याच्या भीतीनें, लोकाच्या लज्जेनें किंवा फलाच्या आशेनें आताहि हित होऊच नये असाच ईश्वरी सकल्प होता असें दिसते गोविंदपत जिवत होता तोपर्यंत अवदालीला कदाचित् शह बसेल व मराठयाना कदाचित् रसद मिळेल अशी आशा करण्यास जागा होती गोविंदपत वारल्यावर ह्या कादाचित्कत्वाचाहि लोप होऊन वाहेरून साहाय्य मिळण्याचा मराठयाना फारच थोडा सभव राहिला २ जानेवारी १७६१ रोजीं पाराशरदादाजी हजार पाचशें स्वार व दीड लाख खजिना घेऊन दिल्लीहून पानिपताकडे जावयास निघाला (लेखाक २८१ व टीप ३२४) तो चार जानेवारीला अवदालीच्या लष्करात चुकून गेला तेथे काहीं स्वार मारले गेले, काहीं मराठयाच्या लष्कराकडे निसटले व काही दिल्लीकडे परत आले हा मराठयाना साहाय्य करण्याचा दुसरा व शेवटला प्रयत्न झाला

येथे पानिपतच्या मोहिमेसबधीं ह्या पुस्तकातील अस्सल पुरावा सपला ह्यापुढे पानिपतास मराठ्याचें काय झाले तें बखरींवरून व तवारिखावरून ढोबळ रीतीनें कळण्याजोगें आहे १७६१ च्या १४ जानेवारीला झालेल्या पानिपतच्या शेवटल्या युद्धासबधीं (टीप ३२४) आजपर्यंत अस्सल असें एकहि चिटोरे उपलब्ध झाले नाहीं आरळयाचा कुलकर्णी नारो भगवत ह्याची ग्रांट् डफ्नें घेतलेली जबानी मात्र अस्सल समजण्यास हरकत नाहीं परतु ती पानिपतच्या युद्धाच्या एका शेंवटल्या क्षुल्लक प्रसंगासबधीं असल्यामुळें युद्धाच्या हकीकतीवर प्रकाश पाडण्यास तिचा विशेष उपयोग नाहीं अस्सल पुराव्याचा काहीं तरी कसोटी जवळ असल्याशिवाय बखरींतील किंवा तवारिखेंतील अमुक मजकूर विश्वसनीय आहे व अमुक नाहीं हे सागणें निव्वळ पक्षपाताचे व आग्रहाचे होईल पानिपतच्या शेंवटच्या युद्धात विश्वासराव मरेपर्यंत मराठयाना जय मिळाला किंवा नाहीं; विश्वासराव वारल्यावर भाऊच्या मनात परत जावयाचे असता, जेव्हा अवदाली चाल करून आला तेव्हा भाऊला निरुपायानें त्याला तोंड देणें भाग पडलें किंवा नाहीं, मल्हारराव होळकर, दमाजी गायकवाड ह्यानीं लढण्याच्या कामी काहीं कसूर केली किंवा कसे, वगैरे बरेच प्रश्न सोडवावयाचे आहेत, परतु अस्सल कागदपत्र एखादें सुद्धा जवळ नसल्यामुळे व्यर्थ, किंवा फार झाले तर किंचित् सभाव्य असा निर्णय काढण्याच्या कोरड्या खटपटींत पडण्याची माझी इच्छा नाहीं व काहीं फायदाहि नाहीं शिवाय खुद्द लढाईसबधीं अस्सल कागदपत्रे पुढे मागें बाहेर येण्याचा सभव नाहींच असे नसल्यामुळे मी त्या वादात सध्या शिरत नाही बाकी तो वाद बराच महत्त्वाचा व मनोरजक होण्याचा संभव आहे

या विवेचनाच्या आतापर्यंतच्या भागावरून एवढें स्पष्ट आहे कीं पानिपतच्या मोहिमेचें अपयश जर कोणाच्या माथीं मारावयाचें असेल तर त्या शिक्षेला गोविंदपत बुंदेले हाच सर्वथैव पात्र आहे अबदालीच्या पेचामुळें गोविंदपंतास भाऊकडे येतां आलें नाहीं असा बिलकुल प्रकार नव्हता मुद्दाम बहाणे करून व सबबी सांगून या गृहस्थानें भाऊस मदत करण्याचें टाळिलें व आपल्या या वेशावर महत् संकट आणिलें गोविंदपतानें सदाशिवरावभाऊला मदत तर केली नाहींच परंतु सुजाउद्दौला अबदाली अलीगोहर मीरजाफर या लोकांकडील बातमी देखील जी वेळोवेळ पाठविली ती पुष्कळदां खोटी असे खरी बातमी काढावयाचाहि या नीच गृहस्थानें प्रयत्न केला नाहीं लेखांक २२६ त गोविंदपत लिहितो कीं अबदाली शुक्रतालवर जाऊन छावणी करणार आहे परंतु ही बातमी खरी नव्हती वास्तविक प्रकार असा होता कीं अबदाली शिकदऱ्यावरच होता लेखांक २२७ त गोविंदपत लिहितो कीं मीरजाफर, मिरन व रामनारायण यांना खातरजमेचें पत्र पाठवावें परंतु वास्तविक प्रकार असा होता कीं जुलैत मिरन वीज पडून मेला मीरजाफर मेला किंवा कलकत्त्यास गेला याचा पत्ता नव्हता व पाठणा येथील सर्वाध्यक्षत्व रामनाराम णाकडे आलें होतें दोन्ही पत्रांत केलेल्या चुका गोविंदपतास सदाशिवरावानें दाखवून दिल्या आहेत येणेंप्रमाणें गोविंदपंताच्या खोटेपणाचा हा असा वृत्तांत आहे दुसरा अपराधी इसम म्हटला म्हणजे मल्हारराव होळकर होय याच्या कृत्यांची याद मागें मीं १७६० पर्यंत आणून पोहोंचविली आहेच सींत १७५४ व १७५५ त जयाप्पाला दगा करण्यासंबंधीची त्यानें केलेली सूचना व १७६० त दत्ताजीला साहाय्य करण्यास केलेला दिरंग यांचा उल्लेख झालाच आहे आतां पानिपतच्या मोहिमेंत यानें कांहीं स्वदेशाच्या अहितार्थी कृत्यें कशीं आहेत किंवा कसें तें पहावयाचें आहे नजीबखान सुजाउद्दौला माधोसिंग विजेसिंग व सुरजमल जाट यांच्याशीं मल्हाररावाचें रहस्य बाजवीहून फाजील होतें हें सवप्रसिद्ध आहे व या ग्रंथांतूनहि त्याचा अधूनमधून उल्लेख आला आहे लेखांक २०२ त अबदालीस खूब तंबी करावी मल्हाररावाचा या गोष्टीविशीं संशय न आणावा तेहि याच कामावर तयार आहेत म्हणून सदाशिवरावभाऊनें सुजाउद्दौल्यास लिहिलें आहे यावरून एक गोष्ट निष्पन्न होते ती ही कीं अबदालीस तंबी देण्याचा मल्हाररावाचा निश्चय झाला नव्हता किंवा इच्छा नव्हती असा संशय येण्यास सुजाउद्दौल्याला कारण झालें होतें मल्हाररावाच्या मनांत नजीबखानाला राखावयाचें फार पूर्वीपासूनच होतें अबदालीला तंबी द्यावयाची म्हणजे नजीबखानालाहि तंबी व्हावयाची तेव्हां अबदालीचें पारिपत्य करण्याची इच्छा मल्हाररावाची नव्हती असा संशय दृढ होण्यास कांहीं कारणें आहेत हें स्पष्ट आहे प्रस्तुत ग्रंथांत मल्हाररावासंबंधीं पत्रव्यवहार बहुतक मुळींच नसल्यामुळें मल्हाररावाविरुद्ध साक्षात् पुरावा कांहींच आणितां येत नाहीं परंतु मल्हाररावाच्या पूर्वीच्या वर्तनावरून व लेखांक २०२ तील सुजाउद्दौल्याच्या संशयावरून या गृहस्थानें पानिपतच्या मोहिमेंत व युद्धांत कुचराई केली असावी असा

होती तीच किंवा त्याहून अधिक निकृष्ट अशी दशा ७ डिसेंबराच्या पुढें झाली त्या वेळीं दुसऱ्या मार्गाचा अवलंब, म्हणजे अबदालीची फळी फोडून दिल्लीकडे जावयाचा प्रयत्न भाऊनें करणें जरूर होतें व कित्येक सरदारांनीं ही सूचना केली देखील होती ती अमलांत आणण्याचें सामर्थ्य भाऊच्या अंगीं नव्हतें असें नाहीं भाऊ जर एकटा असता व कबिल्या बुणग्यांनीं त्याच्या हालचाली जखडल्या नसत्या तर अबदालीची फळी फोडून जाणें अशक्य नव्हतें बुणग्यांचें लटांबर घेऊन निघून जाणें शोभण्यासारखें नव्हतें हें कबूल आहे परंतु, एकंदर सारासार विचार करितां बुणग्यांना सोडून किंवा त्यांना पानिपतच्या गढींत ठेऊन देशावर येणारी आत्यंतिक हानि टाळण्याकरितां सदाशिवरावानें जर अबदालीची फळी फोडून दिल्लीकडे कूच केलें असतें तर त्याला कोणी त्यावेळीं किंवा पुढें मागें दोष देतें असें वाटत नाहीं जसजसे जास्त दिवस लोटू लागले तसतशी अबदालीची फळी फोडून जाण्याची भाऊची हिंमत कमी होत चालली व दाणागल्ल्याच्या टंचाईमुळें मराठ्यांचें शरीरसामर्थ्यहि खालावत चाललें अन्नापाण्यावांचून उपाशी मरण्यापेक्षां व शत्रूच्या पुढें मृत्यूची स्वस्थ वाट बघत बसण्यापेक्षां फळी फोडून निघून जाणें सर्वस्वीं रास्त होतें परंतु तें त्या वेळीं साध्य होतें किंवा नाहीं हें कळण्यास कोठें आधार नाहीं भाऊनें कबिले बुणगे बरोबर घेतले ही कदाचित् चूक केली असें नाना फडणीसानें ध्वनित केलें आहे (लेखांक २४३) व त्यासंबंधानें 'निदान' हा शब्द उपयोजिला आहे आतां भाऊला स्वतःस कबिल्या बुणग्यांची अडचण वाटत होती किंवा नव्हती हें निश्चयात्मक सांगतां येण्यास कोठेंच आधार नाहीं इतकें मात्र खास विधान करितां येतें कीं २३ डिसेंबरपर्यंत भाऊची हिंमत काडीमात्रहि खचली नव्हती गोविंदपंत मारल्यावर समाधानार्थ बाळाजी गोविंदाला भाऊनें जें २१ डिसेंबरीं पत्र पाठविलें त्यांत " आम्ही आहों, सर्व नीट करूं " ह्या धीराच्या व आश्वासनाच्या शब्दांवरून अबदालीचें भय सदाशिवरावाला विशेष वाटत होतें असें दिसत नाहीं (लेखांक २७२) २३ नोव्हेंबरीं व ७ डिसेंबरीं झालेल्या युद्धांच्या अनुभवावरून पुढेंहि युद्ध झाल्यास पराजय येईल असें भाऊस वाटत नव्हतें असें ह्या पत्रांतील धीराच्या व आश्वासनाच्या गोष्टींवरून अनुमान काढण्यास जागा आहे शत्रूची फळी फोडून दिल्लीकडे निघून जाण्याचा भाऊनें प्रयत्न केला नाहीं त्याचें तरी हेंच कारण असावें धीराच्या व आश्वासनाच्या मोठमोठ्या गोष्टी भाऊ बोलत असतां ज्याअर्थी त्याचा १४ जानेवारी १७६१ स पराभव झाला त्याअर्थी त्याचें वर्तन धीराचें व शांतपणाचें नसून उतावळेपणाचें व सांनिपातिक होतें असा कोणी कोणी तर्क काढितात परंतु हा तर्क अवास्तव आहे शांतपणाबद्दल भाऊची पूर्वीपासून ख्याती होती संवत् १७६० सालभर गोविंदपंतानें वर्तन किती राग आणण्याजोगें होतें हें आतांपर्यंत दाखवून दिलें आहे परंतु गोविंदपंताला लिहितांना भाऊच्या हातून एकहि वावगा शब्द पडलेला सांपडावयाचा नाहीं शिंदेहोळकरांच्याहि मर्जीच्या बाहेर भाऊ कधीं गेला नाहीं त्यांनीं सांगितल्या रस्त्यानेंच तो आम्पाकडे गेला

सुरजमल जाटाचे व भाऊचें वाकडे आले होते हे खरें आहे, परंतु तें देखील भाऊनें बाहेर कोणाला दिसू दिलें नाहीं साराश भाऊच्या हातून उद्दामपणाचे वर्तन होणे केवळ अशक्य होतें

२३ डिसेंबरपर्यंत, कदाचित् ४ जानेवारी १७६१ पर्यंत, भाऊच्या हालचालीचा व डावपेचाचा वृत्तात दिला आहे आता भाऊचा प्रतिस्पर्धी जो अबदाली त्याने डावपेच काय केले त्याचाहि निर्देश केला पाहिजे १७६० च्या मेंत अबदाली अनुपशहरीं जाऊन बसला तेव्हापासून २५ अक्टोबरपर्यंत तो अतर्वेदींत अनुपशहर व शिकदरा ह्या दोन ठाण्याना सोडून कोठे गेला नाही सुजाउद्दौला वगैरे साथीदार मिळवून आणण्याचे काम नजीबखानाने केले आगष्टसप्टेंबरात अबदालीची तर फारच हलाखी झाली होती त्याच्या गोटात सर्वत्र फुटाफुट होत चालली होती सदाशिवरावाला अक्टोबरात गोविंदपताने जर यथास्थित मनापासून मदत केली असती तर अबदाली अगदीं ठार बुडाला असता अबदालीने आपण होऊन अमुक एक डावपेच केला व तो सदाशिवरावाला भोंवला असे कदाचित्च उदाहरण सापडेल गोविंदपताचा आळशीपणा व कुचराई अबदालीच्या कामास आली दिल्ली व पानिपत ह्याच्यामध्यें अबदाली सापडला असता त्याला कोंडून टाकण्याचे व घाबरवून सोडण्याचें सर्वस्वीं गोविंदपताच्या हातात होतें तें गोविंदपताने करावयाचें टाकल्यापासून अबदालीचा फायदा अतोनात झाला अबदालीनें अमुक एक डाव योजिला व त्यामुळें सदाशिवराव फसला असा प्रकार मुळींच झाला नाहीं मराठ्याच्या लष्करात दुही झाली ती अबदालीच्या पथ्यावर पडली. ह्या दुहीचा अबदालीनें चागला फायदा करून घेतला मराठे आपल्यापेक्षा जोरदार आहेत हे अबदाली जाणून होता तव्हा मराठे उपासमारीने अर्धमेले होऊन जात तोंपर्यंत त्याच्याशीं युद्ध करावयाचे नाही हा जो फेबियन डावपेच तो अबदालीनें चागला उपयोजिला ह्यात सशय नाहीं १४ जानेवारी १७६१ च्या युद्धांत अबदालीने कोणते पेच केले ते अस्सल पुराव्याच्या अभावामुळें निर्देशिता येत नाहीत. परंतु ती लढाई होईतोंपर्यंत अबादालीनें आपण होऊन अमूक एक योजना केली असेंहि पण सागता येणें शक्य नाहीं शत्रूच्या युक्तीपेक्षा मराठे गोंविंदपताच्या व मल्हाररावाच्या कुचराईमुळे ही मोहीम हरले हा सिद्धात मात्र सर्वत्र मान्य व्हावा असा दिसतो

ह्या विवेचनाच्या प्रारंभीं पानिपतच्या युद्धाची व त्याच्या परिणामाचीं एकदर १८ कारणें दिलीं होतीं त्यापैकीं काहींच्या तथ्यातथ्याचा निवाडा करण्याचीं साधनें वर दिलीं आहेत बाकीं राहिलेल्या कारणा (४,५,६,१०,१४) चा पानिपतच्या मोहिमेशीं विशेष सबध आहे असें मला वाटत नाहीं. (१) जातिभेदाचा प्रश्न त्यावेळीं मुळीं उद्भवलाच नव्हता (२) ब्राह्मणाच्या पोटभेदातहि परस्पर वैमनस्य वाढून पानिपत येथें मराठ्याचा पराभव झाला असें विधान करण्यास अद्यापपर्यंत काहींच आधार पुढें आला नाही रघुनाथरावदादा, सखारामबापु, महादोबा पुरधरे, गोपाळराव पटवर्धन, गोपाळराव गणेश, गोविंद बल्लाळ, मल्हारराव होळकर, ह्याचा १७५० पासून १७६२ पर्यंतचा आणखी बराच

खाजगी पत्रव्यवहार सांपडल्यावांचून ह्या प्रश्नाचा उलगडा यथास्थित व्हावयाचा नाहीं व तोंपर्यंत त्यासंबंधीं मूकव्रत आचरणेंच श्रेयस्कर होईल. (२) हिंदुस्थानांत त्यावेळीं राष्ट्रियत्वाची आधुनिक कल्पना सर्वत्र पसरली नव्हती हें खरें आहे ती पसरविण्याचाच तर मराठ्यांचा मुख्य प्रयत्न होता महाराष्ट्रधर्माची पताका घेऊन मराठे १६४० त जे निघाले ते तिला आस्ते आस्ते हिंदुस्थानांत सर्वत्र हिंडवीत असतां त्यांच्यावर १७६१ त हा घोर प्रसंग आला हा प्रसंग येण्याच्या पूर्वी कित्येक प्रांतांत महाराष्ट्रधर्माचा प्रसार झाला होता व कित्येक प्रांतांत व्हावयाचा होता उत्तरेकडील प्रांतांत तो झाला नव्हता म्हणून तर तत्रस्थ हिंदुस्थेकांनीं यवनांचें साहाय्य केलें व मराठ्यांचा द्वेष केला हा द्वेष कां झाला त्याचा विचार पुढील विवेचनांत करितों परंतु पुढील विवेचनाला प्रारंभ करण्यापूर्वी मराठ्यांच्या कांटक-पणा(?)बद्दल दोन शब्द लिहिले पाहिजेत महाराष्ट्रांतील लोकांच्या अंगीं अनन्यसामान्यत्वेंकरून एखादा जर कोणता गुण असेल तर तो त्यांच्या अंगचा कांटकपणा हा होय विलास आणि मराठा ह्या दोन अर्थांची व्याप्ति मागेंहि कधीं झाली नाहीं व पुढेंहि कधीं होईल असा रंग दिसत नाहीं साधी रहाणी आणि उच्च विचार हे दोन गुण मराठ्यांच्या स्वभावाचे मुख्य घटक होत पैकीं उच्च विचाराचा विसर मराठ्यांना अभून मधून कधीं पडला असेल परंतु साधी रहाणी मराठ्यांनीं आजपर्यंत कधींहि सोडलेली इतिहासांत माहीत नाहीं साध्या रहाणीची, कांटकपणाची व विलासपराङ्मुखतेची सवय मराठ्यांच्या अंगीं १७५ पासून १७६१ पर्यंत कितपत होती हें पहावयाचें असल्यास त्यावेळच्या पुढाऱ्यांच्या हाल-चालींचें प्रेक्षण करावें म्हणजे झालें मागें बाळाजी बाजीराव, सदाशिव चिमणाजी, रघुनाथ बाजीराव विश्वासराव जयाप्पा दत्ताजी, जनकोजी वगैरे पुढाऱ्यांच्या हालचालींचें तक्ते दिले आहेत त्यावरून विलास करण्याला ह्या पुरुषांना किती वेळ सांपडत असेल त्याचा ज्याचा त्यानेंच विचार करावा बाळाजी बाजीराव विलासी व आळशी होता म्हणून ग्रांटडफ् वगैरे लोक म्हणतात त्यांत बिलकूल तथ्य नाहीं बाळाजी बाजीरावाचा सालवार इतिहास ग्रांटडफला माहीत नव्हता त्यामुळें ज्या वर्षाचा इतिहास माहीत नसेल त्या वर्षी बाळाजी बाजीराव विलास करीत असे असा डफचा अंदाज आहे परंतु मागें दिलेल्या तक्त्यावरून दिसून येईल कीं १७५० पासून १७६१ च्या जूनपर्यंत एकाहि वर्षी पावसाळ्याखेरीज बाळाजी पुण्यास नव्हता प्रत्येक वर्षाचे आठ महिने बाहेर कावण्याचा त्याचा परिपाठ असे १७३८ पासून १७५० पर्यंतहि बाळाजी एकसारखा फिरत होता हें दाखवून देण्याची साधनें आहेत इ स १७३८।३९ ही दोन सालें बाळाजी सातार्‍यास होता १७४० च्या मार्चएप्रिलांत बाळाजी पुण्यास होता (का पत्रें यादी ५८) शाहूमहाराज यांच्या चरित्रांत (पृष्ठ १६१) राजर्षि गोडे म्हणतात कीं बाळाजी १७४० च्या एप्रिलांत सातार्‍यास होता परंतु तें काव्येतिहाससंग्रहांतील पत्रें यादी ५८ वरून बरोबर नाहीं १७३९ च्या १० एप्रिलास बाळाजी सासवडास होता (का पत्रें, यादी ४५) १७४० च्या एप्रिलपासून जूनपर्यंत बाळाजी कोंकणांत आंग्र्यांच्या मदतीला गेला होता

(का पत्रें, यादी ५८) १७४० च्या नोव्हेंबरपासून १७८१ च्या एप्रिलपर्यंत बाळाजी निजाम, भोसले ह्यांच्या राज्यात व हिंदुस्थानांत गेला होता १७४१ च्या जुलैपासून अक्टोबरपर्यंत बाळाजी साताऱ्यास होता १७४१ च्या नोव्हेंबरपासून १७४२ च्या सप्टें-बरपर्यंत तो धारेस होता १७४२ च्या अक्टोबरपासून १७४३ च्या जूनपर्यंत जयपूर, काशी, प्रयाग, बगाला वगैरे प्रातात होता १७४३ च्या जूनपासून सप्टेंबरपर्यंत पुण्यास होता १७८३ च्या अक्टोबरात स्वारी साताऱ्यास जाऊन १७४४ च्या एप्रिलमेंत पुण्यास आली १७४४ च्या नोव्हेंबरात नाशिकावरून कोंकणात शिरून डिसेंबरात पुण्यास आला. १७४५ च्या जानेवारींत भेलशावर स्वारी करून आगष्टात पुण्यास आला १७४५ च्या नोव्हेंबरात साताऱ्यास जाऊन तेथून १७४६ च्या मार्चांत निरोप घेऊन स्वारी पढरपुरास गेली (का पत्रें, यादी ६८) व जूनात पुण्यास आली तेथून तो कोकणात सप्टबरात जाऊन १७८७ च्या मार्चएप्रिलात पुण्यास आला १७४७ च्या डिसेंबरात खानदेश, वेदर वगैरे निजामाच्या प्रातात जाऊन १७४८ च्या मार्चएप्रिलात पुण्यास आला १७४८ च्या सप्टबरात हिंदुस्थानात मकसुदाबाद, प्रयाग वगैरेवर स्वारी करून १७४९ च्या आगष्टात साताऱ्यास आला. १७४९ च्या डिसेंबराच्या १५ व्या तारखेस शाहूराजा वारला त्यावेळीं बाळाजी साताऱ्यास होता व पुढें १७५० च्या जानेवारींत नवा राजा करून एप्रिलात बाळाजी पुण्यास आला रा गोगटे वगैरे मडळी शाहूच्या मृत्यूचें साल १७४८ देतात परतु, ती चूक आहे १७५० च्या पुढील बाळाजीच्या हालचालींचा तक्ता मागे दिलाच आहे ह्यावरून इतकें समजून येईल कीं १७३८ पासून १७६१ पर्यंत बाळाजी सबद वर्षभर अमुक एक टिकाणीं सतत कधींच राहिला नाहीं सदा चोहोंकडे फिरण्यात त्याचा वेळ गेला हीच स्थिति बाकीच्या पुढाऱ्याची व सामान्य सैनिकाची होती पावसाळ्यात छावणींत असताना या लढवय्याना विलास करण्यास कित-पत सोय व साधनें असत तें समजण्यास मजजवळ सामग्री नाहीं पावसाळा खेरीज करून बाकीचे आठ महिने सर्व हिंदुस्थानभर घिरट्या घालण्यात हाडाचीं काडें ह्या पुढा-ऱ्याना व शिपायाना करावीं लागत हें सिद्ध करण्यास हवीं तितकीं साधनें आहेत

आता आणखी एका मुद्याचा विचार करून हें विवेचन सपवितों गिलज्याच्या धिप्पाड व अवुंज शरीरापुढें मराठ्याच्या लहान व वामनमूर्तीचा टिकाव लागला नाहीं ह्मणून एक आक्षेप आहे गिलज्याच्या लाबीरुदीपक्षा मराठ्याच्या शरीराचें क्षेत्रफळ कदाचित् लहान असेल; परतु, लढाईत ह्या क्षेत्रफळावरच मोठी भिस्त असते असें नाहीं जर्मन, फ्राक ह्या रानटी लोकाच्या लाबीरुदीपेक्षा सीझराच्या रोमन सैनिकाची उची व रुदी कमी असे. परतु, फ्राक लोकाच्या पाव अर्धा फूट उचीचा वचपा रोमनलोक भयकर रीतीने भरून काढीत हें प्रसिद्ध आहे तोच प्रकार मराठ्याचा होता कर्नाटकातील राठ व धिप्पाड शेतकरी, मथुरा वृदावनातील गलेलठ्ठ बैरागी, पजाबातील उच, धिप्पाड व ढिसूळ शीख, रजपुतान्यातील रुद छाताडाचे व भरगच्च मासाचे राठोड, ह्या सर्वाना लहान्या परतु

कोटक मराठयांनीं वेळोवेळीं चीत केलें होतें त्या मराठयांना अवुज गिलज्यांचें किंवा पृथ्वीच्या पाठीवरील कोणत्याहि मनुष्याचें भय मागें कधीं वाटलें नाहीं व पुढें कधीं वाटणार नाहीं १४ जानेवारी १७६१ च्या लढाईंत मराठयांचा पराजय झाला म्हणून जर गिलज्यांच्या धिप्पाडपणाचे पोवाडे गावयाचे असतील तर २३ नोव्हेंबर व ७ डिसेंबर १७६०च्या लढायांत मराठयांचा जय झाला म्हणून गिलज्यांच्या धिप्पाडपणाचें क्षुल्लकत्वहि वर्णन करणें जरूर आहे तात्पर्य शरीराच्या लहानमोठेपणाचा परिणाम पानपतच्या लढाईंत कांहींच झाला नाहीं कां कीं मराठी सैन्यांत येथून तेथून सर्व मराठेच होते असा प्रकार बिलकूल नाहीं मराठें सैन्य पचमेळ असे परदेशी मराठे मुसुल्मान, आहीर, अडारु आरब रजपूत वगैरे सर्व प्रकारचे लोक मराठी सैन्यांत असत

विवेचन सहावें

मराठयांचें हिंदुस्थानांत कार्य काय ? ह्या प्रश्नाचें उत्तर दुसऱ्या व तिसऱ्या विवेचनांत बहुतेक दिलेलेंच आहे ह्या विवेचनांत त्याचा निर्देश आणखी विस्तृत करून दाखवितों मराठयांचें हिंदुस्थानांत मुख्य कार्य म्हटलें म्हणजे महाराष्ट्रधर्माचा प्रसार करणें हें होय समर्थांनीं ज्याला महाराष्ट्रधर्म म्हणून संज्ञा दिली तो केवळ हिंदुधर्मच नव्हे महाराष्ट्रधर्मांत स्वराज्यस्थापनेचा व गोब्राह्मणप्रतिपालनाचाहि अंतर्भाव होतो हिंदुधर्म स्वराज्य व गोब्राह्मणप्रतिपालन ह्या तीन गोष्टींची स्थापना करावयाची म्हटली म्हणजे राष्ट्रांतील लोकांची एकी झाली पाहिजे व त्या एकीचा पुढाकार करण्यास कर्त्या लोकांनीं पुढें सरसावलें पाहिजे हीहि गोष्ट त्यावेळच्या मराठयांच्या स्पष्टपणें ध्यानांत आली होती मराठ्यांखेरीज हिंदुस्थानांतील इतर लोकांच्या ध्यानांत ही गोष्ट अगदींच आली नव्हती असें नाहीं हिंदुधर्माची स्थापना व गोब्राह्मणांचें प्रतिपालन केलें पाहिजे ही कल्पना शीख लोकांच्या व बुंदे ल्यांच्या डोक्यांत अकबराच्या वेळेपासून कदाचित् त्याच्याहि पूर्वी आली होती असें म्हणण्यास आधार आहे परंतु ही कल्पना साक्षात् सिद्ध करून दाखविण्यास जी तडफ जो निश्चय जी जूट व जें पुढारपण लागतें त्याचें अस्तित्व ह्या लोकांच्या ठायीं होतें असें इतिहासावरून दिसत नाहीं सुदैवानें ह्या गुणांचें अस्तित्व त्या काळीं मराठयांच्या अंगीं होतें व तन्मूलक त्यांच्या हातून स्वराज्याची स्थापना होऊन हिंदुधर्माचें व गोब्राह्मणांचें प्रतिपालन झालें १६४६ पासून १७०७ पर्यंत महाराष्ट्रधर्माची शुद्ध कल्पना महाराष्ट्रांत विराजत होती तोंपर्यंत हिंदुधर्माचा स्वराज्याचा व गोब्राह्मणांचा छळ अवरंगझेबाच्या हातून होत होता त्याच्यापुढें हा छळ बंद झाला स्वराज्याची स्थापना झाली आणि गोब्राह्मणांची व हिंदुधर्माची दीन दशा बहुतेक संपली १७२ च्या सुमारास महाराष्ट्रांत महाराष्ट्रधर्माची पूर्ण स्थापना झाली व महाराष्ट्रांतील हिंदुधर्माला व गोब्राह्मणांना काडीनेंहि भीति वाटण्याचें कारण उरलें नाहीं सारांश स्वराज्याच्या स्थापनेमुळें महाराष्ट्रांतील लोकांना सुखाचे दिवस दृष्टीस पडले परंतु महाराष्ट्राबाहेरील प्रांतांतील लोकांना महाराष्ट्रांतील लोकांच्या सुखाचें वांटेकरी हा वेळपर्यंत होतां आलें नाहीं खरें म्हटलें असतां अवरंगझेबाच्या कारकीर्दींत

यवनांच्या सत्तेला उतरती कळा लागली होती. तेव्हा मराठयाच्याप्रमाणे हिंदुस्थानांतील इतर लोकांनीं उठाव करून आपल्या प्रांतांत स्वराज्याची स्थापना करून धर्माचें व गोब्राह्मणाचें प्रतिपालन करावयाचें. परतु हा पराक्रम त्या लोकाच्या हातून झाला नाहीं. का कीं, त्या लोकाच्या अगीं स्वराज्यस्थापनेस एकजूट, पुढारपण वगैरे जे उदात्त गुण लागतात ते नव्हते. शिवाजीच्या प्रोत्साहनानें बुंदेलखडात छत्रसालानें काहीं वेळ यवनाच्याविरुद्ध कंबर बाधिली होती हे खरें आहे परतु, मराठयाच्याप्रमाणें टिकाव धरून बसण्याइतका चिवटपणा बुंदेल्याच्या अगीं नसल्यामुळें स्वराज्याचें बीं त्या प्रांतात जसें रुजावें तसे रुजलें नाहीं महाराष्ट्राबाहेरील हिंदुस्थानातील इतर प्राताची ही अशी स्थिति होती स्वत त्या लोकाच्या अगीं स्वधर्माचें संरक्षण व स्वराज्याची स्थापना करण्याचें सामर्थ्य नव्हतें. तेव्हां ह्या लोकाना यवनाच्या कचाटींतून सोडवून आपल्या अमलाखालीं आणावें व हिंदुधर्माचें व गोब्राह्मणाचें प्रतिपालन करावे असा महाराष्ट्रातील कर्त्या पुरुषाचा त्यावेळीं विचार झाला १७२० च्या पुढें मराठयानीं आपल्या सत्तेचे जाळें जे सर्वत्र हिंदुस्थानभर पसरिलें त्याचें मुख्य कारण हा विचार होय १६८६ पासून १७९६ पर्यंत कोणताहि महत्त्वाचा तह घेतला असता त्यात स्वराज्याचें व स्वधर्माचें कलम नाहीं असें बहुश व्हावयाचें नाहीं

मराठयाची सत्ता सर्व हिंदुस्थानभर पसरण्यास वर सांगितलेला विचार मुख्य कारण झाला ह्या विचारानें प्रोत्साहित होऊन मराठयानी यवनाच्या हातून १७६० च्या सुमाराला बहुतेक सर्व हिंदुस्थान सोडविलें परतु सोडविलेल्या प्रातात आपली सत्ता कायम करण्यास जे उपाय योजिले पाहिजेत ते १७२० पासून १७६० पर्यंत योजिले गेले नाहींत. खुद्द महाराष्ट्रात १६४० पासून १७०७ पर्यंत स्वराज्यस्थापनेच्या वेळीं जे उपाय योजिले गेले त्याचा उपयोग महाराष्ट्रेतर प्रातात १७२० पासून १७६० पर्यंत जे मुत्सद्दी झाले त्यानीं केला नाहीं स्वराज्यस्थापनेची कल्पना महाराष्ट्रातील विचारी पुरुषाच्या मनात जेव्हा प्रथम आली तेव्हा यवनाच्यासबधीं द्वेष व स्वधर्मासबधीं प्रेम महाराष्ट्रातील सामान्य जनाच्या मनात भरवून देण्याकरिता कथा, पुराणें, यात्रा वगैरे सस्थाच्या द्वारें कित्येक पिढ्या प्रयत्न चालले होते त्याच्या योगानें महाराष्ट्रातील लोकमत जागृत झालें व सर्व लोकाची एकजूट बनविण्याचें बिकट कृत्य साध्य होणें शक्य झालें पुढें शिवाजी महाराजानीं स्वराज्याची मुहूर्तमेढ १६४६ त रोविल्यावर निराळेंच एक सकट उद्भवलें. तें हें कीं, महाराजाच्या सेवकसमुदायात ह्मणजे मुत्सद्दीमडळात व सेनानायकात परस्पर मत्सरभाव उत्पन्न होऊ लागला व स्वामिहित व देशहित साधण्याच्या कामीं व्यत्यय येऊ लागले (समर्थांचा सेवाधर्म, दासबोध) तेव्हा समर्थांसारिख्या थोर विभूति पुढें येऊन त्यानीं ह्या स्वामिद्रोहरूपी व देशद्रोहरूपी रोगांचे उत्पाटन केलें (सेवाधर्म, दासबोध). आयुष्याची इतिकर्तव्यता काय, स्वामिद्रोह व देशद्रोह केल्यापासून आपलेच अहित आपण कसें करितों, वगैरे विषयाची चर्चा करून, कुचर सेवकाना ताळ्यावर आणण्यास सुचर

सेवकांची भक्ति दृढ करण्यास लोकांचे विचार सन्मार्गास लावण्यास व राजाला नीतीनें वर्तन करविण्यास, समर्थांसारख्या थोर विचारी महापुरुषांच्या प्रयत्नांचा अत्यंत उपयोग झाला महाराष्ट्रांत स्वराज्य स्थापण्याच्या कामीं मराठ्यांच्या शौर्याचें व मराठ्यांच्या जुटीचें जितकें साहाय्य झालें तितकेंच, किंबहुना त्याहूनहि जास्त साहाय्य समर्थांच्या उपदेशाचें झालें राष्ट्रांतील लोकांना दिशा दाखविण्यास असल्या महात्म्यांची अवश्यकता सदा असते समर्थ १६८१ त वारले तदनंतर पंचवीस तीस वर्षे समर्थांच्या उक्तींचा नाद महाराष्ट्रांतील लोकांच्या कानांत घुमत होता या नादाच्या गुर्गीत मराठ्यांनीं १७२० पर्यंत स्वराज्याची स्थापना केली पुढें बाजीराव बल्लाळानें व बाळाजी बाजीरावानें हिंदुपद बादशाहीची स्थापना करण्याच्या इरादानें बहुतेक सर्व हिंदुस्थान देश पादाक्रांत केला त्यावळीं या मुत्सद्यांवर तिहेरी जोखीम आलें पूर्वी शिवाजी व रामदास यांच्या वेळीं (१) सामान्य जनांचीं मनें तयार करावयाचीं व (२) सेवकलोकांत मत्सर शिरूं द्यावयाचा नाहीं एवढें दुहेरीच जोखीम त्यावेळच्या मुत्सद्यांच्या व विचारी पुरुषांच्या शिरावर होतें आतां (१) सातारच्या महाराजांचें सूत्र राखावयाचें (२) राजमंडळांतील व इतर सरदारांची मनधरणी करावयाचें (३) व जिंकिलेल्या प्रदेशांतील लोकांचीं मनें आपल्याकडे वळवून घ्यावयाचें तिहेरी काम बाजीराव बल्लाळ व बाळाजी बाजीराव या मुत्सद्यांना अवश्य झालें या तिहेरी कामाचें पहिलें कलम म्हणजे शाहूराजाचें सूत्र राखण्याचें काम या मुत्सद्यांनीं उत्तम साधिलें त्या कामीं धावडशी येथील भार्गवराम बोवाचें साहाय्य पेशव्यांना चांगलें झालें भार्गवरामाचें शाहूवर वजन फार असून बाजीराव बल्लाळ व बाळाजी बाजीराव यांच्याकडेहि पोटच्या पोराप्रमाणें त्याचा ओढा असे त्यामुळें शाहूचें मन न दुखवितां पेशव्यांचें हित करून देणें धावडशीकर स्वामींना शक्य झालें ज्याप्रमाणें शाहूराजाचें सूत्र प्रयत्नानें राखिलें त्याप्रमाणें सरदारांची मनधरणी करण्यास व जिंकिलेल्या प्रदेशांतील लोकांचीं मनें मराठ्यांच्याकडे वळवून घेण्यास पेशव्यांनीं कांहीं व्यवस्था केली होती असें दिसत नाहीं कामगांवकर वासुदेवदीक्षित ढोक्यांस व काशीस राहून सवाईमाधवरावांच्या राज्यांत व काशीकर ब्राह्मणांत कांहीं खटपट करीत असत परंतु त्यांच्या खटपटीहूनहि अवाढव्य खटपट करणारे व विचार पसरविणारे महापुरुष मराठ्यांच्या वाढत्या साम्राज्यांत एक जूट उत्पन्न करण्यास हवे होते कानडे तेलंग द्रवीड, गुजराथी, बुंदेले, रांगडे पुरभय्ये, शीख वगैरे लोकांच्या मनांत महाराष्ट्रधर्माविषयीं प्रेम उत्पन्न करण्याकरितां कोणत्याहि संस्था पेशव्यांनीं स्थापलेल्या दिसत नाहींत किंवा त्या कामीं कोणा महापुरुषाचें साहाय्य घेतलेलेंहि आढळत नाहीं यामुळें तरवारीच्या जोरावर व मुत्सद्यांच्या युक्तीवर भिस्त ठेवून पेशव्यांना हिंदुस्थानांत आपली सत्ता चालवावी लागे मुसल्मानांप्रमाणें पशवेहि परकीय आहेत असा दुजाभाव जिंकलेल्या प्रदेशांत कायम राही व परशत्रु आला असतां पेशव्यांचें जूं झुगारून देण्यास तेथील लोक तयार असत आपली सत्ता किती अस्थिर आहे याचा अनुभव

पेशव्यांना पानिपतच्या मोहिमेत पहिल्यांदा आला व तो मोठा भयानक आला त्या वेळी हिंदुस्थानांतील यच्चयावत् लोक मराठ्यांच्या विरुद्ध झाले. पानिपतची शेवटची लढाई होईतोपर्यंत त्या लोकांचा द्वेष पुरता करून आला नाहीं हें कबूल आहे सदाशिवराव विजयी झाला असता तर तो द्वेष कधीं रूनहि न येता हेहि कबूल आहे. परतु, अपजय झाला असता हे सर्व लोक आपल्याला खाऊन टाकतील हे समजत असूनहि पेशव्यांनीं त्याचा उपशम करण्याची कांहीं एक खटपट केली नाहीं हेहि कबूल केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं जिंकलेल्या लोकांचीं मनें आकर्षून घेण्यास व नवीन वळणावर नेण्यास पेशव्यांनीं व्यवस्थित प्रयत्न केले नाहींत हा त्याचा मोठा दोष होता परतु तो दुसऱ्या एका दोषाच्या मानाने केवळ क्षुद्र आहे असें दृष्टोत्पत्तीस येईल मल्हारराव होळकर, गोविंदपंत बुंदेले वगैरे कपटी, कुचर व स्वामिद्रोही सरदारांना ताळ्यावर व वठणीस आणण्यास पेशव्यांनीं कांहींच व्यवस्था केली नाहीं त्या सरदारांची स्वामिभक्ति कायम असती म्हणजे जिंकलेल्या प्रदेशांतील लोकांना जुलमाने वागवूनहि आपली सत्ता पेशव्यांना कायम ठेविता आली असती कदाचित् प्रथम प्रथम लहान महान बडें झालीं असतीं परतु घरातल्या घरात भेद होऊन नाश होण्यापेक्षा तीं बडें झालेलीं पुरवलीं असतीं ह्यासंबधाने रघुनाथरावदादानें एक मार्मिक वाक्य लेखांक २ त लिहिले आहे तो म्हणतो, " स्वजनविरोध व परराज्यातील कलहाचें मूळ अजीपासूनच लागलें आहे " साराश, शिवाजीप्रमाणेंच बाळाजी बाजीरावानें व सदाशिव चिमणाजीनें हें स्वजनविरोधाचें बंड आधीं मोडून टाकिलें पाहिजे होतें सरदारांची मनधरणी करण्याचें काम केवळ दपटशानें किंवा गोड बोलण्यानें भागण्याजोगें नव्हतें त्याला रामदासासारखेच तिऱ्हाईत गृहस्थ सरदारांची कानउघाडणी करण्यास, हिंदुपदपातशाहीची दिशा दाखवून देण्यास व स्वामिभक्तीचें शिक्षण लावण्यास ह्या वेळीं हवे होते

परतु १७५० पासून १७६१ पर्यंतच्या अवधींत रामदासासारिख्याचा टाहो काहीं उपयोगीं पडला असता किंवा कसे ह्याची शकाच आहे शिवाजीच्या वेळीं रामदासाला काहीं मर्यादित व विवक्षित प्रदेशांत उपदेश द्यावयाचा असल्यामुळें त्याचें बोलणें सर्वांना ऐकू जाणें शक्य होतें आता महाराष्ट्रसाम्राज्याची मर्यादा बहुतेक आसमुद्र पसरली होती मराठ्यांचे सरदार हिंदुस्थानांतील दूरदूरच्या प्रदेशात वर्षेच्यावर्षे वास्तव्य करून राहिले होते त्यांना स्थानिक प्रीतीनें व स्थानिक द्वेषानें पछाडलेले होते त्यांची व पेशव्यांची भेट दहा दहा पांच पाच वर्षांनींहि झाली तर होत असे अशांचीं मनें सन्मार्गीं राखण्यास पेशव्यांच्या वतीनें शेंकडों रामदास वेळोवेळीं टोले मारण्यास त्यांजवळ राहिले पाहिजे होते ज्यावेळीं एकहि रामदास सबंद महाराष्ट्रसाम्राज्यांत नव्हता त्यावेळी शेंकडों रामदास असण्याची अपेक्षा करणें प्राय दुरापास्त होतें साराश, सरदारांच्या उच्छृंखलवृत्तीला आळा घालतां येण्याजोगीं साधनें त्याकालीं पेशव्यांच्या जवळ नव्हतीं असेंच कबूल करणें ओघास येतें सरदारांच्याप्रमाणें जिंकलेल्या प्रांतांतील लोकांचीं मनें

आकर्षून घेण्याचींहि साधनें पेशव्यांच्या जवळ नव्हतीं कथा पुराणें, यात्रा वगैरे संस्था सतराव्या शतकांतल्याप्रमाणें अठराव्या शतकातहि चालू होत्या परंतु सतराव्या शतकांतला जिवंतपणा अठराव्या शतकांतील कथापुराणांत राहिला नव्हता यथेंप्रमाण मराठ्यांच्या राजकारणाला सरदारांचीं व प्रजेचीं मनें उपयागीं पडण्यास योग्य जेणेंकरून होतात अशी–प्रथ व्याख्यानें वगैरे–साधनसपत्ति पेशव्यांनीं तयार न केल्यामुळें हिंदुस्थानातील मराठ सरदार व तद्देशीय संस्थानिक व सामान्यजन पानिपतच्या मोहिमेच्या अगादर व नंतर मराठ्यांच्याविरुद्ध उठले ह्यांत तिळमात्र सशय नाहीं प्रथसमूहाचा, धर्मव्याख्यानांचा साधुसतांचा व यात्राजत्रांचा उपयोग राष्ट्रांतील लोकांच्या मनाला नीट वळण देण्यास केवढा मोठा होतो ही गोष्ट शहाजी व शिवाजी ह्यांच्या मनात जशी बिंबली हाती तशी बाळाजी बाजीरावाच्या व सदाशिव चिमणाजीच्या मनांत भरलेली दिसत नाहीं शिवाजी व बाळाजी ह्यांच्यामधील महदतर हेंच होय राज्यें मिळविण्यास जसा तोफांचा व शिपायांचा उपयोग होतो तसा तीं कायम राखण्यास व जतन करण्यास व्याख्यानांचा व विचारी पुरुषांचाहि होतो

हें तत्त्व पेशव्यांच्या ध्यानांत कां आलें नाहीं ह्याचें कारण शोधण्यास फारसें लांब जावयास नको त्या वेळीं महाराष्ट्रांत विद्येची व शिक्षणाची स्थिति कशी होती ह्याचा विचार केला असतां ह्या कारणाची अटकळ बांधितां येण्यासारखी आहे त्या वेळच्या विद्येचे स्थूल मानानें तीन भाग करितां येतील —(१) वैदिक (२) शास्त्रीय व (३) व्यावहारिक वैदिक ब्राह्मण दश ग्रथांचें पठन करीत षट्शास्त्रांचा जिम्मा शास्त्रीपंडितांनीं घेतला होता व ब्राह्मणवैश्यादि इतरजन व्यवहारास उपयोगीं जें ज्ञान तें संपादन करीत वैदिक व शास्त्रीपंडित ह्यांना राजाश्रय असे व व्यवहारिक शिक्षणाच्या शाळेंतील पंतोजींना लोकाश्रय असे व्यवहारशिक्षणांत अक्षरांचे किते संसारचोपडी परावर्तीगणित मराठ्यांच्या व मुसुलमानांच्या बखरी व तवारिखा विक्रमबत्तीशी वेताळपचविशी शुकबहात्तरी स्फुटचा लिखी भारत भागवत व रामायण ह्या ' इतिहासग्रंथांतील " आख्यानांच्या मराठी बखरी, रामरक्षादि स्तोत्रें जमाखर्चाच्या पद्धति भूमापन पत्रें लिहिण्याचें मायने, मराठी कविता वगैरेंचा समावेश होत असे पुरुषांप्रमाणें अत्यंत कुलीन स्त्रियांनाहि लिहितां वाचतां येत असे व्यवहारशिक्षण बहुतक सर्व ब्राह्मणांना वैश्यांना व उच्चप्रतीच्या मराठ्यांना मिळत असे गृहस्थ ब्राह्मण व मराठे ह्यांचे धंद्याच्या मानानें तीन वर्ग करितां येतील –(१) स्वतःची शेतवाडी पहाणारे (२) कारकुनीचा धंदा करणारे, (३) व शिपायगिरीचा पेशा स्वीकारणारे ह्या तिन्ही वर्गांतील लोकांना वर सांगितलेल्या व्यवहारशिक्षणाच्या पलीकडे माहिती नव्हती म्हणजे वंशपरत्वें येणाऱ्या जगाच्या अनुभवाखेरीज जास्त कांहीं एक नसे कारकुनांना व शिपायांना हिंदुस्थानचें भूज्ञान स्वतः हिंडून जें कांहीं मिळे त्यापलीकडे बिलकुल नसे हिंदुस्थानाच्यातिरिक्त इतर देशांचें भूज्ञान ह्या लोकांना कांहींच नसे निपाणी-जवळ भाज येथील कुळकर्ण्यांच्या येथें मला एक अठराव्या शतकांतील पृथ्वीचा नकाशा

सांपडला त्यांत राशनमुद्रात्मक पृथ्वी शेषाच्या मस्तकावर दिली असून, चीन, इंग्लंड, रावणाची लंका वगैरे देशांच्या दिशा स्थूल मानानें बरोबर दाखविल्या आहेत व हिंदुस्थान चतुष्कोणाकृति काढिला असून तासगाव हिंदुस्थानचा मध्य धरिला आहे. परंतु हे भूगोलज्ञान सामान्य जनानें झालें त्यांत पेशवे व त्यांचे सरदार ह्यांचे भूगोलज्ञान ह्या लोकांच्यापेक्षा अर्थात् जास्त विस्तृत व व्यवस्थित असे फिरंगी, फरांसिस, वलंदेज, डिंगमार, आफ्रदोर, दुराणी, तुराणी, अरब, गिलच्ये, हबशी, नामक्र, तुर्क यवन, इराणी, शिद्दी, इंग्रज, मोरस, आफरीदी, वगैरे अठरा टोपीवाल्यांचे देश, व हिंदुस्थानांतील राजांचे छपन्न देश पेशव्यांना व त्यांच्या मुत्सद्यांना कित्येक नावानें व कित्येक स्वदर्शनें माहीत होते देशोदेशींचे वकील पेशव्यांच्या दरबारीं मोठ्या इतमामानें रहात असत (का पत्रें, यादी वगैरे १३४) त्याजपासूनहि त्यांच्या देशांची माहिती पेशव्यांना मिळत असण्याचा अवश्य संभव आहे हिंदुस्थानांतील निरनिराळ्या प्रांतांचे नकाशे पेशव्यांजवळ असत. लढाया झाल्या म्हणजे तह ज्याअर्थी होत त्याअर्थी पेशव्यांजवळ नकाशे असत हे सद्दाम सांगण्यात विशेष मुद्दा आहे असें नाही महाराष्ट्रांत बखरी वाचण्याचा व लिहिण्याचा प्रघात फार असे तेव्हां मराठ्यांच्या व यवनांच्या इतिहासाचें ज्ञान महाराष्ट्रांत बहुश सार्वत्रिक होतें असे म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही पाणिपतच्या बखरीचा कर्ता रघुनाथ यादव यानें त्या बखरीच्या १९ व्या पृष्ठावर मराठ्यांच्या सर्वव्यापी सत्तेचा पसार कसकसा होत गेला व सर्व हिंदुस्थान हिंदुमय करून टाकण्याचा मराठ्यांचा मनोदय होता वगैरे गोष्टी अवदालीच्या तोंडून वदविल्या आहेत त्यावरून इतिहास व भूगोल ह्यांचे ज्ञान रघुनाथ यादवाला थोडें थोडकें नव्हतें असें दिसून येतें रूमशाम म्हणजे कुस्तुतुनिया येथें इ स १७३० पासून १७५४ पर्यंत राज्य करणाऱ्या सुलतान महमदाचेंहि नाव रघुनाथ यादवाला माहीत होतें (र या पा ब पृ १९, टीप) असें त्यावरून ठरतें भूगोल व इतिहास ह्यांची माहिती बाळाजी बाजीरावाला व सदाशिव चिमणाजीला आपल्या कामापुरती यथास्थित होती ह्यांत संशय नाही परंतु, युरोपांत तत्कालीन दरबारांतून म्हणजे पंधरावा लुई, वडा फ्रेडरिक, दुसरा जार्ज ह्यांच्या दरबारांतून व राज्यांतून भूगोलाचें व इतिहासाचें जे ज्ञान त्यावेळीं होतें त्याच्या मानानें पेशव्यांच्या दरबारचें इतिहासाचें व भूगोलाचें ज्ञान अगदींच क्षुद्र होतें हे कबूल करणें योग्य आहे कपिल, कणाद वगैरे पुराणमुनींनीं प्रणीत शास्त्रांच्या व्यतिरिक्त यूरोपांत ठाऊक असलेल्या शास्त्रांचा गंधहि पेशव्यांच्या राज्यांत कोणाला नव्हता पाठशाळा, विद्यापीठें, विद्वत्सभा, अजबखाने, वादसभा, शोधसभा, पृथ्वीपर्यटणें, वगैरे यूरोपियन संस्था पेशव्यांच्या राज्यांत नव्हत्या इतकेंच नव्हे, तर त्या दुसरीकडे कोठें आहेत किंवा काय ह्याचाहि पत्ता महाराष्ट्रांत कोणाला नव्हता ह्या नकारात्मक वाक्याचा इत्यर्थ एवढाच की १८ व्या शतकाच्या पूर्वार्धांत व उत्तरार्धांत मराठ्यांची संस्कृति यूरोपांतील प्रगत राष्ट्रांच्या संस्कृतीहून कमी दर्जाची होती ती कोणकोणत्या गोष्टींत तशी होती त्याचा अंशत निर्देश वर झालाच आहे एक दोन विशेष मुद्याचा विचार पुढें करितों

झालें (१७) पश्चिमोत्तर प्रदेशांत शिख लोकांची सत्ता स्थापन होऊन वाढीस लागली (१८) बंगाल्यांत व मद्रासेंत इंग्रजांची सत्ता कायमची स्थापिली गेली १७६१ च्या पुढें हिंदुस्थानची पातशाही मिळविण्याची चढाओढ इंग्रज व मराठे यांच्यामध्यें लागली तिची आस्ते आस्ते वाढ १७९६ पर्यंत होत होती नानाफडणिसाच्या शहाणपणानें इतर संस्थानांप्रमाणें मराठ्यांना इंग्रजांनीं गिळलें नाहीं इतकेंच कायतें श्रेय नानांच्या मुसद्देगिरीस देतां येतें परंतु इंग्रजांची संस्कृति मराठ्यांच्या संस्कृतीहून श्रेष्ठ होती ही गोष्ट लक्ष्यांत आणिली असतां एवढें देखील श्रेय मिळविणें म्हणजे मोठीच कर्तबगारी करणें होय असें निःपक्षपातानें कबूल करणें भाग पडतें व (१९) अबदालीला पानिपतच्या मोहिमेपासून कांहीं एक फायदा झाला नाहीं मराठ्यांची हानि झाली खरी परंतु अबदालीच्यांतहि फारसा राम राहिला नाहीं जर त्याच्या अंगीं कांहीं सामर्थ्य राहिलें असतें तर तो बाबराप्रमाणें हिंदुस्थानांत रहाता परंतु पानिपतची लढाई झाल्याबरोबर त्यानें तडक विलायतेचा रस्ता धरिला तो दिल्लीचा पातशाहाहि झाला नाहीं त्याला पंजाबांतील प्रांतहि मिळाला नाहीं व त्याला म्हणण्यासारखी लूटहि मिळाली नाहीं एवंच अबदालीनें हिंदुस्थानांत येऊन कांहींच साधिलें नाहीं ! ! ! मग त्यानें हा खटाटोप कशाकरितां केला ? स्वार्थ त्यानें कोणता साधिला ? परमार्थ त्याला कोणता लाभला ?

ते के न जानीमहे ' म्हणून कोणी संस्कृत कवि आश्चर्यानें उद्गार काढतो ते खरे आहेत (२०) गोविंदपंतान्या पुत्रांना किंवा अनुयायांना पानिपतच्या मोहिमेंत व लढाईंत कुचराई केल्याबद्दल कांहीं एक प्रायश्चित्त मिळालें नाहीं योग्य चाकरी न केल्यास पुढें लढाई झाल्यानंतर फार कठीण जाईल वगैरे धमकीचीं पत्रें सदाशिवरावानें गोविंदपंताला लिहिलीं होतीं परंतु गोविंदपंताची हरामखोरी बाळाजी बाजीरावाला माहीत नसल्यामुळें १६ जानेवारी १७६१ ला म्हणजे पानिपतची लढाई होऊन तीन दिवसांनीं व गोविंदपंत मारल्यापासून २५ दिवसांनीं बाळाजी बाजीरावानें गंगाधरपंताला समाधानाचें पत्र पाठविलें त्यात गोविंदपंताची तारीफ केली होती (मराठ्यांचे पराक्रम पृष्ठ १४७) यावरून असें दिसतें कीं सदाशिवरावभाऊनें व नारो शंकरानें मोहीम होत असतांना गोविंदपंतास पाठविलेलीं पत्रें १६ जानेवारी १७६१ पर्यंत पेशव्यांच्या नजरेस पडलीं नाहींत पुढेंहि कधीं हीं पत्रें पेशव्यांच्या नजरेस पडलीं नाहींत पानिपतची मोहीम चालू असतां सदाशिवराव भाऊचीं नारो शंकराचीं बाळाजी बाजीरावाचीं व इतर लोकांचीं गोविंदपंताला आलेलीं सर्व पत्रें खेरड्यांच्याजवळ राहिलीं हीं पत्रें खरड्यांच्या हातांत यण्याचें कारण नक्की काय असावें तें कळत नाहीं परंतु गोविंदपंताच्या विरुद्ध पुरावा म्हणून खेरड्यांनीं त्यांचा साठा धरला असावा असा तर्क करणें साहजिक आहे पानिपतची मोहीम झाल्यावर खरें म्हटलें असतां गोविंदपंत बुंदेल्याचें कृष्ण कारस्थान बाहेर पडावयाचें परंतु खरड्यांची गोविंदपंताच्या चिरंजीवांनीं मूठ दाबिली म्हणा किंवा रघुनाथरावदादा व सखारामपंत मार्कीस यांच्या अंतस्थ मसलतीनें म्हणा गोविंदपंताचें हे बिंग

बाहेर पडले नाहीं नाहीं तर, मल्हाररावासारख्याचाहि समाचार घेण्यास ज्याने मागे पुढे पाहिलें नाहीं त्या माधवरावानें गोविंदपंतांच्या वंशजांना शिक्षा दिल्यावांचून सोडिले असतें असें संभवत नाहीं गोविंदपंताच्या वर्तनाची चौकशी करण्यास बाळाजी बाजीरावास स्वास्थ्यहि नव्हतें व वेळहि नव्हता पानिपत येथील भयंकर वृत्त ऐकून बाळाजीच्या मनानें पराकाष्टेची धास्ती घेतली व तेव्हांपासून कामकाज बघण्याला त्याचें मन घेईना ह्या अवधींत बहुतेक सर्व कारभार रघुनाथरावदादा व सखारामबापू या दोघांनीं आवरला होता ह्या दोघांनीं सदाशिवरावभाऊला विघ्नें आणण्याचें काम चालविलें होतें असा बळकट संशय घेण्यास कारणें आहेत (ऐतिहासिकलेखसंग्रह. २५ ,७१) ह्या विघ्नें आणण्याच्या खटपटींत गोविंदपंत व त्याचे चिरंजीव आणि येरंडे हे एकेक किंवा सर्व मिळून एकाच वेळीं, किंवा एका पाठीमागून एक समयानुसार, निरनिराळ्या कार्याकरिता निरनिराळ्या कारणांनीं प्रोत्साहित होऊन, सदाशिवरावाच्या विरुद्ध गेले असावे व पुढे केलेली कारस्थानें गोपन करणें सर्वांनाच इष्ट व सोयीचें वाटलें असावें असा संशय येतो उत्तरेकडील सरदारांचीं मनें कलुषित करण्यास कारण काहीं अंशीं सखारामबापू झाला असें ह्मणण्यास आधार आहे तसेंच, बाळाजी बाजीराव ज्या दिवशीं दिवंगत झाले त्या दिवशीं गारद्यांचा दंगा होणार होता (लेखांक २८३), त्यांत रघुनाथरावाचें व सखारामबापूचें अंग असावें असा संशय येतो रघुनाथरावानें हा दंगा जागच्या जागीं जिरविला असें जरी पत्रांत लिहिलें आहे तत्रापि हीच गोष्ट रघुनाथरावाच्या विरुद्ध पुराव्याच्या रूपानें आणिता येण्याजोगी आहे सखारामाचीं कारस्थानें अशींच भूल पाडणारीं असत आपणच दंगा करवावयाचा, आपणच तो मोडण्याचें श्रेय घ्यावयाचें व घटकेंत आपणच राजनिष्ठ बनावयाचें, हे सर्व खेळ सखारामाचे होत ! त्यावेळचीं सखारामबापूचीं व रघुनाथरावाचीं पत्रें जर पुढें मागें कोठें सांपडलीं तर त्यांत ह्यासंबंधीं उल्लेख अवश्य निघेल असें भविष्य करून ठेवण्यास हरकत नाहीं असो सखारामाच्या कारस्थानानें गोविंदपंताच्या चिरंजीवाचा बचाव झाला हाच संशय दृढ होतो गोविंदपंताच्या विरुद्ध पुराव्याचीं पत्रें येरंड्यानें जी दडवून व लपवून वाई येथें आपल्या वाड्यांत ठेविलीं तीं हा कालपर्यंत कोणाच्या दृष्टीस पडलीं नाहींत पेशव्यांच्याहि ती दृष्टीस पडली नाहींत व ग्रांटडफच्याहि नाहींत त्यामुळें गोविंदपंताचा संशय कोणालाच आला नाहीं अर्थात् पानिपतच्या मोहिमेचें मुख्य सूत्र कोठें होतें व खरें स्वरूप काय होतें तेंहि आजपर्यंत कळलें नव्हतें सध्या ह्या ग्रंथांत छापलेल्या पत्रांच्या द्वारें ह्या स्वरूपाच्या काहीं भागाचा उलगडा झाला आहे. राहिलेल्या भागाचा उलगडा, मल्हाररावाचा, रघुनाथरावदादाचा व सखाराम भगवंताचा ह्या वेळचा पत्रव्यवहार सांपडे तोंपर्यंत, व्हावयाचा नाहीं (२१) रघुनाथरावदादाचें व सखारामबापूचें खरें स्वरूप बाहेर पडण्यास संधि मिळाली सखारामबापूच्या सल्ल्यानें रघुनाथरावानें माधवरावाशीं लढाई आरंभून राज्याधिकार मिळविण्याचा प्रयत्न केला सखाराम कलिपुरुष आहे अशी गोपाळराव पटवर्धनाची खात्री झालेली होती परंतु, बाळाजी बाजीरावाचा सखारामावरती

पूर्ण विश्वास होता तो किती अस्थानीं होता हें पानिपतची लढाई झाल्यानंतर स्पष्टपणें कळून आलें

विवेचन आठवें

१७१० पासून १७६१ पर्यंतच्या मराठ्यांच्या इतिहासाचा थोडाबहुत उलगडा करण्याचा अल्प प्रयत्न मागील सात विवेचनांत केला आहे त्यावरून असें मत होतें कीं काव्येतिहाससंग्रह ऐतिहासिकलेखसंग्रह व प्रस्तुतचा ग्रंथ ह्या तीन पुस्तकांत जो पत्रव्यवहार सांपडला आहे तो अत्यंत त्रोटक आहे ह्या दहा वर्षांत मराठ्यांचा खटाटोप केवढा अघाडव्य होता हें दाखविण्यास त्याचा उपयोग झाला आहे हें खरें आहे परंतु ह्या खटाटोपाचा व त्याच्या निरनिराळ्या अंगांचा सविस्तर सकारण व विश्वसनीय वृत्तांत देतां येण्यास अद्यापि पुष्कळच आपल्याशी पत्रव्यवहार सांपडला पाहिजे तो कोठें व कोणापाशीं सांपडेल ह्याचा खुलासा व्हावा म्हणून ह्या ग्रंथाच्या शेवटीं व्यक्तींच्या नावांचें एक विस्तृत परिशिष्ट दिलें आहे त्या व्यक्तींच्या राहण्याच्या स्थळांचा शोध काढून त्यांचीं दफ्तरें तपासलीं पाहिजेत इनाम कमिशनच्या वेळीं महाराष्ट्रांतील बहुतेक गांवचीं दफ्तरें इंग्रजसरकारानें तपासलीं आहेत त्यांतील सनदा वगैरे कामाचे कागद वगळून बाकीचे सव किंवा बहुतेक कागद अद्याप जमेच्या तसेच आहेत ते तपासण्याचें काम त्या त्या प्रांतांतील व गांवांतील शोधक लोकांनीं केलें पाहिजे किंवा एखादी इतिहासाच्या साधनांची शोध करणारी मंडळी स्थापण्यांत येऊन तिच्या सभासदांनीं हें काम करण्याचें पत्करिलें पाहिजे शोध करणारे गृहस्थ इतिहासज्ञ असल्यावांचून दफ्तरें नीट तपासलीं जाणार नाहींत कित्येक दफ्तरांच्या मालकांना आपल्या दफ्तरांत काय आहे हें माहीत नसण्याचा बहुत संभव असतो शिवाय कोणी शोधक त्यांच्याकडे शोध करावयास गेल्यास त्याला नकारात्मक उत्तर देण्याची इतिहासाच्या औदासीन्यामुळें त्यांना सवय लागलेली असते क्वचित् कोठें इतिहासाचें महत्त्व जाणणारें दफ्तरांचे मालक आढळतात आपण स्वतः दफ्तर पाहून इतिहासाच्या उपयोगी कागद काढून देऊं म्हणून त्यांचा आग्रह असतो परंतु शोधकांनीं स्वतःच दफ्तर पहावें हें उत्तम इतिहासाला उपयोगीं कागदपत्र टाकून देण्याचें व निरुपयोगीं पत्रें दिसावयाला चांगलीं दिसतात म्हणून दाखविण्याचें व्यसन कित्येकांना लागलेलें माझ्या पाहण्यांत आहे ह्याकरितां होईल तितकें करून शोधकांनीं स्वतः रुमाल, कागद व गाठोडा तपासावा हें विशेष फायद्याचें आहे

विवेचन नववें

पहिल्या विवेचनांत मांडलेल्या पद्धतीचा किंवा पद्धतीच्या अभावाचा विचार करून मराठ्यांचा इतिहास भौतिक व आत्मिक अशा दोन्ही पद्धतींनीं लिहिला असतां सर्वांगांनीं संपूर्ण होईल म्हणून सांगितलें आहे हा सर्वांगांनीं संपूर्ण असा इतिहास लिहावयाचा झाल्यास म्हणजे अगोदर नानातऱ्हेची तयारी झाली पाहिजे प्रथम धर्म नीति विद्या, समाज, व्यापार, कृषि, कलाकौशल्य कायदेकानू राजकारण, माहिमा वगैरे प्रकरणांसंबंधीं भरसक

कागदपत्र शुद्ध छापले गेले पाहिजेत त्यावरून त्या त्या प्रकरणांतील प्रसगांचा कालनिर्णय केला पाहिजे व नतर मराठयाच्या इतिहासाची इमारत रचण्यास हात घातला पाहिजे ही पूर्वीची मेहनत होण्याच्या अगोदर मराठयाचा इतिहास लिहिण्याचा प्रयत्न केला असता तो नानातऱ्हेने अपूर्ण व अविश्वसनीय होण्याची बहुतेक खात्री आहे आजपर्यंत मराठ्याचा इतिहास आपापल्या मतीप्रमाणें सपूर्ण अथवा अशत लिहिण्याचा प्रयत्न काहीं लोकानीं केला आहे. शिवाजी, सभाजी, शाहू, बाजीराव, नाना फडणिस, हरिपत फडके, परशुराम भाऊ पटवर्धन, बापु गोखले, अहिल्याबाई होळकर, मल्हारराव होळकर, गोविंदपत बुंदेले, महादजी शिदे, रामदासस्वामी, जयरामस्वामी, वगैरे ऐतिहासिक पुरुषाचीं चरित्रें आजपर्यंत छापून प्रसिद्ध झालीं आहेत तसेच मराठयाच्या समग्र चरित्राचे इतिहासहि कित्येक बाहेर पडले आहेत परतु, ह्या चरित्रापैकीं व इतिहासापैकीं फारच थोडयात ऐतिहासिक शोध करून व्यवस्थित रीतीनें प्रसगाच्या व पुरुषाच्या महत्त्वाप्रमाणें लिहिण्याचा प्रयत्न केलेला दृष्टीस पडतो जीं काहीं इतिहासाचीं साधनें आजपर्यंत छापलीं गेलीं आहेत त्याच्या आधारावर हीं पुस्तकें तयार केलेलीं आहेत आजपर्यंत मिळालेलीं साधनें कामाला पुरेशी आहेत अशी बहुतेक ग्रथकाराची तृप्ति झालेली दिसतें बखरींतून सांपडणारा मजकूर ग्राटडफच्या ग्रथातून सापडणारा आहे, तेव्हा तो ग्रथकार सर्वस्वी विश्वसनीय आहे असाहि कित्येकाचा ठाम ग्रह झालेला वाचण्यात येतो (लक्ष्मणराव चिपळोणकरकृत मराठयाचा इतिहास, प्रस्तावना) ग्राटडफच्या ग्रथातून मिळणाऱ्या माहितीपेक्षा जास्त माहिती काव्येतिहाससग्रहातील पत्रात आली असून डफच्या ग्रथांत बहुतेक सर्व महत्त्वाच्या गोष्टी आल्या आहेत इतकेंच नव्हें, तर कित्येकाचा बारीक पाल्हाळहि त्यानें केला आहे असेंहि एका ग्रथकाराचे ह्मणणे आहे (नातूकृत महादजीचें चरित्र, प्रस्तावना) सर्व बखरींचा एकीकृत आधार घेतला असतां तो विश्वासार्ह होतो असेंहि ह्या ग्रथकाराने प्रतिपादिलें आहे परतु, हीं सर्व विधानें भ्रामक आहेत हें मी ह्या प्रस्तावनेंत १७५० पासून १७६१ सालापर्यंतच्या इतिहासासबधानें तरी साधार दाखवून दिलें आहे माझ्या मतें, ग्राटडफचा ग्रंथ बहुत प्रकारें अपूर्ण आहे इतकेंच नव्हें, तर कित्येक ठिकाणीं तो अविश्वसनीयहि आहे त्यानें मराठ्याच्या इतिहासातील बहुतेक प्रसगांचें वर्णन दिलें आहे अशी बिलकुल गोष्ट नाही. आपल्या ग्रथाचे पहिले सोळा भाग बखरवजा समजावें ह्मणून तो स्वत लिहितो १७५० पासून १७६१ पर्यंतचा ग्रांटडफच्या ग्रथाचा भाग बखरींपेक्षा थोडासा बरा आहे, परतु ह्यापेक्षां जास्त शिफारस त्या ग्रथाची करितां येत नाहीं ह्मणून मागें मीं सिद्ध करून दाखविलें आहे असें असून त्याचा ग्रथ बहुतेक पूर्ण आहे ह्मणून जे कित्येक लोक ह्मणतात तो केवळ गैर समजुतीचा प्रकार आहे तसेंच ग्राटडफचा ग्रथ आधाराला घेऊन ज्यांनीं ज्यानीं ह्मणून चरित्रे किंवा इतिहास लिहिले आहेत त्याचीहि किंमत ग्रांटडफच्या बरोबरच करणें रास्त आहे आजपर्यंत जितकीं ह्मणून चरित्रें किंवा इतिहास मराठींत लिहिले गेले आहेत तितक्याची व्यवस्था ही अशी आहे अशी जर व्यवस्था आहे तर मग मराठ्यांचा इतिहास लिहावा

तरी कसा असा प्रश्न साहजिक उद्भवतो त्याला उत्तर असें आहे कीं मराठ्यांचा इतिहास शास्त्रीय पद्धतीनें लिहिला तरच त्याला कांहीं किंमत देतां येईल इतिहास लिहिण्याला प्रस्तुतची संधि महाराष्ट्रांतील लोकांना मोठी उत्तम आली आहे इतिहास उत्तम तऱ्हेनें कसा लिहितां येइल याची फोड युरोपांतील शास्त्रज्ञांनी करून ठेविलेली आहे या फोडीचा फायदा करून घेऊन मराठ्यांच्या इतिहासाची इमारत उभारली पाहिजे युरोपांत सत राव्या व अठराव्या शतकांत इतिहासकारांनी व चरित्रकारांनी ज्या चुकया केल्या त्याच जर आपण एकोणिसाव्या शतकाच्या शेवटीं करूं लागलों तर एकोणिसाव्या शतकांतील युरोपाशीं आपला परिचय व्यर्थ झाला असें होईल मराठ्यांच्या इतिहासाचा अभ्यास करणाऱ्यांनीं खालील कलमें लक्ष्यांत बाळगिलीं पाहिजेत (१) कोणताहि पूर्वग्रह घेऊन इतिहास किंवा चरित्र लिहावयास लागू नये आतांपर्यंत लिहिलेल्या बहुतेक चरित्रांतून हा दोष ठळठळीत दिसून येतो महादजी शिंदे, गोविंदपंत बुंदेले परशराम भाऊ पटवर्धन बापू गोखले, पहिला बाजीराव वगैरे सर्व सेनानायक एकासारखे एक अप्रतिम योद्धे होते असा त्या त्या ग्रंथकारांचा सांगण्याचा झोंक असतो आतां पहिल्या बाजी रावाच्या बरोबरीचा यांपैकीं एकहि योद्धा बसवितां येणार नाहीं हें उघड आहे तसेंच बाजीरावाच्या खालोखाल महादजीच्या तोडीचा यांत एकहि सेनापति नाहीं परशरामभाऊ पटवर्धन दुय्यमप्रतीचा सेनानायक होता असें मला वाटतें गोविंदपंत बुंदले व बापू गोखले हे कनिष्ठ प्रतीचे सेनापति होत हें कोणीहि समंजस मनुष्य कबूल करील बापू गोखल्यानें तर कोण्याएका गोऱ्याचें सर्टिफिकेट घेऊन ठेविलें होतें! सर्टिफिकेटच्या सेनापतीची किती किंमत करावयाची तें मुद्दाम फोड करून सांगितलें पाहिजे असें नाहीं! हें सेनापतित्वासंबंधीं झालें कित्येकांचा पूर्वग्रह मराठे सर्वप्रकारें श्रेष्ठ होते असें दाखविण्याचा असतो कित्येकांचा याच्या उलट असतो तेव्हां पूर्वग्रहांना टाळा देणें ही मुख्य गोष्ट होय (२) भरपूर अस्सल माहिती मिळाल्याशिवाय चरित्र किंवा इतिहासाचा भाग लिहिण्याचा खटाटोप करूं नये (३) तशांतूनहि लिहावयाचा संकल्पच असेल तर आपल्याला माहिती कोणती नाहीं तें स्पष्ट लिहावें अस्सल भरपूर लेखसंग्रह जवळ असल्या वांचून जो कोणी इतिहास लिहावयाला जाईल त्याला माहिती नाहीं असा शेरा पुष्कळच प्रसंगांसंबंधीं द्यावा लागेल (४) अस्सल भरपूर माहितीवरून कांहीं सिद्धांत काढाव याचा तो काढावा हें चवथें कलम पहिल्या कलमाचेंच एका प्रकारचें रूपांतर आहे अशी समजूत होण्याचा संभव आहे परंतु, तसा प्रकार नाहीं पहिल्या कलमांत पूर्वग्रह प्रधान पद्धतीचा निर्देश केला आहे व या चवथ्या कलमांत पश्चाद्ग्रह प्रधान पद्धतीचा निर्देश केला आहे पूर्वग्रह मनसोक्त काढिलेलाच असतो पश्चाद्ग्रह अस्सल भरपूर आधारांवरून आलेला जो निष्कर्ष तोच घ्यावयाचा असतो अलीकडे जे इतिहास व चरित्र ग्रंथ लिहिले गेले आहेत त्यांत या पूर्वग्रहाच्या पद्धतीचें प्राधान्य विशेष दिसून येतें कित्येक ग्रंथांतून या दोन्ही पद्धतींची भेसळ झालेली आढळून येते उदाहरणार्थ एका ग्रंथांतील

शिवाजी महाराजांच्या अष्टप्रधानात्मक राज्यपद्धतीविषयीं क्लृप्ति पहा ह्या क्लृप्तींत तीन सिद्धात ठरवावयाचे आहेत (अ) शिवाजीची राज्यपद्धति अष्टप्रधानात्मक होती, (ब) ती मुसुलमानांच्या राज्यपद्धतीहून निराळी होती, (क) व यूरोपातील क्याबिनेट गव्हर्नमेंटसारखी ती होती ह्या क्लृप्तींतील पहिला भाग ह्मणजे (अ) तेवढा बहुवर्शी पश्चाद्ग्रहोत्पन्न ह्मणजे साधार आहे. शिवाजीच्या ज्या बखरी व एक दोन अस्सल कागदपत्र आजपर्यंत प्रसिद्ध झाले आहेत त्याच्या आधारावर शिवाजीची राज्यपद्धति (अष्ट) प्रधानात्मक होती असे विधान करण्यास काहीं एक हरकत नाही आता त्या प्रधानाची सख्या आठ होती किंवा त्याहून जास्त होती ह्या गोष्टीचा विचार करणें जरूर आहे काव्येतिहाससग्रहातील ४०४ हें पत्र शिवाजीच्या राज्याभिषेकाच्या वेळचा कानूजाब्ता आहे ह्या पत्रात मुख्य प्रधान, अमात्य, सचिव, सेनापति,, पडितराव, न्यायाधीश, मत्री, चिटणीस, सुमत, बक्षी, सेनाधुरधर, अशा अकरा अधिकाऱ्याची प्रधानात गणना केली आहे. (इ) युद्धादि प्रसग किंवा (फ) राजपत्रावर चिन्ह करण्याचा अधिकार ज्याना असेल ते प्रधान होत असा ह्या कानूजाब्त्यातील मायन्याचा आशय दिसतो ह्या आशयाप्रमाणें वर दिलेले अकरा अधिकारी प्रधान ठरतात परतु ह्या कानूजाब्त्याच्या शेवटल्या कलमात ह्या प्रधान मडळाला अष्ट प्रधान ह्मणून सज्ञा दिली आहे तेव्हा अष्टप्रधान ही सज्ञा विशिष्ट सख्यावाचक नसून केवळ समुदायवाचक आहे असा सिद्धात काढणे अवश्य होतें ह्या सिद्धाताला पोषक असें शिवाजीच्या कारकीर्दीतील दुसरें एखादें पत्र अद्यापपर्यंत उपलब्ध नाहीं परतु, राजारामाच्या कारकीर्दीत अष्ट प्रधानात एकदर नऊ असाम्या होत्या असें राजारामाच्या बखरीवरून ठरतें तसेंच शाहूमहाराजाच्या कारकीर्दीतहि नऊ असाम्या होत्या असें काव्येतिहाससग्रहातील ४०५ पत्रावरून कबूल करावें लागतें अष्ट प्रधानाची सख्या शिवाजीच्या पुढें आठच नव्हती हे ह्या दोन आधारावरून सिद्ध आहे, व तोच प्रकार शिवाजीच्या वेळींहि होता, हें ४०४ पत्रावरून उघड आहे हा वाद आठ ह्या सख्येपुरताच आहे बाकी शिवाजीची राज्यपद्धति (अष्ट) प्रधानात्मक होती हा सिद्धात साधार आहे हें निर्विवाद आहे (ब) आता ही राज्यपद्धति शिवाजीनें अजीबात नवीन शोधून काढिली किंवा मुसुलमानापासून घेतली किंवा पूर्वीच्या सस्कृत नीतिशास्त्रातून घेतली ? मझ्या मतें शिवाजीनें ही राज्यपद्धति मुसुलमानापासून घेतली पेशवा, मुजुमदार, वाकनीस, सुरनीस, डबीर वगैरे अधिकाऱ्यांची नावें मुसुलमानाच्या दरबारातील आहेत त्याना मुख्य प्रधान, अमात्य, मत्री, सचिव, सुमत वगैरे सस्कृत नावें शिवाजीनें दिलीं बाकी शिवाजीची पद्धति मुसुलमानाच्या पद्धतीचेंच हुबेहुब अनुकरण होते (क) ही अष्टप्रधानात्मक पद्धत प्रस्तुतच्या यूरोपातील क्याबिनेट पद्धतीप्रमाणें तर नव्हतीच, परतु सतराव्या शतकातील यूरोपांतील कित्येक देशातील क्याबिनेट पद्धतीप्रमाणे ती काहींश होती. शिवाजीच्या पद्धतींत व सतराव्या शतकातील यूरोपियन पद्धतींत अतर असें आहे कीं शिवाजीचे न्यायाधीश व पडितराव ह्या दोन प्रधानाखेरीज बाकीचे सर्व प्रधान लढाऊ

करीत व यूरोपांतील प्रधानांना ह्या शिपायगिरीचा गंध बहुश माहीत नसे सारांश, शिवाजीच्या प्रधानमंडळीचें साम्य यूरोपांतील कोणत्याहि शतकांतील क्याबिनेटशी नाहीं शिवाजीनें केवळ मुसुलमानांचा किंवा गिरकिल्ला आहे तेव्हां ह्या कलमांत सूचित होणारी (३) आणि (४) हीं कलमें पूर्वमहात्मक होत हें उघड आहे सत्यासत्य पद्धतींची भेसळ होते ती ही अशी होते ह्या भेसळीस फार जपलें पाहिजे (५) उपमान प्रमाणावर कोणताहि सिद्धांत ठरवूं नये हीं पांच कलमें लक्ष्यांत ठेवून इतिहासरचना केली असतां ती सन्मान्य होईल ह्यांत संशय नाहीं मराठ्यांच्या राष्ट्राच्या जीवनचरित्राचा अभ्यास अनेक दिशांनीं केला पाहिजे (१) मराठ्यांचा सामाजिक इतिहास (२) मराठ्यांचा राजकीय इतिहास (३) मराठ्यांच्या धर्माचा इतिहास (४) मराठ्यांच्या संस्कृतीचा इतिहास, (५) मराठ्यांच्या भाषेचा इतिहास (६) मराठ्यांच्या मोहिमांचा इतिहास, (७) मराठ्यांच्या लष्कराचा इतिहास (८) मराठ्यांच्या आरमाराचा इतिहास (९) मराठ्यांच्या कायदेकानूंचा इतिहास (१०) मराठ्यांच्या किल्ल्यांचा इतिहास, (११) मराठ्यांच्या जमीनमहसुलाचा इतिहास वगैरे शास्त्रांचा सशास्त्र व सोपपत्तिक असा अभ्यास झाला पाहिजे मराठ्यांच्या राजकीय इतिहासाचा सध्यां येथें विचार चालला आहे, तेव्हां त्याचे विभाग सशास्त्र किती करितां येतील तें स्थूलमानानें सांगतों (१) इ स १६४६ पर्यंत शिवाजीच्या पूर्वीचा इतिहास (२) १६४६ पासून १६८० पर्यंतचा स्वातन्त्र्यार्थ लढाईचा इतिहास (३) १६८० पासून १७०७ पर्यंतच्या स्वातन्त्र्यार्थ लढाईच्या शेवटचा इतिहास (४) १७०७ पासून १७३१ पर्यंतचा स्वराज्यस्थापनेचा व हिंदुपदपादशाहीचा इतिहास (५) १७३१ पासून १७६१ पर्यंतचा ब्राह्मणपदपादशाहीचा इतिहास (६) १७६१ पासून १७९६ पर्यंतचा ब्राह्मणपदपादशाहीच्या जगवणुकेचा इतिहास (७) १७९६ पासून १८१८ पर्यंतचा महाराष्ट्रसाम्राज्याच्या ऱ्हासाचा इतिहास (८) १८१८ पासून १८९८ पर्यंतचा महाराष्ट्राच्या अवनतीचा इतिहास मराठ्यांच्या इतिहासाच्या ह्या विभागांबरोबर महाराष्ट्राच्या भूस्थानाचाहि अभ्यास झाला पाहिजे

विवेचन वहाचें

सतराव्या व अठराव्या शतकांत महाराष्ट्रांतील लोकांच्या भंगी स्थितीपेक्षां गतीचेंच प्राबल्य विशेष होतें पावसाळ्याचे चार महिने खेरीजकरून बाकीचे आठ महिने मराठे पुण्याहून चाही दिशांस पसरत असत अठराव्या शतकांत मराठ्यांच्या गतीचें मुख्य केंद्र पुणें शहर होतें मुसुलमानांच्या कारकीर्दीतहि पुण्याचें ठिकाण मोहिमांची सुरवात करण्यास सोईचें समजलें जात असे व त्याच्या ह्या सार्थक्य स्थानावरून त्यांनीं त्यास मोहिमाबाद असें अन्वर्थक नांव दिलें होतें सातारा व सासवड हीं स्थळें सोडून पेशव्यांनीं आपलें ठाणें पुण्यास दिलें त्याचें तरी मुख्य कारण हेंच हिंदुस्थानांत कोंकणांत गुजराथेंत *धारंगपट्टणास व निजामाच्या राज्यांत जाण्यास पुण्याच्या मैदानांतून* अनेक रस्ते फुटतात. त्यापैकीं कांहीं मुख्य मुख्य मार्गांना व मुक्कामांचा येथें तपशील देतों

(१) पुणे ते नाशीक —पुणें, भावुरी, भोसरी, मोसें, चाकण, खेड, पेंठ, लिंगदेव, भोगूर, गोवर्धन, त्रिंबक, नाशीक

(२) पुणे ते वसई, ठाणे, पनवेल.—पुणे, पुनावळें, तळेगाव, नाणें, माहू, कुसूरघाट, भिऊपुरी वैजनाथ, नासरापूर, दहिवली, बदलापूर, कल्याण, वसई, परशीक, ठाणें, तळेगाव, वडगांव, कार्ले, बोरघाट, खालापूर, चौक, पनवेल, मुंबई

(३) पुणे ते नागोठणें —पुणें, भावुडें, मुळशी, भोरकस, भोरप, पाली, नागोठणें, अलीबाग, चौक, रेवदंडा

(४) पुणें ते रायगड —पुणें, खडक वासले, खामगाव, पाद्याचा घाट, येल्याची पेठ, वोचाघोळी, रायगड, महाड, तळें, घोसाळें, गावेल, श्रीवर्धन, नाणकोट

(५) पुणें ते वाई —पुणे, कात्रज, शिवापूर, भोर, अंत्रेडखिड, वाई, वावधन, सातारा

(६) पुण ते पुरंधर —पुणें, वोपदेवघाट, सासवड, पुरंधर

(७) पुणें ते सातारा —पुणें, वोपदेवघाट, सासवड, जेजूरी, दहीगाव, माहुली, सातारा

(८) पुणें ते कोल्हापूर —पुणे, जेजूरी, कोरेगाव, न्हावी, पुसेसावळी, वाळवें, कोल्हापूर, निपाणी, संकेश्वर, बेळगाव, शहापूर.

(९) पुणें ते पंढरपूर —पुणें, मोंढवे, थेऊर, पाटस, मोरगाव, होळमुरूम, सांगवी, अकलूज, पंढरपूर, सांगोलें, मंगळवेढे, विजापूर

(१०) पुणें ते श्रीरंगपट्टण —पुणे, पंढरपूर, विजापूर किंवा सांगोलें, जत, गलगलें, बागलकोट, हुनगुंद, किल्ले, कोपल, आनजी, हरिहर, चित्रदुर्ग, शिरें, नागमंगळ, श्रीरंगपट्टण

(११) पुणें ते सावनूर —पुणें, पंढरपूर, आसंगी, कवतगी, गळतगें, बागलकोट, बदामी, कुरुतकोटी, लक्ष्मेश्वर, सावनूरवंकापूर

(१२) पुणें ते नगर, औरंगाबाद —पुणे, कोरेगाव, राजणगाव, घोडनदी, जातेगाव, खेरगाव, अहमदनगर, कायगावटोकें, सातारा, औरांगबाद

(१३) पुणें ते दिल्ली —पुणें, औरंगाबाद, अजंटा, बऱ्हाणपूर, हांडिया, सीहूर, सीरोंज, नरवर, ग्वालेर, ढवळपूर, आग्रा, मथुरा, दिल्ली, पानपत, कुरुक्षेत्र

(१४) पुणें ते उज्जैन —पुणें, नाशीक, मालेगाव, सेंधवें, महेश्वर, इंदूर, उज्जैन

(१५) पुणें ते भडोंच, सुरत, बडोदें, अमदाबाद — पुणें, नाशीक, बागलाण, खानदेशच्या बाऱ्या, कासारबारी वगैरे

(१६) पुणें ते नागपूर—पुणें औरंगाबाद, दामाजी, जाफराबाद, बाळापूर अळजपूर नागपूर

(१७) पुणें तें भाल्हर —पुणें, गारपीर येऊर, करर्सब साल्माळूचें पारगांव, बाळकी, मांडवगण आश्वळगांव मोसेगांव, सिंगवी फकराबादखानारें, धारशी, खर्डे, पानगांव गारर्दोह पेडगांव परिंडा बीड भाल्हर.

(१८) पुणें ते भागानगर—पुणें, सुपें, बारामती तुळजापूर, कल्याण, बेदर, भालकी, उदगीर गोवळकोंडा भागानगर

पुण्याहून फुटणाऱ्या मोठमोठ्या मार्गांपैकीं कांहींचा हा ठोकळ तपशील आहे या मार्गांवरून माणसें, बैल घोडीं उंटें हत्ती पालख्या मेण वगैरे वाहनांचा रिघाव यथास्थित होत असे भाऊसाहेबानें १७८०च्या पुढें घोवून काढिलेल्या सडीच्या सडका करण्याची युक्ति मराठ्यांना त्यावेळीं म्हणजे १७६० त माहीत नव्हती हें सांगावयास नकोच परतु त्यावेळच्या इग्लंडांतील व यूरोपांतील रस्त्यांची स्थिति लक्ष्यांत आणिली असतां हिंदुस्थानांतील रस्ते उत्तम होते असेंच म्हणावें लागतें पशव्यांच्या राज्यांत सरकारी डाकेचा कारखाना मोठा असे सरकारी डाकेबरोबरच खासगी लोकांचींहि पत्रें जात असत डाकेच्या व रस्त्याच्या बाबींत १७६० त यूरोपखंड हिंदुस्थानाच्या फारसें पुढें होतें असें नाहीं सरकारी डाकेपेक्षां सावकारी डाक जलद पोहोंचत असे सध्याच्यापेक्षां त्यावेळीं महाराष्ट्रांतील लोक भरतखंडाच्या सर्व प्रांतांत जास्त प्रवास करीत असत कोंकणकिनाऱ्यानें गलबतांतूनहि सफरी कोंकणांतील लोकांस कराव्या लागत द्वारकेपासून गोकर्णापर्यंत तरांडीं व महागिऱ्या सारख्या चालू असत परंतु किनारा सोडून पांच पन्नास कोसांच्या पलीकडे जाण्यास मराठी तारवें फारशीं धजत नसत

पानिपतच्या बखरी

पानिपतची मोहीम १५ मार्च १७६० ला सुरू झाली व १४ जानेवारी १७६१ ला संपली या दहा महिन्यांचा सविस्तर वृत्तांत मीं छापिलेल्या पत्रांखेरीज इतरत्र कोठें सांपडण्यासारखा नाहीं (१) पानिपतच्या बखरींत नसल्या पानिपतच्या लढाईचा कमजास्त विश्वसनीय असा वृत्तांत दिला आहे (२) भाऊसाहेबाच्या कैफियतींत सदाशिवराव औनेपदराहून निघाल्यापासून पानिपतची लढाई होईतापर्यंत त्रोटक वृत्तांत आहे (३) भाऊसाहेबाच्या बखरींत १७५४ पासून १७६१ जानेवारी पर्यंत हकीकत आहे त्यांत ९० पासून ११२ पृष्ठांपर्यंतचा मजकूर पानिपतच्या मोहिमेसंबधीं व खुद्द लढाईसंबधीं आहे (४) काशीराजाच्या बखरींत सुजाउद्दौल्याकडील पानिपताच्या मोहिमेचें वर्णन आहे (५) मराठ्यांच्या पराक्रमकारानें छापिलेल्या पानिपतच्या अपूर्ण बखरींत पानिपतच्या लढाइचा बनावट वृत्तांत आहे या पांच बखरी पानिपतच्या लढाईसंबधीं आज पर्यंत प्रसिद्ध झाल्या आहेत पैकीं पराक्रमकाराची बखर बनावट असल्यामुळें (टीप १९० पहा) तिचा विचार करण्याचें यत्किंचित् कारण नाहीं बाकीच्या ४ बखरींपैकीं काशीराजाच्या

बखरीवरून, आजपर्यंत जे स्वदेशी व विदेशी इतिहासकार झाले त्यांनी, पानिपतच्या लढाईचे वर्णन केलें आहे. ग्रांटडफ्चा देखील मुख्य आधार काशीराजाचीच बखर आहे. रा. नातू यांनी मात्र कोठें कोठें इतर बखरींचा उपयोग केला आहे; परंतु त्यांचा देखील कल इंग्रजइतिहासकारांच्या मताला मान देऊन काशीराजाच्याच [illegible] व त्याचा दिसतो. तेव्हां काशीराजाच्या बखरीच्या प्रामाण्याविषयी [illegible] काशीराजाच्या बखरींतील खालील गोष्टी इतिहासाला धरून नाहीत असें ह्या ग्रंथांतील पत्रांवरून कळून येण्यासारखें आहे. (१) बाळाजी बाजीराव ख्यालीखुशालींत मग्न असे. १७३८ पासून १७६१ पर्यंत वर्षांतून आठ नऊ महिने बाळाजी पुण्याच्या बाहेर असे हें मीं मागें दाखवून दिलें आहे. (२) सदाशिवरावाला रामचंद्र मल्हाराची लहानपणापासून शिक्षा होती म्हणून काशीराज म्हणतो; परंतु, सदाशिवरावाची व रामचंद्र मल्हाराची गांठ १७५० त पडली. त्यापूर्वी भाऊला बाळाजीची शिक्षा होती. (३) रघुनाथरावाच्या लाहोरच्या स्वारींत जनकोजी शिंदे होता म्हणून काशीराज लिहितो, तें निराधार आहे. (४) उदगीरची लढाई काशीराजाला माहीत नव्हती असें दिसतें. (५) भाऊ उद्दाम झाला म्हणून काशीराजाचें म्हणणें आहे, परंतु, ह्या ग्रंथांत भाऊचीं गोविंदपंताला गेलेलीं पत्रें किती सौम्यपणानें लिहिलेलीं आहेत हें पाहिलें म्हणजे उद्दामपणाचा आरोप भाऊवर आणणें मुष्कील होतें. (६) दत्ताजी शिंदे नजीबखानाशीं युद्ध करीत असतां रणांत पडला व त्यावेळीं अबदाली दूर अंतर्वेदींत होता अशी काशीराजाची माहिती आहे; परंतु, ती ह्या ग्रंथांतील लेखांक १६५ वगैरेवरून निराधार आहे हें कळून येईल. (७) भाऊनें दिल्लीस तळ दिल्यावर सुजाउद्दौला अबदालीला मिळाला म्हणून काशीराज म्हणतो; परंतु, भाऊ दिल्लीस येण्याच्या अगोदर सुजा अबदालीला मिळाला होता हे पांचव्या विवेचनांत दाखवून दिलें आहे. (८) कुंजपुरा घेतल्यावर भाऊ दिल्ली शहरास परत आला व तेथें दसऱ्यास त्यानें आपल्या सैन्याची गणती केली असें काशीराज लिहितो; परंतु, कुंजपुऱ्यास गेल्यावर भाऊ दिल्लीस कधीं आलाच नाहीं हें मागें दाखविलेंच आहे. (९) सभालकिया येथील लढाईत अबदाली विजयी झाला म्हणून काशीराजाचें म्हणणें आहे; परंतु, त्या लढाईत मराठे शेर झाले म्हणून कृष्ण जोशी लिहितो. (१०) गणपतराव मेहेंदळ्याच्या अगोदर गोविंदपंत वारला म्हणून काशीराज लिहितो, परंतु, ती चूक आहे हें ह्या ग्रंथांतील ३२३ टिपेवरून कळून येईल. येणेंप्रमाणें काशीराजाच्या बखरींतील अग्राह्य भाग आहे. त्यानें स्वदृष्टीनें जेवढें पाहिलें तेवढें बहुश: खरें आहे. बाकीचें सर्व इतर अस्सल आधार असल्यावांचून विश्वसनीय धरवत नाहीं.

(ब) रघुनाथयादवकृत पाणिपतची बखरहि मोठ्या कसोशीनें पारखून घेतली पाहिजे. ही बखर शके १६८४ चित्रभानुनामसंवत्सरे माहे फाल्गुन शुद्ध ५ मंदवारीं पुणे येथें संपविली म्हणून रघुनाथ यादव म्हणतो; परंतु फाल्गुन शुद्ध ५ मीला मंदवार नसून शुक्रवार आहे त्याअर्थी मित्तीवर विश्वास ठेववत नाहीं. बखरीला प्रारंभ २५ जमादिलाखरीं

ह्मणजे १७६१ च्या १० जानेवारीस केलें ह्मणून बखरीच्या प्रारंभीं लिहिलें आहे ह्मणजे ही बखर सजवावयाला ४१ दिवस लागले असें होतें या बखरींतील लढाईची सारीख चुकली आहे भाऊ व विश्वासराव रणांत पडल्यावर मग बाळाजी बाजीराव पुण्याहून उत्तरेकडे निघाले असें रघुनाथ यादव दफ्तरयावरून लिहितो ह्मणून ह्मणतो परंतु बाळाजी बाजीराव पानिपतच्या लढाईच्या अगोदर हिंदुस्थानास जाण्यास पुण्याहून निघाले हें निर्विवाद आहे तेव्हां रघुनाथ यादवानें दफ्तरयाचा नीट उपयोग केला नाहीं असें ह्मणावें लागतें माहितीपक्षीं वचनानें ही बखर जास्त फुलविलेली आहे

(क) कांहीं लहान सहान चुका गाळल्या असतां भाऊसाहेबांची कैफियत बहुतेक पूर्णपणें विश्वसनीय आहे

(ख) बऱ्याच चुका गाळल्या असतां भाऊसाहेबांची बखर बहुतेक बरीच विश्वसनीय आहे भाऊसाहेबाचा तोतया निर्माण व्हावयाच्या अगोदर ह्मणजे १७६१ च्या अगोदर ही बखर लिहिली आहे तुंगारप्रतीच्या शेवटीं १७१२ शकाच्याबद्दल १७११ पाहिजे ह्मणजे संवत्सराचें नांव तिथि व चंद्र बरोबर होतात

विचेचम यारार्थे ✓

कोल्हापूर येथील प्रो मोडक यांच्या जंत्रीचा उपयोग मला अतिशय झाला या जंत्रींत चूक ह्मणून फारशी कोठें नाहीं कधीं कधीं तिथीचे वार व मुसुलमानी तारखांचे वार जंत्रींत व ऐतिहासिक पत्रांत निराळे सांपडतात प्रो मोडक यांच्या जंत्रींतील तिथी तारखा व वार जर ठाम बरोबर असतील तर पत्रांतील तीथि वार व तारीख माडकांच्या जंत्रींत जेथें जेथें जमत नाहींत तेथें तेथें एकच अनुमान करणें प्राप्त होतें तें हें कीं प्रो मोडकांनीं ज्या जंत्रीवरून व पंचांगावरून आपली जंत्री रचिली ती जंत्री व तीं पंचांगें पत्रें लिहिणाऱ्यांच्याजवळ जीं पंचांगें होतीं त्यांच्याहून निराळीं असावीं क्षय व वृद्धि या तिथि निरनिराळ्या प्रांतांतील पंचांगांत निरनिराळ्या दिवशी कदाचित् असूं शकतील परंतु इतर तिथी निरनिराळ्या प्रांतांतील पंचांगांत निरनिराळ्या वारीं कां असाव्या याचें कारण समजत नाहीं तसेंच तारखांचें वारहि निरनिराळ्या पंचांगांत कां बदलावे तेंहि नीट समजत नाहीं उदाहरणार्थ कांहीं पत्रांच्या तारखा खालीं देतों

(१) ऐतिहासिकलेखसंग्रहांतील १७७ व्या पत्रांत फाल्गुन शुद्ध चतुर्थी बुधवारी आहे ह्मणून लिहिलें आहे प्रो मोडकांच्या जंत्रींत चतुर्थी गुरुवारीं आहे त्यावरून मपाल्यावरील इंग्रजी तारीख १७ फेब्रुवारी ह्मणून मांडली आहे पण ज्याअर्थी बुधवारीं चतुर्थ प्रहरीं ह्मणजे सध्याच्या दुपारच्या तीनपासून सहा वाजेपर्यंतच्या काळांत केव्हां तरी लिहिलें आहे त्याअर्थी बुधवार हा वार खरा व बुधवारचीच इंग्रजी तारीख घतली पाहिजे तसेंच बुधवारीं चतुर्थी होती हेंहि कबूल केलें पाहिजे

(२) ऐतिहासिकलेखसंग्रहांतील १७९ व्या पत्रांत फाल्गुन वद्य ७ स मंदवार आहे परंतु जंत्रींत रविवार आहे

(३) ऐतिहासिकलेखसंग्रहांतील १५१ व्या पत्राच्या तिसऱ्या ओळींत १७ जमादिलाखरीं मंगळवार सांगितला आहे. १५३ व्या पत्रांत १८ जमादिलाखरीं मंगळवार सांगितला आहे व त्याच १५३ व्या पत्रांत अमावास्येला गुरुवार लिहिला आहे. १५३ वें पत्र गुरुवारीं लिहिलें आहे ह्यांत संशय नाहीं. कारण " काली " बुधवार होता म्हणून पत्र लिहिणारा पुढे लिहितो गुरुवारीं अमावास्या होती किंवा नाहीं एवढीच शंका आहे. १७ व १८ तारखा चुकल्या आहेत हे निर्विवाद आहे.

(४) काव्येतिहाससंग्रह, पत्रें, यादी वगैरे ८ त आषाढ वद्य ५ ला रविवार व १० ला शुक्रवार आहे. जंत्रींत ह्या दोन्ही तिथींस अनुक्रमें सोमवार व शनवार आहे. उत्तर चोविसे रमजान शनवारीं लिहिलें आहे. पत्र शुक्रवारीं २३ रमजानला आलें. शुक्रवारीं पेशव्यांच्या पंचांगांत १० मी होती.

(५) काव्येतिहाससंग्रह, पत्रें व यादी १७ व्या पैवस्तींत ज्येष्ठ शुद्ध १५ सोमवारीं आहे, जंत्रींत पूर्णिमेचा क्षय आहे.

(६) काव्येतिहाससंग्रह, पत्रें व यादी ४२९ त ३९३ पृष्ठाच्या खालून ३ ऱ्या ओळींत शके १६५२ साधारणनाम संवत्सरीं फाल्गुन शुद्ध ३ ला मंदवार दिला आहे, जंत्रींत रविवार आहे. पत्रांतल्याप्रमाणें शनवारीं दोनप्रहरीं दिवसा ३ या होती. तेव्हां रविवारीं जो तृतीयेचा शेष राहिला असेल त्याच्या जोरावर रविवारीं ३ या होऊं शकेल की काय?

(७) काव्येतिहाससंग्रह, पत्रें व यादी ४३० त चैत्र शुद्ध २ ला इंदुवासर दिला आहे, जंत्रींत मंगळवार आहे.

(८) भारतवर्ष, पत्रें, यादी वगैरे ३१ त मार्गशीर्ष शुद्ध १२ स दोनप्रहरीं मंदवार दिला आहे, जंत्रींत १२ शुक्रवारीं आहे. ह्याच पत्रांत आणीक पांच ठिकाणीं सन, शक, राजशक, तीथ, वार, तारिख वगैरे दिलीं आहेत. त्यांपैकीं कांहींना कांहींतरी मूळपत्रांत किंवा लेखकाच्या नकलेंत किंवा संपादकाच्या नजर चुकीनें चुकलें असल्यामुळें ह्या तीथवारासंबंधीं माझें कांहींच म्हणणें नाहीं. हे मासिकपुस्तक मोठ्या अव्यवस्थितपणें संपादिलें जात असल्यामुळें ह्याच्यांतील आंकड्यावर विश्वास ठेववत नाहीं.

पत्रांतील व जंत्रींतील फरक दाखविण्याकरितां आणीकहि पुष्कळ दाखले देण्यांत येतील, परंतु, एवढ्यावरच काम भागण्यासारखें असल्यामुळें जास्त विस्तार करीत नाहीं. प्रो. मोडकांनीं इ० स० १७२८ पासून १८९४ पर्यंत जंत्री तयार केल्यामुळें ह्या अवधींतील मराठ्यांच्या कागदपत्रांचा अभ्यास करणाऱ्यास मोठी सोय झाली आहे. जर प्रो० मोडक इ० स० १५०० पासून १७२८ पर्यंत दुसरी एक जंत्री छापतील तर त्या वेळच्याहि कागदपत्रांचा अभ्यास करण्याचें एक उपकरण तयार झाल्यासारखें होईल. शहाजी, शिवाजी, राजाराम व शाहू ह्यांच्या वेळची जंत्री अवश्य पाहिजे आहे. तींत दिल्ली येथील जुलुसी सनाच्या तारखा आल्यास फार उपयोग होईल.

३१	३ माच १७७७	पैवस्रीत चैत्र शुद्ध एकादशी पाहिजे प्रतिपदा चुकून पडली आहे
३६	२८ माच १७ ७	
३८	२७ नोव्हेंबर १७६१	मिर्ता व रवान्याच्या तारखा निराळ्या
३	११ आगष्ट १८०२	
४०	१६ फेब्रुवारी १७४३	फाल्गुन शुद्ध तृतीयेस सौम्यवासर म्हणजे बुधवार शक १६६४ त येता
४१	२९ आगष्ट १७४४	भाद्रपद शुद्ध तृतीयेस सौम्यवासर म्हणजे बुधवार शके १६६६ त येता म्हणून इ स १७४५ च्या २६ जुलैला धारला
४३	११ जानेवारी १७३८	
४४	८ जानेवारी १७३८	बागस=महमदखान बंगष
४५	१७ एप्रिल १७ ९	तोमयास कुलीखान=नादीरशहा
४७	२८ एप्रिल १७४१	
४८	१९ जानेवारी १७४३	
४९	१८ जानेवारी १७४१	
५०	२१ आगष्ट १७६१	
५१	२४ अक्टोबर १७८६	९ वें पत्र पहा
५२	११ जून १७७४	हा नारोशंकर राजबहादर नसावा
५५	४ फेब्रुवारी १७३९	
५६	१३ मे १७३९	अशीत पद १ मा लोप आहे
५७	१७ जून १७३९	
५८	१० एप्रिल १७४०	३ मोहरम बद्दल २३ मोहरम पाहिजे दशमीला २ तारीख असावी
६०	२९ मे १७४७	
६१	७ मे १७७९	
६२	१७ जुलै १७८६	
६३	१७ मस १८१२	
६४	१९ अक्टोबर १८१८	
६	१३ जून १७५६	
६६	९ जुलै १७५७	

६७	१६ डिसेंबर १७४६	शुद्ध प्रतिपदेच्या बद्दल वद्य प्रतिपदा पाहिजे वद्य प्रतिपदेच्या दुपारीं दिवसा छ १४ जिल्हेज होता, त्या दिवशीं जगजीवनाला प्रतिनिधी मिळाली शुद्ध प्रतिपदेला मुसुलमानी १४ तारीख कधींहि नसते
६८	६ एप्रिल १७४७	
६९	७ जून १७४६	
७०	३ स १८१२	बाबासाहेब ह्मणजे बाजीराव बल्लाळ नव्हे, बाबासाहेब ह्मणजे यशवतराव होळकर. पत्रं, यादी ६३ व ९३ पहा ६३ वें पत्र १८१२ तील आहे ह्यात सशयच नाहीं त्या पत्रातील बाळाजी लक्ष्मण, खडो महादेव व सखाराम जगजीवन, हीं नावें त्या पत्रात आलीं आहेत तेव्हा हा मल्हारराव दुसरा होय, थोरला नव्हे हाळकराची कैफियत पहा सदाशिव माणकेश्वराला हें पत्र लिहिले आहे ह्या माणकेश्वराचें नाव ४४१ व्या पत्रात आहे
७१	१९ डिसेंबर १७५६	शिंदखेडच्या लढाईच्या अगोदरचे पत्र आहे
७३	२१ अक्टोबर १७४६	
७४	८ जून १७४६	
७६	२२ एप्रिल १७५९	६१ वें पत्र पहा
७७	२१ फेब्रुवारी १७४७	सदाशिवरावभाऊ ५ डिसेंबर १७४६ त बहादूर भेंड्याच्या स्वारीस गेले ते ३ मे १७४७ त पुण्यास परत आले ग्राट्डफ्च्या ह्मणण्य प्रमाणें ही स्वारी १७४६ त सुरू झाली ग्राटडफ् चुकला आहे

म्हणून ऐतिहासिकलेखसंग्रहकार म्हणतात (ऐतिहासिक लेखसंग्रह, न म) ती चूक आहे

७८	२२ फेब्रुवारी १७४७	
७९	३० एप्रिल १७४७	
८०	३१ जुलै १७५२	
८१	२५ नाव्हेंबर १७४७	
८२	२९ आगष्ट १७४६	
८३	१९ एप्रिल १७५९	
८४	१० अक्टोबर १७५९ ,	
८५	१९ आगष्ट १७५२	
८६	१७४८	
८९	१७४१—१७४९	
९२	नोम्हेंबर १७४७	
९३	७ जुलै १८१२	६३,७० पत्रें पहा
९४	१४ जुलै १७६१	माधवराव बल्लाळाच्या कारकीर्दीत १७६८ व १७६९ त म्हैसुरावर स्वारी झाली त्यावेळचें हें पत्र आहे काव्येतिहाससंग्रहकार हें पत्र बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दीतील समजतात पण ती त्यांची चूक आहे कारण, श्रावणांत रविलावर बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दीत १७४० पासून १७६१ पर्यंत कधींच आला नाहीं मल्हारराम रास्ते बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दीत होता व आनंदराव रास्ते माधवराव बल्लाळाच्या कारकीर्दीत होता
९५	२८ अक्टोबर १७४६	
९६	४ डिसेंबर १७५९	हें पत्र १३ रबिलावली रवाना केलें. तेव्हां त्याच्यांत १८ रबिलावल यणें असंभव्य आहे १४ रबिलावलापासून १ रबिलाखर पाहिजे की की १२

		रविलावलीच शनवार पडतो; १४ रविलावली पडत नाहीं ह्या ग्रथांतील टीप २३१ पहा.
९७	२२ अक्टोबर १७४६	
९८	३० मे १७६०	
९९	१० एप्रिल १७४६	
१००	२५ मार्च १७४१	बाजीराव व चिमाजीआपा वारल्यावरचें हें पत्र आहे.
१०१	२ जानेवारी १७६७	
१०२	१० डिसेंबर १७५२	कार्तिक वद्याच्या पुढें ३ सफर येऊन कार्तिक वद्य द्वितीयेला गुरुवार येतो तो १७५२ च्या डिसेंबरातच येतो बाळाजी बाजीरावाच्या कारकीर्दींत इतर वर्षी कधींच येत नाहीं
१०३	कदाचित् १७४५	तारखेबद्दल व वर्षाबद्दल अगदींच सशय आहे
१०४	८ मे १७४५	६० वें पत्र पहा
१०६	२३ आगष्ट १७६१	
११०	१७५८	हें पत्र गोपाळराव बापूजीचें आहे
११३	५ एप्रिल १७६९	
११४	१७३२	हें येसाजी आग्र्याचे पत्र आहे ह्या पत्रातील बराच मजकूर चिटणिशी बखरींत आहे तसेंच ४२८।४२९ पत्रातीलहि मजकूर चिटणीसाच्या बखरींत आहे ह्यावरून अस्सल कागद पाहून चिटणीसानीं बखर लिहिली असें अनुमान होतें सामर्थ्याप्रमाणें त्यानीं उपयोग केला
१३२	१७४७	हे पत्र सदाशिव चिमणाजीने लिहिलें आहे
१३३	१७५७	
१३४	१४ एप्रिल १७५५	ऐतिहासिक लेखसग्रह न २ पहा.

१४४	१७५१	४२२ व्या पत्राच्या शेवटच्या ओळी पहा
१६१	२७ मार्च १७५२	
१६२	२२ मे १७५१	'मराठयांच्या पराक्रम' कारानें ह्यांतील मजकूर अज्ञानानें गोविंदपंत बुंदे ल्याला लाविला आहे
१६३	१० जून १७५१	
१६६	२४ मे १७३३	बाजीराव बल्लाळाच्या चरित्र कर्त्यानें १७३८ सालच्या वृत्तांत देतांना ह्या पत्राचा उतारा घेतला आहे।
१६७	१७२७ फेब्रुवारी	
१६८	३१ मार्च १७५७	२७ रबिलाखरी सातान्याजवळ गेंड्याच्या माळावर लढाई झाली नागो राम मेघशामानें नांव घालव्या रामराजाच्या चरित्राच्या ९ व्या पृष्ठावर आलें आहे
१६९	डिसेंबर १७२६	१६७ वें पत्र पहा १६७ वें व १६९ वें हीं दोन्हीं पत्रें अंबाजीपंत पुरंधऱ्यास एक शाहूनें व एक बाजी रावानें अशीं लिहिलीं आहेत गुजरा थेंत पेशव्यांच्या वतीनें कंठाजी कदम बांडे असे व सेनापती दाभाडे यांच्या वतीनें पिलाजी गायकवाड असे पेशवे व सेनापति यांनें यांकडे तेव्हां कंठाजी व पिलाजी यांचेंहि वांकडेंच त्या दोघांचें खडाजंगीस १७२६ त लढाऊ गा मुद्द झालें त्यास अनुलक्षून हीं दोन्हीं पत्रें आहेत
१७०	८ फेब्रुवारी १७६०	ह्या पत्रांत उदगीरच्या लढाइ अकस्माची बातमी बाळाजी बाजीरावानें महिपतराव सिंचकास लिहिली आहे काव्येतिहाससंग्रहकारांच्या मतें हें पत्र १७५९ सालचें असावें असें दिसत

		परतु, उदगीरच्या लढाईनतर ५ दिवसानी हें पत्र लिहिल असल्यामुळें १७६० हेच ह्या पत्राचें साल होय
१७१	१९ एप्रिल १७६०	
१७२	३० मार्च १७५१	हें पत्र गेंढ्याच्या माळावरील लढाईला अनुलक्षून सदाशिव चिमणाजीनें नाना पुरधऱ्याला लिहिलें आहे. भाऊ बाळाजीबरोबर निजामाला तुगभद्रेवर आडवीत होते ह्या पत्रात " ह्या " ह्मणून शब्द दोनदा आला आहे ती मोडी वाचनाची चूक आहे " बरोबर " हा शब्द सक्षिप्त रीतीनें मोडींत " ब॥ " असा लिहितात व तो हुबेहुब " ह्या " सारखा दिसतो. काव्येतिहाससग्रहकाराच्या मतें हें पत्र १७५० त लिहिलें असावें परतु, तसा प्रकार नाहीं हें पत्र १७५१ च्या मार्चांतच लिहिलें आहे. १६८वें पत्र नाना पुरधऱ्याला लिहिलें आहे ते पहा १७५० साली रामदासपताचें कारस्थान मुळींच नव्हतें १७५१ च्या जानेवारींत रामदास सलाबताचा दिवाण झाला तोंपर्यंत रामदासपताचें नाव इतिहासांत माहीत नाहीं
१७३	११ मे १७५१	हें पत्र १७२ व्या पत्रानतर १२ दिवसानीं पाठविलें आहे
१७४	मे १७५०	सागोल्याच्या स्वारीच्या वेळचें पत्र. बाबा ह्मणजे रामचद्रबाबा नव्हे, महादोबा पुरधरे होत २५९ पत्र पहा
१७५	७ मार्च १७६१	

१८४	मे १७७०	सांगोल्याच्या स्वारीस जातां येळचें पत्र
३३४	२९ सप्टेंबर १७५१	
३३५	९ जून १७६१	हें पत्र कोल्हापूरच्या गावीवर दतक बसविण्यासंबंधी आहे पाळजीला समेटी ' करावयाची हाती- दोन्ही गावांची
३३६	१६ डिसेंबर १७५१	
३३७	३१ मार्च १७५८	
३३८	जानेवारी १७५५	
३४०	२८ म १७५३	
३४१	५ मे १७५८	
३४३	मे १७५५	
३४६	२४ नोव्हेंबर १७५६	
३४७	१५ सप्टेंबर १७५६	
३४८	३० सप्टेंबर १७५६	
३४९	७ सप्टेंबर १७५६	
३५०	१७ आगष्ट १७५६	
३५१	१८ सप्टेंबर १७५५	
३५२	३० आगष्ट १७५५	
३५३	मे १७५१	
३५४	२२ मे १७५१	
३५५	७ मार्च १७५२	
३५६	१७५६	
३५७	३ सप्टेंबर १७५४	
३५८	११ जून १७५१	
३५९	जानेवारी १७५१	
३६०	१९ आगष्ट १७५४	
३६१	१७५६	
३६२	२१ मार्च १७५९	
३६३	१२ फेब्रुवारी १७५२	
३६४	१० जून १७५१	
३६५	१२ जून १७७९	

३६६	८ जुलै १७५९	
३६७	२२ आक्टोबर १७५२	
३६८	२१ जानेवारी १७६०	
३६९	८ अक्टोबर १७५१	३९२ पत्र पहा
३७०	५ सप्टेंबर १७५४	
३७१	२१ सप्टेंबर १७५६	
३७३	२४ फेब्रुवारी १७५९	
३७४	१२ एप्रिल १७५२	
३७५	८ मे १७६१	
३७६	३ सप्टेंबर १७५४	
३७७	४ मे १७५८	
३७८	३० नोव्हेंबर १७५७	
३७९	२२ फेब्रुवारी १७६०	
३८०	३ सप्टेंबर १७५४	
३८१	६ फेब्रुवारी १७५३	
३८२	३१ जुलै १७५५	
३८३	१९ जुलै १७५२	
३८४	२४ मे १७५२	
३८५	२३ मे १७५१	
३८६	२९ सप्टेंबर १७५५	
३८७	२ मे १७५९	
३८८	२८ डिसेंबर १७५८	
३८९	६ अक्टोबर १७५२	
३९०	जुलै १७५९	३६६ वें पत्र पहा.
३९१	८ अक्टोबर १७५१	
३९२	७ अक्टोबर १७५१	
३९३	१५ नोव्हेंबर १७५४	
३९४	१२ फेब्रुवारी १७५२	
३९५	१५ अक्टोबर १७५२	
३९६	३१ मे १७५२	
३९७	३१ मे १७५२	
३९८	२० आगष्ट १७५४	
३९९	४ सप्टेंबर १७५४	

४०३	१७ एप्रिल १७५८	शके १६८० च्या चैत्रांत फसली सन ११६७ होता त्या अर्थी ह्या पत्रांतील सब सन फसली आहेत हें उघड आहे ११६७ फसली धरला तर इ स १७५८ येतो १७ १ येत नाहीं ११६७ सुरुसन धरला तर इ स १७६६ येता पश्चात भाऊसाहेब म्हणून ज्याचा उल्लेख केला आहे तो सदाशिव राव भाऊ पेशवे नव्हे तो अकोळनेरचा इनामदार रामाजी अनंत दाभोळकर होय ११६१ फसलीत म्हणजे १७५१।५२ ह्या साली निजामाची व पेशव्यांची लढाई कोरेगाव जुन्नर, अकोळनेर नगर कायगांव औरंगाबाद ह्या रोखानें होत होती हें प्रसिद्ध आहे ११६२ फसलींत म्हणजे इ स १७५३ च्या जानेवारींतील मालकीच्या तहांत जो प्रांत पेशव्यांना मिळाला त्यांत अकोळनेर होतें असें दिसतें १७५४ त दाभोळकर जयाप्पा शिंद्याबरोबर हिंदुस्थानांत होता
४२८च्या कांहीं भाग १७४०		
४२९च्या कांहीं भाग १७४		
४३९	१०३९	
४४२	१ मे १७४८	
४५१	१७५६	नागोरच्या वेढ्या दत्ताजीनें सपकिऱ्या मर्फी हें पत्र लिहिलें आहे पेशावरमार्गी म्हणजे सिंहस्थांत म्हणजे १७५५ च्या एप्रिलांत नाशकास असाजी माणकेश्वर याच्यामार्फत नाजीरावास भेटला

ऐतिहासिकलेखसंग्रह.

अ	१३ मे १७३९	माघशुद्ध १०=६ फेब्रुवारी १७३९ =१७ फेब्रुवारी (डफ) वैशाखशुद्ध ८=५ मे १७३९=१६ मे १७३९ (डफ) १७५२, २ सप्टेंबरपर्यंतच्या ग्रांटडफच्या सर्व तारखा ११ दिवसांनीं पुढें आहेत
ब	६ एप्रिल १७४७	हें पत्र काव्येतिहाससंग्रहांत छापिलें आहे (६८)
१	९ फेब्रुवारी १७५४	
२	१ नोव्हेंबर १७५५.	कार्तिक शुद्ध २=५ नोव्हेंबर १७५५.
३	२१ मे १७५६	२१ सवान ह्मणजेच नवर चारांतील वैशाखवद्य ८ भृगुवार
४	२१ मे १७५६	
५	४ फेब्रुवारी १७५७.	
६	२३ मे १७५५	
७	२४ मे १७५५	१७५७ त अधिकमास आश्विन होता ह्मणून १७५७ हें साल ह्या दोन पत्रांचें नव्हें १७५५ त अधिक मास ज्येष्ठ आहे ह्मणून १७५५ हेंच साल खरें आहे.
९	२२ आगष्ट १७५२	
१०	२३ आगष्ट १७५२	
११	२८ फेब्रुवारी १७५८	
१२	८ एप्रिल १७५८	
१३	२०।२१ मार्च १७६०	
१४	२०।२१ मार्च १७६०	
१५	१ एप्रील १७६०	
१६	४ एप्रिल १७६०	
१७	२ एप्रिल १७६०	चैत्रवद्य द्वितीया गुरुवाराबद्दल चैत्र वद्य नवमी गुरुवार पाहिजे चैत्रवद्य ७ ह्मणजेच नबर १८ तील २० साबान. चैत्रवद्य ८ मीला २१ साबान आहे किल्ला मंगळवारीं घेतला हें खचित आहे

१८	१८ एप्रिल १७६०	
१९ } २० }	२१ मार्च किंवा १ एप्रिल १७६०	
२१	१९ मार्च १७६०	
२२	२२ मे १७६०	
२३	११ नोव्हेंबर १७६	
२४	नोव्हेंबर १७६०	
२६	९ जानेवारी १७६१	
२७	१० नोव्हेंबर १७६०	
२८	२५ जानेवारी १७६१	

भारतवर्ष

लेखांक		
१	१३ डिसेंबर १७६१	
२	८ जानेवारी १७६२	
७	१७७९	धाकटे माधवराव पेशवे व हैदर यांज मध्यें हा तहनामा झाला हा तहनामा १७८० त झाला नाहीं १७७९ त झाला
९	२८ सप्टेंबर १७६७	१७६६ सालचा या यादीशीं कांहीं एक संबंध नाहीं
१८	१५ आगस्ट १७६३	
१९	२८ डिसेंबर १७६०	हें पत्र विविधज्ञानविस्तारांत छापलें आहे या मासिकपुस्तकांत तें पुन्हां छापून अशुद्धें व मार्मी वाचनाच्या चुका असोनात टविल्या आहेत
३१		पत्रांत अति चुका आहेत सर्व वाक्यांच्या चुकांची कमाल आहे
३५	एप्रिल मे १७७७	
३९	१७८१	
४		हें पत्र काव्येतिहाससंग्रहांत छापलें आहे या पत्रासारखें पत्र कधीं काळें छापलें गेलें नसेल! मोठी वाचनाची सराव जास्त पाहिजे
४२		मदनूरच्या वकिलांस तरी कशायस्त?

४३		मोडीच्या वाचनाच्या चुक्या
४५	१७४७	टीपा चुकीच्या
४८	१७४४	मोडी वाचनाच्या चुक्या
५०	१४मार्च १७५७	" " इतर चुक्या विस्तरभयास्तव देत नाहीं

" पत्रें यादी " वगैरे असे शब्द जेथे आले आहेत तेथें तीं पत्रें, यादी वगैरे काव्येतिहाससंग्रहातील आहेत असें समजावें

" लेखाक " असा शब्द जेथे आला आहे तेथे प्रस्तुत पुस्तकातील पत्राचे अंक समजावें इतर उल्लेख स्पष्ट आहेत

परिशिष्टाना पाउणशें शभर पृष्ठें वारीक टाइपाचीं लागत असल्यामुळें व जाहीर केलेल्या किंमतीत ती देणे अशक्य असल्यामुळें तीं ह्या भागात दिलीं नाहींत ह्याच अवधींतील घडामोडीसंबधीं आणीक काहीं पत्रव्यवहार छापावयाचा आहे त्या बरोबर हीं परिशिष्टें दिलीं जातील.

समाप्त.

श्रीशंकर.

नकल फर्मान वालाशान बनाम बालाजी बाजीराव वलकाबेकेकी

या दिवसात अहदनामा मल्हारराव होळकर बअलकाबे व जयाजीराव शिंदे बअलकाबरुफकाये आखुलासहऊसीपाहचे मजमूनहे की श्रीमहादेव व खडेराव व धर्म व आईन आपले दरमीयान व जामीन आहेत

राजश्रियाविराजित बाळाजी बाजीराव यांस दिलेल्या उच्च फरमानाची नक्कल.

प्रस्तुत राजश्री मल्हारराव होळकर व पातशहाचे दोस्त आणि वीरशिरोमणि जयाजीराव शिंदे याच्याशी तह येणेप्रमाणे केला जातो की—

---

१ हा अहदनामा ह्मणजे करारनामा दिल्लीचा पातशहा आणि मराठ्याकडील सरदार मल्हारराव होळकर व जयाप्पा शिंदे ह्यांच्यामध्ये झाला, असें ह्या करारनाम्यातच लिहिलें आहे हा करारनामा बहुश १७५० सालात झाला असावा ह्यावेळी दिल्लीचा पातशहा अहमदशहा तख्तावर होता

पातशहाचा मुख्य वजीर सफदरजग ह्याने रोहिल्याचा व अहमदशहा अवदाली ह्याचा दगा मोडण्याकरिता मराठ्याना मदतीस बोलाविलें ह्या अहदनाम्यात नबावबहादर व वजीरवहादर ह्मणून जे नाव येतें तें ह्या सफदरजगाचें होय मुलतान, पजाब, सिंध, रजपुताना व रोहिलखड इतक्या विस्तीर्ण प्रदेशावर चौथ बसविण्याचा हक्क मराठ्याना ह्याच करारनाम्याच्या जोरावर प्राप्त झाला व ह्या हक्काच्या सरक्षणार्थ पुढे सुद्धा वर्षें अवदालीशीं, रोहिल्याशीं व रजपुताशी त्याना झुजावे लागलें

मुळात ह्या अहदनाम्याचे दोन भाग केलेले आहेत. पूर्वार्धाला अर्जी ह्मणून म्हटलें असून, उत्तरार्धाला अर्जीचें उत्तर ह्मणून ह्मटलें आहे पूर्वार्धात अमुक अमुक कामगिऱ्या अमुक अमुक किफायती करिता आह्मी करू असा मराठ्यांच्या तर्फेनें अर्ज केला आहे व त्याचें उत्तर उत्तरार्धात दिलें आहे पूर्वार्धाची उत्तरार्ध बहुतेक पुनरावृत्ति आहे “ आह्मी करू ” हें पूर्वार्धात वाक्य आहे व “ तुह्मीं करावें ” हें उत्तरार्धात आहे मूळ करारनामा फारशींत लिहिलेला असावा त्याचें भाषातर मराठ्याच्या सरदाराना कळण्याकरिता मराठींत केलेलें आमच्या जवळील दफ्तरात होतें. अहदनाम्यातील मराठी भाषा बहुतेक फारशीच आहे क्रियापदें मात्र मराठी आहेत विभक्त्याचे प्रयोग देखील फारशीच्याच धर्तीवर केले आहेत, ह्मणून ह्या उत्तर

की मादाम हयात दरफरमाबारदारी व अतायत व बंदगी व दफकर्दन दुशमनां अजदिलवजां सई करू, काय अबदाली, वची रानहा, वची जमीदारान, व काय लहान काय थोर जे कोणी की अमुल हुकूमवालाचा करील तंबीह करू, आणि हुजूर दरमीयान आणू, व दफसर मुहुकम अकदखासी तफावत व तजावज न करू ज्यांत सबब खैरीयत सलतनतचा व लकाय दौलत अबदमुदतचे होय त्याच मो कोशीश करू. आणि ज्यात सबब रजामदी जनाब अकदसअलाची व रजामदी नवाबबहादराची होय व इतफाक वजीरुलमुमालिकबहादराचे त्याप्रमाणें अमलांत आणू व जो कोणी दोस्त हजरत जनाब अकदस व दोस्त नवाबबहादराचा होय तोच दोस्त आमचा आणि जो मुखालिफ व दुशमन सलतनत व नवाबबहादराचा होय तोच मुखालिफ व दुशमन आमचा व जे कोणी की बरहुकम पातशाईचे

श्रीमहादेवाची व खंडेराचाची व धर्माची व स्मृतीची शपथ व साक्ष तुम्हा आम्हांस आहे की—आम्ही आमरणांत तुमची आज्ञा व सेवा व चाकरी व तुमच्या शत्रूचें पारिपत्य करण्याचा मनापासून प्रयत्न करू—मग तो शत्रू अबदाली असो किंवा दुसरा कोणी राजा असो अथवा एखादा लहान मोठा जमीदार असो—सारांश, जो कोणी सरकारचा हुकूम मोडील त्याला तंबी देऊ व हुजूरच्या पुढे आणू, आणि आपल्या हुकुमाच्या एक केसमरही कमजास्त वर्तणूक करणार नाहीं जेणेंकरून आपल्या अखंड राज्याचं व खुद्द हुजूरचें कल्याण होईल अशीच तजवीज करू, आणि जेणेंकरून हुजरचें व नवाबबहादराचें समाधान व वजीरबहादराची मर्जी राहील त्याच गोष्टी अमलांत आणू आणि जो कोणी हुजूर-जनाब यांचा व नवाबबहादराचा दोस्त असेल त्याला आम्ही आमचा

हिंदुस्थानांतील त्या वेळच्या मराठीचें सध्यांच्या मराठींत भाषांतर केलें आहे उत्तरार्ध पूर्वार्धाची पुनरावृत्तीच असल्यामुळें हें भाषांतर पूर्वार्धापुरतेंच केलें आहे.

दिल्लीच्या पातशाहाशीं बरोबरीच्या नात्यानें करारनामा करण्याचा अधिकार त्या वेळीं हिंदुस्थानांत कोणासच नाहीं असा सार्वत्रिक व लोकमान्य समज असल्यामुळें या करारनाम्यास अर्जाचें स्वरूप आलें आहे हें उघड आहे

तनेवरबंदगीत न देत माबदहा त्याला तबीह करू व मिनजुमले पन्नास लक्ष रूपयाचे अज हजूर मोअला मुन्नालग तीस लक्ष रुपये कारणे तबीह अबदालीचे मरहमत जाले व दरसुबे मुलतान व पजाब व थंटा व भकर मय फौजदारीहा, व चारमहाल मजारीफ कार्बील, व फौजदारी हिसार व सबल व मुरादाबाद व बेदाऊचे चौथ कारणे खर्च सीपाह बदहाचे मुकरर जाहाली, व दोन हिस्से बराय सरकारवाला दाखल खालसे शरीफे व्हावे आणि एक हिस्सा बराय खर्च सीपाह पातशाही हमराह वजीरुलमुमालीक बहादरचे व हमराह नवाबबहादराचे आहे. करार पावे. आणि सुबेदारी सुबे हजरत अजेमेरची व फौजदारी नारनोल व साभर वगैरे फौजदारीहा मुतआलीक त्याचे व सुबेदारी सुबे मुस्तकरुलखेलफत अकबरा-

---

दास्त ह्मणू व जो कोणी हुजूरचा व नवाबबहादराचा शत्रू व दुष्मन असल त्याला आह्मी आपला शत्रू समजू; आणि जा कोणी सरकारच्या हुकुमी आपले तनमन खर्चणार नाही त्याला आह्मी शिक्षा करू. आणि पन्नास लक्ष रुपयापैकी अबदालीच्या पारिपत्याकरिता तीस लक्ष रुपये आह्मास पावते झाले, व मुलतान, पजाब, थटा व भकर या सुभ्यांची व त्याच्या फौजदारीची व चारमहालाच्या साऱ्याची व हिसार, संबळ, मुरादाबाद व बदाऊचे फोजदारीची चौथ आमच्या सैन्याच्या खर्चाकड लावून दिली आहे. आणि दोन भाग हुजूरच्या खालसाकडे लावून दिली आहे. आणि एक हिस्सा वजीरबहादर व नवाबबहादराजवळ असणाऱ्या पातशाही सैन्याच्या खर्चाकडे लावून दिली आहे. येणेप्रमाणे करार केला

त्यावेळीं दिल्लीच्या पातशहाची मोठी विपन्न स्थिती झाली होती हें ह्या कराररनाम्यावरून दिसून येईल. बाजीरावानें इग्रजाना जसें सर्व राज्य दान दिले त्याप्रमाणेंच दिल्लीच्या पातशहानें सर्व हिंदुस्थान ह्या सनदेनें पेशव्याना देऊन टाकिलें ह्या सनदेंत साताऱ्च्या महाराजाचें नाव नाहीं।

२ थटा, व भकर हे प्रात प्रस्तुतच्या सिंध प्रदेशात मोडतात

३ चारमहाल कोणत्या प्राताला ह्मणतात तें कळत नाहीं.

४ हिसार, सबल, मुरदाबाद, नारनोल व बदाऊ हे प्रात अतर्वेद व रोहिलखड ह्या प्रदेशात आहेत

५ अजमेर व साभर उत्तर राजपुतान्यात आहेत

बाद मये फौजदारी मथुरा वगैरे फौजदारीहा मुतआलीक त्याची मये म शरुत सुबेदारीहा व फौजदारीहा व पेशकशात सुबेदारीहा व फौजदारीहा मवेदरगाहास मुकरर जाहाली व मरहमत जाहाली करार करितों व शपथपूर्वक कौल करितो की, माफक मामूल मशरुत व पेशकशात सुबेदारीहा व फौजदारीहा लायक अहवाल राजहा व जमीदाराचे आणि शिवाय त्याचे जे कांहीं लवाजीम व लवाहक सुबेदारी व फौजदारीचे होत असेत कायीम व मुतसरीफ होऊ आणि बदास्त सुबेजात व फौजदारीहा मवाफई करू आणि जे मुलूक की सीवाय तसरूफ पातशाइसी की दर तसरूफ रामहा व जमीदारात लहान मोठ सीवाय जमीदारी कदीम त्याची की मुलक पातशाईस तसरूफ केला आहे त्याचे हातांतून खलस करून व काढोन अर्धा दर तसरूफ मुतसद्दीयान पातशाइचे करू व अर्धा कारण खर्च सीपाह आपलीचे घेऊ आणि हगाम खलस करणें, मुल्क व पारपत्य करण मुफसीदाचे ज्या प्रा फौज व सीपाह व सरदार व तोफखाना अफजवरफायाचे विशष करू हजुरातून तैनात होत असावे व बदस्तुर उमरा-

---

आव आणि पवित्र अजमीर सुभ्याची सुभेदारी व नारनोल व सांभर वगैरेची फौजदारी व त्याच्या मुतालिकी आणि अकबराबादेची सुभेदारी व मथरा वगैरे यांची फौजदारी व मुतालिकी व दुसऱ्या शर्तीतल्या सुभेदाऱ्या व फौजदाऱ्या व त्याचे नजराणे सेवकास मुकरर केले आहेत व बक्षिस दिले आहेत म्हणून आम्ही शपथपूर्वक कौलकरार करितों कीं ह्या सुभेदारींतील व फौजदारींतील राजाच्या व जमीदाराच्या अनुक्रमाणें मामूल वहिवाटीला अनुसरून सर्व अटी पाळीत जाऊ व त्या सुभेदारीचे व फौजदारीचे जे हक्क व लवाजम असतील त्याचा कबजा घऊ व सुभ्याचा व फौजदाऱ्याचा पक्का बंदोबस्त करू व पातशाही राजेरजवाड्याचे ताब्यातील मुलुखापैकीं जुना प्रांत कोणी बळकाविला असेल तो त्याच्या ताब्यातून काढून अधा सरकारांत देऊ व अर्धा सैन्याचे खर्चाकरितां आम्ही आपलेकडे ठवू आणि एखादा प्रांत खालसा करण्याचे वेळेस व फितुर्‍यांचें पारिपत्य करण्याचे वळेस जी अधिक

दोन हजार आह्मी दोघी फिदवीयान मधे फौज बराय बंदगी हाजीर राहूं. आणि जें काम की कारणें पारपत्य अबदाली वगैरेचे आज्ञा होय जर योग्य एकिले आमचेच असलें तरी आह्मीच बजाऊ, आणि जर लायक मुदवजह होणें रायान खिलाफात जाहाबाजीचे होत असेल तरी हमरकाब होऊन मसदर तरद्दुदचे होऊ आणि जर फौजील तई फरमुदन उमरायाचे होत असले तरी त्यात अमिराविषयी विनति करू तोच तैनात होय की बइतफाक त्याचे त्या कामाचा सरंजाम करू. ज्या वेळेस हुकम होईल ते समयी हुजतदोज दरमयान न आणू आणि आज्ञा जनाब अकदसेस बजाय कौल करार आणि अपना आपलीच सरकारादा धर्म जाईन आपल्याशी जाणोन लिहिण्याप्रमाणे या अहदनाम्याचे ज्या जागा की अमील सरकारवालाचे खुद्द अमल व दखिलकाम आहे त्या जागा दखल न करू; व मदत व कुमक त्यांची करू. व बइत्तफाक पातशाई की जे कोणी जागीरात खान अमरा चाकरी नाही करीत जागीरात त्यांची दाखल सरकार-वालात करूं आणि त्यातून चौथ आपली घेऊ, व आपले कौल करारासी

फौज, सरदार, शिपाई व तोफखाना आह्मी ठेवू ती हुजूरतैनातीतील समजत जावी. आह्मी दोघे व इतर अमीरउमराव नित्याप्रमाणे हुजूरच्या सेवेंत हजर राहू. आणि अबदाली वगैरेचे पारिपत्य करण्याचे कामी आमचाच मल्ला हुजूर एकतील तर ते काम आह्मी स्वतःच बजावू, आणि ते काम करण्यास हुजूरची स्वारी स्वतःच जाणे जरूर पडेल तर आह्मी आपल्या स्वारीबरोबर येऊ आणि जिवापाड मेहनत करू. अथवा ते काम अमिराच्या हातून होत असल्यास आह्मी विनति करू त्या अमिरानाच पाठवावे, किंवा त्याची मल्ला घेऊन ते काम आह्मी करू. आपण आज्ञा कराल त्या वेळेस हुज्जत चालणार नाही. आणि केलेल्या कौलकराराखेरीज हुजूरवालाची आज्ञा विशेष मानून व धर्म व स्मृति ह्याचे जागी आपली आज्ञा मानून, ह्या तहाच्या पूर्वी ज्या जागा हुजूरच्या खास ताब्यात होत्या त्या आह्मी आपल्या ताब्यात घेणार नाही इतकेंच नव्हे तर त्या जागांचा बंदो-

न फिरू; आणि जनाब अकदस व नवाबबहादरासी एकसर मुतफावत न करू; व जन्मपरियेंत ताबेदार व फर्माबरदार राहू व जर आम्हास दक्षणेस जावयाचा अगत्य पडला तरी कारणें बदगी जनाब अकदस व तबीह व पारपत्य मुफसीदाचें कार्याकारण फौज सोडोन जाऊ, व आम्ही ज्या चापथाचा करार करून जाऊ, त्याच करारामाफी येऊ व सीपारस लहानथोरासी समजोनच करू. आणि एहकाम शरीयतचे जारी राहत आम्ही मुकब्बी राहू, व रसमीयात हिंदूचीहि आमचे धर्माप्रमाणें जारी राहात, कोण्ही मुजाहीम त्याचा न होय आणि तीस लक्ष रुपये की कारण मोहम अबदालीचे इनायत जाहाले काय येंदा व काय आइंदे की ज्यावेळेस अबदाली येईल आज्ञेप्रमाणें त्याचे पारपत्यास यत्न करू, व चौथ सुभेजात पजाब व मुलतान व थठा व भकर व चार महाल मजारफ काबील व मुरादाबाद व सबल व हिसार व बदाऊ की मरहमत जाहाली, दोन हिस्से बराय सरकारवाला व एक हिस्सा कारणें फौज वजीरुलमुमालीकबहादर आणि नवाबबहादराचे मुकरर जाहाले, बदोबस्त मुलक मजकुराचा केलिया उपरांतिक घेतलें जाईल आणि पेशकशात मुकररी पातशाई जमीदारान व राजवाड्यासी

बस्त ठेवू जे जहागीरदार सरकार चाकरी करीत नसतील त्याच्या जहागिरी सरकारांत दाखल करू, व त्यांतून आपली चौथ काढून घेऊ, आणि केलेल्या कौलकराराशीं कधींहि फिरणार नाहीं तसेंच हुजूरशीं व नवाबबहादराशीं कधींहि तफावत करणार नाहीं आणि जन्मपर्यंत आपले ताबेदार राहू आम्हास जर दक्षणेस जाण्याचें अगत्य पडलें तरी हुजूरच्या चाकरीकरितां व शत्रूच्या पारिपत्याकरितां येथें फौज ठेवून जाऊ तसेंच जो चापथ करून जाऊ त्याप्रमाणें बिनचूक परत येऊ लहानथोरांची शिफारस आपल्यापाशीं विचारपूर्वक करू आम्ही मुसलमानांच्या व हिंदूच्या धर्माचें सरक्षण करू. कोणाला अडथळा करू देणार नाहीं त्याअर्थी अबदालीवर मोहीम करण्याकरिता तीस लक्ष रुपये आपण आम्हास दिले आहेत त्या अर्थी अबदाली या अगर पुढील वर्षीं आल्यास त्याचें पारिपत्य करण्याचा यत्न करू पजाब, मुलतान, थटा, व भकर व चार

सीवाय पेशकश सुभेदारीचे जे कांही मुतसद्दी पातशाई त्याचे जिम्मे साबीत करून देतील ते तहसील करोन, चौथ आपली वजा करून, बाकी सरकारात पोहचती करीत जाऊं. व दरसुबेजात व फौजदारीहा दरोगे अदालतचे तरफ सरकारवालासी राहात आणि किल्लेदार ही बदस्तूर सरकारवालाचे राहात तगीरीबहाली किल्लेदाराची तालूक हजूर मोअकसी आहे; आह्मी हरगीज किल्लेजात व देहात पशरुत किल्लेदारा आणि दिवाणी व बुताती वगैरे खिदमता पातशाई आणि लवाहक त्याचे व बागात व इमलाक पातशाईत तसरुफ व दखल न करू. व भोगवटा प्रो॰ तसरुफ मुतसद्दीयान पातशाईचे सोडू व मदत व कुमकी राहू व राहाणार. व वस्त व अज शहर पातशाईस राजी ठेवू; व तबीह व पारपत्य किल्ले आणि हरामजादे रासत्यांत उपद्रव करणार व वाट मारणार आणि चोरांचा करू की व्यापारी व मुसाफर पनाहात राहत. व बदाहय पातशाईसी की जे जागीरदार जागीर ठेवीत असता चाकरीत हाजीर नाहीत, माफक मुकम कुदसीचे

महाल मजारफ काबील व मुरादाबाद, सबल, हिसार व बदाऊं ह्या सुभ्यांची चौथ आह्माला आपण दिली आहे ती हुजूरचे दोन हिस्से व वजीरबहादर व नवाबबहादर ह्याच्या फौजेच्या खर्चाकारिता एक हिस्सा देण्याचें ठरलें आहे, तर मुलूख मजकूरचा बंदोबस्त केल्यावर आह्मी आपली चौथ घेऊ. सुभेदारी पेशकशाशिवाय पातशाही जमेदार व रजवाड्याच्या पेशकशाच्या ज्या बाबती हुजूरचे कारकून लोक दाखवून देतील त्या वसूल करून, त्यातून आपली चौथ काढून घेऊन बाकी सरकारात पोचती करू. सुभ्यातील व फौजदारीतील अदालतीचे जे हुजुरनीं किल्लेदार व दरोगे नेमले आहेत त्यांच्या नेमणुका व बदल्या हुजूरनींच कराव्या. किल्लेदारांना सोपविलेले किल्ले व गांव आणि दिवाणी व खानगी पातशाही खिदमता, तसेच त्याचे लवाजमे व लवाहक व बागा व इमले ह्यांच्यावर आह्मीं जबरदस्तीनें हक्क सांगणार नाही. पातशाही मुत्सद्याच्या भोगवट्यास अडथळा करणार नाही. त्यांना मदत करू व करीत जाऊ. पातशाही शहराच्या

मार्गीर त्याची दाखल सरकारवालांत करू व त्यापैकीं आपली चौथ घेऊ दीन व धर्म व महादेवजी व खंडेरावजी दरमयान आहत

आंतबाहेरचा बंदोबस्त करू आणि रस्त्यांत उपद्रव करणाऱ्या व वाट मारणाऱ्या चोरांचे व हरामखोर किलेदारांचें पारपत्य करू, जणेंकरून व्यापारी व मुशाफर सुरक्षित रहातील जे जहागिरदार जहागिरी खाऊन आज्ञत रहात नाहींत त्याच्या जहागिरा हुकमाप्रमाण जप्त करू, व त्यांतून आपली चौथ काढून घेऊ दीन व धर्म व महादेवजी व खंडेरावजी दरमयान आहेत

अर्जीचें उत्तर

बवसीले दखल पावणार अस्तानसी पेहर निशाचे नजर अनवार आजहर मीयागुस्तरसी गुजरला आणि करार केले कीं जन्मपरियंत बालाजी बाजीराव व अवलाद बालाजी बाजीराव व कौम बालाजी बाजीराव आणि आह्मी उभेता फिदवी मये रुफकाये व अवलाद व कौम जे काण्ही की जनाब-अकदसअला आणि नवाबबहादुरासी अमुलहुकूम व तसलूफ करीत व वेसफाई करीत त्याजला शपथ महादेवजी व खंडेरावजी व बेलभंडारची आहे आणि याच कौला प्रो पोर्थी व गगानळ रूबरू नवाबबहादुरावर आणि रूबरू वकीलान व मुतसद्दीयान आपले उचले वास्तव माफक फजल व बकशीश पातशाहाचे सुबेदारी सुबे मुसत करून खिलाफत अकबराबाद सुबेदारी व सुबे दारुलखैदर अजमेर व फौजदारीहा मुतआलीक त्याची व दर सुबेदारी व सुबे मुलतान व लाहोर व थटा व फौजदारी भकर व आणीक फौजदारी तालूक त्याचे तिन्ही सुभ्यांत व चार महाल मजारीफ काबील व फौजदारी हिसार व संबल व मुरादाबाद व बदाऊ यात चउथ-औप हिस्सा आखुलासहसीपाहास मरहमत व मुकरर केले पो की शुकरवसी यास या बकशीश उजमाचा बनावून मोगवट्याप्रमाणें मशरुत सुबेदारी अकबराबाद आणि अजमेर व मथरा व नारनोळ व संबल वगैरे फौजदारी तालूक त्याचे एकून दोणी सुबे व पेशकशात सुबेदारी व फौजदारी

माफक अहवाल रजवाडे व जमीदाराचे आणि सीवाय त्याचे जे लवाजम व लवाहक सुबेदारी व फौजदारीचा होत असेल, काबीज व मुतसरीफ होऊन बदोबस्त दोनी सुबे आणि फौजदारीचा की मुतआलीक त्याचे आहेत करारवाके करावे. आणि जे मुलक की या दोन्ही सुभ्यात तसरूफ करिदे पातशाहीसी तसरुफ राजहा व जमीदारान लहानथोराचे सीवाय जमीदारी कदीम त्याची की गेला असेल खलश करोन व सोडोन अर्धा अख्तयार मुतसदीयान पातशाईचे मांडाव आणि अर्धा कारणे खर्च सिपाह आपलीचे घ्यावा व दर सुबेदारी सुबे मुलतान व लाहोर व थटा व फौजदारी भकर वगैरे मुतआलीक तिन्ही सुभ्याची आणि चार महाल मजारफ काबील व फौजदारी हिसार व सबल व मुरादाबाद व बदाऊ यात दोन हिस्से बराय खालसे शरीफे आणि एक हिस्सा कारणे खर्च सीपाह पातशाई की हमराह वजीरुलमुमालिकबहादर बाअलकाबे व नवाबबहादर बाअलकाबेचे येक हिस्सा याने चउथअैष कारणे खर्च फौज हमराही आं खुलासहउसीपाचे करार पावले. बदोबस्त केलीया उपरांतिक दोन हिस्से अख्तयार मुतसदीयान खालसे शरीफेचे आणि एक हिस्सा कारणें फौज वजीरुलमुमालिकबहादर व नवाबबहादराचे सोडावे आणि बाकी एक हिस्सा तुह्मी घ्यावा. हरवख्त खलस करणें. मुलुक आणि पारपत्य करणें. मुफसीदाचे जितकी फौज आणि सीपाह व सरदार व तोफखाना अफजुदरकाब विनति कराल मरहमत केले जाईल. बदस्तूर उमराय उनाम फौजेसाहित बंदगीत हाजीर होऊन जे काम की मानद पारपत्य अबदाली वगैरेचे आज्ञा करूं, करीत राहावें. आणि जर काबील ऐकिलें आं खुलासहउसीपाहचे न होय, माफक दरखास्त त्यांचे सरदार तई केला जाईल जरी लायक माबादौलतचे असेल तरी मुतवजह होऊ सादर होण्यापूर्वी फर्मान वालाशानचे ज्या जागा की अमील सरकारवालाचे अमल आणि दखल राखितात त्या जागेंत कोण्ही वजह दखल न करावें व मदती व कुमकी त्याचे राहावें. आणि बंदहापातशाहीसी जे कोण्ही की जागीर खाऊन चाकरी न करीत ज्यावेळेस हुकम करूं जागीर त्याची तगीर

करून तीन हिस्से दाखल खालसे शरीफित करणें आणि एक हिस्सा तुम्ही घेणें आणि पेशकशात मुकररी पातशाईची रजवाड व जमींदारान सीवाय पेशकशात सुभेदारी आणि फौजदारीचे जे कांहीं की मुतसद्दी निमे त्याचे साबीत करून देतील, तहसील करून, आपली चौथ वजा करोन बाकी सरकारवालांत पोहचावीत राहावे व दरसुभेजात व फौजदारीत दारोगा अदालतीचा सरकारवालासी राहे आणि किल्लेदार ही बदस्तूर सामीला सरकारवालासी राहेत आणि तगीरी तहदिली त्याची तालूक हजूर मोअ-लाचे राहे व हरगीज किलेजात आणि जागीर मशरुत किलेदारासी आणि दिवाणी बुतानी वगैरे खिजमता पातशाइ आणि लवाजमा व लवाहक त्यांचे आणि बागात व मीलीक पातशाईत तसरूफ व दखल न करावें आणि राहाणार शहरान पातशाईस राजी ठेवावे व पारपत्य किल्ले व हरा-मजादान व रासत्यांत उपद्रव करितात त्याचा करावें की मुसाफर व व्यापारी खातरजमेनें आमदरफ्त करीत राहात, की मुजरा हुसनखिदमतेचा जाहीर होय आणि पाआ नेकीनतीजेचा होय आणि मेहेरबानी व तफजु-लात अकवसअलाची आपलेविसी फार जाणावी

---

[२] ॥ श्री ॥ २ जुलै १७५०

सेवेसी विज्ञापना येथें मल्हारबांनीं व आपणाकडील लोकांनीं किल्ले

---

१ या पत्राची पैवस्ती ८ साबान आहे हा ८ साबान कोणत्या सालचा? ‘ रघोजी भोंसल्यास मोगलानें दमून राखिलें ’ या उक्तीवरून हें पत्र रघोजी भोसले जिवत असतांना लिहिलें आहे हें स्पष्ट आहे रघोजी ११६२ (११६१ म्हणून भोसल्यांच्या कागदपत्रांत चुकून पडलें आहे) फसलीच्या फाल्गुन शुद्ध ३ स (ना भा का लेखांक १) म्हणजे १ स १७५१ च्या ८ एप्रिलास वारला तेव्हां ८ एप्रिल १७५१ च्या अगोदर हें पत्र लिहिलें असलें पाहिजे आतां ८ एप्रिल १७५१ च्या अगोदरचा ८ साबान म्हटला म्हणजे ३ जून १७५२ स पडतो या ३ जून १७५२ स खालील गोष्टी घडून आल्या

घेतले. मल्हारबा मजलदरमजल सेधव्यास आले. मोगलाकडे त्याचें राजकारण आहे. त्याच्या सूत्रे किल्ले घेऊन आपण हिंदुस्थानास जातात. इकडे मोगलानें सल्ला बिघडावा. रघोजी भोसल्यास मोगलानें दबवून राखिलें. पुढे खामखा सैदलष्करखान, जानबा यांच्या मनांत एकवेळ उत्पात करून दिल्ही जहागीर फिरोन घ्यावी अथवा काही तरी आपलेसे करावें हा मनसबा परस्परें कळो आला. दुसरे सांप्रत जायाप्पाचे कागद येतात त्यात मल्हारबाची व त्याची चित्तशुध नाही; बोढ करून, स्वतंत्र जाऊन उत्पात करावा ऐसें दिसतें. याचप्रमाणें मल्हारबाकडीलहि पत्रे येतात त्यांतहि भाव हाच आहे. जायाप्पाचें केले शेवटास न जावें ऐसें परस्परें स्वजन-

---

असल्यास ही तारीख ह्या पत्राची होय हें ठरेल (१) रघुनाथराव तापीतीरावर प्रकाशाजवळ असला पाहिजे, (२) शिंदे होळकर दक्षिणेंतून हिंदुस्थानांत परत जात असले पाहिजेत, व (३) जातांना त्यांनीं देशीं मोगलाचे किल्ले घेतले असले पाहिजेत. पैकीं १७५२ च्या जूनात शिंदे होळकर हिंदुस्थानात परत न जाता उलटे गाजुद्दिनाला घेऊन दक्षिणेंत देशीं येत होते (पत्रे व यादी ५।६।७). तेव्हा १७५२ तला हा साबान नव्हे आता १७५२ च्या अलीकडला ८ साबान २१ जून १७५१ ला पडतो परतु १७५१ च्या जूनात शिंदे होळकर अतर्वेदींत लढत होते (पत्रें व यादी १६२।१६३) तेव्हा १७५१ चाहि साबान ह्या पत्राचा महिना नव्हे आता १७५१ च्या अलीकडील ८ साबान २ जूलै १७५० ला पडतो शाहूमहाराज १७४९ च्या डिसेंबरच्या २५ व्या तारखेला वारले (थो. शा च पृ. १०१). त्यावेळीं शिंदेहोळकर दक्षिणेंत सातान्यास आले होते (धा रा च. पृ ३) त्यानीं परत जाताना निजामाचे धोडप वगैरे किल्ले घेतले व ते घेऊन ते माळव्यात उतरले पुढें लवकरच रघुनाथरावाला गुजराथच्या कामगिरीला प्रथमच नाना साहेबानीं पाठविलें इतक्यात प्रतिनिधि, ताराबाई, मोगल, इत्यादींनीं अगदीं गहजब करून सोडला तेव्हा सरदाराना परत आणावें असें नानासाहेबानीं रघुनाथरावास लिहिलें, परतु अनेक हरकती येऊन सरदाराना परत येता आलें नाहीं येणेंप्रमाणें देशीं येऊन परत जाण्याची, किल्ले घेण्याची व रघुनाथराव तापीतीरावर असण्याची संधि एकाच काळा आली असें ह्या १७५० च्या जुलैतच झालें तेव्हा ह्या पत्राची पैवस्ती २ जूलै १७५० ची आहे हें स्पष्ट आहे नानासाहेब १७५० च्या जुलैंत पुण्यास होते, तेव्हा तापीतीराहून त्याना पत्र पोहोंचण्यास फार झालें तर एक आठवडा लागावा. अर्थात् हें पत्र १७५० च्या जून महिन्याच्या शेवटास लिहिलें असावें पत्रावरती तारीख पैवस्तीचीच दिली आहे

७ निंबाळकर

विरोध व परराज्यांतील कलहाचें मूळ अनीपासूनच लागलें आहे आम्ही भोईगांवास आलों तों राघो लक्ष्मण मल्हारबाचे पुत्रें गंगोबांनीं पाठविले त्यांनीं कित्येक मजकूर सांगितले त्यांत साराश पाहता जायाप्पाच्याच पेंचाचा मजकूर आहे आम्हास येथून नेऊन त्यास दबवावें, आपली मातब्बरी हिंदुस्थानांत आहेच, आमची भेटी झाली, एकत्र झालों म्हणजे स्वाधव हातास आले, सर्व गुंता उरकला, पुढें चित्तास मानेल तो मनसबा केला तरी कार्यास येईल, ऐसे विदीत झालें आम्हीं आपले जागा विचार पाहतां केवळ जायाप्पाचें कार्य नच व्हावें, मल्हारबाकडे होऊन त्यासच खालें आणावें तरी त्याचेंहि स्वरूप रहात नाहीं, व सामंत देशींहि पेंच मातबर मोगलाच्या विचारें पहातां हे उभयता सरदार देशीं असावे म्हणजे मोगलाशीं सालजाब होऊन बदोबस्त होईल दुसरे दोघाचा पेंच आहे तोहि वारेल जायाप्पास दुराभिमान रामसिंगाचा आहे तरी जशी स्वामीची मर्जी असेल तसं शेवटास न्यावें लागेल यासाठीं तुर्त राघो लक्ष्मणास सांगितलें कीं मल्हारबानीं चार मजली माघारें यावें, आम्ही तापीतीरास येतों तेथें भेटी व्हावी, जायाप्पासहि बोलावणें पाठवितों, इत्यर्थ मल्हारबास सांगावें आणि तीर्थरूपाकडे घेऊन जावें, दोन महिन्यात इकडील बदोबस्त होऊन पुढें जो मनसबा करणें तो करावा

---

८ सप्प्याचें मडगाव

९ ताराबाईचा व बारामतीकराचा

१० मारवाडचा राणा अजितसिंग यास अभयसिंग व बख्त सिंग असे दोन पुत्र होते अभयसिंगानें १७५० पर्यंत राज्य केलें त्याच्यापुढें त्याचा मुलगा रामसिंग यास गादी न मिळतां बख्तसिंगास म्हणजे रामसिंगाच्या चुलत्यास मिळाली अर्थात् रामसिंगास मराठ्यांची म्हणजे जयाप्पाची मदत मागणें जरूर पडलें येणेंप्रमाणें १७५० पासून जयाप्पास रामसिंगाचा ओढा होता परंतु पुढील दोन तीन वर्षे इतर गडबडीमुळें जयाप्पास रामसिंगास मदत करण्यास फावलें नाहीं नंतर १७ ३ त बख्तसिंग वारला तेव्हां त्याचा पुत्र विजेसिंग गादीवर बसला व रामसिंगास पुन्हां जयाप्पाकडे धांव घेणें भाग पडलें १७५३।५४। ५५च्या सालीं मराठ्यांनीं हिंदुस्थानांत जंगी मोहीम केली त्या संधीस रामसिंगाचेंहि कार्य अर्धेमुर्धें पडून आलें

याप्रमाणें बोलोन आजीच पत्रें त्यांजकडे रवाना केलीं आह्मी रनोळ्या आसपास चार मुक्काम करून राहातो. भेटी होतील. चार गोष्टी बोलोन तहास आणावे. स्वामींनीं पत्र गंगोबास लिहिलेच आहे. त्याचअन्वयें दुसरीं पत्रे गंगोबास व मल्हारबास ल्याहावीं कीं चिरंजीव पाठविले आहेत; इकडे दोन महिने राहून एकदा भेट घेऊन जावे ह्मणोन याअन्वयें-करून एकामागेंएक दोन चार पत्रे ल्याहावीं. त्याचप्रमाणें जायाप्पासहि ल्याहावीं मल्हारबा खामखा येतीलसे दिसतें परंतु जायाप्पाची मर्जी कळत नाही स्वामींनीं त्यास क्षेपनिक्षेप ल्याहावे. ह्मणजे उभयतासहि घेऊन येऊं जर जायाप्पा न आले तर मल्हारबा काहीं अगोदर येणार नाहीत ऐसें आहे. तरी जायाप्पास पत्रें परस्परेंहि पाठवावीं व आह्मांकडेहि दोन तीन पाठवावी. ऐसें आहे. साराश, इतका अटाहशा न करावा. परंतु तुर्त हे दोघेजण परस्परें कलह करून कोणी एक तरी बुडतो. दुसरें आपणास देशी पेच मोगलाचा दोन्हीहि गोष्टी दोलतेस पेच पडा-वयाच्या आहेत तुर्त आढळला मनसबा टाकून यावे हें कामाचें नाही. यासाठीं आठपधरा दिवस तापीतीरें आह्मों पत्र वरचेवरी पाठवावीं. साहित्य करावे. इतकें करून कदाचित् दोघातून एक ना एके तरी कसें करावे तें सविस्तर ल्याहावे. इकडे होइल ते वर्तमान वरचेवरी लेहून पाठवूं तेथून माणसे पाठविणे ती जलद पाठवीत जावी दोघासहि चार चार पत्रे देशी येणे ह्मणोन आह्माकडे पाठवावी ह्मणजे आह्मीं याचा उपर त्यास, त्याचा उपर यास दाखवून घेऊन येतो नाहीं तरी मोगलासीं तो§ कलह होईलसे वाटते व हे मदतीस येत नाही रघोजी-बावाचा यदां सशयच आहे. आह्मी दोघामध्यें शिरोन दोघासहि परस्परे उपर दाखवून आणितों काम मातब्बर पुढे हातचे जाईल हे भाडले तरी मग दोघांचा एकच होईल तें कामाचें दिसत नाही यास्तव याप्रमाणे करतो उदैक कुच करून प्रकाशाकडे तापीसुमारे तीन कोस जाऊं.

---

११ खानदेश जिल्ह्यांत तापीवर आहे § तर

मल्हारबा आठा दिवशीं तेथें येतील आमची त्यांची भेटी होत्ये तो आपले कागद यावे कीं दावा बराबर खामखा येणें पुढें घरभेदाराचे किल्याकोटाचे सारेच पेच एका जागा झाल्यावरी वारतील बहुत काय लिहिणें हे विनंति बहू मजलीवरी मल्हारबा असतां व त्यांणीं बलाविलें असता न जावें तरी तोहि शब्द कीं आपल्यामध्यें गृहकलह असतां समजावीस कशी न केली यास्तव आठपधरा दिवस गुता पडेल हे विज्ञापना

पै॥ छ ८ साबान

---

[१] ॥ श्री ॥ ७ सप्टेंबर १७५१

श्रीमत राजेश्री पतप्रधान स्वामींचे सेवेसी —

विनति सेवक शामजी गोविंद साष्टांगनमस्कार विज्ञापना येथील कुशळ

---

१२ १७४९ त शाहू राजे मुमूर्षु असतांना नासरजंग यानें दक्षिण कर्नाटकांत स्वारी केली त्यावेळी निजामाच्या राज्यांतील दक्षिण महाराष्ट्र स्वारी करण्यास अगदीं मोकळें होतें ही गोष्ट नानासाहेब पेशव्यांच्या ध्यानांत येऊन चुकली होती परंतु, शाहूराजाच्या मृत्युमुळें सातारा येथें स्थिरस्थावर करण्यांत त्यांचा बराच काल गेल्यामुळें ही उत्तम संधि त्यांना साधावी तशी साधली नाहीं तरी शाहू राजाच्या मरणानंतर त्यांनीं रघुनाथरावास तापी तीरावर पाठवून (लेखांक २) ते स्वत नासीरजंगावर चालून गेले इतक्यांत डिसेंबर १७५० त नासीरजंगाचा वध झाला व मुजफरजंग नबाबपदाप्रत पोहोंचला पुढें १७५१ च्या जानेवारींत मुजफरजंगाचाहि अंत झाला व सलाबतजंग मसनदीवर बसला या संधीस नानासाहेब पेशव्यांनीं निजामाच्या राज्यावर स्वारी केली परतु मसलत रंगारूपास कोठें चुकती येत चालली होती नव्हती इतक्यांत ताराबाईच्या व गायकवाडाच्या कारस्थानाची बातमी येऊन पोहों चली तेव्हां मसलत तशीच बंद ठेवून नानासाहेबांस साताऱ्यास १७५१ च्या एप्रिलांत (पत्रें व यादी १६८) परत यावें लागलें इकडे नाना पुरंदऱ्यांनी व बापूजी खंडेरावानीं गायकवाडाचा पराभव साताऱ्याजवळ वेण्णेच्या काठावर (पत्रें व यादी १६८ ओळ ४) केला ताराबाईस चूप करण्यांत पुढील चार पांच महिने जाऊन निजामावरील मस

तागाईत छ २७ माहे शौवेल मदवार पावेतों औरंगाबादेस स्वामीचे कृपा-दृष्टीकरून यथास्थित असे. विशेष. राजश्री नारो शंकर याजकडून रा॥ बाळाजी महादेव खजाना घेऊन येत होते. त्यास बऱ्हाणपुरी अबदुल खैरखान याणीं खजाना अटकाविला. ते वृत्त सविस्तर पूर्वी विनतिपत्री लिहिले आहे त्यावरून कळो येईल. त्याउपर नसीरजंग यास सेवकानें चार गोष्टी सांगणे त्या सांगोन याजकडून रायनथमल यांस राजे रघुनाथदास याजकडे पाठविले आणि त्यास आपले घरी बोलाविले त्यावरून छ २६ रोजी राजाजी नसीरजंग याचे घरीं आले. उभयतांचे भाषण होऊन त्यानी सेवकास व रा॥ राघो गणेश यास बोलाऊ पाठविलें नसीरजंग याणी राजाजीस सांगितले कीं तुम्हास आपणाकडून बिगाडाची शुरुवात करणे असेल तर हें कर्म सुखरूप करणे, नाहीं, तंव्हा गोष्ट कार्याची नाही. त्यावरून राजाजी म्हणो लागले की, आम्हासहि आधीं आपणाकडून अंतर पाडणे नाही. त्याजकडूनच हरयेक विशईं जाजती होत्ये. खजान्याचे कामाची इतल्ला अबदुल खैरखान याणी आम्हास दिधली नसतां बेजा केलें. याउपर त्यास माकूल करून लिहोन खजाना वगैरे परतोन देवितों. याप्रकारे निश्चय होऊन त्याणीं सांडणीस्वार बऱ्हाणपुरास ताब्रडतोब रवाना केला व आम्हास आज्ञा केली कीं तुम्ही श्रीमंतास लिहिणें. त्यावरून राजेश्री राघोपंत याणी सविस्तर सेवेसी विनतीपत्र लिहिले आहे सेवकास वकालती-चे जाबसाल लिहावयास प्रयोजन नाहीं. परंतु नसीरजंग यास व राजाजींस

लतीला १७५१ च्या सप्टेंबरात पुन्हा प्रारंभ झाला ह्या वेळीं लढाईला प्रथम कारण निजामाकडूनच झाले ह्या कारणाचा उल्लेख ग्रांटडफनें केला नाहीं नारो शंकराकडील खजाना बऱ्हाणपुरीं आला असता तो अबदुलखैरखान याच्या हस्तें राजा रघुनाथदास, निजामाचा दिवाण, यानें लुटविला हेंच लढाईला मुख्य कारण झालें पेशवे आपल्या प्रांतात चालून आले आहेत असें पाहून, मुसा बुसीच्या सल्यावरून निजामानें पुण्यावर चाल केली ह्या लढाईच्या प्रारंभाचीं हें व पुढील काहीं पत्रें आहेत

१३ सवाल

१४ नसीरजंग शौकतजंग

१५ राजाजी, रघुनाथदास, रामदासपंत ही सलाबतजंगाच्या दिवाणाची निरनिराळीं नांवें आहेत

१६ माकूलमुचित भवेत्

स्वामींचीं पत्रें पावतीं करून आज्ञेप्रमाणें सविस्तर स्नेहाच्या अभिवृद्धीचा अर्थ निवेदन केला त्यानें उत्तर प्रत्योत्तर उभयतांपासून घ्यावें तों हा मजकूर दरम्यान आला यास्तव विनातिपत्रीं लिहिणें लागला हे वर्तमान राजश्री रघोजीपंत वकील येथें आले आहेत त्यांणीं व त्यांचे पुत्रांहीं सविस्तर लिहिलेंच असेल राजाजी व नसीरजंग या उभयेतांपासून उत्तर प्रत्योत्तरें दो चौ दिवसांत घेऊन मुफसल सेवेसी लिहितां सेवेसी विदित होय हे विज्ञप्ती

[४] ॥ श्री ॥ ७ सप्टेंबर १७५१

यादी नबाब सलाबतजंग याचे सरकारांत आज ता॥ निगादास्तशिवाय मनसबदार यवन व मराठे

६००० नि॥ नसीरजंग बहादर
- १५०० रिसाला अल्ली आस्करखान
- ५०० रिसाला तुरश महमदखान
- १००० रिसाला अफजलबेग
- १५०० रिसाला मानखान
- १५०० रिसाला खोजेशहा

६०००

६००० नि॥ अबदुल खैरखान
- १००० शहरीं मीरगवासखान आले त्याबरोबर
- ५००० मल्हाणपुरीं आहेत

६०००

फौज रिसाले नवनिर्गादास्त व कदीमी मिळोन

- २००० रिसाला मीरशमशुद्दीखान बक्षीसायेर
- १५०० रिसाला शेषाचार्य शिवाय बरकंदाज १०००
- २००० रिसाला याकुब मीरखान पसिर तुरक तामानखान
- १००० रिसाला हकीम महमद अलीखान
- १५०० रिसाला फत्तेखान
- १००० रिसाला सफीउल्लाखान
- ५०० रिसाला नजर म॥ खान
- १००० मराठे जगताप व साळोखी व बाबर वगैरे जमातदार
- १५०० रिसाला मिरन पामाखान

---

१७ नवीन ठेविलेले लोक १८ जुने

१९ नामांक बरकंदाज

४००० खुदावदखान भागानगरीहून बोलाविले आहेत त्यास॥ वगैरे बऱ्हाणपुरीये

५०० खोजम कुलीखान

१६५०० १२०००

२८५००

साडे अठ्ठावीस हजार याचा तपशील.

येणार—

५००० अबदुलखैरखान

४००० खुदावंदखान

येथें आहेत व चारणीस व तैनाती गेले आहेत ऐसे

१९५००

जिनसी तोफखाना वगैरे हमराही.

कित्ता—

३२०० जेजालदाज वर्लांये जेजाला
१८०० खासबारदार
२२००० बारकदाज, प्यादे, पूर्वीचे व कर्नाटकी
५०० बाणदार असामी.
३००० कामाठी व खारवे बंखाणी बेलदार सुतार वगैरे.
३१०४ कित्ता जिन्नस
१०० उट बाणास व सुर्बाबरूप वगैरेस.
४ हत्ती तोफा लोटायाचे
३००० बैल तोफांचे
५०० गुदस्तापैकीं त-

कित्ता—

१० तोफा मोटाल्या फुलचारीकडे राहिल्या. मध्यम प्रतीच्या समागमे आहेत.
१५० रेहकले.
१० हतनाळा.
२५ सुतरनाळा.
१५०००बाण सुमार
१४ फिरंग्याबरोबर सरंजाम.
३ तोफा कळेने चालतात.
१ कि। तोफ कळेनें सोडावयाची.
१० तोटे बदुखाचे व तोफाचे संदुका ठेवाव-

२०करिता

२१ खासदारस्तु अश्वधरो

यार हात	यास छकडे
२५०० नवखरीद	१४
३०० नासरजग असत। नराखातून आणविले होते ते येऊन हैदरा बादपावेतों गेले तों नासरजगाचें वर्तमान आलें त्यावरून राहि-ले ते सेहलीस व चा-रणीस होते हल्लीं आ-णविलें वरकड मार-बारदारी आणविली त्याबरावर तेहि ये-तील	० सुर्वानरूपचे छकडे व गोळ्याचे छकडे व उटें येथून कुच होता समा-गमें काय घेतील पहावें
३०००	किता सरजाम
३१०४	८० हत्ती सुमार
	१२०० उंट भारबार दारी वगैरे सुमार
	११०० हरकारे
	३०० कासीद

येणेंप्रमाणें तूर्त बराबर घेणार याखेरीज येथें किल्ले अर्कांत तोफा पांच सात आहेत व अमदानगर पेडगांव येथें साहित्य फार आहे काम पडल्यास त्यापैकीं आणवितील

---

[५] ॥ श्री ॥ ७ सप्टबर १७५१

पुरवणी श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान

स्वामीचे सेवेसी —

विज्ञापना ऐसीजे सेवक येथें आलिया उपर नसीरजंग याच्या चार भेटी

२२ औरंगाबादेंतील एका किल्लेवजा इमारतीचें नांव २३ अहमदनगर २४दौलताबादपाशीं आहे

जाल्या. त्याचा आशय मनास आणितां स्वामीसीं कोणेहि प्रकारें बिघाड न करावा व होऊं न द्यावा; दारमदारानें चालावें, ऐसे दृष्टीस पडले. राजाजीच्या दोन भेटी जाल्या. त्याचा आशय अतस्थ मनास आणितां बिघाडाची बहुतशी खुरखुर आहे. नसिरजग सेवेसी मिलाफी आहेत ऐसें लेखोन, याचें वजन बहुत भार यास्तव बाह्यात्कारें यासी बहुतसी लोलिंगतों करितात. परतु अंतर्यामी यासहि दुजाणंत नाहींत. वराडाची सुभेदारी यास दिल्ही, याचा सबँब या रांखलेंतून कोणेहि प्रकारें यास काढावें. याच प्रकारें राजश्री जानोजी निंबाळकर यासहि जाणतात. परतु दोघेहि मातबर आहेत. पुढें अमलांत काय येतें तें आढळलियावर सेवेसीं लिहिलें जाईल. राजाजींचे सलाहकार मोठे अबदुलखैरखां व खुदावंदखां आहेत, त्यांस पाचारणीं गेलीं आहेत. दसऱ्याअलीकडे तेहि येऊन पोंचतील. आणि त्याचे विचारें कुच करणार. वरकड राजाजींही निगादांस्त केली व करणार. त्याचा अतस्थ शोध करितां आजतागायत फौजेचा व जिनसीचा बदोबस्त व निगादास्त केली आहे, त्याची याद अलाहिदा जिन्नस पाठविली आहे त्यावरून कळों येईल. बाणदार दर असामी दरमहा रु. १० प्र॥ करार करावा. दहा असामींपासून वीसपर्यंत ठीक केले आहेत माणसें कसबी आहेत त्यास दुमेहा येथें खर्चास द्यावा लागतो. त्यास जामीन देतील. स्वामीची आज्ञा होईल त्याप्रमाणें खर्चास देऊन रवाना †करून. व शिसेंहि ठीक केलें आहे. येथून गगेपर्यंत पावतें होईल. तेथून पुढें न्यावयास पूर्वीं रा. राघो गोविंद यांस पत्र आणिलें आहे त्याप्रमाणें पाठविलें पाहिजे स्वामी समर्थ आहेत. सेवेसीं श्रुत होय हे विज्ञप्ति.

---

२५ पुढें पुढें करणें † करू
२६ मान देणें
२७ याचें कारण
२८ मागतून
२९ ह्या वर्षी दसरा १९ सप्टंबराला होता
३० नवीन फौज ठेवणें
३१ दुमाही दीडमाही पगार देण्याची चाल असे

[६] ॥ श्री ॥ ८ सप्टेंबर १७५१

पु॥ श्रीमत राजश्री पतमधान
स्वामीचे सेवेसी —

कृतानेक विज्ञापना शहराबाहेर लश्कर कितीक उतरलें म्हणोन पहावयास मुजरद जासूदजोडी पाठविली होती त्यास जयसिंगाच्या तळेयावर रायचूर आवदानीवाला, आचार्या वि॥ राजे रघुनाथदास, त्याचे स्वार दोन हजार अजमासें आहे व मावसिंगपुरेयांत फतेसिंग सिनरवाला दोनसें स्वारानसीं आहे व मानजी खताल वि॥ गायकवाड दोनशें राऊतांनसीं भैसिंगपुरेयाबाहेर उतरला आहे येकूण बाहेर शहराचे जमाव सदहूप्रमाणें आहे बाकी स्वार शहरांत जागा जागा आहे, त्याचा सुमार कळत नाहीं व दिल्लीदरवाजाबाहेर गाडदी फिरंगी याचा प्यादा अदीच तीनेक हजार आहेत त्यामध्यें प्यादा पचमेळ, परदेसी, मराठे, मुसलमान वगैरे असे आहेत नवाबाचे कारखाने अद्याप आले नाहीं आणावयाची ताकीद जाली आहे नवाब छ २७ सवालीं शनवारीं सीकारास महमुदी बागात गेले आहेत समागमें खान वगैरे अमीर गेले आहेत सेवेसीं श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना

---

[७] ॥ श्री ॥ ४ अक्टोबर १७५१

श्रीमत राजश्री पतमधान
स्वामीचे सेवेसी —

विनंति सेवक रघुनाथ गणेश चरणावरी मस्तक ठेऊन सा॥नमस्कार कृतानेक विज्ञापना स्वामीचे कृपादृष्टीनें सेवकाचे वर्तमान त॥ छ २४ माहे जिल्कादपावेतों मे॥ शहर औरंगाबादेस यथास्थित असे स्वामीचीं आज्ञा-

पत्रें छ १४ मिनहूचीं खासदस्तुराची दोन–येक राजश्री शामजीपत यांचें नांवाचें व येक सेवकाचे नावाचे–सादर जाली, ती छ १९ मिनहूस दोनप्रहरां प्रविष्ट जाली. स्वामीचे आज्ञेचा अर्थ सविस्तर विदित जाला. स्वामीची आज्ञा की किंबहुना हे पत्र खानास दाखवणें. आज्ञेप्रमाणें शामजीपत व सेवक ऐसे खानाकडे जाऊन दोहीं आज्ञापत्राचा अर्थ सविस्तर खानास अवगत केला. खान बोलिले की आह्मास समजाविलेयाप्रमाणे तुह्मी उभयतां जाऊन राजाजीस समजावणें. इतकें बोलोन नथमल वकील यांस समागमें देऊन राजाजीकडे पाठविलें. छ २२ मिनहूस तृतीय प्रहरी नथमल व आह्मी उभयतां सेवक ऐसे राजाजीस भेटलों. खलवत जालें. खलवतांत स्वामीचे आज्ञापत्राचा अर्थ सविस्तर राजाजीस निवेदन केला. पत्रें दाखविलीं नाहीं. राजाजी बोलिले की खजानेयाकरिता कलह प्राप्त जाला ह्मणोन श्रीमत आज्ञा करितात; तर खजाना आह्मी द्यावा हे गोष्ट आह्मास योग्य नाहींच. अबदुल खैरखानाजवळोन बेज्या गोष्ट जाली. आह्मास गोष्ट कळताच आह्मी कोणे वजानें त्यांस ताकीद लेहून पाठविली आहे हें वर्तमान बाळाजीपंतास जाहीर असेल. या गोष्टीची लाज आह्मास जाली आहे. आह्मी न बोलता खजाना देत आहों. तीन लाख रुपये तो बऱ्हाणपुरी देवविले. राहिले दोन लाख चौतीस हजार ते उदैक येथें देववितों. तोडानें देतो ह्मणावे आण देऊ नये हें गोष्ट सहसा घडणार नाही पाच लक्षाचा विषय तो काय ? याजकरितां श्रीमती संशय मानावों ऐसे नाही. श्रीमत आज्ञा करितील तर सहज पांच लक्ष रुपये पाठऊ सकतो. तेथे खजाना न देऊ हे गोष्ट कसी घडेल ? या गोष्टीवरून कलह वाढावा ऐसें नाही श्रीमतास अबरूची गरज आण आह्मास आपले अबरूची शरम आहे की नाही ? गोष्ट अनुचितच जाली आहे. श्रीमती आज्ञा केली कीं दिल्लीहून बाहालीची सनद आलियावर आह्मी जागीर देऊं ऐसे आमचे वचन गुंतले आहे. तरं हे गोष्ट यथार्थ व श्रीमताचेंहि वचन आह्माजवळ गुतले आहे कीं मोगलाई व गनीमाई दोन नाहीत एकच आहेत. हा आमचा करार याजकरिता जे आहे ते श्रीम-

तर्चिच आहे येकात्मतेस पडत्रा नाहीं श्रीमताचे कमाविसदार आहेत त्याजप्रमाणें आह्मी कमाविसदार आपल्यास समजोन हिशेब रुजू करितों तो श्रीमतीं पाहावा आमचे सर्वांचा सरजाम करून द्यावा राहिला ऐवज त्यांचाच आहे दुसरा पदार्थ नाहीं बरकड हरएक गोष्टीनें अडचण जालियास मग आमचा उपाय नाहीं रघोजी भोसले यांस आमचे सिफार सीवरून जागीर दिली, आण आह्मास साफ जाब द्यावा हें उचित कीं काय ? ह्मणोन श्रीमत आज्ञा करितात तर रघोजी येथें यावा हे खाईष आह्मास नव्हती श्रीमतींच त्यास पाठवून दिला येविषईचीं श्रीमतांचीं पत्रें आहेत रघोजी येथें आला त्यास आह्मी पुढ आणावयासहि कोणी पाठविला नाहीं, व घरचेवर त्याची मुलाजमातहि करविली नाहीं पधरा दिवस पडोन राहिला होता मग त्याची मुलाजमत जाली दाराजवळ भिकारी भीक मागावयास येतें त्यास मूठभर अन्न द्यावें लागतें त्या प्रकारें रघोजीनें विचार जाणोन त्यास जागीर दिली ते त्याची अजिजी जाणोन दिली त्याचें रहस्य कोणते गोष्टीनें राहिलें हें श्रीमत जाणतच असतील असें असोन आतां आज्ञा करितील तर त्याची जागीर जप्त करावयास विलंब आहे ऐसें नाहीं खजाना खर्च करून फौज ठेविली ह्मणोन श्रीमतांची आज्ञा तर कितेक कामकामें कर्तव्य आहेत तीं श्रीमताचे सेवेसीं विदितहि असतील यास्तव फौज जरूर ठेवावीच लागली अनवुलखैरखान विघाडाची मसलहत देतील ह्मणोन तर खान मा।रनिलेनें विघाडाची मसलहत काय देणें आहे ? तेथें सर्वांचा भाव कीं जानबास हलकें पाडावें, ह्मणोन श्रीमतांस भास जाला तर जानबास येथून आह्मी होऊन पाठविलें नाहीं श्रीमतीं साहीप करून बोलाविलें ह्मणोन

---

२१ आह्मा जवळोन रघोजी बाबा मोगलाकडे गेले मोगलांनीं त्यास जहागीर करार करून क्रिया करून आपलेसें केलें (पत्रें व यादी १६९) पेशव्याचा जोर पाहून रामदासपंतानें रघोजीची पायधरणी करून त्यास फिरविलें व जाहागीर दिली ही गोष्ट पेशव्यांचे वकील आपल्या अंगीं लावतात हें पाहून रामदासपंत रघोजीस भिकाऱ्याची उपमा देतो

२२ कमजास्त फौज ठेविली असतां परस्पर कारणें विचारण्याची सभ्याप्रमाणें पूर्वीहि चाल असे

गेले जानबावरच येथून सारा यख्तीयार आहे ऐसें असतां श्रीमंतांकडून पृथक् पृथक् पैगाम येतात, तेथे पैगामात विपर्यास पडतो आह्मी जाबसाल कोणाजवळ करावा ? जानबास फिकें पाडावे हे गोष्ट आह्माकडून नाहीं. आतांच तुह्मी श्रीमतांचे आज्ञापत्राचा अर्थ सांगितलांत आण आजच माहाराव याचें पत्र गोविंदराव वकिलास आले. त्याणें आह्मास दाखविलें. त्यामध्यें अभिप्राय भिन्नच आहेत. यास आह्मीं काय करावें ? एकाजवळ जाबसाल असेल तर बोलावें याजकरितां जानबाचे फिकेपणाचा अर्थ तिकडूनच आहे आह्माकडून नाहीं इतकी बोली जाहाली. बाळाजी महादेवहि आह्मा उभयतांसमागमें गेले होते परतु खलवतसमयीं बाहेर बैसले होते. सदहूप्रमाणे खलवतात बोली जालियावर मग राजाजीनें बाळाजीपतास बोलाऊन सागितलें की तीन लाख रुपये तो बऱ्हाणपुरी तुमचे पदरी पडिले असतीलच राहिले दोन लाख चौतीस हजार रुपये उदैक तुह्मास सावकाराजवळोन निशा करून देववितों इतके बोलोन आह्मां त्रिवर्गास रुखसत करून आपण मिसला पहावयास गेले तदनतर आह्मी सेवक नसीरजग याजकडे येऊन तेथील मजकूर सविस्तर निवेदिला. नथमलाहि आले होते. खान बोलिले कीं राजाजीचे जाबसाल जे जाले आहेत ते रावसाहेबांस लेहून पाठवणें ह्मणून बोलिले त्याजप्रमाणें जाला मजकूर सविस्तर सेवेसी विनति लिहिली आहे. अबदुलखैरखान व महमद अनवरखान काल गुरुवारी छ २३ मिनहूस दोनप्रहरां शहरास आले. हरसुलाअलीकडे सराई आहे ते सराईजवळ शहरचे महमुदी बागापलीकडे त्यांची फौज उतरली आहे हरदोखान म॥रनिले×××××दाखल राहिले आहेत. शहरांत आले नाही अबदुल खैरखानाबराबर फौज पांच हजार स्वार आहेत त्यामध्ये चारशे करोल आहेत हत्ती तीन आहेत, निशाणाचा येक व नगारेयाचा येक, व खासा खान म॥रनिलेचे स्वारीचे हौदेयाचा येक, ऐसे तीन आहेत. बाणाचे कैच्याचे उट सात व रहकले बारा व दमानची सवाशे आहेत. महमद अनवरखानाबराबर स्वारीचा हत्ती एक व स्वार चाळीस

व पचवीस फराल आहेत खान मा।निले डेरेदाखल जालियावर राजे रघुनाथदास भेटीस गेले होते अबदुलखैरखानांहीं दोन घोडे निळे व दहा ख़ोन पोरेंचे राजाजीस नजर फेली पैकीं एक घोडा व पांच खोन पारचे घेतले महमद् अनवरखानानीं दोन घोडे व फाहीं वस्त्र नजर दाखविलीं त्याज-पा। एक घोडा व वस्त्र घेतलीं तदनतर राजे शहरांत आपले हवेलीस आले खान मा।रनिलेची फौज बाळाजी महादेव यांनीं पाहिली ते फौजचा मा।र बाळाजी महादेव येथें सांगत होते कीं तिसा रुपयाचे किंमतीपासून पांचशें रुपयाचे किमतीपावेतों घोडीं आहेत बहुतकरून खोगीरभर्तीच फार आहे सेवेसी विदित व्हावयाकरितां विनति लिहिली आहे काल सध्या काळीं छ २३ मिनहूस खानाकडे गेलों होतों तेथें खानाजवळ मोगलीचे आले होते त्याजमध्यें एक मोगल अबदुलखैरखानास भेटोन आला तो खाना-जवळ पारसी भाषेत बोलत होता कीं खान मा।रनिले बहुत मुमूर्षु आहेत, आह्मी भेटावयास गेला तेव्हां निद्रिस्त होते आह्मी गेलियावर उठोन बैसले नेत्र पीतवर्ण जाले आहेत तबीयत बहाल नाहीं दोन तीन दिवस तबियत बहाल होतपर्यंत नवाबाची मुलाजमत करीत नाहीं समाधान जा-लियावर नवाबाची मुलाजमत करतील ह्मणोन बोलत होता सेवेसी विदित व्हावयाकरितां विनति लिहिली आहे राजश्री मोरोपत महायात्रेस परवांचे दिवशीं येथून रवाना जाले सन्यास घ्यावयाचा विचार होता परतु राहिला सेवेसी विदित जालें पाहिजे नासरकुलीखान मोगल मातबर येथें आहे त्याणे कमाणगराचे चौधरी यांस काहीं चीन विकावयास दिली होती रुपये न पावले ह्मणोन त्याचे घरास चौकी पाठविली चौधरी सांपडला नाहीं ह्मणोन त्याचे बायकोस नेऊन कैद केल आण घरीं चौकी बसविली हे वतमान राजेयांस विदित जालियावर राजाजींनें चकशीस आज्ञा करून नासरकुलीखान यास बेअब्रू करून पादचारी नेला पालखींत बैसों दिला नाहीं नेऊन फाजित करून सोडिला नेते समयीं दोन चार गाणसें जखमीं

जालीं. हंगामा जाला होता. सेवेसी विदित व्हावयाकारितां विनंति लिहिली आहे. सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना. राजश्री शामजीपंत येहीं सेवेसी विनतिपत्र लिहिले आह त्याजवरून विदित होईल, हे विज्ञापना.

---

[८]   ॥ श्री ॥   ९ अक्टोबर १७५१.

श्रीमंत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

विनंति सेवक रघुनाथ गणेश चरणावरी मस्तक ठेऊन सा॥ नमस्कार कृतानेक विज्ञापना. स्वामीचे कृपादृष्टीने सेवकाचे वर्तमान ता॥ छ २९ माहे जिलकाद पावेतों मे॥ शहर औरंगाबादेस यथास्थित असे. स्वामीची आज्ञापत्रे छ १८ जिलकादची किते दोन तीं छ २४ जिलकादीं प्रविष्ट झालीं. तेथें आज्ञा कीं खजाना देविला ह्मणतात आण देत नाहीं याचा विचार काय ? महाराव जानोर्जा जसवत निंबोळकर यांस निरोप देणे लागतो. खराखुरा खजाना देवविला असिला व पदरीं पडत असेल तर तैसेंच लिहिणें. मा॥रनिलेस निरोप देऊं. खानासी इतकेंच बोलणें कीं येथून खजाना रवाना जाल्यास पुढील स्नेहात मजा पडेल. देतों देतो ऐसें मात्र बोललां आण मातबर इकडून येईल तेव्हां द्यावा ऐसें मनांत असिलें तर ते उत्तम नाही. खजाना येऊन पावलियावर अगर तथून रवाना जालियावर सर्व जाबसालांत जीव पडेल. लौकिक विरुद्धचा वारेल. विठलराव येऊन पावले नाहींत ह्मणोन तपाशिले स्वामीची आज्ञा. आज्ञप्र॥ अर्थ सविस्तर खानास विदित केला.

---

३५ जानबा निंबाळकर ह्या वेळीं पुण्यात बसले होते “ जानबा आमचे मित्र पुणियात तीन महिने येऊन बसले आहेत ” (पत्रें व यादी १६९) ह्मणून ह्याच जानबाविषयीं नानासाहेब वक्रोक्तीने पत्रे व यादींतील १६८ व्या पत्रांत लिहितात जानबा निजामाकडून पुण्याचे दरबारीं वकीलीस आले होते

खान बोलिले कीं खजाना देतात यांत संदेह नाहीं परतु अद्याप निशा करून देत नाहीं यास्तव राजाजीस पैगाम पाठवून निशा करून देवविता बऱ्हाणपुरास तीन लाख रुपये देवविले ते पदरीं पडिले कीं काय ह्मणोन खानानीं सेवकास पुसता उत्तर दिलें कीं बराणपुरीं तीन लाख रुपये देवविले त्याजपैकीं एक लक्ष चाळीस हजार रुपये मात्र वकिलास मोजून दाखविले परतु पैका अबदुलखैरखानाचे हवेलींतच आहे वकिलाचे तावडीला पैका जाला नाहीं खानानीं स्वामीचे आज्ञेप्रे॥ अर्थ राजाजीस नथमल वकिलाबराबर सांगोन पाठविला सेवक खानाजवळ या गोष्टीचा मजकूर नित्य करितो कीं जासूद जोडी रवाना व्हावयास खोटी आहे आपण सागतील त्याप्रे॥ लेहून पाठवितों या मजकुराचा जबाब जलद आणविला आहे छ २७ जिलकादीं खान सेवकास खलवतात बोलिले कीं खजना देतात, परतु थोडकीसी दिकत आहे तो मजकूर उदैक सांगों छ २८ जिलकादींखानाकडे गेलों मजकूर पुसतां बोलिले कीं खजाना खामखा देतात दिकतीची गोष्ट आहे ते तुह्माजवळ सांगतां येत नाहीं परतु तुमची निशा झाली पाहिजे याजकरिता बोलतों परतु तुह्मी हे गोष्ट कोणाजवळ न बोलावी व रावसाहेबास लेहून न पाठवावी खुलासा हाच कीं यथें खजानेयांत पैका नाहीं इतकी दिकत खजाना आणविला आहे पाहू पांचां रोजांत येऊन पोंचेल आलियावर निशा करून देतील पाचा सातां रोजाची दिरंगी खजानेयाचे येण्याकरिता मात्र आहे याजकरितां तुह्मी रावसाहेबास मोघमच लिहिणें कीं पाचासाता रोजात खजाना देतात, संशय नाहीं हे हलकी गोष्ट न लिहिणें ह्मणोन बोलिले तें वर्तमान सेवेसी विदित व्हावयाकरितां विनाति लिहिली आहे मग त्यांचा अतर्भाव काय आहे तो कळत नाहीं बहुधा ऐवज नसेल हेंच खरं येथें शिबंदीकरितां बहुत गवगवा आहे खान बोलत होते कीं रावसाहेबाचे डेरे जालयाचें

---

२६ ह्मणजे पोंचावी

२७ पेशव्यांना या वर्षी खर्चाची टचाई हाती त्यास टोचून हें रामदासपंताचें बरक र्णी आपल्या स्वतःला उद्देशून बातमें आहे

दरम्यान येथें आले आहे. आतां नवाबाहि लष्करच आजी सेवेसी विदित जालें पाहिजे. छ सविसाचे रोजीं २० सण होता फरंगी येथें आगम्बागात राहतात. रविवारीं प्रातःकाळ यानी वीस एकवीस तोफा सोडिल्या. तदनंतर सर्व फरंगी पैठणदरवाजाबाहेर बाग आहेत त्या बागात गेले होते. तेथें आपला सण केला. नृत्यांगना नेल्या होत्या. संध्याकाळचे समयी राजे रघुनाथदासाहि नृत्य पहावयास गेले होते. तिकडून दीड प्रहर रात्रीस मोठे जुलुसाने फरंगियांसहवर्तमान शहरात आले. सेवेसी विदित व्हावयाकरितां विनंति लिहिली आहे. दुसरी उडवार्ता एकिली कीं राजश्री मल्हारजी होळकर फौजसुद्धां झासीस[38] दाखल जाले. ब्रम्हाणपुरीं खजाना अटकाविला हे वर्तमान ऐकोन बहुत संतप्त आहेत जरीदा होऊन ब्रम्हाणपुराचे पारिपत्यास येणार ह्मणोन वर्तमान आढळलें. स्वामीचे सेवेनी कासीदहि आले आहेत. आढळलें वर्तमान सेवेसी विनंति लिहिली आहे. सत्य मिथ्य कळत नाही सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे. दमाजी गाईकवाड यांचा भाऊ केदारजी ह्मणोन कोणी गुजराथेंत आहे. त्याणे व बाणराव दि॥ मजकूर या दोघानी फौजबंदी बहुत केली आहे[39] ह्मणोन येथें दाट अवई आहे. सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

---

३८ अंतर्वेदींतील पठाणाशीं लढाई आटपून होळकर १७५१ च्या अक्टोबरांत झांशीस आले

३९ यावरून दमाजी १७५१ च्या अक्टोबरांत कैदेंतच होता व त्याचा कोणी कदोरजी नावाचा भाऊ त्याच्याकरिता गुजराथेंत फौज जमवीत होता असें दिसतें रघुनाथरावाच्या बरोबर दमाजीला देऊन गुजराथेंत नानासाहेबानीं कधीं पाठविलें ह्याचा उलगडा करणें जरूर आहे १५ मार्च १७५१ त दमाजीचा साताऱ्याजवळ गेंड्याच्या माळावर पराभव झाला (पत्रे व यादी १६८) पुढें महिन्या पंधरा दिवसात नानासाहेब पुण्यास येऊन त्यानीं दमाजीला कैदेंत ठेविलें तो १७५१ च्या अक्टोबरात कैदेंतच होता पुढें १७५१ च्या नोव्हेंबरात व डिसेंबरात पेशव्यांच्या निजामाशीं कुकडी नदीवर झटापटी झाल्या व १७५२ च्या जानेवारींत तह झाला (पत्रें व यादी १६१) तह झाल्यावर लवकरच रघुनाथरावदादाना गुजराथच्या स्वारीस पाठविलें (पत्रें व यादी ३५५, १६१).

खा] || श्री || १ अक्टोबर १७५

पु|| श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसी —

कृतानेक विज्ञापना अबदुल खैरखान नवाबास भेटले ते समयीं खान मशारनिल्हेनें नवाबास बिगाड करावया मजकुरात नवाबास सला दिला कीं गनीमाईत या दिवसात फितुर आहे प्रधानपतहि बेफाम आहेत हा समय उत्तम आहे आपण सर्व गोष्टीन सर्गुदा आहा यास्तव साधले प्रसगास आळस न करावा आह्मी अर्हफ जालों आहे बहुत दिवस वाचत नाहीं सरकार कामावर खर्च व्हाव हे आपली उमेद आहे येन्हवीं तर्ही आपण बहुत दिवस वांचत नाहीं व्यथ मरावें ते सोहेब चाकरीवर हक व्हावें यांत उत्तम आहे, ह्मणोन कितेक प्रकारें मसलहत दिली नसीरजग व राजाजीहि

---

३१ ' दमाजी गायकवाड याची वर्तणूक बहुत सुरळीतपणाची होती (पत्रें व यादी ३८१) असें नानासाहेबांचे प्रत्ययास आल्यावरून व दमाजीनें ताराबाईची बाजू सोडून दिली ह्मणून रघुनाथरावाबरोबर (घा रा च पृ. १८) किंवा बहुधा रघुनाथरावाच्या अगोदर (ग्रांट डफ भाग १८ टीप) दमाजीस नानासाहेबांनीं गुजराथेंत पाठवून दिलें ही रघुनाथरावाची गुजराथेवरील ग्रांट डफ ह्मणतो त्याप्रमाणें दुसरी स्वारी नसून तिसरी स्वारी होय रघुनाथरावाची गुजराथेवरील पहिली स्वारी १७५० त झाली (लेखांक २). परंतु ह्या स्वारींत गुजराथेंत त्यांच्या हातून फारसें काम झालें नाहीं रघुनाथरावाची गुजराथेवरील दुसरी स्वारी १७५१ त झाली ह्या स्वारीत कांहीं काम करावयाचें तों निजाम पुण्यावर चाल करून आला तेव्हां दादांना देशीं परत यावें लागलें नंतर देशीं स्वस्थता झाल्यावर दमाजी गायकवाडास पुढें पाठवून रघुनाथरावदादा गुजराथेवरील तिसऱ्या स्वारीस गेले रघुनाथरावाच्या ह्या गुजराथेवरील तिसऱ्या स्वारीच्या १७५२ सालावरून ग्रांट डफनें जी उडी मारिली आहे ती १७५५ सालावर एकदम उतरली आहे मधील तीन सालांचा इतिहास ग्रांट डफनें अज्ञानात गाळला आहे १७५२ १७५३ १७५४ १७५५ सालांत रघुनाथरावानें केलें काय ह्याचा पत्ता मुद्दा ग्रांट डफला बिलकुल लागला नाहीं त्यामुळें त्याच्या इतिहासाला बहुत कमीपणा आलेला आहे ह्या कमतरतेचा विशेष प्रपंच पुढील एका टीपेंत योग्य स्थळीं केला आहे

४० ध्रुपद ४१ सार्वभौम्यानें हीण ४ धन्याच्या सेवेंत मरावें

होते. खान मशारनिले दुर्बुद्धि सागोन गेलियावर मागें नसीरजंग व राजाजी बैसोन महसलत करितां, नसीरजगानीं बहुत प्रकारें परिमार्जन केलें कीं हे गोष्ट उत्तमात दिसत नाहीं. मागे थोरले नवाबानें बहुत यत्न केला होता तो व्यर्थ जाला ह्मणून सख्य संपादून होते आतां तुह्मी विरुद्ध करूं ह्मणता, ऐशास तुमच्याने गनीमाई मोडवत नाहीं व गनीमाच्यानेहि तुह्मास मोडवत नाही. नाहक लौकिक करून घ्यावा. सीबदी खाले यावें. मुलुकाचा पाटावरवटा होईल. बरा दिसत नाही. ऐसें बहुत प्रकारें परिमार्जन केलें हें वर्तमान दरबारचे शहरात आवई फुटली. पाचासाता ठायी आईकिलें खरें खोटें कळत नाही बहुतां मुखीं आईकिलें ह्मणून सेवेसी विनंति लिहिली आहे. अबदुल खैरखानाजवळ पाच हजार फौज आहे. त्यामध्यें काही लोक राजश्री हरी दामोदर याजकडील आहेत व कांही मानाजी निकमाकडील आहेत राऊत चागले नाहीत. बारगीर भरतीचा आह ह्मणोन लोक बोलतात. सेवेसी विदित व्हावयाकारिता विनति लिहिली असे अबदुल खैरखानहि व्यथेत आहेत; आरोग्य नाही. समाप्त होतील ह्मणोन लोक बोलतात सेवेसी विदित जाले पाहिजे. हे विज्ञापना. सरकारची कासीद जोडी हुजरून राजश्री मल्हारजी

---

४३ निजामुल्मुल्कानें.

४४ हा शब्द सन्यासी, साधु, सत यांच्या मृत्यूला लाविण्याचा प्रघात आहे परतु तो येथें द्वेषजन्य थट्टेनें खैरखानाला लाविला आहे

४५ पुण्याहून उत्तर हिंदुस्थानात जाताना कासीद औरगाबादेवरून जात. पुणें, नगर, कायगाव, औरगाबाद, अजटा, बऱ्हाणपूर, हाडिया, सीहूर, सिरोंज आणि झाशी, हा हिंदुस्थानात जाण्यास अगदी जवळचा रस्ता होय मराठ्याची राजधानी पुणें तेव्हां पुण्याहून झांसीस जाण्यास कायगावटोक्यावरून व अजट्याच्या घाटातूनच रस्ता जवळ असे. पुण्याच्या पश्चिमेस इंग्रजाची राजधानी मुबई आहे तेव्हा, कासारघाटानें नाशीक, मनमाड, धुळें, हा रस्ता घेऊन मग बऱ्हाणपुराला इग्रजी रस्ता मिळतो. भाऊसाहेब पानिपताला उदगिरीहून अजट्याच्या घाटातून हाडियावरूनच गेले महाराष्ट्रातून हिंदुस्थानास जाण्यास एकदर तीन मार्ग आहेत एक कोंकण गुजराथेंतून, अमदाबादेवरून रजपुतन्यात जातो. दुसरा घाटमाथा व वेरुळचे डोंगर ह्याच्यामधून मालेगावावरून, सेंधव्याच्या घाटातून महेश्वर, इदूर, उज्जैन इत्यादि शहरावरून रजपुतान्यात जातो तिसरा पुणें, औरगाबाद, अजटा व हाडियावरून हिंदुस्थानात जातो

मोळकर याजकडे जात होती ते येथें शहाचे चौकीवर आढळली त जोडी येक व मल्हारबा कडून कासीद जोडी हुजूर जात होती तेहि येथ चौकीस आढळली येकूण दोन्ही कासीद जोडिया राजे रघुनाथदास यांहीं अटकवून बैसविल्या आहेत, ह्मणोन सरकारचे जासूद दरबारचे बातमीवर असतात त्यांनीं सागितलें जासूद बोलिले कीं हें वर्तमान मनोहरपतास विदित केलें मनोहरपत बोलिले कीं दरबारास गेलियावर मनास आणू सेवेसी विदित जालें पाहिजे हे विज्ञापना

---

[१०] ॥ श्री ॥ ९ अक्टोबर १७५१

पु॥ श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसी ––

कृतानेक विज्ञापना नळदुर्गवाले यांचा कासीद दिल्लीस गाजुदीखानाकडे कागद व पांच मोहरा नजर व काहीं वस्त्रें घेऊन जात होता तो कल्याणपुरास आढळला तेथून येथें पाठविला त्याचा शिरच्छेद करावयाची आज्ञा राजाजीनें केली नवाब बोलिले कीं इतका त्याचा अपराध नाहीं शिरच्छेद न करावा मग त्यास गाढवावर बैसवून विपत्य करून सोडिला नळदुर्गवाले याचा कासीद ह्मणून लोक ह्मणतात सत्य मिथ्या काहीं कळत नाहीं आढळलें वर्तमान सेवेसी विनति लिहिली आहे राजश्री शिवराम गोविंद भिडे याचे मारिफत काहीं बाणदार सरकारांत चाकर आहेत त्यांतपैकीं चौगिजण बाणदार तनखा न पावली ह्मणोन निघोन आले ते येथें राजे रघुनाथदास यांनकडे नोकर जाले ते चौघेजण आपले बराबर दुसरे वीस पचवीस बाणदार घेऊन शिवराम नाइकाचे दुकानीं जाऊन म॥रनिलेचे गुमास्ते चिंतामण केशव यांजपाशीं तनख्येकरितां बहुत हगामा केला त्यांनीं

मावसाल करावयाचा तो करून पधरा रोजाचा वाइदा केला आहे. हे वर्तमान सेवकास विदित जाले त्याजवरून सेवेसी विनाति लिहिली आहे. चितामण केशव यानीहि सेवेसी विनात लिहिलीच असेल पाजी लोकाचा विचार आहे. त्याची तनखा राहिली असली तर देववणार स्वामी धनी आहेत हे नाजूक गोष्ट येथें बाभाट जालियास अब्रूची गाठ पडेल स्वामीधनी समर्थ आहेत. सेवेसी श्रुत व्हावयाकरिता विनाति लिहिली आहे नासरकुलीखान याची अप्रतिष्ठा राजाजीनें केली, हें वर्तमान पूर्वील विनातिपत्री सेवेसी विनाति लिहून पाठविली आहे, त्याजवरून विदित झाले असेल अलीकडे शोध मनास आणिता निजामअली नवाबाचे बधु हे राजे रघुनाथदास याजवर रुष्ट आहेत. त्यांनीं राजेयास मारावयाचा प्रयोग करून महजर केला त्याजवर मातबराच्या मोहरा घेत चालिले या प्रयोगास पाच सातजण मिळोन मोहरा केल्या. त्यामध्यें नासरकुलीखानानें मोहर केली होती. पुढे ही गोष्ट प्रकट होऊन राजेयास विदित जाली. त्याजवरून निजामअली यास निग्रह केला व नासरकुलीखानास बेवकर केलें. वरकडाचे तलासात राजे आहेत हें वर्तमान एका मातबर कायतानें सागितलें ते सेवेसी विदित व्हावयाकरिता विनाति लिहिली आहे. येथें शोध घेना राजाजीवर अवघे रुष्ट आहेत. कोण प्रसगीं काय होईल कळत नाहीं. राजाजीस मोठा भरवसा फरगीयाचा आहे. सेवेसी विदित जाले पाहिजे हे विज्ञापना नवाब आज बुधवारी प्रतिपदेस राजेयास जाणार होते, परंतु आज राहिले. उदैक जाणार आहेत. सेवेसी विदित व्हावयाकरिता विनंति लिहिली आहे. हे विज्ञापना.

---

४६ ९ अक्टोबर १७५१

[११]   ॥ श्री ॥   १४ ऑक्टोबर १७८९.

श्रीमत राजेश्री   पंतप्रधान
स्वामीचे सेवेसी —

विनति सेवक रघुनाथ गणेश चरणावरी मस्तक ठेवून सा॥ नमस्कार कृतानेक विज्ञापना स्वामीच कृपादृष्टीनें सेवकाचें वर्तमान ता॥ छ ५ माहे जिल्हेज पावेतों मे॥ शहर औरंगाबादेस यथास्थित असे स्वामीच आज्ञापत्र खासदस्तुरच्या पुरवण्या दोन—एक राजश्री शामजी गोविंद यांचे नावची व एक सेवकाचे नांवची—छ २९ जिलकादच्या मादर त्या छ ३ जिल्हेजीं चतुर्थ प्रहरीं प्रविष्ट जाल्या लखोटा फोडून शामजीपंताची पुरवणी त्यास दिली सेवकानें आपले नावची पुरवणी अक्षरशा वाचून मनन करून कृतार्थता मानिली आज्ञेप्रमाणें कोणाजवळ कांहीं बोलत नाहीं खानाजवळ नित्य जाऊन आज्ञेप्र॥ स्नेहभाषणच करितों व जें वर्तमान आढळतें तें विनतिपत्रीं लेहून पाठवितों स्वामीचे आज्ञेविरहित अणुप्रमाण कार्य करीत नाहीं पूर्वील खासदस्तुराचे पुरवणियांचा अर्थ शामजीपंतांचे विचारें विदित करावयाचा जाला तो मा॥रनिलेहींच खानांस व राजाजीस निवेदिला सेवक समिप मात्र होतों मा॥रनिलेनें आपले व सेवकांचे आज्ञापत्राचा अर्थ एकत्र करून निवेदिला सेवकाचे आज्ञापत्रीं आज्ञाच होती कीं हें पत्र वाचून दासवर्णें सेवकास स्वामीचे आज्ञेविना दुसरें कर्तव्य नाहीं सेवक अज्ञान आहे स्वामी कृपादृष्टीनें पालन करून परवर्दा करीत आहेत परकड येथील वर्तमान तर नवाब रोजेयास छ १ जिल्हेजीं गेले ते छ ३ मिनहूस रात्रौ शहरदाखल जाले आतां बाहेर डेरे करावयाची बोली आहे जागा जागा तयारी होत आहे कोणी ह्मणतात कीं उदैक साबे तेरिखेस पेशखाना बाहेर निघणार कोण्ही ईद जालियावर ह्मणतात या प्रकारचें येथील वर्तमान परतु येथें सिबंदीचा गवगवा बहुत जाला आहे सिबंदी दिलियाविरहित फौज बाहेर पडत नाहीं सिबंदी यावयास येथें

ऐवज नाहीं. खुदावदखान हैदराबादेहून चाळीस लक्ष रुपये खजाना घेऊन येत आहेत. ते आलियावर सिबंदी देतील. येथूनाहि कांहीं लोक खुदावंदखानास आणावयास रवाना होत आहेत. येथे आज दोन तीन दिवस हुलड झाली आहे कीं श्रीमती यशवतराव पवार दहा हजार फौज जरीदा करून खुदावदखानावर पाठविले आहेत खजाना अटकावून आणावा हे वार्ता येथें दाट राजाजी पावेतों आहे. या वर्तमानावरून कितेकांचा आव गेला आहे. जर हे गोष्ट सत्य असली, खजाना सरकारांत हस्तगत जाला, तर हे सहजच गर्वहत होत आहेत. व येथें लोक ह्मणतात की दोन महिने श्रीमंतीं असेंच यास दबकाऊन राखिलेयास हे आपलेयात आपण मरतात. यांस मारावें लागतच नाहीं. लौकर दारमदार जाला तर यांची स्थिती राहेल ह्मणोन सर्वत्र ह्मणतात यांस सिबदी व खानगी खर्च मिळोन निन्य लक्ष रुपये खर्च आहे. दरमहा तीस लक्ष रुपये पाहिजेत. खजान्यात तो पैका नाही हैदराबादचा खजाना आणविला आहे. यावा तर तोहि आला तरी तितक्यानें बेगमी होत नाही ह्मणोन लोक ह्मणतात. यास्तव या दिवसात यांस प्रतापाचें दर्शन जालियानें याचा गर्व हत होईल स्वामीचा पुण्यप्रताप यांजवर गालिब आहेच. काल छ ४ रोजी सलाबतजग व राजाजी ऐसे अबदुलखैरखानाकडे गेले होते. डेरे बाहेर करावयाचे विचारांत आहेत. नवाबाचे बहिणीचें लग्न आहे व नवाबहि आपलें लग्न करणार. हीं कार्यें करून घ्यावीं; ईद करावी; पश्चात् निघावें ह्मणोन घालमेल आहे. काय करितील पाहावें. रिक्तपाणी पडिले आहेत. उगाच आव मात्र धरितात. प्रसगास गधर्वनगॅरामास दिसतो. याजकरिता याजवर या दिवसांत सलाबत गालीब जालियानें यांची गुर्मी राहणार नाहीं ऐसें आहे. स्वामी समर्थ आहेत. सरकारच्या कासीद जोडिया दोन येथें राजाजीनें अटकावून ठेविल्या आहेत. हें वर्तमान सेवकाने खानास हटकिलेयावर बोलिले कीं आह्मास विदित नाहीं. याउपर

---

४७ गधर्वनगराप्रमाणें अवास्तव

राजाजीस सांगोन सोडवितों आज उद्यांत कासीद सोडवून घेतों येथें राजा जीनें शहरचे गर्दनवाईस माठी खबरदारी मांडिली आहे चौकीदारास ताकीद जाली आहे कीं कोणाचा जासूद येईल अगर शहरांतून जाईल त्यास रुजू करावें यास्तव लोकांस कागदपत्र पाठवावयाचा संशय निर्माण जाला आहे कालच सरकारची जोडी खासदस्तुराच्या पुरवण्यांचीं आज्ञापत्रें घेऊन आली त्या जासुदांनीं झोळणे बाहेर ठेऊन सडे होऊन चौकीवरून निभाऊन शहरांत आले त्यास वानपूस चौकी दारानीं केली खालीं पाहिलें ह्मणान सोडिलें ऐसा प्रसंग येथें जाला आहे याजकरितां हुजरून जोडी रवाना होईल तिणें सातारेयास याव नेथें झोळण ठेऊन खालीं होऊन पत्र येथें पोंचवावें ऐसी आज्ञा जासुदास जाली पाहिजे येथूनहि याच रीतीनें विनंतिपत्रांची रवानगी करीत जाऊं सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे येथें एक पडेगोसावी नेगमींनिगमपुरियांत आहे खाना-कडे आर्ता वाटेवर आढळतो त्याणें अकस्मात् एक दिवस सेवकास सांगि-तलें कीं तुह्मी पेशवे यांचे वकील आहां आह्मीं स्वप्न पाहिलें कीं बारों मतीवाला कोणी आहे तो घालमेलींत आहे तर हें वर्तमान तुह्मी जरूर आमचें नाव घालून श्रीमतास लेहून पाठवणें त्यावरून सेवेसी विनंति लिहिली आहे राजश्री बाबूजी नाईकाकडील वकील कृष्णाजी रघुनाथ राजाजीकडे जात येत असता कांहीं उत्तेजन देतात ह्मणूनहि येथें लोक बोल-तात सारांश येथें वळंवळ करीत आहेत सप्तरुपीवरील मातुश्रीचहि येथें कागदपत्र येतात जाबसाल जात असतात लक्ष्मण खडागळा नवाबकडील याचा व रघूजी भासल्याचा हर्षामर्ष जाला ह्मणोन येथें गप उठली आहे

४८ बाबूजी नाईक बारामतीकर ४९ क्षुद्र फित्व्यांसारखी ५० सातारा

५१ येथें ताराबाईचा नाजूक मद्य कली आहे डोंगरावरून जखा, सोनजाई, वनजाई इत्यादि आया असतात तशी सप्तरुपी ह्मणजे साताऱ्च्या किल्यावरील आई ह्मणजे ताराबाई ताराबाई ह्या वेळीं वृद्ध झाली असून ह्मातान्या मांजराप्रमाणें फार खुनशी झाली होती तेव्हां लोक तिला रानच्या देवीची उपमा देत

५२ तदा सभाई

सत्य मिथ्य कळत नाहीं. गायकवाडाचे भाँवानीं सोनगडाकडे फौज जमविली आहे. दहा वीस हजार जमा झाला आहे. नवाबास सामील होणार. त्याचा भरोसा राजाजीस बहुत आहे ह्मणोनहि येथे लोक बोलतात. मागें सेवेसी विनति पत्री लि॥ होती कीं नळदुर्गवाल्याचा कासीद दिल्लीस गाजूदीखानाकडे जात होता तो ब्ऱ्हाणपुरीं सापडला. येथें आणून गाढवावर बैसवून सोडिला. ऐशास वर्तमान मनास आणितां तो कासीद चित्रदुर्गवाल्याचा होता. पाच मोहरा नजर व पत्र घेऊन जात होता. चौघेजण होते. त्यात तिघे पळाले. त्यात एक सापडला त्याची गत येथें सदरहू प्रे॥ जाली. सेवेसी विदित व्हावयाकरिता विनति लिहिली आहे येथें शहरात §सजगूरजोधळें दर रुपयास तीस शेर मिळतात. हरभरे पधरा शेर, गह्नू १६ शेर, तूप भाद्रपदात रुपयाचे निम शेर होते. मग पाऊण शेर जाले. मग शेरभर, मग सवा शेर, आता दीड शेर आहे. तेल चार शेर आहे दूध नवदहा शेर. लाकडें रुपयाची एक मण चारा फार महर्ग झाला आहे एका जनावरास पावल्याची वैरण पुरत नाही. याप्रे॥ वर्तमान आहे. राजश्री शामजीपत सागत होते की राजाँजीचे चित्तात बिगाड करणे हा निश्चय जाला आहे खान मध्यें परिमार्जन करितात यास्तव यांस हरएक मसलहत कळो न देता कलह आरभावा. निमित्य की पेशवे नित्य दबावितात. आज समय आहे. या समयीं अनमान केलियास पुढें पेशवे याच्या फौजा जमा जालियावर आह्मास सोडितात हें होत नाहीं. यास्तव कलह करावा. मग होणे तें होऊंदे. हा निश्चय झाला आहे. शाहनवाजखान व राजाजीचें एक मत आहे. शहानवाजखानाकडील एका मातबर गृहस्थानें सांगितलें ह्मणोन बोलत होते. ते सेवेसी विनंति ल्याहावी लागली. सेवेसी श्रुत जाले पाहिजे. स्वामी धणी समर्थ आहेत. हे विज्ञापना.

---

५३ केदारजी इत्यादिकानीं § बाजरी, जोंधळे

५४ राजाजीस सल्ला मुसाबुसीकडून मिळे अर्थात् राजाजीचे बेत ह्मणजे मुसाबुसीचेच बेत होत बुसीच्याच सल्यावरून मराठ्याच्या हद्दींत लढाई नेण्याचा घाट निजामाने घातला

[१२] ॥ श्री ॥ १४ अक्टोबर १७५१

पुरवणी श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसी —

कृतानेक विज्ञापना खजाना येथें दोन लक्ष अठ्ठावन हजार रुपये पोतापैकीं देववून मग नवाब रोजेयांस गेले त्यापैकीं दहा हजार रुपये मात्र राजश्री बाळाजी महादेव याहीं मोजून घेतले अरकाटी, गजीकोटी रुपये घेतात तदनतर खजानेयाचा दरोगा रोजेयांस गेला होता तो अद्याप आलाच नाहीं खजाना यावयाची घालमेल दिसते परतु देतील बऱ्हाणपुरीं पावणेतीनलाख रुपये देवविले ते हरबाजीराम वकील याचे मारीफत बाळाजीपताचे कारकून व खजानची याचे पदरीं पडिले तेथून हरबाजीरामानें अहमद मीरखानाचें दस्तक घेऊन बदरका मागोन खजाना रवाना करावा ते त्याच्यानें न जालें नवाबाचे दस्तक पाठवाल ह्मणोन त्यांणीं बाळाजीपतास लिहिलें येथें खानास वर्तमान विदित करिताच खानांनीं राजाजीस सागोन दस्तक व अहमद मीरखानास बदरकेयाबाबे पत्र ऐसीं राजाजाचीं घेतलीं राजाजीनें आपले मोहरेनसीं दस्तक व अहमद मीरखास पत्र दिलें हीं पत्रें नवाब रोजेयांस गेले होते तेथें राजाजी व खान गेले होते तेथें घेतलीं छ ४ तेरीखेस बाळाजीपंतीं आपलें पचवीसेक राऊत व पन्नास प्यादे देऊन दोन कागद बऱ्हाणपुरास पाठविले आहेत या उपरी खजाना येईल राजश्री माजाजी निकम यास बदरकेयास स्वार पाठवावयाकारितां बाळाजीपतीं लिहिलें होत व सेवकानवळोन लेहविलें होतें त्याचा जाब काल आला, मशारनिल्हेचे कारकुनाचा त्यात लिहिलें आहे कीं आह्माजवळ राऊत नाहींत याच प्रकारचें वर्तमान आहे मशारनिलेचे राऊत व प्यादे गेले आहेत स्वामीचा पुण्यप्रताप समर्थ आहे खजीना येईल व कितेक जिन्नस सुर्तीत गेला त्याची यादबस्त खानाचे मारिफत राजाजीजवळ गेली आहे

५५ पुढें खजीना न येऊन स्वकरच स्वाइ सुरू झाली

त्याचा जाबसाल करून देतों ह्मणोन राजाजी बोलत आहेत. सेवक खानाजवळ या गोष्टीकरिता नित्य बाजीद आहेच आजहि बाळाजीपताचे कारकून खजानेयात पैका घ्यावयास गेले आहेत दहा वीस हजार आज पदरी पाडितील ह्मणोन बोलत होते. खजानेयात ऐवज नाही. मेळवामेळव करितात. हैदराबादेचे खजानेयाची वाट पाहत आहेत. हा ऐवज आठा चहू रोजात देतील ह्मणून बाळाजीपत बोलत होते हे विज्ञापना.

---

[१३] ॥ श्री ॥ १३ नोवेंबर १७५१.

श्रीमत राजश्री पंतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

विनंति सेवक रघुनाथ गणेश कृतानेक विज्ञापना. स्वामीचे कृपादृष्टीनें सेवकाचें वर्तमान तागायत छ ५ मोहरम पावेतो मे॥ लष्कर नवाब सलाबतजग यथास्थित असे. छ मा॥री मौजे कुंपटीहून लष्कराचा कुच जाला सानवाकोशाचा. मौजे केदल व पाबल मुलखडीचे तीरी मुक्काम जाला. दरकुच अहंमदनगरास जातात. तेथें जनाना ठेवून व बहुतेक बाहेर ठेवून जरीदा होहून पुण्यास येणार. खानअजम सैदलस्करखान याचे डेरे दोन होते. पैकी आजच येक माघारा पाठविला. कायगावी अगर पुढें दरयेक गावी ठेवावयास सागितला आहे. राजाजीनें खानास येक लक्ष रुपये पेशगी आज प्रातःकाळी पाठविली. आज्ञा केली कीं स्वारास एकेक महिना पेशगी बिलाकसूर देणें. दोन महिनेयाची तलब राहिली तो ऐवज खजानेयावर

---

५६ हें पत्र लिहिल्यापासून नवव्यादिवशीं २२ नो॰
कुकडीनदीवर ग्रहणाच्या दिवशीं गाठ पडली पेशवे
कुकडीवर गेले व निजाम कुपटी, केदल, पावळ, व

पेशव्याची व निजामाची
वडगाव या गावावरून

देवविला आहे याजप्रमाण लष्करात वाटणी केली व करीत आहेत हण-वतराव निंबाळकर काल छ ४ रोजीं लष्करदाखल जाले दोन हजार राऊत बरोबर आले आहेत काल सध्याकाळापूर्वी महमदअनवरखान नबाबानें पुढ पाठविलेयावर रायमशारमिल्हे नबाबाचे मुलाजमतीस आले सेवेसी विदित जालें पाहिजे सुमानजी थोरातहि दोन कोस स्वारानसी कालच आले पाढरेहि आले सासात कास स्वार आहेत आघाडीस राहिले आहेत हणवतराव निंबाळकर यांची फौज खुदावदखान खजाना घेऊन आले त्याज बराबर आली हालीं खासा दोन हजार फौजेनसी आले येकूण चार हजार फौज आहे नवाबाची फौज जमावत चालली आजत॥ वीसेक हजार फौज जमा जाली आहे आणीकहि जमा होतच आहे आणीक वर्तमान आ-इळलें कीं राजार्जीनें महाराव यांस पत्र पाठविलें कीं तुह्मी फौजसुद्धां येणें, सटवाजी जाधवराव यास निरोप देणें व स्वामीसहि पत्र पाठविलें कीं तयार व्हावें; व त्यानास हरकारेयानें खबर दिली कीं महाराव जाधवराव यांस घेऊन लष्करांत येत आहेत ही गोष्ट खानच बोलत होतें स्वामीजवळ फौज जमा जाली नाहीं चार पाचेक हजार स्वार आहेत स्वामीचा मुकाम पुण्यासमीप कळसावर आहे ह्मणान येथें खातमी आहे खानहि याचप्रमाणें बोलत होते सेवकानें जाधवराय यांजकडे पत्र लेहून नासुदमाडी काल पाठविली त अद्यापवर आली नाहीं आज सध्याकाळपावेतों आली तर येईल विनतिपत्र लिहीत असतांच जाधवराव याकडे जोडी पाठविली होती ते आतांच आली जाधवराव यांनीं सेवकास पत्र पाठविलें तेथें लि-हिलें आहे कीं तुह्मी वर्तमान लिहिलें तें कळलें, स्नेहाचे विचारें त्यानीं आह्मास बोलाविलें त्यावरून आलों, आह्मी जवळच आहों, भेटीचे विचारें क-रून जाल्यास होईल, न होय तर उत्तम, येथील खातमी मात्र वरचेवरी अतरथाची खबर आह्मांस व श्रीमताकडे रोजच्या रोज लेहून पाठवीत जाणें, ह्मणोन छ ४ मोहरमचें पत्र आलें जाधवराव व महाराव एकत्र आहेत सिंगवेपिंपळगावास उभयता होते तेथून कालच कुच करून सातआठ कोश

वरते निबदेऱ्हारेयाचे रुख मौजे राजेवाडीवर मुक्कामास आले ह्मणोन जासूद सांगत होते. विनतिपत्र लिहीत असतां दर्याजी जासूद खानाचे जासुदाकडे पाठविला होता. त्यानें येऊन वर्तमान सागितलें कीं खानाचे बातमीचे जासूद स्वामीचे लष्करातून आतांच आले ते सांगत होते की स्वामीचा मुकाम खेडानजीक वडगावावर आहे. बराबर फौज वीसेक हजार आहे. हें वर्तमान आताच कळलें तें सेवेसी विदित व्हावयाकरितां विनति लिहिली आहे. नवाबानें खानास आघाडी सागितली. परतु अद्याप आघाडीस गेले नाहीत. पिछाडीसच राहत असतात. खान आज जरीदा जाले. बहुतेक वस्तभाव माघारी लाविली. तुरकाबादेस ठेवावयास सागितली आहे नवाबाबराबर फौज पचवीस हजार पावेतों जमा जाली आहे. आढळलें वर्तमान सेवेसी विनंति लिहिली आहे. सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना. या मुकामाहून वामोरी खालती तीन कोश आहे विदित जालें पाहिजे. राजश्री शामजी गोविंद शहरांतून काल लष्करात आले हे विज्ञापना. राजेश्री मनोहरपंतीं आज प्रातःकाळी विनंतिपत्र लेहून दिलें. सेवक मर्जेलीस आलियावर विनतिपत्र लिहिलें आहे. सेवेसी श्रुत जाले पाहिजे हे विज्ञापनां.

---

[१४] ॥ श्री ॥ १३ सप्टबर १७५३.

पुरवणी श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

कृतानेक विज्ञापना. छ ११ माहे जिलकाद सोमवारीं नासरजंगपेठेहून निघोन शहर दाखल व्हावयास आलों. गोलकुडा किल्ला पाठीमागें टाकून

५७ मुकामास ५८ १७५१ तील या लढाई सबधीं आमचे जवळील पत्रें येथें सपलीं.

५९ हें पत्र १७५३ च्या सप्टबरात लिहिलेलें आहे कारण याच्याच जोडीच्या लेखाव

कारवानासमीप येता तेथें चोकीवर नवाबगंजफरजग मुसाबुसी यांचा हरकारा सवकाचा मार्ग लक्षीत बैसला होता त्याची भट होताच बोलिला कीं तुमचच खबरकरिता मजला येथें बैसविलें आहे, नवाब तुमची वाट पहात आहेत, एसें बोलोन जलदीनें खबर पोंचवावयास गेला सेवक कारवानाचें सिरें यास यऊन मुचकुंदा नदीचे पुलासमीप गोसावी याचा मठ होता रम्य स्थल पाहान स्नानसध्येस उतरलों दोघे लढाईत व दोघे जासूद नवाबाकडे पाठविले मागितलें कीं आमची सलाम सागावी आण आम्हा न रहावयास जागा शहरामध्य मागोन जागा करार करतील तो पाहोन येणें येथोन निघोन शहरांत जाऊन लढाईत जासूद नवाबाकडे गेले नवाब चारमहालीमध्य राहिले आहेत खबर पोंचतांच बहुत सतोष मानून तोफा मारविल्या लढाईत जासूदास पांच रुपये इनाम दिधला सेवकास रहावयास जागा तयार करविला राजश्री दीनानाथ गोविंद यास बोलावून आणून सेवकाकडे

सोळा या पत्रांत रघुनाथराव यासनेरास असल्याचें लिहिलें आहे १७५१ च्या एप्रिलांत अमदाबाद सर करून हिंदुस्थानांत जाण्यास रघुनाथराव यासनेरास आले होते तेव्हां १७५१ हा सन या पत्राचा खास होय या पत्रांत ११ जिल्कादीं सोमवार १२ जिल्कादीं मंगळवार १३ जिल्कादीं बुधवार १४ जिल्कादीं गुरुवार दिला आहे व हे वार व तारीखा बरोबर आहेत मोडकांच्या जंत्रींत ११ जिल्कादीं रविवार दिला आहे त्याचा अर्थ खालीं दिल्याप्रमाणें समजावयाचा मुसल्मानी दिवस अस्तमानीं सुरू होतो म्हणजे हिंदूंच्या रविवारीं अस्तमानीं ११ तारीख सुरू होते व हिंदूंच्या सोमवारीं दुपारीं ११ तारीख असून सूर्यास्तास सपते म्हणजे मोडकांची जंत्री वाचतांना मुसल्मानी पत्रांतील तारखा व दिवस बरोबर आहेत किंवा नाहींत याचा पडताळा पाहावयाचा असल्यास दिवसा घडलेल्या गोष्टीचा सबंध येईल तेव्हां मोडकांच्या जंत्रींतील तारखेच्या पुढील वारचा दिवस तारखेचा घ्यावा व रात्रीं घडलेल्या गोष्टीचा संबंध असेल तेव्हां तारखेच्या समोरीलच वाराची रात्र घ्यावी

६० नवाब गजफरजग हा किताब मुसाबुसीला औरंगाबादेच्या दरबारांत मिळाला होता सध्याच्या इजिप्तांत कांहीं इंग्रजांना पाशा सरदार वगैरे किताब मिळविण्याची हौस वाटत असलेली आपण पहातों त्याप्रमाणेंच गेल्या शतकांत फ्रेंच लोकांना निजामच्या दरबारांत मुसल्मानी पदव्या मिळविण्याची मोठी फुशारकी वाटे. इजिप्तांत मुसल्मानी पदव्या प्रथम नेपोलियनच्या वेळीं फ्रेंच लोकांनीं घेतल्या त्याचेंच अनुकरण इंग्रजांनीं प्रस्तुत कालीं केलें आहे

पाठविले. मागितले कीं वकील कोठे उतरले आहेत तो जागा पाहोन आजचा रोज त्यास तेथेंच असो देणे. आजच रोजात जागा तयार होईल. उदेक रुमीखानास पाठवून त्यास भेटीस आणवूं ह्मणोन सांगोन पाठविले. म॥निले आलीयान भेटले. बोलिले की तुमचे येण्याची प्रतीक्षा बहुत करीत होते. तुह्मी आले ऐकोन बहुत संतोष पावले. याचा मनोभाव श्रीमंत स्वामीच्या ठायीं दृढतर आहे. आज तुह्मी येथेच राहुटी देऊन राहावे. उदेक रुमीखानास घेऊन येतो. समारंभे भेटीस †नेऊन ऐसे बोलोन गेले छ १२ रोजीं भोमवारी प्रातःकाळीं राहुटीमध्यें सेवकाने बिछाना टाकून सिद्धता केली. विडे. पान वगैरे साहित्य आणिले. प्रातःकाळचा घटिका सासात दिवस आला तों दिनानाथपंत रुमीखानाकडे आले. रुमीखानाची स्वारी तयार जालियावर पंत म॥निले सेवकाजवळ आले बोलिले कीं रुमीखान भेटीस येतात त्यास वस्त्रे दिली पाहिजेत. बोलिलो की खान म॥निलेच्या वस्त्राविषयीं हुजूर विनति केली होती, परंतु सिरिस्ता नाही ह्मणोन दिली नाहीत. प्रस्तुत प्रसंग संपादिला पाहिजे. तर नवाबास दहा वस्त्रे दिधली आहेत. त्यांजमध्यें लाल दुपटा सवाएकसष्टाचे आखचा आहे तो द्यावा. ऐसा करार करोन दुपटा काढून ठेविला. इतकेयात रुमीखानाची स्वारी आली. पालखीत बसोन आले. बराबर दोन तीन कसेबरखदाज, गाडदी व निशाण व वाद्ये ऐसे समारंभाने आले. भेट जाली. बहुत संतोष पावले. समाधानाच्या गोष्टी केल्या. स्वामीच्या प्रतापाचे स्तोत्र बहुत केलें. रामदासपंताचें[६१] दुराचरण आठविलें. नवाबगजफरजंग यांचा स्वामीच्या ठायी निखालस स्नेह तेंहि वृत्त सांगितलें. तदनंतरें त्यास दुपटा पांघरविला. विडे. पान देऊन त्याजबराबर सेवक व दिनानाथपंत ऐसे निघाले खान म॥निलेनें अवघे आपले लोक उभयतां सेवकाचे घोडेयांपुढे लावून आपली पालखी घोडेयामागें चालविली. याप्रमाणें समारंभाने भेटीस आणिलें नवाबानेहि चारमहालीमध्यें समारंभ केला. तमाम गाडदी फरंगी कमरबस्ता करून दुतर्फा उभे केले होते चारमहालीचे तला-

---

६१ रामदासपंत १७५२ च्या एप्रिलात मारला गेला † नेऊ

याचे पाळीवर एकीकडे वीस तोफा गाडियावर माडिल्या आहेत, दुसरेकडे वीस गाडे दारूचे सदुखाचे आहेत, गरनाळाचे कितेक गोळे पडले आहेत, उभयता सेवक व खान मा।।रनिले चारमहालीस आलियावर खान मा।।निले येहीं उभयता सेवकास पुढे करून आपण पाठीमागें राहोन पार्श्वांत चक्राम-धोन माडीवर दर्शनास नेले सेवकाबराबरील लोक अवघेच समागमें घेतले कोणास मना केलें नाहीं माडीवर गेलों वरती फिरगीयाची मजालीस केली होती खुरशा मखमालजरबाची मढान मांन्ल्या होत्या उभयता सेवकांक-रितां दोन खुरसिया नवाबाचे खुरसीनजीक ठेविल्या होत्या ६२नवाब अदर होते सेवक खुरसीयावर बैसलों क्षणैकानें नवाब आले सेवकास भेटले सन्मान करून बैसविलें सेवकानें एक मोहोर व पाच रुपये नजर दाखविली ते कबूल केली तदनतर उभयतां स्वामीची दुवा सांगोन पत्राची थैली होती ते रुजू केली ते स्वहस्तें घेतली त्याउपर सरकारातून वर्खे दिल्हीं तीं सनगें दहा त्याजपैकीं दुपटा रुमीखानास दिला बाकी नव सनगें होतीं ते खानामध्यें घालून रुजू केलीं बहुत सतोष मानून मान्य केलीं स्वमुखें स्वामीचा कुशलार्थ पुशिला घटिका एक बैसले होते तदनतर उठोन खल वतात सेवक उभयतांस घेऊन गेले बोलिले कीं रावसाहेबाजवळ आमचा दुसरा विचार नाहीं आह्मी एकवचनी आहों जो स्नेह सपादिला त्यांत दुसरा विचार नाहीं प्रस्तुत मजकूर बोलावे तर तुह्मी श्रमानें आले आहां यास्तव तुह्मीं आश्रमास जावें उदेक परस्परें बोलणें तें बोलोन सैद लश्करखान व रावभजम यांचा सांप्रत स्नेह कसा आहे तो सांगावा सेवक बोलिला कीं स्नेह राहणें तो खरेपणावर राहतो दगाबाजीचे कर्तुत्वास स्नेह कळतच आहे प्रस्तुत त्यांचे स्नेहाचा विचार असाच कांहीं आहे सविस्तर विदित केला जाइल या गोष्टीवरून सतोष पावोन सेवकास रुखसत केलें ते समयीं बोलिले कीं हिंदुस्थानचे राजेयाचीं आह्मांस पत्रें आलीं आहेत ऐसें बोलोन

---

६२ तत्कालीन वस्तुस्थितिदर्शक वर्तमानकाल ? बुसी

६३ पाश्चात्यांच्या चालीप्रमाणें रचलेल्या सैन्याच्या चक्रव्यूहांतून

६४ यावरून बुसाबुसींचा पत्रव्यवहार हिंदुस्थानांतील राजरजवाड्यांशीं होता असें

खुरसीवर सातआठेक पत्रांच्या थैल्या होत्या त्या हाती घेऊन दाखविल्या. बोलिले की आह्मास रावसाहेबाजवळ प्रपच नाहीं इतके बोलिले मग विडे दिधले. अत्तर लाविला; गुलाबदानी स्वहस्ते घेऊन गुलाब सेवकाच्या आगावर घातला ते समयी सेवकास चार वस्त्रे—येक दुलोसी चिराव, गोशपेश व पटका सफेद दुलोसी किनारेयाचा व महमुदी जरीबुटेयाचा—ऐशीं दिली. नवाबाने आपले खजमतगाराजवळ देऊन सेवकाचे बिराडी पोचवावयास सांगोन रुखसत केले. उभयता सेवक निघोन शहरामध्यें बागात बगला आहे ते स्थळ सेवकास नेमिले. तेथे येऊन राहिलों दिनानाथपत आपले बिराडास गेले. तदनतरे घटकादोहोनी खासा रुमीखान पालखींत बसोन सेवकाजवळ आले. पाचशे रुपये नवाबाने जियाफत मेजवानी पाठविली ते सेवकास दिधली विडे घेऊन गेले. छ १३ जिलकाद बुधवार पौर्णिमा भेटीस जावे तो नवाबाने सागोन पाठविले की आज दिवस फटकाळ आहे. उदैक भेट होईल याजकरिता भेटीस न गेलों छ १४ जिलकादीं गुरुवारी दोनप्रहरा सेवकास चोपदार पाठवून बोलावून नेलें दिनानाथपतहि होते भेटीनंतरे जाबसाल जाले ते अलाहिदा पुरवणीचे विनतिपत्री लिहिले आहेत त्याजवरून सेवेसी विदित होतील सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञा-

---

दिसते १७५२ सालापासून बुसीचे वजन निजामाच्या दरबारीं पराकाष्ठेचें वाढलें होतें फार काय, तोच तेथील मुख्य सूत्रधार होता बुसी जर पधरा वीस वर्षे निजामाच्या दरबारी रहाता व लालीने वेवकूवपणानें त्याला परत बोलाविलें नसतें व पारिस येथील त्यावेळच्या मुत्सद्यानीं लालीच्या कृत्याला अनुमोदन दिलें नसतें, तर फ्रेंच लोकाच्या राज्याची हिंदुस्थानात सध्या आहे ह्याहून शतपट जास्त मर्यादा असती बुसीनें नानासाहेब पेशव्याकडेहि सधान वाधिलें होते परतु नानासाहेबाच्या अलौकिक मुत्सद्देगिरीपुढें बुसीला नमूनच वागावें लागें गाजुद्दिखान मेल्यावर व भालकीची लढाई झाल्यावर सलाबतजगाला पेशव्याशीं तह करावा लागला त्यात मुसाबुसीनें पेशव्यास निजामाचें नुकसान करून नानासाहेबाचें प्रेम सपादण्याकरिता एक सवद सुभाच्या सुभा देवविला इतकें झाल्यावर बुसीशीं वरकरणी प्रेम दाखविण्यास पेशव्यानीं यत्किंचितहि कसी केले नाहीं शेवटी बुसीची अतस्थ भूतृष्णा केवढी आहे हें नानासाहेबानी ओळखून, त्याला निजामाच्या दरबारांतून वर्षादी डवर्षांत पिटाळून लाविले

पना छ १३ जिलकादीं रुमीखान नवाबाजवळोन आपले घरास आले त्यास शरीरीं विकृती जाली यास्तव छ १४ जिलकादीं खलवतांत बोलीचे प्रसगीं खान म॥रनिले दरबारास आले नव्हते नवाबाचे मुनशी अबदुल रहिमानखान मात्र होते छ १४ जिलकादीं अगोदर दीनानाथपत नवाबा-जवळ गेले होते सेवकास पाचारणें आलियावर गेला सेवेसी वि॥ व्हावया-करिता वि॥ लि॥ आहे हे विज्ञापना

---

[१५] ॥ श्री ॥ १५ सप्टबर १७५२

पुरवणी श्रीमत राजश्री पतर्प्रधान
स्वामीचे सेवेसी —

कृतानेक विज्ञापना छ १६ जिलकादीं दोन प्रहरा राजश्री दीनानाथ गोविंद व सेवक ऐसे नवाब गजफरजग याचे मुलाजमतीस गेलों छ १४ जिलकादीं बोली जाली ते मजकूर अलाहिदा विनतिपत्राचे पुरवणींत लिहिले आहेत तें पत्र त्यांस अक्षरशा सार्थ वाचून दाखवून समजाविलें अबदुल रहिमानखान मुनसी समीप होते पत्र आइकोन बहुत सतोष पावल बोलिले कीं ज्याप्रमाणें तुह्मी आह्माजवळ बोलिलेस व त्याचे जबाबांत आह्मी तुह्माजवळ बोलिलों तेच मजकूर येक जरा तफावत न करितां कलमबद केल, स दर्हूप्रमाणें आमचा करार आहे ह्मणोन रावसाहेबास लिहिण आणीक बोलिले कीं कर्नाटक नवाब सलाबतजगांहीं आमचे स्वाधीन दिधलें, आह्मीं आइकतों कीं रावसाहेब महमद अलीखानाची कुमक करणार, कर्नाटकात

१ १७५२ च्या प्रारंभास सलाबतजंगानें दुसरा कर्नाटकचा नवाब नेमिलें व महमद अलीला काढून टाकिलें महमदअलीच्या बाजूला इंग्रज होते महमदअलीच्या विरुद्ध झाला निजामाची मदत होती तेव्हां अर्थात् महमदअलीची बाजू नानासाहेबांनी घेतली या पत्रांत पुढील जिचा उल्लेख करतो ती हाल्यहोन्नूरची स्वारी होय

फौज पाठवणार; याजकरितां रावसाहेबास ल्याहावे कीं महमदअल्लीखान तगीर. सनद आमचे खावदास जाली. मुलुक आमचे हाताखाले आला. महमदअल्लीखानाकडे त्रिचनापल्ली व अर्काट मात्र आहे. त्याजवळ फौज नाही. सर्वा गोष्टींनी अर्जाज आहे रावसाहेबाची आमची दोस्ती रावसाहेबी येक गुमास्ता आमचे खावदाजवळ पाठवावा. चौथ सरदेशमुखीचा पैका होईल तो आह्मी देऊ. याजमुळे मुलुक आबाद राहील दुतर्फा किफायत आहे. महमदअल्लीखानास आमचा वसवाद असिला तर आपण त्यास कौल देऊन[66] बोलवावे आह्मी नवाब सलाबतजगाजवळोन त्यास दुसरा मुलुक देववूं, हा आमचा करार आहे, ह्मणून बोलिले. त्याप्रमाणे सेवेसी विनति लिहिली आहे. काय आज्ञा ते करावयास स्वामी समर्थ आहेत; येविसी त्याहीहि सेवेसी विनति लिहिली आहे दुसरे बोलिले की गोवरनदोर याही आह्मास लिहून पाठविले आहे साता रोजानी खत आले लिहिलें आहे की मुरारराव घोरपडे याही तीरचनापलीस आमचे फौजेबराबर राहोन बहुत ज्याफीशानी केली. सुभानराव मुरारराव याचा भाऊ कामास आला. याजकरितां तुह्मी रावसाहेबास लेहून पाठवावे की मुरारराव आपले जाणोन याजवर मेहेरबानी करावी, ह्मणोन लिहिले आहे; तर तुह्मी हे गोष्ट रावसाहेबास लेहून मुरारराव याजवर नेकनजर धरीत ते करावे व आमचे गोवरनदोरास रावसाहेबाचें खत आणवावे की तुमचे लिहिलेप्रमाणे मुसाबुसी याही मुरारराव यांविषयीं आह्मास सांगितलें. आह्मी त्याजवर खुष आहो. येखलासात तफावत होणार नाही ऐसे पत्र आलियाने आमचे खावंद

---

६६ महमदअल्ली ह्या वेळीं इंग्रजांच्या हातात होता त्याच्या स्वाधीन अर्काट व त्रिचनापल्ली हे दोन किल्ले मात्र होते तेथे इंग्रजाचा वर्चष्मा होता तो अजीवात नाहींसा व्हावा ह्या हेतूनें पेशव्याकडून महमदअल्लीस कौल देऊन आणवावें ह्मणजे इंग्रजाना ह्या दोन किल्यात रहाण्याचें काहीं एक कारण रहाणार नाहीं अशी योजना बुसीनें घाटिली होती

६७ डुप्ले

६८ १३ जून १७५२ त क्लाइवनें त्रिचनापल्लीचा किल्ला घेतला तोंपर्यंत मुरारराव घोरपडे महमदअल्ली व इंग्रज ह्यांच्या बाजूला होता पुढे तो डुप्लेच्या विनवणीवरून फ्रेंचाना मिळाला.

आज्ञावर सतोषी होतील ह्मणून बोलिले त्याजवरून विनति लिहिली आहे कृपा करावयास स्वामी समर्थ आहेत दुसर बालिले कीं नसीरजगामध्यें व आह्मामध्यें पहिली नाखुषी बहुत होती हल्लीं त्याहीं महमद हुसेनखान दिवाण याजबराबर कसम खाऊन सागून पाठविलें कीं तुह्माजवळ आमचा दुसरा विचार नाहीं तुह्मी आह्मी एक आहों हा आपला करार आहे ह्मणोन ऐशास त्याहीं कसम खाऊन सांगोन पाठविलें त्याप्रमाणें आह्मीं त्यास वचन दिधलें कीं तुह्मी निखालस असलियास आमचाहि तुम्हाजवळ दुसरा विचार नाहीं हे गोष्ट रावसाहेबास आह्मी लिहिता तुह्मी लेहून नसीरजगाशीं रावसाहेब बेवसवास राहात त गोष्ट करावी आधीं तर नसीरजग निखालस आहेत ||मबादा त्याजवळोन कांहीं तफावत नजरेस आला तर आह्मास सांगावें आह्मी त्यास राहावर आणू, निदान तबी करू, ह्मणोन बोलिले त्याप्रमाणें सेवेसी विनति लिहिली आहे दुसरें बोलिले कीं गुदस्ता आमचे मारिफतीनें तह जाला त्याप्रमाणें करार असावा तुमचे दोस्त ते आमचे दोस्त आमचे दोस्त ते तुमचे दोस्त आमचे दुशमन ते तुमचे दुशमन तुमचे दुशमन ते आमचे दुशमन याप्रमाणें खातीरेस आणोन अमलात आणावें ह्मणून बालिले तेणेंप्रमाणें सेवेसी विनति लिहिली आहे सदहू विनतिपत्र नवाब गजफरजग याहीं अक्षरशा आइकिलें सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना आणीक बोलिले कीं नवाब सलाबत येहीं आह्मास लिहिलें आहे जे रावअजम फौज जमा करतात गुदस्ताहून ज्याजती फौज धरिता याचा सबब काय ? ह्मणोन येविषईं रावसाहेबाची मर्जी काय आहे ह्मणोन पुसिल सेवक बोलिला कीं फौज सालाबादप्रमाणे आहे रावसाहेबांस काजकामें बहुत आहेत येक तर मोगलाचा दगाबाजीचा रूख नजरेनें पाहिला तर याजकरिताहि खबरदार राहावें लागल दुसर गजगथत व दिल्लीस फौज रवाना करणें ऐसीं कितक काम आहेत परतु फौज अद्याप जमा जाली नाहीं, व रावसाहेबाहि डेरे दाखल जाल नाहत फौजेस ताकीद जाली आहे फौज जमा केलीच पाहिजे फौजेखरीज कानकाम कसीं होतील ? ह्मणोन बोलिला आणीक मुसाबुरी बालिल

|| तर्थात

की नसीरजगांनी आह्मास लिहिले आहे की सालमजकुरी आह्मास पेशक सीच्या ऐवजाकरिता श्रीरंगपट्टणास जावे लागते. सरकारात खजाना नाही. सीबंदीस एवज पाहिजे. याजकरितां श्रीरगपट्टणास जाऊन ऐवज आणून सरंजाम करावा लागतो ह्मणोन लिहिले आहे. हे वर्तमान तुह्मी रावसाहेबांस लेहून पाठविणें. त्याजवरून सेवेसी विनति लिहिली आहे सेवक बोलिला कीं रावसाहेबाचा ऐवजहि पट्टणवाले याकडून येणे आहे सालगु॥ पेशजीची बाकी होती त्यापैकी काही ऐवज आणिला. सेवेसी विदित जाले पाहिजे हे विज्ञापना.

---

[१६] ॥ श्री ॥ १७ सप्टबर १७५३.

पु॥ श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

कृतानेक विज्ञापना. छ १८ जिलकादी दोन प्रहरां नवाब गजफरजंग मुसाबुसी याचे भेटीस गेलो ते समयी सरकारचे पत्राचे जाब तयार करून थैली करून सेवकाजवळ रवानगीस दिली ते समई बोलिले की आह्मास रुकुनुदौलो नसिरजग याही पत्र पाठविले तें तुह्मी आइकिले आहे; त्याची नक्कल रावसाहेबांस पहावयास पाठवितों सेवक बोलिला की उत्तम आहे. मग तेच समई अबदुल रहिमानखान येहीं त्या पत्राची नक्कल करून सरकारचे थैलीत घालून सेवकाजवळ दिली व बोलिले की तुह्मी रावसाहेबांजवळोन आलेस, हे वर्तमान नवाब सलाबतजग व रुकुनुदौला नसिरजग यांस कळलें असेल व लोकांचे लिहिलेयावरून कळेल, परतु आह्मास लिहिलें

६९ ह्यानाच धाकटे नासीरजग म्हणण्याची चाल असे थोरले नासीरजग १७५० च्या डिसेंबरांत मारले गेले

पाहिजे, काय त्याहावें ? सेवक बोलिला कीं आह्मास पुसता तर इतकें ल्याहावें कीं आह्मी दूरदस्त होतों, मागें कितेक वसवासाच्या गोष्टी जाल्या, याजकरितां आह्मी रावसाहेबास लेहून वकील आणविला वकील आलियावर रावसाहेबाचे तर्फेनें कितेक वसवास होता तो दूर झाला याजवरून संतोषी जाले बोलिले कीं याप्रमाणें लिहितों, व बोलिले कीं औरंगाबादेहून सफी दरलाखान व परशरामपंत ऐसे थालनेरास रावअजम रघुनाथराव याजकडे जाबसालास गेले आहेत तुह्मी रावसाहेबास लिहून पाठवावें कीं साहेबीं राव-अजम रघुनाथराव यांस लिहून पाठवावें कीं मोगलाकडून जाबसालास वकील आले आहेत, त्याजजवळ जाबसाल न करावा नबाब गजफरजंग मुसावुसी यांचे मारीफत जाबसाल करावा लागतो तह त्यांचे मारीफत जाला ह्मणून लिहून पाठवून जाबसाल मौकूफ करवावा आह्मीहि नबाब सलाबतजंग व रुकनुद्दौला यास लिहितों कीं आह्मी रावसाहेबास लिहून रघुनाथराव यास लेहविलें कीं जाबसाल करणें तो गजफरजंग याचे मारिफत करावा लागतो त्याचे मारिफत जाबसाल होईल शहराहून जाबसालास वकील आले असतील त्यामारिफत त्याजवळ जाबसाल न करावा त्याप्रमाणें तिकडून आमचे मारीफतीखेरीज जाबसाल होणार नाहीं तुह्मीहि याप्रमाणेंच अमलांत आणावें आह्मी औरंगाबादेस आलियावर जें करणें तें करूं ह्मणोन लिहून पाठवितों आह्मी आपले मारीफतीखेरीज कोण्हाचें चालों देत नाहीं मध्यें काणी जो दिगर करील त्यास तबी करूं ह्मणोन बोलिले त्याजप्रमाणें सेवेसी विनंति लिहिली आहे मुसावुसी येथून विजयादशमी जालियाउपर कुच करितील कुच करून निघालियावर स्वामीचे दर्शनलाभास यावें हा त्यांचा इरादा आहे सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना मुसावुसी याहीं सेवेस

---

७० रघुनाथराव हिंदुस्थानांत जाण्याकरितां अमदाबादेहून १७५३ च्या भाद्रपदांत म्हणजे सप्टंबरांत थाळनेरास आले होते

७१ यावेळीं बुसीनें सलाबतजंगास अगदीच सपुष्टांत आणिलें होतें सर्व सहरद बुसी च्या माफत झाले पाहिजेत इतकी व्यवस्था झाल्यावर निजाम फ्रेंच लोकांचा अंकित झाला नाहीं असें कोण न म्हणेल ?

पत्राची थैली दिली ते जासुदाबराबर सेवेसी पाठविली आहे सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना. रुमीखानाही सेवकाची व गजफरजंग याची भेट केली आण घरी आले. आजारी पडिले आहेत. अद्याप बाहेर निघाले नाहीत. जाबसालासमई हाजीर नव्हते. सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना. मुजफरखान[७२] गाडदी याही मुसाबुसी यास पत्र पाठविलें होतें, त्याचें उत्तर मा।रनिले येही लेहून सेवकाजवळ रवाना करावयास दिधलें ते रवाना केलें आहे. मुजफरखानास प्रविष्ट होय ते आज्ञा करावयास स्वामी समर्थ आहेत. हे विज्ञापना.

---

[१७] पै॥ छ २६ मोहरम. ॥ श्री ॥ १६ नोव्हेंबर १७५३.

श्रीमत राजश्री पंतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

विनति सेवक रघुनाथ गणेश चरणावरी मस्तक ठेऊन सा॥नमस्कार कृतानेक विज्ञापना. स्वामीचे कृपादृष्टीनें सेवकाचें वर्तमान त॥ छ २० माहे मोहरम पावेतों यथास्थित असे. येथील वर्तमान त॥ छ १३ मोहरम सविस्तर विनतिपत्री लिहून जासूदजोडी सेवेसी पाठविली त्या विनतिपत्रावरून सविस्तर वृत्त सेवेसी विदित होईल. मुसाबुसी मजलदरमजल छ १९ मोहरमी राक्षसभुवनास गौतमीचे उत्तरतीरी मुकामास आले. छ १८ रोजी गेवराईचे मुकामी नवाब सलाबतजंगांहीं सीतुरस्वार पाठविला; मुसाबुसी यांस लिहिलें की जलद येऊन पोंहचणें. मुसा मरलो फरासीस दहा स्वारानसी हैदराबादेहून दोन मजला करून भालकीवर मुसाबुसी याजवळ

---

७२ ज्यानें भाऊसाहेबास पुढें मारण्याचा प्रयत्न केला तो मुजफरखान हाच कुकडी नदीवर लढाई झाल्यानतर मुजफरखान पेशव्याच्या नोकरीस राहिला.

आला तें वर्तमान पूर्वी सेवेसी विनतिपत्रीं लिहिलें आहे त्याजबरावरील फरगी मागाहून येत होते त फरगी शभर, त्याजमध्यें चार सरवार, ऐसे छ १७ रोजीं आले मुसाबुसी माग येता मौजे पिंपळनेर बीबीचें येथील गांवकरी यानीं मुसाबुसी याचा बैल सदुकांचा नेला मागाहून गारदी येत होते त्यास कळतांच गांवचे पाटलास सदहू बैल सुद्धां घेऊन आले पाटला-अमळोन वीढशें रुपये गुन्हेगारी घेऊन सोडिला स्रेवेसी श्रुत होय त्याचे न्यामधुलाखान याजकडे हस्तनापुरचें वर्तमान लिहिलें आलें बोलत होते कीं जयसिंग याचा लेक§ पातशाहास भेटला त्याचे मारीफतीनें जाटहि पातशहास मिळाले फेरोजजग याचा लेक वजिराजवळ युद्धप्रसग करीत आहे अद्याप लढाई काईम आहे कितेक हत्ती व उट वजिराचे फेरोजजगाचे लेकान आणिले वजीर सफेजग लढाई लढत नाहीं याजकरिता फैसला होत नाहीं प्रस्तुत पातशहाचा जोरा आहे ह्मणोन बोलत होते सेवेसी विदित व्हावया-करितां विनति लिहिली आहे मुसाबुसी कितेक गोष्टी बोलिले ते मजकूर अलाहिदा विनतिपत्राचे पुरवणींत लिहिले आहेत त्याजवरून त्यांहीं सवेसी पत्र दिल्हें ते थैली स्रेवेसी पाठविली आहे त्याजवरून विदित होईल सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना ।

---

७३ सुरजमल जाट हा सफदरजगाला मिळाला होता वजीर सफदरजगाचें व फेरोजजगाचा लेक जो मीरशाबुद्दिन अथवा धाकट्या गाजुद्दिन याचें वाकडें होतें पातशाहा गाजुद्दिनाच्या तंत्रानें चालत असे गाजुद्दिनाच्या घरबुडव्या पोरकटपणाला त्रासून सफदरजंग लखनौस निघून गेला तेव्हां सुरजमलजाट मात्र गाजुद्दिनाच्या तडाक्यांत सांपडला गाजुद्दिनाचे साहाय्यकारी होळकर व शिंदे होते त्यांच्या साहाय्यानें पुढें गाजुद्दिनानें पातशाहा आहि पदच्युत केलें व दुसरा अलमगीर नांवाचा पातशाहा तख्तावर बसविला

§ माधोसिंग

[१८] पै॥ छ २६ मोहरम ॥ श्री ॥ १९ नोव्हेंबर १७५३.

पुरवणी श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसी:—

कृतानेक विज्ञापना मुसाबुसी सेनकाजवळ बोलिले कीं नवाब सलाबतजग याहीं रुकुनुदौला याचे मसलहतीनें आमचा गिर्‍हा गोरदोर यास बहुत लिहिला की मुसाबुसी यांही आमचा मनसबा खराब केला; मुलुक गनीमास दिधला, गनीमाचा घावडाव यांस कळत नाही; गनीमास दबाऊन हालखुद राखावे तेव्हां गनीम रास येतील; राव प्रधान यांस येक सुबा दरोबस्तव आणिखी मुलुक दिधला. याजकरिता मुसाबुसी यास खुबवजा ताकीद करून रवाना करावे ह्मणोन कैवजा लिहिलें. आह्मावर येतराजी व्हावी आह्मी फिरोन न यावें, ऐसाच सलाबतजंग व रुकुनदौला याचा मनसबा होता. आतां आमचे गोरंदोर थोर त्यास सारा मजकूर उमजला होता. सबब त्यांही जबाब लेहून पाठविला कीं मुसाबुसी आहेत ते आमचे बेटे आहेत. त्यांही राव प्रधान यासी सुलुख केला तो तुमचे रजामदीनें जाणोनच केला. त्याही जे केले ते फिरत नाही. तुह्मी त्याचे करारामप्रमाणें राव-

---

७४ भालकीच्या लढाईपासून मुसावुसीचें वजन निजामाचें दरबारात अती वाढलें सर्व तहरह बुसीनें करावे असें झालें पेशव्याशीं तह करण्याचा वेळ आला त्यावेळीं बुसीनें पेशव्यास निजामच्या राज्यातील सवद एक सुभा दिला त्यामुळें निजाम फारच हलका झाला निजामाला हलका करावा हा बुसीचा बेतच होता. तोच बेत नानासाहेब पेशव्याचाहि होता ह्या दोघानीं गुप्त तह करून निजामाला पुष्कळच बुचाडिलें तेव्हा निजामानें डुप्लेकडे अर्ज केला, परतु बुसी डुप्लेच्याच मतानें चालत असल्यामुळें, डुप्लेनें बुसीस समाळून घेतलें व ह्यापुढें अशा तक्रारी आणू नयेत ह्मणून वरती आणखी धमकी दिली येणेंप्रमाणें निरुपाय होऊन सलाबतजगाला बुसीची खुशामत करणें भाग पडलें ही खुशामत वरकरणी होती हें जाणून बुसी अ.पले वरिष्ठ दर्जाचे यजमान व स्नेही जे नानासाहेब पेशवे त्याच्यापाशीं मोगल लोकांच्या लुचेगिरीचें व फ्रेंच लोकाच्या सचोटीचें वर्णन ह्या पत्रात करीत आहे

प्रधान यांसीं सुलुख राखाल तर बेहतर बात आहे कांहीं नौदीगर करून विघाड करू म्हणाल तर आह्मी तुमचे रफीक नाहीं, रावप्रधान यांचे रफीक आहों, ह्मणोन लिहिलें व आज्ञासाहि लिहिलें त्याजवरून सलाबतजंग व रुकुनदौला बहुत पस्तावलें कीं आह्मास सर्व प्रकारें भरवसा तुमचा असतां तुह्मी ऐशा गोष्टी करिता अन्याईब आहे! हालीं सलाबतजंग यांहीं रुकुन-दौला याचे मसलहतीनें आम्हांस कितेक समाधानाच्या गोष्टी लिहिल्या कीं तुमचा गिल्ला लिहिला नाहीं गनीमाचा ‹ धावडाव › तुम्हास कळत नाहीं तुम्ही येतच आहा तुमची आमची मुलाजमत लौकरच होईल जें करणें तें तुमचे मसलहतीनें करू म्हणोन कैवजा लिहिलें ऐसें बोलोन तें पत्र सेव कांस वाचूनहि दाखविलें त्यानतर बोलिले कीं आह्मी लोक कोणे करीने-याचे व मोगललोक व मोगलाईचे मराठे सरदार कोणे करीनियाचे हे राव-साहेब बेहतर जाणत असतील व रावसाहेब आह्मास कलमीं करीत असतात कीं मोगल लोक मनांत खोटे, बाहेर नीट, याजवरून रावसाहेब खुब जाण-तात आह्मी लोक एकवचनी, जो करार केला तो केलाच, त्यांत तफावत होऊ देणार नाहीं आपले सुखुनाबद्दल दौलतेनसीं व ज्यानानसीं कोसीस करू मोगल लोक काबुची आहेत ' रावसाहेबाचे दौलतेची रोजबरोज तरकी होते, हे गोष्ट त्यांस खुष लागत नाहीं वेळ पाहोन दगा करावयास जपतच आहेत ईलाज न चाले, तेव्हा खुशामतीसहि हजीर ऐसे या लोकाचे करीने आहेत रामदासपताचे हगामेयांत काय, काय दगाबाजी केली तें अलमावर रोशन आहे रावसाहेबाचे ताळे, बुलद ह्मणोनच ते बाजी सर केली सालगुदस्तां महाराव येहीं मल्हारराव होळकर यांस फोडावयाचा मन सबा केला लेकिन शेवटास न गेला मग पस्तावोन खुशामतीस लागले पुढेंहि दगाबाजीस चुकणार नाहींत आह्माजवळहि येखलास करावयास पाहतात आतां आह्मी कोणास पछाणत नाहीं व आह्मास दगाबाजीचा येखलास करितां येत नाहीं आह्मी रावप्रधानसाहेबांस मात्र जाणतों रावसाहेबांनी दौलतेची तरकी पाहोन खुशवख्त होतो व पाहून तरकी व्हावी ऐसें पाहतों याजक

रितां रावसाहेबी या लोकांस नजरेतच धरावे. रावसाहेबांचा व आमचा येखलास एक विचार असतां दुसरेयाची गुजाईष आहे ऐसे नाही. हे गोष्ट तर काय ? कित्येक उमदे उमदे मनसुबे खातीरख्वाह होतील तूर्त आह्मी शहरास जात आहो. यख्तीयार आमचाच आहे. आह्मी रावसाहेबाजवळ निखालस येखलास राखितो. ह्मणूनच, दिलातील मजकूर खोलून बोलतों. व पेस्तराहि जे काम करणें ते रावसाहेबाचे इतिलासिवाय करणार नाही. आह्मी रावसाहेबाजवळ येखलास केला तो थोडके रोज चालावयाचा केला नाही. पुस्तदरपुस्त चालावा ह्मणोन केला. आह्मी गेलो, आमचा भाऊ दुसरा आला, तर ह्राच करार आहे. इतकें बोलोन सेवकास बोलिले की रावसाहेबाचे तर्फेनें आह्माजवळ वकिली तुमची आहे. तुह्माशिवाय दुसरा वकील आह्मी चाहत नाही. परशरामपंत वकील रावसाहेबाचे नवाब सलाबतजगाजवळ आहेत त्यांस आह्मी बहुत चाहते होतो आता त्याजवळोन तफावत दिसोन आला. याजबद्दल आमचे दिल त्यास चाहत नाहीं तफावत कोण तो ह्मणाल तर आह्मी हैदराबादेस आलो, तसेंच औरंगाबादेस येत होतो. आह्मास लेहून पाठविले की तूर्त न यावे, तेथेच राहावें येथें आलियाने रुकुनदौला यास वसवास येईल ह्मणोन कैवजा लिहिलें. आह्मी सचोटीचा माणूस जाणून राहिलो. पेस्तर रुकुनदौला याचे मारिफत सुलह करून मग आह्मास लिहिलें की आतां तर काम जालें; तुह्मी आले असतेत तर खूब होतें याजवरून दगाबाजी कळली व आणीकहि कित्येक गोष्टी आहेत. याजबद्दल त्यास आमचे दिल चाहत नाही. याप्रमाणें तुह्मी रावसाहेबांस लेहून पाठविणे ह्मणोन बोलिले. त्यावरून सेवेसी विनाति लिहिली आहे सदहू विनतिपत्र अक्षरशा सौंर्थ मुसाबुसी याही आईकिलें. सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे. छ १९ रोजीं शहरातून नथमल दी॥ सैदलस्कारखान व गुलाममहमदखान ऐसे उभयता

७४ फ्रेंच किंवा उर्दू भाषेंत तर्जुमा केलेलें बुसीचा दुभाषा अबदुलरहिमानखान नावाचा होता त्याला फ्रेंच भाषा येत असे

मुसावुसी पाजकडे आले आहेत गोटाबाहेर राहिले आहेत अद्याप भेट झाली नाहीं सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

---

[१९] पै॥ छ १० रा॥वल ॥ श्री ॥ ५ जानेवारी १७५४

श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसी —

विनंति सेवक रघुनाथ गणेश चरणावरी मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार कृतानेक विज्ञापना स्वामीचे कृपादृष्टीनें सेवकाचें वर्तमान त॥ छ ४ माहे रबिलावल पावेतों मे॥ काळाचौतरा समीप शहर औरंगाबाद येथें यथास्थित असे येथील वर्तमान तागायत छ २३ सफर हुजूर विनंतिपत्रीं लेहून पाठविलें आहे त्यावरून विदित जालें असेल नवाब सलाबतजंगांहीं त्वरेनें बाहेर निघावें हा मुसावुसी यांचा विचार पाजकरिता नबाबानें छ २७ सफरीं वेवमूर्ति राजश्री सखभट जोशी व उमापती जोशी वगैरा जोशी ऐसे पुणतांबेकर चार पाच जोशी मेळऊन मुहूर्त पाहिला जोशांनीं छ १९ रा॥वल व छ २५ रा॥वल ऐसे दोन मुहूर्त सांगितले हे मुहूर्त लांब यास्तव शहानवाजखान वगैरे मोगलिये यांहीं छ ३० सफर करार केला छ ३० सफरीं डेरे बाहेर होतात ह्मणोन आवइ गरम होती निदान ते दिवशीं बाहेर निघाले नाहीं मुख्य गोष्ट द्रव्य नाहीं याजकरिता बाहेर निघणें होत नाहीं फील खाना व अस्तबालास व उटास दाणा नाहीं फाके गुजरतात सफसीलानखानास हैदराबादचा मामला सांगितला सालाग्र रुपये तूर्त घ्यावयास करार केला, पे॥ तीन लाखाच्या कबजा व तीन लाख रुपये रोख त्याचा सरंजाम अद्याप नाहीं कालिकादास, नवाबाचा मोधी, त्याचे देणें पाचसालाख रुपये नबाबाकडे आहे द्यावयास ऐवज नाहीं यास्तव कालिकादासास सफसीलान-

खानाची पेशकारी सागितली. इतकेयानेच तूर्त त्याची समजावीस केली. लष्करास तूर्त दुमाहा तलब देणे. नवाबाचा खास खर्च दरमहा लाख सवालाख. रुपयेयास जागा नाही. याजकरितां बाहेर निघत नाही. पुढे काय मनसबा करितील तो पाहावा नवाब सलाबतजगाच्या चित्तात बाहेर निघावयाचे नाही मुसाबुसी नवाबास बाहेर काढणार. मीरमहमदहुसेनखान याचा पेशकार श्रीजलाल व त्याचा भाऊ गुलाबराय उभयतांस छ १ र॥वलीं शहानवाजखानाही कैद करून मुसाबुसी याजकडे पाठविले. पेशकार मजकुराने हैदराबादेस पैका बहुत मेळविला आहे याजकरितां त्याजजवळ पैका मागत आहेत. सेवेसी विदित जाले पाहिजे. सुरतेकडून फरासिसाचा सामान पाच सात हजार बंदुका व चाळीस पन्नास तोफा व गरनाळा ऐसा सरंजाम येत आहे. सुरतेहून सामान निघाला ह्मणोन छ २ र॥वलीं मुसाबुसीकडे पत्रे आलीं. त्याजवरून खुशवाली केली. दाहावीस तोफा मारिल्या. सेवेसी विदित व्हावयाकरितां विनाति लिहिली आहे हे विज्ञापना.

---

[२०] पै॥ छ१०र॥वल ॥ श्री ॥ ५ जानेवारी १७५४

पु॥श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

कृतानेक विज्ञापना. माधवसिग जयनगरास आले. सरकारची[७५] फौज जयनगरासमीप आठदाहा कोशांचे अतरायाने आहे. जाबसालास माधवसिगाकडून वकील आले आहेत ह्मणोन सराफेयांत लिहिलीं आली आढ-

---

७५ ह्यावरून दादासाहेब १७५३ च्या डिसेंबरात जयनगरासमीप आले होतें असें होतें दादा थालनेराहून १७५३ च्या सप्टबरात निघाले

ळलें वर्तमान सेवेसी विनति लिहिली आहे मुसाबुसी यांचे अतर्याम तो सरकारतर्फेसी नि कपट आहे परतु प्रस्तुत नौनिगावास्त करीत आहेत सुरतेकडून नवुका वगैरे सामान येत आहे मुसा मरलोहि फुलचरीस गेला पुढ काय मनसबा करणार आहेत कळत नाहीं। राजश्री नागाराव राहुजी प्रस्तुत येथें मुसाबुसी व शहानवाजखान वगैरे यांजवळ जाबसालात आहेत मा।रनिलेचा सेवकाचा परिचय नव्हता राजश्री शामजीपत टफले याहीं सेवकास सांगितलें कीं नागोरावजी सरकारतर्फेचे आहेत सालगुदस्ता यांहीं सरकारकामांत कोसीस बहुत केली हुनूरहि रुजू आहेत तुह्मास हरयेक गोष्ट पुसणें तर यास पुसावी सांगतील ह्मणोन बोलिले व नागोरावजी प्रस्तुत येथें बहुत पेश आहेत स्वामीचे प्रतापाचा स्तव बहुत करीत असतात मा।रनिले येहीं सेवेसी विनतिपत्र लेहून दिल्हें ते सेवेसी पाठविलें आहे त्याजवरून विदित होईल नागोराव याचे पत्राच उत्तर पाठवावयाची आज्ञा करावयास स्वामीधणी समर्थ आहेत मार्गशीर्षमासांत ये जागा तीन वेळां पर्जन्यवृष्टी जाली पौषमासींहि सप्तमी इंदुवारीं पर्जन्यवृष्टी जाली सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे राजश्री परशरामपत वर्तमान लिहीत असतील त्या गोष्टी प्रमाण्यात आहेत सेवकास आढळले मजकूर विनति लिहिली आहे राजश्री शामजी गोविंद येथून छ २ रा।वलीं स्वार होऊन हुजूर आले आहेत येथील सविस्तर वर्तमान विदित करितील सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

---

७६ ३१ डिसेंबर १७५३

[२१] पै॥छ१०र॥वल एकादशी ॥ श्री ॥ ५ जानेवारी १७५४.

पु॥ श्रीमत राजश्री पंतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

बृ॥नानेक विज्ञापना. छ३ रबिलोवली तृतीयप्रहरानंतरे त्रिचनापल्लीहून चार जोडिया हरकारे आले. फरासिसाचा मोर्चा त्रिचनापल्लीस होता. फरासिसाही त्रिचनापल्ली फते केली कोटांत लोक शिरले, ठाणे काईम केले; ह्मणोन वर्तमान आले. त्याजवरून मुसाबुसी याही बहुत खुशहाली केली पन्नास पाऊणशे तोफाचे आवाज केले सेवेसी विदित व्हावयाकारिता विनति लिहिली आहे. प्रस्तुत मुसाबुसी काही नौनिगादास्त ठेवीत अहेत. हजारेक गाडदी नव ठवितात ह्मणोन वर्तमान आहे ख्वाजे कलदरखानास पेशजी नवाबाचे अमलांत मचलीबंदरचा मामला सांगितला होता. त्याजकडे नव दाहा लक्ष रुपयाची तकरीर निघाली. बाजपुस व्हावी तो खानमा॥रनिले पळोन फुलचरीवालेयाचे आसरेयास गेले पुढें नवाब वारला नासरजग ठिकाणी लागले. प्रस्तुत खानमा॥रनिले मुसाबुसीसमागमे हैदराबादेस आले. दोनेक महिने जालियावर मृत्यु पावले. त्याचे पुत्र अँबदुलरहिमानखान मुसाबुसी यांजवळ कुल यख्तीयारी त्यास सीहजारी मनसब व नोबत निशाण व कलरदखान किताब दिधला. तें वर्तमान हुजूर विनतिपत्री लेहून पाठविले आहे ख्वाजे अबदुलरहिमान यांही बापाचे मामलेयाची फारखती सलाबतजंगाजवळोन घेतली. छ १ रबिलोवली नथमलांनी आणून दिली. सेवक समीप होतों. सेवेसी विदित जालें पाहिजे. राजश्री परशरामपंत अबदुलहादीखानाचे कामकाजांत बहुत बाजीद होते. शेवट त्याचे चालिलें नाही. तो मामला न्यामदुलखानास जाला. विदित जालें पाहिजे. मुसाबुसी व न्यामदुलाखान सरकारांत लग्नकार्याचे आहेरांची वस्त्रें पाठवीत आहेत.

७७ अबदुलरहिमानखानाचा हा पूर्ववृत्तांत इंग्रजी इतिहासकारानीं दिला आहे

येकादो रोजां रवानगी होईल साल गु॥ भाल्कीचे मुक्कामावर मोगलानें सला केला त्या दिवसात सैदलस्करखानानीं आपणाकडील भीलालखान दिल्लीस पाठविला होता हालीं त्यास फरोजजगाचे लेकानें कैद केल ह्मणून वर्तमान आलें तें सेवेसी विदित व्हावयाकरिता विनति लिहिली आहे सैदल ष्करखान अद्याप वसवासांतच आहेत मुबारजखान व महमदअनवरखान व हैदरयारखान वगैरे तमाम ख्वाजे अबदुलरहमानखानाकडे येत जात असतात प्रस्तुत येथें प्रावल्य मुसाबुसी याचे आहे नवाब सलाबतजगास कोणी पुसत नाहीं तुर्त नबाबास बरें वाटत नाहीं छ १९ रा॥वल व छ २५ रा॥वल दोन तेरिखा डेरे बाहेर करावयास करार केल्या आहेत निघतील तेव्हा खरें आढळलें वतमान सेवेसी विनति लिहिली आहे सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना

---

[२२] पै॥छ१०रा॥वल ॥ श्री ॥ ५ जानेवारी १७५४

पु॥श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसी —

कृतानेक विज्ञापना अबदुलहादीखानाजवळोन जबरदस्तीनें मुसाबुसी यांहीं मुक्काम करविला तेव्हां अबदुलरहमानखानास नवाबानें बोलावून नेलें मजकूर मनास आणितां नबाब बोलिले कीं आह्मी त्यास रुखसत केलें नाहीं जागा गळीच झाली ह्मणोन दुसरे जागा रहावयास जात होते ह्मणोन सपा-वणी केली अबदुलहादीखानानें अडीच लाख रुपयांच्या कबजा छ २ रा॥वलीं प्रहररात्रीं शहानवाजखानाजवळ रुजू केल्या त्या कबजांमध्येंहि दिक्कत निघाली व दीडलाख रुपयास जागा नाहीं सबब शहानवाजखान

रागास आले. हादीखानाने अजीजी बहुत केली कीं या मामलेयाकरितां कर्जबाजारी जालों. अत:पर मामला न सांगा, तेव्हां जीव द्यावा लागेल. याउपर शहानवाजखान यांही मुसाबुसीचे मनोगतानुरुप सदहू अदबानीचा मामला ख्वाजे न्यामदुलाखानास करार केला. हादीखानास नांदेड माहोराकंड मामला सागणार. ख्वाजे न्यामदुलाखानास आजउद्यां खलअत होईल. सेवेसी श्रुत जाले पाहिजे. सफरीलानखानास हैदराबादचा मामला सागितला कालिकादास पेशकार जाला. खानमा॥निलें छ २ रा॥वली मुहूर्ताने प्रस्थान करून आपले बागात जाऊन राहिले. तीन लाख रुपये रोख व तीन लाख रुपयाचा कबजा येकूण सालाख रुपये द्यावयाचा करार जाला. त्याचा सरजाम होत आहे. येकदो रोजा ऐवजाची निशा करून देऊन मग हैदराबादेस जातील. ब्रीजदास हैदराबादचा पेशकार व त्याचा भाऊ गुलाबदास या दोघास शाहानवाजखानानी कैद करून मुसाबुसीचे स्वाधीन केले. ब्रीजदासावर तकरीर निघाली आहे. जाबसाल अद्यापवर काही नाही पुढे काय निकाल पडेल त्याप्रमाणे सेवेसी विनति लेहून पाठवितों. नवाब सलाबतजंगाचे शरिरी सावकाश नाहीं. गोवर निघतो ह्मणून आवई बोलतात. समाचार घेता गोवर नाही, ज्वरच आहे. छ ३ रोजी कांही उपशम जाला ह्मणन लोक बोलतात. कोण्ही बोलतात की नवाबानें धास्ती घेतली सेवेसी श्रुत जाले पाहिजे. छ २७ सफरी मुसाबुसी सैदलष्करखानाचे परामर्शास गेले होते प्रस्तुत खानमा॥निले आजाराची सबब करून घरांत आहेत. शहानवाजखानाचा व खानाचा येक विचार आहे परस्पर येकयेकाकडे जात येत असतात. सेवेसी विदित जाले पाहिजे हे विज्ञापना

[२३] पै॥ छ २७ रा।खर ॥ श्री ॥ २० जानेवारी १७५४

श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसी —

विनति सेवक रघुनाथ गणेश चरणावरी मस्तक ठेऊन साष्टांग नमस्कार कृतानेक विज्ञापना स्वामीचे कृपादृष्टीनें सेवकाचें वर्तमान त॥ छ १७ माहे रबिलाखर पावेतों फरासिसाचे सैन्यात समीप शहर औरंगाबाद येथें यथास्थित असे येथील वर्तमान आढल्याप्रमाणें त॥ ७ रबिलाखर सेवेसी विनतिपत्रीं लेहून पाठविलें आहे त्याजवरून विदित होइल छ ९ रबिलाखर शनवारीं काळेचौतरयाहून मोगलाचा कुच जाला ते दिवशीं अभ्रागमानें दुर्दिन जाला, वायु झडाडी सुरला व वातचक्राकरिता धुळोरा उठला अर्धी झाली त्याष सर्भीस मुसाबुसी यांचा दप्तरनवीस जगन्नाथराव याजवर गाडदी यांहीं दगा केला चारमाही तलब देण राहिली आहे याजकरितां हगामा झाला जगन्नाथरायास मारकूट जाली त्याचा डेरा फाडीत होते चार घटिका मोठा कजिया झाला गाडदी बोलत होते कीं रामदासपंत मेला ते दिवशीं अशीच वाभळ पडली होती आजहि तोच प्रकार आहे यांस मारून टाकावा ऐशींहि दुर्वाक्य बोलिले व लोक बोलत होते कीं आज मोगलाचा कुच जाला आहे हा मोगल माघारा यत नाहीं मृत्यु पावेल ऐशीं नानाप्रकारचीं दुश्चिन्हें जालीं येका कोशाच कूच करून इस्लेडेयावर मुकामास आले रामदासपंतहि याच मार्गें वाळजेच रुखें कूच करून निघाले होते स्वामे न्यामवुल्लाखान येहीं कुच केलेंच नाहीं काळेचौतरेयावरच आहेत प्रस्तुत फरासीस हरावलीस आहेत नवाबाचे डेरे मात्र आहेत समोंवती फरंगी, गाडदी यांची चौकी आण कोण्ही नाहीं शहानवाजखान छ ७ रोजीं सध्याकाळीं काळेचौतरेयावर डेरदाखल झाले बाकी लोक अद्याप शहरांतच आहेत शागीर्दपेशा कितेक शह-

रांतच आहेत. सैदलष्करखान याजबरोबर निघत नाही, शहरांत राहतात. त्यास शहरात सुबेदारी सांगोन ठेवितात ह्मणून बोली आहे. दोन हजार स्वार तैनात करून ठेवणार याप्रमाणे करार होता मागती मनसबा फिरला. सैदलष्करखानास वराडचा सुभा सांगितला. औरंगाबादेस अद्याप कोण्ही सुभेदार करार जाला नाही. सेवेसी विदित होय. सुभानजी थोराताने छ १० रबिलाखरी नवाबाची मुलाजमत केली बरावर पचवीसेक घोडी होती. सेवेसी विदित व्हावयाकरिता विनति लिहिली आहे हे विज्ञापना.

---

[२४] पै॥ छ २७ रा॥खर ॥ श्री ॥ २० फेब्रुवारी १७५४.

पु॥ श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

कृतानेक विज्ञापना. मोगलाचा कुच काळेचौतरेयाहून पुण्याचे रुखे ईटखेडयावर जाला होता. छ ९ रा॥खरी ईटखेडयावर आले येथे मनसबा घाटत होता की रावप्रधान सालगुदस्ताहि करनाटकात गेले. सालमा॥गिहि तिकडेच मुतवजे जाले. तव्हा आह्मी मुलुकगिरी कशाची करावी ? याजकरिता पुण्याचे रुखे दबाव टाकीत जावे ह्मणजे सहजेच माघारे फिरोन येतील पुण्याकडे काय ह्मणोन दबाव टाकिला ह्मणतील तर त्यास जाब आहे की तुह्मी आह्मा शिवाय काय ह्मणोन कर्नाटकात जाता ? सालगुदस्ता तुह्मी गेलेत. सालमा॥री आह्मी जाऊ. ऐसे ऐसे मनसबा करीत होते फार-करून न्यामदुल्लाखान तहवरजंगाचा विचार होता सामर्थ्य तो नाही परतु

७८ ह्या पुण्यावर चालून येण्याच्या हुलकावणीचा वृत्तात ग्राटडफच्या इतिहासात दिला नाहीं

उगेच मनसबे करीत होते सेवक मुसाबुसीजवळहि बोलिलों ते बोलिले कीं आह्मी सहसा हे गोष्ट होऊ देणार नाहीं प्रस्तुत धारूरचे घाटें जावयाचा करार केला इटखेडेयावर सात मुकाम होते छ १६ रबिलाखरीं शनवारीं इटखेडेयाहून कूच केलें सातारेयाचा डोंगर डावा टाकून पाच कोश जळगावावर मुकामास आले कुचाचे समई सैदलष्करखान शहरांतून दोन तीनशे स्वार व पाचसातशें गाडदी इतक जमावानसी आले नवाबाजवळोन वराडात जावयास रुखसत जाले नबाब स्वार होऊन निघालेयावर सैदलष्करखान मुसाबुसींचे डेरेयास आलें मुसाबुसी येहीं खानास घोडा यक व वस्त्र दिलीं तदनतरें खानाहीं इटखेडेयाचे मुकामी डेरा उभा केला होता त्या डेरेयास मुसाबुसी आले तेथें चार घटिका होते खानाहीं वस्त्रें दिलीं मग खान शहरात गेले मुसाबुसी मुकामावर आले आज रविवार छ १७ रोज लष्करचा मुकाम जाला अद्याप शहरातून बहुत लोक येणें आहेत करनाटकांत जावयाचे दिवस राहिले नाहीं हैदराबादेस छावणीस जातील असे दिसतें अद्याप नवाबाची फौज जमा जाली नाहीं फौजेचा दगा चुकला नाहीं ख्वाजे न्यामतुलाखान अद्याप फाळेगांतरेयावरच आहेत त्यांचा कुच जाला नाहीं मुसाबुसी याहीं खानास घोडा एक व शिरपेंच दिधला. तसाच खानाहीं मुसाबुसीस घोडा एक व शिरपेंच दिधला ह्मणोन अबदुल रहिमानखान बोलत होते मसलहतीचा विचार अबदुलरहमानखान यांस पुशिला कीं कर्नाटकांत जावयाचे दिवस राहिले नाहीं, काय विचार केला? बोलिले कीं तूर्त कृष्णातीर पावेतों जाता, पुढें विचार करणें तो केला जाईल. सेवेसी श्रुत जालें पाहिजे हे विज्ञापना

[२५] पै॥ छ २७ रा॥खर ॥ श्री ॥ २० फेब्रुवारी १७५४.

पु॥ श्रीमत राजश्री पतप्रधान
स्वामीचे सेवेसीः—

कृतानेक विज्ञापना. मिरजाअबदलाबेग व यादगारबेग व ईनायदुलाबेग हे तिघे भाऊ शिकदँरे पातशहाचे घराण्याचे सीपाही चांगले व खुदातरसी फकीरी तौराने राहतात. रामदासपताचे हंगामेयात मोगलाचे लष्करात सेवकास भेटले होते. कितेक भविष्याच्या गोष्टी सेवकाजवळोन हुजूर लेहविल्या होत्या. त्याप्रमाणें घडोनाहि आले. साप्रत छ ९ रविलाखरी मिरजा अबदलाबेग सेवकास भेटले बोलत होते की आपला धाकटा भाऊ यादगारबेग रावसाहेबाचे बांदगीस गेला आहे त्यास जाऊन दोन महिने जाले. आपण दोघे भाऊ ये जागा आहों. मोगल लोक आह्मास चाहत नाही व आह्मीहि त्याची परवा धरीत नाही. तूर्त मोंगलाचे दौलतेची अखेरी आली. रावसाहेबाचे ताले बुलंद. दीनबदीन दौलतेची तरकी आहे. याजबदल पांच वक्त उजू नमाज करून ईलाहीनजीक रावसाहेबाचे हक्कामध्ये दुवायाद करीत आहों. प्रस्तुत आह्मास बशारत जाली आहे कीं लढाईमध्यें तमाम मोगल मारले गेले. सलाबतजंगास कबरेमध्यें गाडावयास नेलें. शहानवाजखानास जखमा लागल्या. बहुत जेर जाले. तोंडांत पाणी घालितात. मुसाबुसीचें शीर कापिलें. लष्कर गारत जालें. रावसाहेबाचे झेडे औरंगाबादेत दाखल जाले. अवरंगाबादचे अलम तमाम

७९ १७५४ पूर्वी शिकदर नावाचे पातशाहा दिल्लीचे तख्तावर दोन होऊन गेले — शिकदरलोदी व शिकदर सूर पैकीं शिकदर लोदीनें इ स १४८८ पासून १५१८ पर्यंत राज्य केले हा पातशाहा मोठा तेजस्वी होता तो हिंदूचा अतिशय छळ करीत असे अर्थात्, मुसलमान लोकात त्याला फार पूज्य मानीत असत त्याच्या वशातील हे तिघे वधू असावेत ह्या शिकदराचा पुत्र जो इब्राहिम त्याला बाबरानें पानिपत येथें १५२६ त मारून टाकिले तेव्हा त्याच्या घराण्यांतील पुरुष व स्त्रिया दक्षिणेंत पळून आल्या असाव्या

हवेलीधावेयावर चढून तमाशा पाहते मोगलाई बुडोन राहिली " अत:पर फते रावसाहेबांची आहे आजच मोगलाचा कुच जाला अधी "आली" बाव केलें दीन गाईब जाला बावजबुन सुटला गरव बहुत उठला याचा विचार ह्याच की प्रस्तुत मोगल निघाले आहेत हे जिवत नाहीं, मुर्दे जात आहेत बारा कोसहि निमत नाहीं आपआपल्यात कटोन मरतील निजामअली व सलाबतजग या दोघांतून येक जण पळोन रावसाहेबाचे आसरेयांत जाईल यामर्ध्ये खता नाहीं आतां रावसाहेबीं ढील न करावी ईवक्षणेचा बदोबस्त करावा आमचे दिलात रावसाहेबाचें कदम पहावयाची उमेद बहुत आहे लेकिन बेसरनाम आहा मेहेरबान होऊन थोडाबहुत सरनाम फर्मावितील तर जाऊन मुलाजमत करू ह्मणोन बोलिले हें वर्तमान हुजूर विदित व्हावयाकरितां विनंति लिहिली आहे याचा विचार पाहता मिरजाअबदुला बहुत थोर आहे शिकदरचे घराणेयाचा खरा मनसुबबाज, चतुर आहे हुजूर दृष्टीस पडिलिया ध्यानास येईल कृपाळू होऊन आज्ञा केली तर हुजूर येइल बेखर्ची आहे माणुस माकुल दिसतो सेवेसी विदित व्हावयाकरितां विनंति लिहिली आहे सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

" ईवक्षणेचा बंदोबस्त करावा वक्षण सारी मोकळी करावी ' हीं वाक्यें १७५० पासून १७६० पर्यंतच्या अवधींत महाराष्ट्रांत सर्वांच्या तोंडीं झाली होतीं सलाबतजगाचें पारडें इतकें हलकें झालें होतें की त्याच्या राज्यांतील मुसलमानास देखील मोगलांचें राज्य बुडतें असें वाटूं लागलें इतकेंच नव्हे, तर तें बुडावें अशी इच्छादि पुष्कळांस झाली सलाबतजगाच्या घरांत भायाभावांत कलह होता शहानवाजखानासारखे राज्रद्रोही मुसलमान व जानवा निंबाळकरासारखे फुटपी मराठे सरदार ' त्याच्या दरबारांत होते अशी स्थिति सलाबतजगाची होती तशांत बुसीसारख्या भुकेल्या परद्वीपस्थाच्या हातीं राज्याचीं मुख्य सूत्रें होतीं तव्हां ह्या संधीस निजामाचें राज्य बहुतेक लयास जाण्याचीच वेळ आली होती ह्यांत कांहीं नवल नाहीं परंतु इतकें होऊनहि सलाबतजंग वाचला तो एका गोष्टीनें वाचला ती गोष्ट ही कीं बुसीला घालवून देण्याची बुद्धी त्याला ह्याच वेळीं झाली नाहींतर नानासाहेब व बुसी ह्या दोघांनीं मिळून सलाबतजगाची राख उडवून दिली असती

[२६] श्री ॥ १ ॥ ३० जानेवारी १७५०

श्री

राजा शाहु नरपति

हर्ष निधान बाळाजी

बाजीराव प्रधान

आदनापत्र राजश्री पडित मुख्य प्रधान वचनात बकसीरामको मालम होय संमत १८११[८२] सुहुरसन खमसैनमयावआलीफ तुम और पडेत बाबू-

८० इचलकरजी येथील रा रा रघुनाथ पाडुरग दातार याच्या दफ्तरातील लेखाक २६ पासून लेखाक ५० पर्यंतची पत्रे आहेत लेखाक ४८ हे पत्र मात्र ह्या दफ्तरातील नाहीं रा रघुनाथ पाडुरग दातार ह्याचे खापरपणजे बाबूराव महादेव दातार हे होत हे गोपाळराव गणेश बर्वे ह्याच्या दिमतीस होते गोपाळराव गणेश बर्वे व त्याचे बधू ह्यानी हिंदुस्थानात बऱ्याच कामगिऱ्या केलेल्या आहेत असे अनुमान आहे त्या कामगिऱ्या कोणत्या ह्याचा विशिष्ट निर्देश उपलब्ध असलेल्या कोणत्याहि महाराष्ट्राच्या इतिहासात केलेला नाहीं गोपाळराव गणेश, रामाजी अनत, नारो शकर लक्ष्मण शकर, अताजी माणकेश्वर, खडागळे, पाढरे, गोविंदपत बुंदेले, विठ्ठल शिवदेव व त्याचें बधू, मल्हारराव होळकर, जयाप्पा, दत्ताजी, जनकोजी, इत्यादि अनेक महाराष्ट्रीय वीरांचीं व मुत्सद्यांचीं चरित्रे मुद्देसूद व तारीखवार अशी अद्याप लिहावयाचींच आहेत गोविदपत बुंदेले, विठ्ठलशिवदेव, मल्हारराव होळकर, व शिंदे घराणे याचे इतिहास लिहिले गेले आहेत परतु ह्या इतिहासात व चरित्रात मुद्देसूद, तारीखवार व विस्तृत अशी माहिती बिलकुल नाहीं

८१ शाहूमहाराज १७४९ च्या डिसेंबराच्या १५ व्या तारखेस वारले व हे पत्र नानासाहेब पेशव्यानीं अतर्वेदींतील बक्षीराम नावाच्या जमीनदाराला ३० जानेवारी १७५० त लिहिलें आहे धाकटे रामराजे ह्याचा अभिषेक ४ जानेवारी १७५० ह्मणजे शके १६७१, शुक्ल (विकारी ह्मणून धाकटे रामराजे ह्याच्या चरित्रात चुकून पडलें आहे) नाम सवत्सरे, पौष शुद्ध अष्टमीस झाला तेव्हा हे पत्र शाहूराजाच्या मृत्यूनतर ४५ दिवसानीं व रामराजाच्या अभिषेकानतर २५ दिवसानीं लिहिले आहे ह्यावरून रामराजाचा शिक्का अभिषेकानतर २६ दिवस तरी चालू झाला नव्हता असे दिसतें

८२ हे पत्र लिहिण्याच्या तारखेस सुहुरसन खमसैनात विक्रमसवत् १८०६ होता, १८११ नव्हता हे पत्र खरे असल्यास सवत् चुकणें सर्वस्वीं आश्चर्यकारक आहे शाहूराजा वारला असताहि त्याचा शिक्का चालविणे व सवत् चुकणे, ह्या दोन चुकामुळे ह्या

राय वैसे येकविल होय के सीरकारका कामकाज करना बाबूरायके कहा-
माफीक तुमने रहना या मे अछा हे यो बातका मुभाट आवे तो मुलाना नु
होगा ताकीद जाणावी जाणिजे छ ४ रबिलावल आज्ञाप्रमाण

लेखन सीमा

---

[२७] ॥ श्री ॥ ३ सप्टेंबर १७५२

राजश्री गोपाळराव गणेश स्वामी गोसावी यांसि —

विनति उपरि— थालनेरीहून भाद्रपद शुद्ध त्रयोदशीस स्वासास्वारी मुहूर्ते
डेरे दाखल होईल पुढें मजल दरमजल उभयता सरदार सहवर्तमान फौजे-
निसीं हिंदुस्थान प्रातीं येत असो याउपरि इकडील कांहीं गुर्तो राहिला
नाहीं तुम्हीं आपल्याकडील वर्तमान वरचेवरी लिहीत जाणे जाणिजे छ५
जिलकाद ते प्रातीं लौकरच येतों सर्व बंदोबस्त होऊन येईल हे विनति

पत्राच्या खरेपणाचा संशय येतो कदाचित् नक्कल करणाऱ्याचा संवत् लिहितांना हस्तदोष
झाला असावा तरी मूळपत्र पाहिल्या शिवाय या संबंधीं ठाम असें कांहींच लिहितां येत
नाहीं

८३ १० सप्टेंबर १७५२ स रघुनाथराव थाळनेराहून हिंदुस्थानास जाण्यास डेरेदाखल
होणार होते

८४ म्हणजे अमदाबाद सर करून गुजराथेचा बंदोबस्त झाला

८५ श्रीक्षेत्र काशी व अंतर्वेदींतील स्थळें यांचा

[२८] ॥ श्री ॥ २८ अक्टोबर १७५३

राजश्रिया विराजित राजमान्य राजश्री
गोपाळराव गणेश स्वामी गोसावी यासि:—

पोष्य रघुनाथ बाजीराव नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणे. विशेष. सरकारात पुस्तकाचें प्रयोजन आहे. त्यास, पुस्तकें बितपशिल:—

शिरोमणी[८६]
१ लीलावतीशिरोमणी
१ बौध्याधिकारशिरोमणी
१ प्रत्यक्षशिरोमणी
१ गुणशिरोमणी
१ पदार्थखडणशिरोमणी
५

साख्यसूत्र व भाष्यप्रस्थान
१ सूत्रें
१ भाष्य
२

स्मृती:—
मनुस्मृति, याज्ञवल्क्य, पाराशर वगैरे
स्मृति १८
वेदभाष्य चहूवेदींचें त्यांत
जें मिळेल तितकें येकूण कलम १

येणेप्रमाणे पुस्तकें मेळवून उत्तम अक्षर आणि वित्पन्न ब्राह्मणाचे हातें प्रती करून सदर्हू पुस्तकें लेहून पाठविणे. जाणिजे छ ३ जिल्हेज. बहुत काय लिहिणे हे विनंति

पै॥ छ १ मोहरम, कार्तिक शु॥ २ भानुवासर, द्वितीय प्रहर.
मु॥ नजीक अवऱ्या प्रात अतर्वेद.

---

८६ शिरोमणीभट्टानें केलेला ग्रथ तो शिरोमणी हा ग्रथ तर्कशास्त्रावरील आहे मुळात खालीं दिलेले पाच शिरोमणी त्याचे भाग होत मनु, याज्ञवल्क्य, नारद, विष्णु, शख, आपस्तब, इत्यादि १८ स्मृती विद्यारण्याचें चारी वेदावरील भाष्य

[२१] ॥ श्री ॥ ७ मार्च १७५४

राजमान्य राजश्री बाबूराव महादेव वि॥ गोपाळराव गणेश
गोसावी यांसि ——

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ अर्बा खमसेन मया व अलफ तुह्मी पत्र पाठविलं, प्रविष्ट जालं सफदरजंग श्री क्षेत्रींचे अमलाची पेरवी होऊं देत नाहीं, हा मजकूर विस्तार करून लिहिला तो कळला ऐशास, येथील उपराळा ठरावयाचा मजकूर लालानरसिंगदास यास ताकीद कतव्य तें करीत आहों परस्पर ते सफदरजंगास लिहीतच असतील तुह्मी त्यासी शोरश्य राखोन अमलाची पेरवी होय तें करणें जरी अमल ते चालों न देत तरी तुह्मी आह्माकडे उठोन येणें पाच शिरोमणी व पद्मपुराण संपूर्ण व यजुर्वेदभाष्य व सामभाष्य हे तुह्मी लिहिविले आहेत ते तयार जाले असले तरी पाठवणें तयार जाले नसले तरी खामखा तयार जलदीनें करविणें पुस्तकें तयार जाल्याशिवाय क्षेत्रींहून न निघणें जाणिजे छ १२ जमादिलावल आज्ञाप्रमाण पुस्तकाची जरूर दरकार आहे तरी तुह्मी खामखा श्रीस जाऊन लेहून घेऊन येणें त्याखेरिज आल्यास बरें नाहीं आणि श्रीचे अमलाविसी जसं कलेलें तसें बोलून जाहल तरी करणें वर्तमान लिहीत जाणें लेखन सीमा

---

८७ यावरून सफदरजंगानें १७५४ साला पूर्वी काशी क्षेत्रीं अंमल वसवून देण्याचें कबूल केलें होतें असें दिसतें परंतु थींत अंमल बसविण्याकरितां बाबूराव महादेवास जेव्हां पेशव्यांनी पाठविलें तेव्हां तो अळमटळम करूं लागला जयाप्पाच्या मनांत थींत अंमल बसविण्याचें फार होतें हें पुढील कांहीं पत्रांवरून दिसून येईल परंतु पुढें लवकरच १७५५ त जयाप्पा मारल्यामुळें काशीकडे मोहीम करण्याचें तहकूब राहिलें तें दोन तीन सालें तसेंच राहिलें नंतर १७५८।५९ त दत्ताजी शिंद्याच्या मनांत काशी घ्यावयाचें आलें परंतु अब दालीच्या दंग्यामुळें व पानिपतच्या गर्दीमुळें तें काम तहकूब करावें लागलें. पुढें केव्हांहि मराठ्यांच्या हातीं तें क्षत्र आलें नाहीं

[३०] ॥ श्री ॥ ९ मार्च १७५४

राजश्री बाबूराव महादेव गोसावी यासि:—

छ अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य राजश्री जयाजी शिंदे दंडवत सु॥ अर्बा खमसेन मयावअलफ तुह्मी पत्र पाठविले ते पावले सविस्तर कळले ऐशियास, राजश्री गोपाळराव गणेश येथे येऊन सविस्तर वर्तमान श्रीमंत राजश्री दादास्वामीस निवेदन केले तदनुसार तिकडील बंदोबस्त होणे तो थोडक्याच दिवसात होऊन येईल तुर्त म॥र्निलेस अंतर्वेदीत सरकार कोळें येथील मामलत सांगोन पाठविले असेत. त्याणीहि तुह्मास सविस्तर लिहिले असेल. तुह्मी कोणे गोष्टीची चिंता न करणे जाणिजे छ १४ जमादिलावल बहुत काय लिहिणे हे विनंति

शिक्का मोर्तब सुद

———

[३१] पै॥ छ १ जमादिलाखर ॥ श्री ॥ २६ मार्च १७५४ पैवस्ती

राजश्रियाविराजित राजमान्यराजश्री बाबूराव स्वामीचे सेवेसी:—

सेवक रामाजी अनंत साष्टांग नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष. तुह्मी पत्र पाठविले ते पावोन लिहिलें वर्तमान सविस्तर कळले ऐशियास, तुमचा उपराळा करून श्रीचें काम शेवटास न्यावे यापरते दुसरे अधिकोत्तर नाही त्या प्रे॥ येथें राजश्री गोपाळराव आलियावर श्रीमंतास व सरदारास जे विनंति करण्याची ते केली व येथून नवाब सफदरजंग यास लेहून त्याजकडून वकिलास सांगोन त्याजक-

---

८८ जयाप्पा व मल्हारराव दादासाहेबापाशी कुंभेरीस असताना हें पत्र लिहिलें आहे (लेखांक ३३ पहा)

८९ कोळजळेश्वर

ढोन नवाबास अर्जी लेहविली परतु त्याजवरच मदार नाहीं राव मशारनि-लेम अतर्वेदींत मामलत सागोन पाठविले तेथील बदोबस्त करून मशारनिले येथें लवकरच येतील उपरातिक पक्का विचार होणें तो होऊन येईल तुह्मी आपली खातरजमा राखोन कोणेविसी चिंता न करणें येविसी श्रीमतानीं तुह्मास लिहिल असेल त्याजवरून कळेल त्या प्रे॥ श्रीमतांची आज्ञा होईल त्या प्रे॥ च वर्तणूक करावी येथील सव वर्तमान तुह्मी जाणतच आहा बरें, इतके दिवस झाले आतां थोडक्यासाठीं उतावळी न करावी हे या प्रांतात आहेत तों पावेतों वाट पाहावी नाहीं तरी मग पुढें जें होईल तें पाहतच आहों बहुत काय लिहिणें लोभ असो दिजे हे विनति

---

[३२] पै॥ छ ५ रजब ॥ श्री ॥ १० एप्रिल १७५४

राजश्री बापूराव महादेव गोसावी यांसि —

छ अखडित लक्ष्मी अलकृत राजमान्य राजश्री जयाजी शिंदे दडवत सु॥ सर्वा खमसैन मया अलफ तुह्मीं पत्र पाठविलें तें पावलें तेथें नवा॥बखान लष्करांत आल्यावरी, त्यासीं समाषण केल्यावरी त्याच्या जाबसालाचें वृत्त तपशिलें लिहिलें तें सविस्तर कळलें ऐशास, येविसी जें लिहिणें तें श्रीमत राजश्री दादासाहेब यांणीं तुह्मास लिहिलेंच आहे त्याप्रे॥ वर्तणूक करणें जाणिजे छ १६ माहे जमादिलाखर बहुत काय लिहिणें हे विनति

शिक्का मोर्तब सुद

---

१० हा नवाबखान कोण ?

[३३] पे॥ छ ५ रजब ॥ श्री ॥ ११ एप्रील १७५४.

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री बाबूरावजी स्वामी गोसावी यांसः— पोष्य रामाजी अनत स॥ नमस्कार विनति येथील कुशल तागायत चैत्र-वद्य ४ मु॥ प्रात जाटवाडा ठाणे कुभेर जाणून स्वकीये कुशल लेखन करीत गेले पाहिजे. विशेष पत्र पाठविले ते पावले. तेथे कितेक मजकूर नबा-बाच्या शैन्यात आल्यानतर त्यासी बोलाचाली जाल्याचे वृत्त ता॥वार लिहिले ते कळलें. ऐशास, त्याचा जाबसाल श्रीमत राजश्री दादासाहेब तुह्मास लिहितील त्यावरून कळेल. त्याच्या आज्ञेप्रमाणे वर्तणूक करणे साराश गोष्ट की तुमचें तेथे प्रयोजन नसिले तरी मग उगेच तेथे राहावेसें काय आहे ? येथे खावदाजवळी येऊन वर्तमान सागावे मग पुढे जशी आज्ञा कर-तील त्याप्रमाणे वर्तणूक करावी. कागदीपत्री काही काम होतें असा अर्थ नाही. राजश्री गोपाळराव कौलेस आहेत तुह्मास कळावें ह्मणून लिहिले आहे. बहुत काय लिहिणे. लोभ असो दीजे. हे विनति

———

[३४] ॥ श्री ॥ १५ मे १७५४.

चिरजीव राजश्री गोपाळराव यासी प्रती गोपाळराव गणेश आशीर्वाद उपरि येथील कुशल ता॥ छ २१ रजब जाणोन स्वकीये लिहीत जाणे. विशेष. तुह्मी पत्र पाठविले ते पावले लिहिले वर्तमान विदित जाहाले उटे, नोबत व घोडीं पाडाव करून आणिली म्हणोन लिहिले ते कळले, बहुत सतोष

९१ ह्या वेळीं कुभेरचा वेढा चालला होता

९२ हा गोपाळराव कोण व ही कोणत्या लढाई सबधी हकीकत आहे तें सांगतां येत नाही हा गोपाळराव गोपाळराव गणेशाचा सबधीं असावा एवढे मात्र पत्रावरून दिसतें

जाहाला ऐशास, तुम्ही कर्ते, यशस्वी आहा, कामाकाजास पाठविल्यास यशच मिळवाल हा भरवसा चित्तात जाणोन खावदचाकरीस शिपाईपणाची शर्त केली आणि चिरंजीवपणाचें नाव रक्षिलें बहुत समाधान जाहालें या उपरि पुढेंहि सवाई यश संपादाल यांत संशय नाहीं उमात पुढील विचार तर तुह्मी एकाएकीं त्याजवर चढून न जाणें तेच कदाचित् चढून आल्यास ठाण्याबाहेर मोर्चे बंदी करून राहाव आणिक मागाहून कुमकहि पाठवून देऊ, चिंता न करणें जणेंकरून खावदाचा नक्ष राहे तें करावें यमतुका [१] कडील आज प्रहर दिवसास पत्रें आलीं तेथ लिहिलें होतें कीं जमीदाराकडील मीट [१] प्यादे होते ते सर्व याजकडे मिळाले जमीदाराचा भरवसा नाहीं आपले हुजुरातचे स्वार दोनतीनशें आहेत ते थोडेच आहेत त्यास चिंता नाहीं आणीकहि कुमक जगदाप याजकडे पाठवावी लागते ऐशास, आज संध्याकाळ पावेतो पाठवून देतों तिकडून तुह्माकडे येतील आज येथून कूच करून नारोशंकर याच्या गोटाजवळ मुक्काम केला बहुत काय लिहिणे तुह्मीं शर्त केली! बरा! तुमची आमची भेट झाल्यावर सर्व गोष्टी ईश्वर उत्तम करील काहीं चिंता नाहीं बहुत शहाणपण राहावें बहुत काय लिहिणें हे आशीर्वाद

---

[३५] ॥ श्री ॥ १७ मे १७५४

राजमान्य राजश्री बाबूराव महादेव नि॥ गोपाळ गणेश गोसावी यांसि — सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ आर्बा खमसैन मयावअलफ साप्रत येथील मजकूर नवाब मेंनसूरअल्लिखान यास जाटाच फत्तेचें पत्र

---

९३ सफदरजंग याला मनसुर अलीखान हें नांव होतें त्याला जाटाच्या फत्तेचें म्हणजे कुंभेर घेतल्याचें पत्र रघुनाथरावानें पाठविलें अशा करितो की ही बातमी ऐकून त्यानें नरम यावें सफदरजंगाचें व सुरजमल जाटाचें सख्य होतें या दोघांनी गाजुद्दिनाविरुद्ध

थैली पाठविली आहे, त्यास प्रविष्ट करोन प्रत्योत्तर घेऊन पाठविणे. जाणिजे. छ २३ रजब. आज्ञा प्रमाण.

शिक्का लेखन सीमा

---

[३६] ॥ श्री ॥ ४ आगष्ट १७५४.

राजमान्य राजश्री बाबूराव महादेव दि॥ गोपाळराव गणेश गोसावी यासिः—

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ खमसखमसेन मया व अलफ. तुह्मी पत्र पाठविले ग्र॥ जालें. पे॥ अरले व पे॥ कथीत तालुका विजापूर येथील मामलत राजश्री व्यंकाजी रंगनाथ याजकडे आहे. त्यास महमदकुलीखान प्रयागचा सुभा खळ करितो. त्यास ताकीद सफदरजंगापासून करावयाबद्दल साहित्य पत्रे हुजूरची पाठवावी व कांहीं फौज देऊन याचा उपराळा करावा ह्मणून तुह्मी विनंतिपत्री लिहिले तें कळलें अशास, साहित्य पत्रे सफदरजंगास व मानाजी पायगुडे व गोविंद बल्लाळ यांसी उपराळा करावा याबद्दल लिहिलें आहे. तुह्मी नवाबापासोन महमदकुलीखान यासी ताकीद करविणें. मवासाचें पारपत्य करावयाचा उपराळा गोविंद बल्लाळ व मानाजी पायगुडे करतील. महमदकुलीचा उपसर्ग, धनवडसिंगाचा उपसर्ग न करणे ऐसी ताकीद सफदरजंगापासोन करणें. जाणिजे. छ १४ सवाल. आज्ञाप्रमाण. लेखन सीमा

लढाई चालविली होती परतु गाजुद्दिनाच्या बाजूला मराठे होते व त्यानीं जाटाचा पराभव केला होता तेव्हां सफदरजग अर्थातच एकटा राहिला अशा समयीं पत्राचा दपटशा गेला असता तो काशी बाबूराव महादेवाच्या हातीं देईल ह्या उमेदीनें हें पत्र लिहिलें आहे

[३७] ॥ श्री ॥ १९ आगष्ट १७५४

राजश्री बापूराव महादेव गोसावी यांसी —

छ अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य राजश्री जयाजी शिंदे दंड

वत सु॥ खमसखमसैन मया व अलफ तुम्हीं पत्र पाठविलें तेथें श्रीक्षेत्रीचें व अतर्वेदीप्रांतचें व मनसूरअल्लीखान याजकडील वर्तमान तपशिलें आषाढमासचें लिहिलें तें कळलें त्या प्रांतें फौज आल्याविना सरकारचा अमल बसत नसे म्हणून लिा त्यास, सांप्रत आम्हास श्रीमंत राजश्री दादासाहेब यांणीं गुजराथची फौज वहामारा हजार देऊन मारवाड प्रांतें रवाना केलें तें छ १९ सवालीं मेडत्यास आलों राजे रामसिंग राठोड यांचे लोक यांसी येऊन भेटत चालले आजपर्यंत बारा पंधरा हजार फौज राठोड जमा जाले आणखी येतच आहेत बिजेसिंग राठोड मेडत्यांतच दबोन राहिला असे आम्ही बाहेर त्यानमोंवताले असो त्याचे लोक नित्यानीं पळोन आपल्याकडे येत चालले आहेत धर सुटला असे सत्वरींच मारवाड प्रांतींचें काम विल्हेस लावून, बंदोबस्त करून, तुम्हांकडे अतर्वेदींतून अविलंबेंच येतों जे जे मवासी करीत आहेत त्यांचें पारपत्य यथायुक्त करून श्रीक्षेत्रास अमल खुलासा करणें हे गोष्ट चित्तांत फारशी आहे सत्वरीच येणें होईल चिंता न करणें जाणिजे छ २९ माहे सवाल बहुत काय लिहिणें हे विनंति

शिक्का मोर्तब सुद

---

९४ जयाजी शिंदे दादासाहेबांच्या सैन्यांतून मारवाडास जाण्यास १०रमजान म्हणजे २ जुलै १७५४ स विभक्त झाले (पत्रें व यादी ३२) ते १६ सवाली म्हणजे ६ आगष्ट १७५४ स मेडत्यास पोंचले हें पत्र १९ आगष्टास मेडत्याच्या मोंवतीं जयाप्पानें वेढा दिला असतां लिहिलेलें आहे

[३८] ॥ श्री ॥ २२ आगष्ट १७५४.

राजमान्यराजश्री बाबूराव महादेव दि॥ गोपाळराव गणेश गोसावी यांसि:—

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ खमसखमसैन मया व अलफ. तुह्मीं एक दोन पत्रे पाठविलीं, प्रविष्ट जालीं. लिहिलें वर्तमान सविस्तर कळलें. याजउपरि जालें वर्तमान वरचेवरी लिहीत जाणें. सांप्रत सफदरजग कोठें आहे. त ? मनसबाविचार आचार काय आहे ? हें वृत्त सविस्तर बारीक मोठें मनास आणोन लिहिणें. पोथ्याविसीं पेशजीं लिहिलें आहे. त्याप्रमाणें पुस्तकें तयार करून पाठविणें. तुह्मीं सफदरजगाचा निरोप घेऊन देशास जाणार. याजकरितां गोपाळराव यानीं रामचद्रभिकाजीस पाठविलें. त्यास, तुह्मी व ते एक विचारें राहून कामकाज करीत जाणें येविशीं रामचंद्र भिकाजीसहि पत्र सादर केलें आहे. जाणिजे. छ ३ जिलकाद. आज्ञाप्रमाण.

लेखन सीमा

---

[३९] ॥ श्री ॥ २९ आगष्ट १७५४.

राजश्रिया विराजित राजमान्य राजश्री बाबूरावजी स्वामी गोसावी यांस:—

सेवक रामाजी अनंत सा॥ नमस्कार विनाति येथील कुशल त॥ छ २९ सवाल सु॥ मेडते प्रांत मारवाड जाणून स्वकीये कुशल लेखन करीत गेलें पाहिजे. विशेष पत्र पाठविलें तें पावलें लिहिलें वृत्त कळले. येणें प्रमाणेंच सदैव वृत्तांत त॥ वार लेहून पा॥ जाणें. तुह्मी दिल्लीचा मजकूर लिहिला.

ऐसीयास, आह्मी दिल्लीच्यो कामांत नाहीं दिल्लीचें जें बरें अगर वाईट तें सर्व श्रीमताकडे व राजश्री सुभेदाराकडेच आहे आह्मी प्रस्तुत मारवाड-च्या कामास आलों आहों ईश्वरी कृपेनें ईकडील कोंम सिद्धीस गेलियावर त्या प्रांते येऊन आमांचा ? आमचा स्नेह आहे त्या प्रे।।च आहे दुसरा विचार नाहीं तुह्मी कोणे गोष्टीची चिंता न करणें मल्हारीरामाचा मजकूर लिहिला तरी त्यानी सनदेसिवाय खर्च केला तरी मजुरा पडणार नाहीं तुह्मी श्रीमत राजश्री दादास्वामीसहि वरचेवर लिहीत जाणें तेथून ताकीद्-पत्रें पाठवितील येथील पत्रें पाठविलियानें काय होणें ? जेव्हां त्या प्रांतें फौज येईल तेव्हां सारेंच उत्तम होईल बहुत काय लिहिणें लोभ असो दीजे हे विनंति

---

[४०] ॥ श्री ॥ ३ अक्टोबर १७५४

राजमान्य राजश्री बाबूराव महादेव गोसावी यास —

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ खमससमसैन मया व अलफ तुह्मी पत्र पाठविलें प्रविष्ट जालें लिहिलें वर्तमान सविस्तर कळलें गगावन

---

९५ ह्या लिहिण्यावरून कुंभेरीस बखरींत (भाऊसाहेबांची बखर पृष्ठ ७) लिहिल्याप्र-माणें शिंदे होळकरांचें मांडण झालें होतें असें म्हणण्यास फारशी हरकत नाहीं आतां मां डण्याचें स्वरूप बखरींत वर्णिलेल्याप्रमाणेंच होतें किंवा काय ह्याचा मात्र उलगडा अन्य पुरावा सांपडल्या शिवाय करतां येत नाहीं

९६ बंगाल्यावर स्वारी करण्याचा उपदेश शिंद्यांना मल्हाररावहोळकरानें १७५८ त दिला असें भाऊसाहेबांची बखर पृष्ठें ४०।४१ त वर्णन केलें आहे परंतु पूर्वेकडे स्वारी करून श्रीक्षेत्र काशी घेण्याचा शिंद्याचा इरादा निदान १७५४ पासून होता असें ह्या पत्रा-वरून दिसतें

तुह्मी पाठविलें तें पावलें. मार्गी आगरीयासी जाटांनी लुटलें. दुसरें चवरीबद्दल गगावने पाठविलीं आहेत ह्मणोन लिहिलें. त्यास, हुजूर आलियावरी जाब लिहिला जाईल. राउत सीबदी आहे. त्याची सनद पाठवावी ह्मणोन लिहिलेत त्यास, पेशजी गोपाळराव गणेश याणी तुह्मास नेमणुक करून दिल्हीच आहे. त्याची सनद हुजूरची असावी. त्यास, खासास्वारी त्या प्रांतास आलियावरी मनास आणून आज्ञा करणें ते केली जाईल. हल्लीं सफदरजंग कोठें आहेत ? पुढे इरादा त्याचा काय ? हें सविस्तर वरिचेवरी लिहीत जाणें. साठ हजार रुपये धनवडसींगापासोन तनखाचे ऐवजी पावले ते त्याणींच मार्गांत दगा करून घेतले. याजकरिता जजावल ? सफदरजंगाचे तुह्मी धनवडसिंगावरी केले आहेत. त्यास ते रुपये आले किंवा नाही हें लिहीणें. जाणिजे. छ १५ जिल्हेज. लेखन सीमा

---

[४१] ॥ श्री ॥ १८ अक्टोबर १७५४.

राजमान्य राजश्री बाबूराव महादेव दि॥ गोपाळराव गणेश यांसः—

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ खमसखमसैन मय्या व अल्लफ. तुह्मी पत्रें दोन पाठविली, पावली. लिहिलें वृत्त सविस्तर कळलें सफदरजंगाचें वर्तमान लिहिलें तेंहि कळलें याजउपरि नवाब सुजातदौला काय विचार आचार करितात ? मनसबा डामडौल कसा आहे ? हे वरचेवरी सविस्तर लिहून पाठवीत जाणें. जाणिजे. छ १ मोहरम. लेखन सीमा

---

[४२] श्री १० नोवेंबर १७५४.

राजमान्य राजश्री बाबूराव महादेव दि॥ गोपाळराव गणेश गोसावी यांसिः—

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ खमसखमसैन मया व अलफ तुम्ही पत्र पाठविलें प्रविष्ट जाहलें लिहिला मजकूर कळला यानउपरि जाहलें वर्तमान लिहित जाणें येथीलें कामकाजाचा निर्गम जाहला जाणिजे छ २४ मोहरम लेखन सीमा

---

[४३] ॥ श्री ॥ १५ जानेवारी १७५५

राजश्री बापूराव महादेव गोसावी यांस —

छ अखंडित लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य स्ने॥ जयाजी शिंदे दंडवत सु॥ खमसखमसैन मया व अलफ तुम्ही पत्र पाठविलें तें पावलें तपसीलवार वर्तमान लिहिल्याप्रमाणें कळों आलें मनसूरअलीखान याच्या पुत्रास शिष्टाचार युक्त पत्र फारसी पे॥ असे हें त्यास देणें आणि श्रीमंत राजश्री दादासाहेब तुम्हास आज्ञा ज्याप्रमाणें करतील त्याप्रमाणें वर्तणूक करणें लालाबकसीराम यास ताकीद यावीसें लिहीलें त्यावरून त्याजला लिहिलें असे कीं तुम्ही उभयता येक चित्तें वर्तोन राहत जाणें द्वैत न दाखवणें ऐसें त्यास लिहिलें असे तरी बकसीराम व तुम्ही येक विचारें राहून हरयेक कामकाज करीत जाणें जाणिजे छ २ राखर बहुत काय लिहिणें हे विनंति

मोर्तब सुद

---

९७ येथील म्हणजे दिल्ली येथील रघुनाथराव १७५४ च्या आगष्टांत दिल्लीस पोहोंचला होता (पत्रें व यादी ३२).

९८ सफदरजंग अथवा मनसूरअलीखान हा १७ अक्टोबर १७५४ त मारला त्याच्या पुढें त्याचा पुत्र सुजातदौला अयोध्येचा नवाब झाला

[४४] ॥ श्री ॥ १५ जानेवारी १७५५.

राजश्रिया विराजित राजमान्य राजश्री बाबूरावजी स्वामीचे सेवेसी:—

सेवक रामाजी अनत स॥ नमस्कार विनाति येथील कुशल त॥ छ २ रा॥खर मु॥ नेगिर प्रांत मारवाड जाणून स्वकीये कुशल लेखन करीत गेलें पाहिजे. विशेष. पत्र पाठविले तें पावलें. तेथें लिहिलें वृत्त ता॥वार कळलें. फारसी कागद तुमचेंच नावे लिहून नवाब सुजातदौलाबहादर यांसी पाठविला असे. व बकसीराम याने तुमच्या इतल्याखेरीज हरयेक कामकाज न करणें ऐसें पत्र त्यास लिहिले आहे. त्या प्रे॥ त्यास देणे आणि श्रीमत राजश्री दादासे॥च्या आज्ञे प्रे॥ वर्तत जाणें ह्मणजे उत्तम असे. तुह्मी आह्मास वारवार लिहितां परतु आह्मी इकडे आलो. तुह्मी तिकडे राहीलां. राजश्री गोपाळराव कुभेरीस आले होते त्याचे साइत्य ईश्वरे केले. तुमचा भोग सरला नवता ! बरे ! आता श्रीमंतासमागमें देशास यावें. घर सोडून फार दिवस जाहाले. पुढें मागती गोपाळराव तुह्मी सारेच काशीस याल. कांही चिंता न करावी. बहुत काय लिहिणें. लोभ असो दीजे. हे विनंति.

———

[४५] ॥ श्री ॥ २० जानेवारी १७५५.

राजश्री बाबूराव महादेव गोसावी यासि:—

छ अखंडित लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य राजश्री जयाजी शिंदे दंडवत सु॥ खमसखमसैन मया व अलफ राजश्री गोपाळरावजी हुजूर आह्मा जवळ आले. त्यानी कितेकाप्रकारचें तुमचे चाकरीचें वर्तमान सांगितलें. त्यावरून कळेल. ऐशास, तूर्त तुह्मी श्रीक्षेत्रास असणें. इकडे यावयाची तातड सहसा

९९ ~~२५~~ जानेवारी १७५५ सनागोरचा वेढा चालला होता
१५

न करणें पेस्तर तिकडील बदोबस्त होणें तो मनोदयानरूप होईल चिंता करणेंविशीं नको जाणिजे छ ७ माहे रविलाखर बहुत काय लिहिणें हे विनति मोर्तब सुद श्री

पे॥ छ १६ रविलाखर मु॥ विजफपुर ?

---

[४६] ॥ श्री ॥ ५ फेब्रुवारी १७५५

राजमान्य राजश्री बाबूराव महादेव वि॥ गोपाळराव गणेश गोसावी यांसि —

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ खमसखमसैन मया व अलफ वे॥ राजश्री नारायणभट सात्विक व गंगारामभट सफरे व गुडभट याणीं विदित केलें कीं आपण त्रिवर्गांहीं गणेशदास भयागदास याचे दुकानची हुंडी नव हजाराची श्रीक्षित्रीहून महू कृपा येथील केली होती त्यास, सावकाराचे दिवाळे निघालें याजमुळें आपले रुपये फसले त्यास, सावकाराचा कांहीं देवघेव अजमगडचे राजाकडे वगैरे जागाजागा आहे व हालीं दुकान श्रीक्षेत्रीं आहे त्यास, तें अवघें जप्त करून आमचे रुपये वसुलात येतें करावें ह्मणून त्याजवरून तुह्मांस लिहिलें असे तरी तुह्मीं सुजाअतदौले याजपासून अजमगडचे राजास वगैरे जागा जागा देवघेव असेल तेथें व हवेली दुकानें असतील त्याजवरी जोरा पोहचावून याचे रुपये वसुलात येत तें करणें वे॥ मुर्तीचें अवश्यक जाणून यांचे रुपयाची पैरवी वसुलाची काढोन देणें जाणिजे छ २२ राखर आज्ञाप्रमाण लेखन सीमा

---

[४७] ॥ श्री ॥ ९ फेब्रुवारी १७५५

राजमान्य राजश्री बाबूराव महादेव दि॥ गोपाळराव गणेश गोसावी यांस —

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सुहुरसन खमसखमसैन मया व अलफ. तुह्मी पत्र पाठविले प्रविष्ट जाहालें. लिहिलें वृत्त अवगत जाहालें. याज उपरि जालें वर्तमान वरचेवरी लिहीत जाणे. असेच सर्वदा कच्चे वर्तमान लिहीत जाणें. यानतर येथून गिरमाजी व्यंकटेश व माधवराव पाठविले आहेत. हे पोहोचल्यावरी तेथे रंग कसा पडतो, काय मजकूर होतो, तो सविस्तर लिहिणें. जर तेथे जीव असला तरी काशीचा कमाविस गोपाळराव गणेश याचे तर्फेने करणें. नाहीं तरी गिरमाजी व्यंकटेशाबरोबर तुह्मी येणे. खर्च सात हजार पडला वगैरे तपशील ओढगस्तीचा विस्तार लिहिला तरी ओढ तूर्त तशीच सोसणें. काम जाहल्यावरी सारेंच सोईस पडेल. जर काम न जाहालें तरी तुह्मी हुजूर येणें. मग वाजवी खर्च असेल तो दिल्हा जाईल. व तुह्मी गिरमाजी व्यकटेश, माधवराव यास ताकीद करोन कामें सरकाराची होत तें करणें. मागाहून गोपाळरावहि येणार. आठपंधरा दिवसा हुजूर पोहोंचतील. जाणिजे. छ २७ राखर.

लेखन सीमा

---

[४८] ॥ श्रीराम ॥ ४ मार्च १७५५.

अल्लाहू

रावसाहेब मुष्फिक् मेहरबान् मादने खूबीहाय बेकरान् सलामत. बादझ् इब्राजे मदारिजे इश्तिआक् व आर्जूए दर्याफ्ते मुलाकाते फिरावां

अल्लाहू

रावसाहेब प्रिय मेहेरबान अमर्याद गुणाची खाण सलामत् आशीर्वाद. आपल्या सुखदायक दर्शनाची व भेटीची इच्छा फार आहे असें दर्शवून विनंति केली जाते की श्रीमंत दादासाहेबांनी सरकारांतून चारशें रुपये दरसाल

मुसगात के अहमूल् मतालिब्रस्त मक्षुफे राये इचेह,द यकिजाय नमूदा मी आयद —कदर ई ण्याम खुदावंदे नियागात् दावासाहेब व किचुला मह्जिझ्हू अज सरकारे फैजासारे खुद चहार सद रुपिया सालाना बनामे बरखुरदार लाला धीरधर बतकरूर फरमूदा परवाने तनख्वाहे मुवालिव मरकुम शा जां जुमला दुसद रुपिया दरमाहे हाल व दुसद रुपिया दरमाहे आमाठ बनाम रावसाहेब मेहेरबान फला मिनूजमल एवज असाब्विर वगैरा मरहमत् फरमूद बिनाबरा आदमे अजरदारा पेष ओं मुपुफिक् मय परवानय तनखा बनिनूस् इब्लाघ याफ्त च शादींये फारेखैरे आजिजा दरपेषस्त व ई नियाजमद अज पुष्तयानी खानजादे कदीम जनाब फैज माआब पेशवासाहब व किब्ला मह्जिझ्हू अस्त, अगर तवज्जुह नमूदा हुडवी चाहार सद रुपिया लुफ्फ फरमायश एहेतिमाल चर तवज्जुह सामी खाहद बूद व बराय हरकार व खिदमती के काबिले एहकर बाशद बेतकल्लुफ इमा मीफर्मूदा बाशद की दर सरजाम आं सायत मी दानद, व अगर बफौर यक नफर कासीद बर जिम्मय खुद् कबूल नुमायद व मीदाद बाशद ता दर इरसाले अखबाराते लवाजिमे बदगी व इखलास बजाग्त

चिरंजीव लाला धीरधरच्या नाव मुकरर केले आहेत व त्याचा परवानाहि येणेंप्रमाणें लिहून दिला आहे कीं त्यापैकीं या महिन्यांत दोनशें व आषाढमहिन्यांत दोनशें रुपये बडच्या रावसाहेबाच्या नाव असाम्बराच्या ऐवजातून देण्याचा हुकुम फर्मावला आहे म्हणून तनख्याचा असल परवाना देऊन मजुरदार इसम आपणाकडे पाठविला आहे कारण कीं सेवकाच्या मुलीचें लग्न फरावयाचें आहे सबब श्रीमंत पेशवेसाहेबांचा खानेजाद गुलाम आहे म्हणून कृपा करून चारशे रुपयांची हुंडी पाठविली तर सेवकावर बहुत मेहेरबानी होईल सेवकाकडून आहेल तो सेवाचाकरी करून घेण्यास स्वामी समर्थ आहेत सेवकाचे हातून सेवा घडल्यास माठा भाग्योदय झाला असें समजेन आपण एखादा मरवशाचा काशीद पाठविल्यास इकडील खरी बातमी पक्का शोध लावून पाठवून देइन

बिलफेल ल्वे दादे दरबारेवाला वगैरा बिदी. मिनवालस्त के बंदगाने हजरत कदर कुदरत दर किले मुबारिक नुजूले इजलाल मीदारंद व नवाब वजीरुल्मुल्क बहादुर गाहगाह बराय मुजरा बजनाबेवाला मीरवंद. राजे अताजी पंडत फिरिस्ताद दादासाहेब व किल्ले मद्दजिल्लहुल आली दर हुजूरे पुरनूर आमदे दर हवेलिय नवाब इसहाकुखा मन्हूम इकामत वरजीदा व किशनराव बलाल' हमूराह् हस्तद मुजिब अम्रे दादासाहेब खुदायगान व नवाबसाहेब तकरुर मीनुमायद के कुच कर्दा पेश दादासाहेब तश्रीफ बरद. चुनाब नव्वाब मुअज्ज इले नीज् तय्यारीय कुच मीकुनद. लाकिन् मरजी नीस्त के बेरूबरायंद. व दादासाहेब व किल्ला खुदायगान नौबत हाल बर दर्याये गंग घाटे कमरुद्दिननगर दायरा दारंद जानिबे मुआमलत साअदुल्लाखान व दुंदेखान व हफीजरहितखान बर पाचः लक रुपिया इनूफिसाल याफ्त व गाव मल्हारजी होळकर बाद अज इनूफिसाले मुकद्दम माआमलते बहालखा रोहिला जमीदार कुंजपुरा के करीब पंज् लक रुपिया फैसल गश्ता अज आजा मुराजयत करदा बतारीखे बिस्तम् शेहेरे जमादिउलअव्वल् सन् चहार दर परगने सरवना रसीद इरादे रफ्तने पेशे दादासाहब व किल्ला मद्दजिल्लहू दारद व नव्वाब अहमदखान बगष व राय दिलवरसिंग हमूराहे राव मुअ-

---

पातशाही दरबारची हालहवाल येणेप्रमाणें आहे. पातशाहा किल्यात आहेत कधी कधी नवाब वजीरुल्मुल्क बहादूर पातशाहाला मुजरा करण्याकरिता जातात. दादासाहेबाकडून असलेले अताजी पंडित मरहूम इसाकखाच्या हवेलींत उतरले आहेत त्याच्याबरोबर कृष्णराव बल्लाळहि आहेत श्रीमंताच्या हुकुमाप्रमाणें नवाबसाहेबाना दादासाहेबाकडे जाण्यास विनंति केली आहे. तेहि तयारी करण्याच्या खटपटींत आहेत परंतु त्यानी जावं अशी मर्जी नाही. श्रीमंत दादासाहेबानी कमरुद्दिननगराच्या शेजारी गंगे-

---

१०० फसली ११६४ दिल्लीच्या दरबारांत अकबरानें सुरू केलेला फसली सन चालू झाले
२० जमादिलावल सन चार म्हणजे ६ मार्च १७५५ ¶ काळे.

६.५. १७५८

मिल्लेह् अन्द हमूरोम फर्दा खबरे शामिल् पुरने लष्कर मीरसव व जनार्दन र्जेत वर ई कूचमदी मकासेदाराने सहारणपूर व जालापूर वगैरा समय फौजे बरखास्तह व हुजूरे दादासाहेबो किल्ला रसीदा मुलाअजमत् कुनद् नजीबखां रोहिला वर किनारे दर्याहे गंग दरमीयाने मीरापूर व घाट दारानगर बर शकर्ताल यकामत् दारद व राव मल्हारजीराव अर्लीव् खुद् मी गोईद व सररिश्तय रुसूखो इखलासे खुद् मुस्तहेकम् दारद व मुआमलते खुदरा बाहेरा बतरीखे इखफा फैसल नमूदा, लेकिन मिजाजे वहाजे दादासाहेबो किल्ला बर फशमफशे खाने मरकूम् बूद अलहाल बाद् अज् मुलाकाते राव मल्हारजी व ई दर्जे मुसूरत् शवद् व हकीकते जिले लाहोर निर्दी मिनूता लास्त —मुष्यके जहानखां व तैमुर सुलेतान पिसरे अहमदखाने अबदाली

च्या घाटावर डेरे दिले आहेत साअदुल्लाखान, दुदखान व हफीजराहिमतखान ह्याचा मामला पधरा लाख रुपयाला फैसल झाला आहे कुंजपऱ्याचा जमीदार महालखा रोहिला याचा पांच लाख रुपयाचा मामला फैसल

१०१ भाऊसाहेबांची बखर पृष्ठ ३९ पहा मल्हारराव व नजीबखान यांचें बापलेकाचें नातें त्यावेळीं हिंदुस्थानांत सर्वांच्या तोंडीं होतें तसेंच दादासाहेबांच्या तावडीतून नजीबखानाला मल्हाररावानें राखिलें हेंहि खरेंच आहे असें दिसतें

१०२ १७४८ त अहमदशहा अबदालीची पहिली स्वारी झाली १७४८ च्या जानेवारी फेब्रुवारी व मार्च ह्या महिन्यांत तो हिंदुस्थानांत होता १७४८ च्या मार्च महिन्यांत सरहिंदास त्याचा पराभव झाला अबदालीची दुसरी स्वारी १७५१ त झाली ह्या साली जानेवारी फेब्रुवारी मार्च व एप्रिल ह्या महिन्यांत अबदाली हिंदुस्थानांत होता ह्या मोहिमेंत त्यास लाहोर आणि मुलतान हे दोन प्रांत मिळाले (हे प्रांत जहानखान व आपला मुलगा तैमूर सुलतान ह्यांच्या स्वाधीन करून अबदाली स्वदेशास निघून गेला पुढें १७५६ त गाजुद्दिनानें हे प्रांत तैमुरशहापासून घेण्याचा प्रयत्न केला तेव्हां अबदाली १७५६ च्या डिसेंबरांत खैबर घाटांतून पंजाबांत उतरला व त्यानें दिल्ली वगैरे शहरें लुटून १७५७ च्या एप्रिलांत स्वदेशीं प्रयाण केलें) ही अबदालीची तिसरी स्वारी होय नंतर अबदाली १७५९ च्या नोव्हेंबरांत चवथ्यांदा हिंदुस्थानांत आला सबंद १७६० साल हिंदुस्थानांत राहिला व १७६१ च्या जानेवारींत पानिपत येथील लढाई खेळून स्वारी स्वदेशीं गेला ह्या चारी स्वाऱ्यांत अबदाली नोव्हेंबरांत पंजाबांत येई म्हणजे सप्टें

दर बलदय मरकूम् पकामत् दारंद व बलदय मजकूर दर महासरे सिखानस्त व अतराफे आं सूबा अज् ताख्तो ताराजे आं जमाअत् वैराने मुतलक् शूदा; व अबदुस समदखा फौजदारे चकले सरहिंद के अज तर्फ शाहे अबदालीस्त अज जानिबे सुनाम तालुके अलॊसिंघ जाट जमीदारे लखीजगल बाद अज इन् फिसाले मुकदमे ऊ अज इश्तिहारे आमदे आमदे अफवाजे राव मल्हारजी मुआव त् कर्दा बतारीख दो जमादिउलअव्वल् सन चार दाखिले चकले मजकूर शूद. तय्यारीए किला व मुरचालबदी दर शेहेर कर्द बूद; व मुलाहजे तमाम अज फौजे दखन मीदाश्त लाकिन् अज बरगश्ते आमदने राव मोअजइलेह बखाने मरकूम इतुमीनाने खातीर गश्त. व शाहे अबदाली अज पेश्तर अज कदाहर कूच कर्दा बजानिब विलायते इरान् रफ्त: खबरे बाजगश्त न रसीद: चिरांक बसबबे बारीदने बर्फ कमतर खबर मीरसद.

झाल्यावर राव मल्हारजी होळकर सन चारच्या जमादिलावलाच्या वीसाव्या तारखेस सरधनाच्या परगण्यास जाणार व श्रीमत दादासाहेबाना भेटणार. नवाब अहमदखान बगष व राय दिलवरसिंग त्याच्या बराबर येणार आहेत व लष्करात आज उद्यां यऊन सामील होतील ह्मणून बातमी आहे.

बर—अक्टोबरात अफगाणिस्थानातून निघे सबद हिवळ्या ह्मणजे नोव्हेंबर, डिसेंबर, जानेवारी, फेब्रुवारी, मार्च व एप्रिल, इतके महिने हिंदुस्थानात काढी व मे-जूनच्या सुमारास हिंदुस्थानात उन्हाळा होऊ लागला ह्मणजे स्वदेशास परत जाई हिवाळ्यात डिसेंबर जानेवारींत अफगाणिस्थानात बर्फ पडून रस्ते बद होतात व उन्हाळ्यात मे-जूनात बर्फ वितळून जाऊन रस्ते खुले होतात तेव्हा हिंदुस्थानात यावयाचें झालें ह्मणजे हिवाळा सुरू व्हावयाच्या अगोदर अबदालीस अफगानिस्थानातून निघावें लागे व अफगानिस्थानात बर्फ वितळून रस्ते खुले झाले व हिंदुस्थानांत उन्हाळ्याचा कडाका सुरू झाला ह्मणजे त्याला परत जावें लागे मराठे पावसाळा झाला ह्मणजे दसऱ्यास सप्टेंबरात डेरे दाखल होत व जूनमध्यें आगोठीच्या सुमारास देशीं परत येत अबदालीहि सप्टबरात निघून मे-जूनात परत जाई येणेंप्रमाणें हिंदुस्थानांत स्वारी करण्याचा मोसम दोघाचाहि एकाच वेळी येई अबदालीची तिसरी व चवथी स्वारी हिंदुस्थानात कधीं झाली ह्या सबधीं, ग्रांटडफ्, कीन, नातू इत्यादींनीं निरनिराळे सन व तारखा दिल्या आहेत त्याचा खरेखोटेपणा पुढील एका टीपेंत सविस्तर दाखविला आहे

१०३ सध्याच्या पत्याळच्या महाराजांचे पूर्वज

बतारीख बिस्तम् शेहरे जमाविउल्अव्वल् सन चार मोहमद नकीखान् नाम एल्ची फिरिस्तादे शाहे अबदाली दर हुजूरे मुरसिले मुलाजमते नवाब-वजीर हुसूल साख्ता व नाम बराय हरजत नीस आवरदा, अज अकब मला जमत् महुजूरेवाला खाहद शुद जवाबो सवाले एल्ची बशर्ते रसीदने नवेदे आ मेहेरबान व ईमाय दरखास्त अखबारात् व दादन अजूरे फार्माद इलेह व कलम खाहद आमद

व एहवाले रानपूताना बिदीं नमत् अस्त, के राजे बिजेसिंग अज राहे बदकौलीये थानेजाते शहामत मर्तबद आपाजी शिंदियारा अज् मीरता वगरा तालुके खुद बरवाश्ता हाला बूदद चनाचे बसूबे हजरत अजमीर पेष नायब मकासदारे आ जा जमा पूद बरू बरामदा बहाने जाधपूरो मीरता रा बसाक बराबर साख्त मीसाजद व राज माधोसिंग दर जपूर बतः खुद मकामत दारद व मुबलेघे मुवाफिक नविश्तो खान् दर खिदमत दादासाहेब फिल्ला इरसाल मीदारद व सूरजमल जाट दर किले भरतपूर मकामत दारद व दर्रीविला स लक् रुपिया मसहूबे रूपराम कटारा मोतर्माद खुद नहु

सहारणपूर व जालापूर इत्यादि ठिकाणच्या मोकासदारांना धऊन मर-खास्त फौजेमुद्दा जनार्दन पंडित श्रीमत दादासाहेबाचे हुजूर पोहाचन सवेस दाखल होतील नजीबखान रोहिला गगाकिनारी शुक्रतालावरती मीरा-पूर व दारानगरच्या घाटाच्यामध्ये उतरला आहे राव मल्हारजीला आपला बाप म्हणून म्हणतात व स्नेहाचा गवता दृढ करीत आहेत त्यांनीं आपला मामला अतस्थ रीतीन बहुतेक फैसल करून घतल्यासारखाच आहे परतु श्रीमत दादासाहेबाचें लक्ष खानमजकूराच्या दुष्पी वर्तनाकडे गेल आहे राव मल्हारजीची मुलाखत झाल्यावर त्यावेळीं ह्यासबधीं खलबत होणार आहे

लाहोरकडील बातमी येणेप्रमाण आहे जहानखां व अहमदखा अब दालीचा पुत्र तैमूर सुलतान लाहोरास आहेत शिखांनीं शहराभोवतीं वेढा दिला आहे त्यांनीं में बतालील प्रदेश लटून फस्त केला आहे अबदालीने नेमलेला सरहिंद प्रकरणाचा फौजदार अबदुस समदखा राव मल्हारजीच्या

जूरे दादासाहेबो किल्ला मद्दजिल्लहू मिन्जुमूले मुआमलते खूद इरसाल दाश्तंद.

हकीकते दकन इन अस्त की नवाब बसालतजंग बहादूर नाजिबे सूबे दकन् दर बलदये सूबे खुजिश्त बुनियाद औरंगाबाद यकामद दारद व पर्डेतें पर्धान साहेबो किल्ले मद्दजिल्लहू नजदीके तुंगा दायरे फौजे फिरोजी मीदारद. फआमा फीमाबैन नवाब मीर निजामल्लीखान् व मीर्झा मोगल बरादराने नवाब सलाबतजंग व साहेबजादे बुलंद इकबाल रावसाहेब बिस्वासराव मद्दजिल्लहू नजदीके शहागड जंगोजदल नरूये कारस्त. व दत्ताजी सिंदिया हम्राहे रावसाहेब सरगर्म शुदा अंद, बाकिस्मेके खबर अज आ जा मीरसद तहरीर खाहद दर आमद ज्यादा अय्यामे जमीयत् दायमा बाद

फौजा येतात असे ऐकून लखीजंगलचा जमीदार जो अलासिंघ जाट ह्याच्या मुलखातील सुनाम तालुक्यातून निघून व तिकडील मुकदम्याचा बंदोबस्त करून सन चार जमादिलावलाच्या दुसऱ्या तारखेस चकले मजकूराला येऊन पोहोचले व शहरची मोर्चेबंदी करून बसले. दक्षणच्या फौजेचे भय फार वाटत होते राव मल्हारजी परत जातात हे ऐकून समाधान झाले. शहाअबदाली कंदाहराहून विलायतेस इराणाकडे अगोदरच निघून गेला होता तो आल्याची वार्ता आली नाही. काकीं बर्फ पडत असल्यामुळें खबर क्वचित्च येते.

सन चारच्या जमादिलावलाच्या विसाव्या तारखेस अबदालीशहानें पाठविलेला महमद नकीखान नावाचा पातशाहाकडे एलची आलेला. त्याची व नवाबवजीराची भेट झाली त्यानी पातशहास देण्यास पत्राची थैली आणिली आहे पातशहाची मुलाखत लवकरच होणार आहे. तेथे झालेल्या व होणाऱ्या सालजाबाची इत्थभूत बातमी आपल्याकडून पत्र आल्यावर व

---

१०४ हा उल्लेख सावनूरच्या लढाईचा आहे त्यावेळीं नानासाहेब तुंगभद्रेच्या तीरीं सावनुराजवळ होते विश्वासराव गोदातीरी शहागडाजवळ होते दत्ताजी शिंदे विश्वासरावाच्या बरोबर होते सावनूरची मोहीम संपल्यावर दत्ताजी जयाप्पाला नागोरास मिळाला असावा

मुकर्रर भां के मझमूर्त हरकिशन जुमारदार भज पुरोहिताने नियाज मद अस्त बराय वजे कारेखैर दारद जाहिरा ममुजिबे तमस्सुकात मर् जिम्मय अक् सरी भज साकिनाने मैनपुरी वाजिबुल आदा दारद तल्बको अज तवज्जुहाके सामीस्त के ममुजिबे इजहारे मुषारुन् इलेहे नविश्तेह सुदरा बनामे मकासेदारे आं जा परचे नविश्ता बिदेहद के नक्दो सजावली फर्दा जर्ठ कर्जे ऊरा वुसूल कुनानीदा बिदेहद के भज घर्मे आं साहेब अज शार्दीये कारेखैरे सीबिये खुद् फराघत् हुसूल साख्त शबरोज आशीर्वाद् मीदाद् बाशद, दर ई सूरत इमुतिनान् मर एहकर खादबूद ज्यादा अन बदे जादा बरखुर्दारे इकबालमद् लालागीरधर सलाम बोख मुश्तजाब बाद

आपणाला माहिती हवी असल्यास व काशिवाला मजुरा दिल्यावर पाठविण्याची तजवीज करीन

रजपुतान्याकडील बातमी येणेंप्रमाणें आहे राजे बिजेसिंग यांनीं मिरता वगैरे आपल्या तालुक्यांतून बदमामली करून श्रीमत आपाजी शिंद्यांचीं ठाणीं काढून लाविलीं होतीं म्हणून त्यांनीं हजरत अजमेरच्या सुभ्यांत नायब मकासेदारांच्या समोर जमून, बाहेर येऊन, जोधपूर व मिरता ह्या तालुक्यांतील गांव जमीनदोस्त करून टाकले व टाकणार राजे माधोसिंग आपल्या वतनाच्या ठिकाणीं जयपुरांत आहेत तहाप्रमाणें दादासाहेबाकडे पैसे पाठवून देतात सुरजमल जाट भरतपूरच्या किल्ल्यांत आहेत त्यांनीं सध्यां आपला मुखत्यार रूपराम कटारा ह्याच्या हस्तें करारापैकीं तीन लाख रुपये पाठवून दिले आहेत

दक्षिणेकडील हकीकत येणेंप्रमाणें—दक्षणचा नाजिमसुभा नबाब सलाबतजग बहादूर सुभीक औरंगाबादेंत आहेत श्रीमत पंडित प्रधान यांनीं सुभेच्या कांठीं फौजेचा तळ दिला आहे परंतु, नबाब सलाबतजगाचे बंधु नबाब मीर निजामअल्लीखां व मीरशामागल ह्यांची व श्रीमत विश्वासराव साहेब ह्यांची शहागडाजवळ लढाइ चालली आहे दत्ताजी शिंदे रावसाहेबाबरोबर आहेत खबर येइल ती लिहून पाठवू हे विज्ञापना—

व मुनशीए सरकार रामराम बीरसद. मजमूने खतरा बसमय रावसाहेब रसानीदा जवाबे बासवाब बकलमारंद व अज नाभे खुद मुतला सीजद.

---

१०५ हें वानर्मांचें पत्र दिल्लींतील कोणी मुनशानें पेशव्यांच्या कोण्या सरदाराला पाठविलें आहे पत्रात मुनशाचेंहि नाव नाहीं व सरदाराचेंहि नांव नाहीं तथापि हें पत्र पूर्वेकडील कोण्या सरदाराला पाठविलें आहे, इतकें आतील मजकुरावरून स्पष्ट आहे ह्या सरदाराचें ठाणें दिल्लीपासून जवळून कोठें तरी असलें पाहिजे; कारण, पत्र लिहिणारा मुनशी आपल्या मुलाला ह्या सरदाराकडे पाठविणार होता. शिवाय ह्या पत्रात, रघुनाथरावदादा, मल्हारराव होळकर, जनकोजी व दत्ताजी शिंदे, कृष्णरावबल्लाळ, जनार्दनपंत फडणास, सताजीमाणकेश्वर, नानासाहेब पेशवे, विश्वासराव, माधोसिंग, विजेसिंग, सुरजमल्ल जाट, रूपरामकटारा, लखीजंगलचा अलासिंघ, गाजुद्दिन, नजीबखा रोहिला, सादुल्लाखान, दुंदेखान, हाफीज रहिमतखां, अहमदखा बंगश, समनखा, जहानखां, तैमूरशहा व अहमदशहा अबदाली, सलाबतजंग, निजामअली व मीरमोंगल, इतक्या व्यक्तींचा ह्मणजे त्यावेळीं हिंदुस्थानात प्रसिद्ध असलेल्या बहुतेक व्यक्तींचा उल्लेख केला आहे फक्त दिल्लीच्या पूर्वेकडील ह्मणजे बुंदेलखंड व अंतर्वेद ह्या प्रांताकडील व्यक्तींचा मात्र बिलकुल उल्लेख नाहीं ह्यावरून ज्याला पत्र लिहिलें त्याला ह्या दोन प्रांतातील माहिती चांगली असून पश्चिमोत्तर हिंदुस्थानांतील व दक्षिणेकडील माहितीची मात्र अपेक्षा होती असें दिसतें शिवाय हा सरदार दादासाहेबांहून दर्जानें कमी होता असेंहि अनुमान आतील मजकुरावरून होतें मुनशानें ह्या सरदाराला “ रावसाहेब ” ह्मणून पहिल्या मायन्यात म्हटलें आहे, परंतु, “ किब्ला मद्दजिल्लहू ” हीं विशेषणें त्याच्या नावापुढें जोडलीं नाहींत रघुनाथरावदादा, नानासाहेब पेशवे व विश्वासरावसाहेब ह्यांच्या नांवापुढें “ किब्ला मद्दजिल्लहू ” हें विशेषण लावावयास मुनशी ह्या पत्रात कोठेंहि विसरला नाहीं त्यानें रघुनाथरावाला खुदावंद म्हणून ह्या सरदाराला रावसाहेब ह्मटलें आहे शेवटीं आशीर्वादहि दिला आहे तेव्हा हा सरदार मराठा किंवा ब्राह्मण असावा दिल्लीच्या पलीकडील अंतर्वेदींतील उत्पन्न ह्या सरदाराकडे असावे, ह्यावरून हा सरदार गोविंदपंत बुंदेले असावा असा तर्क होतो; ह्या पत्राचें शब्दशः भाषांतर दिलेलें नाहीं; सारांश दिला आहे शेवटल्या प्याऱ्याचा सारांश मुळींच दिला नाहीं हा सारांश पुणें येथील महाराष्ट्र कालेजांतील फारशी भाषेच्या अध्यापकाच्या साहाय्यानें काढिला आहे

[४९] ॥ श्री ॥ १२ जून १७५५

राजश्री गोपाळराव गणेश गोसावी यांसि —

छ अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य राजश्री जयाजी शिंदे दंडवत विनंति येथील कुशल तागाईत छ १ माहे रमजान जाणोन स्वकीय कुशल लेखन करीत गेले पाहिजे विशेष पत्र पाठविलें तें प्रविष्ट जाहलें तेथें मजकूर कितेक तपशिलें खासगत स्वाराच्या सिबंदीविशीचा मजकूर फारच लिहिला जे श्रीमंत साहेबास हिशेबाविसी पत्र पाठविलें ह्मणजे आपला गळा उगवतो ह्मणोन लिहिलें त्यावरून श्रीमंतास विनंतिपत्र पाठविलें असे हें त्यास प्रविष्ट करून आपलें काम हिशेबाकितेबाचे असेल त्याप्रमाणें अर्ज हुजूर करून करून घेणें रा। छ मजकूर बहुत काय लिहिणें हे विनंति

शिक्का मोर्तब सुद

---

[५०] ॥ श्री ॥

राजश्री मल्हारजी होळकर गोसावी यांसि —

छ सकलगुणालंकरण अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य राजश्री स्ने॥ रघुनाथ बाजीराव आशीर्वाद उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत असिलें पाहिजे विशेष राजश्री गोपाळराव गणेश यांची सोय पदा सरकारांतून कांहीं जाहली नाहीं यास्तव याचे बंधू राजश्री कृष्णराव गणेश पागा घेऊन आपलेकडे आले आहेत तरी यास चाकरीस ठेवून पागेच्या

१० १ या पत्राचें साल कोणतें त्याचा अंदाज होत नाहीं गोपाळराव गणेशाच्या मोहिमां या सालवार व तारीखवार इतिहास मिळाल्याखेरीज हा अंदाज होणार नाहीं

खर्चाप्र॥ बोली करून त्याजपासून चाकरी घेऊन याचे उर्जित होय तें सर्व केले पाहिजे. रा॥ छ २१ रजब. बहुत काय लिहिणे हे आशीर्वाद.

लेखन सीमा सांब

---

[५१] ॥ श्री ॥ १४ फेब्रुवारी १७५७.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ
स्वामी गोसावी यासीः—

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे. विशेष. कुंजबिहारी बैरागी, मनसुकदास-चावा महापुरुष याचे नातू, वास्तव्य कसबे कडा, यानी हुजूर कपिलसंगम श्रीकृष्णातीर येथील मुकामी येऊन विनंति केली की अहंमदशहा पातशहा याणी आपणास मौजे शिराथू देखील मजरे खाजगीपूर, ता. हवेली कडा, सरकार मजकूर, सुभे प्रयाग, हा गांव दरोबस्त सदाव्रताचे बेगमीस दिला. त्याचे परवाने मनसूरअलीखान वजीर व खानखाना कमरुद्दीखान यांचे आहेत. यास मौजे मजकूरचा अमल आपणाकडे मोगलाई अंमलात चालत आला. सरकारांत अमल झाल्यापासून चालत नाही. यास्तव स्वामींनीं कृपाळू होऊन पेशजीचे परवाने आपले जवळ आहेत ते मनास आणून सदर्हू गांव दरोबस्त आपणाकडे सदाव्रताचे खर्चाबद्दल करार करून द्यावा ह्मणून. त्याजवरून पेशजीचे परवाने मनास आणून कुंजबिहारी बैरागी हे मनसुख-

१०७ जिंकलेल्या प्रदेशातील लोकाचीं इनामे, सदावर्तें, इत्यादि पेशवे जशींच्यातशींच राखीत असत हें ह्या पत्रावरून कळून येईल. असलीं बरींच पत्रें आमचे जवळ आहेत, पैकीं मासल्याकरिता हें एक दिलें आहे

१०८ रायचूरच्या उत्तरेस आठ कोसांवर कृष्णा व भीमा यांचा संगम

यास महापुरुष यांचे वशीचे हेहि श्रीगंगातीरीं वास्तव्य करून भगवद्भक्ति-पूर्वक सदाव्रत चालवितात थोर आहेत यांचे चालविल्यास श्रेयस्कर आहे हें आणून याजवर कृपाळू होऊन मौजे शिराधू वे्खील[१] मजरे खाजगी-पूर, हा गाव दरोबस्त बैरागी यांस सदाव्रताचे बेगमीनिमित्त करार करून दिल्हा असे तरी, पेशजी गांव चालत आल्याचा दाखला मनास आणून चालत आल्याप्रमाणें यास व यांचे पुत्रपौत्रादि वंशपरंपरेन मौजे मजकुर सदाव्रताचे बेगमीबद्दल चालवणें प्रतिवर्षी नूतन पत्राचा आक्षेप न करणें या पत्राची नक्कल लिहून घेऊन असल पत्र भोगवटियास याजवळ परतोन देणें पैका घेतला असला तरी फिरोन देणें जाणिजे छ २४ जमादिलावल, सुरुसन सबा खमसेन मय्या व अलफ बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[५२] ॥ श्री ॥ १६ फेब्रुवारी १७५७

श्रीमंत रघुनाथाने सा॥ नमस्कार विज्ञापना येथील क्षेम ता॥ छ २६ जमादिलोवल पावेतों यथास्थित असो विशेष आजी छ २४ रोजीं हुजुरास आला रा मल्हारजी होळकर याची भेटी जाली पुढ दरमजल दिल्लीस जात असो अबदाली दिल्लीस आला, यास्तव सहूकडून राजे व जमीदार व रोगडे लोकांच्या नजरा फिरल्या सांप्रत मलता फसादा मनसुबा करून मुलूक अथवा रुपये मिळावयाची सोय दिसत नाहीं जेव्हां अबदालीचें पारपत्य होईल तेव्हांच परकड वधतील व हरएक मनुष्यास सोई पडल अबदालीच पारपत्य करावें तरी फौज अद्यापि जमा जाहली नाहीं दखील

---

१ १ सुद्धा

११० हें पत्र रघुनाथरावानें १७५७ च्या मोहीमेंत हिंदुस्थानांत जातांना लिहिलें १७५७ च्या प्रारंभीं नानासाहेब श्रीरंगपट्टणास होते

विठ्ठलपंत आमची चार व मल्हारबा दोन, एकूण सहा हजार आहे. याखेरीज समशेरबहादर व अताजीमाणकेश्वर व नारोशंकर पथके मिळोन पथग सतरा हजार फौज .... नव्या दमाची फौज ह्मणापंचास सा.................. ......आहे. आमची व मल्हारबाची फौज ... . गुदस्तांची फौज चहू .. ..आह्माजवळ जमा जाहली नाहीं. अताजी .. . . च आहे झुजतच आहे. फौज न आलिया .... न जाता येत नाहीं. रुपये पावावयास लोकास दिवस लागले. याजमुळे लोक मागे राहिले. व अगोदर पैका पावला तेहि खानदानचे लोक आले नाहीत. असो. आतां या गोटीचा काय विचार ? महिन्या:दीडमहिन्यात पोहोचतील. इतक्यात गाठहि पडेल. जर दिल्लीस राहिला अथवा अलीकडे आला तरी गाठ पडेल. जर निशान विलायतीकडे चालला तरी दोन तीन महिने लढाई होणार नाही. साप्रत खबर आली की पहिल्या पातशाहा अलमगीर सानीस पातशाही व खानखान्यास वजिरी दिली व आपले नावचा शाहनशाहचा कुतबा पढविला. याजवरून पहावें कीं काय विचार करितो. तमाम राजे व सुज्यातदौला वगैरे सर्वांची राजकारणें त्याजपाशी आहेत. परंतु अद्यापि कोणी भेटले नाही. जाट तर झुजू लागला. सांप्रत मनसुबा भारी आहे. फौजहि त्याची भारी आहे व कजाख शिपाई आहे. त्याचे पारपत्यास फार भारी सामान असावें. यास्तव जर दत्तबाची रवानगी इकडे लवकर जाहाली तरी जमाव लवकर पडेल. अमदाबादचे ... . हे काम मोठे व जरूर आहे. जरी अमदाबादकडे ... . . कडे प्रसगानुरूप बलावू व येतीलहि........ ची रवानगी लवकर करावी. .. ..

पै॥ छ १८ रज्जब, सन सबा.
मु॥ श्रीरंगपट्टण.

---

१११ ~~मसीना~~ वशातील
सानी

[५३] ॥ श्री ॥ १६ फेब्रुवारी १७५७

विनंति सेवक सखाराम भगवंत कृतानेक शिरसाष्टांग नमस्कार विज्ञापना इकडील वर्तमान सविस्तर श्रीमंतांनीं लिहिलें आहे, विदित होईल सारांश, अबदालीची फौज भारी तमाम रजवाडे तिकडे जाणार बिजेसिंग, माधोसिंग यांचे वकील नेहमीच त्याजपाशीं आहेत मुख्य दक्षणेचा बंदोबस्त करावा हें सर्वांचे मानस आहे आपली फौज व मल्हारबाची झाडून जमा व्हावयास फाल्गुन अखेर लागेल तुर्त जयनगरास रोख जात आहों वाटेनें राणाजी कोठेवाला याजकडे बाकीचा सालजाब होईल तो करावा तों फौजाहि येतील भारी होऊन जाव तों तो कोणे रोखें होतो हें पाहून सडे होऊन गाठ घालावी हा विचार आहे गोष्ट तुर्त सर्व प्रकारें भारीच आहे आपली फौज बेदिल, हें आपणास विदितच आहे तथापि स्वामींचे पुण्य थोर आहे विना याचें पारपत्य नाल्याखेरीज सोडावसें नाहीं पुढें जसें वर्तमान होईल तसें विदित होईल त्याप्रमाणें तर्तुद करावी लागेल -- श्रुत होय हे विज्ञापना

पै॥ छ १८ रज्जब, सन सबा

मु॥ श्रीरंगपट्टण

---

[५४] श्रीशंकर २६ फेब्रुवारी १७५७.

तीर्थरूप राजश्री भाऊसाहेबाचे सेवेसी —

विनंति उपरि सविस्तर मजकुराचीं पत्रें तीर्थरूपानें नावें पाठवीत असता त्यावरून कळलेच सारांश, अबदाली दिल्लीस दाखल जाहाला

---

११२ मराठे सर्वांना नकोसे झाले होते

११३ ह्या पत्रांत दादासाहेबांनी भाऊसाहेबांना तीर्थरूप म्हटलें आहे तेव्हां ते भाऊ-

आपले मुलुकातील चौकशीचा मजकूर मनांत होता परंतु हा मनसुबा मातबर पडला हा शेवटास नेल्याखरीज कोणास आमचे विचारें दुखवू नये राजश्री नारो शंकर वगैरे हे महालकरी मातबर याज्या सरदार यांस या दिवसांत खर्च करतां येत नाहीं याजकडे किल्ले व मुलुक मातबर यास्तव तुर्त याजपासूनच चाकरी घेऊन पुढ अबदालीचें पारपत्य जाहालियावरी

श्री १ जुलै १७४२

चिरंजीव राजश्री रघुनाथ यांसी प्रति बाळाजी बाजीराव प्रधान आशीर्वाद उपरि येथील कुशल ता। छ १७ जमादिलाखर जाणून स्वकीये कुशल लिहीत आणें विशेष येथून आलेसमयीं जें सुचलें तें तुह्मास सांगितलें आहे त्याचें स्मरण निरंतर मनांत असूं देत जाणें रघुवंश व विदूरनीत, चाणाक्ष्य व जें तुह्मास येत असेल त्याची नेम पूर्वक चिंतणिका करून थोरेवहुत शास्त्री यांजवळ नित्य ह्मणत जाणें चिराटप र्यापासून पुढें भारत रिकामपणीं वाचीत जाणें नेमेकरून शभर दोनशें दंड निरंतर काढीत जाणें केवळ घोडी फेरावयाचे छंदास न लागणें पजनी कैली वेरीज परावर्द करावयाचा सराव बहुत करणें चिरंजीव भाऊची मर्जी बहुत प्रकारें रक्षण करीत जाणें जे आज्ञा करतील तेंच काम करावें वहुतकरून भाऊ बरोबरच जेवीत जाणें घोडीं वेगळीं बांधीत न जाणें क्षुद्र मनुष्यांशीं सहवास कोणें प्रकारेंहि न करणें मातुश्री बाई, ताई, अनुबाई यांसी एका दोहीं दिवशीं अर्ध घटकाभर जाऊन बसत जाणें शरीरप्रकृत नीट नाहीं यास्तव औषध कांहीं नेमेकरून घेत जाणें भाऊ समागमें घोडीं फेरावयास आंत जाणें सातारियास जर जावयाची आज्ञा केली तर चिमण गिरी गंगाधरभटास भाऊजवळ विनंति करून बरोबर दिल्हे तर घेऊन जाणें सातारियास गेलियावर दाहीं बाईकडे विना बोलाविल्याखेरीज अथवा गोविंदराव यांणीं आपणहून सांगितल्याखेरीज न जाणें कालानुरूप वयास उचित योग्य वेष करीत असावें देवपूजा थोडी परंतु एकांतीं न बाळगीं करीत जाणें इतकेंहि नेमेकरून करावें आणि गव न करावा निरंतर साधनवृत्तीनें वडिलांची आज्ञा प्रसन्नतेनें मानावी साबध वर्तावें सत्व जें मनेंकरून समजेल तें समजावें वडिलांची मर्जी उत्तम असलिया पुसावें शिष्यधर्मे असलिया फार उपयोग आहे चिरंजीव जनार्दन बहुत कामहि करून पडसात हें हरएक गोष्टींत अधिक आहल्यास मुख्य मान्य पुरुष यांस असें बहाल विशेष काय लिहिणें येथील वर्तमान तर उदेपुराजवळ पचविसा दिवसांत पावलों थोरपणें मेहनत करून दिल्लीचे सुमारें जात आहों असें पुढील वर्तमान येत जाईल तैसी योजना होईल हे आशीर्वाद

छावणींमध्यें चवकशी करणें तें करूं. तोंपर्यंत याच मनसुबियांत गिरिफ्तदार आहों. अंताजी माणकेश्वर व वकील व मनसाराम लिहीत असतील. यास्तव तिकडील सविस्तर वर्तमान लिहिलें नाहीं. सांप्रत समशेरबहादर व नारोशंकर यांस अंताजींकडे जावयास एकदोन पत्रें पाठविली आहेत. आह्मीहि मागाहून जातों. फौज मातबर मिळाली नाहीं, यास्तव हलक्या हलक्या मजली करीत भारी होत जात आहों. रजवाडे वगैरे लहान थोर बलाविले आहेत. जाटहि जुंझावयास तयार दिसतो. त्याचा मुलूक जवळ पडला ह्मणोन त्यास जुंझणें प्राप्तच जाहालें. आह्मी गेलियावरी तोहि बहुधा येईल. स्वामीनीं शिंदे व भोसले वगैरे पाठवावे. जानोजी भोसलेहि यावयाजोगे असले तरी पाठवावे. आतां तर आह्मीच जुंझत आहों. तथापि कदाचित् लांब्रणीचा मनसुबा पडला, त्याची छावणी दिल्लीस जाहाली, आमची भोवतीं जाहाली, तरी त्याचा उपयोग पडेल. तुर्त लडाई पडली तरी आमची आह्मी स्वामीचे प्रतापें करीतच आहों. मागाहून होईल तें लिहून पाठवूं. रा॥ छ ७ जमादिलाखर. बहुत काय लिहिणें. हे विनंति.

मु॥ श्रीरंगपटण. पै॥ छ १९ रजब, सन सबा.

१७४२ त भाऊ १२।१३ वर्षांचे, दादा ११।१२ वर्षांचे व बाबा ९।१० वर्षांचे असावेत तेव्हा १६४५,१६४९ इत्यादि शक टाकून १६५३ इत्यादि शक घेणें जरूर आहे शिवाय दादा व बाबा ह्यांचीं लग्नें बाळाजी बाजीरावानें केलीं आहेत (पत्रें व यादी ४९२,४७) ते बाजीरावाच्या मरणसमयीं अगदींच लहान ह्मणजे दादा ८।९ वर्षांचे व बाबा ६।७ वर्षांचे असावेत तेव्हा दादांची उमर ११।१२ असती तर त्यांचें लग्न त्यावेळच्या चालीप्रमाणें बाजीरावानेंच केलें असतें. ह्या सर्व गोष्टींवरून भाऊसाहेबाचा जन्म शके १६५२ त घेणें प्रशस्त आहे पत्रें व यादीं (४९५) त बाजीरावानें इसवी सन १७३१ त रघुनाथरावाला व जनार्दनबाबाला उमाबाई दाभाडीण इजकडे भेटावयास नेलें व त्यावेळीं ह्या दोघा मुलांचीं वयें दहा दहा, बारा बारा, होतीं ह्मणून लिहिलें आहे तें सर्व कल्पनामय आहे हें वरील खुलाशावरून स्पष्ट आहे ग्राड डफ १७४१ सांत भाऊ दहा वर्षांचे होते ह्मणून लिहितो (भाग १७ पृष्ठ २९७ मुंबई प्रत)

११४ गुतलेलें

११५ मथुरा इत्यादि ठिकाणे

[५५] ॥ श्री ॥ २८ फेब्रुवारी १७५७

राजश्री बाळकृष्ण आपाजी कमाविसदार नि॥ श्रीमर्तं[116] राजश्री पत-प्रधान गोसावी यांसि (छ) अखडित लक्ष्मी अलकृत राजमान्य स्ने॥ जन-कोजी शिंदे दडवत सु॥ सबा खमसैन मय्या व अल्लफ प॥ यावल प्रांत खानदेश हा परगणा मोकासबाब स्ने॥[117] करून मोगलाई व स्वराज्य, गनी-माई, बाबती, सरदेशमुखी वगैरे कुलीं अमल आह्माकडे श्रीमत राजश्री पत प्रधान स्वामींनीं इनाम करून दिल्हा असे तेथील अमलास राजश्री मही-पतराव नागेश यांसी पाठविलें असे तर पां मा।चें ठाणें मा।रनिलेच्या स्वाधीन करून देणें जागा जागा तुमचीं माणसें असतील तीं उठवून आणणें हे आपलीं माणसें पाठवून अमल करून घेतील पा॥[118] मजकुरीं वसूल तुह्मीं घेतला असेल त्याची रुजुवात करून देणें जाणिजे छ ९ जमादिलाखर बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[५६] पे॥छ१८ जमादिलाखर ॥ श्री ॥ ७ मार्च १७५७

श्रीमत राजश्री पंतप्रधान स्वामीचे सेवेसी —

आज्ञाधारक बाळाजी देवराव सा नमस्कार विनंति प्रार्थना येथील वर्त-

---

११६ मुळांत त चा पाय मोकळा आहे व जागजागीं जेथें सध्यां बाळबोध लिहि-ण्यांत आपण अनुस्वार देतों तेथें बहुतेक ठिकाणीं अनुस्वार दिलेले आहेत यांसि ' तील सि ह्रस्व काढिली आहे यावरून चुकली मारली का होईना शुद्धलेखनाची येथी बहुत अवश्यकता त्यावेळीं भासू लागली होती असें दिसतें

११७ खेरीज

११८ येथें जनकोजीचा शिक्का आहे

मान त॥ फाल्गुन वद्य द्वितीया ‖इंदुवार दरजागा हौदेगिरे जाणून स्वामीच्या कृपेनें यथास्थित असे. यानंतर बिदनूरच्या मामलतीचा निकाल जाहाला, त्याचा विस्तार राजश्री गोपाळराव याणीं तपशीलवार सेवेसी विनंति लिहिली असे. त्यावरून श्रुत होईल. जातरोखा कार्तिक पूर्णिमेच्या वाइद्यानें र॥ बसव लिंगाप्पा यांचा लिहून घेतला. हुड्या भाद्रपद अखेरच्या बेदिकत लिहून घेतों. र॥ नरसप्पा नाईक व र॥ तुळाप्पा नाईक गुमास्ते वलबसुदरदास यांचा कराररोखा लिहून घेतला, व साहा लाख रुपयाचा नक्द द्यावयाचा करार. याचा तसलिमातरोखा उभयता सावकाराचा लिहून घेऊन ऐनजिन्नस पाठविला आहे. व नजरेचे हत्ती दोन व घोडे साहा यावेयाविसींहि र॥ बसव लिंगाप्पास रुबरु राजश्री गोपाळराव याणीं सांगीतलें आहे चांगले श्रीमंताचे पसंदेस येत ऐसेंच संस्थानिक पाठवितील आजीच्या हौदेगिरेच्या मुकामीहून र॥ नरसप्पा नाईक नख्त ऐवजाकरिता बिदनुरास जाणार आहेत. त्या समागमी सेवकास रवाना केलेंच तर नजरेचे हत्ती व घोडे व फर्माश लिहिली होती. आज्ञेप्रमाणें तलाश होऊन जो जिनस मिळेल तो सेवसी घेऊन येईन. बसव लिंगाप्पा येऊन भेटले तो तपशील राजश्री गोपाळराव यांच्या विनंतिपत्रीं साकल्य आहे. श्रुत होय. हे विज्ञापना.

---

[५७] श्रीगणराज. ७ मार्च १७५७.

पे॥छ ११९[१८] जमादिलाखर सन सबा. संध्याकाळीं सांडिणी स्वारा ब॥ आले.

‖ ७ मार्च १७५७ हीच तारीख पुढील पत्राची आहे कारण, ह्या व पुढील पत्राची पैवस्ती एकच आहे व पुढील पत्राचा ह्या पत्रात उल्लेख आहे

११९ लेखांक ५६ व ५७ ह्या दोन पत्राची पैवस्ती एकच असल्यामुळे त्याच्या रवानगीच्या तारखाहि एकच धरल्या आहेत

सेवेसी गोपाळ गोविंद व मल्हारराव भिकाजी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना स्वामीनीं दस्तुरें पुरवणी लिहिली तेथें आज्ञा जे विदनुरचें सुद्धी ठरकिलें तेंच प्रमाण परंतु पैक्याची निशा व हुड्या व जातस्त देणें तें चौकसीनें निभावें सारिखें करणे ह्मणून आज्ञा ऐशास जें करणें तें चौक-

१२० गोपाळराव गोविंद १७५४ च्या फेब्रुवारीत करोल्या संस्थानाकडे होता तें कळत नाहीं (ऐतिहासिकलेखसंग्रह नं १). १७५५ च्या नोव्हेंबरांत सावनूरच्या स्वारींत गोपाळराव होता (ऐ. ले सं नं २). सावनूरकराशीं तह झाल्यावर गोपाळरावास पेशव्यांनीं सोंधास पाठविलें तो २१ मे १७५६ त फोंड्यास होता तेथून खिरडणी घेऊन गोपाळरावानें बेदनुराची खंडणी केली तों १७५७ चा फेब्रुवारी आला पुढें श्रीरंगपट्टणची स्वारी १७५७ च्या मार्चांत झाली त्यावेळीं गोपाळराव श्रीरंगपट्टणापाशीं होता १७५७ च्या मार्च एप्रिलांत गोपाळराव श्रीरंगपट्टणापाशीं होता व त्याची मदत बळवंतराव मेहेंदळ्यास या मोहिमेंत फार झाली ही गोष्ट ग्रांटडफला माहीत नव्हती असें दिसतें १७५७ च्या सप्टेंबरानंतर गोपाळ हरी ह्मणजे गोपाळराव गोविंद बळवंतराव मेहेंदळ्याला मदत करण्यास येणार होता असें डफ लिहितो परंतु १७५५ पासून १७५७ पर्यंत गोपाळराव कर्नाटकांतच होता हें आम्ही छापलेल्या पत्रांवरून व ऐतिहासिकलेखसंग्रहांतील पत्रांवरून कळून येईल १७५८।५९ त गोपाळरावाला पेशव्यांनीं हैदराबाद ठेऊन दिलें होतें त्यावेळीं हैदरानें गोपाळरावावर छापा घालून त्याला पराजित केलें पुढें जुजबी तह करून (ऐ. ले सं नं १४) गोपाळराव १७६० त उदगीरच्या मोहिमेस येऊन मिळाला उदगीरची लढाई झाल्यावर दौलताबादेचा किल्ला घेण्याचें काम पेशव्यांनीं गोपाळरावावर सोंपिलें (ऐ. ले सं नं १७।१८) १७६० त पानिपतास बहुतेक सर्व मराठे गेले असतां हैदराबाद दाब ठेविण्याकरितां गोपाळरावास भाऊसाहेबांनीं देशीं ठेवून दिलें होतें येणेंप्रमाणें १७५४ पासून १७६१ पर्यंत गोपाळरावाच्या हालचालीचा त्रोटक वृत्तांत आहे १७५४ च्या अगोदर गोपाळराव काय करीत होता त्यासंबंधीं पत्रें अद्याप कोठें छापिलीं गेलीं नाहींत. १७६१ पासून पुढची माहिती मात्र ऐतिहासिकलेखसंग्रहांत यथास्थित येत आहे १७६१ पूर्वीचा पटवर्धन घराण्याचा इतिहास बहुतेक अज्ञात आहे गोविंद हरी रामचंद्र हरी व त्रिंबक हरी ह्यांनीं कामगिऱ्या काय काय व कोठें कोठें केल्या त्याची तारीखवार माहिती पाहिजे आहे

१२१ मल्हारराव भिकाजी रास्ते हा गोपिकाबाईचा भाऊ हा गृहस्थ गोपाळराव गोविंदाबरोबर श्रीरंगपट्टणच्या स्वारींत होता रास्त्यांच्याहि घराण्याचा इतिहास तारीखवार व सालवार अद्याप सिद्ध व्हावयाचा आहे ह्या घराण्यानें दुसऱ्या बाजीरावाच्या वेळीं बराच उठलेव केलेली आहे

शीनेंच करितो येविषयीं अलाहिदा परवणी लिहिली आहे त्यावरून विदित होईल. तूर्त प्रयोजन नसतां लिहितों हें बहुत गुप्त मनन करणें. तुमचे फौजे-पैकीं निमे लोक घरास जाऊन आले असतील ते लोक व कांही नवे ठेविले असतील ते व तूर्त राजश्री त्रिंबकराव तुकदेव तुमचे लगामींच आहेत. वर-कड तोफखानियास छावणी करणें योग्य आधी राजश्री यशवंतराव यांनींच राहावें, अथवा त्यांचे स्थळीं राजश्री केशवरावहि योग्यच आहेत हुजरात पै॥ राजश्री विंचूरकर व हरबा व फिरकोळ पागेचे पतके व हुजरात मिळोन पांच हजार तुमचे तथील फौजे पै॥ अजमासें निमे येकूण बारा तेरा हजार फौज जथून छावणी करून पट्टणकराजवळून पैका मातबर घ्यावा. तैसाच चिकबालापुर, सिरें, कडपें. वेंकटेश पावेतों स्वारी करावी. तुमची सलाबत बहुत पडली आहे. येक वर्ष मेहनत सांगितल्या प्रो केली पाहिजे. कितो लौकिक वाढला व सरकार कामाचें ओझें उचललें यामुळें आह्मास बहुत आनंद वाटला. आणखी येक वर्ष खासा राहिल्यास बहुत काम होईल. हिंदु-स्तानांत चिरंजीव दादानीं दोन छांवण्या केल्या. दत्तबांनीं तीन केल्या. अंताजी माणकेश्वर वगैरे दोन छावण्या करीतच आहेत. परंतु कर्नाटकांत मागें फत्तेसिंग व रघूजी भोसले यांची जाली. गु॥ पर्जन्य अतिवृष्टी जाली. तथापि श्रीकृपेनें निभाऊन सीरटी व कोपल येथील काम सर करतांच चहूंकडे चोका बसला जे लोक बहुत काहिली करितील त्यास निरोप द्यावा. नवे व जे घरास जाऊन आले असतील व हुजूरचे फौजे पै॥ पांच हजार तावी-जात करून घेऊन येक वर्ष मेहनत करून पूर्तें काम फौजेचे उस्तवारीचें करून सरकारचें कर्ज वारावयास पंचवीस उरवून देशास जावें. येक वर्ष तुह्मास अधिक राहणें पडतें त्यास खावदाचे कामासाठी व आपल्या लौ-

१२२ पटवर्धन.

१२३ छावण्या केल्या ह्मणजे पावसाळे काढले दादासाहेब खमस व सीतच्या दोन्ही पावसाळ्यांत ह्मणजे १७५४।१७५५ च्या पावसाळ्यांत हिंदुस्थानांत होते. दत्ताजी शिंदा अर्बा, खमस व सीत हीं तीन सालें रजपुतान्यांत होता.

किकासाठीं प्रवास करणें सर्वांसच योग्य आहे मु॥ आग्रह करून बहुत बुद्धिवाद सांगोन राहविलें यदा काहींसें फळास आल आतां राहाव ह्मणून आग्रह करणार नाहीं हौसेनें राहाल तरी फौजेचें साहित्य उत्तम प्रकारें करून देऊन नर नच बनेल तरी अति दोष तुह्मावर नाहीं यदा सवहि उपक्रमच तुह्मी केलें यथा तुमचे राहणें न जालिया इकडे जुनें राखावयास व कांहीं तरी मेळवावयास सात आठ हजार फौज हरयेकसा वरें चिरंजिव नाना राहिले तर ते अथवा बलवतराव याजबरोबर ठेवावे लागतील परंतु नवे नीट जथत नाहीं एतद्विषयीं तुमचें विचारें कसें तें लिहोन पाठवणें तुमचें विचारें होईल तैसें कर्तव्य योजना करू ह्मणून आज्ञा. ऐशास स्वामीची आज्ञा छावणीस राहावयाची आलिया सेवक लोकांस उजूर कोणे गोष्टीचा? मुख्यत्वेंकरून लोक छावणीस राहिले आहेत त्याच्या घरास पैसा प्रविष्ट नाहीं आणि दुसरी छावणी कबूल करितील न करितील हा भरवसा वाटत नाहीं तथापि मध्यें स्वामीची आज्ञाच जरूरीची जाली तरी लोकास सांगावयाचे रीतीनें सांगोन राहतील ते राहतील बाकी या प्रांतांत छावणी राहून पुढें कामास उपयोगी पडेसी फौजेची नेमणूक करून दिलिया छावणीस राहणें अगाध काय? जे स्थलीं आपलेंच फौजे-नसीं राहावयाची आज्ञा होते ते समयीं लोक राहतील न राहतील हा भर वसा पुरत नाहीं यास्तव न राहाण्याचा आग्रह करावा लागतो हल्लीं तों गुजरातची फौज यावयाची आज्ञा जाली याशिवाय आमचे फौजे पे॥ राह तील ते येणेप्रमाणें स्वामींनीं कृपाळू होऊन बेजमी केलिया श्रीव्यंकटेशाज-वळ छावणीची आज्ञा जाली तरी राहू मुख्य गोष्टी ज्या सेवकाचे स्वरूप स्वामीचे कृपेकरून वाढलें त्यापेक्षा प्रतिदिनीं अधिकोत्तरीं स्वामींनीं वाढवा-वयाचें धन्यानीं चित्तांत आणिलें असता सेवकानं न राहून पुढें काय मेळ वावें? सेवकानें धन्याची मर्जी संपादावी यांतच सेवकाचें स्वरूप व न आप-णांस योग्य त्यापेक्षां विशेषोत्कारें सेवा करून दाखवावी मुख्य गोष्टी तोफ-खाना व फौज मातबर न चोमासी पोटाची बेजमी करून दिलिया कोणे

गोष्टींना उज्र मिळतुल्य नाही. अगर राजश्री नानाराव ठेऊन आह्मासी त्याजवळ राहावयाची आज्ञा जाली तथापि उज्र नाही. स्वामींचे जागां राजश्री नाना आहेत हुजरात चाकरी करितों अगर स्वतंत्र असतां करितों त्यापेक्षा राजश्री नानाजवळ राहून त्याची कृपा संपादून ते स्वमुखें स्वामी-जवळ तारीफ करीत ऐसें करून दाखवूं सेवेसी विदित होय हे विज्ञापना.

---

[५८] ॥ श्रीशंकर ॥ १२ मार्च १७५७.

सेवेसी विज्ञापना जानराव आइतवळे याणी यदा दोनचार लबाड्या केल्या कोणत्या ह्मणाल्या तरी; एक तरी. सावनूरचे स्वारीस पागा घरीं बसविली व चाकरी सुधी न केली. आणि रुपये तरी, पागा सरकारची, सबब देणें पडलें बारगिराचे तैनातेंत मात्र काटकसूर केली. बाकी रुपया द्यावा लागला या वेळेस आह्मास राग होताच. आह्मीं स्वामीचे कानावर घालून त्यास ह्मटलें की तुला सेरनोबत देतों; आणि त्याचे विद्यमानें चाकरी करावी जर कबूल न करीस तरी पागा काढून दुसऱ्यास सांगतों. ऐसें ह्मटलें तेव्हा प्रयासें सरनोबताचें कबूल केलें. परंतु हिशेब विल्हे लावून न घेत. तेव्हा शेवटी बेलगंगेचे तळावर हिशेब हुसेनखान कायगांवकर[124] सरनोबत ठहरावून, विल्हे लावून, पैका घेऊन, तयारीसाटीं[125] पाठविले. तेव्हा दुसरे दिवशी सरनोबतास टाकून उठोन गेले. तेव्हां आह्मी मागाहून सरनोबत त्याजपाशी कागद देऊन पाठविले त्यावर महिना पधरादिवसं वाट पाहिली तेव्हा जासूद जोडी जानरायाचे नावे मसाला करून पाठविली. त्या जासूद जोडीस मसाला न दिल्हा व धक्के देऊन

---

१२४ सेनोंवतस्तु सेनानी
१२५ महसूल, पैसा

बाहेर घातलें याप्रमाणें जासुदांनीं सांगताच माझ्या हातापायाशी आग आहली तेव्हां येथून राऊत पाठवून त्यास मारावें हें मनांत आलें परतु, पुरती तहकीकात करून मारावं ऐसें मनात आणून मारावें ऐसा विचार केला ऐसियासी, जर जासुदास धक्के देवून बाहेर लाविलें तरी डोकें मारावं किंवा निदानीं हात तरी तोडून टाकावा लेंगेल स्वामींस कळावें म्हणून लिहिलें असे यावें कसें करावें त स्वामींनीं लिहिलें पाहिजे परतु, जासुदास धक्के मारिले, मसाला न दिल्हा व हुजूरहि न आले तेव्हां पारपत्य केलेंच पाहिजे नाहीं तर आमची तरी अब्रू कशी राहील ? रा॥ छ २१ जमादिलाखर बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना

पे॥ छ १३ साबान

---

[५९] श्रीशंकर १२ मार्च १७५७

सेवेसी विज्ञापना स्वामींनीं लिहिलें कीं, " गोपाळ केशव वगैरे लेंहमण

---

१२६ यूरोपियन लष्करी कायद्यापेक्षां पेशव्यांचा लष्करी कायदा फारसा सौम्य होता असें नाहीं आहतवळ्यानें केलेल्या अपराधाबद्दल देहांत शिक्षाच पाहिजे आहे, निदान हात तरी तोडण्याची शिक्षा मजूर करावी म्हणून दादा लिहितात यावरून लहान मोठ्या सरदारांना शिक्षा करण्यास मुख्य पेशव्यांची मजुरी लागत असे हें उघड होतें सर्वच देहांत शिक्षेपेक्षां हात तोडण्याची शिक्षा सौम्य आहे असा त्यावेळचा समज होता असें दिसतें पाश्चात्यांच्या मताप्रमाणें देहांत शिक्षेपेक्षां हातपाय तोडणें किंवा डोळे काढणें किंवा नाक (कापणें किंवा मिशी उतरणें किंवा गाढवावरून वरात काढणें इत्यादि शिक्षेचे प्रकार कडक निंद्य व निरर्थक, कारण ते मनुष्य प्राण्याच्या इभ्रतीला शोभण्यासारखे नसून केवळ पशु तुल्य आहेत

१२७ हे नारोशंकराचे बंधु मारोशंकर, अंताजीमाणकेश्वर गोविंद बल्लाळ इत्यादि मंडळी गैरशिस्त रीतीनें पैसा काढून बहुत गबर झाली होती शिवाय ही मंडळी पेशव्यांचें नुकसान करून पठाण रोहिले रजपूत इत्यादींना आंतून फूस देण्याचाहि उद्योग करीत असे हे लोक किती उद्दट व बेपर्वा झाले होते हें पुढील पत्रावरून कळेल.

शंकराचे कारभारी यांजपासून साधेल रुपया वगैरे ऐवज तो घ्यावा. कारभारी याणींच चोरी करून रुपये खादले. मागें कागदावर सरकारच्या मोहर सदुखावर करून ठेवल्या असता ते याणीं फाडून कागद नेले. तस्मात् पुर्ते लबाड ठहरले यास्तव याची जप्ती करून साधेल तें साधावे व घोडीं वगैरे जप्त करावी. घोडियापैकी दोनशें घोडीं तेथें ठेवणें व बाकी हुजूर पाठविणें." ह्मणोन आज्ञा. ऐशियांसी, आह्मीं नर्मदेचे [1]तळावरूनच जप्तीस पाठविले. गोपाळ केशवास हुजूर आणिलें. लबाडहि असतीलसें वाटते. यास काढिलें तेव्हां थोडीशी लबाडी केलीच. अद्यापिहि रयतीमध्यें फितूर आहे. परंतु आह्मी येथें आणून थोडेंसें तडकाविले. आतां मामला जप्त करून मामलत चालीस लाविली व यांचेहि घर जप्त करावयास ताकीद केली. याब॥ याजपाशीं काय हाती लागेल ? घोडीं वगैरे फारकरून लक्ष्मण शंकराचा लवाजिमा नारो शकर याजपाशीं आहे. ते हुजूर आलियावरी त्यांचीहि जप्ती करितो. प्रतापसहा व विसाजीपंत स्वामीकडून आले त्यांसाहि ओडसयास रवाना केले आहे. स्वामींस कळावें. र॥ छ २१ जमादिलाखर. बहुत काय लिहिणें. हे विज्ञापना.

पे॥ छ १३ साबान.

---

[६०] ॥ श्री ॥ ता. १३ मार्च १७५७.

अखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद गोसावी यांसीः सेवक रघुनाथ बाजीराऊः नमस्कार. सु॥ सबा खमसैन मय्या व अलफ. चिरंजीव सगुणाबाई महायात्रेस गेली आहेत. त्यांचे खर्चाची नेमणूक

---

[1] हाडियावरून १२८ बाजीराव बल्लाळाचे सगळ्यात धाकटे पुत्र जनार्दनबाबा ह्यांची स्त्री जनार्दनबाबा इ स १७४६ त वारले

करून नवद हजार रुपये तुह्माकडून देविले त्यास, वरात तुह्माकडे पाठविली त्यास, रा गोविंद बल्लाळ देशास गले तुह्मीं जाबसाल केलात कीं ऐवज आह्मांकडे नाहीं, याप्रमाणें जाबसाल केले दोनचारदा तुह्मांकडे पत्रें पाठविलीं परंतु, ऐवज द्यावयास तुह्मांस अनुकूल न पडे आह्मी सरकारचे चाकर नाहीं, गोविंदपंताचे चाकर, याप्रमाणें नानाप्रकारच्या गोष्टी सांगितल्या निदान पंचवीस हजार रुपये दिले बाकी ऐवज नाहीं ह्मणोन जाबसाल केला, ह्मणोन वर्तमान कळलें ऐशीयास, तीर्थरूपानीं नवद हजार रुपयांची वरात तुह्मांवर केली श्रीमंतांचें खर्चास ऐवज देविला असता तुह्मीं ऐवज न दिला ही गोष्ट उत्तम न केली सरकारचा ऐवज तुह्माकडे असतां अशा गोष्टी सांगाव्या हें तुमच्या स्वरूपास उत्तम नव्हे कदाचित् ऐवज नसला आणि सरकारची वरात आली तरी तुह्मी मातबर मामलेदार हर प्रयत्न करून ऐवज द्यावा त्यास, हे वरात आणीक कोणाची नव्हे ऐसें जाणत असतां फार वाईट गोष्ट केली बरें, जें केलेंत तें उत्तम केलेंत हल्लीं हें पत्र लिहिलें असे तरी पंचवीस हजार रुपये दिले ते वजा करून बाकी पासष्ट हजार रुपये राहिले ते शाशीस यामुळे आली आहेत त्याजकडे पत्र पावतांच पावते करणें यास अंतर केलेंत तरी परिछिन्न स्वावधी अवकृपा तुह्मांवर होईल ऐसें समजोन ऐवज प्रविष्ट करणें जाणिजे छ २२ जमादिलाखर बहुत काय लिहिणें

---

१२९ चाकरांच्या चाकरांनीं मुख्य धन्याला विचारूं नये ही नीति मराठी राज्यांत फार पूर्वीपासून चिरस्थ होती शिंदे आपल्याला पेशव्यांचे चाकर ह्मणवीत आणि साताऱ्याच्या छत्रपतींना ओळखीत नसत गोविंदपंताच्या मुलाची गोविंदपंताच्या धन्याशीं हीच वर्तणूक ह्याशी यांत फारसें नवल नाहीं त्यावेळच्या नीतीला ती अनुरूपच होती ' राजद्वारीं धर्में घ्यावयास येणें ह्मणून बहुत आग्रह केला विनंति केली कीं आह्मास गरज काय ! आमचे स्वामी आपण ह्मणोन गेलों नाहीं (पत्रें व यादी ५१ नानाफडणविसाचें आत्मचरित्र) हा विचार नानाफडणविसासारख्या पुरुषाचे ! मग इतरांची गोष्ट काय पुसावी !

१३० कासीत

[६१] ॥ श्री ॥ १४ मार्च १७५७.

राजश्री बाळाजी गोविंद, कमाविसदार, महालानिहाय, प्रांत अंतरवेदी, गोसावी यासी:

अखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्य स्ने॥ जनकोजी शिंदे दंडवत सु॥ सबा खमसैन मय्या व अलफ. राजश्री शिवराम देवाजी वकील दिमत नवाब अहमदखान पठाण यास पूर्वी अंतरवेद येथील ऐवजीं सन इसनेंत समाईक ऐवजीं रुपये ३०० तीनशेंची असामी दिल्ही होती त्यास हल्ली वाटणी जंहोली[131]. श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान स्वामीकडे रुपये (१००) शभर व राजश्री मल्हारजी होळकर याजकडून रुपये (१००) शभर, एकूण दोनशें. बाकी आह्माकडील रुपये (१००) शभर रुपये करार करून दिल्हे असेत. तर मशारनिल्हेस आमच्या महालच्या ऐवजी शंभर रुपये पावते करून कबज घेणें, जाणिजे. छ २३ जमादिलाखर बहुत काय लिहिणें. हे विनंति.

पे॥ छ १० साबान.

———

[६२] श्रीगणराज. २२ मार्च १७५७.

श्रीमंत राजश्री पंतप्रधान स्वामीचे सेवेसी:—

विनंति सेवक गोपाळराव गोविंद व मल्हारराव भिकाजी कृतानेक साष्टांग

---

१३१ ह्यावरून ह्या प्रांतात पेशवे, होळकर व शिंदे ह्याच्या सारख्या सारख्या वाटण्या झाल्या असें दिसतें ४५, २२॥, २२॥, १० व ५३।≈, २३।‑, २३।‑, व ३१, ३०, ३०, ९ अशा वाटण्या पेशवे, होळकर, शिंदे व पवार ह्याच्या माळव्यात, राजपुतान्यात व हिंदुस्थानात झालेल्या होत्या असें निरनिराळ्या ठिकाणीं लिहिलेलें आढळतें. ह्या चारी वाटण्या खरोखरच झाल्या असून निरनिराळ्या काळीं निरनिराळ्या प्रांताकरिता झाल्या असें समजल्यावाचून गत्यतर नाहीं माळव्याच्या १५०लाख उत्पन्नपैकीं ७४॥ होळकराला,

नमस्कार विज्ञापना येथील वर्तमान ता॥ छ १ रजब स्वामीचे कृपेकरून यथास्थित असे विशेष स्वामींनीं कृपाळू होऊन छ २९ जा॥खरचीं पत्रें सांडणीस्वाराबरावर पाठविलीं तीं छ ३० जा॥खरीं बागुराहून कुच जाहालें त्यासमयीं प्रात काळीं पावलीं राजश्री बनाजी जाधवराव यांस पत्रें होतीं तीं त्याच सांडणीस्वाराबराबर पट्टणास रवाना केलीं त्यावर बागुराहून ‖चंदराज पट्टणास दाखल जाहाल्यावर सध्याकाळीं छ २८ ज॥खरचीं पत्रें सांडणी-स्वाराबराबरच स्वामींनीं पा॥ तीं पाहोन परमाल्हाद जाहाला रा॥ बनाजी पतास पत्रें होतीं तीं आज सांडणीस्वाराबराबर रा॥ केलीं कदूरबाणावर घेतल्याचें वतमान पट्टणाहून बनाजीपंत व नागोपंत वकील यांचीं पत्रें द्वाद-शी गुरुवारचीं आलीं पाशीं आलीं तींच सेवसी र॥ केलीं आहेत पावल्यावर साकल्यार्थ विदित होईल त्याजवर पट्टणाहून पत्रें अद्यापि आलीं नाहींत आल्यानतर सेवसी पाठवून देऊ सडणीचा अजमास, स्वामीचे आज्ञे-प्रमाणेंच त्यास वरचेवर लिहीत आहों खासा स्वारी समीप आली आह्मीं-हि दरमजल पुढें जातच आहों त्यास वरचेवर खबरी गेल्या आहेत ¶तिक-डून व इकडून मुलूख खराब होऊन ठाणींठुणीं तमाम गेलीं हें वर्तमान कळोन डोळे उघडले असतील बनाजीपंतांशीं बोलून र॥ करणार होते परतु, दुसरीं पत्रें आलीं नाहींत, आज उद्या येतील, तेथील व्रम कळत जाईल तसतसा येथूनहि जरब घावयाचा व बोलावयाचा विचार होईल आह्मी पुढेंच आहों तीन साडेतीन गावें येथून पट्टण आहे खासा स्वारी दरमजल येतच आहे त्या सुमारावर आह्मी पुढें पट्टणासच जाणें पडलें तरी जातों पट्टणकराची फौज येणार तेहि बातमींत आहों कदूरबाणावर घेत-ल्यावर पुढ ठाणीं घेत येथें आलों पट्टणची पेठ चदराज आह्मीं दोघे निघा-

---

६५॥ शिंद्याला व १० पवारास १७५० त वांटून दिले असें ग्रांटडफ् म्हणतो (ग्रांन्डफ् मुंबईप्रत पृष्ठ २७०) म्हणजे दरसेंकडा ४९$\frac{1}{3}$ होळकराच्या, ४१$\frac{2}{3}$ शिंद्याच्या व ९$\frac{1}{3}$ पवाराच्या वांटणीस आले ‖ श्रीरंगपट्टणापासून दहा बारा कोसांवरील एक गांव

¶ महेंदळ्याच्या बाजूनें व पटवर्धनांच्या बाजूनें

त्यापूर्वी पुढें लुगारे धाडून पेठ लुटून घेतली. आम्ही येतांच धास्तीनें कौलास येऊन ठाणे दिल्हे. ठाणे फार चागले आहे. परंतु माणूस पांकें ! फौज गावाजवळ येताच अवसाने जाऊन ठाणीं देतात ! स्वामीचे पुण्य विचित्र आहे ! खासा पट्टणचा हिसाब धरीत नाही परतु, एकाएकी जाऊन थडकावें ते उत्तम नाही याजकरितां मात्र हलकें दम धरीत, ठाणी घेत, पुढे जात जात, सलाबत वाढवून जावे ह्मणोन चद्राजपट्टणास आलो येतांच ठाणें घेतले बदोबस्तीस्तव आज येथें मुक्काम केला. उदेक कुच करून पुढें जातो. पट्टणचे वकील येतात न येतात हेंहि कळेल. डोळे उघडोन ताव्यावर आले असले तर उत्तम ! जुजावयाचाच दम असला तर चिता काय आहे ? ऽखामाखा तेथेच जाऊन फौजेचें स्वरूप दाखवू स्वामीनी लि॥ कीं हैदरनाईक वगैरे जमाव जमा होऊन नदीअलीकड राहिले असले तर खामाखा मोडून श्रात घालाव त्यात साध्यासाध्य पाहून करावें अलीकडे नसले तर जाऊन थडकावयाचें पयोजन नाही यदा मार्चे लावावयाचीहि केवळ मसलत नाही हे गोष्ट गुप्तच राखोन छावणीचा बेत सर्वत्र प्रगट करावा. गढ्या घेऊन जपून असावे ह्मणजे सहजच .. ..त्र यास यावें तों गढ्या... ...स राहाल ह्मणजे सहजच टाकतील ह्मणोन आज्ञा केली. ऐशास हैदरअलीखान अद्याप आला नाही व आणखीहि कोणी कोठून आला नाही. पट्टणातहि थोडीशी फौज व गाडदी वगैरे जें आहे तेवढें मात्र आहे. ते कोणी शहराबाहेर निघावयाचे नाहीत हैदरअलीखान वगैरे येणार ते आल्यावर पुढे बाहेर राहावयाचा विचार करणे तर करितील वतेऱ्या बाधितात. तेथें चौक्या ठेवणे तर ठेवितील ते शहरआसऱ्यानेच राहतील. नदीअलीकडे राहावयाची जुरत काय ? आणि त्याच्या येण्याच्याहि बातमीत आह्मों वरचेवर वर्तमान कळल तसे करू छावणीचाच मा॥र प्रगट करावा ह्मणोन आज्ञा केली ऐशास छावणी विषयी पहिली पत्रे आली तेव्हा पासोनच पट्ट-

१३२ गोपाळरावाच्या १७५७ तल्या मार्चातील ह्या मोहिमेसबधीं ग्राटडफ्च्या ग्रथात एक अक्षर नाहीं ऽखामखा असेंहि ह्या शब्दाचे रूप आहे-

णचे मसलतीस दबाव समजोन छावणी प्रगट केलीच आहे स्वामीच्या पुण्य-प्रभावेकरून लौकरच ¹¹ताळ्यावर येऊन वकील पाठवितील ठार्णीठुर्णी एक पट्टणावांचून कोणी टिकत नाहीं ठार्णी घेतलीं मुलूक खराब झाला पुढ फारच होईल हें समजोन व पट्टणास येणार हे सलाबत जबरदस्त आहे यानें भीत होऊन सस्थानचें अपेश नवरान घेणार नाहीं ¹¹³

---

[६३] ॥ श्री ॥ ३ एप्रील १७५७

सेवेसी विज्ञापना त॥ छ १३ रजब पावेतों वर्तमान यथास्थित असे विशेष कृष्ण जोशी यांचें पत्र शहरींहून पुण्यास छ १२ रजबीं आलें त्यांत दिल्लीकडील मजकूर पठाण दिल्लींत येऊन अमिरांच्या घरावर चौक्या बसवून द्रव्य कुल घेऊन रयतीस उपद्रव फार दिल्हा आणि तिसा करोडीचें वित्त जमा करून पुत्रासमागमें दहा हजार फौज देऊन लाहोराव रून आपल्या देशास रवाना केलें आणि पठाण दिल्लीच्या बाहेर निघाला समागमें गाजुद्दीखान व कमरद्दीखान याचा लेक¹¹⁴ व मगाल्याचे राजाचा वकील ऐसे तेथून कुच करून बलभगडाजवळ आले तेथून जें कुच केलें ते मथरेजवळ गेले आंत पांच हजार जाट होते ते बाहेर आले, आणि यासीं युद्ध उत्तम प्रकारें घेतलें परतु, पठाण भारी त्यास फटून मेले आणि दोन हजार जाट पळून गेले आणि पठाणाच्या लोकांनीं मथुरेवर हल्ला केला त्यास दीड प्रहर लूट व कतलाम झाली मग द्वाही अलमशाहाची फिरविली पचवीस लक्ष वित्त घेऊन आपला अमल बसवून मथु-

---

¹¹ सालें=मस्तक देव ताळ्यावर=डोक्यावर=शुद्धीवर ११३ यापुढील तीन ओव्यी फाटून गेल्या आहेत ११४ मीरमन

रेहून फौज गोकुळवृंदावनास पाठविली की लुटून घेणें. त्यास, तेथे बहिरागी दोन चार हजार [135]नागे जमा होऊन युद्ध घेतलें. दोन हजार बैरागी मेले व दोन हजार पठाणाचे मनुष्य मेले इतक्यात पठाणास जुगुलकिशोर वकील याणे सांगितले की फकिराचे स्थल आहे तेथ पेशाची जात नाही. तंव्हा पठाणानें स्वार पाठवून आपले लोक फिरवून आणविले. कुल बैरागी मेले, परतु गोकुळनाथ वाचविले. जुगुलकिशोर पठाणापाशी पेश आहे. तेथून पठाण कुच करून आगरयाजवळ आला. आगऱ्याची रयत बाहेर येऊन भेटली. पाच लक्ष रुपये खडणी द्यावी असा तह जाहाला त्यास रुपयाचा भरणा होणें तर रयतीस कठीण जालें वायदाहि टळला तेव्हा पठाणाने आगऱ्यावर हल्ला करून लुटून पस्त केलें व किल्ल्यास मोर्चे लावून किल्लो[136] हस्तगत केला गाजद्दीखान किल्यावर जाऊन किल्ला घेतला. शहरात द्वाही पातशाहाची फिरविली. पठाण पाच सात दिवस येथे राहून कुच करून आठ कोस पुढें आला. तेथे मुक्काम दहावीस आहेत. दिल्लीची रयत पळून मथुरेस आली, मथुरेहून आगऱ्यास आली. आगऱ्यांत पठाण येणार ह्मणून कुल मातबर लोक होते ते व गरीबगुरीब ऐसे आगऱ्याहून राजश्री नारो शंकर व समशेर बहादर याचे लष्करात आले. त्यास, पठाण

१३५ नागे व गोषड, दोन मठ, वैराग्याचे, उत्तरहिंदुस्थानात व माळव्यात ओंकारमाधाता वगैरे ठिकाणीं प्रसिद्ध आहेत

१३६ हा किल्ला घेतल्याचा वृत्तात भाऊसाहेबाच्या बखरींतील वृत्तांताच्या अगदीं उलट आहे तेथें जो पाल्हाळ केला आहे तो बराच अविश्वास्य आहे गाजुद्दिखान किल्ल्यावर आश्रा मागण्यास गेला नसून तो ताब्यात घेण्याकरिता गेला होता अवदाली किल्ला न घेता परतला असें जें बखरींत ह्मटलें आहे तसा प्रकार नसून, उलटा अवदालीनें किल्ला मोर्चे लावून घेतला अलमगाहा व गाजुद्दिन ह्याना अवदालीनें कैद केलें नसून, उलटें गाजुद्दिनाशीं त्यानें मित्रत्व केलें व जेथें तेथें अलमगिराची द्वाही फिरविली अताजी माणकेश्वरानें पठाणास चागला हात दाखविला व तेथून निघून, बखरींत ह्मटल्याप्रमाणें तो वलभगडास न जाता, श्रीमताच्या सैन्यात आला एकदरींत भाऊसाहेबाच्या बखरीतील ३०, ३१, ३२, ३३ ह्या पृष्ठावरील मजकूर थोडा इतिहास व बराच कादबरी ह्याच्या मिश्रणाने बनविलेला आहे असें ह्या पत्रावरून दिसतें

आगऱ्यास आला, ते या फौजांनीं कुच करून झांशीच्या रोखें आल्या समागम रयत आली होती ते याच उभयतानीं लुटून घेतली मोठा विश्वासघात केला ! पचवीस लक्षांचें वित्त घेतलें हल्लीं झाशी जवळ येऊन पडले आहेत उभयता मिळोन फौज दहा बारा हजार आहे व पठाणाजवळ फौज पन्नास हजार चागली आहे गाजदीखान व खानखानांभी फौज वेगळी आहे व आराबाहि आहे खजाना पन्नास लक्ष रुपये समागमें आहेत पठाणाचा नायब दिल्लींत बसला आहे तो फौज वरचेवर ठेवीत आहे तोहि फौज याजला सामील होणार ऐसें दिसत पठाण बगाल्यास जाणार व †दक्षणेसहि येणार मूळ झांशीस लवकर येतो ऐशी बोली आहे नाट आपल्या गढींत बसले आहेत परतु भयाभीत बहुत आहेत श्रीमत राजश्री दादासाहेब व मल्हारजी होळकर वगैरे सरदार कुल न्यावहेजवळ होते त्यास ज्यावहेपासून लाख रुपये खडणी घेतली उपरांतिक उदेपुरच्या राजाचा भाऊ होता तो येऊन भेटला म्हणू लागला कीं माझा विभाग राजा देत नाहीं, त्यावरून ज्यावद परगणा व राणीखेडा ऐसे दोन्ही महाल श्रीमतानीं लटून पस्त केले दहा बारांचें वित्त तेथून निघाल, आणि तेथेंच मुक्काम करून राहिले आहेत समागमें फौज चाळीस हजार आहे वरचेवर जमा होत आहे पठाण बहुत भारी आहे जर पठाण झांशीस आला तर कठीण आहे पठाणावर प्रस्तुत कोणी जावें असें दिसत नाहीं राजश्री अताजी माणकेश्वर यांणीं लढाई चागली घेतली परतु पठाणाची फौज भारी यामुळें उपाय नाहीं परतु आपलीशी करून पळून आले अताजी माणकेश्वर याचा पुत्र पडला परतु पठाणास हात चांगला दाखविला हल्लीं श्रीमतापाशीं आहेत राजश्री बापूजीपत वकील दिल्लीहून पळून मथुरेस आले तेथून निघोन राजश्री नारो शकर याच्या लष्करांस आल त्याचे बधु दामो-

---

† परतु पठाण बगाल्यासहि गेला नाहीं व दक्षिणेसहि आला नाहीं गेला व आला असतां सर   इतिहास निराळ्या तऱ्हेनें लिहावा लागला असता त्यासंबंधीं लेखांक ६५ तास शाहानवाजखानाचें अयथार्थासंबंधीं मत पहा

दर महादेव झाशीस होते. काही भ्रग झाला होता. त्यांचा काल जाहला बापूजी महादेव झाशीस आहेत. मनसूरअलीरखानाचा लेक गंगापारच आहे ऐसें वर्तमान सराफियात आले. त्याजवरून लिहिले असे. जर श्रीमत राजश्री नानासाहेब जातील आणि त्यानें पारपत्य उत्तम होयें तर उत्तमच आहे, नाहीतर पटाण दरमजल माळव्यात आला तर बहुत खराबी आहे. पुढे जें श्रीस कर्तव्य असेल तें होईल. नवाब सलाबतजंग कलबर्गीयावर आहेत. त्यास शहरी येणार आहेत. छ २७ तारखेस येथें दाखल होणार आहेत. याप्रमाणें पुण्यास लिहिलें आहे ते वर्तमान सेवेसी लिहिलें आहे. दुसरें पत्र कृष्णाजी भेरव थत्ते यांचे छ १२ रजबी आलें. त्यांत मजकूर की पटाणानें गाजुद्दीखान यास हरोली दिल्ही व पन्नास हजार फौज नवी दिल्लीमध्यें चाकर ठेविली तोफखाना तमाम सागातें घेतला. शाहाजादा सागातें घेतला. मथुरेंत कत्तल केली. अलमशाहाची द्वाही फिरविली. येथून आग्र्यास आला. एक मुक्काम केला. रयत लोक जाऊन भेटले. पांच लक्ष रुपये खंडणी घ्यावीशी केली, कोणास उपद्रव दिल्हा नाहीं. समशेरबहादर आग्र्यास होते तेथून निघाले. श्रीमंत राजश्री दादासाहेब व मल्हारजी होळकर उदेपुराकडे जावहाकडे गेले. लाख रुपये तेथील खंडणी केली. पटाण झांशीस येणार, तेथून पुढें कोठें येईल हें नकळे. याप्रमाणें वर्तमान लिहिलें आलें तें सेवेसी लिहिलें आहे. विदित जालें पाहिजे. सेवेसी श्रुत होय. हे विज्ञापना.

---

१३७ कृष्णजोशी व थत्ते ह्या दोघांच्याहि पत्रातील मजकूर बराच एकसारखा आहे. तेव्हा तो अगदीं विश्वसनीय आहे व त्याचमानानें भाऊसाहेबाच्या बखरींतील ३०, ३१, ३२, ३३ पानातील मजकूर काल्पनिक आहे

[६४] श्री भवानी प्रसन्न ३१ मे १७५७

तीर्थस्वरूप राजश्री राजे जीवनराव स्वामी वडिलांचे सेवेसी —

कृपा इच्छित कृष्णाजी त्रिंबक स॥ नमस्कार विनाति येथील कुशल ता॥ जेष्ठ शु॥ १२ पर नागा औरंगाबाद जाणून स्वकीय कशल लेखन करीत असिलें पाहिजे विशेष वडिलांकडील आशीर्वादपत्र श्रीमत सद्गुणमूर्ति साहेबाचे आज्ञापत्रासहवर्तमान छ १४ साबानचें येक आह्माकडील अजुरदार कासद जोडीबराबर पाठविलें दुसरें छ १० माहे मजकूरचें मुजरद हुजूरचे कासद जोडीबरावर पाठविल अशीं दोन्ही पत्रें छ १ रमजानीं पावलीं सविस्तर अर्थ कळों आला अक्षरशाहा मजकूर नबाब समसामुद्दौला बहादर यांसी पत्र वाचून दाखवून जेहननसीन केला सवालजबाबाहि परस्परें जाले ते आलाहिदा मुफसल लिहितों त्याजवरून ध्यानास येणार बहुत काय लिहू कृपा पूर्ण असो दीजे हे विनाति रवाना छ १२ रमजान

६५] ॥ श्री ॥ ३१ मे १७५७

पु॥ तीर्थस्वरूप रा॥ राजे जीवनराव वडिलांचे से॥ —

विनाति श्रीरंगपट्टणची खंडणी आली, परतु वसूल न जाला ठाणीं घेतलीं ते सरकारांत पक्का वसूल होयेतोंवर राहिलीं तीं राखिलीं पाहिजेत फौज मातबर पधरा हजार या प्रांतात ठेऊन संस्थान मजकूर व चितलदुर्ग वगैरे पाळेगारास दबाव रहावा सिरये प्रांतीं नवाबाचे तेथ दिलावरखान आहेत गांव खेडीं वगैरे बहूकडे पाळेगारांनीं दबविलीं दिलावरखा आपले

---

१३८ हा निजामाच्या दरबारीं पेशव्यांचा वकील पेशव्यांस त्या दरबारांतील गुप्त बातमी देत असे हा जीवनराव खामगांवाले असावा

पोटास व शिबंदीसच बेजार झाले. त्यास एखादें ठिकाण रहावयास देऊन सरकारची फौज शिऱ्यांत ठेवावी, मातबर सरदार ठेवावा. सरकारांत पधरा लाखाची जागीर परशरामपत जिवत असताच समसामजगानी करार केला. त्यास बारा लाखाची जागीर गुजोटी वगैरे व बालाघाट, हरदापुर व वऱ्हाडात महाल नेमून यादी लिहिली. ते चौकशी व वसूल तुह्मी लिहून पाठविल्यावर सेरहसल असल्यास घेतली जाईल. बाकीत शिरें घ्यावें. ह्मणोन विस्तारें परशरामपत जिवत असतां हुजूरची आज्ञापत्रे खासदसखत व माझीं पत्रे आज्ञेप्र॥ रा॥ जालीं. सबब जे लष्कर दूर; शिऱ्याचा जबाब येईल तोवर येथे राहणें कसे होतें ? बद्दल जाता मार्गें फौजेसहित मातबर सरदार ठेवितील, शिरे घ्यावयास मुराररराव वगैरे टपलेच आहेत; यास्तव ठाणी राखावयासीं, सरदार रहावयास, जागा उपयोगी पडेल; जाग्यांत ऐवजवसुली काहींच नाहीं व ठिकाणहि मातबर नाहीं; परतु, आब हवा मात्र काहींसी बरी व या प्रांताच्या ठाण्यास जवळ, यास्तव घेणे जरूर आलें. ह्मणोन लिहिलें§ अशास समसामुद्दौला ह्मणो लागले जे श्रीमंताचा आमचा करार-

---

१३९ जीवनरावाच्या पूर्वीचा पेशव्याचा निजामच्या दरबारीं गुप्त खटपटी करणारा मुत्सदी.

१४० शिरें पेशव्यानीं कां घेतलें त्याचें हे सबळ कारण आहे निजामाच्या दक्षिणेकडील मुलखाचा बदोबस्त करण्यास शिऱ्याचें ठाणें उत्तम होतें पेशव्यानाहि कर्नाटकातील मुलूख राखण्यास शिरें जरूर हवें होतें श्रीरगपट्टणावरती पेशव्यानीं ज्याअर्थी नुकतीच स्वारी केली होती त्याअर्थी शिऱ्यावर निजामापेक्षा पेशव्याचा हक्क जास्त होता १७५० त नासीरजगानें दक्षिणकर्नाटकात स्वारी केली त्यापलीकडे १७५७ पर्यंत निजामानें श्रीरगपट्टणाकडे कधीं वळून पाहिलें देखील नाहीं आता पेशवे शिऱ्यात ठाणें वसवितात असें पाहून निजामानें दिलावरखान नामेंकरून कोणी लेचापेचा सरदार तिकडे ठेवून दिला, परतु त्याची खुद्द विजापूर सुभ्यात दाद लागेना ती शिऱ्यात कोठून लागणार ? इकडे पेशव्याचे तर शिऱ्यात ठाणें वसलें तेव्हां काहीं तरी कुरापत काढून बोलणे चालवावें या निमित्तानें समसामजग, पेशव्यानीं अमूक तालुके घेतले, मुरारररावानें अशी बदमामली केली व जानोजी भोसल्यानें तशी बदमामली केली, इत्यादि रडगाणें गात आहे.

§ येथवर पेशव्याचा सवाल झाला ह्यापुढे समसामजगाचे उत्तर आहे

मदार जाला असतां, वर्षास विजापूर सुम्यांतील ठाणींठुणीं गांव घेतच असतात यवा आलमले वगैरे व तालीकोट परगण्यांतील मुद्देबिहाळ वगैरे व आणखी कितीक ठाणीं घेतलीं त्यामध्यें मुलकांत बदनुका विसोन येते जे हे ह्मणतात, श्रीमताचा आमचा स्नेह आणि करारमदार जालेत आणि श्रीमत वर्षास गांव ठाणीं घेतच असतात आह्मांस तत्र कोहे'' जे श्रीमताची फौज हमेशा त्या सुम्यात फिरती कोण्ही आमच्या ठाण्याठुण्यास उपद्रव देईल त्यास तबी करून ठाणीं आमचे तालुकदाराचे स्वाधीन करावीं तें एकीकडेच राहिलें आपण ठाणीं घालितात शिऱ्यासाठीं आह्मांस मुरारराव याचें व पाळेगाराच भय दाखवून लिहितात जे ते टपले आहेत, घेतील श्रीमतीं मुरारस्यास व पाळेगारांस ताकीद उत्तम प्रकारें केलिया त्याची काय ताकद आहे जे वाकडी गोष्ट सांगू पहातील ? ज्यानें वाकडी गोष्ट सांगितली त्यास शिक्षा करणें काय कठिण आहे ? फौजच त्या प्रांतीं ठेवण तरी बहुत ठाणीं मातबर त्या जिल्ह्यांत आहेत ज्या ठाण्यात सरदार राहील तेंच ठाणें मातबर सरदारास आज्ञा व्हावी न नबाबाकडील दिलावरखा शिऱ्यात आहेत त्याची कुमक मदत करीत नाहीं तें न करवा* आह्मास लोकांचें भय दाखवून आपण शिरें घेऊ ह्मणतात तेव्हा करारमदार नवाबाचा श्रीमताचा लोकास कसा खरा भासेल व करारमदार कोठें राहिला ? त्या प्रांतात आमची तेवढीच जागा नावास मात्र राहिली आहे ते घेतल्यास लाचार ! पधरा लाखांची जागीर घ्यावयाचा करार पैकीं बारा परशरामपतीं करार करून यादी पाठविली बाकीचे ऐवजांत शिरें घ्यावें ह्मणोन लिहिलें त्यास पधरा लाखाची परशरामपत मागत होते शेवटीं बारा लाखांची यादी हा

---

१४१ तर सांगतात * उसटें

१४२ १७५२ च्या सप्टेंबरांत गाजुद्दिन घारस्यावर सलाबतजंगाशीं पेशव्यांचा तह झाला त्यांत तापीपासून गोदावरीपर्यंतचा पश्चिमेकडील मुलुख पेशव्यांस मिळाला त्यापुढें १७५७ च्या आगष्ट–सप्टेंबरपर्यंत निजामाची व पेशव्यांची कोठें लढाई झालेली प्रोग्रॅफच्या ग्रंथांत सांपडत नाहीं तसेंच निजाम व पेशवे यांच्यामध्यें नवीन एखादा

निश्चय जाला. तीन हजार फौजेनिशी चाकरी करावी. जोंवर जागीरीचा ऐवज आबाद होऊन खातरख्वा हातास ये तोपर्यंत जसा वसूल तशी दिडा-हजारानशीच चाकरी करावी जेव्हा नीट आबादी होऊन वसूल चांगला येऊ लागेल तेव्हा करारप्रमाणें ती हजारानसी करावी. अथवा एखादे काम जरूरी पडेल तेव्हां तिन हजारानसीच करावी ऐसा निश्चय ठहरून चुकला. महाल मोकरर जाले. त्याप्रमाणें आह्मी आपल्या करारावर कायम आहो. आतां घडी घडी असे कराल तरी कसे होईल? गुजोटी वगैरे परगणे येथील जमीच्या मात्र सनदा राजश्री धोंडो आकदेव यांचे नावे दिल्ह्यात तेथें अमल त्यांचा जाला वरकड परगणे रदबदलीत टाकिलेत. अशास परशु-रामपंतांनी केलें तें श्रीमंती मान्य करून दसरा होतांच हजार दीड हजार फौज चाकरीस पाठवावी. ह्मणजे सनदा करून देऊ त्याजवरून अमल करावा. वराडचे माहाल जवून? ह्मणतात त्याच माहालावर लक्ष्मणराव खडागळे आडचा तीहजारा फौजेनसी हमेशा चाकरी करीत होते व रघोजी भोस-ल्यास त्रार यत होते. रघोजी बावाचे प्रस्थ भारी जाल्यावर माहाल त्यानीं खराब केले श्रीमंताचे महाल जाल्यावर राजश्री जानोजी भोसल्याची ताकद नाहीं जे तिकडे पाहे. मग कोण्हाचेहि भय तिकडे नाहींच तालुका एका दो वर्षांत आबाद होऊन पैसे चित्तानरूप येतील सांगतचा वसूल येथे कसा कळतो? केवळ वैराण नाहीत जून आबादी आहे तनखा वसूल

तह झाल्याचेंहि ग्राटडफ् लिहीत नाहीं मग परशुरामपतानें ही बारा लाखाचा जहागीर ठरविली ती केव्हा व काय ह्मणून? १७५३ पासून १७५७ पर्यतचा आणीक काहीं निजामासबधीं पत्रव्यवहार सापडल्यावाचून ह्या प्रश्नाचें उत्तर देणें अशक्य आहे १७५० पासून १७६१ पर्यंत ग्राटडफच्या ग्रथात माहिती बरबर दिलेली असते ह्या दहा वर्षांतील लढायाचीं कारणें, लढायाचीं वर्णनें, तहाचीं मुद्देसूद कलमें, पेशव्याच्या सरदाराचे पेश-व्याशीं कालभेदानें झालेले बुद्धिभेद, पेशवे व सरदार ह्याचे परस्पर स्नेहसबध, दरबारा-तील दुफळ्या, सखारामबापू, दादासाहेब, भाऊसाहेब, नानापुरदरे, बाबूराव फडणीस वगैरे पुरुषाचे स्वभाव इत्यादि अनेक गोष्टी ग्राटडफनें अजीबात गाळल्या आहेत ह्या गोष्टींचें होईल तितके दिग्दर्शन प्रस्तावनेंत केलें आहे

ऐसे महाल कोठें आहेत ? त्या माहालास कौल श्रीमताचा जार यावरी तनखाहि कदाचित् वसूल होऊं सकेल, परतु आजा पाहिल्यास नाहीं जो येक निश्चय झाला आहे त्याचा परस्पर निवाह करावा यात उत्तम आहे हे विनति

राजश्री जाधवरायास चार पांच महिने कैदतच ठेवावें, तदनतर श्रीमत स्वामीच्या वियमानें जें करण तें करावें ऐस समसामजगास सांगावें म्हणोन लिहिलें " अशास, जाधवरायास पहिलच रुखसत केल वर्तमानहि हुजूर लिहिलेंच आहे आतां त्याच्यानें काय हात ? देवळ निर्जीव करून सोडिलें ज्या गोष्टीचे भयास्तव त्यास अटकाव करावा त त्याच्यानें कांहीं होवत नाहीं फळलें पाहिजे हे विनति र॥ छ १३ रमजान

विनति श्रीमत प्रतापवरिष्ठाभिधान राजश्री पतप्रधान स्वामींनीं एकांतीं खिलवतात फर्मावेलं कीं जानोजी भोसले यानीं पुण्यांत असता करार केला कीं किल्ला गोवळचा नवाबाचा घ्यावा, वराडांत अमल तह नासरजगाचे वेळेस जैसा होता त्याप्रें॥ वर्तावें, गगथडीस घासदाणा जाजती न घ्यावा, सुरळित सदहू करारामें॥ वर्तावें ते तों एकहि गोष्ट अमलांत न आली नवमामली करून वराडात पैका घेतला गगथडीस घासदाणा घेतला मलूख पायमाल केला उपरि नवाब सुद्द नर्दालतें वजरासगम पावेता गेले, परतु,

---

१४३ येथपर्यंत सवाल झाला याच्यापुढें जबाबाला सुरुवात होईल

१४४ जानोजी भोसल्यानें निजामाला हतकें सतावून केव्हां सोडलें व निजाम वजरा सगमापर्यंत जाऊन हात हाल्वीत परत केव्हां आला तो काल नक्की ठरवितां येत नाहीं कारण ग्रांटडफ् भोसल्याच्या या पराक्रमासंबंधीं व निजामाच्या या व्यर्थ प्रवासासंबधीं कांहींच सुगावा लागू देत नाहीं तरी या गोष्टींची तारीख ठरविणें अवश्य आहे हें पत्र समानसालच्या १३ व १४ रमजानला रवाना केलें व अगल्या दिवशीं ज्येष्ठ शद्ध १३ ला लिहिलें आ.हे म्हणजे सवा सात सपून समान सालाला आरंभ होऊन दुसऱ्या दिवशींच हें पत्र लिहिलें आहे या पत्रांत पुढें हें साल गेलें म्हणून ज्या सालासंबंधीं उल्लेख केला आहे तें साल सबा होय निजाम वजरासगमापर्यंत सबांत गेला तेव्हां भोसल्याचा पराक्रम सबाच्या आरंभीं व शेवटच्या शेवटीं कव्हां तरी झाला असला पाहिजे म्हणजे १७६१ च्या मार्च एप्रिल मे.

फौज. सरदार. मराठे व फिरंगी कोणी नवते. तत्री पोहचून सदरहूप्र'! अमलांत यांत ते न जालें. नवाब फिरले. जाधवरायाच्या मुलकाच्या बंदोबस्तास गुंतले. असो. हे साल गेलें परंतु, पुढे आतापासूनच माहाराव जानोजी निंबाळकर व हणवतराव निंबाळकर यासी सांगावें की दोघेजण एकविचारें वराडांत जाऊन भोसल्यास तत्री करून सदर्हू कामे सरकारची करणे. उभयता निंबाळकरास वसूल पन्नासा लाखाचा मुलूक आहे. व भोसल्यासाहि पन्नासा लाखाचा मुलूक आहे. हे ह्मणतील की त्याजपासी फौज फार. तरी सरकारच्या कामावरी येक वरीश आणखी पाच पाच हजार फौज ठेविली तरी काम होईल. पैका कोठें ह्मणतील तरी येक येक वरीश उभयता निंबाळकर चाकरीस आले नाहीत. कदाचित् आले तरी जानोजीचा पुत्र सात आठशे, हणवतराव दोन हजार. मुलुक आहे त्याप्रे॥ फौज निरंतर पाच पांच हजार याजपाशी असावी. दुसरे पाच पाच हजार फौज येक साली जाजती ठेवावी. खाविंदाचे काम करून द्यावें. तरीच जन्मपरियंत मातबरीने मुलूक देऊन ठेविलियाचे फळ. नाही तरी इतका मुलूक खावंदाने त्याजवर कैसा बहाल ठेवावा. कितीदां चाकरीस नच आले. पैसा वसूल जाला तो खजाना मागें पडला त्यापैकीच खर्च करून जाजती पांच पाच हजार फौज ठेवावी. आणि खावि-

---

जून इत्यादि महिन्यात झाला असला पाहिजे पुढें सवात ह्मणजे १७५६ च्या सप्टबर-अक्टोबरात निजामानें भोसल्यावर चाल केली व तो विन्मुख होऊन परत आला तों सवा साल सपलें, ह्मणजे १७५७ चा जून महिना आला व समान सालाला प्रारभ झाला व हें पत्र लिहिलें गेलें आता हे नवीन साल लागले तेव्हा निजामानें जानोजी भोसल्याला खरपूस चोप द्यावा असा पेशवे समसामजगास उपदेश करितात हा चोप जानोजी व हणवतराव निंबाळकर याच्या करवीं द्यावा असें पेशव्याचें मत होतें परतु दोघे निंबाळकर निजामाविरुद्ध नुकतेच उठले होते, तेव्हां ते ह्या खटाटोपांत पडणार नाहींत हेंहि ते जाणून होते तत्रापि निजामाचे पुरातन सेवक ह्या नात्यानें ते नाहीं ह्मणून स्पष्ट ह्मणणार नाहींत ह्या समजुतीने पेशवे हा उपदेश निजामास करीत आहेत शिवाय हे दोन सरदार भोसल्यावर गेले ह्मणजे निराश्रित झालेल्या निजामावर पेशव्याना स्वारी निर्वेधपणें करता आली असती हें नानासाहेबाचे अतस्थ धोरण होतें पुढें १७५७ च्या आगष्ट-सप्टबरात पेशव्यानीं जी निजामावर स्वारी केली त्याची प्रस्तावना ही जून महिन्यात चाललेली आपण ह्या पत्रात वाचीत आहों

यांचें एक काम वराडच करून यावें, यातच उत्तम उभयता निंबाळकरा-पाशीं दहा हजार फौज मतिबरशीं असावी येक साल घरांतीलच ऐवज खाव-दाच्याच मुलकात मेळविला त्यापैकीं खर्च करून फौज ठेवावी आणि काम करावें तरीच खावदानें मातबरीनें बाळगिल्याचें फळ व निंबाळकराचे सेवकधर्मास उचित असे सदरहू मजकूर येकातीं नवाब समसामुद्दौला बहादर यांसीं येक येक अक्षर वाचून दाखवून सदरहूर्मे॥ करवून वराडांत नवाबाचा अमल सुरळित होय, गोवळचा किल्ला घेऊन चाकर मातबर निंबाळकर याची आजमायेश होय तें करणें ह्मणोन लिहिलें [१४५] आह्मास याचे उत्तर केलें जे श्रीमताचा आमचा स्नेह तेव्हां जें करणें तें आह्मांस श्रीमताचेच विचारें केलें पाहिजे जे वेळेस आह्मी भागानगरीहून निघालों आणि वराडांत जायाचा कस्त केला त्या दिवसांत श्रीमताचीं पत्रें पावलीं जे गगातीर परियत जाऊन दबाव घालावा गगापार न व्हावें दबावानच किल्याचें काम करून घ्यावें ¶बाबूराव कोन्हेर येतील तह जाल्यावर तहार्मे॥ वर्तावें गगापार होऊन गेले तरी आह्मास तमाशा

---

१४५ येथपर्यंत पेशव्यांचा सवाल झाला यापुढें समसामजंगाचा जबाब सुरू होतो

¶ हा जानोजी भोसल्याचा कारभारी

१४६ कोन्हेर हें नांव ऐतिहासिकलेखसंग्रहकार आपल्या मासिकपुस्तकांतील नंबर ८ च्या पत्राच्या टीपेंत ह्मणतात त्याप्रमाणें गेल्या शतकांत बरेंच प्रचारांत होतें असें दिसतें बाबूराव कोन्हेर कोन्हेर त्रिंबक एकबोटे कोन्हेर त्रिंबक पटवर्धन कान्होजी आंगरे, कान्होजी भोसले कान्होजी गायकवाड, कान्होजी मोहिते हीं विशेषनामें मराठ्यांच्या इतिहासांत प्रसिद्ध आहेत कान्हेरे कोन्हेरे कण्हेरे हीं आडनांवेंहि कोंकणांत व देशावर ऐकण्यांत येतात कोन्हेर कान्होजी कोन्हेरे कान्हेरे कन्हय्या कान्हा कान्हया या शब्दांतील मूळप्रकृति ' कन्ह ' हा शब्द आहे कन्ह हा शब्द प्राचीन महाराष्ट्रांत ' कृष्ण ' वाचक होता हा शब्द निदान दोनएक हजार वर्षांचा जुना आहे हें खालील शिलाले-खाच्या उताऱ्यावरून स्पष्ट आहे हा उतारा नाशिक येथील लेण्यांतील नंबर १९ च्या लेण्याच्या उजव्या भिंतीवर असलेल्या २२ नंबरच्या लेखाचा आहे उतारा येणें प्रमाणें आहे

प्राकृत

[१] सादवाहन कुले कन्हे राजनि नासिककेन

[२] समणेन महामातेन लेण कारितं

पाहतां नये. आह्मी समीप आहों. आह्मांसहि भोसल्याची कुमक करावी लागेल. जेव्हां श्रीमताची लिहिली ऐशी पावलीं मग पुढें कसें जावे ?यास्तव श्रीमतांचे आज्ञेप्रे॥ गगातीरपरियंत जाऊन गिरमाजी खडेराव यासी मागे

संस्कृत

[१] शातवाहनकुले कृष्णे राजनि नासिककेन

[२] श्रमणेन महामात्येन लयन कारित

मराठी

शातवाहनकुलांतील कृष्णराजा राज्य करीत असतां नाशिक येथील श्रमण महामात्याने हें लेणें वाधिले

हा कृष्णशातवाहन खिस्तापूर्वी ११० व्या वर्षी हयात होता. ह्यावरून ‘ कन्ह ’ हा शब्द दोन हजार वर्षांचा जुना आहे हें सिद्ध आहे हा शब्द पुढें कन्हर या रूपानें दृष्टोत्पत्तीस येतो देवगिरी येथील ज्ञानेश्वरानें नावाजलेल्या रामदेवराव जाधवाच्या बापाचें नांव कन्हरदेव किंवा कृष्णदेव असें होते हा कन्हरदेव इ स १२४६ त गादीवर बसला. पुढें ह्या कन्हर शब्दाचीं कान्हेर, कोन्हेर इत्यादि रूपें झालीं येणेंप्रमाणें कन्ह, कन्हराज, कन्हर, ह्या परपरेनें कोन्हेर हा शब्द कन्ह शब्दापासून निघाला आहे व तद्वाचक कृष्ण हा शब्द सस्कृतात आहे आता सस्कृत कृष्ण शब्द अगोदरचा किंवा महाराष्ट्री कन्ह शब्द अगोदरचा ? ‘ मराठ्याच्या सवधानें चार उद्गार ’ काढणाऱ्या वे शा स राजारामशास्त्री कार्लेकर यांच्या मताप्रमाणें “ अतिप्राचीन मऱ्हाठी ” “ मानवी सस्कृता ” च्या प्राक्कालीन धरली तर कन्ह व कृष्ण ह्या दोन्ही शब्दाचें मूळस्वरूप “ अतिप्राचीन मऱ्हाठी ” व “ मानवी सस्कृत ” ह्या दोन भाषाची जी उगमदात्री भाषा असेल त्या भाषेंत सापडावें “ मानवी सस्कृताचें ” “ आर्ष सस्कृत ” मूळस्वरूप, परतु, “ अतिप्राचीन मऱ्हाठी ” चें कांहीं “ आर्ष सस्कृत ” मूळस्वरूप नव्हें तेव्हा “ आर्ष सस्कृताच्या ” कालाच्या पलीकडे ह्या मऱ्हाठी कन्ह शब्दाचें मूळ शोधीत गेलें पाहिजे कन्ह हें विशेषनाम युरोपियन लोकात आहे त्याची Cuhne अशी मांडणी करतात तेव्हा यूरोपातील Cuhne व अतिप्राचीन मऱ्हाठी कन्ह हे शब्द समस्वरूपी दिसतात, त्याअर्थी आपणा मराठ्याचे पूर्वज व यूरोपातील ‘ अर्य ’ शाखेचे पूर्वज जेव्हा एका ठिकाणीं होते त्यावेळीं Cuhne, कन्ह, हे नांव प्रचारात होतें असे दिसते अर्थात ‘ कन्ह ’ हा शब्द प्राचीन किंवा अर्वाचीन सस्कृतापासून निघालेला नाहीं हा शब्द शुद्ध प्राकृत मराठी आहे कित्येकांच्या मतें हा शब्द मुळांत कानडी किंवा द्राविडी असावा परतु हा शब्द शुद्ध मराठी आहे हें जर निर्विवाद सिद्ध करतां येत आहे, तर तो कानडी आहे एवढें नुसतें बोलण्यात काहीं मतलब नाहीं द्रविडांपासून मराठ्यानी हा शब्द घेतला असें स्पष्ट दाखवून दिले पाहिजे

सरवून जाधवरायाच्या तबीकारिता चाललों ते वेळेस गिरमोजी खंडेराया-पुरतें सामान पुष्कळ होतें त्या वेळेस गिरमाजी खडेराव यानें फरारमदार परशरामपताचे मारफातीनें केला जे आह्मी इतक्यावर गगा उतरणार नाहीं वराडातच जातों असें असता आह्मासच इलनाम श्रीमती दिल्हा हें काय ! आह्मी तरी त्यांचे आज्ञेप्र॥ वर्तणूक केली गिरमाजी खंडेरायानें करार-मदार केले, परतु आह्मी जाधवरायाचे तालुकियांत घसलों तों त्यांनीं गगा उतरून बेइमानी करून बरंगेल सरकार व येलगदल सरकार व निर्मळ वगैरे कुलप्रांत धुळीस मेळविला व इदुराकडे फिरोन दुसऱ्यानें आले परगणे खराब करीत बसवड वगैरे मुलुक हैदराबाद सुभ्याचा खराब करून पैसे मचलक घेतले तसेंच बसफतेवरून घासदाणे घेत परवूर पा॥ लक्ष्मणराव खडागळे याचे जागिरींत घसले औरगाबादेसमीप आले होते याप्र॥ त्यानीं बदमामली केली वराडात मनमानले पैसे घेतले राजश्री बाबूराव फोन्हेर यासीं तह करावयासी पाठवणार होते त्यासी न पाठविलें जे जे करार श्रीमतासी केले त्यात येकाहि अमलामधें याजकडून आला हें परिच्छिन्न कळून चुकलेंच आहे छावणी आलजपुरची तरी होऊ सकत नाहीं कां कीं फौजा कुल बाटे लाविल्या जुने फौजेनशीं जाणें सलाह नाहीं चित्तांत आहे जे रमजान आंदूर जालियावर ईद करून हैदराबादेस यावें तिकडे गेल्या वेगळे हुजूरचे फौजेस खर्चास मिळणें कठीण होईल जरी पाण्यानें उघाड दिधली तरी हैदराबादेस जावें नाहीं तरी औरगाबा-दचीच छावणी जाली छावणी औरगाबादेस हो अथवा हैदराबादेस हो, परतु दसरा जाल्यावर परिच्छिन्न रा॥ जानोजी भोसले यांसीं समजोन घेणें जरूर त्याचें पारपत्य आवश्यक व चित्तानुरूप करावें व करितोंच, परतु श्रीम-तीं मध्यें आणखी कांहीं न ह्मणावें ज्याप्र॥ सांप्रत लिहिलें आहे याच गोष्टीवर कायम असावें फिरग्यास मागें बोलावू पाठविलेंच होतें व साम-तहि पत्र पाठविलेंच आहे जे तुह्मी लौकर येणें पहिले पत्राप्रें उत्तर फिर-

---

१४७ भासन्याचा एक सरदार

ग्याकडून आले जे आह्मी छावणीस तुह्मापाशीच येतो, इकडे छावणी करीत नाही. फिरंगीहि येतच आहेत. फिरंगी न आले तऱ्ही चिंता नाही. आह्मी भोसल्याचें पारपत्य उत्तम प्रकारें करतों. उभयता निंबाळकराचा मजकूर. त्यासी अबदालीची खबर दाट होती. यास्तव रा॥ जानोजी निंबाळकरास रुखसत करतेवेळेस व रा॥ हणमंतरायाची भेटी जाली तेव्हां सांगितलेंच आहे जे पुढें तुह्मांस मातबर फौजेनशीं यावें लागेल. त्यांनीहि कबूल केलेंच आहे. हें वर्तमान पूर्वीहि लिहिलेंच आहे. आताहि उभयता निंबाळकरास फौजेविशीं पत्रें पाठविलीत. अशास तुह्मी लिहिल्याप्र॥ फौज त्यानी आणावी हें तरी कळतच आहे; परंतु त्यास लिहिलें आहे. अलबत पहिलेपेक्षां सवाई दिढी फौजा घेऊन येतील यांत संशय नाही. पहिलेपासूनहि मातबर फौजेनशीच चाकरी करीत आलेत व पुढेंहि ते चाकरी चांगलीच करून दाखवितील कळलें पाहिजे. मोठा मनसबा अबदालीचा होता. तें अरिष्ट सांप्रत जगदीशें वारलेंच आहे हे विनंति. रवाना छ १३ रमजान.

विनंति नबाब समसामजंगास श्रीमंत आपले परम मित्र जाणतात. सरकारच्या कुल जाबसालाचा जिम्मा त्यांचा आहे यांत संशय नाही ह्मणोन लिहिलें. अशास, शाहानवाजखानबहादर हेहि आपणांस श्रीमंताचे नायब असें मानतात. व हरघडी हेंच ह्मणतात कीं श्रीमंताकडून त्या दौलतीत श्रीमंत भाऊसाहेब व या दवलतींत मी श्रीमंताशी अंतर करणार नाही.

---

१४८ अबदाली १७५७ च्या मार्चांत दिल्लीस आला तेथून त्यानें मथुरा, आग्रा इत्यादि ठिकाणें घेतलीं व त्यापुढे बंगाल्यावर व दक्षणेवर स्वारी करण्याचा त्याचा इरादा होता (लेखांक ६३) अबदालीचा हा इरादा जेव्हा पेशव्यास व निजामास कळला तेव्हा दोघानींहि त्याला प्रतिबंध करण्याचा बेत केला पुढें उन्हाळा झाल्यामुळे व विशेष जोरहि न राहिल्यामुळें अबदाली विलायतेस निघून गेला, व निजामाला अबदालीवर चालून जाण्याचें श्रेय फुकाचें मिळालें असतें तेंहि मिळलें नाहीं " अबदालीचें अरिष्ट जगदीशें वारलें, " ह्यानें निजामाचा आब वाचला घरच्या निंबाळकरासारख्या सरदाराना आवरता आवरता निजामाच्या नाकी नव आले तो अबदालीला कितीसें तोंड देता हें कळतेंच आहे !

ज काम श्रीमताचें तें आमचें व आमचें तें श्रीमताचें जें काम पुर्णेस पडेल तें करावेंच ऐसी निष्ठा याची श्रीमताचे पायाशीं आहे सर्वस्वी श्रीमताचाच ह्मणवितों हे विनंति

शाहनवाजखानानीं वडिलांचें नाव घेऊन ह्मणों लागले जे तुह्मीं त्यास लिहिणें जे श्रीमतास आमचे तरफेनें पुसावें जे साहेबास आमचा करार कीं नवाबांनीं कृष्णापार न व्हावे व इकडे गंगापार न व्हावें श्रीमतांनींहि चार दिवस इकडे तिकडे कालक्रमणा करून कृष्णा न उतरता पुण्यास जावें याचा सबब अबदालीचीच आवई घेऊन ठहरली होती ऐसें असता बावजुद अबदालीची गडबड दिवसोंदिवस अधिक ऐकत असतां मुलूक आपला खालीं टाकून श्रीरंगपट्टणास आपपश्चात् न विचारिता गेलेत जगदीशकृपेनें अबदालीहि गेला आणि मोहीमहि सर जाली ह्मणोन उत्तम जालें येखादी नेक बाद होय तरी कैसे ? श्रीमंत दादासाहेब व रा॥ मल्हारजी बावा होळकर यांजपाशीं फौज जमाव होत नाहीं दहा पंधरा पावेतों फौज होती, परतु त्याचीहि फौज मोठी लढाक होती या फौजेनें अबदालीचे फौजेवर चालून जाणें तरी कळत आहे, परतु ते दक्षणेस चाललेच येते तरी त्याच्यानें काहीं न होतें त्याचे फौजेचे तोंडावर न येवत ऐसें असतां श्रीरंगपट्टणास जावयाचा कस्तम केला हे सलाह कोंपे जाणून केली होती हें कळलें पाहिजे तरी हे श्रीमतांस विदित करून उत्तर याचें आलें पाहिजे हे विनंति

वडीलपणें मजला कितेक बुद्धिवाद लिहिला व सर्फराजीचीं अक्षरें लिहिलीं त्याजवरून फारच संतोष जाहला बुद्धि शिकवणें व सर्फराज करणें हें वडिलास उचितच असे स्वामीं॥ वडील करतील हा भरंसा आहे विशेष काय लिहू हे विनंति मासे बुद्धीमं॥ मी सरकारचें काम करीतच आहे हे विनंति

तीर्थस्वरूप पंत जिवंत असतां छ २४ जमादिलाखरीं हुजुर विनंतिपत्रें

---

१४९ शाहानवाजखान पेशव्यांचा किती अंकित झाला हें या व्याख्यांत त्यानें दाखविलेल्या कळकळीवरून स्पष्ट आहे

सात नद विस्तारें लिहिले त्याचे हर जबाब कुल चिरजीव राजश्री नारायण-राव आपाजी याचे नावं सादर जाले व माझे नावे दोन वेळा दोन आज्ञा-पत्रें मुत्खसर सादर जालीत आशास सांपत त्याचीं उत्तरें येथून विनतिपत्रें पाठविली असत त्याजवरून कळों येईल. घराऊ कामकाजाचा मजकूर लिहिला त्यासी तीर्थस्वरूप पताचे दस्तकिती व यादी मजला ठाऊक नाही. व दस्तकींत यादीहि नाही नवाब समसामुद्दोलासी अलीकडे पतानीं काहीं मजकूरहि नवा केला नाही. रा॥ मुरारपतनाना याशी कागद आहेत ते मजलाहि कळलेच आहेत. वडाळें व पिपळगावचे वगैरे आहेत. त्याच्या सनदा लवकरच तयार करवितों. वडील आपले ताल्याने राजे जालेत. न्याचे ताले शिकदर त्याचे मनोरथ श्री पुरवीतच आहे. नवाब समसामुद्दो-लास अर्जी पाठविली ते गुजराणून जबाब हसल करून पाठविला असे. इत-क्यावर वडीलाचें पत्र त्यास हिंद्वीच येत जावें चिता नाहीं येथून जबाब फारशी होत जाईल रा॥ वेंकाजी हरी यासी खडाळे खानापूर येथील काम करून दिल्हे. तीन चार हजार रुपये पेशगी द्यावी लागते त्याचा सरंजाम दोचो दिवसात होणार ह्मणजे खलत व सनद देऊन मार्गस्त केलें जाईल. रा॥ मालोजी राजे घोरपडे याचे कार्याविशी फारसें लिहिले. अशास येथील प्रसग सांप्रत काळचा कळतच आहे. आह्मी [१]सई करावयास चुकत नाहीं. रा॥ धोंडो आकदेव याचे पत्राचा जबाब व तीर्थस्वरूप पताचे लिहिल्याप्रें॥ नावें सनद पाठ-वून देऊ ह्मणोन लिहिलें तें कळलें. कासदास इनामवायदा चुकला तरी देणें ह्मणोन लिहिलें अशास, त्याचा वायदा तरी बावीसावे शाबानीं त्यांनीं पावावें तें छ १ रमजानीं पावलें; परतु वडिलाची आज्ञा प्रमाण यास्तव इनाम देऊनच मार्गस्त केलेत. श्रीमत कृष्णा उतरल्यावर तुह्मास हुजूर बोलावणार ह्मणोन लिहिलें. त्यासी उत्तम असे आज्ञापत्र येताच हजूर येतो, परतु गगाजान्हवी मातुश्री बया-बाईचा हेत जे चिरजीव नारायणरायास घेऊन श्रीमतांपाशीं यावें आपलें वर्तमान विनति करावी पुढे ज्याप्रें॥ आज्ञा होईल त्याप्रें॥ वर्तणूक करावी. तरी याचे उत्तर पाठविले पाहिजे हे विनति रा॥ छ १४ रमजान

---

[१] प्रयत्न

॥ श्री ॥

पु॥ तीर्थस्वरूप राजश्री राजे जीवनराव स्वामी वडिलाचे सेवेसी —

विनति त॥ माजूर येथील निशापातीचा मजकूर दोन तीन पत्रीं लिहिला होता त्याप्रमाणें नवाब समसामुद्दौलाबहादर यांसी निवेदन केला व त्यांणीं आज्ञा केली त्याप्रमाणें आपणास लिहिलेंच आहे पाहून अर्थ ध्यानास आलाच असेल सांप्रत नवाबसाहेबानीं फिरोन आज्ञा केली जे मृगसाल अखेर जालें अद्याप पैसे येत नाहींत जागीर नवाबाचे धाकटे भाऊ मीरमोगल यांची आहे ते आपले पैशाकरिता आखड ह्मणतात यास्तव त्याचे आज्ञेप्रमाणें लिहिलें जातें कीं तेथील ताहुदापैकीं सर्व हमेबदी आपण लिहून पाठविली त्याप्रमाणें वायदेहि आकार जाले तरी पैसे ताहुदाचे शाडियानसी हुंडी करून पाठविले पाहिजेत व मुतसद्दी याचा खर्चहि तीर्थस्वरूप पतांनीं ठहरविला होता त्याप्रमाणें मुतसद्दी याचाहि ऐवज पाठविला पाहिजे ज्या गोष्टीनें येथें आह्मास बोलावयासी रुजागिरी राहे तो अर्थ केला पाहिजे सारांश कुल पैसे लौकर पाठवावे हे विनति

राजश्री शानजीपत वि॥ शहानवाजखान याची जागीर मौजे गोसेगाव पा॥ अतुर आहे अशास, मारनिलेचे जागिरीचा अमल नवाब समसामजगाचे जागिरीप्रमाणें घेत जाणें ऐसें आज्ञापत्र श्रीमताचे राजश्री नारोबा बाजी याचे नावें हसल होत असले तरी प्रयत्न करून पाठविलें पाहिजे हे विनति

राजश्री अवधूतरावबाबा येथें गगाजान्हवी मातुश्री बयाबाइचे भेटीस जेष्ठ शुद्ध एकादशीस आलेत मजलाहि दर्शनाचा लाभ घडला दोन चार दिवस राहून नवाब समसामजगाची भेटी घेऊन रुखसत होऊन जातील कळावें ह्मणोन लिहिलें असे हे विनति र॥ छ १४ रमजान, बुधवार

काहीं आज्ञापत्रें चिरंजीव रा॥ नारायणरायाचे नांवचीं होतीं व काहीं माझे नांवें होतीं त्यास त्याचे नांवें होतीं त्याचे जबाब त्याचेच नांवें लिहून पाठविलेत माझें नांवें होतीं त्यांतील मजकुराचे जबाब मी विनतिपत्रीं लिहिला ते येका जागा पुरवणिया पत्रांच्या मिळतील, यास्तव लाग्वाटे वेग

ळाले करून पाठविलेत. कळले पाहिजे. आपणास पत्राचा जवाब शहानवाजखानानी लिहिला तो मुनशापासून गुना जाला मागून दुसरा तयार करून पाठवितों. हे विनति.

---

[६६] श्रीशंकर. १९ जून १७५७.

सेवेसी विज्ञापना. त्रिजेसिंगाकडील मातबर कारभारी सांप्रत येथे आले. साप्रत बिजेसिंगाचा भाव असा आहे की शिंयाशी व आपल्याशीं सलोख करून घ्यावा. आह्मी सांगू ते त्रिजेसिंग ऐकणार व दत्तबांनीहि ऐकावें. लटका कजिया कशास करावा ? याखेरीज रुपयाची मामलत थोडीबहुत

---

१५० ह्यावरून असें दिसतें कीं विजेसिंग व रामसिंग ह्याच्यातील राज्याची कायमची वाटणी अद्यापपर्यंत ह्मणजे १९ जून १७५७ पर्यंत झाली नव्हती. श्रीमत सावनूरच्या मोहिमेस जाण्यापूर्वी ह्मणजे १७५५ आगष्ट-सप्टेंबरच्या पूर्वी विजेसिंग व रामसिंग ह्याची निमेनिम वाटणी झाली ह्मणून भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ २०।२१ त लिहिलें आहे, परतु, ती वाटणी पुढें विजेसिंगानें मोडली असें दिसतें कारण अवदाली गेल्यावर ह्मणजे १७५७ नतर विजेसिंग रामसिंगास एक खेडेंहि देण्यास तयार नव्हता दत्ताजी ह्या वेळीं ह्मणजे १९ जून १७५७ त दक्षणेंत होता, तो आल्यानतर त्याच्या सल्लयानें रामसिंग व विजेसिंग याची पुन्हा वाटणी झाली असावी भाऊसाहेबाच्या बखरींत नानासाहेबानीं दत्ताजीचें सात्वन सावनुरच्या मोहिमेच्या अगोदर केलें आहे ह्मणून ह्मटलें आहे, परतु तें बरावर नाहीं कारण, १७५५ च्या जूनात किंवा जुलैंत जयाप्पा मारले गेले नतर चार सहा महिने वेढा चालून अताजीमाणकेश्वराच्या हस्तें विजेसिंगाचा व दत्ताजीचा तह झाला (पत्रें व यादी ४५१) नतर उज्जनीस येऊन व बुदीच्या राणीला सहाय्य करून शिंदे चाभारगोंद्यास आले (भाऊसाहेबाची बखर, २०।२१) ह्या इतक्या गोष्टी करून शिंद्यास चाभारगोंद्यास येण्यास १७५५ साल सवद सपावें असा अदमास आहे सावनूरची स्वारी १७५६ च्या मेंत सपली त्यानतर किंवा त्या सुमारास दत्ताजीची व नानासाहेबाची भेट झाली असावी सावनूरच्या स्वारीच्या अगोदर दत्ताजीचें सात्वन करणें अशक्य होतें दत्ताजीचें सात्वन पेशव्याच्या हातून होणे सावनूरची मोहिम सपता सपताच शक्य होतें

करावी, चाकरी बराबर करावी लाहोर, मुलतान, दिल्ली, आगरें, प्रयाग, जेथपर्यंत न्याल तेथपर्यंत जाऊन चाकरी करून दाखवावी परतु रामसिंगास राज्य देऊ नये ऐसा भाव आहे आह्मास कारभारी आले आहेत त्याचे जबानीं सागोन पाठविलें आहे कीं जें तुह्मीं सागाल त्यास आह्मीं कबूल बलकी, एखाद्यास राज्य देववाल तरी देऊ ऐसें सागोन पाठविलें आहे परतु आह्मीं राज्य देवविल्यानें कोठें देतील ! परतु तोडमोड सांगू ते ऐकती-लसें दिसतें राजश्री दत्ताजी शिंदे येतील त्यांसाहि आपण सांगावें, ह्मणजे दोघाचा सलुख करून देऊ जर दत्तबानीं ओढिलें तरी आमचा इलाज नाहीं, परतु ओढिल्यास परिणाम उत्तम नाहीं फिरोन खर्चाखालींच येतील व मामलताहि होणार नाहीं ऐसें दिसतें यामध्यें आपली मर्जी कशी ते ल्याहावी आह्मीं तरी बिजेसिंगासी कबूल केलें कीं तुमचे तर्फेनें दत्तबास सागू व दत्तबाचे तर्फेनें तुह्मांस सागू तुह्मीं दोघानींहि ऐकावें तें त्यांनीं मान्य केलें तुर्त आह्मीं मोघमच ठेविलें आहे व चाकरीस बलावितों बहुधा येतीलसें दिसतें जेव्हां अबदाली ये प्रांतीं होता तेव्हा आमचे देखील सारे मुत्सदी ह्मणत होते कीं तुह्मीं बिजेसिंगाचे मुद्दे कबूल करून बलावा ह्मणजे तुमचें राज्य राहील नाहीं तरी, आता गोष्टी भारी पडली तेव्हां बिजेसिं-गाचे मुद्दे हे होते कीं मी एक खेडें रामसिंगास देणार नाहीं अबदा लीशीं लढाईची चाकरी मात्र करीन मामलत रुपयाची सोडावी फार तरी पांचचार लक्ष देईन हे गोष्टी जर दत्तबानीं कबूल केली नाहीं, तरी तुह्मीं व मल्हारबानीं माझे सोबती व्हावें ऐसें बोलत होते तें आमचे सारे मुत्सदी कबूल करावें म्हणत होते व मल्हारबाचाहि भाव होता मीं साफ सागितलें कीं तुझा मुजाका आह्मी बाळगीत नाहीं शिंद्या-पेक्षा तू आह्मांस अधिक नाहीं फार जाहालें तरी आह्मांबरोबर येणार नाहींस तरी तुजवाचून काय तटल आहे ? आमचे नशीबीं असेल तें होईल

१५१ जयाप्पाप्रमाणेंच दत्ताजीचा व जनकोजीचा मल्हारराव द्वेष करीत असे व शिंद्याच्या घरूस साहाय्य करण्याची त्यास शरम वाटत नसे असें जें बखरींत लिहिलें आहे तें खरें आहे

पुण्यप्रताप तीर्थरूप नानासाहेबांचा आमचे मस्तकीं आहे. तरी आतां अब-दालीस मारितों. तूं फार जहालें तरी तिकडे जाशील. तेहि कबूल. परतु हे गोष्टी कबूल करीत नाहीं. तेव्हां आठ दिवस दम धरून पाहिले. चहूं-कडून इलाज केले. परतु मीं एकच जाब दिल्हा की आतां नशिबावरी घेतली. आतां दत्तबा नसतां मी कबूल करणार नाहीं. दत्तबा असता तरी सांगतो. त्याजवर रागेंहि भरतो. परतु पाठीमागे हें कबूल न करूं. तेव्हां आठा दिवसांनीं वकिलांनी कबूल केलें कीं आमचा व दत्तबाचा सलूख तुह्मीं मध्यें पडून करून द्यावा, आह्मी चाकरी करितों. तेव्हा वख्तावर नजर देऊन गोष्टी कबूल केली व वकिलास पाठविलें. तो जाऊन त्याचे कारभारी घेऊन आला. याशी बोललों ह्मणजे बिजेसिंगहि येईल. याप्रमाणें वर्तमान कच्चे स्वामीस दखलगिरी असावी ह्मणोन लिहिलें असे. दोनदा कागद वाचावा. हे विज्ञापना. पै॥ छ २० सवाल.

---

[६७] ॥ श्रीशंकर ॥ १९ जून १७५७.

सेवेसी विज्ञापना. अबदाली[153] दिल्लीहून माघारा गेला. तेव्हांच आह्मी

---

१५२ हें वाक्य दादांच्या नित्यांतल्या बोलण्यांपैकीं आहे काव्येतिहाससंग्रहांतील पत्रें व यादीं (३३) त " यवनाची फौज बुडावतों " असें ह्याच मासल्याचें वाक्य आहे हें सबद पत्र व विशेषत शेवटलें अर्ध दादाच्या भोळ्या, तापट, विश्वासू , सतापी, माथेफिरू व एका प्रकारें लुच्या स्वभावाचें उत्तम दर्शक आहे दत्ताजीच्या विरुद्ध आपण कालत्र-यींहि जाणार नाहीं हें नानासाहेबाना पक्कें कळावें व त्याच्या द्वारा पत्रानें किंवा समक्ष दत्ताजीस कळावें हा हे पत्र लिहिण्याचा व तें दोनदा वाचण्यास सांगण्याचा मुख्य हेतु आहे

१५३ ह्या पत्रावरून अबदाली दिल्लीहून माघारीं १९ जून १७५७ च्या पूर्वी बरेच दिवस गेला होता असें दिसतें १६ फेब्रुवारी १७५७ च्या अगोदर त्याला थोडे दिवस दिल्लीस येऊन झाले होते (लेखांक ५२). मथुरा, वृंदावन, आग्रा, हीं शहरें लुटल्यावर

मल्हारबास ह्मणत गेलों कीं जशी तशी माधवसिंगाची मामलत विल्हेस लावून
तो मागीस येणार होता परंतु तसें न करतां तो त्वकरच ह्मणजे सुमारें एप्रिल १७५७त परत देशीं गेला [लेखांक ७०] असें असून ११ सप्टेंबर १७५७ त अवदालीनें दिल्ली लुटली ह्मणून कीन ह्मणतो तें कोणत्या भक्कम आधारावर ह्मणतो तें कळत नाहीं तसेंच दिल्ली घेण्यापूर्वी मथुरा वृंदावन आग्रा इत्यादि शहरें अवदालीनें लुटलीं व नंतर ११ सप्टेंबरांत तो दिल्लीस आला असें कीन ह्मणतो (Fall of the Mogal Empire *pp* 38/39) परंतु तें लेखांक ६१ यांतलि हकीकतीच्या विरुद्ध आहे मथुरा, आग्रा इत्यादि शहरें अवदालीनें १७५५ त लुटलीं मध्यें रोग चक्रवला ह्मणून तो काबुलाला परत गेला व तेथून हिंदुस्थानास १७५६ च्या प्रारंभास आला असें डफ मराठ्यांच्या इतिहासाच्या २१ व्या भागांत लिहितो परंतु तेंहि या पत्रांशीं व कीनच्या ११ सप्टंबर १७५७ त तो दिल्लीस आला या मजकुराशीं जुळत नाहीं खरी गोष्ट अशी आहे कीं अवदाली चैत्रपर्यंत ह्मणजे मार्च १७५७ पर्यंत मथुरेवर होता (लेखांक ७०) त्यानें, मथुरा वृंदावन आग्रा इत्यादि शहरें फेब्रुवारी मार्च १७५७ त लुटलीं व नंतर तो एप्रिल १७५७ त देशीं परतला १७५५ त अवदाली हिंदुस्थानांत आलाच नाहीं ते व्हां तो काबुलास जाऊन १७५६ च्या प्रारंभीं हिंदुस्थानांत परत आला हें ह्मणणेंच असंभव *नाय आहे तो १७५६ च्या शेवटीं हिंदुस्थानांत आला व १७५७ च्या प्रारंभास त्यानें* आग्रा मथुरा इत्यादि शहरें लुटलीं व १७५७ च्या एप्रिलाच्या शेवटीं तो काबुलास परत गेला अर्थात् १७५७ च्या सप्टंबरांत तो दिल्लीस नव्हता कारण रघुनाथराव १७५७ च्या जुलैंत दिल्लीस जाऊन बसले होते (लेखांक ७१) ११ सप्टंबर १७५७ या तारखेंत व ११ सप्टंबर १८५७ या तारखेंत बरोबर एका शतकाचें अंतर आहे ११ सप्टंबर १८५७ त इंग्रजांनीं बंडवाल्यांपासून दिल्ली घेतली तेव्हां १७५७ तल्या ज्या तारखेला अवदालीनें दिल्ली घेतली त्याच तारखेला आह्मीं इंग्रजांनीं दिल्ली घेतली तेव्हां हा कांहीं *तरी शतसांवत्सरिक दैवी योग आहे, इत्यादि विचार कीनच्या डोक्यांत येऊन त्यानें* या ११ सप्टंबरावर विशेष भिस्त ठेविली आहे परंतु अवदाली १७५७ च्या एप्रिल –मेंत काबुलास गेला असें आमच्या पत्रांत लिहिलें असल्यामुळें ११ सप्टंबर या शतसांवत्सरिक तारखेस अवदाली दिल्लीस आला हें ह्मणणें निव्वळ कल्पना आहे।

तसेंच रघुनाथराव १७५६ च्या शेवटीं माळव्यांत आला असें ग्रांटडफ् लिहितो परंतु लेखांक (५२) यांत रघुनाथराव छ २४ जमादिलावल सनसब्बांत ह्मणजे १४ फेब्रुवारी १७५७ स इंदुरास आला असें स्पष्ट लिहिलें आहे रघुनाथराव इंदुरास असतांना *अवदाली दिल्लीस होता (५२) दोन तीन महिने अवदाली दिल्लीस रहाता तर दादांनीं* त्यास खास गांठलें असतें परंतु तो राहिलाच नाहीं तेव्हां दिल्लीस जाऊन बसण्याखेरीज व नजीबखानाचें पारपत्य करण्याखेरीज दुसरें कांहीं काम दादांस राहिलें नाहीं नंतर मल्हारिनाच्या सांगण्यावरून दादांनीं लाहोरावर स्वारी केली

दिल्लीसुभा व लाहोर हे दोनाहि सुभे जप्त करा. ह्मणजे चार रुपयेहि येतील व नक्षहि होईल. अवदालीचा पिछा केला असे होईल. परतु यांणी लटकीचें[१५४] लचांड माधवसिंगाकडे काढून तीन महिने लाविले. आह्मांस भक्षावयास नाही. कर्जहि न मिळे. ऐसे झाले. साप्रत मल्हारबाशिवाय मामलत माधवसिंगाशीं जी साधेल ती करून पुढें जाणार. येथील कारभार ओढला. फार लटकीच लचांडे काढावी. ऐसे केल्यानें कारभार शेवटास जात नाही. तपशील फारच आहेत. स्वभाव स्वामीस वाकीफ आहेच. परतु सूचना मात्र लिहिली आहे. स्वामीनी फिकीर न करावी. आह्मी आपले कृपेकरून कारभार उत्तम प्रकारे शेवटास नेतो. कळावे. छ १ सवाल. बहुत काय लिहिणें. हे विनति. पै॥ छ २० सवाल.

[६८]पै॥ छ १६ सवालसमान. श्री भवानीप्र॥. २९ जून १७५७.

श्रीमत सद्गुणमूर्ति साहेबाचे से॥

आज्ञाधारक कृष्णाजी त्रिंबक सा॥ नमस्कार उपरी विनति. किल्ले दौलताबाद[१५६] स्वामीनीं शहानवाजखान आपला मित्र जाणून त्यास घेणें ह्मणोन परवानगी पाठविली त्याजवरून व किल्ले मजकूर फत्ते केलियावर मुबारकबादीची[१५७] पत्रें पाठविली याजवरून शहानवाजखान फारच सतोष पावला. यह-

१५४ मल्हारबाचें शिंद्यांशींच वाकडें होतें असें नाहीं श्रीमताशींहि तो खोटेपणा करण्यास चुकत नसे

१५५ हें पत्र १७५७ त निजामाशीं झालेल्या शिंदखेडच्या लढाईच्या वेळचें आहे

१५६ दौलतावादेचा किल्ला शहानवाजखानानें १७५७ च्या आगस्टानतर घेतला ह्मणून ग्राटडफ् ह्मणतो ह्या पत्रात १७५७ च्या जूनच्या पूर्वीच शहानवाजखानानें तो आपल्या स्वाधीन करून ठेविला होता असें लिहिलें आहे व हेंच जास्त विश्वसनीय आहे.

१५७ आनदप्रदर्शनार्थ

सानमद झाला स्वामींची मरजी कांहींक दिवसांपासून कीं किल्ला अहमदनगर सरकारांत मागावा, हें त्यास कळलें होतें व सांप्रत तीर्थरूप रा॥ जीवनराव केशव यांचेहि सांगितल्यावरून स्वामींची मर्जी त्यास पुरती कळली त्यानवरून स्वामींची खातर जरूर जाणून किल्ले अहमदनगर स्वसतोषें स्वामीचे नजर केला स्वामींनीं घ्यावयासीं सनद करून देतां येत नाहीं येथील सर्व लोक शब्द लावतील यास्तव परवानगी दिधली पुरे स्वामीस तो किल्ला घेणें कांहीं कठीण नाहीं परतु येथील परवाने जागिरीचे जाल्यानतर विनति लिहू तेव्हां *किल्यास माहसरा करावा, आतांच आरस न करावा,* व यर्चाहि या गोष्टीची न व्हावी कांहींक दिवस गोष्ट चित्तांतच राहिली पाहिजे कविजग तेथें आहे त्याणें तेथें राहिल्याचीहि चिंता नाहीं कदाचित् त्यानें तेथें नसावें, नवाबापाशीं यावें, अशी सलाह असलिया आज्ञा सादर व्हावी म्हणजे त्यास तेथून येथें आणावयाचा प्रयत्न केला जाईल सविस्तर तीर्थस्वरूप राजश्री जीवनराव केशव यांचे विनतिपत्रावरून अर्थ कळों येईल हें विनति रा॥ छ ११ सवाल

---

[६९] ॥ श्रीशंकर ॥ १२ जुलै १७५७

सेवेसी विज्ञापना बापूजी महादेव व दामोदर महादेव वगैरे वकील यांचें पारपत्य करावें, जप्ती करावी, कां कीं ते हुजूर येत नाहींत व चाकरी यथास्थित करीत नाहींत म्हणोन आज्ञा ऐशीयासी, त्यांचें पारपत्य करणें अगाध नाहीं एक हुजूर आले नाहीं हें तो खरेंच परतु त्यासहि एक सबब होता कोणता म्हणावा ? धोंडीबा नाईक नवाळे यांजपासून

---

१५८ अहमदनगरचा किल्ला कविजंगानें पुढें उदगीरच्या लढाईच्या अगोदर पेशव्यांना प्रसिद्धपणें दिला सध्यां गुप्तपणें तो पेशव्यांच्या हातीं पडल्यासारखाच होता

१ पत्रें व यादी १६२ त ह्या दामोदर महादेवाचा उल्लेख आहे

मागील स्वारीमध्यें आह्मीं कर्ज दाहा लक्ष पर्यंत घेतले त्यामध्ये त्यांणी परगणे तोडून दिले होते त्याचा वसूल करून भोंडीना नाईक यास देणें ह्मणोन त्यास चाकरीस मागितली होती. ते वसूल करीत होते. मध्यें वजिरांनी लबाडी करून थोडे बहुत रुपये परगण्यांपैकी घेतले. याजमुळें त्या बखेड्यात नंगर बखेड्यात होते. साराश लबाड तर आहेतच, परत फार हरामखोरी केवळ अंगीं लावीन ह्मटल्यास नाहीं. स्वामींनी लिहिलें की मल्हारबास पुरते हाती देऊन मग पारपत्य करावें. दामोदर व पुरुषोत्तम याची जप्ती करावी व त्यांस दूर केलें अशी शोरत करावी ह्मणजे हलके पडतील ह्मणोन आज्ञा. तरी इतकें काहीं संकट नाहीं. मल्हारबाचा त्याचा पेंचच आहे. दिल्लीहून आणीन ह्मटल्यानंहि शंभर राऊत धरून आणतील. तेथें काहीं विशेष नाही. साप्रत दामोदर तर वारले. बापू व दामोदर येथें आणून स्वामींकडे पाठवूं इतका अगाध त्याचा मजकूर काय आहे ? परतु केवळ बेअबरू करावें इतका अन्याय नाहीं. थोडे बहुत अन्याय, तरी बहुतच आहेत, त्याप्रमाणें पारपत्य करावेंच लागेल. स्वामी करतीलच. बहुत काय लिहिणें. हे विज्ञापना.

पे॥ छ २४ जिलकाद. श्रावण वद्य एकादशी.

---

[७०] ॥ श्रीशंकर ॥ १२ जुलै १७५७.

सेवेसी विज्ञापना. यंदा फौज चैत्र वैशाखांत आली व अवदाली चैत्रपर्यंत मथुरेवर होता. याजमुळें आह्मास एखादा मनसुबा करावयास न

---

१५९ काहीं मनसुबा करून पैसे मिळवावे व पुण्याहून पैसे मागविण्याचे प्रयोजन पडू नये असा रघुनाथरावाचा मनापासून इरादा होता परतु, अवदालीनें दिल्ली भोंवतील सर्व प्रांत वेचिराख केल्यामुळें त्याचा निरुपाय झाला मल्हारबाहि अडथळे आणू लागले

फावलें अतर्वेद वगैरे अमल उठला होता, याजमुळें सखारामपंतांबरोबर पांच हजार फौज देऊन सखाराम व विठ्ठलपंत व गंगोबा ऐसे वीस हजार फौज अताजी देखील अतर्वेदींत पाठवून बंदोबस्त केला वैशाख व ज्येष्ठ दोन महिने आह्मास रिकामे सांपडले त्यामध्ये पहिली गडबड जाहाली होती ते वारली, व जेपूरचे अकरा लक्ष घेतले त्यांपैकीं साहा तुर्त व पाचाचा ओला आहेत ऐवज येईल तेव्हां प्रमाण ह्मणावा याप्रमाणें जाहालें साराश, आह्मास रुपयाची ओढ भारी आहे, यास्तव स्वामींनीं ऐवज देववावा असो स्वामींसहि ओढ असेल, कर्ज करीत असतील, याजमुळें आह्मींहि कळेल तसें चालवूं परंतु, कह्नाकुरा येथील तरी ऐवज गोविंद बल्लाळ व गोपाळराव गणेश यांजपासून रसद देववावी हिकडे महागाई फार, याजमुळें लोकही कर्जदार झाले आहेत, यास्तव जरूर जाणोन लिहिलें असे तरी याप्रमाणें करावं येविसी अलाहिदा पत्रेंहि पाठविलीं आहेत गोविंदपंतापासून कदाचित् स्वामींनीं रसद घेतली असली तरी मोबदला ऐवज त्याजपासून आह्मास देववावा दहा लक्ष दोघांकडील होतील याखेरीज मग जसें बनेल तसें करतों स्वामीपावेतों स्वामींचे कृपेनें फौजेचा बोभाट येणार नाहीं यदा दिवसमतीमुळें ऐवज वसूल न जाहाला,

तेव्हां निरुपाय होऊन त्यानें हें पत्र पुण्यास लिहिलें पुढें मल्हाररावांनीं अवघड अतिशयच जेव्हां आणिलें तेव्हां दादांनीं मामलत रगडून करून कशीबशी पोट भरण्याची व्यवस्था केली

१६० यावरून दादा सदा कर्जबाजारी असत असें दिसतें १७५४ च्या मोहिमेंतहि दादा कर्ज करून आले होते व तें त्यांनीं घोंडीबा नाईक नबाळ यांच्यापासून घेतलें होतें (लेखांक ६९) तेव्हां दादा इतर सरदारांप्रमाणें स्वारीतून पैसे कमावून न येतां गमावून येत असत असा जो त्यांच्याविषयीं बोभाट होता ह्मणून बखरींत लिहिलें आहे तें खरें आहे असें दिसतें ह्या दिल्लीलाहोरच्या स्वारींत असा बोभाट येऊं द्यावयाचा नाहीं असा दादांचा विचार होता हें ह्या पत्रावरून उघड आहे परंतु हा विचार पुढें खोटा ठरला हें इतिहासप्रसिद्ध आहे लाहोरच्या मोहिमेंत 'लुटीनें पेंढारी व लष्कर कुबेर जाहले,' ह्मणून भाऊसाहेबांच्या बखरींत (पृष्ठ १६) ह्मटलें आहे मग दादाच तेवढे ऐंशी लक्ष रुपये कर्ज करून कां आले तें कळत नाहीं मल्हारराव होळकर यांच्या बरोबर

सनद लिहिले असे इटावे, फफुंदेचा ऐवज अताजीस देववावा लागेल. सर्व स्वामीस कळावे ह्मणोन लिहिले असे बहुत काय लिहिणे. जुने महाल अंतर्वेद वगैरे आहेत. त्याची रसद आह्मी घेत नाहीं. जरूर जाणोन लिहिले असे. बहुत काय लिहिणे हे विज्ञापना.

पे॥ छ २४ जिल्काद, श्रावण वद्य ११.

---

[७१]　　　　॥ श्रीशंकर ॥　　　　१२ जुलै १७५७.

सेवेसी विज्ञापना अबदाली जर कदाचित् मार्गशीर्षपौषांत आला तरी इकडे मनसुबा भारीच आहे गुजरातेचा मजकूर थोडकाच आहे तिकडे

होते, परतु त्याना कोठे कर्ज झाल्याचे लिहिलेले नाही दादाना कर्ज कोणच्या कारणानें झाले ह्या मुद्याचा खुलासा केलला कोठे बखरींत दिसत नाहीं दादा सुर्पात असता त्याना फसवून मल्हाररावानें तर ह्या स्वारींत मिळालेला पैसा लाटला नसेल? अबदालीनें मुलूख लुटून नेला व त्याच्या पाठोपाठ दादा गेले तेव्हा त्यास किफायत काहीं एक झाली नाहीं ह्या ह्मणण्याचा "पेटारी व लष्कर कुबेर जाहाले" ह्या ह्मणण्याशी विरोध दिसतो बहुशा मल्हाररावाने दादास फसविले असावें हाच तर्क खरा वाटतो पैसे उपटण्याकरिता मल्हारराव काय काय खेळ करीत असत हे लेखाक ७१ त नामी वर्णिले आहे

१६१ ह्यावरून व लेखाक ५२ यावरून १७५७ तहि गुजराथेकडे अमदाबाद इत्यादि ठिकाणीं गडबड झाली होती असें दिसतें अमदाबाद "कायमची" १७५५ एप्रिलात अमलात घेतली ह्मणून मराठी दफ्तरावरून डफ लिहितो व हे त्याचें ह्मणणें खरें आहे परतु ती १७५३ च्या एप्रिलात रघुनाथरावानें सर केली होती हें खरें असून त्याला ग्राह्य नाहीं का कीं रघुनाथरावाची गुजराथेवरील दुसरी स्वारी १७५४ त सुरू झाली असें घेऊन त्यानें गणित केलें आहे व हेच त्याच्या चुकीचे मुख्य कारण आहे रघुनाथरावाची गुजराथेवरील दुसरी स्वारी कधी झाली व तो १७५२, १७५३, १७५४, १७५५, ह्या सालीं कोठकोठें होता हें कळलें असता रघुनाथरावाने १७५३ च्या एप्रिलातच अमदाबाद सर केली असली पाहिजे व १७५५ च्या एप्रिलात मराठ्याच्या दुसऱ्या कोणी सरदारानीं तिजवर कायमचा अमल बसविला व रघुनाथराव त्या वेळीं ह्मणजे १७५५ एप्रिलात

दोनचार हजार फौज सदाशिवराव रामचंद्र यांचे कुमकेस पाठविली तरी तें काम होईल ऐसें आहे हिकडे दत्ताजी शिंदे यांची रवानगी करावी जर

मुळीं गुजरार्थेत नव्हताच इत्यादि गोष्टी कळून येतील रघुनाथरावाची गुजराथेवरील पहिली स्वारी १७५० त साली (लेखांक २) परंतु या स्वारींत त्यांच्या हातून गुजराथेंत फारसें काम झालें नाहीं रघुनाथरावाची गुजराथेवरील दुसरी स्वारी १७५१ त झाली या स्वारींत कांहीं काम करावयाचें तों निजाम पुण्यावर चाल करून आला, तेव्हां दादांना देशीं परत यावें लागलें. नंतर देशीं स्वस्थता झाल्यावर दमाजी गायकवाडास पुढें पाठवून १७५२ च्या जानेवारी- फेब्रुवारींत (पत्रें व यादी ३६२) रघुनाथरावदादा गुजराथेवरील तिसऱ्या स्वारीस गेले. ते गंगातीरानें गुजराथेंत उतरून २५ जानेवारी १७५३ च्या सुमारास तिकडील मुलुखाचा बंदोबस्त करू लागले (पत्रें व यादी १४) २७ मार्च १७५३ त अमदाबाद रघुनाथरावाशीं झुंजत होती (पत्रें व यादी २८) १७५३ च्या एप्रिलांत अमदाबाद सर करून जुनांत ते याल्नेरास आले व तेथून १० सप्टंबर १७५३ त हिंदुस्थानांत जावयास डेरे दाखल झाले (लेखांक २७) १० मार्च १७५४ च्या अगोदर सर्वच गुजराथ मराठ्यांकडे झाली इतकेंच नव्हे, तर द्वार काहि झाली असें वासुदेव दीक्षितानें रघुनाथरावाला लिहिल्यावरून रघुनाथरावानें ती गोष्ट २० मार्च १७५४ च्या पत्रांत कबूल केली (पत्रें व यादी २७) २० मार्च १७५४ नंतर दादांना मथुरा हस्तगत झाली (पत्रें व यादी २७) १ आगस्ट १७५४ त रघुनाथराव दिल्लीस होते (पत्रें व यादी ३१ ३२) एप्रिल (वैशाख) १७५५ त रघुनाथराव रोहिलखंडांतून दिल्लीस परत आले (४५१ पत्रें व यादी) यावरून १७५५ च्या एप्रिलांत रघुनाथराव दिल्लीस होते हें स्पष्ट आहे १७५३ सालच्या जूनपर्यंत दादा गुजराथेंत होते त्या वेळीं त्यांनीं अमदाबाद सर केली परंतु तींत कायमचा अंमल बसविला नाहीं तो १७५५ च्या एप्रिलांत श्रीपतराव प्रधान म्हणून पेशव्यांच्या पदरचा कोणी सरदार होता त्याच्या हस्तें बसविला येणेंप्रमाणें १७५३ च्या एप्रिलांत रघुनाथरावानें अमदाबाद घेतली यांत शंका नाहीं असें रा० नातू महादजीच्या चरित्रांत लिहितात तें खरें आहे परंतु अमदाबादेंत कायमचा अंमल १७५५ एप्रिलांत बसला हें जें ग्रांडडफ् म्हणतो तेंहि कांहीं चूक नाहीं ग्रांट डफची चूक एवढीच आहे कीं १७५५ तील अमदाबादेच्या कायमच्या अंमलासंबंधानें त्यानें रघुनाथरावाचें नांव जोडलें आहे

रघुनाथरावाच्या गुजराथेंतील दुसऱ्या स्वारीचा शक चुकल्यामुळें ग्रांट डफ्नें पुढें व त्याच चुका केलेल्या आहेत त्या सर्वांत मोठी चूक म्हटली म्हणजे जयाप्पाच्या मृत्यू संबंधीं होय कुंभेरीचा वेढा मेडत्याची लढाई, नागोरचा वेढा रघुनाथरावाची रोहिलखंडांतील कुमाऊंच्या पहाडापर्यंत मोहीम बुंदेलखंड रजपुताना अंतर्वेद रोहिलखंड, इत्यादि प्रदेशांत मराठ्यांच्या सरदारांचीं कारस्थानें माहिमा अंमल इत्यादि प्रकरणें

अब्दाली आला तरी त्याचें पारपत्य केलेंच पाहिजे. न आला तरी कासी,

ग्रांटडफ्ने अर्जीवात गाळलीं आहेत तीं क्षुल्लक होतीं ह्मणून तीं त्यानें वगळलीं असा अर्थ नाहीं. तर त्या प्रकरणाची त्याला माहिती न मिळाल्यामुळें फारशी ओळखच नव्हती हें तो स्वत च कबूल करतो

जयाप्पाच्या मृत्यूची तारीख आपल्याला कोठें सांपडली नाहीं ह्मणून ग्रांटडफ्नें आपल्या इतिहासाच्या एकविसाव्या भागांत ह्मटले आहे त्याला तारीख सांपडली नाहीं इतकेंच नव्हे तर जो सन सापडला आहे तोहि अगदींच चुकलेला आहे ग्रांटडफ्नें जयाप्पाच्या मृत्यूची हकीकत मागला पुढला काहीं एक सबध नसता मध्येंच एका ठिकाणीं घुसडून दिली आहे ग्रांटडफ्च्या मतें जयाप्पाच्या मृत्यूचें साल इ स १७५९ हें होय परतु तें साल खरें नव्हे हें पुढील तारखावरून कळून येईल

१७ मे १७५४ पर्यंत कुभेरीचा वेढा चालला होता (लेखाक ३५) तेव्हां कुभेरीच्या वेढयाचें साल काव्येतिहाससग्रहकार ह्मणतात (भाऊ साहेबाची बखर पृष्ठ १२) त्याप्रमाणें १७५३ नसून १७५४ होय पुढें जयाप्पा १० रमजान खमसखमसैनांत ह्मणजे २ जुलै १७५४ त रघुनाथरावाच्या सैन्यातून कदाचित् कुभेरीहून (भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ११) किंवा बहुश मथुरेहून (पत्रें व यादी ४५१) किंवा कदाचित् दिल्लीहून (पत्रें व यादी ३२) निघून मारवाडास गेला तो १६ सवालीं ह्मणजे ६ आगष्ट १७५४ स मेडत्यास पोहोंचला (लेखाक ३७) २० आगष्ट १७५४ च्या अगोदर जयाप्पानें कृष्णगड घेतला (पत्रें व यादी ३९८), व १५ नोव्हेंबर १७५४ च्या एक महिना अगोदर त्याने विजेसिंगाला मेडत्याच्या लढाईत चीत केलें (पत्रे व यादी ३९३) १५ जानेवारी १७५५ त नागोरचा वेढा चालला होता (लेखाक ४४) ४ मार्च १७५५ च्या सुमारास विजेसिंगानें मिरता वगैरे ठाणीं लुटलीं; तीं जयाप्पानें पुन्हा घेतलीं (लेखाक ४८) १२ जून १७५५ त जयाप्पानें गोपाळराव गणेशास पत्र लिहिलें (लेखाक ४९) त्यानतर सन सीतखमसैनच्या १५ सवालचें ह्मणजे २५ जुलै १७५५ चें रामाजी अनत दाभोळकर याचें नानासाहेब पेशव्यास पत्र आलें, त्यात जयाप्पाच्या मृत्यूची वार्ता लिहिली होती (पत्रें व यादी ३५२) ह्यावरून जयाप्पा २५ जुलै १७५५ च्या अगोदर वारले हें उघड आहे व ग्रांटडफ्चें १७५९ साल चुकलें आहे हें स्पष्ट होतें आता हें १५ सवालचें पत्र सीत सालचेंच कशावरून? तर पत्रे व यादीं (३८६) त जयाप्पाच्या मृत्यूचा उल्लेख केला आहे व तें पत्र २२ जिल्हेज सन सीत खमसैन मय्या व अलफांत लिहिलें आहे त्याच पत्रात ३५२ पत्राचा उल्लेख केला आहे ह्यावरून १७५५ हें जयाप्पाच्या मृत्यूचें साल होय हें खास आहे आता ह्या मृत्यूची तीथ कोणती तें पाहू पत्रे व यादीं (४५१) त जयाप्पा ज्येष्ठ वद्य ७ मीस मारले गेले ह्मणून अताजी माणकेश्वर लिहितो सीत सालीं ज्येष्ठाचे दोन महिने होते पैकीं दुसरा ज्येष्ठ १५ सवालच्या ह्मणजे

बगाला, ये प्रांतीं स्वारी केलियास चार रुपये आकारतील कपाळ स्वामींचें

---

२५ जुलैच्या जवळ जवळ आहे ज्येष्ठ वद्य ७ अथवा ३० जून १७५५ ही जयाप्पाच्या मृत्यूची तारीख ठरते आतां जयाप्पासारखा मोठा सरदार वारला तेव्हां त्याच्या मृत्यूची खातमी लगेच त्याच दिवशीं किंवा फार झालें तर दुसऱ्या दिवशीं नानासाहेब पेशव्यांना गेली असावी असाहि तर्क करणें साहजिक आहे या तर्काप्रमाणें २४ किंवा २५ जुलै १७५५ ही जयाप्पाच्या मृत्यूची तारीख होते

जयाप्पासंबधीं येथें विचार चालला आहे त्याअर्थी जयाप्पाच्या मारवाडांतील मोहिमे संबधीं भाऊसाहेबांच्या बखरींत कित्येक चुका झाल्या आहेत त्या येथें दाखवून दिल्यास योग्य होईल. (अ) कुंभेरीचा वेढा झाल्यावर व जाटांशीं तह केल्यावर रघुनाथरावदादा देशीं परत आले व मल्हाररावानें इदुरास येऊन छावणी दिली असें भाऊसाहेबांच्या बखरींत (आवृत्ति दुसरी पृष्ठ १२) त म्हटलें आहे परंतु कुंभेरीचा वेढा १७५४ च्या मेंत संपल्यावर (लेखांक ३५) दादासाहेब व मल्हारराव दिल्लीच्या कामास गेले (लेखांक ३९) ते १७५५ च्या पावसाळ्यानंतर दसऱ्यास पुण्यास येऊन सावनूरच्या स्वारीस मिळाले मल्हाररावाला इदुरास कांहीं दिवस स्वस्थपणें राहण्यास वेळच मिळाला नाहीं (ब) जयाप्पा एकदम कुंभेरीहून निघाला तो नागूरास आला तेथेंच त्याची व बिजेसिंगाची प्राणांतिक लढाई झाली व नंतर कुंभेरीहून निघाल्यानंतर सव्वा वर्षानें म्हणजे पंधरा महिन्यांनीं जयाप्पा मारला गेला इत्यादि विधानें या बखरीच्या १२ पासून १८ पृष्ठांत केलेलीं दृष्टोत्पत्तीस येतात जयाप्पा कुंभेरीहून निघाला तों मेडत्यास त्यानें बिजेसिंगाला गांठला नंतर त्यानें कृष्णगड घेतला व पुढें तो नागोरास गेला जयाप्पा कुंभेरीहून २ जुलै १७५४ स निघाला (पत्रें व यादी ३२) व ३० जून १७५५ ला तो मारेकऱ्यांच्या हातून मारला गेला (पत्रें व यादी ४५१) तेव्हां कुंभेरीहून निघाल्यापासून मरेतोंपर्यंत सुमारें १२ महिन्यांचा अवधी गेला कृष्णगड घेऊन व मेडत्याची लढाई खेळून नागोरच्या वेढ्यास जयाप्पा सुमारें १७५४ च्या नोव्हेंबरांत लागावा तेथपासून मरेपर्यंत आठ महिने होतात तेव्हां नागोरचा वेढा सरासरी आठ महिने चालला असतां जयाप्पा मेला (क) मेडत्याच्या लढाईंत दत्ताजी शिंदे होता म्हणून हा बखरकार लिहितो परंतु तो १७५५ च्या मार्चांत विश्वासरावाबरोबर शहागडाजवळ होता (लेखांक ४८) व तेथून लवकरच जयाप्पाच्या मृत्यूच्या पूर्वी नागोरास आला असावा (ड) रामसिंग व बिजेसिंग यांची वाटणी करून देऊन सावनूरच्या लढाईच्या अगोदर दत्ताजी चांभारगोंद्यास आला व तेथें पेशव्यांनीं त्याचें सांत्वन केलें असेंहि हा बखरकार लिहितो परंतु नागोरास महिना दोन महिने राहून (पत्रें व यादी ४५१) व नंतर बुंदीकोटयाच्या राणीस मदत करून शिंद्यास चांभारगोंद्यास येण्यास बराच वेळ लागावा व सावनूरची स्वारी अर्धीमुर्धी झाल्यावर मग शिंदे देशीं यावे असा तर्क आहे यासंबधीं १५० टीपेचा उत्तरार्ध पहा

थोर आहे. प्रयत्न आमचा आहे. तेथें चार रुपये आकारतील ऐसा भरंसा वाटतो. वरकड हिंदुस्थानांत कोठे जीव दिसत नाही जाटांत जीव आहे, द्रव्यवान आहे, परतु किले मातवर आहेत व मोठा काबूकार[१६२] आहे सारांश मातबर मनसुबा केल्याखेरीज ऐवज भारी दिसत नाही दत्तबास पाठवावें ह्मणजे अवदालीचे कामास येतील. तो न आला तरी बगालियाचा कारभारास कामास येतील. येथे दोन महिने जाहाले. माधवसिंग[१६३] मामलती करीत होता. परंतु मल्हारबा न आइकत. हजारो कजिये माधवसिंगावर काढिले. तो किल्यात पधरा वीस हजार फौजेनशी; आह्मी मल्हारबा बारा चौदा हजारानशीं; बाहेर मल्हारबाची तरी दीडदोन हजार पर्यंत फौज येथें आहे. लटके आपले घराऊ हिशोब काढून मामलत न करीत. आह्मास बाहेर कर्ज देखील भक्षावयास न मिळे. रोज गाव मारून खावे. सांप्रत या मुलुखांत गढ्या फार बांधल्या[१६४] आहेत. झुजल्याखेरीज दाणा नाही, रुपया नाहीं, कर्जहि न मिळे. तेव्हां आह्मी मल्हारबास टाकून मामलती रगडून केली. त्याचे कानावर घालूनच केली. परंतु कष्टी जाहाले. अकरा पैकी सहा लक्ष आले, त्या पैकीहि त्याची वाटणी दोन लक्ष देणे पडली. बाकी चार लक्ष आह्मांस ऐवज आला. सारांश मल्हारबा ज्या त्या कारभारात ओढितात. आह्मी सोशितों. निदानी येक येक दोन दोन फाके लष्करास जाहाले. तेव्हां येणेंप्रमाणें केलें. पुढें त्यास घेऊन जातों. समजावीसहि करूं. परंतु खुलासा लिहिला आहे. दत्तबा आलियानें परस्परें वर्म असतें. याजमुळें ओढणार नाही. आपल्यांत दुही पडते तेव्हां शत्रूस बळ फावतें. ऐसे हजारो पेंच होतात. कोठवर ल्याहावे ? संकलित लिहिले असेत. बहुत काय लिहिणें. रवाना छ २४ सवाल. बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना. पै॥ छ २४ जिलकाद, श्रावणवद्य ११.

---

१६२ छिद्रान्वेषी.

१६३ जयनगरकर जयनगरच्या माधवसिंगाकडून खंडणी घेण्याकरिता दादा ह्यावेळीं दिल्लीस मुख्य ठाणे ठेवून गेले होते असें दिसतें

१६४ कधीं अवदालीच्या व कधीं मराठ्याच्या भयास्तव

[७२] ॥ श्री ॥ पुढे १७५७

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री माहादाजी नारायण स्वामी गोसावी यांसी —सो। बाळाजी गोविंद नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष तुह्मांकडील बहुत दिवस पत्र येऊन तिकडील वर्तमान कळत नाहीं त्यास तिकडील सविस्तर वर्तमान लिहीत जाणें खेतसिंगीकडील अनुसधान श्रीमत राजश्री बाबास्वामीकडे गेले वकील मातबर गेले येथें कळलें व श्रीमतींहि आह्मांस लिहिलें कीं वकील आह्मा-कडेस आले तुह्मांकडे कांहीं बोलीचाली आली किंवा नाहीं तें लिहोन पाठ वर्णे श्रीमताकडील कारकूनहि गेले ऐसें येथें ठीक कळलें आणि तुह्मीं तिळमात्रहि सभूत लिहिलें नाहीं हें अपूर्व भासतें ! असो कारकून गेले ते कोठें आहेत ? काय करितात ? कोणाचे अनुसधानानें गेलें ? तें तपसीलवार वर्तमान ठीक मनास आणून आह्मांस लिहोन पाठवणें देशीं तीर्थरुपासहि तपशीलवार लिहोन पाठवणें म्हणजे तेथें जी खबरदारी करणें ती करतील ठीक बातमी हिंदुपतीची व खेतसिंगाची व कारकून बुंदेलखंडात गेले

१६५ हिंदुपत बुंदेले यानें अमानसिंगास ठार मारलें व आपला धाकटा भाऊ दिवाण खेतसिंग यास हाकून दिलें खेतसिंग रघुनाथराव दादाकडे आश्रा मागण्याला गेला परंतु हिंदुपतीला गोविंदपंत बुंदेले व त्यांचे पुत्र बाळाजी गोविंद यांचा आश्रा असल्यामुळें खेतसिंगाची बरेच दिवस पेशव्यांच्या दरबारांत दाद पोहोंचली नाहीं (पत्रें व यादी ११०) शेवटीं कांहीं प्रांत खेतसिंगास हिंदुपतीकडून पेशव्यांनीं देवविला याचवेळी माधवसिंग जयनगरकर रामसिंग मेडतेवाले व पृथ्वीसिंग पनावाले इत्यादि रजपूत लोकांची राजकारणें पेशव्यांच्या दरबारीं लागलीं होतीं खेतसिंगाकडील राजकारण रघुनाथरावाकडे जावें व त्याची आपल्याला बातमीहि कळूं नये याबद्दल बाळाजी गोविंद आपल्या कारकुनाला दोष देत आहे व तो दोष देणें रास्त आहे गोविंदपंत बुंदेल्यांना जर बुंदेलखंडाचे मुख्याधिपति केले होते तर त्यांच्या प्रांतांतील राजेरजवाड्यांच्या तक्रारी त्यांच्या द्वारा गल्या म्हणजे ठीक पडेल असें गोविंदपंताचें मत होतें परंतु, गोविंदपंत गैरविश्वासी कामें करतात असा संशय आल्यावरून पेशव्यांना स्वतंत्रपणें बुंदेलखंडांतील राजांची व्यवस्था करणें भाग पडलें असें दिसतें गोविंदपंत खरोखरच विश्वासार्ह माणूस नव्हता हें पुढच्या एका पत्रांत क्रमवार सिद्ध करूं आह

आहेत त्याची मनांस आणून आम्हास लिहिणे. त्याचें लिणें तपसीलवार तीर्थरुपाकडेस सत्वर लिहोन पाठवणे. केवळ सुस्त न राह्णे वरचेवर लिहीत जाणे. हिंदुपत कोठे आहे ? काय करतो ? खेतसिंग कोठे आहे ? काय करतो ? तो ठीक बातमी सायत पत्री लिहिणे. तीर्थरुपाकडेस जोडी पाठवण्यास ढील तीळमात्र न करणें. आह्मी तुर्त दिल्लीस लष्करी श्रीमताचे असो. श्रीमत राजश्री दादास्वामी जेनगरास होते तेहि आले. येक दोन रोजी दिल्लीस येतील. भेटी घेऊन वीदा होऊन येतो. तुह्मी आपलें कामकाज कैसें करिता ? पैसा टका येतो वाट काय करितात, तें लिहिणे. रसद यदा ‖येथें देणे लागत्ये. त्यास ऐवज जोडिला पाहिजे सावकारहि कोणी मातबर नाही. त्यास तुह्माकडेस काय ऐवज आहे तो लिहिणे. काही सावकाऱ्यात मिळाला तरी मेळवोन लिहोन पाठवणे.

———

[७३] ॥ श्री ॥ २२ आगष्ट १७५७.

श्रीमत¶ राजश्री पंत प्रधान स्वामींचे सेवेसीः

विनंति सेवक दत्ताजी शिंदे कृतानेक विज्ञापना. सेवकाचें वर्तमान तागाईत छ ६ जिल्हेज पर्यंत यथास्थित असे. विशेष आज्ञापत्र रविवारचें पाठविले ते येथें सोमवारी दोन प्रहरां पावले. जीवनराव याची पत्रे आलीं ती बजिन्नस पहावयास रवाना केली असत पाहून आपल्या मतें निश्चय कैसा

‖ लेखाक ७० पहा

¶ लेखाक ७३ पासून लेखाक १२० पर्यंतचीं सर्व पत्रें शिंदखेडच्या लढाईच्या अगोदरचीं आहेत हीं पत्रें वाई येथील गोविंदराव भानूच्या जवळचीं आहेत हीं पत्रें मूळ बाबूराव फडणिसाच्या दफ्तरात असलीं पाहिजेत कारण बाबूराव फडणीस विश्वासरावाबरोबर शिंदखेडच्या मोहिमेंत होता इतकेंच नव्हे तर मोहिमेचीं सर्व सूत्रे त्याच्या हातीं होतीं

तो सत्वर लेहून पाठवावा आमच्या मत बराच विचार आहे या गुत्यांतून मोकळें व्हावें, म्हणून आज्ञा केली तर जीवनरायानें लिहिलेयाप्रमाणें झालें तर उत्तम आहे पचवीसा लक्षा रुपयाची जाहागीर, दोन स्थळें, चागलीं, कज्जा न होतां, मोगल देऊन सलूख करीत असले तर बरेंच आहे हें साध-ल्यावर पुढें आणखी त्याजपासून घेतलें जाईल दिवसेंदिवस मोगल क्षीण होत जाईल त्याप्रमाणें वरचेवर पुढें आणखीहि साधलें जाईल ऐसें करितां मोगलानें अनुसधान लावून फौज जमा करून बळ धरलें तर आम्हीहि जात आहों स्वामीच्या तेजप्रतेकरून मनोदयानुरूप होऊन येईल जे दिवशीं आम्ही बाहेर निघालों तेंच दिवशीं चारशें पांचशें स्वार नगरास पाठविलें त्यानीं किल्याभावतीं चौक्या बसवून रसद बद केली असे गगातीरासहि पाचशे साशे स्वार पाठविले असत जो कोणी आम्हाजवळ येतो त्यासी घर-चेवर तिफढेच पाठवितों आम्हापाशींहि पाचशे साशे लोक जमा आहेत मागूनहि फौज यऊन जमा होतच आहे हळू हळू मजली ती ती चौ चौ कोसाच्या लोकाकरितां करून गगातीरास जातों, तों लोकहि कुलीं जमा होतील इतक्यांत जीवनराव याजकडीलहि पत्रें येतील त्यात धातुपोषण आहे किंवा निश्चयात्मक करार करून देतील हेंहि कळा येइल शहरींहून आमची बातमीची खबर आली आहे मोगलानें तमाम सरदार, मराठे व फिरगी, यासी पत्रें पाठविलीं आहेत आणि घरचेवर साढणीस्वार जात आहेत कीं सत्वर येणें निजामअल्लीकडे पत्रें वऱ्हाड प्रांतीं गेलीं असेत त्यांनींहि तेथून कुच केलें त्या बा। च्यार पांच हजार फौज आहे शहरांत नवी फौज ठेवितात याप्रमाणें वर्तमान आलें असे कदाचित् मसालतनगानें हे कुलीं जमा व्हावयानिमित्य जीवनरायासी अनुसधान लावून जमा झाल्या-नतर पुन्हा दुसरी गोष्ट सांगितलीच, तर चिंता काय आहे ? स्वामीच्या आशीर्वादें करून सर्व पादाक्रांत होऊन केला मनसबा शेवटास जाईल मोगलाचीं पत्रें सरदारास व निजामअल्लीस व फिरगीयांसी गेलीं आहेत ते

१६६ जीवनराव खासगीवाले

नसता होईल किंवा नाही हे न कळे. आले वर्तमान सेवेसी विनंति लिहिली असे. श्रीमंत राजश्री दादासाहेबहि येतील ह्मणोन आज्ञा केली, तर बहुतच उत्तम असे. साहेब आल्यावर आपल्या हाते सेवा चाकरी होईल त्याचा मजकूर लिहून पाठवेन. त्यावर साहेब असल्यास आम्ही सेवा चाकरी करून दाखवू. ते त्यासीं लिहिले होईल रायगावास जल्द पाठविणे ह्मणोन आज्ञा, तर ता॥ निरंतर कृपा करून सेवेसी पाठवून देतो. सेवेसी श्रुत होय. हे विज्ञप्ति.

पा॥ छ ७ जिल्हेज, मंगळवार, प्रहर रात्र आवशीनी.

---

[३४]   ॥ श्री ॥   ता. ९ नवंबर १७५७.

श्रीमंत राजश्री नानासाहेबांचे सेवेसीः—

विनंती सेवक जनकोजी शिंदे कृतानेक विज्ञप्ती सेवकाचे वर्तमान ता॥ २४ छ जिल्हेज पर्यंत यथास्थित असे विशेष. श्रीमंत राजश्री नानासाहेबांचे आज्ञापत्र सध्यांच्या पिंपळगावच्या मुक्कामी आले होते. त्यात आज्ञा

---

१६७ विश्वासराव त्या वेळीं १५।१६ वर्षांचा असावा विश्वासरावाची निजामावरील ही स्वारी त्याची होय विश्वासराव १७५७ च्या मार्चात निजामाच्या भागाची टेहळणी नळदुर्गाजवळ करीत होता हे लेखांक ८८ त लिहिले आहे त्यावेळीं विश्वासरावाचे वय तेरा चवदा वर्षांचे असावें पूर्वीच्या अठराव्या शतकात मनुष्याच्या पराक्रमाला सुरुवात फार लवकर होत असे असे दिसते भाऊसाहेब राज्यकारभारात बारातेराव्या वर्षी पडले स्वतः नानासाहेब लहान असतानाच बाजीरावाबरोबर किंवा चिमाजीआप्पाबरोबर मोहिमेस जात शिवाजी महाराज तर सातव्या वर्षीच दिग्विजय करू लागले परशरामभाऊ पटवर्धनानें बालवयात मुलुखगिरीचे सुख पहाण्यास आरंभ केला (ऐ ले स न ६). पानिपतच्या लढाईत जनकोजीचें वय काहीं विशीच्या पलीकडे फारसें नव्हतें तो १७५५त मेडत्याच्या लढाईत प्रमुखपणें हजर होता (भा सा व) पानपतच्या लढाईत नानाफडणीस सोळा सतरा वर्षांचा होता रघुनाथराव दादा अति मठ ! त्यानीं गुजराथेवरील पहिली स्वारी आपल्या वयाच्या अठराव्या वर्षी केली रघोजी भोसला बारा वर्षांचा असताना

कीं मोगलाचा व आपला सलूख झाल्याप्रमाणेच आहे, शहानवाजखान यास जाहागीर द्यावयाची रदबदल मात्र राहिली आहे तेहि थोडक्या गोष्टीसाठीं तोडितात असा अर्थ नाहीं गगातीरास जाऊन जीवनरायास बोलावू पाठवणें, म्हणोन आज्ञा होती त्यावरून नेवासें नजीक मुक्काम करून स्वामीची मार्गप्रतीक्षा करीत असो चार पाच रोज मुक्काम मनकुरीं झाले स्वामीच येणें कितीका रोजांनीं होईल तें आज्ञा करावी शहरीहून बातमीचें वर्तमान आलें आहे कीं निजामअल्ली एका दो रोजांनीं शहरास दाखल होणार जानवा निंबाळकर कुच करून गेले हणमतराव निंबाळकर याकडील शाहाजी सुपेकर व फिरगोजी पवार याजबरोबरी फौज देऊन शहरास रवाना केलें दिवसेंदिवस मारी होत आहेत गगा उतरून जावें तरी वकील शब्द ठेवितील कीं सलूख बिघडला न जावें तरी ते बळावत *चालले याच्याविशीं आज्ञा काय ते लिहून पाठवावी त्याप्रमाणें वर्तणूक केली जाईल

आपला मुख्त्या जो कान्होजी भोसले त्याजबरोबर स्वारी शिकारीस जात असे (ना भो घ पृ २९) असले हवे तितके दाखले आणीक कितीतरी देतां येतील सारांश सांगण्याचा मुद्दा काय कीं त्यावेळीं मराठेशाहींत स्त्रीयांचा दरबारांचा व एकंदर संसाराचा अनुभव मनुष्याला फार लवकर येऊन मोठा उत्कर्षहि येई सध्यां बारातेरा वर्षांच्या सुमारास पोरें इंग्रजी अक्षरें शिकण्यास लागतात त्याकाळीं प्रांत काबीज करण्यास व ससार चालविण्यास बारातेरावर्षाच्या उमरीचा पुरुष योग्य समजत असत एकंदर आयुष्यक्रम त्यावेळीं भरीव असून सध्यांच्या सारखा पोकळ नव्हता संसाराची जबाबदारी व जगाचा अनुभव बालवयांतच कळू लागल्यामुळें त्यावेळचे लोक अल्पवयांत मरूनहि प्रस्तुत काळच्या लोकांपेक्षा जास्त दिवस जगत व सहस्रपटीनें जास्त महत्त्वाचीं कामें करीत असेंच कबूल करणें निर्विवाद आहे

१६८ औरंगाबादेहून

* नानासाहेबपेशवे शहानवाजखान व जीवनराव ह्या तिघांनीं सलाबतजंगास घरून केंद्रेत घालण्याची मसलत रचली होती तेव्हां ऐनवेळेच्या अगोदर पाळण्यांच्या सरदारांनीं गगा उतरून दौलताबादेवर चालून जाऊन सब रंग विघडवून टाकूं नये म्हणून मोंगलाचा व आपला सलूख होत आहे, तेव्हां तुम्ही गंगा उतरून येऊं नका असें पत्र पाठवणें पेशव्यांस भाग पडलें

आह्मापाशी फौज सासात हजार जमा झाली आणखीहि वरचेवर येत आहे. सेवेसी श्रुत होय. हे विज्ञापि पै॥ छ २६ जिल्हेज, रविवार प्रहर दिवस, सायकाळ.

---

[७५] श्रीदत्तात्रय. १६ सप्टंबर १७५७.

पै॥ छ १ मोहरम शुक्रवार सध्याकाळ.

श्रीमतसद्गुणस्वभाव राजश्री रावसाहेबाचे सेवेसी:—

आज्ञाधारक जीवनराव केशव साष्टाग नमस्कार विनाति. येथील क्षेम ता॥ छ १ मोहरम शुक्रवार प्रातःकाळ सूर्यउदये यथास्थित असे विशेष. प्रार्थना ऐसीजे:—निजामअल्ली शहरापासून तीसा कोसांवर जाफराबादेस आला. तदनंतर बसालतजंगाचा व निजामअल्लीचा पेच मातबर पाडला. येथून थोरले नवाब सलाबतजग याचे पत्र व बसालतजगाचें पत्र निजामअल्लीस पाठविलें की येकदर पुढे न येणे, वराडांत जाणें भेटीचा मजकूर तरी आह्मी थोडक्या दिवसांत येऊ भेट होईल ऐसे पत्र गेलें. निजामअल्ली येकदर पुढे येणार नाहीत. आले तरी यास मुस्तेद करून लडावीन. निजामअल्ली मारला जाईल. महाराव आले ते भयाकरितां उगेच आहेत व मजलाहि वळखतात. गोड गोष्टी बोलतात. §दौलताबादेचे मोर्चे आज शुक्रवारी संध्याकाळ पावेतों उठवून रविवारी हाकीमम॥अल्लीखा यास घेऊन स्वामीपाशी येतों. गंगेअलीकडे कांही फौज राजश्री शिंदे सुभेदार याची आली ह्मणऊन मोगलास कळलें तरी येक राऊत गगेअलीकडे न यावा. मजला लटकेपणा येईलसें न करावें. मोगलाच्या कराररमदारात तिळभर अंतर नाहीं. मोठी गोष्ट निजामअल्लीस न येणें ह्मणोन पत्रें गेली. आला तरी पारपत्य याजकरीच करवीन.

---

§ शहानवाजखान दौलताबादेच्या किल्यात बसला होता त्याच्या भोंवतीं सलाबतजगाच्या लोकानीं वेढा घालून मोर्चे दिले होते ते सलाबतजगाला उठवावयाला सागावें ह्मणून पेशव्यानीं जीवनरावास हुकूम केला होता

ऐसा मोठा पेच पाडिला वेगळीं वेगळीं चहूकडे राजकारणें राखून ठेविलीं आहेत तरी गंगेअलीकडे स्वार येक येऊ न द्यावा पांचशें स्वार गंगा उतरोन उत्तरतीरीं आले त्यास आज्ञा सादर व्हावी कीं पलीकडे जात सेवक रविवारीं नवाब सलाबतजंगापासून रुसकत जाला चार वस्त्रें व येक हत्ती रोडसा सातारा इनाम या सेवकास दिल्हा फाल छ ३० जिल्हेजीं गरुवारीं नवाब बसालतजंगापासून रुसकत जाला चार वस्त्रें व येक शिरपेच जडावाचा सामान्यसा नवाबांनीं आपल्या हातें पागास्वावर बाधला गंगेअलीकडे येक राऊत येऊ न द्यावा निजामअल्ली मोठे बळे फिरे ऐसें केलें माझ्या करारांत अंतर न पडे ऐसें केलें पाहिजे सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना मोर्चे उठवितेवेळेस दौलताबादेस हा सेवक जाईल शहानवाजखानाची भेट होईल हे विज्ञापना

---

[७६] **श्रीदत्तात्रय** १८ सप्टबर १७५७

पै॥ छ ३ मोहरम सध्याकाळ

अर्जे विज्ञापना ऐसीजे येथील क्षेम ता॥ छ ३ मोहरम रविवार प्रातःकाळ मुकाम शहर सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे विशेष प्रार्थना ऐसीजे दौलताबादेचे मोर्चे काहीं लोक उठोन आले काहीं लोक पावसाकरितां राहिले आहेत, ते आज दोन प्रहर पावतों येतील करारमधार जाले ते प्रमाणच आहेत निजामअल्ली वर कुच येत होते त्याचा व बसालतजंगाचा पेच मातबर मोठे हिकमतीनें पाडिला याअहातीं निजामअल्लीस लिहविल कीं तुह्मी पुढें न येणें लक्षप्रकारें निजामअल्ली फिरून जाईल, स॥ जे भोसल्याचा निजामअल्लीचा पेच मातबर पाडिला येथून यास्तव फिरून जातील कदाचित् रेटून येऊ लागले तरी यास ह्मणजे बसालतजंगास बाहेर काढिलो, लढायीन कदाचित् याचे कुमकेस सरकारची फौज पाहिजेसी जाली तरी विनंति लिहीन याच कामासाठीं येक अगर दोन दिवस लागतील तद-

नंतर हकीमजीस घेऊन हुजूर येतों. माझा गुंता नाहीं. परंतु निजामअली फिरवून वराडांत जाये उपाय आरभला आहे, तो एका दिवसानीं निदानी दोदिवसांनी सिद्धीस जाये ऐसे आहे. यास्तव आजचा उद्याचा दिवस राहिलों. रुसखत तरी याजपासून जालोंच आहें. पूर्वीं विनति लिहिलीच आहे. निजामअलीच्या लष्करांतून आपाजी धोंडाजी यांस पत्रें आली ती व रघुनाथपंत मुनसी, वकील जानोजी भोसले याचा, यास यशवतराव कोनेर याचे पत्र आलें तें व रामचंद्र कोनेर ह्मणजे बाबूराव कोनेर याचें पत्र अप्पाजीपतास आले ते बजिनस सेवेसी पाठविलीं. वाचून सहित हें विनंतीपत्र हुजूर पुण्यास रवाना करावयाविसी आज्ञा करावी. महाराव जानोजी निंबाळकर याचें पत्र श्रीमंत स्वामीस आहे तेहि पुण्यास रवाना करावयास आज्ञा. महाराव जानोजी निंबाळकर यांणीं राजश्री रावफडणीस यास पत्र लिहिलें. तेहि पाठविलें असे. निजामअलीकडील जवाब संध्याकाळ पावेतों नवाब साहेबांस येईल. तदनंतर जे तदबीर होईल ते विनंति केली जाईल. सेवेसी श्रुत होय. हे विज्ञापना.

माझें पत्र परभारें हुजूर पुण्यास जात नाही यास्तव जे लिहिणें स्वामी ल्याहावयास समर्थ. चित्तास आल्यास माझें विनति पत्र बजिनस इरसाल करावें. हे विज्ञापना.

मी येथें सुखें बसलों नाहीं सरकारच्या मातबर कामासाठी राहिलों. याहि उपरि आज्ञाच अशी असली तरी सोमवारीं स्वार होऊन येतों. हकीमजीचे लोक फौज, तईनाती, गारदी, बदी वगैरे बाहर निघाल्यास येक दिवस लागेल. मोगलाई कारभार! अमासुस्त. डेरा मात्र हकीमम॥अलीखाजीचा शहराबाहेर रभापुरियाजवळ दिल्हा असे हे विज्ञापना.

या पत्राव॥ लोकांचीं पत्रें आलीं तीं प॥ असेत.

१ अप्पाजी पतास रामचद्र कोनेर याचें.
१ जानोजी निंबाळकर याचें सरकारात आलें तें
३ किता कागद
———
५

१ रघुनाथपत मुनसी यास येशवंतराव कोनेर याचें
१ बाबूराव फडणीस यास जानोजी निंबाळकर याचें आलें ते
———
२

———

[७७] ॥ श्रीदत्तात्रय ॥ १८ सप्टंबर १७५७

पे॥ छ ३ मोहरम अवशीची सवा प्रहर रात्र

अर्ज विज्ञापना ऐसीजे येथील क्षेम ता॥ छ ३ मोहरम रविवार दोन प्रहर मुक्काम शहर सेवकाचें वतमान यथास्थित असे विशेष प्रार्थना ऐसीजे दौलताबादेचे मोर्चे कुल उठले कुल सरदार सैदअकबरखान, मेटीअल्लीखा व मुरादखा व नसीरजंग वगैरे कुल आपल्या घरास आले याउपरि दौलता बादेंत गल्ला वगैरे जे चित्तास येईल तिकडून आवा न्यावा काणी मुजाहीम नाहीं याउपरि आज अगर उद्या अगर परवां निजामअल्लीचा गुंता उरकून सेवेसी खान अलीशान हकीमम॥अलीखा यास घेऊन येता सर्व फैसला करार जाल्याप्रमाणें अमलात येईल निजामअलीसी यासी पेच मोठे हिक-मतीनें पाडला आतां पस्तावले परंतु मोठें काम हें खावंदास फळावें मी येथें रिकामा बसलों नाहीं सरकार कामावर बसलों हुजूर पत्र पाव-ताच न आलों ह्मणोन रागास न यावें जानोजी भोसले यासी व निजाम अल्लीसी पेच मोठे [1]युक्तिनेरे पाडला श्रुत असावें महाराव जानोजी केवळ निखालस सर्व प्रकारें दौलतखा स्वामीचा आहे आयत गोष्टींत तिळभर पिळपेंच न देखिला नित्य एका दिवसा आड भेट होत असती जिकडे स्वामींची मर्जी तिकडे माहराव जसवंत निंबाळकर, यांत अंतर नाहीं हकीमम॥अलीखास घेऊन येता किल्याचे मोर्चे उठले आता तरी मोगलाच्या कारारमदाराचा इतबार असावे ज्या राजकारणांत पीळपेंच असेल त्या कामांत मी येणार नाहीं मी काहीं मातबर नाहीं, गरीब असे माझे विनतींना इतबार असावा हे विनंति हेंच पत्र हुजूर पुण्यास जावें खोजे रहमतुल्लाखाबहादर व हकीमम॥अलीखा याचा रुका आला तो बजिनस पाठविला, पावेल

---

[1] युक्तीनें

[७८] श्रीभवानीप्रसन्न. २२ सप्टेंबर १७५७.

पे॥ छ ७ मोहरम गुरुवार तृतीय प्रहर.

श्रीमत सद्गुणनिधान साहेबाचे सेवेसीः—

आज्ञाधारक कृष्णाजी त्रिंबक साष्टाग नमस्कार उपरी विनति. आजी गुरुवारी छ ७ मोहरमी येथे काही कवतुक जाले ते विनति करितो काल नवाब सलाबतजग राजश्री जानोजी निबाळकर याचे घरास रंभापुऱ्यास सध्याकाळी येकबयेक विसापचविसा माणसानसी गेले होते मागून वाद्य व सवारीचा सरजाम जाऊन पावला तिकडून येता बसरजाम आले. इतकें काल जाले होते आज प्रातःकाळीच गजराचे वेळेस स्वारी तयार करविली जे बेगमचे मुकऱ्यास जातो त्याजवरून कितेकानी त्याच वेळेस येऊन बसालतजगास सागितलें जे शहानवाजखानाकडे दौलताबादेस रातोरात श्रीमताची फौज येऊन त्यास घेऊन श्रीमतापासी टोक्यास गेले व नवाबानीहि स्वारी तयार करविली नवाबाहि तिकडेच जाणार काल जानोजीसी हेच मसलहत केली होती त्याचे बळे नवाब निघून जाणार ऐसें बसालतजगास सागताच बसालतजग स्वार होऊन नवाबाचे घरास गेले व शहरचे दरवाजे बद करविले ऐसी हुलड येक प्रहर दिवसापरियत जाली शेवटी शाबीत जाले जे सर्व लटके नवाब बेगमचे मुकऱ्यास जाणार तऱ्हा बसालतजग उठोन आपले घरास आले जालें वर्तमान विदित व्हावे ह्मणोन विनति लिहिली असे हे विनति.

फिरंग्याकडील वर्तमान आले जे छ १० जिल्हेजी ईसाकपटणीहून डेरे बाहेर केले होते जे इकडे यावे तदनतर छ १४ माहे मजकुरी तेथून दिढा कोसाचें कुच केलें. पुढे कुचदरकुच इकडे येणार इतकें वर्तमान आलें. विदित होय हे विनति

हें वर्तमान श्रीमतसगुणमूर्ति साहेबास लिहिलें नाही. हेंच विनति-

पत्र पुण्यास रवाना करणें उचित असलें तरी रवाना करणार स्वामी समर्थ असेत हे विनंति

---

[७१] ॥ श्री ॥ २३ सप्टेंबर १७५७

पे॥ छ ८ मोहरम शुक्रवार दोन प्रहर दिवस

श्रीमत राजश्री रावसाहेब स्वामीचे सेवेसी —

विनंति सेवक शामजी गोविंद सा॥ नमस्कार विनंति येथील कुशल ता॥ छ ४ मोहरम मुक्काम उतरार्दपेठ प॥ अवढापूर प्रतीतातीर वर लष्कर नवाब निजामुद्दौला स्वामीचे कृपादृष्टीनें यथास्थित असे यानंतर आज्ञापत्र छ २२ जिल्हेजचें जासुदासमागमें सादर जालें तें मुक्काम मनकुरी कालीं पावलें पत्री आज्ञा कीं नवाब कोठवर आले, कोणे मुद्यावर येतात, ते खातमी वरचेवर लिहित जाणें ऐसीयास अलनपुरीं नवाब असतां नवाब सलाबतजंग व बसालतजंग यांणीं लिहिलें कीं शहानवाजखान बागी होऊन दौलताबाद बळाऊन मसला आहे त्याचें पारपत्य करावें लागतें तर रात्रीचा दिवस करून फौजसमेत येऊन पोहचणें त्यावरून तीन च्यार हजार फौज व तोफखाना समागमें होता तो व इब्राहिमखान गारदी यास हजार स्वार, तीन हजार गारदी व बारा तोफानसी, पच्यायशी हजार रुपये दरमाहा निखालस द्यावे या करारानें, चाकर ठेऊन अलनपुरीहून कुच करून मुलकापासून अललहीसाहा ? थोडाबहुत वसूल घेऊन खर्ची करीत करीत येथवर आले राजश्री जानोजी भोसले सेनासाहेबसुभा यांणीं आपणाकडील कमावीसदारांस लिहिलें कीं नवाब मुलकापासून थोडाबहुत वसूल घेऊन शहरास जातील त्यास तुम्ही जमीदारास ताकीद करून देविणें, अडथळा न करणें त्यावरून कमावीसदारांनीं जमीदारांस रुजू करून

लाख दोन लाखाची वाट करून देविली. राजश्री मुधोजी भोसले याजकडे मलकापूर, आकोट, आमोद वगैरे सोळा महाल सरजामाचे आहेत त्या माहालावरी तफरीक तीस हजार आली. त्याची निशा कमावीसदारापासून करून घेतली प॥. अवडापुर येथील जमीदाराकडे पेशकश व नजर बारा हजार रुपये करार केले. पाचसा मुकाम पर्जन्याकरिता अवडापुरीं मुकाम जाले. याउपर कुच दरकुच शहरास येत आहेत बाळापुरानजीक होते. तेथे श्रीमताची पत्रे आली की उतावळी करून तुह्मी शहरास यावेसें नाही. आलियास तुमचे आमचे स्नेहास अतर पडेल त्यास नवाबानी उत्तर पाठविलें की या दिवसात जावयाचे आपणासहि जरूर नव्हतें. परतु नवाबाची पत्रें वरचेवर येतात की सीताब येणें, त्यावरून खावदाचा हुकूम बजाऊन आणावा जरूर, यास्तव येत असो; परतु आह्मी शहरास पावलियावर श्रीमंताचे स्नेहाची वृद्धि अधिकोत्तर होय तेच करून ह्मणऊन उत्तरे गेली आहेत. विदित होय. लक्ष्मण खंडागळे व रामचद्र जाधवराव यासहि याचीं पत्रें गेली होती. त्यास खडागळे जाफराबादेचे मुकामास येऊन भेटणार. त्याजव॥ हजार स्वार आहेत. रामचद्र जाधवाहि गगेवर आले ह्मणोन वर्तमान आहे. याउपरि होईल ते वृत्त वरचेवर सेवेसी लिहिले जाईल. सेवकापासी जासूद बहुत नाही. दोन तीन जोड्या आहेत त्या वरचेवर पुण्यास रवाना कराव्या लागतात. यास्तव दोन चार जोड्या सेवकाकडे पाठवणार स्वामी खावद आहेत. सेवेसी विदित होय. हे विज्ञप्ति.

———

[८०] ॥ श्रीशंकर ॥ २५ सप्टेंबर १७५७.

पे॥ छ १० मोहरम रविवार सा घटका दिवस प्रातःकाळ.

श्रीमत सद्गुणमूर्ती साहेबाचे सेवेसीः—

आज्ञाधारक कृष्णाजी त्रिंबक सा॥ नमस्कार उपरि विनति. छ २ मोहर-

मर्चे आज्ञापत्र सादर जालें तें छ ९ माहे मजकुरीं पावलें मस्तकीं वंदिलें तुवा पत्र पाठविलें तें पावलें, त्याच उत्तर सरकारची यापूर्वी जोडी आली होती ती येथच राहिली होती, तीजबराबर सविस्तर वर्तमान लिहून पाठविलें असे त्याम॥ वरचेवर वर्तमान लिहीत जाणें नवाबाजवळ नवी फौज किती ? मनसबदार कोण कोण ? किती फौजेनें जमा जाहलें ? निजामअल्ली कोठें आहेत ? त्याजपाशीं गाडदी व तोफखाना काय ? फौज काय ? जानोजी भोसले याची फौज कोण ? किती आहे ? त सर्व लिहिणें भोसल्यांचे वकिलाकडून लेहून करवावयाचा प्रकार पेशजी लिहिला होता त्याचे काय कसें केलें ? तें सर्व लिहिण करणें निजामअल्लीचाहि प्रकार पेशजीच्या लिहिल्याप्रे॥ करावयाचें करणें वरचेवर वर्तमान लिहित जाणें पचवीस लाखाची जागीर सरकारात द्यावी, नगर द्यावें शाहानवाजखानास तीन लाखाची जागीर व दौलताबाद व अतूर दोन्ही किल्ले करार करावे, इतके मजकूर कबूल केले ह्मणोन जीवनराव यांणीं लिहिलें त्यावरून चिरंजीवास व दत्तबास सलुख करावयाविशीं लिहिल आहे सत्वर पचविसाचे परगणे मात्र चागले निवडून घ्यावें, भेटाव, सलुख जाहीर करावा ऐसें लिहिलें आहे परतु फौजा जमा करितात निजामअल्ली येणार इभ्राईमखान जुजाच्या गप्पा मारतात त्यास तुर्त सलुख लाऊन ठेवावा फौजा जमा जालीयावर कजीयास उभें राहावें ऐसा भाव आहे किंवा शुद्ध भाव आहे हा शोध घेऊन लिहून पाठवीत जाणें ह्मणोन आज्ञा ऐशास येथील वर्तमान हुजूर वरचेवर विनाति करीत असतोच सांप्रत येथें फौज नवाबाची मुगली, कदीम व नवी व किरकोळ मनसबदार मिळोन पाच हजार व हणमतराव निंबाळकर दोन हजार व जानोजी निंबाळकर हजार व मुधोजी नाइक निंबाळकर व नागोजी माने व बाजीराव घोरपडे वगैरे किरकोळ मऱ्हाठे पांचशें येकूण साडेआठ हजार फौज येथें आहे वरकड कोणी अधिक आगळी लिहितील तर लिहोत परतु इतकीच फौज आहे निजामअल्लीहि पांचहजार फौज, नवे तीन हजार गाडदी व तोफा गाड्यांच्या

व सरकारच्या यांच्या मिळोन पन्नास. याखेरीज बाण वगैरे सरंजाम चांगला आहे ह्मणून नवाबाचे येथे वर्तमान आले. व शामजी गोविंद टकले याचें पत्र मजला आले. त्यात वर्तमान त्यानी लिहिले आहे. तें पत्र बजिनस हजूर पाठविले आहे. त्यावरून सविस्तर अर्थ ध्यानास येईल. भोसले याची फौज तर त्याजवा। नाही ह्मणून वर्तमान आहे. मी येथून भोसले याचे वकिलाकडून वरचेवर लिहिवीत गेलो. मजला कळला तसा प्रकार येथील भासवीत गेलो. त्याजवरून बाबूराव कानेरे याचे पत्र मजला आलें तें यापूर्वी बजिनस हजूर पाठविलेच आहे पाहून अर्थ ध्यानास आलाच असेल. व र॥ येशवतराव कानेर हे निजामअली समीप होते. त्यासाहि वरचेवर लिहित गेलों. त्याचेंहि उत्तर र॥ रघुनाथपत वकील यासी आलें त्याची नकल घेऊन यापूर्वी जोडी रवाना हजूर जाली त्या पत्रावा।च रवाना करीत होतो. परतु ते नकल चुकून राहून गेली ते सांप्रत पाठविली आहे. त्याजवरून अर्थ कळों येईल. अस्सल पत्र र॥ यशवतराव याचे तीर्थस्वरूप र॥ जीवनराव केशव यांनीं रघुनाथपंतापासून घेतले होते ते त्यांनी हजूर पाठविलें असेल. निजामअलीनें न यावें हा प्रकार केलाच आहे. व अलीकडे नवाबाचीं पत्रे त्यांस पाठविलीं आहेत कीं तुवा सहसा न यावे. त्यास पत्रें प्रावलीं त्या संधींत त्यानें अवडापुराहून कुच करून, धोत्र्यासमीप पेनगगा आहे तेथवर तीन कोस येऊन राहिला. मुकाम आहेत. मोठ्या संशयांत पडला जे भावाकडे जावें तर तेथील प्रकार विशकलीत दिसतो; माघारें परतून जावें तर वराडात कोणी पुसणार नाही; जे भावानें पिटून लाविलें अशा सकटात पडून आहे. परतु लोकांत ह्मणतात जे राजश्री विठल सुंदर दिवाण बालापुरास कांही कर्जवाम मेळवावयास गेला आहे, त्याची मार्गप्रतीक्षा करितात. तो आला ह्मणजे पुढें अवरंगाबादेस जाऊ असें ह्मणोन कालक्रमणा करितो. व नानाप्रकारचे विचार आचार इभ्राइमखान वगैरे करीतच आहेत. त्याचा याचा पेच पडला. परंतु यासहि सशय आहे जे इभ्राइमखान वगैरे सामान त्याजपाशी चांगलें आहे. जरी रेटून

आलाच तरी कलह वाढेल, हेहि खराबीच याजकरितां काल मसालतनं-
गानीं आपला दिवाण जव्हायरमल्ल व पेशकार बिरजनाथ हे दोघेजण त्यास
समजाऊन माघारे वाटे लावावयास पाठविले ते व कांहीं मेवा वगैरेहि पा
ठविला जाहिरी तरी कृत्रिम कांहीं भासत नाहींच स्वामीचाच स्नेह सपा-
दून रहावें ऐसा भाव दिसतो तीर्थस्वरूप रा। जीवनराव यांनीं सर्वप्रकारें
आपली खातरजमा करून घेतली आहे खोजे रहमतुलाखान व हकीम
महमदअल्लीखान हे मध्यस्त यांचें वचन प्रमाण घेतल आहे स्वामींनीं
मजला लिहिला मजकूर तीर्थस्वरूप जीवनराव पासीहि लिहिला होता
त्यांचें पत्र मीं पाहिलें व हेंहि पत्र त्यास दाखविलें व त्याचेच खातरजमे-
वरून भरवसाहि पुरता कृत्रिम कोठ आढळत नाहीं तो आला तरी लढा-
ईस सिद्ध होऊ ऐसें हे म्हणतात इतका अकृत्रिम प्रकार दाखवून जरी
चित्तांत कृत्रिम भाव असला तरी दो चौ दिवसात कळेल जरी निजामअल्ली
येऊच लागला आणि हे लढाईस बाहिर न निघेत तरी परिच्छिन्न कृत्रि
मसें कळेल परंतु कृत्रिम विचार करावयाची हिंमत सहसा होणार नाहीं,
जालीच तरी श्रीकृपेनें यांचें पारपत्य करणें कांहीं कठीण नाहीं परंतु
त्याचें येणें या न येणें याकरिता सरकारचें काम बंद ठेवावें हें सलाह नाहीं
त्याच्या येणें या न येणेंयाचा जसजसा प्रकार घडेल तसा घडो तश्शासा-
रखी फिकीर त्याची श्रीकृपेनें होईल परंतु जो करार व मदार ठहरला
आहे त्याचे महाल वगैरे घ्यावयाजकरितां श्रीमंत साहेबजादे याजपाशीं
मोगलाकडील हकीम महमदअल्लीखानास नेऊन अशाच सधींत वदून वच-
काऊन चित्तानरूप काम माहालाचें करून घ्यावें हेंच सलाह आहे जरी
अशा सधींत मोगलाकडील गृहस्थ नवे आणा बाहिल्या, हवाल्यावर टाकीत,
तरी आपण सावध व्हावें स्वामी ज्यास हातीं धरतील त्यास नमूदांत
आणितील ह सर्वांस कळलें आहे अशा सधींत चित्तानरूप माहाल घाव
याची वेळ आहे जरी निजामअल्लीचा लढा वारल्यावर काम करून घेऊ
म्हटल्यास विलंबावर पडत पधग वीस दिवस गुजरून गेले आणखीहि इतकेच

दिवस गुजरून जातील. इतक्यांत फिरंगी समीप येऊन पावले तरी त्याच्याहि येणेयाचा एखादा बहाना काढितील जे त्याच्या सलाहानें करावे लागले. असे करिता लावण फार पडेल. फिरंगियांनीं इसाकपटणीहून छ १० जिल्हेजी डेरे बाहीर केले होते. छ १४ जिल्हेजी दिढा कोसाचें कुच इकडे यावयाकरितां केलें होतें. त्यास तेथून निघोन पंचवीस दिवस जाले. पाहवें कोठवर आले असतील ? निजामअल्ली चाळीस पंचेचाळीस कोसांवर आणि आपली फौज गंगातीरीं पंधरा कोसावर. ऐसे असतां आपलें काम त्याचे येणेयाचे संशयाकरिता बंद ठेवणें सलाह माझे बुद्धीस तरी येत नाही. इकडे आपलें काम माहाल वगैरे निवडून यावयास शुरू केलिया अधिक निजामअल्लीवर दबाव पडेल की आता काही बाकी राहिली नाही व याचा ग्रहस्त येऊन गुन्ह्यावर आणखी कारभार काय करणार ? माहाला तपसील करून देतीलच ह्मणजे जागा जागा कमावीसदार पाठवावेच. सहजच गुता उरकेल व लोकाचे तर्कवितर्क दूर होतील. नाहीतर संशय दूर होत नाहीत. मी आपल्या बुद्धीनें लिहिलें असे. वरकड करणार जे समयोचित असेल तेच करीत असतील. परंतु फिरंगी समीप येऊन पावले तरी हैदर-जंगास स्वामी पुरते जाणतात जे कसे काव्यादाव्याचा मनुष्य आहे दिसता प्रकार सविस्तर विनंति लिहिली. पुढे समयोचित सलाह असेल तें करणार स्वामी समर्थ असेत. हे विनंति. रवाना छ ९ माहे मोहरम.

---

[८१] श्रीदत्तात्रय. २५ सप्टबर १७५७.

पे॥ छ १० मोहरम रविवार साधटका दिवस प्रातःकाळचा.

अर्जे विज्ञापना ऐसीजे येथील क्षेम ता॥ छ ९ मोहरम मदवार तीन चार घटिका रात्र मुकाम शहर सेवकाचे वर्तमान यथास्थित असे. विशेष

प्रार्थना ऐसीजे आज्ञापत्र सादर जालें तेथें आज्ञा कीं शुक्रवारीं कुच करावें तों नवा दिवस शनवारीं वर्ज वार रविवारीं कुच करून पेढापुरावर मुक्काम फर्मावणार शहरच्या पूर्वेस जावयाचा निश्चय असता सामत त्या लिहिलें जे बाणशेंद्रेया रोखें जावें ऐसी नवाबाची मर्जी वास्तव बाणशेंद्रे हिकडेच मुक्कामात करू ह्मणोन विस्तारें आज्ञा ऐसीयास नवाबाची मर्जी तो पूर्वेस शहरच्या डोंगर आगें यावें यांत निजामअल्लीवर दबाव व चारा आहे व हकीमजीस जवळच घेऊन येतों कामें सत्वर उरकावीं तद नतर आणखी कामास मुतवजे व्हावें आज्ञापत्र ऐसें आलें जे श्रीमत प्रताप वरिष्ठाभिधान राजश्री पतप्रधान साहेबाची आज्ञा जे कासारबारीकडे जावयाची व खानदेश जुनें काम व गुजरात मोठें काम, हीकडे दबाव ऐसीयास कासारबारी फार दूर, बाणशेंद्रें जवळ परतु उगेच तिकडे जाणें उचित नाहीं रोख दाखवावा कीं शहरच्या पूर्वेस मुक्कामास जावयासि कुच फर्माविलें व दोन कुचे, येक अवल कुच, पेढापूर, दुसरें पुढें तीन चार कोस तदनतर नवाब वसालतजगाकरीं स्वामीस लिहीवीन कीं बाणशेंद्रें या डोंगराआगें मुक्कामात करावे हकीमजीसहि पाठवितों तुर्त शहरच्या पूर्वेस न जावें तदनतर बाणशेंद्रेया रोखें मुतवजे व्हावें ऐसी विनति लिहिली सामत आज्ञापत्र सादर जालें त्यात आज्ञा साफ कीं बाणशेंद्रें इकडेच जातों, ऐसे जाहेर साफ नसाव चिता नाहेर ऐसें नसावें खानदेश वगैरे मनसुब्यामुळें बाणशेंद्रेया रोख मुतवजे व्हावयाच असो परतु जाहेर हेंच असाव कीं शहरच्या पूर्वेस चारा आहे तेथेंच मुक्कामात करावी याच गोष्टीच्या पोटांत निजामअल्लीवर दबाव तो पुढ एकदर येऊ पावणार नाहीं दुसरे फौज स्वामीच॥ किती हें कळावें, तैशासारिखी विनति, जेथें मुक्कामात करणें उचित तेथें करावे, असी केली जाईल निजामअल्लीस स्वामी गगा उतरल्यावर खबर कळेल, तो काय मनसुबा करितो हेंहि कळेल खुलासा रविवारीं कुच करून पेढापुरावर यावें तोंवर आणखी नवाबाच्या व सरकारच्या कार्यास उचित ऐसीच विनति करीन सांमत आपाजी धोंडाजी याचे

विद्यमानें निजामअल्लीचें राजकारण आलें कीं श्रीमंत माझी दस्तगीरी करतील तर चित्तानरूप सलूख करीन. फिरंग्यास एकदर येऊ देणार नाहीं. भोसले यासी जैसें सागाल तैसें करीन. त्याजला उत्तर दिल्हें जे हा मजकूर हुजूर लिहितों; हुजूरून पुण्याचा जाब यावयास दाहा दिवस लागतील; तोंवर तुह्मी पुढे येऊ नये; याल तर सरकारची फौज धाऊन येऊन गळा पडेल; काम तुमचे सर्व नासेल; यास्तव जवाब येईल तोंवर उगेंच राहाणें. राहातील. दरमियानच्या दिवसात हकीमजीस घेऊन येतों. गुता उरकून घेऊ. निजामअल्लीनें पन्नासाच्या जागीरी दिधल्या तर कार्याच्या नाहींत बदमामली असे. परतु फिरग्यास एकंदर येऊं देणार नाही, स॥ इभराइमखा गारदी फिरग्याचा दुषमन त्याजब॥ आहे. बसालतजग प्रामाणिक यासच स्थापावें आणि सरकारचें काम करावें. हणमंतराव निबाळकर व महाराव जानोजी या सेवकानें आपले सूत्री लाऊन घेतलें. जाले राजकारण यांत पीळपेच नाहीं. निजामअल्ली न यावा इतकाच मात्र तरतूद. व जें राजकारण आलें तें खावदास ल्याहावे कदाचित् निजामअल्ली भावास जाहेर सलूख दाखऊन आला आणि दगा केला तर हेहि सूत्र असावें, यास्तव लाऊन ठेविलें असे. शहानवाजखानाकडे पैगाम केला आहे. त्याणें माझे मुदे माफीक काम केले तरी बरेंच आहे. लक्षप्रकारें करावेसें आहे कदाचित् उचित रीतीनें पैका कबूल न केला तरी किल्ला नवाबास घ्यावयाची परवानगी द्यावी. आणखी जागीर नवाबाकरी सरकारात देवितों हाहि मजकूर उगाच लिहिला असे. खातरेंत असावे. नवाबसाहेब थोरले नवाब सलाबतजग याणीं एकाती हकीमजीचें विद्यमानें दोन मसविदे, येक बसालतजंगास पत्र, ऐसे हुजूरचे पुण्याहून आणवावे व त्याच पत्रात जवाब श्रीमंत स्वामीस बसालतजगानी ल्याहावा ह्मणोन मसविदा आहे तोहि घालावा. तरी हे विनतिपत्रासाहित मसविदे दोन्ही पारसी बजिनस हुजूर पाठवावे. त्याप्रमाणें पत्रें तेथील आणवावी. निजामअल्लीचे तर्फेनें दोघे भले माणूस मुसलमान नवाबापासीं जबाबसालास र॥ जाले. उदईक येतील. येथूनहि

दोघे रुखसत जाले तेहि उदइक जातील हकीमजीस व या सेवकास हुजूर यावयास विलंब नाहीं परतु निजामअल्लीचें निस्तुफ जालें पाहिजे नवाब सलाबतजगानीं लेहून बसालतजगास पत्रें आणविलीं ऐसें नसावें श्रीमतासच थोरले नवाबाचें फार अगत्य यास्तव लिहिलें ऐसें असावें सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

---

[८२] श्रीदत्तात्रय. २६ सप्टंबर १७५७

पे॥ छ ११ मोहरम सोमवार प्रात काळ सूर्योदय

अर्ज विज्ञापना ऐसीजे येथील क्षेम ता॥ छ १० मोहरम रविवार दीड प्रहर रात्र मुकाम शहर सेवकाच वर्तमान यथास्थित असे विशेष प्राथना ऐसीजे आज्ञापत्र सादर जालें तेथें आज्ञा कीं खासा स्वारी गगातीरप्रातें येऊन बारा दिवस जाले जीवनराव येऊन कामकाज विल्हे लावीत नाहींत तेव्हां काय प्रकार आहे हें कांहीं कळत नाहीं हे सुधे नाहीं ह्मणोन लोक चर्चा करितात पाहाता बारा दिवस यऊन जाले तुमचें येण होत नाहीं, तेव्हां सशयास जागा होते, यास्तव तुह्मी उदईक येथें येऊन सर्व कामें विल्हेस लावणें अत पर निजामअल्लीच्या येण्या न येणियाची वाट न पाहाणें तुह्मीं पेच पाडून ठेविलाच आहे तुह्मा बधु यास तेथें ठेऊन हकीमम॥अल्लीखास घेऊन हुजूर येण तुझ्या येण्यान सलुख खराखुरा जाला हा लौकिक होऊन, कामें विल्हेस लागून, दुसरेकडे मुतवजे होणें कामें मजूर आहेत ह्मणोन विस्तारें आज्ञा ऐसीयास येथें चिरंजीव अवधूतराव केशव यास ठेऊन सेवक व हकीमम॥अल्लीखा सोमवारीं छ ११ मोहरमीं येथून स्वार होतों दोहीं दिवसानीं पायावर डोकीं ठेऊन गी आपल्यास सनाथ करून घेता जाली मामिलियेत यात ढीलपेच नाहीं

कदाचित् बसालतजंग मेला अगर कोण्ही दगा करून धरला तरी राजकारणास आठचार दिवस विलंब लागेल. वरकड गुता नाही. निजामअलीत यात पेच पाडलाच आहे सर्व मतलब सख्ताहि करून घेतले माहाल नेमावे आणि परवाने करावे अहद पैमान व्हावे ते सर्व स्वामीपासीं आल्यावर अर्ज करितों यापूर्वी दोन तीन आज्ञापत्रे सादर जाली त्यात खुलासा जे बाणशेंदरे प्रांत कनड व कासारबारी या डोंगरात चारा आहे व पाणी उत्तम मनसुबे फार पोटांत याच गोष्टीचा आहे ते त्याजवरून नवाबसाहेबास या सेवकानें सांगितलें कीं निजामअली जाफराबादेपलीकडे त्याच डोंगरांत दाभाडी वगैरे येथें चारा आहे. श्रीमंत सद्गुणस्वभाव राजश्री रावसाहेबाकडेच मुतवर्जे होणार व मुक़ामातहि करणार, यास्तव नवाबसाहेबी बहुत स्नेहानें लिहिलें कीं इकडे न जावें. बाणशेंदरेयाचे रोखें जावे तेथें मुकामात करावें. हकीममा॥अलीखा व जीवनराव यास सोमवारी र॥ करितों ह्मणोन नवाबानीं लिहिलें आहे तो खलिता बजिनस पाठविला पावेल जवाब उत्तम गोड पाठवावा. बाणशेंदरेकडेच जातो ह्मणोन ल्याहावे. उदईक सोमवारी हकीमजी डेरे दाखल होतील. मंगळवारी दोनप्रहरा येथून चालतील बुधवारीं सेवेसी येतो मजला विलंब नाही परंतु मोगलाई कारभार सुस्त फार असे. खुलासा हकीमजीस घेऊन सेवेसी पोहचलोच यांत संशय नाही बाणशेंदरें प्रांत कनड येथें मुकामात करावे शहरापासून चवदा कोसावर असावे. दौलताबादेपासून आठ नव कोस पलीकडे असावें डोंगरचारा आहे तेथे जावयास मार्गी लहान लहान कुच चव चव कोसाचे करावे. इतकियांत निजामअलीची खबर कळेल. नवाबहि बाहेर निघतील. दो ती दिवसानी जसवंताच्या तलावावर राहतील. रूख निजामअलीकडील तरी बसालतजंग जीवंत आहे तरी याच्या बोलल्या गोष्टींत तिळभर अंतर नाही सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना.

---

[८३] श्रीदत्तात्रय २९ सप्टेंबर १७५७

पे॥ छ ११ मोहरम सोमवार दीड प्रहर दिवस सायकालचा

अर्ज विज्ञापना ऐसीजे येथील क्षेम ता॥ छ ११ मोहरम सोमवार चार घटका दिवस प्रथम मुकाम शहर सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे विशेष प्रार्थना ऐशीजे आज्ञापत्र छ १० रविवार चार घटका रात्रचें पाठविलें तें येच समयीं पावलें सत्वर हुजूर हकीमम॥अल्लीखा यास घेऊन येणें तुम्हा येण्यास फार गुणक ? जातात म्हणोन विस्तारें आज्ञा ऐसीयास आज हकीमजीस बाहेर डेन्यादाखल करवितों उदईक सहित खानमा॥रानिले सेवेसी येतों निजामअल्ली जाफराबादेच्या पलीकडे साता कोसावर आहे त्याचे भले माणुस दोघे येथें आले जबाबसाल तेहि भले माणुस सहीत याचे सुर्फीबेगखा व जवाहरमल व श्रीजनाथ हे तिघेजण जातात नवाब बाहेर निघतात जसवताच्या तलावावर शहरच्या पूर्वेस राहतील श्रीमत प्रतापवरिष्ठाभिधान राजश्री पतप्रधानसाहेबाचें आज्ञापत्र या सेवकास सादर जालें तेंहि पावलें शहानवाजखानाकडे भला माणूस पाठविला जबाबसाल ठीक करितों परवाने जागीरीचे शहानवाजखानाचे तयार होतील ते स्वामीपाशीं येतील परभारे येक काडीचें काम त्याजला ईतला दिल्हें नाहीं व पुढें ईतला देणार नाहीं नजराहि माकुल माझे मुदे माफीक ठीक करितो परवाने जागीर स्वामीपासी परगणे नेमस्त होतील परवानेहि आम्हीच आपल्यापाशीं म्हणजे सरकारात ठेऊन घेऊ निजामअल्लीकडील राजकारणें लाऊन ठेविलींच आहेत राजश्री आपाजी धोंडाजी यास जाहेर उमेत्र व॥ घेतलें बातन निजामअल्लीचें राजकारण लाविलें पास्तव आपाजीपतास व॥ घेऊन येतों जाल्या कराराप्रमाणें हकीमजीस घेऊन येतों आज सोमवारीं मुकाम पेढापुरावरच जाला उत्तम उदइक मुकामाविसी आज्ञापत्र सादर करावें येथून विनतिपत्र अर्ज होईल त्याप्रमाणें करावयास स्वामी समर्थ नवाब बसालतजग जीवत आहे तर जाल राजकारण कारभार तिळभर यांत तफावत नाहीं

निजामअली याजला कुराण देऊन येईल आणि दगा करील तरी न कळे. जाले तरी नफा आणखी होईल. खुलासा हकीमजीस घेऊन सेवेसी पोहचलो जाणावें. सर्व मजकूर रूबरू अर्ज करीन. सेवेसी श्रुत होय. हे विज्ञापना

———

[८४] ॥ श्री ॥ २६ सप्टेंबर १७५७.

पे॥ छ ११ मोहरम सोमवार अवशीची चार घटका रात्र.

श्रीमंत राजश्री विश्वासराव स्वामीचे सेवेसीः —

विनंति सेवक कृष्णाजी रघुनाथ सा॥ नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल ता॥ आधिक शुद्ध १३ म॥ शहर जाणून स्वामींनीं निजानंदलेखन आज्ञा करीत असिलें पाहिजे. विशेष. येथील वर्तमान तो राजश्री जीवनराव व हकीम महमदअलीखा आज सेवेसी येणार. निजामअलीचे वर्तमान तो जाफराबादेहून कुच करून काल गिर्नानदीवर आले तेथून कुच करून दाभाडी अलीकडे येणार. येका दो दिवसांत शहरास दाखल होतील. निजामअलीच्या तर्फेनें येक भला मनुष्य येथें सलाबतजंगाजवळ आला होता. कितीकश्या स्वच्छतेच्या गोष्टी सांगितल्या. त्याजवरून यांनी जवाहिरमल मुनसी त्यासमागमें देऊन आज रवाना केलें. निजामअलीचा मतलब की येथें येऊन यासी भेटावें व चार दिवस राहावें. मग आपल्या तालुकियास जावें. निजामअलीसमागमे चार हजार पांच हजार पावेतों स्वार आहेत. लक्ष्मणराव खंडागळे व गिरनोजी आटोळे हे दोघे मराठे समागमें आहेत ईभराईमखा गाडदी त्यासमागमे आहे. त्याजपाशीं दोन अडीच हजार गाडदी व पंचवीस जर्ब तोफा त्यासमागमें आहेत व सरकारच्या दाहा तोफा इतका सरंजाम त्यासमागमें आहे. कळावे. बहुत काय लिहिणें. कृपालोभ असो दीजे. हे विनति.

———

[८५] पे॥ छ ११ मोहरम ॥ श्री ॥ २६ सप्टबर १७५७

राजश्री बाबूरावजी दाम मोहबतहु येत नाद दोस्ता

मावज दुवा आ की जे काहीं तुह्मी रायजगनाथ यासी बोललेत सविस्तर त्याचे लिहिल्यावरून विदित जाहल त्यासी जो काहीं करार श्रीमत रावसाहेब फरमफर्मा रावपतप्रधान याचे समक्ष तुमचे विद्यमानें भवानीशकराहीं केला असेल तो आह्मांस प्रमाण असे व तुह्मास ठाऊक आहे व पत मा।रेचा जाबसाल तुमचेच विद्यमानें असे आता पुन्हा उत्तर प्रतिउत्तर उचित नाहीं भवानीशकराहीं लिहिलें होतें कीं रावसाहेब मेहरबान रा। विश्वासराव व तुह्मी त्या प्रातीं येतात आपले मतलब मजूर करायास राजे जगनाथास पाठवणें कीं शहर जवळ असे, वकीलास ताकीद करतील श्रीमतजी पासून आज्ञा रायमनकुरची पाठवायाची घेतली असे त्यास तुमचे लिहिल्यावरून त्यास पाठविल असे कीं रा॥ विश्वासरावजी सेवेसी व तुह्मापाशीं हजर असेत आणखी उत्तर प्रतिउत्तर त्याशीं नाहीं जें काहीं भवानीशकराहीं करार केला आहे तो प्रमाण असे तुह्मी प्रारभापासून सर्व गोष्टींस जाणत असा आता लिहिणें प्रयोजन नाहीं जें काहीं सर्व स्नेहाचें असे तें करणें कामाचे मुख्य तुह्मीच असा ज्यादा काय लिहिणें हे कितावत

---

[८६] ॥ श्री ॥ ~~२२~~ २६ सप्टबर १७५७

पे॥ छ ११ मोहरम प्रहर दिवस चढता सोमवार

श्रीमत् राजश्री रावसाहेब स्वामीचे सेवेसी —

आज्ञाधारक गणेश समाजी सा॥ नमस्कार विज्ञापना ता॥ छ ८ मोहरम पावेतों सेवकाचें व प्र॥ मा॥रचें वर्तमान यथास्थित असे स्वामीनें आज्ञापत्र पाठविलें तर्थे आज्ञा जे आटोळे वगैरे पथक ताकीद करून पाठवणें त्यावरून त्याचे घरोघर जासूद दलायेत पा॥ आहेत परतु अद्यापि कोणी एक राऊत आला नाहीं येक हणमतराउ आटोळे मात्र हाजीर आहेत घर-

कड कोणी येक आला नाही सेवकानें मागती श्रीमतास आर्जदास्त लिहिली की गडबड फार आहे. काही जमाव आणिखी देविला पाहिजे. त्यावरून कल आटोळ व गाढवे यास पत्रे आली की जालनापुरी गडबड आहे तों तेथे तेनात राहणे. ऐसी पत्रे आली, परंतु कोणी येक आला नाही. घरोब्बर माणसें तों बैसली आहेत. आलियावर लिहून पाठवूं वरकड निजामअल्ली-कडील वर्तमान वरच्यावर लिहिणे ऐसी आज्ञा त्यास वराड प्रांत परगणे-परगणेयांतील साहुकार व जमीदार याजपासून जबरदस्तीने पैका काहीं हातीं लागला तो घेत आले बाळापुरी कोणी तुळसाजीपंत आहे, त्याणे काही मामलतीवर कर्ज दिल्हे. ऐसे मिळोन पांच सा लाख रुपये पावेतो बाळा-पुरी जमा कांही जाले. काही येणे ते घेऊन आपण घाट चढावे तों आपली खासी स्वारी गंगातीरी आली. मग घाट चढणे कठीण होईल या दहशतीनें विठोजीपंत दिवाण मागें पैक्यासाठी ठेऊन आपण घाट चढले, ते अंबडा-पुरावर आठ मुक्काम केले. तेथून अलीकडे पांच कोस उत्तरापेंपेठ अंबडा-पुरची आहे तेथें येऊन चार दिवस जाले. शेत कापून चारितात व घरें कुल अंबडापुर परगणेयाची जाली पाऊस दीड मास या प्रांतें नाही. त्यामुळे काडी गवताची नाही व खरीफ वाळते गेले. ते जागीर त्या परग-णेयाचे असोन लुटितात शहरास तांबडतोब यावें त्यास पुण्याहून पत्रामागें पत्रे श्रीमंताची येतात की तुह्मी शहरास हरगीज न येणें. हा येक सबब. दुसरे निजामअल्ली बराखुद मीच नवाब ऐसें जाणोन वराड प्रांतें व वरघाटें जागिरा लोकांच्या दूर करून नव्यास देऊं लागले. ईभरायमखान गाडादियासी जाफराबाद किल्ला कबिले ठेवावयासी द्यावयाची तजवीज जागीर सुद्धां परगणा द्यावा हें नवाब सलाबतजंगानें ऐकिले. त्यावरून निजा-मअल्लीस लिहिले कीं तुह्मास वराड प्रांत दिल्हा आहे तेथील कारभार करणें. वावगी वर्तणूक न करणे. त्यावरून चित्तात संकोचित होतें. मध्यें शहान-वाजखानाचा सलूख जाला ऐसें बसालतजंगानें लिहिलें होतें त्याजवरून थांबले राहिले व तलबगाडदी फिरंगी यांची तलब चढली ते दोन लाख

रुपये मागतात हाहि बखेडा आहे दिवाण विठोजीपंत बाळापुराहून अद्यापि आले नाहीं त्याची मार्गप्रतीक्षा करितात फौज स्वार मोगल सात आठ हजार आहेत व छ ५ मोहरमी जानराव आटोळा पहिलेपासून भोसलेयाचा चाकर आहे तो चारशें रावतानसी दाखल जाला व त्याच दिवसीं त्याकडील फिरकोळ पथकें निजामअल्लीपाशीं सात आठेकशें राऊत आले याच घाटेंनें खडागळा जमा होत होत हजारेक रावतानशीं जाऊन दाखल जाला याउपरी मागती शहरास येणार ही बातमी दाट आहे बातमीवर माणसें पाठविलीं आहेत जैसें वर्तमान येत जाइल तैसें लिहून पाठवीत जाईन चरण पहावयाचा बेत सेवकाचा फार आहे परतु निजामअल्ली शहरास जाई तोंवर गडबड फार आहे यासाठीं आजपावेतों मार्ग पाहिला सुबत्ता पाहून येईन निजामअल्ली या प्रा।याची, सात परगणे मोगलाईचे जागिरीचे जुजबी वस्ती राहिली आहे, तेथें खंडणिया घेतात ऐसें वर्तमान आहे सेवेसी श्रुत होय शहरीचें वर्तमान सलाबतजंग काहीं विदहीसे जाले आहेत बसालतजंग कारभार करितात ते बाहेर निघून जाऊ पाहतात त्याची रखवाली बसालतजंग करितात ऐसें वर्तमान ऐकिलें लिहिलें आहे बहुत काय लिहू हे विज्ञापना

---

[८७] ॥ श्री ॥ २७ सप्टेंबर १७५७

पै॥ छ १२ मोहरम मगळवार दोन घटका रात्र आवशीची

अर्ज विज्ञापना ऐसीजे येथील क्षेम ता। छ १२ मोहरम मगळवार मुकाम शहर सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे विशेष प्रार्थना ऐसीजे आज्ञापत्र सादर जालें त्यात आज्ञा तुम्ही लिहिता कांहींच आणि सामत शामजी गोविंद व गणेश सभाजी यांणीं लिहिलें काहीं वेगळ निजामअल्ली येतो काय मसलत आहे ? साफ लिहिणें ऐसियास निजामअल्ली क्रियेप्रमाण भेटीसाठीं मात्र येतो मधून फिरोन गेल्यानें वराडांतील अमल उठेल

यास्तव भेट घेऊन मागती जाईन ऐसे कुराण पाठविलें. परतु चित्तांत निजामअल्लीच्या खोटाई आहे तर हेहि सिद्ध आहेत. लढाई मातबर होईल. निजामअल्लीस मारून घेतील. निजामअल्ली येथे येऊन उभयतां बधू येक होऊन स्वामीपाशीं फिरोन गोष्टी सागतील. ऐसे जालें तरी ज्या हातें पत्रे सेवकाने लिहिली तो हात आपल्या हाते तोडून टाकीन व मी आपली जिव्हाहि छेदून टाकीन. उभयता भावाचा पेच पाडलाच आहे. सर्व जो मजकूर पूर्वीं लिहिला त्यात येक तिळभर अतर पडलें तर हात तोडून टाकीन. असो. फार काय विनति ? हुजूर यावयास आज निघालों हकीमजीहि बारा घटकानतर बाहेर सातान्यापासी डेरे दाखल जाले. येथें प्रकाराप्रकारचे पेच पाडले. निजामअल्ली सुद्धां गरीबीने यास भेटोन गेला तर उत्तम. न गेला तरी लडाई होईल. नवाब सलाबतजग व बसालतजग आज बाहेर निघाले. सिद्ध जाले. स्वामींहि जवळच आहे. जे जेळेस नवाब सलाबतजग ईशारा करतील तेव्हां कुमक करावी लागेल. सर्व अर्थ उदईक रूबरू अर्ज करीन. हकीममाअलीखा याणी पत्र लिहिले ते अक्षरशा वाचून पाहावें व वाजदअल्लीखा दिवाण निजामअल्लीचा फार मुसाहेब, तेथे सर्व अधिकारी, मातबर विश्वासूक. वाजदअल्लीखा याणीं सेवकास पत्र लिहिले ते बजिनस हुजूर पाठविलें. पाहावे. सर्व पत्र हुजूर पुण्यास रवाना करावयास स्वामी समर्थ. सेवेसी श्रुत होय. हे विनति.

---

[८८] ॥ श्री ॥ २७ सप्टबर १७५७.

पे॥ छ १२ मोहरम मगळवार सध्याकाळ.

श्रीमंतराजश्री पतप्रधान स्वामीचे सेवेसीः—

विनति सेवक शामजी गोविद सा॥ नमस्कार विनंति ऐसीजे. येथील कुशल त॥ छ ११ मोहरम दरलष्कर नवाब निजामुदौला सांगवी प॥ जाफराबाद येथून कुच होता स्वामीचे कृपादृष्टीकरून यथास्थित असे. यानतर

येथील वर्तमान सविस्तर अवढापुरीहून कुच जालियावर सेवेसी लिहिलें आहे प्रणीतातीरीं सा मुकाम करून शहरास पत्रें पा। होतीं व येक ग्रहस्थहि बसालतजग याकडे पाठविला आहे शहरचीं उत्तरें आलीं रा। लक्षुमणराव खडागळे पाच सातशें स्वारानसीं त्याच मुकामीं येऊन मुलाजमत केली धुसरे रोजीं कुच करून आठ कोस वरुड पा। मा।र येथें मु।।स आले उतरते डेरा आपण दरबारास गेलों तों नवाब जनान्यांत होते सैद वाजद-अल्लीखा भेटले यासी मजकूर केला कीं श्रीमताकडील फौजा शहराचेच नजीक येऊन पोहचल्या नवाब जलदी करून शहरास जातात यामुळें नाहक उपाधीस कारण त्यास ह्मणा लागले कीं नवाब सलाबतजग बसालत-तजग याचा दारमदार होणार तो जाहला शहानवाजखान याचाहि फाजिया फैसल होऊन किल्यास नबाबाकडील माहासरा होता तो उठला श्रीमताकडील लोकांनीं किलेयावर अनुक्राहि चढविला आता कांहीं खलष राहिला आहे एसें नाहीं आह्मी येथवर आलों त्यास याउपर खाव-दापावेतों येकवेळ खमखा जाऊन परतोन येऊन खावदापासीं आपला आहवाल जाहीर करणें व श्रीमताचे कृपेची वरकी करून घेण या दो फायास्तव नवाब जातात छ मजकरीं दामाडी परगण्यांत येथून बारा कोसां-वर मु।।स जाणार तेथून फडसागवी, तथून शहरास दाखल व्हावयाचा निश्चय जाहला असे विदित होय हे विज्ञप्ति

---

[८९] ॥ श्री ॥ २७ सप्टबर १७५७

पे॥ छ १२ मोहरम मगळवार मध्यानरात्र

उपरि निजामअल्ली आज दोन गावावर आले शहरीहून आठी कोसां-वर छ १४ मोहरमीं शहरांत दाखल होणार मसालतजग आजर सला-बतजगास घेऊन बाहीर फाळेचुन्यावर येऊन डेरे दाखल जाहले फौजाहि

बाहेर निघते. यांचा व निजामअलीचा संकेत आहे की तुह्मी आलेत ह्मणजे येथून कुच करावे त्याजपाशी अद्याप फौज मिळाली नाही सावध नाहींत तो आपण जाऊन गाठ घालावी. उभयता मिळोन फौज पधरा हजार शिवाय गाडदी तोफखाना आहे. ऐशीयास तुह्मी बहुत सावध असणे याचा पक्का विचार जाला आहे. सूचनार्थ लिहिलें असे. परिच्छिन्न दग्याचा विचार आहे. कळलें पाहिजे तुह्मास भरोसा देत असतील त्यावर न राहाणे सावध असणे. आह्मास आढळात गोष्ट आली ते लिहिली असे आह्मी लिहिलें असे कोण्हास कळो न देणे

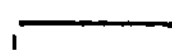
---

[९०] ॥ श्री ॥ २७ सप्टेंबर १७५७.

पे॥ छ १२ मोहरम, मगळवार प्रातःकाळ, सूर्योदयसमयीं.

अर्ज विज्ञापना ऐसीजे. येथील क्षे॥ ता॥ छ ११ मोहरम सोमवार अडीच प्रहर रात्र मुकाम शहर सेवकाचें वर्तमान यथास्थित असे विशेष. दोन आज्ञापत्रें—येक जाणारडाक, दुसरे चार शुतर स्वार—सादर जाहाली तें आजच दिढा प्रहरा रात्रीस पावली आज्ञा की दोनसें रोखें गेलियास निजामअलीचा रोख सुटतो व मागें पडते, यास्तव कसनेरच्या डोगराकडे गेलिया उत्तम, ह्मणोन विस्तारे आज्ञा. ऐसियास कसनेरचा डोगर उत्तम असे. दोन कुचें करून कसनेरच्या डोंगराकडे मुतवजे यावें. चारा डोंगरास फार आहे. जिरायताविशी ताकीद जाहाली पाहिजे. उदईक छ १२ मोहरमी मगळवारीं हकीममहमदअल्लीखान यास घेऊन सेवेसी येतों. आज आतांच हकीममहमदअल्लीखानास नवाब बसालतजग यापासून रुखसत करून घरास आणिलें. उदईक मगळवारी बारा घटकानंतर भद्रा सरल्यावर सेवक साहितखानमा॥रनिले येथून स्वार होतो. आता विलब नाही. निजामअलीहि चालला. येतों. परतु कांही चिता नाही. यासी कुरान वगैरे अहद पैमान करून येतों. एक दोन दिवस राहून मागती फिरोन

जाईल असा करार करितों व हे म्हणजे बसालतजग मुस्तेदहि आहेत व उदईक मगळवारीं विसा घटकानतर बाहेर डेरेदाखल होतील स्वामींनीं मगळवारीं कुच करून कसनेरच्या रोखें पुढ पूर्वेस यावें म्हणने बसालतजगास आसरा व निजामअल्लीवर दबाव हकीमजीस घेऊन सेवेस येतों जवळ सर्व कामें उगवून घ्यावीं सेवकास यावयास विलब लागल्याबद्दल वसवासहि फार जाले परतु मी कांहीं रिकामा सुस्त-वस्त नसून राहिलों नाहीं सरकार कामास्तव राहिलों मी खबर कैसी लिहितों यांत काहीं सशय यास्तव महाराव जानोजी जसवत निंबाळकर व माधवराव मोरेश्वर याजकडे खासे खिजमतगार पत्रें सहित वेगळी खबर काय असेल ती कळवून सादर जाहाली ते लिहितील सेवक उदईक येथून हकीमजीस घेऊन स्वार होतों सर्व मजकूर रुबरुच अर्ज करीन महाराव जानोजी जसवत फार निखालस व सरकारचे मर्जीप्रमाणें वर्ततात यात सशय नाहीं व मजसीहि मैत्रिकी या दिवसात फार जाहाली व जसवतरावहि सरकारचे मर्जीप्रमाणें आहेत येथें चिरजीव अवधुतराव यास ठेविलें खोजे-रहिमवुलाखा बहादूर व नवाबसाहेब व नबाब बसालतजग यांसीं मुकाबला घालून ठेविला याउपरि पत्र सादर होईल तरी चिरजीव अवधुतराव केशव याचे नावें जाहालें पाहिजे सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

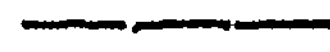

[९१] छ १२ मोहरम ॥ श्री ॥ २७ सपटबर १७५७

राजश्री विश्वासरावजी गोसावी यांसि

छ श्रीमतसकलउत्तमगुणालकरणअखडितलक्ष्मीअलकृतचारुस्वभाव व स्ने॥ महाराव जसवत निंबाळकर दडवत विनति उपरि येथील क्षेम त॥ छ १२ मोहरम जाणोन निजानद लिहिणें विशेष कृपा करून पेंढापुरच्या मुकामींचें पत्र पाठविलें तें पावोन समाधान जालें आपण समीप आलों

असतां पत्र न पाठविलें ह्मणोन लिहिलें. ऐसियासी राजश्री राजे जीवनरावजी प्रतिदिवसीचें वर्तमान लिहितात याजकरिता पत्र लिहिण्यास अतर जालें. माफ केले पाहिजे. इकडील वर्तमान तर याजपूर्वी आपण राजश्री नानूरावजीस लिहिले होते कीं तूर्त दोन चार रोज राजश्री राजे जीवनराव यांसी तिकडे येणें मसलहत नाही. हें वर्तमान आपल्या श्रवणाभिरूढ व्हावें ह्मणोनच त्यांस लिहिले होते. सारांश, आपणांस श्रवण जालेंच असेल. सांप्रत राजे मा॥रनिले यांनी जाबसालाचे गुते कुल उगविले. कांही संदेह राहिला नाही. उदईक राजे मा॥रनिले व हकीम महमदअल्लीखान आपले सेवेसी येतात. विस्तरे वर्तमान निवेदितील. व घरचा पेच उगवावयासाठी निजामुद्दौला बहादर यांजकडून दोघे भले माणूस नवाब बसालतजंग याजकडे आले होते ते व इकडूनहि सोफीबेगखान वगैरे तिघेजण भले माणूस ऐसे तिकडे गेले. पुढें यांचा त्यांचा भेटीचा सिद्धांत होईल तो लिहिजेल. हे विनंति.

[९२] ॥ श्री ॥ २८ सप्टेंबर १७५७.

पे॥ छ १३ मोहरम बुधवार त्रितीयप्रहरदिवस.

श्रीमंत राजश्री राउसाहेब स्वामीचे सेवेसीः—

आज्ञाधारक गणेशसभाजी सा॥ नमस्कार विज्ञापना. ता॥ छ १२ मोहरम संध्याकाळ .... घटिका दिवस पावेतों सुखरूप असे. विज्ञापना ऐसीजे: निजामअल्लीखान याणीं अकरा कोसांची मजल करून दाभाडीवर मुकाम केला होता. आज पहाटे प्रहररात्री कुच करून आजी अकरा कोस वरूडनजीक शहर तेथून पांच कोश आहे तेथें गेले. उदईक दाखल कदाचित् होतील. तेरावी तेरीख आहे. बहुधा चौदाव्ये तेरखेस पोंहचतील. बहुत काय लिहू हे विज्ञापना. या प्रांतींचे वर्तमान होईल तें वरच्यावर

लिहीत जाईन हे विज्ञापना स्वामीचें आज्ञापत्र याच घटिकेस पावलें हे विज्ञापना

---

[१३] ॥ श्री ॥ २८ सप्टंबर १७५७

पे॥ छ १३ मोहरम बुधवार सवाप्रहर रात्र प्रारंभ

श्रीमत राजश्री रावसाहेब स्वामीचे सेवेसी —

आज्ञाधारक गणेश संभाजी सा॥ नमस्कार विनंति ता॥ छ १२ मोहरम पावेतो स्वामीचे कृपेकरून सुखी असो विज्ञापना ऐसीजे निजामअल्ली-खान याचे काल वर्तमान लिहिलें होतें तें छ १२ रोजीं मौजे वानगांव पा॥ पिंपरी नजिक वरुड येथें मुकाम होता आज शहरानजीक कोसावर राहणार उपरांत नवाबाच्या भेटी होणार सेवेसी श्रुत होय सरकारचे जासूद पत्र छ ११ रोजचें घेऊन आले तें काल संध्याकाळच्या दिडा प्रहरा दिवसा पावलें बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना

---

[१४] ॥ श्री ॥ २९ सप्टंबर १७५७

पे॥ छ १४ मोहरम गुरुवार सा घटका दिवस प्रात काळ

विनंति सेवक शामजी गोविंद सा॥ नमस्कार विनंति येथील ता॥ छ १३ मोहरम बुधवार आवशीची सा घटका रात्र होती स्वामीचे कृपादृष्टीकरून मोरगांवावर यथास्थित असे यानंतर मुकाम मजकुरास येतांच विनंतिपत्र शिवाजी वि॥ नारोजी ना॥ याचा॥ पाठविलें आहे पावलें असेल अलीकडे सोफीबेग अर्जबेगी नवाब सलाबतजंग येथील नवाबाकडे कांहीं पैगाम घेऊन आले होते त्यांणीं चार घटका खलबत करून माघारी गेले याचा आजचा मुकाम शहरानजीकचा होता त्यास त्यांणीं सांगोन पाठविलें कीं

वरुडावरून परभारेच गधेलीवर जाऊन मुकाम करणें. त्यावरून वरुडापासून रव गधेलीकडे फिरविली. चिखलठाण्यापावेतों पोंचली. तेथून मागती मसलत फिरवून मुकाम नारेगावावर आणिला. सोफीबेग अर्जबेगी याचें यावयाचे कारण मनास आणिता यांणीं मुलाजमतीस उदईक पाचसाशें स्वारानी जरोर यावें. बहुत फौज व तोफखाना न आणावा. त्यास हे गोष्ट याणीं कबूल न केली. मातबर सरजामानसी येऊन ह्मणोन परिच्छिन्न सांगितलें आणि उदईक मुलाजमत करणार बहुधा बसालतजग पेशवा येतीलसें दिसते व येथून बमाय फौज व तोफखाना समेत कुच करून शहरानजीक जाऊन उतरणार. यातहि त्याची खिलाफ मर्जी दिसते. सेवेसी कळावें नवाब शहरास पोहोंचले. मसलहतीस येईल तर एखादें पत्र नवाबास थैली पाठवावयाची असिली तर पाठवावी. मजकूर आगतस्वागत आणि सेवकाचे पत्रावर घालून ल्याहावें तो ऐसा ल्याहावा कीं पत्र दाखवणें पडलें तर कार्यास येई. राजश्री जीवनराव व हकीमम॥अलीखान आजी शहरीहून रवाना जाले आहेत सेवेसी आलेच असतील. छ मजकुरीं लष्करावर टोळधाडी उत्तरेकडून चौके वगैरे पहाडीकडून कोटीशा निखल अभ्राप्रमाणे येऊन पूर्वेकडे गेली. काही अग्नईकडे गेली लष्करावर दोन तीन घटका होते. विठोजी सुदर दिवाण पाचशें स्वारांनसी बाळापुराहून उद्या येणार सेवेसी विदित होय. हे विनति.

---

[९५] ॥ श्री ॥ ३० सप्टेंबर १७५७.

पे॥ छ १५ मोहरम शुक्रवार प्रहर दिवस प्रातःकाळ.

सेवेसी विनति सेवक शामजी गोविंद सा॥ नमस्कार विनति येथील कुशल ता॥ छ १४ मोहरम गुरुवार मुकाम नजीक शहर काळाचबुत्रा दरलष्कर निजामुदौला स्वामीचे कृपादृष्टीकरून यथास्थित असे. काली रात्रौ सेवेसी

विनति विनतिपत्र पाठविलें आहे तें पावलेंच असेल मात कालीं नवाबानीं कुच करून शहरानजीक आले तिकडून नवाब बसालतजगासमागमें दरगा-कुलीखान व हैदरयारखान खोने रहमतुलाखान वगैरे मोठेसे थाटानें आले परस्परें तोफखान्याची कोटबदी करून उमे राहिले जसवताचे तळ्यापाशी परस्परें भेटी जाल्या बसालतजग याणीं अकरा मोहरा नवाब निजामुद्दौला यास नजर करून अदाबाब जाऊन आणून आणखी लोकांनीं नजरा करून उभयतां नवाब आपलाले हत्तीवर स्वार जाले समागमेंच सलाबतजग याचे डेरियास काले धमुतरियापाशी आले नवाब सलाबतजग दिवाणखानियाचे डेरियांत मसनदेबरच होते त्यास निजामुद्दौला यांनीं सलामगाबापासून अदाबाब जाऊन आणून पुढें मसनदेपाशीं जाऊन नजर अकरा मोहरा व कांहीं रुपये करून नवाब उमे राहून भेटले आणि आपणापाशीं बसविल बसालतजग आपले काईयानें बसले निजामुद्दौलायाकडील वाजदअल्लीखान व सैदकामीलखान व बक्षी वगैरे याणीं नवाब सलाबतजग यास नजरा करून काईयाप्रमाणें उमे राहिले घटका येक नालिबावर त्रिवर्ग नवाब व वाजद अल्लीखान ऐसे खलबतेंत दोन घटका बसोन रुसखत होऊन आपले डेरियास लष्करांत आले सेवेसी विदित व्हावें बद्दल विनति लि॥ असे याउपर होईल वृत्त तें विनचर्येंत लिहिलें जाईल विदित होय हे विनति

---

[९६] ॥ श्री ॥ ३० सप्टबर १७५७

पे॥ छ १५ मोहरम शुक्रवार दोन प्रहर दिवस

सेवसी विनति निजामुद्दौला नवाब सलाबतजग याचे डेरियातून उठोन बसालतजग याचे डेरियास आले तेथें घटका बसले त्यांनीं येक हस्ती व दोन घोडीं नजर केली ते घेऊन आपले डेरियास आले नवाब सलाबतजग याणीं या भेटीस वस्त्रपात्र कांहीं दिल्हें नाहीं हे विनति

---

[९७] ॥ श्री ॥ ३० सप्टेंबर १७५७.

पे॥ छ १५ मोहरम शुक्रवार दीड प्रहररात्रउर्वरित.

सेवेसी विनति. सेवक शामजी गोविंद सा॥ नमस्कार विनति येथील कुशल ता॥ छ १५ मोहरम शुक्रवार तिसराप्रहर स्वामीचे कृपादृष्टीकरून यथास्थित असे. यानंतर आज प्रातःकाळी विनतिपत्र पाठविले आहे ते पावलेच असेल. दोन प्रहरा नवाब बसालतजंग नवाब निजामुद्दौलायाचे डेरियास येऊन येक प्रहर उभयता खिलवतीत बसोन परस्परे सफाई होऊन आणशफन जाहाली म्हणोन येक गृहस्थाचे द्वारे शोध लागला, त्यावरून विनति लिहिली असे. राजश्री विठोजी सुंदर दिवाण बाळापुरी राजश्री येशवतराव कानेर व कृष्णाजी गोविंद यापाशी फौज आणावयाबद्दल राहिले होते, त्यास तूर्त दीड लाख रुपयाचा निकाल करून घेऊन आले. छ मा॥री लष्करात दाखल जाहले. विदित होय. हे विनति.

———

[९८] ॥ श्री ॥

पे॥ छ १५ मोहरम शुक्रवार दीडप्रहर रात्र उर्वरित.

श्रीमत सद्गुणमूर्ती राजश्री राऊसाहेबाचे खिजमतीस: —

आज्ञाधारक गुणाजी माणकोजी नाईक दंडवत विनति. आज्ञेप्रमाणे रात्रदिवस सरकार कामावर सेवक देवडीवर हजर असतो. जे खबर रुहकार होईल ते बरेबर खिजमतीस जाहीर केली जाईल हे विनति.

———

[९९] ॥ श्री ॥ ३० सप्टेबर १७५७.

पे॥ छ १५ मोहरम शुक्रवार दीडप्रहररात्र उर्वरित.

श्रीमंत सद्गुणमूर्ति राजश्री रावसाहेबाचे सेवेसी:—

आज्ञाधारक कचेश्वर त्रिंबक दि॥ नारायणराव आपाजी वकील सा॥

नमस्कार विनति उपरि येथील क्षेम त॥ छ १५ मोहरम श्रीमताचे कृपेकरून कुशल स्वकीय लेखकास आज्ञा केली प॥ विशेष छ १४ रोजीं दोनप्रहर चार घडी दिवसा निजामअल्ली येऊन नबाब सलाबतजंग वगैरे कुल अमीर गेले होते निजामअल्लीनीं नजर पाच मोहरा, रुपये ११ सलाबतजंगास गुजारांणिल्या हें वर्तमान छ १४ चे पत्राम॥ सविस्तर रवाना केलें आहे विदित जालें असेल छ मजकुरीं दरबार केला बसालतजंग वगैरे लोक आले चार घटका खलवत केलें दरबार बरखास्त झाला त्याउपरि बसालतजंग निजामअल्लीचे डेरियास आले तेथें इब्रामखान गाडदी, लक्ष्मणराव खडागळे, खाने रहीमतुलाखान मिळोन खलवत केलें गाडदी वगैरे यांनीं विस्तारहि दिधला कीं चार कोस श्रीमतजीकडे दबाव टाकावा कांहीं किल्याकडेहि रूख दाखवावा हें वर्तमान येका मातबराचे जबानीं आलें सेवेसी विनति केली उवइक तहकीक करून लिहिलें जाईल गुणाजी हरकारे सरकार यांणींहि या मजकुराची बातमी आणिली लहान मोठें वर्तमान सेवसी वरचेवर लिहील बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[१००] श्रीदत्तात्रय ~~१~~ २ आक्टोबर १७५७

अवधूतराव केशव

अर्ज विज्ञापना ऐसीजे हिंदुस्थानाकडील वर्तमान आलें कीं गाजुद्दीखान वजिराहीं श्रीमत राजश्री दादासाहेबासी मुलूक करून उभयतां एकचित्त होऊन नजीबखान रोहिला जेर केला तऱ्हां येऊन भेटला असे वजिराहीं बंगाल्यांतील पैका आणिला होता पातशहाचे खजान्यात एक करोड बत्तीस लाख रुपये दाखल केले पुढ आतां मोहीम लाहोरावर श्रीमत व वजीर करीत आहेत पधरा हजार स्वार अताजी माणकेश्वर यामबरोबर देऊन तमाम ठाणीं पठाणाची उठवून आपली बसवीत आहेत

दिल्लीहून कूच करून अकबरपूर पावेतो गेले आहेत. दोन पातशहाजादे समागमे घेतले आहेत. लाहोरीहून पठाणहि बाहेर निघाला आहे. दिल्लीकडे येतो वार्ता असे. लाहोरचा सुभा श्रीमतांस दिधला असे. वरकड मुलकातील पैसा निमेनिम वाटून घ्यावा. पातशहास दरमहा बांधला आहे तो निमेनिम देत जावा. इतक्यावर जे वर्तमान होईल ते विनति लिहूंन. येथील दरबारचे वर्तमान छ १६ रोजी नवाबास कन्या जाहाली. ह्मणोन प्रातःकाली बिसालतजंग व तमाम अमिरांनी नजरा केल्या. राजश्री जानोजी निबाळकराहि आले होते. तेथून बिसालतजगाचे डेऱ्यांत जानोजी महाराऊ आले. च्यार घटका बसले होते. दोन प्रहरा निजामुदौला तोशांचा पोशाक करून मुबारकबादीस आले. नजर केली. दोन घटका बसून मग बिसालतजगाचे डेऱ्यास आले. तेथे एक प्रहर बसून खिलवत केली. मग तीन रकम जवाहीर व नव पार्चे नजर केले. नवाबांनीं आपली स्वारी बागांत जायासी तयार करविली होती. तेथून परस्परें निजामदौलाचे डेऱ्यास जाणार होते. हा काळवर तिघे बधू समाधानेंकरून आहेत. नवाबास निजामदौला ह्मणो लागले की तुह्मीं आह्मांस §आसफजाचे ठायीं आहात. लोकांनीं नाहक तुमचे मनात वसवास घातला असे. मनांत कृत्रिम असेल तर कुराणावर हात ठेविला. तेव्हां नवाबांही उत्तर केलें की दौलत सलतनत अवघी तुमची आहे. ऐशीं परस्परें स्नेहाची भाषणें करून येवेळेपावेतों समाधाने आहेत. उदईक जें वर्तमान होईल तें लिहून. बहुत काय लिहिणें. हे विनति.

पे॥ छ १७ मोहरम, रविवार, अडीच प्रहर दिवस चढता.

———

१६९ अलीगोहर आणि जवानबख्त हे दोघे असावे

१७० लिहू. पुष्कळ मराठी पत्रात आणि विशेषत कोकणांतून वर आलेल्या लोकांच्या पत्रातून अनुस्वाराचें ठिकाणीं निराळा सबद न लिहावयाची गेल्या शतकात चाल होती असें दिसतें (पहा पत्रें व यादी १५८, १८४, १६६)

१७१ भरजरीचा १७२ आनदप्रदर्शनार्थ १७३ वस्त्रे § निजामुन्मुल्काचे

[१०१] ॥ श्री ॥ १ आक्टोबर १७५७

पे॥ छ १६ मोहरम मदवार प्रहररात्र

श्रीमत सद्गुणमूर्ती राजश्री रावसाहेबाचे सेवेसी —

आज्ञाधारक कचेश्वर त्रिंबक दी॥ नारायणराव आपाजी वकील श्रीमत सा॥ नमस्कार विनति उपरि येथील क्षेम ता॥ छ १६ मोहरम मदवार श्रीमताचे कृपेकरून कुशल छ १६ रोजीं सलाबतजंग दरगाकुलीखानाचे बागामध्यें सयरेबदल तिसरा प्रहरा गेले बा॥ पनास माणूस, पचवीस स्वार होते त्याउपरि अलजपुरचा अधिकारी व बसालतजंग येकत्र होऊन निजामअल्लीचे सेरियात तिसरा प्रहरा खलबत केलें त्यास निजामअल्लीनें आपलें वर्तमान मार्गीचें सीपाहचें देण्याचें कुल श्रुत केलें यांणीं आपले येथील व राजकी किल्याचे व श्रीमताचे स्नेहाचा विस्तार कुल जाहीर केला त्यास ज्येष्ठांनीं उत्तर दिधलें कीं आमचे विस्ताराचा तुह्मीं निर्वाह करणें अगर तुह्मांस आपले ताबेदारीमध्यें ठेवणें आहे तर आह्मी तुमचे विस्तारावेगळे नाहीं तुह्मांस अनकूल येत नाहीं तरी आमचे सलाहप्रमाणें तुह्मी चालावें ऐशीं परस्परें भाषणं जालीं बसालतजंगांनीं उत्तर केलें कीं सलाबतजंगास श्रुत केलिया त्याचें विचारें जें मुकरर होईल त्याप्रमाणें आपण उभयतां वर्तणूक करावी रा॥ विठोपत दिवाण निजामअल्ली छ १५ रोजीं सायकाळीं शहरास दाखल जाले पत्र प्रहरा दिवसा रवाना जाले सायकाळ पावेतों वर्तमान जें कांहीं लहान मोठें येईल तें सेवेसी विनतिपत्र लिहीलें जाईल बहुत काय लिहिणें हें विज्ञप्ति

---

[१०२] ॥ श्री ॥ १ आक्टोबर १७५७

पे॥ छ १६ मोहरम प्रहर रात्र मदवार

सेवेसी विनति सेवक शामजी गोविंद सा॥ नमस्कार विनति येथील वर्त-

मान ता। छ १६ मोहरम मंदवार दोन प्रहर स्वामीचे कृपादृष्टीकरून यथास्थित असे. यानतर येथील वर्तमान तर नवल विशेष लिहिजेसे नाही. नवाब सलाबतजग यास पुत्र जाहला आहे. त्याचे मुबारकबादीस त्याचे दर्शनास नवाब निजामुदौला गेले आहेत. सायकाळीं आपले डेरियास येतील दौलताबादेस मागती चौक्या पाठविणार ह्मणोन येक दोघे बोलत होते; परतु केवळ प्रमाणात नाहीं. तथ्य असिल्यास सविस्तर मनास आणून विनातिपत्री लिहिलें जाईल. सेवेसी विदित होय हे विनति.

---

[१०३] ॥ श्री ॥ २ आक्टोबर १७५७.

पे॥ छ १७ मोहरम रविवार प्रहर दिवस बाकीचा.

श्रीमत सद्गुणमूर्ती राजश्री रावसाहेबाचे सेवेसीः—

आज्ञाधारक कचेश्वर त्रिबक दी॥ नारायणराव वकील श्रीमंत स॥ नमस्कार विनति उपरि येथील क्षेम ता॥ छ १७ मोहरम प्रातःकाळ आपले कृपेकरून कुशल यानतर हैदराबादेकडील वर्तमान. मुजफरखान गाडदी याणें गडबड माडिली आहे. एक ठिकाण गडबड करून घ्यावे ऐसा त्याचा मनोदय हें वर्तमान मुख्यास येथें आले. हे पुढे तदबीर काय करितात हें लिहिले जाईल ईभ्रामखान गाडदी याचे देवडीवर गुणाजी नाईक दोन माणसें हरकारे ठेऊन आपण हजर राहत आहे. लौकिक बोलवा आहे की गाडदी याचे पोटामध्यें खोटाई आहे. मुख्यापासून आज पावेतों दुसरी गोष्ट निघाली नाही. पुढे जे वर्तमान होईल ते विनति केली जाईल. पूर्वी पाच सा पत्रें सविस्तर सेवेसी विनतिपत्रे लिहिली सेवेसी पावली असतील; परतु उत्तर येक सादर न जाले याकरितां सेवकाचें पत्र सेवेसी कोण्ही पोहचावितो की नाही हेहि कळत नाही. आतां कृपा करून उत्तर सादर केलें पाहिजे. हे विनति.

---

[१०४] ॥ श्री ॥ ४ आक्टोबर १७१७

पे॥ छ १९ मोहरम मगळवार दोन प्रहर दिवस

महीपतराव लक्ष्मण

सेवेसी विज्ञापना ऐसीजे — परवाचे दिवशीं नवाबास मोहोरकबदी या वयासी राजश्री जानोजी निंबाळकर आले होते मुबारकबादी देऊन नवाब मसालतजगाचे डेऱ्यात येऊन बसले तेथें उभयतासी भाषण जाहलें कीं नवाबास दौलताबादेस शहानवाजखानापाशीं पावतें करावें, हा आळा निंबाळकरास आला होता त्याचा परिहार जाला नवाब मसालतजगास कळलें कीं याजपासून ही गोष्ट सहसा होणार नाहीं तेव्हा नवाबाहीं गळ्यांत हात घालून पोटासीं धरले तुह्मापासून उमेद मोठीसी आहे चित्तांत किलमिष होता तो दूर केला असे सेवेसी श्रुत होय वेदमुहूर्ती दीक्षित महाराव जानोजीचे घरास आले होते सातान्यास उपद्रव फार लागला आहे आह्मी जावें कीं राहावें ? महारावजीनें समाधान केलें कीं तुह्मास काय चिंता आहे समाधानें राहाणें आज सायंकाळीं मुरादखान व विठ्ठल सुंदर महारावजीपाशीं येऊन मसलत एकांतीं करीत बसले होते महारावजीकडील विठ्ठलरावहि होते चौघेजण चार घटकापर्यंत दिवाणखान्यापुढें बाग आहे तेथें बसोन एकांत केला मनास परस्पर आणिता निजाम अल्लीस महाराव अद्यापि भेटले नाहींत भेट घ्यावी ह्मणत होते उत्तर महारावजीनें केलें कीं आह्मास भेटीवाचून काय प्रयोजन ? त्याचे भावासी भेटलों, तें त्यासीच भेटलों तें व हे एकच आहेत हरयेकापाशीं राहोन नोकरी करावी बहुतेक भेटीस उद्या परवा जातील राजश्री वेंकटराव निंबाळकरहि भेटले नाहीं याची जाल्यावर याची होईल कळलें पाहिजे बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[१०५] ॥ श्री ॥ ~~५~~ ८ अक्टोबर १७५७.

पे॥ छ १९ मोहरम मंगळवार दोन प्रहर दिवस.

सेवेसी भगवतराव यादव दी॥ अवधूतराव केशव सा॥ नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे:—कालचे वर्तमान श्रीमंत बाबासाहेबाचे पत्रात लिहिले त्याजवरून अवगत जाले असेल. आज छ १८ मोहरमी खोजे रहमतुलाखान बहादूर याचे येथे गेलो होतो. पुसू लागले की काही राजियाकडील पत्र आले कीं काय ? आपण उत्तर जवळ जाऊन दिल्हे की काल हकीम महमदअल्लीखानजीचे भेटीचें वर्तमान राजाजीचे पत्रावरून श्रुत केले. त्याजउपर आज पत्रें आलियावर निवेदन केले जाईल. मग फतहुदीअल्लीखान याची भेट घेतली. हे ह्मणों लागले कीं विशेष काही नाही मागती भेटणे. पुरता शोध घेऊन सागणे. त्याचे घरीं जाऊन जे सागेल तें लेहून पाठवितों हकीमजींही पत्र फतहुदीअल्लीखान-जीस आपले इनामाचे गावाविषयीं व परडियाचे जाहगिरीविषयीं लिहिलें होतें. त्यास परवानगी इनामाचे गांवची व परडियाचे जागिरीची ऐसे कागद दोन खोजे रहिमतुलाखानबहादूर याही लालामहाराय वकील याचे हवाला केलें ऐसे हकीमजीस सागणे आज छ १८ सोमवारी दरबार जाला. हैदरयारखान सेरजग यास पचहजारीची तसलिमात जाली. पालखी झाल-दार इनायेत जाली. सयद कबीरखान बक्षी पातशाही यास झालदार पाल-खीची तसलिमात जाली इजाफा पचहजारीचा होणार. सफसीलानखान उभयतां अबदुल हुसैनखान हयदराबादेची सुभेदारी कुल इजारा केली. त्याज-कडे रु॥ लाखो सरकारचे आहेत. त्याजकरितां अबदुल हुसेनखान सफसी-लानखानाचा पुत्र येथें आहे त्याजवर तगादा ह्मणोन त्याण जे जे अमील सफसीलानखानाचे अमलचे होते त्यांची इसमनवेशी लेहून दिल्ही. बहादूर-सिग बऱ्हाणपूरकर अमील त्याचे वेळेस होता. त्यास पनास गाडदी पाठवून बेहुरकत करून नेलें. कळावें. आज छ १८ नवाब निजामुद्दवला बहादूर आसफजग स्वार होऊन शहरास आले होते बादली निमे अस्तीन त्याले

व कलगी खोविली होती चार पटका बसले होते स्वारीसमागमें स्वार पाचश व गाडदी वगैरे होते शाहामाहमुदर्जीचें त्याचें भाषण काय जालें आणि तवरुक काय दिधला याचा शोध पुरता सवसगियापासून घेऊन सेवेसी लिहिता निजामुद्दवला शहरांत आले ह्मणून त्याचे मुख्य मुसाहेब बजी दअल्लीखान त्याची भेट जाली नाहीं उदईक मागती जानें आज्ञा होती कीं लालामाहाराय वकील याची भेट घत जाणें आणि वतमान शोध घेऊन लिहिणें त्याजवरून आज छ १८ चार घटिका रात्र जालियावर माहाराय वकिलाचे घरीं गेलों होतों त्यास ज्या युक्तीनें पुसावयाचें त्या युक्तीनें पुशिलें त्याणें सांगितलें कीं लक्षुमणराव खडागळे व इमराइमखान गाडदी हे दोघे एकत्र होऊन या विचारांत आहेत कीं दुर्गस्थाचें यश आपण घ्यावें त्याजकडे सूत्र लावून लिहिलीं पुसलीं करितात आज निजामुद्दवलास शब्द देतात कीं श्रीमंताकडे वारमवार करणें काय उचित होतें ? धाम सारेंच आज यावें खोजे रहिमतुलाखान बहादूर बास्तेकर याजवर शब्द आणावा ऐसा मनोदय आहे आजी मुख्य बदगानअल्लीस शून्यातुल्य करावे हा हेत त्याचा आहे बाह्यात्कारें तिघे बधु एकत्र होऊन विचार करितात, परतु परस्परें सकोचित आहेत वडिलाच्या उतराईत आहेत ऐसें लाला-माहारायानें सागितलें आजी ह्मणों लागले कीं मी इमराईमखान गाडदी याचेथें गेलों होता, गोष्टीनें गोष्टी निघाली, त्यास आह्मीं इमरामखानास ह्मटलें कीं श्रीमंताशीं बिघाडून कोठ राहू ? पाहातां येकल्या रघोजी करांडियाच्या बोहपियान बरें न आलें तुह्मास कांहीं दोन चार परगणे मागणें तरी मागून आपल्या तालुकियास जाणें श्रीमंताकडील वारमवार जाला तो कायम करवितांच तुमचें बरें आहे ऐसे सशय कितेकाप्रकारें त्याचे पोटांत घातले ऐसें माहारानें सागि-तलें, परतु हे गोष्टी दृढ नाहीं ईश्वरसत्तेनें सर्व शत्रूचे तर्कवितर्क लयातें पावतील इमराईमखान गाडदी याची तलव एक लाख दरमाहा आहे त्या-जपैकीं जातीचे पचाण्णव हजार व पांच हजार शागीर्दपेशा त्याचे त्यास

आतां गाडदी ह्मणतो की शागीर्दपेशाचे तो इनाम आहे; माझे तलबेंत म-
जुरा न घेणे ऐसा बखेडा आहे. खोजे रहिमतुलाखान याचे लेकीस बरे वा-
टत नाही ह्मणून तिसरा प्रहरां सैन्यातून शहरास घरी जात असतात.
बाबासाहेब आज छ१८ रात्री स्वार होऊन सैन्यात त्याचे घरी गेले होते. ते
डेरियात नव्हते. मग माहाराज अपूर्ण बहादूर जानोजी जसवत निबाळकर
याचेथें गेले होते सेवकाहि समागम होता त्याजउपर शहरात आलियावर
महाराय वकिलाचे घरास गेला. त्याचे वर्तमान ध्यानास आणून पुढे खोजे
रहिमतुलाखान बहादूर याचे घरीं रात्री गेलो तों घरातून बाहेर निघोन
सैन्यांत डेरियास जात होते ते आपण जाऊन बाबासाहेबाचे तर्फे त्याचे
लेकीचे खेरयतीचें वर्तमान पुशिलें आहे. आणि नकाहत ? असता आपले
भेटीस्तव सैन्यांत गेले होते आपण घरीं आले ह्मणून भेटी न जाली. मजला
खितमतींत पाठविले आहे राजाजीचेंहि पत्र आलें. हकीमजीस साहेबजादि-
याचे मुलाजमतीचे बाहरमद केलें. वितिपात जालियावर भाषण होईल.
मग इतला दिधली जाईल. ऐसें अवधूतरावजीस लिहिले आहे. आजी
हजरतेस बहुत बहुत स्तवीत आहेत. आणि लिहिले आहेत की रोयेदाद जरूरी
असेल ते हजरतेस पुसोन लिहीत जाणें. आजी त्याचा खुलासा काढावयास
हे गोष्टी बोललों की हजरत खातरजमा ठेवीत साहेबजादियापाशीं
व श्रीमंत पंतप्रधान साहेबापाशीं हजरतचा स्तव फार केला आहे कोण्ही
मुखालीफ हरदाज कसील इभराईमखान वगैरे क लि तरी त्याचे पारपत्यें
बरें होईल. मग ह्मणो लागले कीं राजाजीस लिहिणे कीं कोण्ही बरदाज
नाहीं. खातरजमा ठेविजे. मुजफरखान गाडदी यास चौ घटिकात काढून दिधलें.
त्याजपुढे इभराईमखान काय काळ आहे ? ऐशा गोष्टी बहुत मजबूदीनें
खुश होऊन सांगितल्या. हयदरजग राजबंदरास पावले हें सर्व वर्तमान
बाबासाहेबास इतला देऊन त्याचे आज्ञेप्रमाणें सेवेसी लिहिलें असे आजी
तोफाचे आवाज दहा वीस केले लोक बोलत होते की लेक जालियाचे खु-
सीचे किंवा मलमुर होय ह्मणून याचा सशय काही नाही परतु जे आढळलें

तें सेवेसी लिहिलें असे फतहदीअलीखान निजेले सागोन पाठविलें कीं पाहाटे बाहेर येणें त्यास प्रात काळीं जाऊन त्याची भेटी घेऊन शाहाजीचे येथील व आणखी वर्तमान शोध करून इतला देता हे विज्ञापना छ १८ दीडप्रहर रात्र

---

[१०६] ॥ श्रीदत्तात्रय ॥ ४ आक्टोबर १७५७.

श्रीमत राजश्री रावसाहेब स्वामीचे सेवेसी —

विनाति आज्ञाधारक अवधूतराव केशव सा॥ नमस्कार विज्ञापना त॥ छ १८ मोहरम सोमवार प्रहर रात्र सेवकाच वर्तमान यथास्थित असे छ १७ तेरखेचें आज्ञापत्र सादर जाहलें तें आज तिसरे प्रहरीं पावलें त्यात आज्ञा सादर जाहली कीं बारीक मोठ वर्तमान लिहीत जाणें आज्ञेप्रमाण आलाहिदा सेवेसी लिहिलें आहे त्यावरून श्रुत होईल आणखी शहरचे लोक बारीक मोठें वर्तमान लिहितात त्यास स्वामीचे प्रतापें त्या सर्व गोष्टी मिथ्या असेत आज रात्रीं आताच खोजे रहिमतुलाखानानीं मजला बोलाऊन नेऊन सांगितलें कीं लोक इभराईमखान गार्दी व लक्ष्मण खडागळे वगैरे लबाडींत फिरतात, परतु त्याच्यानें काहीं कोणाच्यान होणें नाहीं, आपले घरीं लबाडी बोलतात त्यास मनाइ का करावी ? त्याहींमध्यें या शहरचा अलम येक येक प्रकारचा आहे आह्मीं जो श्रीमताच सेवेंत करारमदार केला आहे त्याप्रमाणें राजे जीवनराव यास त्याहाथ कीं श्रीमतास विनति अर्ज करून सत्वर निर्गमांत आणावा येणेंप्रमाण सांगितलें त सेवेसी विनतिअर्ज केली सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

---

[१०७] ॥ श्री ॥ ६ ऑक्टोबर १७५७.

पे॥ छ १९ मोहरम मंगळवार सा घटका रात्र उर्वरित.

सेवेसी विज्ञापना ऐसीजे. काल छ १८ मोहरमीं दीडप्रहर रात्रीं पत्र बाबासाहेबी डाकिचे जासुदाब॥ पाठविलें त्याजवरोन अवगत जाले असेल. छ १९ मगळवारी प्रात:काळी शोध केला तो लोक आले कीं काल निजामुदौला बहादुर आसफजग तकियात गेले होते यापूर्वीं विठोजी सुदरहि तकियातून होऊन आले. मग निजामुदौला गेले जेव्हां तकियांत गेले तेव्हां शहामहमुद्जी मशीदीत निमाज पढावयास गेले होते. निजामुदवला शाहामुसाफर याचे दरगांत जाऊन जीयारत केली मग शाहासाहेब निमाज पढलियावर ऊजरियात जेथे बसतात तेथें घेऊन गेले वजीद्अलीखानाहि समागमें होते गोष्टी मातत तो चरपरेपण दिसोन आले. शेवटीं गोष्टी शाहानवाजखानाची दरमियान आली त्यास शाहजीहि बोलले की तो सैद आहे. आणि दाना व शिदवी आहे रहम त्याचे बाकांत जरूर आहे वाजीदअलीखान नाही. लुकमा दिधला की जे आपण ह्मणतात ते सत्य आहे. त्यास शाहानवाजखानास पत्रे कांही वाजीदअलीखानाची गेलीं आहेत शाहजींहीं निजामुदवलास पागोटें १ व कमान १ व तरवार येक ईनायत केली. अत्तर वगैरे दिधले. हें वर्तमान शाहाजीकडील असे. दुसरें, रा॥ लक्ष्मणपत टकले याची भेट जाली त्याजकडून कळों आलें की शामर्जापंत निजामुदौलास रुकसत मागत होते की साहेबजादे हुल्या एकबल याचे भेटीस जाऊ मग वराडांत जाऊ अगर जे आज्ञा करितील ते करू. त्याचें उतर शामजीपतास दिधले की आह्मीच चालणार वराडात. न॥ जाऊ या. तुह्मांस रुकसत करू दोन रोज ठेविले आहे शामजीपंत राहत नाहीत. निजामदवल्याचे सैन्यात डेरा देऊन राहिले आहेत आपण बाबासाहेबास पुसोन सैन्यात त्याचे भेटीस गेलो होतो भेटी जाली. बहुत स्नेहात माहाराजाचे दाखवून खुलासा पुसला. त्यास शामजीपत ह्मणो लागले की राजा:जीचा आमचा स्नेह पूर्व आहे. आह्मी येथवर उमेद देवितो. चत-

कोर मिळाली तर त्यात त्याची आर्धी आह्मासीं वाटून खावी, त्यास स्मरण असेल कीं नाहीं रानकी वर्तमान तों जावर निजामद्वला शहरीं पावलें नव्हते तोंवर याचे कारभारी आह्मासी साफ गोष्टी सांगत होते कीं नवाब निजामदवलाचा हेत कीं शहरात गेलियावर श्रीमताकडील वारमवार जाला तोच सिद्धीतें पावावा व त्याच यश घ्याव येथें आलियावर आह्मासी विचार चोरीत आहेत खुलासा कळा देत नाहींत बाह्मात्कारें तों नरमत्व रक्षितात, परतु अतर साफ दिसत नाहीं ह्मणून आह्मीहि आपणास वाटून पढविलें आहेत फार लागले जात नाहींत शेवटीं कुमाराची सून उकरडियावर येईल एसें बालले दुर्गांचि पुढिले ह्मणों लागले कीं अजून काहीं सैनिक तेथें पाठवावें ऐसें नाहीं एसें जालें तरी वारमवार कोठें राहिला ? हे करणार नाहींत हें त्याचें जबानीनें वर्तमान यानतर काल चार घटिका दिवस राहता राजश्री वासुदेव दिक्षीत सातारकर माहाराज अर्जुनबहादर जानोजी जसवत निंबाळकर याच येथें आले होते उभताचा एकांत जाला त्याजउपरि बिठोनी सुदर व मुरादखान ऐसे गेले होते काहीं कागदहि घेऊन गेले हाते एकांतीं याचें व त्याचें बोलणें जालें ते उठोन गेलियावर शामनीपत टकले मथे लक्ष्मणपत गेले होते यास भेटी पानें देऊन रुकसत केल हें वर्तमान आजी सेवकास कळलें सेवक बाबासमागमें रात्रीं याचे यथें गेलों होतों तेव्हा न कळे महारानाचेंहि पत्र त्यास तेच वेळेस आलें तें बाबासाहेबांदेखतां महीपतराऊनीं वाचून दाखविलें शामजीपतान धरहिकायत इहि बोलले कीं निजामदवला जातीनसी साफ आहे परतु येकवाधेजण बुद्धीचे अवशक आहेत ते उगेच शिगुसे करावयाच्या विचारांत आहेत, परतु शेवट होणार नाहीं आह्मी तों उत्तर देऊन चुकला कीं श्रीमतास बिघाड करून यश नेणार नाहींत तुमचे वडिलीं व नासरजगाहीं इतके केलें शेवटीं देऊनच सलुख केला ऐसे आह्मी बोललों ऐसे दराहिकायत शामनीपताहीं मजपाशीं सांगितलें कळावें ह्मणोन लिहिलें असे आजी छ १२ दीढ प्रहर दिवस चढलिया मदगान अली

हिरवे हयदियावर स्वार होऊन दोन अंबारिया जनानियाच्या व येक हत्ती निशाणाचा व स्वार शभर वगैरे घेऊन निजामदवलाच्या डेरियास गेले. चार घटिका तेथें होते. वाजीदअलीखानाच्या भेटीच्या उद्देशें गेलों होतों तों नवाब सलाबतजग त्याचे धणियाचे येथे गेले. त्याजकरितां भेटीचा योग न पडला. महमदगऊसखान हकिमजीचा आप्त. त्याणें सागितलें कीं मीं त्याचे ,कानावर घातलें आहे. त्याचा समय मोठे पाहाटेचा आहे. त्यास पाहाटेच येणें. त्यास प्रातःकाळींच जाऊ. भेटीनंतर सेवेसी लिहितों. सर्व वर्तमान बाबासाहेबास सांगोन सेवेसी लिहितों. याजपैकीं उत्तम जाणावे. तें हकिमजीस इतकी इतला द्यावी. मजला त्यासी गरज नाहीं. महाराजाचा आज्ञांकित आहें. त्याही महाराजादेखतां सांगितलें की मजलाहि इतला होय. याजकरितां विज्ञापना केली असे. सारांश स्वामींहीं यश थोर संपादिलें ह्मणून कितेकांस असह्य जालें आहे. परंतु ईश्वरसत्तेनें तेच पराभवाते पावतील. चिंता नाहीं. महाराज स्वामिकार्यावर एकनिष्ठ आहेत. हें नियत पूर्ण यशच आहे. पत्र लिहिलियावर खोजे रहिमतुलाखान बहादूर याचे येथें गेलों होतों; पुसूं लागले की काय वर्तमान. उत्तर दिलें कीं खैरियत आहे. राजाजींची आज्ञा कीं प्रतिदिनी दर्शन घ्यावें. जो ईरश्याप होईल तो अवधूतरावजीस इतला देऊ राजाजीस ल्याहावें. त्यांहीं उत्तर दिले की राजाजींस लिहिणें कीं कोणे गोष्टीने वसवसा न कीजे. चर्चा ज्या ऐकत असाल त्याचा इतबार न कीजे. नवाब बसालतजंग डेरियांतून आपले ह्वेलींत आले आहेत. मागती जातील. फतहुदीअल्लीखानजीची भेटी जाली. त्याहीं पत्र हकीममहमदअलीखानजीस पारसी लिहिलें आहे ते पाठविलें आहे. त्यास पावतें करावे जबानीं मजला फतहुदीअल्लीखानजी ह्मणों लागले की हकिमजीचें येक काम तो जाले. दुसरे परगणियाचे पुसिलें त्यास उत्तर खुलासियाचे खोजे रहिमतुलाखान बहादूर यांही दिधलें नाहीं. मागती पुसोन लेहूं ऐसें हकिमजीस सागावे. जर आज्ञा होईल तर त्याचे कार्याचे पत्र पारसी त्यास वेगळे लिहीत जाऊं. महाराजाचे हस्तें पावतें होईल. याविशी जैशी आज्ञा. अर्जी भगवतराव यादव.

---

[१०८] ॥ श्री ॥ ४ आक्टोबर १७५७

पे॥ छ १९ मोहरम मगळवार दोन प्रहर दिवस

सेवेसी महिपतराव लक्ष्मण स॥ नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे येथील वर्तमान त॥ छ १८ मोहरम सोमवार चार घटका रात्र पावेतों प्रताप स्वामीचा यथा स्थित जाणोन स्वानदलेखनास आज्ञा केली पाहिजे विशेष दरबारचें वर्तमान आज हैदरयारखान सेरजग यांस पचहजारी मनसब व झालरदार पालखी जाली तसलिमात केली पालखींत बसोन आपले हवेलींत शहरा मध्यें दोन घटका दिवस राहतां आले दरगाकुलीखान कालपासून आपले हवेलींत आले आज दरबारास लष्करांत गेले नाहीं उदईक जाणार आहेत सैदकबीरखान पातशाही बक्षी यासी झालरदार पालखीची तसलिमात जाली सरम.तखानाचे पुत्रास व सुलतानखान जमातदार यास मातमीचें खलअत जालें खोजे रहमतुलाखान पुसत होते कीं हकीम महमदअलीखान व तीर्थरूप राजश्री जीवनराव भेटले इतकें वर्तमान मात्र कळलें त्याजवर कांहीं वर्तमान गोष्ट मात जाली हें कांहीं लिहिल आलें आहे कीं काय ? उत्तर केलें जें वर्तमान आलें तें निवेदन केलें पुढें येईल तें निवेदन करून नवाब निजामुदवला तिसरे महरा स्वार होऊन पैठणदरवाजानें शहरातून नवाब सलाबतजग याचे मातुश्रीपाशीं गेले होते तेथून शहामहमुदचे भेटीस गेले परस्परें भाषण जाहलें मग आपले डेऱ्यास आले वाजीदअलीखानाचा व विठल सुदर याचा मनोदय कीं जो करारमदार बोली जाली आहे त्यात निजामुदौलास मेळवून यश यावें निजामुदौलाचे मनांत तो कांहीं नाहीं जे बसालतजगानें केलें तें मान्य आहे परतु सगतीचे लोक खेळ करीत आहेत इब्राईमखान गाडद्यास लाख रुपये दरमहा करून नोकर ठेविलें त्यास येथें आल्यावर बधूचे विचारें मनसुबा आहे कीं बारा लाख रुपये नगद पैसे अनकूल पडतील याजपेक्षां जागीर द्यावी राहील तरी ठेवावा नाहीं तरी आज्ञा द्यावी नांदेड तिही लाखांचे व माहूर तिही लाखांचे एकूण सा लाखांचे द्यावे ऐशी चर्चा आहे कबूल न करील तरी रुखसत करावे

पुढें निजामुदौलास बोलाविलें ह्मणोन शिबंदी ठेऊन आलों. त्यास खर्च जाहाला त्यास जागा नाहीं. याजकरितां बालाघाटचे माहाल जागीर करून घ्यावी ऐसा मनोदय आहे. पुढे काय होईल तें पाहावें. नवाब बसालतजंग निजामुदौलास मेजमानी करीत आहेत. हैदरयारखानाचे बागांत तयारी मेजमानीची. रोशनी व दारू वगैरे लवाजमा भक्षायाचा, वस्त्रें, जवाहीर द्यावयासी पचवीस तीस हजार रुपये तयारीस लागले आहेत. उद्यां अगर परवां बागांत नेतील. आजचे घडीपावतों बधू बंधू स्नेहेकरून आहेत. पुढें काय होईल तें विनति लिहू. बहुत काय लिहिणें. हे विज्ञापना.

---

[१०९] ॥ श्री ॥ ६ आक्टोबर १७५७.

पे॥ छ २१ मोहरम गुरुवार सूर्योदय.

राजश्री राजे जीवनरावजी गोसावी यांसीः—

दंडवत विनंति उपरिः—येथील वर्तमान तर छ १८ मोहरमीं राजश्री विठलपंत दिवाण याणी येऊन नवाब निजामदौला बहादर याचे मुलाजमतीचा मजकूर दरपेश केला. त्यासी उत्तर केलें की बदगानअलीच्या आज्ञेविरहित हें करणें नाही. त्यावरून त्यांणी गुलाम नक्षबदखान यासी सांगोन मुख्यास विनति करून खानमजकुराचे हातची परवानगी आणविली. त्यासी आह्मी राजश्री विठलराव यासी पाठवून गुलाम नक्षबंदखान यासीं सागितलें की मुख्याचे हातचें पत्र असावें, त्याविरहित आह्मी तिकडे जाणार नाही त्याणी नवाब बसालतजगबहादर याचे हातचे आज्ञापत्र हासल करून पाठविलें. त्यावरून छ १९ मिनहूस मगळवारीं राजश्री विठलपत दिवाण सध्यासमयी येऊन मुलाजमतीस घेऊन गेले. मुलाजमत जाली. ज्या ज्या प्रसगोचित इस्तियाकमुस्ताह्मा गोष्टी बोलावयाच्या त्या नवाब निजामदौला बहादूर यांणी बयान केल्या. तदोत्तर खिलवतात गेले. तथेंहि शिष्टाचारविस्तार व आपले वर्तमान

सांगितलें कीं आपण तरतुदीनें येथें आलों सहा सात हजार फौज व पांच हजार गारदी नोकर ठेविले यामुळें दाहा पधरा लाखा रुपयाखालें आलों उत्तर प्रतिउत्तर प्रियभाषण बोलणियात आलें कीं आपण तों दाहापधरा लाख रुपयाखालें आलों ह्मणतात, परतु आमचेमतें पन्नास लाख रुपये आपण मेळविले जे येसमर्थी आपलें येणें गोया करामात जाली ऐसे समयो-पयोगीं बोललों त्याउपर येक रकम शिरपेंच मुरसा आह्मास देऊन व सहित समागमीं अत्तर व पानदान देऊन रुखसत केलें हवेलीस आलों तुह्मास कळावें ह्मणून लिहिल असे हे विनति

---

[११०] ॥ श्री ॥ ६ आक्टोबर १७५७

पे॥ छ २१ मोहरम सूर्योदय

सेवेसी महिपतराव लक्षुमण सा॥ नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे —

येथील वर्तमान ता॥ छ २० मोहरम बुधवार सायकाळ जाणून स्वानद-लेखनास आज्ञा केली पाहिजे विशेष छ १८ रोजीं निभामुदौला शाहमह-मुदचे तकियांत गेले होते तेथ खलबत केली कीं शहानवाजखानास लिहिणें आमचे विद्यमानें येऊन मुलाजमत नवाबसाहेबाची करणें तुमची तकसीर माफ करून जागिरा व मकान राहावयासी देवीत आहोंत फिक्का सोडून यावा बरोबर बाजदअह्लीखान होते मुरादखान व विठ्ठल सुदर उभयतां राजश्री जानोजी निंबाळकर याजपाशीं याचे मसलतीसाठीं परवा पाठविले होते खलेल करू ह्मणत आहेत परतु बिसालतजगाची मिजाज सरकारकामावर कायम आहे तिळतुल्य अतर दिसत नाहीं दरमियानचे लोक निजामदौ-लाची मिजाज बाहरम करून फितवा करावयाचे विचारांत गडबड करीत आहेत परतु बिसालतजगापुढें कारस्तानी चालेल ऐसा अर्थ नाहीं निजामअह्लीसी बहुत सलुख करून मेळवून घेतलें आहे हैदरयारखानाचे

बागांत मेजवानीचा सरंजाम होतो. उभयतां वडील वधूस नेऊन मेजवानी शुक्रवारी करणार आहेत. तयारीसाठीं काजीजखान कोतवाल चार पांच दिवस जाले की बागांत जाऊन मजलिसीचा सरंजाम आतषबाजी व रोषनी वगैरे तमाम बागाचे आसपास चउत्र बांधले आहेत. निजामअल्लीहि जवाहिर व कापड भावास द्यावयास खरीद करीत आहेत. तेहि आपले डेऱ्यास नेऊन मेजमानी करण्याचे विचारात आहेत. इतक्यावर काय तजवीज होईल तें न कळे. शहानवाजखानाहीं शहामहमूद यास उत्तर लिहिलें की पूर्वीपासून जाबसाल श्रीमंताशी आहे. आतां अनेकाकडे लावणें उत्तम नाही. जे करणे तें श्रीमंत करतील. मऱ्याच्या डाल्या तिघा भावांस पाठविल्या आहेत. अर्जी केली की बरावाईट तुमचा आहे. बेहत्तर जाणाल तें करणें. श्रीमताचे ताकीदपत्र शहानवाजखानास आलें होतें की तुमची मर्जी कामाकाजाची व सलुख करावयाची अनेकाकडून होत्ये, हा भावार्थ काय आहे तो लिहिणें. उत्तर गेलें की जें होणें ते स्वामीचे विचारें होईल. उपडाचे पैगाम येतात; परंतु जे होणें तें साहेबाचे सलाने होईल. इतक्यावर काय होईल तें न कळे. शहरांत बाजारअफवा कीं मोर्चे पाठवू ह्मणतात. परंतु हे गोष्ट होतां दिसत नाही. इतक्यावर भगवत् इच्छा न कळे. सैदलष्करखानाचा भाऊ दिल्लीहून सैद आरफखान आले आहेत. त्यास सैदलष्करखानाचा किताब जाला असे. हैदराबाजेचे कोतवालास खलात जाला. थोरले नवाब ऐशआराम व बागाची सैल करीत आहेत. वरकड कामकाज बसालतजग करितात. बहुत काय लिहिणें हें विज्ञापना. राजश्री जानोजी निंबाळकर काल निजामअल्लीस भेटले. कळले पा॥. हे विज्ञापना.

---

[१११] ॥ श्री ॥ ६ आक्टोबर १७५७.

पे॥ छ २१ मोहरम गुरुवार सूर्योदय.

सेवेसी भगवंतराव यादव सा॥ नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे:—

आज छ १९ मोहरमी सध्याकाळीं पत्र बाबासाहेबाचे पत्रात मलफुफ

करून पाठविलें तें पाऊन सविस्तर अवगत जालें असल पत्र रवाना केलि-
यावर फतहुदीअलीखान बहादूर यांचे येथें गेलों होतों वर्तमान ध्यानास
आणिलें तों सर्व कुशल असे नवाब निजामुदवलासी व बसालतजगासी स्नेह
फार जाला आहे हायदरयारखान दिवाण याचे नामात जियाफत मुकरर
जाली आहे माजजखान कोतवाल दिम्बह त्यांचे बागात जाऊन चहुतरे
वगैरे तयार करितात आराईश मोठी करणार आतशबाजीहि तयार कर-
विली आहे तेथें सोडतील शहानवाजखानाचे वारमवारांत निजामुद-
वला येत आहेत इबराईमखा गाडदी व सडागळे हे नाबसाल आणवीत आहेत
त्याचेहि लेख याजला येतात फळावें ह्मणोन लिहिलें असे बसालतजग
हवेलींत आले होते ते मागती डेरियास गेले वराडप्रांतीचे बालाघाट व
पायाघाटचे माहाल कुल निजामुदवला दरखास्त करितात बसालतजग पाई-
घाटचे काहीं देतात ऐसी खबर आहे कामिलखानास बाळापूरचे काम
देतात पयसा मागत आहेत बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना

---

[११२] ॥ श्री ॥ ६ आक्टोबर १७५७

पे॥ छ २१ मोहरम गुरुवार सूर्योदय

भगवतराव यादव

फतहुदीखान याचे जबानीं हिंदोस्तानचे वर्तमान ऐकिलें कीं वजीर व श्रीमत दादासाहेब व आणखी सरदार फौजेचे एकत्र होऊन पठाणास जेर केलें पठाण दबला शेवटीं सलूख पठाणानें करून गेला वजीर व दादासाहेब एकत्र होऊन पुढें लाहोराकडे चाल केली आतां याजपुढें कोण्ही धीर धरीत नाहीं फळावें हे विज्ञापना

---

[११२] ॥ श्री ॥ ६ आक्टोबर १७५७.

पे॥ छ २१ मोहरम गुरुवार सूर्योदय.

सेवेसी भगवतराव यादव सा॥ नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे:– आज छ २० मोहरमी दरबार जाला हसनअल्लीखान कोतवाल हयेदराबादेस आला वस्त्रें त्यास इनायेत जाली मुगटराय नामे बफाचाकीचा मुशरीफ होता त्यास जिजायल आदाजाचे मुशरीफचा शिरपेच जाला पहिले दरोगा जिजायल आदाजाचा शहानवाजखानाचे येथे होता. त्यास इस्तकमलचें वस्त्र जालें त्याजउपरांतिक बदगानअल्ली व नवाब बसालतजंग आत उठून गेले. मग बसालतजंग स्वार होऊन नवाब निजामुदवलाचे डेरियांत गेले समागमें गुलाम नक्षबदखान व आर्जबेगी वगैरे होते. आपणाहि त्याचे सैन्यांत गेलों होतो. दीड प्रहर दिवस जालिया वाजीदअल्लीखान व विठोपत दिवाण व रहिमतुलाखान, गयासखानाचा पुत्र,ऐसे खिलवतेत होते माजनखान कोतवाल बाहेरले दिवाणखानियांत होते. मग बसालतजंग निजामुदवल्याचे डेरियांत आले. सैन्यातून फिरतेवेळे। महाराज अर्जुनबहादुर जानोजी जसवत निंबाळकर याचे हवेलींत गेलों तो रा॥ विठ्ठलराव बाहेरून आले. त्याची व खंडेरावजीची भेटी झाली विठ्ठलरावजीस बाबासाहेबाचा नमस्कार सागून वर्तमान पुसलें. त्यास त्यांही सागितलें कीं परवा विठोजी सुदर दोनदां आले. आजी साहेबास ह्मणजे महाराजे अर्जूनबहादुर यांस ह्मणों लागले की आमचे यजमान निजामुदवला तुमचे हवेलीवरून दोनदां गेले आणि तुह्मी भेटले नाहीत त्यास साहेबी ह्मटले की आह्मी ज्याचे ताबेदार त्याची मरजि पाहिजे. आणि आह्मास भेटलियावांचून गरज काय ? हें वर्तमान विठोजीपती गुलाम नक्षबंदखानास सागितले. त्याही नवाब बसालतजगास सांगून परवानगीचा राका आपले मोहरेनसी साहेबाचे नावें पाठविला. साहेबी उजूर केला की मी जात नाही मागती नवाब बसालत यांणीं आपले हाते रुका लिहिला की निजामुदवला आमचे भाऊ आहेत, त्यास आवश्यक भेटावे. आग्रह देखून साहेब काल थोडासा दिवस राहतां भेटीस गेले. निजामुदवलाहि गोष्टीत

गोष्ट काढून नजिकीर केला कीं आह्मास आगोदर बोलाविलें, मग मवकुफ केलें, मागती बोलाविल याजकरिता आपण पधरासोळा लाखाचे खिसारतेंत आलों त्याचें उत्तर साहेबीं दिधलें कीं तुह्मीं पन्नास लाख रुपये मिळविले नबाब निजामुद्दवलाहीं पुसिलें कीं कैसें ? यांणीं उत्तर दिधलें कीं या दिवसांत येऊन भाग्यास भेटले, शरीक झालें हे आबरु व नाम जाले, हेच लाखो रुपयांचे भाग्य आहे मग साहेबाची तारीफ फार केली कीं तुह्मी आमचे वडिलापासून दवलत पाहात आहां ऐसी तारीफ करून शिरपेच मुरसा आपलें हातें बांधिला मग साहेब रुकसत होऊन घरास आले हें वर्तमान राजानीस लिहिलें आहे एसें विठलरावजीनें सांगितलें तें सविस्तर बाबासाहेबास निवेदन केलें त्याजउपर श्रीमंत साहेब नादियाचे पत्र लाला माहाराय वकील यास व हकीम महमदअल्लीखान याचीं पत्रें दोन येकूण पत्रें तीन पावलीं ते पावतांच माहारायास पावती केलीं त्यांत येक पत्र खोजे रहिमतुलाखान बहादुर व येक फतहुदीअल्लीखान बहादुर यास होतें तें पत्र माहारायानें उभयतास पावती केलीं व मुसाहेबखानाचें पत्र म्यां जाऊन दिधलें सालारजंगाचा खलिता श्रीमंत बाबासाहेब आपण जाऊन दिधला सेरजंगाहीं देतील आपण सध्याकाळीं खोजे रहिमतुलाखान बहादुर याचे येथें गेलों होतों तेथें खोजे कमालुद्दीअल्लीखान कानी व फतहुदीअल्लीखानजी बसले होते दोन तीन घटका बसले मग बाबासाहेबाचे तबियतीचे वर्तमान पुसलें उत्तर दिलें कीं आता आराम आहे परतु नाकुवत फार आहे मग ह्मणों लागले कीं आमची दुवा फार फार सांगणें मग अलीकडे हिकवील पुसिलें कीं कांहीं यार मदाराचा जाबसाल लागला आहे कीं नाहीं ? स्वामीचे पत्रीं लेख नवता आणि बाबासाहेबाचाहि हेत नवता मग उत्तर दिधलें, जाबसाल दरपेशच आहे, होईल मग उत्तर दिल्हें कीं राजाजी जेसें लिहितील तैसा इतला आह्मास देत जाणे अवश्य ह्मणून आलों त्यास महारायास पत्रें दिधलीं त्याची तबियत कहली ताप आली हें मीं पाहून गेलों होतों खोजे रहमतुलाखानाहीं माहारायास बोलाऊ पाठविलें होतें

त्यांणीं सांगोन पाठविलें कीं मजला ताप घाम फार आला आहे. आज्ञा होईल तरी ऐसा येईल. मग ह्मणो लागले की सकाळीं येणे. आपण हकिमजीची पत्रे आली त्यावरून कळलें असेल ऐसे ह्मटलें नाहीं. सबब कीं इशारा नव्हता. आणि परभारें त्याचे वकिलाने दिल्ही ऐसेच कळावें ह्मणोन हे गोष्ट खोजे रहमतुल्लाखानापाशी ह्मटलें नाहीं कळावें. उद्ईक महारायास जाब मागून सेवेसी लिहिलें जाईल. माहाराय ह्मणत होते कीं हकीमजीनें मजला कांहीं लिहिलें नाहीं. संकलित लिहिलें आहे. दुसरें ह्मणत होते की मी एकदा वाजीदअल्लीखानास भेटलों. त्यास मजकुर केला. जो सलुक श्रीमंतांही केला तो कायम करवालिया उत्तम आहे याची मवाफिकत कामास येईल. त्यासी बिगाडून पुरी पडणार नाहीं. जर अगोदर श्रीमताकडील दृष्ट स्नेहाची करते तर रघूजी कराडियाचा पडचाकर काशास करिता. आतांहि श्रीमंताचा स्नेह संपादावा. त्याची पत्रें भोसलियासाहि यावी ह्मणजे त्याजवर दबाव राहील. घरांत कांही मागणें असेल तर भावासी थोडें बहुत मागणें परतु श्रीमंतांशीं स्नेह ठेविजे. ऐशा गोष्टी सांगितल्या. त्याणे मागती बोलाविले. त्याचेजवळ दीड प्रहर रात्र याजकरितां जाणें जालें नाहीं. परंतु एकदो रोजा जाईन. दुसरें, जानोजी जसवत व विठोजी सुंदर व मुरादखान ऐसें चाहत नाहीं हें यश अणिकास द्यावे. परतु यश राजेबहादुर ह्मणजे स्वामीस येईल ऐसे सांग कळावें ह्मणोन लिहिलें असे. सरफराजखान सुभेदार हैदराबादेचा रुखसत जाहला. व जे दिवशी पालखी झालरदार शौरजगास आली ते दिवशीं सरमस्तखानाचे पुत्रास मातमचा खिलयत जाहाला. निजामुदौल्याचे सैन्यामध्यें गेलों होतों. तेथें शोध करितां कळलें कीं महमद असलमखासुभेदार बुराणपूर शोरबा चेवीस निजामुदवलास पाठविलें. त्याची रसीद घ्यावयास त्याचा खानसामा आला होता. कळावें. सैदलकरखानाचा भाऊ जरीफखान. त्यास— सैदलष्करखान बहादर यास— किताहाब सैदलष्करखान बहादुर जाहाला. हे विज्ञापना.

---

[११४] ॥ श्री ॥ ७ आक्टोबर १७५७.

पे॥ छ २२ मोहरम शुक्रवार सध्याकाळ

श्रीमत सद्गुणमूर्ति राजश्री रावसाहेबाचे सेवेसी —

आज्ञाधारक कचेश्वर त्रिंबक साष्टाग नमस्कार विनति उपरि येथील क्षेम ता॥ छ २२ मोहरम पावेतों साहेबाचे कृपावलोकनेंकरून कुशल असे विशेष छ १६ चीं विनतिपत्र दोन प्रविष्ट होऊन आज्ञापत्र सादर जालें तें लाखोटा छ मजकुरीं, दुसरं छ १७ चें आज्ञापत्र खुलें राजश्री अवधूतरावजीपाशीं सादर जालें तें छ १९ रोजीं पावलें मस्तकीं वदून परम सनाथ जालों आज्ञेप्रमाणें सरकार कामावर गुणाजी ना॥ हरकारे यास ताकीद करून बातमी वगैरे वर्तमान शोध करून विनतिपत्र पे॥ जाईल यानतर छ ११ माहे मनकुरीं मुसाबुसी व हैदरजग फिरगी हैदराबादेस दाखल जाले वर्तमान तामास आलें छ २० रोजीं निजामअल्ली याचे घरीं जानोजी निंबाळकर दोन घटका रात्रीस आले सा घटकापर्यंत खलबत केलें त्या उपरि निंबाळकर रुसखत होऊन गेलियावर लक्ष्मण खडागळे यास बोलावून चार घटका खलबत केलें किले आरकामध्यें सरजाम मोळी वगैरे तयार करीत आहेत कितेक वर्तमान तहकीक होऊन कितक जबानी हरकारे बातमी लिहिले जाते हुजूरचें पत्र खुलें सादर होतें याविशीं हरकारे यास ताकीद जाली प॥ कीं हरयेकापाशीं न दाखवीत बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना

---

[११५] ॥ श्री ॥ ८ आक्टोबर १७५७

पे॥ छ २३ मोहरम मदवार प्रात काळ

सेवेसी भगवतराव यादव सा॥ नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे आज छ २२ मोहरमचें वर्तमान तर आपण प्रात काळीं शोधार्थ गेलों होतों मुरादखानें बानीदअल्लीखानीशीं फार रत्न केला आहे दोन हजार स्वारांचा

हुकूम ठेवावयाचा यांसी केला. आजी नाजुक जागा ठिकाणींचे ग्रहस्थाचे मुखें ऐकिले की मुरादखानास निजाममुदौलांही सेहजारी व साहेबनवबत करावें. हें वर्तमान ऐकिलें. विठोजी सुदर यास शामजी टकलियांनी आपले घरीं भोजनास नेले होतें. तेथून सयद्काबीलखानाचे घरीं जाऊन वाड-खोळ खलबत केलें. विठोजीपताचे घरचीं लोकाची बोली की निजामुदौला सला-बतजंगास व बसालतजंगास ह्मणतात की आह्मी खिसारतेखालें आलों; तलबाहि लोकांची देणे आहे. पंधरा लक्ष नगद दीजे आणि ब्राह्मणपुरी व अवरगाबाद, वराड दरोबस्त दीजे. आज बाबासाहेब स्वार होऊन सैन्यांत शेरजंगाचे येथें गेले होते. खोजे रहमतुलाखान डेरियांत नव्हते. शह-रांत जुमियाची निमाजमत यास आले होते. बाबासाहेब गांवांत त्याचे घरीं आले. खलिता त्यांस दिधला. आणखी विचाराचीं गोष्टी पुसिली कीं शेखअलीखान जुनेदी व रहिमतुलाखान यांहीं काय पेगाम केला. मुरादखा-नास निजामुदौलांनी निगादास्त फर्माविली, जागा जागा विचार होतात, हे काय गोष्ट ? ईतला दीजे की त्यासारखी पैरवी अमलांत येईल. राजांहीं श्रीमतास नवाब बसालतजगाचे कार्यावर तुमचे वास्तियाकरितां मुतवजे केलें आहे. तुह्मी गोष्ट स्पष्ट सागावी कीं त्याच पलि-यावर आणिलें जाईल. त्यास याचे उत्तर हेंच दिल्हें कीं पैगाम जो शेखअलिखानाब॥ व रहिमतुलाखानाब॥ पाठविला तो जाहीरच असे. सारांश कांहीं मागत आहेत. कांही भावास भाऊ देतील. वरकड त्यांहीं काय करणें आहे ? श्रीमंतांशीं कांहीं त्याच्यानें बिघाडवत नाही. अगर भावासी बि-घाडतील तर हिदायतमुदीखानानें कोणता जय पावला ? आह्मी तो महजूद आहों. याहीवर दरदेगय बात काय आहे न कळे. ऐशा गोष्टी तो मजबुती-च्या बाबासाहेबीं सांगितल्या. परंतु अंतरंगींचा साक्ष ईश्वर असे. वाजीदअ-ल्लीखान व रहिमतुलाखान एकत्र जाले होते परंतु काय भाषण जालें हें न कळे. बाह्यात्कारें तो बहुत खुषीनें बाबासाहेबहि बोलले परंतु अंतरंगींची गोष्ट ईश्वर जाणें. दिसोन येते की निजामुदौला याजपासून काही घेतल्यावां-

घून उगा राहात नाहीं विठोजीपत व मुरादखान वाजीदअल्लीखानास बहुत विचार सांगत आहेत शहरांत तमाम प्रगट जालें कीं मुलुख मागत आहेत फळामें खोजे रहिमतुलाखानाचे खलितियाचा जाब आलियावर बाबासाहेब रवाना करतील लाला महारायास तो फार बरें वाटत नाहीं ताप येतो निजून राहिले आहेत दरबारास जात नाहींत हकिमजीचें पत्र त्यास दिल्हें त्यांत पत्र खोजे रहिमतुलाखान बहादूर व फतहुदीअल्लीखानाचे होतें तें माहारायांनीं दिल्हें खोजे रहमतुलाखांनीं जाब लेहून महारायासी पाठविला त्यास आपण जाब मागावयासी गेलों होतों उत्तर दिल्हें कीं पाठविलें तेथें हकीमजीपाशीं शोध घ्यावा साहेबज्यादे आणि तुशलीमेव यांचें पत्र स्वामींहीं मुसस्तायेदखानास पाठविलें तें त्यास दिल्हें जाब घेऊन पाठविला असे तो जाब साहेबज्यादे हुल्हाएकवलयास गुजराणावा दुसरें पत्र स्वामीस पैठणचे चलहुचे तुमचेसाठीं व सकोपताचे गुमास्तियाच बिनहरा बमोजीब गौर करणे याविशीं लिहिलें तें सकोपताचा गुमास्ता सेवेसी प्रविष्ट करील त्याजप्रमाणें गौर करावा हे विज्ञापना

---

[११६] ॥ श्रीगणराज ॥ ८ आक्टोबर १७५७

पे॥ छ २२ मोहरम मदवार प्रात काळ

सेवेसी विठल शामराज व गुणाजी नाईक मु॥ शहर नौरंगाबाद जुना बाजार चरणावर मस्तक ठेवून सा॥ नमस्कार अनुक्रमें वृदवत विज्ञापना येथील वर्तमान ता॥ भाद्रपद बच शुक्रवारपर्यंत स्वामीच्या कृपादृष्टीकरून स्वस्त असो स्वामीची आज्ञा घेऊन स्वार जालों ते आज प्रहरा दिवसा मुकाम मनकुरास दाखल जालों नाइकाची आमची मेटी जाली एके जागाच आम्हीं दों महराउपरांतिक लष्करात गेलों थोडे बहुत सैन्य पाहिलें नाइकानींहि कितीक जबानी मजकूर सांगितला आज दिनचर्येनें वर्तमान नवाब

सलाबतजंग हजीमहंमदअल्लीखानाच्या बागांत प्रहरादिवसा उपरांतिक सहल करायास दोन जनाने हत्ती व काहीं खानग्या घेऊन गेले होते. ते एक घटका रात्री डेरेदाखल जाहले. निजामअल्लीखानाचे एथें पिछले प्रहरीं दिवसा इब्रामखान गाडदी व कविजग व शेखअल्लीखान जुनेदी याचा जावाई दखनीमिया व मुरादखा हे चौघे व नवाब निजामअल्ली ऐसे पांचजण एक घटका रात्रपर्यंत खलबत झाले. उपरातिक उठोन आपलाल्या डेऱ्यास गेले. नवाब बसालतजगाच्या येथेंहि पिछले प्रहरी दरबार जाला होता मातबरपैकी हैदरयारखान दिवाण व दरगाकुलीखान व मीरसेदू कोतवाल व कमालदी हुसेनखान व खोजे अबदूलरहमान बक्षी व मीरनजरखा बक्षी व मिस्रीखा मनसबदार वगैरे ऐसे मिळोन सा घटकापर्यंत दरबार जाला होता खलबतचें वर्तमान काही कळण्यात आलें नाही परतु बाहेरील वर्तमान जिनसीचे तोफखान्याचे बैल तमाम नायगाव गणोरीच्या डोंगरात चराईस लाविले व मुसाबुसी फिरगीहि हैदराबादेस दाखल जाल्याचे वर्तमान काल येथें आलें फिरगीहि लौकरिच मजलदरमजल यास सामील होणार तो येऊन पोहचेतोवर सला अथवा लढाई होत नाही ऐसा रग दिसून येतो. कितीक मातबर माणूसच बोलतात जे फिरगी आल्याशिवाय सला बिघाड होत नाही. यानी दिरगाखाले घातलें आहे सल्याचा रग दिसत नाही. बारीक मोठें वर्तमान सर्व तहकीक जाल्यावर सेवेसी लिहितों. हे विज्ञप्ति.

---

[११७] ॥ श्री ॥ ८ आक्टोबर १७५७.

छ २३ मोहरम मंदवार प्रातःकाळ.

सेवेसी महिपतराव लक्ष्मण सा॥ नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे:— येथील वर्तमान ता॥ छ २२ मोहरम शुक्रवार सायकाळ जाणून प्रताप स्वामीचा यथास्थित असे. विशेष. दरबारचें वर्तमान निजामुद्दौलाही इमामुद्दौलास सागून पाठविलें

कीं आम्हास शिबंदीचें देणें आहे सोळा लक्ष रु॥ यावे उत्तर सांगून पाठविलें कीं तुह्मी वडील आहात, खजान्याचा झाडा मनास आणोन पैसा खजान्यांत असलिया घेऊन जाणें पैसा असतां तरी शिपाई लोकांचा दगा मंदगानअल्लीवर कशास होता ? परस्परें जालें वर्तमान तुह्मीं ऐकिलें असेल कोणे मकारें शिपायाची समजावीस करून थोपाथोप केली आहे एवच कांहीं जागिरा बालाघाट परगणें घेतील ऐसें दिसते शहानवानखानाचा मनोदय आहे कीं निजामुद्दौलास आपल्या कामांत आणावें इब्राईमखान गाढवी याचे मारफातीनें पूर्वीं लष्करांतहि जाफराबादचे मुक्कामीं पत्रें गेलीं होतीं हल्लीं आतां येथें आलियावर नजर पांच मोहरा व मेव्याची डाली आणि अर्जी गाढव्याचे मारफातीनें गुजरोन जाबसाल लागला आहे पुढें काय होइल तें पहावें वाजदअल्लीखान आज इमामुद्दौलाचे घरास आले होते त्याने रहमदुल्लाखान निरोप घेऊन बाहेर आले तों वाजदअल्लीखान व ते एक ठायीं बसोन गोष्टी जाल्या मग वाजदअल्लीखान आंतील डेन्यात मसालतजंगापाशीं गेले होते मग काय विचार झाला असेल तो मनास आणून उदयिक लेहू इमामुद्दौला निजामुद्दौलास ह्मणों लागले कीं एक सरदार रघोजी करण्या जानोजी भोसल्याचा होता त्यासी तुमच्यानें धरें ठेवलें नाहीं तो भोसल्या श्रीमताचा आज्ञाधारक जे कांहीं त्यास आज्ञा व्हावी त्याप्रमाणें वर्तणूक करावी ऐसा प्रताप श्रीमताचा आहे त्याशीं आपण स्नेह करून असल्या उत्तम आहे इतक्यावर तमच्या मनांत येत नासिलें तर तुह्मीं वडील आहांत आपलें उत्तम जाणाल तें करणें आह्मी तुमचे हमराहा आहोंत उत्तर कांहीं केलें नाहीं उगेच राहिले इमामुद्दौलाच्या केल्यास मोडवर्ते ऐसा अर्थ दिसत नाहीं हा कालवर इमामुद्दौलाची मिजाज सरकारकामावर कायम आहे निजामअल्लीवर शिबंदीचा दगा अखेरचांद जाल्यावर होणार आहे विठल सुंदर दोन लाख घेऊन आले ते वाटले कोणास दोन, कोणास तीन रु॥ देऊन पांचापांचेतों समजाविलें आहे आज निजामअल्लीपाशीं वाजदखान व इब्राहिमखान व मुरादखान व विठल सुंदर वों मह-

राउपर मसलत करीत बसले होते. ते तिसरा प्रहर जाला होता, उठले नाहीत. निजामुद्दौलाचे मानस काही नाही. परतु हे चौघे मिळूत खेळ करूं ह्मणतात. परतु इमामुद्दौलापुढे पेश नेतील ऐसा प्रसग नाही. निजामअलीनें पांच हजार स्वार ठेवावयाचा हुकूम वाजदअलीखानास केला. पैकीं दोन हजार मुरादखानास सांगितलें की तुह्मी ठेवणें. मागील शिबदीचे देणे तोच दगा होणार ! पुढे ठेवून काय देतील तें पहावे ! शामजी टकले तेथील वर्तमान लिहीत असतील. बहुत काय लिहिणे. हे विज्ञापना.

---

[११८] ॥ श्री ॥ ९ आक्टोबर १७५७.

पे॥ छ २४ मोहरम रविवार प्रातःकाळ पाच घटिका दिवस.

श्रीमत सद्गुणमूर्ति राजश्री रावसाहेबाचे सेवेसीः—

आज्ञाधारक कचेश्वर त्रिबक साष्टाग नमस्कार विनति उपरि येथील क्षेम ता॥ छ २४ मोहरम शनवार कुशल. यानतर कृपावलोकनेकरून छ २२ रोजीचें आज्ञापत्र सादर जाले ते छ २४ रोजी एका प्रहरा पावलें शिरसा वद्य करून भूषण जाले. राजश्री विठोपत आज्ञेप्रमाणें छ २३ रोजी शहरास पावले. नवाब दरगाहकुलीखान याची भेटी घेतली. छ मजकुरी गाडदी याच्या लोकांनी कोण्हास इतला न कळता सातारियास जाऊन पचवीस मनुष्य घोडे हरपले हा बहाणा करून धुद केली. दीक्षित स्वामीचे गुमास्तियास घेऊन लष्करात रात्रीस आले. निजामअलीस तेचसमयी अर्ज जाला. त्यानीं इभराईमखान गाडदी यास ताकीद केली तो मुलकीर झाला कीं इतला नाहीं, त्यावरून माणसास ताकीद केली. वराडच्या गृहस्थाचा मनोदय आहे कीं शिबदीचे ऐवजामध्यें वडील बधूपासोन तालुका शहराचा घ्यावा. परस्परे जाबसाल खलबत वाजदअलीखान व विठोपत वगैरे बऱ्या बाबत आहेत. निश्चय मुकरर जाला नाही. दौलताबादकराचाहि जाबसाल एका दोघा गृहस्थाचे विद्यमानें जाबसाल सुरू आहे पक्क जालिया लिहिला जाईल.

खान अलम व आजेचद रोजे खबरेहून शहरास दाखल जाले मुलाजमत होणार सातशें स्वार समागमें आहेत सुलतानजी व जानोजी वगैरेची मुलाजमत निजामअल्लीची जाली येक दोन खलबती जाल्या इभरामखान गाडवी व खडागळे यांची मुलाजमत निजामअल्लीचे मारफातीनें जाली हें वर्तमान पूर्वी र॥ कृष्णाजीपताचे पत्रीं लिहिलें होतें विनाति करून श्रुत जालें असेल श्रीमतजीच्या थैल्या बसालतजग व खोजे न्यामतुलाचे नावें आल्या त्या राजश्री विठलपताच्या हस्तें गुजरल्या उत्तर दिधलें कीं नाब उदयिक देऊ बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना

---

[११९] ॥ श्री ॥ ९ आक्टोबर १७५७

पे॥ छ २४ मोहरम भानुवासर, प्रात काळ पाच घटिका दिवस

सेवेसी विनति सेवक शामजी गोविंद साष्टाग नमस्कार विनति येथील वर्तमान ता॥ छ २३ मोहरम शनवार सायकाळपर्यत स्वामीचे कृपादृष्टीकरून शहरीं असो यानतर काल छ २२ रोजीं शुक्रवार जुमा होता सर्व कारभारी आपले आपल्या घरीं होते बाजदअल्लीखान व मुरादखान व विठोजी सुदर व निजामुद्दौला ऐसे सायकाळीं एकातांत होते विशेष नव्हतें ह्मणून विनतिपत्र न पाठविलें आज छ मनकुरीं प्रात काळीं बाजदअल्लीखान व विठोजी सुदर दिवाण बसालतजग याचे डेरियास गेले चार घटका त्रिवर्ग एकातीं होते मतलब मनास आणिता निजामुद्दौला यांनीं आपले नावसालात शेखअल्लीखान व रहिमवुल्लाखान गयासखानाचे पुत्र यांस बसालतजगाकडे घातले आहेत त्यांनीं नवाब निजामुदौला याची बरखास्त सात आठ लाख रु॥ आज्ञास द्यावे, बराड प्रात दरोबस्त पायाघाट बालाघाट निखालस जागिरींत घ्यावे, तिसरें बाजदअल्लीखानास चार हजारी बलाये जागीर व झालरदार पालखी द्यावी, याच नावसालाबद्दल जाऊन फिरून निजामु-

दौला याकडे आले. त्रिवर्ग खिलवतींत होते. इतकियांत कविजग व मुरादखान आले. त्यास खिलवतेत बोलावून दोन प्रहर पावेतों एकात जाला सबब मनास आणितां शहानवाजखान याचा जाबसाल मुरादखान याचे मारफातकी होणार ते तो जाले. श्रीमताची दोहीकडून बनली. तुह्मापासून जागीर घेतली, आपणापासोन द्रव्य घेणार. एकूण दोहीकडून नवाबाचें नुकसान. यास्तव निजामुदौला यानीं आपणास पदरी घ्यावे थोडी बहुत सेवा करून दाखवीन. त्यास या जाबसालात रा॥ जानबा निंबाळकर व कविजग यास घेऊन निजामुदौलाशीं बोलत असतात. नवाब बुभुक्षित बनले तरी करावयासी चुकत नाही ह्मणून एके द्वारें शोध लागला त्यास आढळले वर्तमान विनति केली आहे. सरकारचे पत्राचे जाब सेवकाचें नावें येतात. त्यास लाखोटा उकलला असतो. विदित होय राजश्री रामचद्र जाधवराव शहागडास आलियाचें वर्तमान आहे. आगाजीसरगर व खाजे अलम याचे पुत्र व खदारवाला राजा ऐसे त्रिवर्ग सात आठशें स्वारानिशी अष्टीस बाहेर बुणगे ठेवून सडे आले. सलाबतजग याची मुलाजमत जाली तिसरे प्रहरी सलाबतजंग याणी दरबार करून निजामुदौला यास दरबारास बोलाविले त्याप्रमाणें नवाब व मीरमुसाखान, वाजदअल्लीखान जरोरच गेले. चार सा घटका दरबारात होते. मुसाबुसी व जाफरअल्लीखान खुदावदखानाचे पुत्र याकडे सलाबतजग, बसालतजग याणी साडणीस्वार रवाना केला कीं जलद येऊन पोहोचणे सेवेसी विदित होय. हे विनति.

---

[१२०] ॥ श्री ॥ ७ नोव्हेंबर १७५६.

राजश्री रामाजी महादेव यासिः—

(छ) अखडित लक्ष्मीअलंकृत राजमान्य स्ने॥ दमाजी गायकवाड समशेर बहादूर दडवत सु॥ सबा खमसेन मया अलफ. प्रांतांत बखेडा मोगलाचा.

विशेषात्कारें धवळके, नडियाद घेऊन ठाणीं बसविलीं हुजूर फौजेचें जाणें जलद त्या प्रांतीं होत आहे तर राजश्री धोंडो मल्हार यास घेऊन तुह्मीं त्वरेनें येणें छ १३ सफर

श्री मार्तंडचरणीं तत्पर पिलाजीसुत दमाजी गायकवाड निरंतर

---

[१२१] ॥ श्री ॥ ६ डिसेंबर १७५७

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजेश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासी —पोष्य बाळाजी बाजीराऊ प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणन स्वकीय कुशल लिहीत जाण विशेष तुह्माकडेस बुंदेलखंड वगैरे मामलत आहे त्यास सरकार जमाबंदी देखील मोकासे व इनामदार व जकाती कुळ आकार होइल त्याजवर श्रीविंध्येयोगिणीचे देवालयाचे बेगमीस धर्मादाय पट्टी रयेत निसबत एक साला दर सदे रु ॥ नीम-प्रमाणें घावयाचा करार करून हें पत्र तुह्मांस सादर केलें आहे तर कुल आकार होईल त्याजवर सदरहूप्रमाणें धर्मादायपट्टीचा ऐवज जमा करून राजेश्री शंकरोजी केशव यांजकडे पावता करून पावलियाचा जाब घेण जाणिजे छ २१ रावल सु॥ समान खमसेन मय्या व अलफ बहुत काय लिहिणें हें विनंति मार

---

[१२२] ॥ श्री ॥ २२ फेब्रुवारी १७५८

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्रि बाळाजी गोविंद स्वामी यासी —पे॥ बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून

१७४ कोळवणांत

१७५ पसद्दचा प्रभा

स्वकीय लिहिणे. विशेष. राजश्री माधवराव नारायण व चिंतामणराव नारायण पाटणकर यास चिरजीव राजश्री दादासाहेबाकडे रवाना केले आहेत. त्यास चिरजीवाची स्वारी लांब गेली; आणि वाँटें न चाले; निभाव न होय तरी तुह्माजवळ रहातील. यास रोजमुरा.

दीडमाही रुपये		आठवडा रुपये		
५०	माधवराव नारायण	२	माधवराव नारायण	१
६०	चितामणराव नारायण	४॥	चिंतामणराव नारायण	२
११०		६॥		३

एकूण एकशें दहा रुपये दीडमाही व साडेसहा रुपये तीन राऊतास आठवडा पावत आहे. याप्रमाणे रोजमुरा सदहू प्रे॥ देत जाणें. जाणीजे. छ १३ जमादिलाखर, सु॥ समान खमसैन मय्या व अल्लफ. बहुत काय लिहिणें. हे विनति.

---

[१२३] ॥ श्री ॥ २२ एप्रिल १७५८.

तालीक

राजश्री कमावीसदार वर्तमान व भावी प॥ इटावे प्रांत अतरवेद गोसावी यांसि:—

स्नेहांकित रघुनाथ बाजीराऊ नमस्कार व आशीर्वाद सु॥समान खमसैन मय्याअल्लफ. वे॥ हर गोविद विश्वनाथ बिन पेमनाथ ब्राह्मण कानकुडष याणी हुजूर कसबे लाहोरचे मुक्कामी येऊन विदित केले कीं "पातशाही बेगम यांणी मौजे कनकपूर प॥ मजकूर येथील सायरपैकी रोज चार आणे करून दिल्हे होते याप्रमाणे चालिले सरकारचा अमल जाहालियापासून

---

१७६ नवीन जिंकलेला देश असल्यामुळें वाटेंत दगा होण्याची भीति होती.

१७७ लेखाक ५१ टीप पहा

रोज चालत नाहीं तरी सुदामतप्रमाणें करार करून घ्यावा ह्मणोन " त्याज-वरून हे सनद सादर केली असे तरी मौजे मजकूरचे सायेरपैकीं पातशाही बेगम यांणीं दिल्याप्रमाणें च्यार आणे दररोज करार केले असेत तरी मोगलाई अमलांत रोज चालत आलियाचा भोगवटा मनास आणून त्याप्रमाणें चालवणें मोगलाइ अमलात चालत आलें असेल तें बंद न करणें चालत नसेल तें न चालवणें प्रतिवर्षीं नवीन आक्षेप न करणें या सनदेची नक्कल घेऊन अस्सल पत्र भोगवटियास परतोन देणें जाणिजे छ १२ साबान आज्ञा प्रमाण मोर्तब सुधा शिक्का आहे बार ही आहे

---

[१२४] ॥ श्री ॥ १ मे १७५८

रोंजेंश्री कमावीसदार, वर्तमान व भावी, परगणे फफुद, प्रांत अतरवेद, गोसावी यांस —

स्नेहांकित रघुनाथ बाजीराव नमस्कार व आशीर्वाद सु॥ समान खमसेन मय्या व अल्लफ बिबी रहिमा वगैरे यांणीं हुजूर कसबे लाहोरचे मुकामीं येऊन अर्ज केला कीं नवाब मनसूरअल्ली व वजीर यांणीं परगणें मजकूरचे सायेरपैकीं रोज सहा आणे करून दिल्हे होते त्याप्रमाणें चालिले सरकारचा अमल जाहालियापासून चालत नाहीं तरी सुदामतप्रमाणें करार करून द्यावें ह्मणोन त्याजवरून हे सनद सादर केली असे तरी मनसूरअल्लीखान वजीर यांणीं दिल्ह्याप्रमाणें परगणें मजकूरचे सायेरपैकीं दररोज रुपये ।> सहा आणे करार असेत, तरी सुदामत चालत आल्याचा भोगवटा मनास आणून मोगलाई अमलात चालत आलें असेल त्याप्रमाणें चालवणें चालत असेल तें बंद न करणें चालत नसेल तें न चालवणें

---

१७८ लेखांक ५१ टीप पहा हिंदुमुसल्मान हा भेद धर्मांत किंवा दानामांत पेशवे ठेवीत नसत

दरसाल ताजे सनदेचा उजूर न करणे. या पत्राची नकल घेऊन हे सनद भोगवटियास परतोन देणें जाणिजे. छ २२ साबान आज्ञा प्रमाण.

---

[१२५] ॥ श्रीराम ॥ ४ मे १७५८

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री गोविंद बल्लाळ
स्वामीचे सेवेसी:

सेवक गोविद भिकाजी कृतानेकशिरसाष्टांगनमस्कार. विनंति. उपरि येथील वर्तमान चैत्र वद्य १२ जाणून स्वामींनी आपलें निजानदवैभव दरघडी लिहीत जाणें तेणेकरून सेवकास आनद होय. विशेष. येथील वर्तमान तर, नवाब जाफरअलीखान पटण्ये प्रातीचा बदोबस्त करायानिमित्य आले आहेत. आह्मीहि समागमें आहों. पटण्येचा बदोबस्त तर राजा रामनारायण मात्र येऊन भेटला आगखी जमीदार कोणी भेटले नाहीत. गयेचा सुंदरशा राजे येऊन भेटला उभयताची मामलत, पटणची सुभेदारी, नवाब जाफरअलीखानानें आपले लेकाचे नावें केली. त्याची नायब राजसुभेदारीची वस्त्रे राजे रामनारायणास दिली. इकडील बंदोबस्त करून नवाब जाफरअलीखान ता॥ छ १६ साबान कुच करून बगाल्यास मजल दरमजल जात आहेत. पुढें जें काही वर्तमान होईल तें सदैव लिहिलें जाईल. विशेष. सेवकानें श्रीमत राजेश्री दादासाहेबास विनतिपत्र पाठविलें, कांही खर्चाविसी. त्यास, सेवकावर कृपावत होऊन रुपये ५०० पांचशेची वरात स्वामीचे नावाची पाठविली आहे. आणि सेवकाचे पत्रांत लिहिलें आहे की तुह्मीं वरात रुपये ५०० पाचशांची आपले मनुष्यासमागमें पाठवून देणें. ते तुह्मास पाचशे रुपयांची हुडी करून ऐवज पावता करतील. त्यास, स्वामीजवळ रेसन कासीद समागमें वरात पाठविले आहे.

---

१७९ मिरजाफर जून १७५७ पासून सप्टवर १७६० पर्यंत बगाल, बहार व ओरिसा ह्या प्राताचा इग्रजाच्या मदतीनें, नवाब झाला होता

रोज चालत नाहीं तरी सुदामतप्रमाणें करार करून घ्यावा म्हणोन " त्याज-वरून हे सनद सादर केली असे तरी मौजे मजकूरचे सायरपैकीं पातशाही बेगम यांणीं दिल्याप्रमाणें च्यार आणे दररोज करार केले असेत तरी मोगलाई अमलात रोज चालत आलियाचा भोगवटा मनास आणून त्याप्रमाणें चालवणें मोगलाइ अमलांत चालत आलें असेल तें मद न करणें चालत नसेल तें न चालवणें प्रतिवर्षीं नवीन आक्षेप न करणें या सनदेची नकल घेऊन अस्सल पत्र भोगवटियास परतोन देणें जाणिजे छ १२ साबान आज्ञा प्रमाण मोर्तब सुधा शिक्का आहे बार ही आहे

---

[१२४] ॥ श्री ॥ १ मे १७५८

रोजेश्री कमावीसदार, वर्तमान व भावी, परगणे फफुंद, प्रांत अतरवेद, गोसावी यांस —

स्नेहांकित रघुनाथ बाजीराव नमस्कार व आशीर्वाद सु॥ समान खमसेन मय्या व अल्लफ बिबी रहिमा वगैरे यांणीं हुजूर कसबे लाहोरचे मुकामीं येऊन अर्ज केला कीं नवाब मनसूरअल्ली व वजीर यांणीं परगणें मजकूरचे सायरपैकीं रोज सहा आणे करून दिल्हे होते त्याप्रमाणें चालिले सरकारचा अमल जाहालियापासून चालत नाहीं तरी सुदामतप्रमाणें करार करून द्यावें म्हणोन त्याजवरून हे सनद सादर केली असे तरी मनसूरअल्लीखान वजीर यांणीं दिल्हाप्रमाणें परगणें मजकूरचे सायरपैकीं दररोज रुपये ।॥ सहा आणे करार असेत, तरी सुदामत चालत आल्याचा भोगवटा मनास आणून मोगलाइ अमलांत चालत आलें असेल त्याप्रमाणें चालवणें चालत असेल तें मद न करणें चालत नसेल तें न चालवणें

---

१७८ लेखांक ५१ टीप पहा हिंदुमुसल्मान हा भेद धर्मांत किंवा इनामांत पेशवे ठेवीत नसत

दरसाल ताजे सनदेचा उजूर न करणे. या पत्राची नकल घेऊन हे सनद भोगवटियास परतोन देणे जाणिजे छ २२ साबान आज्ञा प्रमाण.

———

[१२५] ॥ श्रीराम ॥ ४ मे १७५८

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री गोविंद बल्लाळ
स्वामीचे सेवेसी:

सेवक गोविद भिकाजी कृतानेकशिरसाष्टागनमस्कार. विनति. उपरि येथील वर्तमान चैत्र वद्य १२ जाणून स्वामीनीं आपलें निजानदवैभव दरघडी लिहीत जाणें तेणेकरून सेवकास आनद होय. विशेष. येथील वर्तमान तर, नवाब जाफर[१७९]आलीखान पटण्ये प्रांतीचा बदोबस्त करायानिमित्य आले आहेत. आह्मीहि समागमें आहों. पटण्येचा बदोबस्त तर राजा रामनारायण मात्र येऊन भेटला आगखी जमीदार कोणी भेटले नाहीत. गयेचा सुदरशा राजे येऊन भेटला उभयताची मामलत, पटणची सुभेदारी, नवाब जाफरअलीखानाने आपले लेकाचे नावें केली त्याची नायब राज-सुभेदारीची वस्त्रें राजे रामनारायणास दिली. इकडील बंदोबस्त करून नवाब जाफरअलीखान ता॥ छ १६ साबान कुच करून बगाल्यास मजल दरमजल जात आहेत. पुढें जें काही वर्तमान होईल तें सदैव लिहिलें जाईल. विशेष. सेवकानें श्रीमत राजेश्री दादासाहेबास विनतिपत्र पाठविलें, काही खर्चाविसी त्यास, सेवकावर कृपावत होऊन रुपये ५०० पाचशेंची वरात स्वामीचे नावाची पाठविली आहे. आणि सेवकाचे पत्रांत लिहिलें आहे की तुह्मीं वरात रुपये ५०० पाचशाची आपले मनुष्यासमागमें पाठवून देणें. ते तुह्मास पाचशे रुपयाची हुडी करून ऐवज पावता करतील. त्यास, स्वामीजवळ रेसन कासीद समागमे वरात पाठविले आहे.

---

१७९ मिरजाफर जून १७५७ पासून सप्टबर १७६० पर्यंत बगाल, बहार व ओरिसा ह्या प्राताचा इग्रजाच्या मदतीनें, नवाब झाला होता

त्यास, स्वामानी कृपा करून पांचश रुपयांची हुंडी करून मकसुदाबादेस ऐवज पावता होय तें करणे हुंडी मकसुदाबादेच्या कासीदासमागमें पाठवून देणें परंतु कासीदास लवकर बिदा करणें जरूर बहुत दिवस न ठेवणे, आम्हांवर खर्चाची बहुत तगचाई आहे, ते पत्रीं लिहिता पुरवत नाहीं याजकरिता सेवेसी विनंतिपत्र पाठविलें आहे स्वामींनीं सेवकावर कृपा करून लवकर कासिदासमागमें हुंडी करून रेसन कासीदास लवकर रवाना करून देणें त्यांपैकीं रुपये ५ पाच रेसन कासीद यांस खर्चास देणें बाकीची हुंडी करून पाठवणे त्या प्रांतीचें वर्तमान नवल विशेष काहीं आलें असेल तर लेहून पाठवून देणे बहुत काय लिहिणें कृपालोभ असो दीजे हे विनंति

---

[१२६] ॥ श्री ॥ १४ फेब्रुवारी १७५९

पे॥ छ १५ जा।खर, तिसा, माघ वद्य द्वितीया

सेवेसी विज्ञापना येथील वर्तमान त॥ छ १३ माहे जमादिलाखर-पर्यंत यथास्थित असे विशेष सरकारचे खिजमतगार राजश्री स्वामीकडे चौकीस आहेत त्यास सरकारातून सालमजकूरचे दसरियाचें कापड देविलें आहे त्याची चिठ्ठी फडणिसाकडील जाहाली खिजमतगारांनीं चिठ्ठीप्रें॥ कापड घ्यावें तें न घेतां श्रीमंत महाराज मातोश्री *आइसाहेब यांजबरोबर तातडीनें निघोन आले कापड घेतलें नाहीं त्यास, हालीं सदहू खिजमत-गारपैकीं मनाजी जाधव व कुसाजी ढमढेरा दोन असामी कापडाची चिठ्ठी घेऊन स्वामीकडे आले आहेत तरी जामदारखान्यांत सदहू चिठ्ठीप्रें॥ कापड द्यावयाची परवानगी देऊन यांची सत्वर रवानगी करावी येथें चौकी नाजूक आहे यास्तव खिजमतगार सत्वर माघारे पाठवावे सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

---

* ताराबाई यावर्षी सुमारें ऐशीं वर्षांची असावी तरी देखील तिचा मानीपणा व हट्टीपणा तिळमात्र कमी झालेला दिसत नाहीं

[१२७] ॥ श्री ॥ ४ मार्च १७५१.

सेवेसी विज्ञापना. येथील वर्तमान ता॥ छ ४ रजबपर्यंत यथास्थित असे विशेष स्वामीनीं भवानी आवरी व गुणाजी भोता खिजमतगार याजबरोबर शिक्केकटार राजश्री नाना पुरधरे याचे घरी सासवडी होती ती देऊन पाठविली ते पावली. आज्ञा कीं तुह्मी तेथे राहाल तोपर्यंत तुह्माजवळ शिक्केकटार ठेवणें. तुह्मी येऊ लागाल तेव्हा †शिक्केकटार सासवडास नाना पुरधरे याजकडे पावती करणे. ह्मणून आज्ञा त्याप्रे॥च होईल. सेवेसी श्रुत होय. हे विज्ञापना.

---

[१२८] ॥ श्री ॥ २ एप्रिल १७५१.

तीर्थरूप राजश्री गोविंदपत दादा वडिलाचे सेवेसीः—

अपत्ये बाबूरावें दोनी कर जोडून शिर साष्टांग नमस्कार विनति ता॥ चैत्र शुद्ध ५ पचमी प॥ सुखें असो. विशेष. वडिली गगाजळाच्या कावडी सुमार २० वीस पाठविल्या त्या प्र॥ येथे पावल्या. आज्ञेप्रमाणे जेथे द्यावयाची त्याप्रमाणें दिलीः—

७ श्रीमत नाना स्वामीकडे	१ बावधनी तीर्थरूप मातुश्रीस प॥
२ श्रीमत भाऊ स्वामीकडे	५ रा महादोबावा
२ श्रीमत दादा स्वामीकडे	१ बाबूराव फडणीस
१ श्रीमत सौ॥ पार्वतीबाईकडे	१ सखारामपत बापू
१२	८

---

† पुरधरे पेशव्याचे मुतालीक तेव्हा पेशव्याची शिक्केकटार पुरंधऱ्याजवळ असे हे रास्तच आहे हे पत्र साताऱ्याहून लिहिलेले आहे

१८० गोविंदपत बुंदेल्याचे कनिष्ठ बधू गोविंदपताचे पुणे येथे पेशव्याचे दरबारीं वकील.

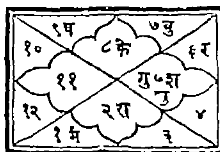
येणेंप्रमाणें वीस कावडी दिली वडिलास कळावें बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विज्ञापना

---

१८१ येणेंप्रमाणें नानासाहेबांच्या दरबारीं त्यावेळीं कर्ते मुत्सद्दी कोण होते हें या यादीवरून कळण्यासारखें आहे स्वत नाना गोपिकाबाई, भाऊ दादा महादोबा पुरंधरे बाबूराव फडणीस सखारामबापू हे त्यावेळचे कर्ते मुत्सद्दी होत पार्वतीबाई कोल्हटकरांची मुलगी व पोतवधारीच्या कोल्हटकरांचा व बावधनच्या खेरांचा विशेष घरोबा म्हणून पार्वती बाईचें नांव या यादींत आहे गोविंदपंतांची आई बावधनीं रहात असे हें या यादीवरून निष्पन्न होतें नाना पुरंधरे वगैरे दुय्यम प्रतीचे मुत्सद्दी आणीक होतेच परंतु वर निर्दिष्ट केलेल्या सात मंडळींच्या हातीं राज्याचीं सव सूत्रें होतीं सखारामबापूचें वजन पुढें तर फारच झालें परंतु त्याहिवेळीं बरेंच होतें विश्वासराव नुकते कामकाजांत पडूं लागले होते माधवरावाचें वय या वेळीं अवघें तेरा वर्षांचें होतें, तरी ते १७५६ तील सावनूरच्या स्वारींत हजर होते नानाफडणीस व मोरोबादादा दरबारांतील कानूकायद्यांचा नुकता कोठें अभ्यास करूं लागले होते नानाफडणीस शके १६६३ च्या ज्येष्ठांत व मोरोबा १६६४ च्या अश्विनांत जन्मला नानाफडणिसाचा बाप जनार्दनपंत हा सन १७५६ च्या शेवटीं वारला नानाफडणिसाची जन्मकुंडली प्रसिद्धच आहे मोरोबादादाची तितकी नाहीं म्हणून येथें देतों ही कुंडली मोरोबादादाच्या पुण्यांतील वाड्यांतील एका रुमालांतील आहे

स्वस्तिश्री शके १६६४ दुंदुभिसंवत्सरे अश्विने मासि शुक्लपक्षे षष्ठीसहसप्तम्यां तिथौ भृगुवासरे मूलनक्षत्रे ।

अथ जन्मलग्नं सखेट

त्यावरून मोरोबादादाहून नाना वडील होते हें उघड आहे त्यास आणीक पुरावा पाहिजे असल्यास खालील पत्र वाचावें

॥ श्री ॥

चिरंजीव राजश्री मोरोबादादा यांसी बाबाजी जनार्दन आशीर्वाद उपरि येथील कुशल

[१२६] ॥ श्री ॥ २२ एप्रिल १७५९.

(नकल).

कौलनामा लिख दयो श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहाराजश्रीराजाहिंदुपतिजु देवको पंत श्रीमुख्यप्रधान श्रीबालाजी बाजीराव जीने आपर. श्रीराजा अमानसिंघजुसों अरु तुमसों आपुनमें कजिया भयो. अमानसिंघजुने सु इहि बातको हम छान तपाउस करो. सु तुमारी तरफकी चुक कछु नाही है की ए बातको खुनखुतरा तुमसो कोऊ करहुनकरे. श्रीराजासभासिंघजुको दरोबस्त राज्य तुह्मारो है. तिलक राज्यको हम तुमकौ करो. अरु श्रीराजा सभासिंघजु श्रीदिवान खेतसिंघजुको जागा दई हती सो तुम श्री पंडित गोविंदराईके आग होई जागा दई. सो अपनी पाई तुह्मारी सेवा करे हुकुममें रहे. तुमंत बाहिरे न परे. अरु तुह्मारे राज्यपर हमारे पैसा लगे है, सु अपनी जागीरके बरहुकुम तुमको पैसनको जुवाव करे. अरु राज्यपर देसविदेसको खर्चु आनि लगे सु अपनी जागाके बरहुकुम हमेस सामिल रहे. जो इन बातनमें तफावत करे तो इनके लाने हम तुमसौ कछु रदबदल न करे; अरु न ऐ हमलगा आवे; न हमारी तरफके काहु सिर-

---

त॥ छ २३ जा॥वल मु॥ कोरेगाव यथास्थित असे विशेष बार्काजावता फार[illegible] तयार झाला आहे काहीं होणें आहे तो महिनापधरा दिवशीं होईल त्यास [illegible] ठीक करावा लागतो त्यास माहितगारांनें राजश्री महादाजीपत गुरुजी व [illegible] यार्णी दिवसामध्यें प्रहरभर अवकाश करून पाहावा म्हणोन सागितलें होतें. [illegible] त्यार्णी पहावयास प्रारभ केला असेल त्यास आपणहि त्यास वरचेवर [illegible] विता ठीक करवावा उभयतास शैत्याचा प्रकार फार आहे [illegible] ताकीद करून ठीक करवावा बहुत काय लिहिणें. लोभ असो [illegible] राजश्री नाना पुरधरे याजकडे कारकून फार जलद गेला पाहिजे [illegible] फार आहे याजकरिता मर्जीस आलें तर लक्ष्मणपत [illegible] माणूस आहेत यास पाठवावे नाहीं तर जो आपल्या [illegible] परतु सत्वर रवानगी होय तो अर्थ केला पाहिजे [illegible] सूचनार्थ लिहिलें असे हे आशीर्वाद

हे पत्र मोरोबादादाच्या दफ्तरातील आहे

वार लगा जाई, तौ इनकी बात कछ ना सुने अरु तुम्हारे भैयामतीने चाकर भले मानस तुमतै बाहिरे परिकै हम लगा आवे तिनकी बात कबहू न सुनै ताक बीच ताके हजूर श्रीसमसरबहादुरजु, श्रीगोविंदराई कोलनामा सही मिति जेष्ट वदि १० स १८१५ मु' दुलारा

---

[१३०] ॥ १ ॥ १७ जून १७५९

टीप लिखि दइ श्रीमुख्यप्रधान श्रीबालाजीबाजीरावजूको एते श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहाराजाश्रीराजा हिंदुपतिजू देवने अपर श्रीराजा अमानसिंघजुसो व हमसो आपुसमे फजिया भयो अरु श्रीदिवानखेतसिंघजू हमते बाहिरे परे हते तिहि पाछ श्रीसमशेरबहादूरजु आये हममो रदबदल करीताको आपुसके फजिया भये केवा श्रीदिवानखेतसिंघजुसो हमसो सलूक कराइ दयो ताके या राज्यके तिलकके नजरानेके देने माने रुपैया लाख ५००००१) अकेय लाख पाच पेक उपरकी किस्ते करि दइ

सवत् १८१६ की सालमे सवत् १८१७ की सालमे देइ

१६७००० १६७०००

सवत् १८१८ की सालमे दइ

१६६००१

सुये रुपैया तीन वरसके किस्तनबरहुकम आलमगिरी भरि देइ असाढवदि ५ सोमे सवत् १८१५ मु जैतपूर

---

[१३१] ॥ श्री ॥ १५ जुलै १७५९

राजश्री गोविंदपत गोसावी यांस —

सकलगुणालंकरणअखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्य स्नेो॥ समशेरबहादर

सलाम. विनंति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत असिले पाहिजे विशेष. आपण पत्र पाठविलें ते पावोन वर्तमान सविस्तर कळले. रा॥ नारो रघुनाथ याजन॥ हुड्या पा॥ रुपये १५६००० येक-लक्षछपन्नहजाराच्या पावत्या व राजे हिंदुपत यांजकडून टिक्याच्या करा-राची याद पाठविली ती पावली. कळले पाहिजे. रा॥ छ १९ माहे जिल्काद बहुत काय लिहिणे. लोभ कीजे हे विनति.

पे॥ भा॥ वद्य ७ संवत् १८१५.

---

[१३२] ॥ श्री ॥ २ जुलै १७५८.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद स्वामी गोसावी यांसी:—

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार. विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहिणें.

विशेष—तुह्मांकडे सालमजकूरचे रसदेचा[२] ऐवज येणें रुपये.

५५०००० प्रात बुंदेलखड.
४५०००० प्रांत इटावे, फफुंद, सकुराबाद.
१००००० प्रांत डेरापूर, मंगळपूर.
३००००० सरकार कडाकुरा.

१४०००००

---

१८२ गोविंदपताला पुण्यास भराव्या लागणाऱ्या रसदेचा ऐवज सालदरसाल बदलत असे १४ जून १७५६ त सबा खमसैनच्या सालाकरिता गोविंदपतापाशीं पेशव्यानीं १३ लक्ष सातहजारांचा करार केला होता हें पुढील पत्रावरून कळेल

॥ श्री ॥

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ
स्वामीगोसावी यासी

पोष्य बाळाजीबाजीराव प्रधान नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्व-

एकूण चववा लक्ष रुपये येणें त्यास प्रस्तुत फौजेचे खर्चास व श्रावणमासचे दक्षणेस ऐवज पाहिजे यानकरितां हें पत्र तुम्हांस लिहिलें असे तरी सदरहू ऐवजाचा भरणा सरकारात करावयाविशीं राजश्री बाबूराव नरसी यास लिहून पाठवणें त्याप्रमाणें ते भरणा करितील सालमजकुरीं चिरंजीव राजश्री दादाकडे ऐवज याबयार्थ प्रयोजन लागणार

कीम कुसल लिहिणें विशेष तुम्हाकडे प्रांत हिंदुस्थानचे महालची रसदेचा करार बितपशील रुपये

५५७००० प्रांत बुंदेलखंड
७५०००० प्रांत अंतर्वेद

१३०७०००

(खालीं भरणा कसा झाला याचा तपशील दिला आहे)

१५ रमजान सु॥ सबासमसैन मय्या व अलफ. बहुत काय लिहिणें हे विनंति

संवत् १८ ६ सु॥ खमसैन मय्या व अलफ १६४९ । ५० या सालाकरितां गोविंद पंताकडे ३९१६०६ ची नेमणूक पुण्याहून झाली ही नेमणूक प्रांतांतील मुख्य तालुक्यांची ठिकाणें किल्ले, गढ्या व ठिकाण्याच्या ठाणी यांचा बंदोबस्त राखण्याकरितां लागणाऱ्या स्वार प्यादे कारकून व खासा यांच्या पगाराबद्दल दिलेली होती यांत खासा गोविंदपंत यांजबद्दल खालील तपशील आहे

२२९० गोविंदपंताळ
१२०० खासा
१००० पालखी
५० आफ्तागिरी
४० दिवट्या

२२९०

यावरून गोविंदपंताला पालखी शके १६७२ तच मिळाली होती असें दिसतें शके १६८१ सालीं आपल्याला पालखी मिळाली म्हणून गोविंदपंतांनी खटपट केली म्हणून ' बुंदेलखंड प्रकरणांत ' रा पारसनीस लिहितात तें ज्यास्त खुलासा झाल्याशिवाय प्रमाण दिसत नाहीं मध्यें गोविंदपंताची पालखी काढून घेतली होती की काय ? किंवा वंशपरंपरा अगर तहहयात पालखीचा मान त्यांना हवा होता की काय ? व तो त्यांना अगादर मिळाला नव्हता की काय ?

नाहीसें दिसते. तथापि रसदेपैकीं काही ऐवज त्यांणीं मागितला तर त्याप्रमाणे त्याजकडे देणें. बाकी ऐवज हुजूर पाठवणें. जाणिजे. छ २५ सवाल.

सदर्हु रसदेचे ऐवजी तूर्त येथें सातलक्ष रुपयाचा भरणा करवणें. बाकी सात लक्ष रुपये राहिले, ते दसरापर्यंत चिरंजीवाकडे लागले तरी त्याजकडे देणें; नाही तरी, हुजर पाठवून देणें. काही बाबूरायापासून घेऊ. परंतु तुह्मीं भरणा लिहिलप्रमाणें लेहून करवणें. बहुत काय लिहिणें हे विनति.

---

[१३३] ॥ श्री ॥ २५ जुलै १७८० ~~१७५९~~.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपंत स्वामीचे सेवेसी:

पोष्य गोविंद बल्लाळ सा॥ नमस्कार. विनाति उपरि येथील कुशल ता॥ श्रावण शुद्ध १ मुक्काम सेगरनदी जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे. विशेष. तुह्मी पत्र पाठविले तें पावले. लिहिलें वर्तमान सविस्तर कळलें. त्यास, येथील वर्तमान तर लोकानी हद्द केली आहे. आपले महमदखान पाच हजार अर्जबाब मागतात, तेव्हा पार उतरून येणार. त्याचप्रमाणे रा॥ पाराजीपंतहि अडोन बसले. लोकानी गवगवा केला आहे. एकंदर ते उतरून येत नाही. लाख रुपये आज येथे द्या तेव्हा पुढे पाय घालून. असे नानाप्रकारें पंच देऊन घेऊन त्यास आह्मी दिक्क[3] जालों. आज बलबेर येथें पावलो असतो. एकंदर सिलेदार कोणी पाय घेत नाही. आह्मी पुढे जावे तेव्हा मागून यावें. सेगरनदी पार आह्मी जालों तेव्हा मागून आले. असो. आज तीन रोज जाले. पाराजीपंत यांणी मोठा आडथळा केला. त्यास, बरें, खावंदाचें काम, यासमयीं त्यांणीं

---

१८३ ह्यावरून गोविंदपंताची वरकरणी तरी पैशाची फार अडचण झाली होती असें दिसतें.

[१३७] ॥ श्री ॥ २१ आक्टोबर १७५९

दस्तक सरकार राजश्री जनकोजी शिंदे ताहा कमाविसदारानीं व जकातदारानीं व बाजे राहादारानीं व जमीदारांनीं व चौकीदारांनीं महालानिहाय सु॥ सितेन मय्या व अल्लफ राजश्री त्रिंबक कृष्ण व राजश्री जनार्दन अप्पाजी फडनवीस दिंमत राजश्री गोविंद बल्लाळ हे दक्षिणप्राते जात आहेत त्यांजबराबरी उंटें व स्वार व पढतळें व प्यादे मारबरदारी व तट्टे, बैलें आहेत व माणसे व बटकी असेत तरी त्यांसी राहादारियानें कोणे बाबें मुजाहिम न होणें एके घडीचा खोळंबा कोणाहिविशीं न होता सुरक्षित जाऊ देणें नदी, नाला, नावांवरी पार करून देत जाणें मुक्कामाचे जागा गांवगन्नाचीं माणसें बागले रात्रौ आपलाले हद्दपार बदरका माणसें व स्वार देत जाऊन पुर्णेपावेतों सुखरूप पोहोंचावीत जाणें ताकीद असे जाणिजे छ २१ माहे सफर

---

[१३८] ॥ श्री ॥ आक्टोबर १७५९

पु॥ राजश्री जनार्दनपत स्वामीचे सेवेसी

विनंति उपरि इकडील वर्तमान तर श्रीगंगापार झालों परंतु परम-

यांच्या मनोदयानुरूप त्यांचा रोख रोहिले व सुज्यातदौला यांना शासन करून बंगाल्यास जाण्याचा होता रोहिल्यांशीं भगपटी होतात न होतात तों अबदाली भाऊ व शिंद्यांना बंगाल्यांत जाण्याऐवजी पाठमोरे वळून कुरुक्षेत्राकडे कूच करून जावें लागलें.

१८५ त्रिंबक कृष्ण कानिटकर—मुजुमदार

१८६ जनार्दन आप्पाजी येरंडे—फडणीस

१८७ हा जनकोजीच्या कारकुनाचा हस्तदोष आहे कारण जनकोजीच्या प्रांताची हद पुण्यापासून अनेक योजनें लांब होती

१८८ सरकारी कामदारांचा आताप्रमाणें त्यावेळीं मोठा दरारा असे असें दिसतें कारण एका घडीचाहि खोळंबा न करितां त्यांना पोहचविण्याची सर्व रामोशी, खसमशी, इत्यादि लोकांना सक्त ताकीद असे

फटें झालो ! त्यास, जीवावरील जोखीमधारा मोठी कठीण ! त्यास पार येऊन जलालाबादेजवळ रोहिले, नजीबखानाचा लेक, दुदेखान, सादुल्लाखान, हफीज रहिमत, दाहा हजार फौज, दाहा हजार प्यादे जमा झाले आहेत. बाण, जेजाला, तोफा समागमें आहे. लढाई एक दोन जाली. तोफा, बाण, तोफा हिरोन घेतली. रोहिले याजकडील चाळीस पन्नास घेतली. घरून आह्मी आहो. रोहिले याचे लष्करी पीठ चार शेर जालें. घुगरी खातात. नजीबखानाच्या पुलापावेतों गांव जाळिले. पुलाजवळ पन्नास घोडे घेतले. पुलाच्या दोन नावा तोडून टाकिल्या. नजीब चार रोजांत तेथून निघेल. त्यास, आह्मी या घोरात पडलो. त्यास, पंधरा रोजांत येथील मुकदमा फडशा होईल. हाफिजाकडून रात्रौ पत्रें आलीं. नरम जाले. सलूक करतील. तुह्मी प्रसगी जाता. येथील सर्व तुह्मास सांगितलें आहे. कोणी गोष्ट आह्माकडील सशयाची चित्तात न आणणें. ज्यामध्यें आमचें बरें ते जरूर जरूर तुह्मी कराल. दरबारी नानाप्रकारें नालिशी चुगली करितात. त्यास, बहुता ब्राह्मणाचे अन्न आहे. मजला साफ पैसेयास तफावत करणें नाही. येथून येतांच परगणेयांत जाईन. गांवचा पाहून पैसानपैसा ठिकाणीं लावीन. सं० १८१३, सं० १८१४ दुसाला हिशेब जाले. रुजुवात करून जे कसर रयत व मामलेदार यांजकडे निघेल ते सरकारी जमेस येईल. स० १८१५, सन तिसा हिशेब व रुजुवात होणें तेहि होईल. दरबारचा रंग पाहिला. खावंद चौकशी करूं लागला. आतां पैसेयाचा लोभ धरून मेळविली अबरू ते कां गमवावी ? त्यास, आह्मी सर्व आपले ध्यानात आणून सर्व तुह्मांस सांगितलें आहे. काहीं सांगावयास विसरलो असलो तर सर्व तुह्मीं स्मरण धरून सर्व उत्तमच करणें. आह्मी भवसमुद्रीं पडलों आहों. पार करणार ईश्वर आहे. मागाहून

---

१८९ जावताखान.

१९० नजीबखानाचा सासरा.

१९१ एक रोहिला सरदार

१९२ रोहिल्याचा मुख्य सरदार

सायत तुह्मांस व चिरंजीव बाबूराऊ यास लिहून पाठवितों यासमयीं आह्मी येथें गुतलों आहों सर्व भरसा आह्मांस तुमचा आहे बरचेवर वर्तमान लिहीत जाणें श्रीरंगपट्टण गार्दियानीं घेतलें मोठें संस्थान

१९३ कवाईत शिकलेल्या लोकांचा सरदार हैदरअली याला अनुलक्षून हें वाक्य आहे त्यावेळीं म्हैसूरचा चिक्क कृष्णराज ह्मणून कोणी राजा होता नंदीराज हा त्याचा मुख्य दिवाण होता राजा दुर्बल व मंत्री दुर्बुद्धि असल्यामुळें हैदर नाइकाच्या तडाक्यांत हें संस्थान सांपडलें रोमन पातशाहांना प्रिटोरियन गार्डांनीं किंवा तुर्कस्थानच्या पातशाहांस जानिसारींनीं जसें धाब्यावर बसविलें होतें तसेंच हैदर नाइकाच्या गार्दीनीं चिक्क कृष्णराजालाहि बसविलें व आपला नाइक जो हैदर त्याच्या हातांत मुख्य सत्ता दिली निरनिराळ्या काळीं व निरनिराळ्या स्थळीं इतिहासाची पुनरावृत्ति होते ह्मणतात ती ही अशी होते हैदराचें वय त्यावेळीं सुमारें ५८ वर्षांचें होतें व त्यानें म्हैसूर संस्थानची चाकरी सुमारें २६ वर्षे केली होती १७६० त हैदरानें श्रीरंगपट्टण घेतलें ह्मणून बुइल्क्स ह्मणतो परंतु तें १७५९ च्या आगस्ट सप्टंबरांत त्यानें घेतलें असावें कारण आमचें हें पत्र आक्टोबर १७५९ त लिहिलें असावें असा अंदाज आहे व गोविंदपंताला श्रीरंगपट्टणची बातमी पोंहचण्यास निदान दीड दोन महिने लागावे तेव्हां १७५९ च्या आगस्ट—सप्टंबरांत हैदरानें श्रीरंगपट्टण घेऊन तें संस्थान विच्छिन्न केलें असावें हेंच विशेष सयुक्तिक दिसतें दिल्लीहून श्रीरंगपट्टणास पत्र आणण्यास एकदां ४३ (लेखांक ६) व एकदां ५२ (लेखांक ८) दिवस लागले होते हिंदुसंस्थान विच्छिन्न झालें हें ऐकून गोविंदपंताला साश्चर्य खेद झाला असें दिसतें सर्व मराठ्या सरदारांचें लक्ष्य ह्या विलक्षण उलाढालीकडे लागलें होतें असाहि गोविंदपंताच्या उद्गारावरून तर्क होतो ह्यासंबंधीं उल्लेख कदाचित् संबंद्ध पत्रें मिरज मळ्यांतील पत्रांत असलीं पाहिजेत कारण त्यावेळीं गोपाळराव गोविंद म्हैसूर प्रदेशांत होता परंतु हैदरानें केलेल्या ह्या उलाढालीसंबंधीं उल्लेख ऐतिहासिक लेखसंग्रहांतील पत्रांत कोठें केलेला आढळत नाहीं ग्रांटडफनेंहि ह्या प्रसंगाचा कोठें निर्देश केला नाहीं हा प्रसंग मराठ्यांना मोठा महत्वाचा होता हैदर मध्यें आला नसता तर श्रीरंगपट्टण खास मराठ्यांच्या हातीं पडलें असतें, मराठ्यांचा व मद्रासेकडील इंग्रजांचा निकट संबंध त्यावेळीं येता व महाराष्ट्राच्या इतिहासाला निराळेंच वळण मिळतें येणें प्रमाणें हैदरानें दक्षिणेस व अबदालीनें हिंदुस्थानांत मराठ्यांच्या आड येऊन इंग्रजांना पुढें येण्यास संधि करून दिली ज्यावेळीं हा प्रसंग घडून आला त्यावेळीं त्याच्याकडे सर्व मराठ्या सरदारांचें लक्ष लागून येणें होतें यांत संशय नाहीं उत्तरेकडे अबदालीचा धाक जर त्यावेळीं नसता असता तर ‘ सगळी दक्षिण मोकळी करावयाची ’ असा सदाशिवराव भाऊचा बेत होता

विछिन्न जालें ! निजामअल्ली तूर्त बिघाड करीत नाहीं. सलूखच आहे. मी सुचित झालों ह्मणजे तपशीलवार तुह्मांस लिहून पाठवून देतों. तुह्मीं मार्गी सावधपणें जाणें. वरचेवर आह्मास वर्तमान लिहीत जाणें. आह्मी येथे येऊन गुंतलों. लढाईचा कारभार. सरकारी कार्य. कसें जावें ? हें कार्य जालियावर परगणेयात येतों. दरबारचे काम कळेल त्या प्रकारे साधावें. बहुत काय लिहिणे. कृपालोभ असो दीजे. हे विनति.

[१३९] ॥ श्री ॥ १७५९.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपंत स्वामीचे सेवेसीः—

पोष्य गोविंद बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत असिले पाहिजे. विशेष. तुह्मी बीदा होऊन गेला. आह्मी श्रीगंगेच्या पायघाट उतरोन जलालाबादेस गेलो मध्यें त्याचें ठाणे सबळगडी होतें ते उभाउभी आवईनेंच सोडून जलालाबादेस आवघे रोहिल गेले. आवसा पाहून दुंदेखान वगैरे चौघेजण याचे कुमकेस होते आह्मी गेलियाउपरि मामलत विल्हे लावा ऐसा पैगाम आफीजरहिमत याजकडून आला. तों अगोदरच रोहिल्याचें व सुजातदौल्याचें सूत्र जालेच होतें. तो दरकूच लखनऊहून रामगंगेस पूल बांधोन पुढे उमराव वगैरे दाहा बारा हजार प्यादीं, काही निम्मे स्वार, ऐसा जलालाबादेस आले. अटकेपलीकडून अबदाली चाळीस हजार फौजेनिसी लाहोरास येऊन खासा राहून पुढें जाहानखान वगैरे सरदार पंधरा हजार स्वारानिसी सरदेवर आले. राजश्री साबाजी पाटील अलीकडे आले एवंच दगा व्हावयासी जाले आहे. आपल्या फौजा राजश्री मल्हारबा पंधरा दिवसांत येतील. त्यांचे यांचे एक झुज जाल्यावर सर्व उत्तमच आहे नाहीं तर कठीण काम ! दगा व्हावयासी उशीर नाहीं त्यास तुह्मीं तूर्त जावयाची उतावळी सर्वथा न करणे. पधरा दिवसात सर्व ठीक

होतें तुम्हीं पधरा दिवस इष्टावीसच राहून मागाहून सविस्तर आम्ही लिहून पाठवितों एकवर न जाणें दक्षणेकडेहि मोगलासी कजीया मार्गे निमावत नाहीं तुम्हीं पुढें न जाणें आम्ही मुनरद जोडी पा॥ त्याजबद्दल लिहून पाठवून पुढ एकवर न जाणें बहुत काय लिहिणें लोभ असो दीजे हे विनति

---

[१४०] ॥ श्री ॥ ४ नोव्हेंबर १७५९

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपत
स्वामींचे सेवेसी

पोष्य गोविंद बल्लाळ साष्टागनमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय तागाईत कार्तिक शुद्ध १५ पावेतों लिहिलें पाहिजे विशेष तुम्हीं पत्र पाठविलें तें हरिद्वाराचे मुक्कामीं पावल सविस्तर कळों आलें तिफडील वर्तमान लिहावें म्हणून लिहिलें त्यास, आम्ही श्री गगापार उतरून जलालाबादेपावेतों गेलों तेथें नाबताखान नजीबखानाचा लेक होता त्यास मादुलाखान, दुदेखान व हापसरहीम रोहिले तमाम सामील जाहले रोज लढाई होई रोहिलेच शिकस्त खाऊन जात पे॥ दाहाबारा रोज होतों पेंढारी याणीं तमाम मुलूख लुटिला, शहरें लुटिलीं, जाळलीं कोठें मुलखांत दाणा, गुरू अगर वस्तभाव राहिली नाहीं त्यानवर नबाब सुजातदौले रोहिल्याच कुमकेस आले त्याज वरून फौजा फिरोन माघाऱ्या आल्या त्याचेहि वकील जाबसाल आले आहेत सुजातदौल्याशीं ठीक करून मग फौजा फिरोनहि पार

---

१९४ हें पत्र कार्तिक शुद्ध १५ चें आहे पूर्णिमेला मराठ्यांचें सैन्य हरिद्वारास पोहोंचून निदान बारा दिवस झाले होते तेव्हां भाऊसाहेबाच्या बखरींत (पृष्ठ ५१) मराठे कार्तिक शुद्ध प्रतिपदेस हरिद्वारास गंगापार झाले म्हणून म्हटलें आहे तें संभाव्य असून दीपोत्सव कार्तिक वद्य प्रतिपदा ही तीथ अगदींच अमान्य आहे भाऊसाहेबाच्या बखरींतील सर्व तिथी दक्षिणी मितीच्या आहेत

जातील. तुह्मी पुढें इटावी, कोच, झांशी जागजागा पावाल. तेथून सुखरूप पावलियाची व नवल विशेष वर्तमान असलेलें तें लिहीत जाणें. अबेदाली कुरुक्षेत्रास येऊन पोचला. यास्तव चोंहीकडे दगा दिसतो. देशीहि दंगा ह्मणून ऐकतों. याजकरितां तुह्मीं जावयाचा विचार एकवार न करावा. खजिना सरकारचा झाशीस लावून द्यावा. तेथे किल्ला आहे. जाऊन राहील. तुह्मी एकदर जायाचा विचार न करावा. सांभाजी शिंदे येऊन फौजेंत सामील झाले. अबदाली सतलज नदीवर आहे. खासा लाहोरास आहे. जहानखान सतलज नदीवर आहे. तुह्मी पुढे एकदर न जाणे. मागाहून मुजरत जोडी तुह्माकडे पाठवितों. बहुत काय लिहिणे. लोभ असो दीजे. हे विनति.

---

[१४१] ॥ श्री ॥ ७ नोव्हेंबर १७५९.

विनति. वेदमूर्ति राजश्री बापुभट झाशीस होते त्याचें पत्र आले होतें कीं, आह्मी छ २९ सफरी निघोन मजलदरमजल श्रीस गेलों. तुह्मीं पितांबर आणविला आहे. त्यास, तेथे गेल्यानतर पितांबर मुजरद माणसाबरोबर पाठवून देतों असे लिहिले होतें. त्यास, वेदमूर्ति क्षेपनिक्षेप गेले. तुह्मास पितांबर खामाखाय पाठवून देतील चिंता नाही. आपण पितांबराची दुसरी तर्तूद न करावी. क्षेपनिक्षेप लवकरच होईल. कळले पाहिजे. येथील मजकूर तरी आज छ १६ रौवली ऐसी आवई पडली की नजीबखान बाहेर निघाला; अवघ्या फौजा तोंडावर

---

१९५ अबदालीच्या फौजेची आघाडी

१९६ ह्या पत्राप्रमाणें साबाजी शिंदे ४ नोव्हेंबर १७५९च्या आंत किंवा त्या दिवशीं फौजेंत येऊन मिळाले असें होतें परतु पुढील पत्राप्रमाणें ते १० नोव्हेंबराला सामील झाले असे घ्यावें लागतें. पहिल्या पत्रात साबाजी ह्मणजे साबाजीचे सैन्य व दुसऱ्या पत्रात साबाजी खुद्द असा लाक्षणिक अर्थ घेतल्यावाचून गत्यतर नाहीं

असतां बुनग्यांत गलबल होऊन तिहीं[197] लष्करचे बुनगे आंग विलगून चार कोस गेले, शिंदे स्वारीहून आल्यानंतर मागती पाच मकामीं राहुट्या झाल्या, ऐशी लटकीच आवई पडली त्याप्रमाणें बंदोबस्तीचें[198] मजकूर ऐसा आहे गंगेपार फौजा गेल्या होत्या, त्या सुजातदौला आला असें वर्तमान ऐकून फौजेनें आवइ[199] खाऊन गंगेआलीकडे अवघी फौज आली कित्येक गंगेमध्यें वाहवले, कित्येक मोरेले गेले त्यांणीं चढीस परीघार जवळ पलीकडील आंगें ठाणें बसविलें त्या फौजेची दहशत म पडली आहे गोसावी सुजातदौल्याकडील पांचहजार फौजेनिशीं पुलावरून नजीबखानाचे लष्करात आला याउपरि बुनगे मागें आ कोसांवर ठेवून, सड्या फौजा करून, या तळावर असावें याप्रमाणें करणे आहेत लाहोराकडे अबदाली आला त्याची व साबाजी पाटील याचे लढाई झाली त्याची फौज मारी ऐसें देखोन साबाजी पाटील मज लवरमजल येथन आठाकोसांवर आले आहेत उपरांतिक साबाजी पाटील लष्करांत येणार अबदाली सिंदरेवर आहे अद्यापि आला नाहीं परंतु येणार ही गडबड आहे दिल्ली अगदीं पळोन गेली §वजीर व पा

---

१९७ दत्ताजी जनकोजी व गोविंदपंत ह्या तिघांच्या सैन्यांतील बुणगे

१९८ भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ५२ पहा

१९९ हिंदुस्थानांत आवयांचें महत्व विशेष आहे ज्या स्थळीं किंवा ज्या काळीं किंवा ज्याच्या संगतीस असतां कांहीं अरिष्ट आलें त्या स्थळीं किंवा काळीं किंवा त्याच्या संगतीस पुन्हा येण्याचा प्रसंग आला असतां हिंदुस्थानांतील माणसें घाबरतात ही अनुभवांतील गोष्ट आहे अशा आवयांवर विश्वास ठेऊन गडबड होऊं देणें ह्मणजे बंदोबस्त करणें मध्ये असा गोविंदपंताच्या लिहिण्याचा मतलब आहे

§ ग्रांटडफ आपल्या इतिहासाच्या एकविसाव्या भागांत (पृष्ट ३११ मुंबईप्रत) लिहितो कीं वजिरानें आटापाटीं भाषा घेतला परंतु ह्या पत्रांत गोविंदपंत ह्मणतो कीं वजीर मराठ्यांच्या लष्करांत पांचसहा रोजांत येणार पुढें वजीर दत्ताजीच्या लष्करांत येऊन दाखलहि झाला लेखांक (१४२) दत्ताजी अबदालीस मिळण्याकरितां सरदेस गेला तेव्हां जनकोजीला व गोविंदपंत बुंदेल्याला त्यानें दिल्लीकडे जाण्यास सांगितलें व त्यांच्या बरोबर गाजुद्दिनालाहि धाडलें (लेखांक १४७) यावरून

तशाहा मल्हारजी होळकर याजकडे जाणार ऐसे आहे. आपण राजश्री पतानी मजकूर लिहिला त्याजवरून कळो येईल राजश्री बाबूराव याजकडून पत्रें आली. त्यात मजकूर की फडनिसानीं आपले घरास राजश्री नारोपतास वर्तमान लिहिले. त्यानी श्रीमतांस तींच पत्रे नेऊन भाऊसाहेबास दाखविली. त्यास, त्यांजपाशी बातमीच होती. तें वर्तमान थोरल्यास कळताच तेच निघोन भाऊकडे आले. मग पत्रे पाहिलीं. त्यात मजकूर लिहिला होता त्याची कलमें.

गाजुद्दिन वजीर जाटाकडे न जाता दत्ताजीकडे आसऱ्याकरिता आला हे उघड आहे त्याने आपले कबिले मात्र जाटाच्या मुलुखाकडे पाठविले

२०० हीं दोषाचीं एकदर नऊ कलमे भाऊसाहेबानीं गोविंदपताविरुद्ध काढिलीं आहेत व तीं खरीं आहेत हें लेखाक [१३६] त गोविंदपतानें कबूल केले आहे तेथें तो ह्मणतो, " दरबारचा रग पाहिला खावद चौकशी करू लागला आता पैशाचा लोभ धरून मेळविली अब्रु ते कां घालवावी ? " ह्मणजे चौकशीच्या पुढें आपल्या अब्रूचा टिकाव लागणार नाहीं असें गोविंदपतास स्पष्ट वाटत होतें गोविंदपताचे हिशेब वर्षाचेवर्षास यावयास दिरग लागत असे हें त्यानीं १७५६, १७५७ व १७५८ ह्या सालाच्या हिशेबाची रुजवात आक्टोबर १७५९ त करून दिली (लेखाक १३६) ह्यावरून कळून येईल " मराठ्याच्या पराक्रमांत " पृष्ठ १०८ रा पारसनीस यानीं रा नातू यानीं " महादजीच्या चरित्रात " गोविंदपताविरुद्ध आणिलेला आरोप निराधार आहे असें काहीं विशेष पुरावा न देता ह्मटलें आहे ह्या ह्मणण्यात विशेष तात्पर्य नाहीं हें लेखाक १३८ यावरून कळेल रा नातूच्या आरोपाविरुद्ध पुरावा आणताना " पेशव्याकडेच त्यांची जास्त बाकी निघते " ह्मणून " पराक्रम " कार ह्मणतात, परतु " जास्त बाकी निघण्याशीं " व वेळेवर हिशेब पाठवून दिल्याशीं काय सबध आहे नकळे सध्या गोविंदपताच्या दफ्तरात वार्षिक हिशेब असतील व त्यात पेशव्याकडे बाकी जास्त निघतहि असेल, परतु हिशेब वेळेवर रुजुवातीला जात नसत हा आरोप काहीं तेवढ्यानें टळत नाहीं हिशेब वेळेवर रुजुवातीला न गेले व वसुलानतर दोनतीन सालानीं गेले ह्मणजे रयतेकडे व मामलतदाराकडे कसर किती निघते ह्याची चवकशी करण्यास फार पचाईत पडते कित्येक कुळें मरून जातात, कित्येक फरारी होतात व कित्येक बेकार होतात त्यांच्यापासून ठरावापेक्षा जास्त पैसा मामलतदारानीं काढिला असल्यास, तो सरकाराला समजून येण्यास एकच उपाय असतो तो हा कीं वेळेवर हिशेबाची रुजु-

मागील जमा आहे त्यांपैकीं सोडून देऊन जमा कमी करतात कलम १

दोन रुपये मागें ज्या महलात सिबंदी प्यादे होते त्याचा खर्च होता तो जास्ती वाढविला ज्या ठिकाणीं पांच प्यादे राहिले होते तेथें हल्लीं पचवीस ठेवितात कलम १

फौज नेमणूकप्रमाणें ठेवावी ते मन मानेल तसी ठेऊन चार रुपये खर्च करावा ऐसें चित्तात जाणून खर्च बहुत करितात कलम १

वाटणी केली त्यास शिंद्याकडे एक परगणा पाचा लाखाचा गुजाराविशीं होता तो दिल्हा व जे सिबंदी बहुत नलगे ते परगणे त्याजकडे दिल्हे बहुत सिबंदी लागती ते परगणे सरकारात ठेविले कलम १

रमयता चिरंजिव भेटी व नजराणे आंतस्ते घेतात कलम १

आह्मी कर्ज जमा धरून सीलेदार यास माझ रोजमारा देतों, महालाचा अगर आणीक कोठील वाखला आजपर्यंत किमपि नाहीं कलम १

आह्मांकडे माणूस आलें त्यास बरें पहात नाहीं, मग जमीदार आला तरी तो जीव कैसा राहील ? या दहशतीमुळें कोणी येऊन आह्मांस भेटत नाहीं कलम १

बात करून घेऊन संशयाच्या स्थळीं कामगार पाठवून चौकशी करणें ही चौकशी होऊं नये ह्मणून पेशव्यांचे कित्येक सरदार हिशेबाचे ताळेबंद वखेवर पाठवून देत नसत हाच प्रकार गोविंदपंत बुंदेल्यांनीं केला व ह्मणून प्रत्यक्ष परगण्यांत जाऊन चौकशी करण्याकरितां येरंडे व कानिटकर यांस पेशवे यांनीं पाठवून दिलें वेळेवर हिशेब पाठवून देत नाहींत ह्या आरोपाचा हा असा अर्थ आहे कानिटकर मुजुमदार व यरंडे फडणीस नेमून देऊन श्रीमंतांनीं गोविंदपंताचा मोठा गौरव केला असे रा पारसनीस यांचें मत आहे (मराठ्यांचे पराक्रम बुंदेलखंड प्रकरण, पृष्ठ १०३) परंतु, तसा कांहींएक प्रकार नसून, गोविंदपंतासारख्या ओढाळ सरदारास वठणीस आणण्यास फडणीस हे कामगार नेमिले गेले व त्यामुळें श्रीमंतांनीं आपला गोविंदपंतावरील अविश्वास स्पष्टपणें व्यक्त केला गोविंदपंत किती अपराधी होते त्याचा अदाज करावयाचा असल्यास त्यांनीं फडणिसांना जीं गयावया करून पत्रें लिहिलीं आहेत तीं वाचलीं असतां उत्तम होईल. त्याच आशयानें गोविंदपंतांचीं दहाबारा पत्रें आह्मी येथें दिलीं आहेत

येथील अर्थ दुसरा वकील आल्याखेरीज कांहीं समजत नाहीं. कलम-रुजवात यथास्थित होणार नाहीं. कलम १

येथील जुने कारभारी आहेत ते मन मानेल तैसें कारभारांत पडोन जें मिळविणे ते मिळवितात. कलम १

सदर्हुप्रमाणें राजश्री बाबूरायास भाऊसाहेबीं बोलावून नेऊन येणें-प्रमाणे कागद फडणिसांचे आले आहेत. तरी तुह्मी सावध असणें. त्याजवरून हे वर्तमान दहा बद अगदी तपशीलवार लिहून आजुरदार पाठविला तो छत्तीसावे रोजी येथें आला. याप्रमाणें बजिन्नस बाबूरायाचें पत्र आलें तेच बजिन्नस वाचून मला दाखविलें आणि ऐशा गोष्टी सांगितल्या. हे विनंति.

---

[१४२] ॥ श्री ॥ ८ नोव्हेंबर १७५९.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री त्रिंबकपतनाना व
राजश्री जनार्दनपंत स्वामींचे सेवेसीः

पोष्य गोविंद बल्लाळ साष्टांगनमस्कार विनति. उपरि येथील कुशल ता॥ मार्गशीर्ष वद्य ४ मु॥ सुकरतला जाणून स्वकीय कुशल करीत असिलें पाहिजे. विशेष. आह्मी श्री गंगा उतरून पार गेलो. आठ दाहा रोज पार तमाम जागा लुटिली, जाळिली. त्यास, रोहिलेहि आपली जागा बतंग जाले त्यास, राजश्री साबाजी पाटील शिंदे यासीं व अबदालीसी लढाई जाली. त्याजवर अबदाली भारी फौजेनिसी आला. त्याजवर हे दरमजलीनी येथें लष्करीं दाखल जाले. अबदालीचे कजीये यामुळे दिल्ली तमाम पळाली. उजाड जाली. पातशा, वजीर

---

२०१ ह्या लढाईचा उल्लेख भाऊसाहेबाच्या बखरींत नाहीं. डफनें तर हें बहुतेक प्रकरण गाळल्यासारखेंच केले आहे

२०२ ता० ८ नोव्हेंबर १७५९

हे येथें या लष्करीं दाखल होणार त्यास, याप्रकार वर्तमान जालें काळीं पत्रें पुणेयाहून चिरंजीव बाबूराव यांचीं आलीं त्यांत जो माभार्थ होता तो सायत रा॥ दादोपंत, भास्करपंत यास सायत सांगितला तेहि तुह्मांस तपसीलवार लिहितील त्याजवरून कळों येईल. दरबारची, खावंदांची मर्जी एक प्रकारची जाली आह्मी येथें येऊन गुतलों त्याजकरितां तुह्मीहि येथें आलां तुह्मांस एक जमीदार अगर पाटील तोहि भेटला नाहीं तुह्मीं तरी काय करावें ? खावंदानवळ गेला त्याणीं पुसिलें कीं तुह्मीं कोण प्रकारें तरतूद केली त्यासमयीं तुह्मांस केली असेंहि ह्मणतां नये, न केली असेंहि ह्मणतां नये दोहींकडून तुह्मी काईल व्हाल तेव्हां आह्मांवर शब्द येणेंप्रमाणें जालियास आमची नुकसानी कां कीं ? दोन सालें जालीं तुह्मी एका गांवांत माहीत नाहीं तुह्मांस तरी काय शब्द ? त्यास, आह्मी येथें गुतलों नसतों तर या चार महिन्यांत तुह्मी सर्व कामकाजास माहीत होतां आणि सर्व तुमचे नजरेंत येतें तेंहि न जालें त्यास, समय ह्मणावे तरी हिंदुस्थान गडबडलें आहे त्यास, जर तुह्मांस आमच बरें करणें तर आपण राहावं मीहि आठ पधरा रोजांत हरप्रकारें निकाल करून तुह्मांजवळ येतों त्याप्रमाणें श्रीमंत स्वामींची मरजी त्याप्रमाणें मजला करणें आणि तुमची खुषी तेंच मजला करणं सारांश, तुमचे गेलियानें आमचा नाश होतो श्रीमंत स्वामींचे दरबारचे दरबारचा मनकूर तुह्मास सर्व कळलाच आहे त्यास, आह्मी मोठे समुद्रांत पडलों आहों त्यास, यासमयीं तुह्मीं उतावळी करावीसी नाहीं बरें ! तुह्मी समयानुरूप आह्मांजवळ आला तर तुमचे आलियानें उभयपक्षीं उत्तम व्हावें त्यास, तुह्मास आह्मीं शब्द लावावा तर तुह्मांवर शब्द काय ? आह्मी येथें गुतलों याजकरितां इतके दिवस जाले तुमचेहि प्रत्ययास येतें चार जमीदार येते काम काज चालीस लागतें त्यास, मी येथ गुतलों त्यामुळ तेहि न

आले. त्यास, जर तुह्मांस आमचें बरें करणें तर तुह्मी देशास प्रस्तुत न जाणें. मजला येऊ देणें. तुमचे चित्तानुरूप परगण्याचें मागील तीन साला व पुढील जैसें पाहिजे तैसें तुमचें ठीक करून देऊन. मी येथें गुंतलों नसतो तर सर्व जमीदार तुह्मांस भेटते. कामकाज ठीक सुतीं लागतें. तें न जालें. येथें दिरग जाला. याजकरिता तुह्मांसहि वाईट लागलें. त्यास, यासमयीं तुह्मीं चित्तात दुसरा अर्थ एकवार न आणितां तुह्मीं राहावें. खजिना पुढें जाऊ द्यावा. यांत काही दुसरा अर्थ चित्तात न आणावा. जर तुह्मी जावयाचें कराल तर एकंदर न करणें समय आहे. सर्वकाळ सारखा असत नाहीं एकच वेळ समय पडतो. मी त्या प्रातीं असतों तर इतकें कशास होतें ? मजला इकडे यावयास आणि कामकाजास दिरंग व्हावयास गांठ पडली. त्यास, तुह्मी याजउपरि खार्यीनखोंयी[२०३] जावयाचें न करावें. तुमचे गेलियानें आमचें काम नासतें. दूरदेशीं पाहणें. दूरदेश ! रांगडा ! परमुलूख ! जिवावरील खेळ ! याजप्रमाणें आहे. आह्मी च्यार रुपयास गुतलों. काल, देश, वर्तमान, लोकाचें देणें याजमुळें रात्रदिवस जिवास घोर ! तुमचे मनी संशय आला. दोन वर्षे जालीं. कांहीच परगण्याचें आवसान न सांपडे. हेंहि खरेंच ! त्यास, याजमागें इकडील गुतेयामुळें जाले ते चित्तात न आणणें. याजउपरि माझे यावयाचा मात्र गुता आहे. त्यास, मी सत्वर येथें हरकोणास ठेवून येतों. विलंब करीत नाही. तुह्मीं चित्तांत सशय दुसरा अर्थ न आणतां राहणें. वरकड वर्तमान वरचेवर लिहीत जाऊन. बहुत काय लिहिणें. कृपा लोभ असो दीजे. हे विनति.

---

२०३ अवश्य

[१४२] ॥ श्री ॥ ११ नोव्हेंबर १७५९

राजश्रियाविराजितराममान्यराजश्री त्रिंबकपतनाना व

ग॥ अनावूनपत स्वामीचे सेवेसी

पोष्य गोविंद मल्लाळ सा॥ नमस्कार विनाति उपरि येथील कुशल ता॥ मार्गशीर्ष वद्य ७ मु॥ सुकरतला जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असिलें पाहिजे विशेष परवाचे रोजों पत्र तुह्मास मुजरद जोडी चिरनीव बाबा नवळ पाठविली परतु मार्गी गडबड जाली याजकरितां पावेल न पावेल ह्मणच हल्लीं मुजरद जोडी पाठविली आहे त्यास, आपण देशास जावयाचें सूर्त न करावे श्रीमत स्वामीची मरजी दरबारची एक प्रकारें जाली आह्मी येथें गुतलों दिवसगत लागली त्याजमुळें तिकडील रुजवात वगैरे कामकाजें आटकोन राहिलीं त्यास जो विचार आहे, दरबारचा, तो सर्व आह्मीं पेशजी पत्रें पाठविलीं त्यांत लिहिला आहे श्रीमत स्वामीची बहुतच मरजी बारीक जाली आहे येथें गुतलों त्याजकरितां दिवसगत लागली तुह्मांस परगणेपातील जमीदार व कांहींच रुजू न झालें तुह्मास तरी आह्मीं काय शब्द लावावा ? त्यास, तुह्मीं दोन मास देशास जावयाचें एकदर न करावें तुह्मी गेलियावर आह्मांवर पेंच हकनाहक येतो श्रीमत हेंच ह्मणतील, बाहाना करून राहिले तर जर आह्मी बाहाना करून राहों तर आह्मांस नफा काय ? सावदाची मरजी प्र॥ कार्य जाहलियानें खावद राजी, आपला फडशा त्यास, येथें दिवसगत लागली तरी तुह्मास दखलगिरी न जाली हेंहि खरें त्यास, आह्मीं तुह्मास हजार प्रकारें लिहिलें तरी येथें गुतलों खरें ? त्याजमुळें सर्व कामें नाशिलीं दरबार सर्व सोडून यथें गुतलों घरचें काहीं असो परतु दरबारचा फडशा जाला ह्मणजे सर्व मेळविलें त्यास, दोन मास देशास जावयाचें एकदर न करण तुमची आमची भेट जालियावर सर्व दरबारचें वर्तमान सागू घर फड रा॥ भास्करपत व दादोपत यांस तपशीलवार सांगितलें आहे दरबारीं कोणाची मुरवत अगू तीळमात्र राहिली नाहीं मींहि तिकड असतों

तर या चारसा महिन्यांत सर्व कामे फडशा होतीं. परंतु आमचे राशीस कोण ग्रह आला त्याणे येथें आणून फसविले ! बरे ! आतां तो काहीं म्हणतां नये. हेंहि कार्य सरकारचे मार्गे ठीक झालें असतें. चिरजीव बाबाची तुमची गांठ पडली असती म्हणजे आह्मी सुचित होतो. तेहि सत्वर मावारे जाऊ ह्मणून तेहि राहिले. त्यास, याजउपरि तुह्मीं देशास जावयाचें न करणें. काळीं[२०४] रा॥ साबाजी पाटील येथें फौज सुद्धां आले. सुरजमल्ल जाट याजकडीलाहि फौज काळी पाच हजार आली. रा॥ मल्हारराऊ सुभेदार हेहि जयनगराकडे आले. त्यांजकडेहि सांडणी व कासीद गेले. तेहि सत्वरच येतील. येथेंहि फौज मातबर जमा जाली. सुजातदौले व रोहिले एक जाले. परंतु गंगापार होऊन त्याजला येवत नाही. असो. आह्मी चारसा रोजानी पातशा वजीर दिल्लीहून शाहाडोलेयात काळीं डेरे देऊन राहिलों. दरमजलींनीं तेहि पाचवे सावे रोजी येथें दाखल होतात. पातशा वजीर याचे कबिले जाटाचे मुलकाकडे अगरेयास गेले. अबदाली लाहोरास दाखल जहानखान ह्मणून जाला. इकडें यावें हा इरादा आहे. त्याजमुळें या प्रांती गडबड फार जाली. दिल्ली वोस जाली. वरकड वर्तमान तर अधिकोत्तर काय लिहावें ? या समयी तुह्मीं जावयाचें न करणे. आह्मांवर हकनाहक पेंच येतो. आह्मी सर्वस्वें गुंतलों. कर्जे लोकांचीं देणें. येथें येऊन चार पेचांत पडलों. त्यास, पातशा वजीर येथें दाखल होतांच आह्मी निरोप घेऊन तिकडे येतों. फरुकाबादवाला व आह्मी एकत्र होऊन सर्व रोहिले व सुजातदौले एकत्र जाले तिकडे कोणी नाही. त्याजला पायबंद फरुकाबादेस पुल बांधोन पार गडबड करून जागा जाळावी, लुटावी. त्यास, चिरजीव बाबास फौजेंत देऊन तुह्मी आह्मी आपले कामास लागों. याप्रमाणें येथें ठहराव जाला. पातशा वजीर दरमजलीनीं येत आहेत ते येताच आह्मी येथून निघोन येतों. याप्रमाणें कालीं रात्रौ पाटिलबावाशी खलबत जालें. तुह्मास

---

२०४ काळीं ह्मणजे काल, १० नोव्हेंबर १७५९

कळावें तुम्हीं एकदर जाण्याचें न करणें समय घडीघडी येत नाहीं आम्हास इकडे गुतावयास, सरकार कार्यास विलंब व्हावयास गांठ पडली त्यास, तुम्ही शहाणे आहा सर्व तुम्हास कळतें आम्हास पेंचेंतून काढणें मीहि कोणावर पेंच घेऊ येणार नाहीं दोन मास समुरी करणें बहुत का लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनंति

मिती मार्गेश्वर शुद्ध २ सन
सितैन मु॥ इटावें

---

[१४४] ॥ श्री ॥ १३ नोव्हेंबर १७५९

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री त्रिंबकपंतनाना व राजश्री जनार्दन पंत स्वामीचे सेवेसी —

पोष्य गोविंद बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल ता॥ मार्गशीर्ष वद्य ९ जाणून स्वकीय लिहिलें पाहिजे विशेष येथील वर्तमान कितेक तुम्हांस दोन तीन पत्रीं लिहिलेंच आहे आम्हीहि येथून निघा नाहला धरमजल तिकडे येतों तुम्हीं येकदर जाण्याचा विचार न करावा मार्गशीर्ष वद्य १० बुधवारीं आम्हीं निरोप घेतला तेथें फौज फार जमा झाली लाहोराकडून तमाम फौज आली त्यास, तुम्हीं एकदर न जाणें इकडे अबदालीचा दगा फार झाला दिल्ली पळाली पातशाहा वजिराचे कबिले आगरेयास गेले. पातशाहा वजीर येथें येतात आम्ही दरमजलींनीं येतों यावपरि गुता नाहीं वरकड चिरंजीव बाबा तुम्हांस सांगतील मार्गी दगा जाला, माणूस निभावत नाहीं इकडे फार फजीता झाला बहुत का लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनंति

---

२०५ इटावास येण्यास १४ नोव्हेंबर १७५९.

आह्मी येथून निरोप मार्गसीर वद्य १२ घेतला दोन चार रोज फिरफोळी गुत्याकरितां राहिलों मस्तान रामश्री रामाजीपंतभाऊ यांचे घरीं ठेविलें त्या सकाळीं सुजातदौला याची आवई जाली कीं फौजसुद्धा अलीकडे भुजावयास येतो त्याजकरितां राहिलों आज त्याजकडील वकील भिंवकदास आला त्यास, उवईफ हफीज रहिमत येणार त्यास सलूख किंवा विघाड दोहींतील एक पाहून जाणें ह्मणून पाटीलबावांनीं सांगून पाठविलें आमचे बुनगे तीन कोस मार्गे गेले सडे येथें आहों उद्याच्या रोजांत सर्व फळेल दर मजलीनें इटावेयास येतों पुढीं एकदर जावयाचें न करणें तुमचे मर्जीप्रमाणें, श्रीमंत स्वामीचे आज्ञेप्रमाणें, चिरंजीव बाबा तुह्मांसी बोलिले, त्याप्रमाणें करून दुसरा अर्थ चित्तांत एकदर न आणणें अबदाली लाहोरास आला शीखांसी मोठी लढाई जाली दोन हजार अबदालीची फौज मारली गेली जाहानखान जखमी जाला ते लाहोराकडेच आहेत मागें फौज तीन हजार व पाईचे माणूस तीन हजार होते, मुलतानाकडे त्यास, लाहोरापलीकडे सुखरूप आले दुआबेयात गवार मिळोन गळाठा केला शतद्रुनदी उतरतां पलीकडे कांहीं राहिले, कांहीं अलीकडे आले तेथें दगा जाला चार हजार उंट, चाळीस रुपयास नोगर्दी उंट मिळाला मोहर रुपये लुटिले गेले काळीं उघडीं माणसें पायीं उतारा पांचश आलीं हजार घोडे लहान थोर आले चरकड मारले गेले मोठी बदनक्षी झाली दिल्ली पळाली तमाम मुलूख इकडील पळाली असो अबदालीचा शह भारी येऊन पडला, इकडे रोहिले, सुजातदौले एक जाले दोन शह पडले

२०७ १८नोव्हेंबराला न आतां १७ नोव्हेंबराला आल्याचा येत झाला! मनोसून फक्त सिसोना भेटण्याचा भारायच म्हणता तेव्हां दोन चार रोज रहावें लागलें व आतां २४ नोव्हेंबराला झाल्या हकीकतीचें पत्र लिहितात.

२०८ या लढाईचा उल्लेख भाऊसाहेबाच्या बखरींत नाहीं इकडे तर हेंहि प्रकरण गाळलेंच आहे या लढाईंत अबदालीची बरीच फजिती झाली दोन हजार माणूस ठार झालें हजार घोडे शत्रूनें धरून नेले. पांचशें माणूस उघडे बोडके पळून आले

२०९ शब्द लागत नाहीं किंवा अर्थ कळत नाहीं

आहेत. गडबड मुलखांत फार जाली. श्रीमत स्वामीचे दैवेंकरून सर्व उत्तमच होईल. तमाम परगणेयाचे कारकून बोलावणे मी सत्वरच येतो. येथें गुंता नाही. रोहिलेयासी सलूख तरी येतो, बिघाड तरी येतों. बहुत काय लिहिणे. कृपा लोभ असो दींज. हे विनाति.

---

[१४७] ॥ श्री ॥ २१ डिसेंबर १७५९.

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री त्रिंबकपंतनाना
व राजश्री जनार्दनपत स्वामीचे सेवेसी:

पोण्य गोविंद बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनाति येथील कुशल ता॥ पौष शुध २ जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असिलें पाहिजे. विशेष. येथील कुशल वर्तमान चिरंजीव बाबास लिहिलें आहे, त्याजवरून कळेल. आह्मीं शिंदे याचा निरोप घेतला. यमुनेवर आलों. त्यास पार्रूंन दिल्लीवरून रूपराम कटारे तुह्मी जाणें ह्मणून सागितलें. बुनगे पार गेले. सडे अलीकडे आज राहिलो. पार जाऊन दिल्लीकडून त्यामार्गे मथुरेजवळ उतरावयास येतों. र॥ भास्करपंतदादा खदापार आहेत. चिटणिसीचें काम दादोपत यांचे होतें. देतों. पार उदयिक जातो. त्यांचेच पत्र तुह्मास येईल की चिटणिसी आह्मी लिहू लागलों, ह्मणून लिहतील. त्याजवरून कळेल. आह्मी पार उतरलो. काय निमित्य तरी ? अबदालीची फौज सरदेआलीकडे वीस कोस, कुरुक्षेत्राहून पधरा कोसांवर, तो आला त्यास सडी फौज र॥ दत्ताजी शिंदे घेऊन पुढें गेले. त्याचें व ह्याचे अनर दाहा कोसांचें राहिलें याजकरिता आम्हांस सांगून पाठविलें की आह्मी सडे गेलो. आह्मी अबदाली रेटिला तर फार उत्तम जाले र॥ जनकोजी शिंदे, गाजुद्दीखान वजीर व आह्मी राहिलो. त्यास, बुनगे घेऊन र॥ जनकोजी शिंदे, गाजुद्दीखान घेऊन पाटीलबावाकडे

---

२१० पार होऊन

जातील आह्मी दरमजलींनीं येऊन जर करिता अवदाली न रेटे तर बुनगे घेऊन आह्मी व रूपराम कटारे जाटाची फौज असे दिल्लीवरून दरमजलींनीं बुनगे घेऊन येऊन चमेल पार करून देऊन आह्मी इटावेयाजवळ पार येऊन याजकरिता दोन रोज राहिलों अबदाली व पाटीलबावा सात कोस अंतर आज लढाई अगर प्रात काळीं होईल ईश्वर ज्यास यश देईल त्यास सुखें देऊ ! तुह्मास चिरंजीव बाबानीं राहविलें त्यास, गडबडीचा समय याजकरितां चार रोज लागले तर संशय न धरणें श्रीमंत स्वामीचे प्रतापें बहुत मार्गें अबदाली माघारा जाण्यांत उत्तम आहे ईश्वर उत्तमच करील रुमाल, कारकून आणविले गडबड जाली खळबळ जाली याजकरितां आह्मांस येथें राहणें नाहीं बुनगे घेऊन येऊन तर मी व एकटे आपले फौजेनिशीं येऊ तर या पत्रामार्गे मार्गें येऊन पावतों चार रोज लागले ह्मणून उदास न होणें कार्तिक वैद्य ५ श्रीमंत स्वामींनीं अमदानगरचा किल्ला घेतला अमलदारास ताकीद पाठवून हिशेब जलदीनें आणवणें बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनंति अबदालीची गडबड फार आहे हे विनंति

---

[१४८] ॥ श्री ॥ २९ डिसेंबर १७५९

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद स्वामी गोसावी यांस

---

२११ २२डिसेंबर १७५९.

२१२ हें वाक्य मोठें अर्थप्रचुर आहे गोविंदपंत बुंदेले, जनकोजी शिंदे व गाजुद्दी खान यांनीं दिल्लीकडे जाण्यास निरोप घेतला त्यावेळीं निदान गोविंदपंताचें तरी दत्ताजीशीं भांडण झालें असावें नाहीं तर गोविंदपंतानें असे उदासीनपणाचे उद्गार काढले नसते ईश्वर ज्यास यश देईल त्यास देवो ! ह्मणजे दत्ताजीस यश आलें काय किंवा अबदालीस आलें काय गोविंदपंताला त्याची पर्वा नाहीं !

२१३ १० आक्टोबर १७५९ रोजीं अहमदनगरचा किल्ला पेशव्यांच्या हातीं कविजंगानें दिला

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जाणें. विशेष. रावरायसिंग व दिवाण मुकुंदसिग बुंधेले यांसी पेशजी होळकर शिंदे याणी बुंदेलखण्डची वाटणी केली ते समयीं परगणा मोधा दरोबस्ती करार करून दिल्हा होता. त्यास राजे जगतराज याणीं जबरदस्तींनें रायसिंगापासून निमे परगणा घेतला; निमे परगणा यांस दिल्हा आहे. ऐशास, हाली जगतजाट वकील दिमत मजकूर याणी हुजूर येऊन विनाति केली की निमे परगणा आह्मांपासून जगतराज यांणीं घेतला आहे तो सोडऊन देववावा. त्याची नजर लाखरुपये आपण सरकारांत देऊ व निमे परगणा सुटोन येईल त्यापैकी निमे सरकारांत घ्यावा ह्मणोन त्याजवरून राजश्री कृष्णाजी अनंत याचे विद्यमानें यांजकडील करार:

नजर परगणा मोधा निमे रायसिंगाकडे चालत नाहीं तो जगतराज व पहाडसिंग, §गुमानसिंग खुमानसिग याजपासून घेऊन रायसिगाकडे चालता करून देणें त्याची नजर करार रुपये.

१०-००२ सरकारची नजर.

५०००१ सन इहिदे.

५०००१ सन इसने.

१००००२

१२००० कित्ता.

१०००० रामचद्र गणेश याचे.

२००० कृष्णराव बल्लाळ याचे

१२०००

११२००२

§ बुंदीलाख्यातील हरगड येथील गुमानसिंग

एकलक्ष बाराहजार दोन रुपये करार केले असत वरोबस्त पा। सोडऊन सदरहू नजरेचा ऐवज वसूल घेऊन सरकारात पावता करून पावल्याचा जाब घेणें फलम १

परगणे मोधा दीढ लाख रुपयाचा आहे त्यापैकीं निमे पाऊणलक्षांचा रायसिंगाकडे चालत आहे बाकी निमे परगणा जगतराज व पहाडसिंग, गुमानसिंग यांणीं घेतला आहे तो तुम्हीं सोडवणें त्यापैकीं निमे साडेसततीस हजाराची जागा रायसिंग यासीं देऊन बाकी निमे साडेसततीस हजारांची जागा तुम्हीं आपणाकडे घेऊन त्याची कमावीस तुम्हीं करून कशाहिशेब सरकारात देत जाणें तेथील आकार होईल त्यापैकीं फारकुनास व शिबंदी खर्च लागेल तो कार्याकारण करून बाकी ऐवज सरकारात पावता करून पावल्याचे जाब घेत जाणें तेणेंप्रमाणें मजुरा पडेल फलम १

येणेंप्रमाणें दोन कलमें करार करून दिल्हीं असेत सदरहू लिहिल्याप्रमाणें वर्तणूक करणें जाणिजे छ ८ जमादिलावल सु॥ सितेनमय्या व अलफ बहुत काय लिहिणें हे विनंति

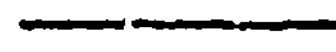
[१४९] ॥ श्री ॥ २९ डिसेंबर १७५९

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपतदाजी स्वामीचे सेवेसी —

पोष्य बाबूराव नरसी कृतानेक नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असिलें पाहिजे विशेष सामत पत्रें येऊन वर्तमान कळत नाहीं तरी ऐसें न कीजे सदैव परामृश करीत असावें देशींचें वर्तमान तरी मोगलासीं विघाडाचा मजकूर जाला थोरले श्रीमत येथें †सिद्धटेकावरी एका दो रोजीं पुढें जातील श्रीमत भाऊसाहेब राक्षसभुवनांतून

† दौंडाजवळ पेडगांवापासून दोन कोसांवर भीमेच्या कांठीं गणपतीचें स्थान. अष्टविनायकांपैकी

दोन मजली पुढे गेले. मोगल दाहा लक्षाची जाहागीर व परांडे येथील किल्ला देत होता, परतु श्रीमंती मान्य केले नाहीं. त्याचे गळा पडावयाचा मजकूर आहे. आठा पधरा रोजात गांठ पडावी ऐसें आहे. सविस्तर वरचेवर लिहीतच आहो. राजश्री चिटकोपंत सुखरूप आहेत तुह्मास पत्र दिल्हें तें पाठविलें आहे. श्रीमंताबरावर आहेत. कळावें. सर्वदा पत्र पाठवून साभाळीत असावें. मित्ती पोष शुद्ध १०. बहुत काय लिहिणें. कृपा लोभ असो दीजे. हे विनति.

[१५०] ॥ श्री ॥ ३ जानुआरी १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री त्रिबकपतनाना व राजश्री जनार्दनपत स्वामीचे सेवेसी:—

सेवक गोविंद बल्लाळ नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल ता॥ छ १३ जमादिलावलपर्यंत मुकाम नजीक सोनपथ येथें यथास्थित असे. विशेष. आमचें लौकर त्या प्रातास येणें होत नाही याकरितां आपण देशास जाऊ ह्मणतात ह्मणून चिरजीव राजश्री बाबांनी कितेक तपशिलें लिहिलें. त्यास, आह्मी दाटून तिकडे न यावें ऐसे नाहीं शुक्रतालाहूनच निघोन यावे तों अबदालीची फौज आली. अकस्मात् अबदालीच येऊन पोहोंचला. त्याजवरून दिवसेंदिवस गुता पडत गेला. याउपरि राजश्री पाटीलबोवा फौजसुद्धां दिलीस जाणार. अबदाली व रोहिले शुक्रतालींच आहेत. आह्मी पाटीलबावाचा निरोप घेतलाच आहे. दिलीपावेतों बरोबरीच येऊन. दिलीपुढे मजलदरमजल त्या प्रातास येतों. येविशी सशय आपले चित्तांत एकंदर न आणावा. खामखा जलदीने येऊन पोचतो ओर्जे येऊन दिलीस दाखल

२१४ मागील वाक्यापर्यंत सोनपतास असताना छ १३ जमादिलावरीं गोविंदपतानीं हें पत्र लिहिलें नतर काहीं कारणानें तें तसेंच ठेवून दिलीस आल्यावर येथून पुन पुढें लिहिलें येथून पुढच्या सगळ्या पत्राची शाई निराळी आहे

जाले बुनगे जाटाचे मुलखांत रवाना केले आपण सडे होऊन यमुनापार शामलीमिरट्यारोखें जातात आम्ही मथुरेवरून येतों राजश्री मल्हारजी बावा चळवळ्यांस लागले होते ते मळवढा घेऊन ठाणें बसवून भीलाढे-यास आले वरमजलींनीं येतात ते व हे एक जालियाउपरि बंदोबस्त उत्तमच होईल चिंता नाहीं आम्ही उगेंच येथें काय म्हणून राहून ? अब-दाली अकस्मात् आला याचे कबिले बुनगेयांत टाकून येता नये आता हेहि साखा बुनगेयांत आले आम्हांस निरोप दिल्हा बुनगेहि रवाना केले वरमजलींनीं येतों रुमाल पाठविले नाहीं म्हणून तुम्हास संदेह आला तर पहिलें पत्र पावलें असतें तर पाराजीपंत याचीं माणसें गेलीं, त्याजबराबर पाठवितों ते सिकंदरेयास पावलियावर तुमचें व चिरंजीव बावाचें पत्र पावलें तेच रोजीं कूच जाहले ते तमाम मुलखात गडबड जाली माणूस निभावेनासें जालें कागदाचें काम, रुमाल मार्गीं गेले तर कामच नासेल,

२१५ मल्हारराव होळकर ११ नोव्हेंबर १७५९ च्या सुमारास जयपुरास आले (लेखांक १४३) तेव्हां मदतीस येण्याकरितां शिंद्यांनीं त्यांस पत्रें धाडलीं परंतु १ जानेवारी १७६० पर्यंतहि त्यांस मदतीस येण्यास फावलें नाहीं मध्येंच जयपुर संस्थानांतील लहानसहान ठाणीं उगाच घेत बसून त्यांनीं निरर्थक कालक्षेप केला शेवटीं १० जानेवारी १७६० रोजीं दत्ताजी कामास पडल्यानंतर दुसरे दिवशीं कोटपुतळी येथें शहाजणें बाजवीत मल्हारबा अनकोजीस येऊन मिळाले (भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ७७ व लेखांक १५१) दत्ताजीच्या मृत्यूची वार्ता आपल्यास माहीत नाहीं असें दाखविण्याकरितां शहाजणें बाजवावीं लागलीं! इतकें जवळ असून मल्हाररावास दत्ताजीच्या मृत्यूची वार्ता कळली नाहीं हें संभवत नाहीं

२१६ फडणीस इतके दिवस रुमालाचीच वाट पहात बसले होते व त्याकरितां त्यांनीं गोविंदपंताला वारंवार लिहिलेंहि होतें असें असल्यामुळें पत्र वेळेवर पावलें नाहीं म्हणून रुमाल पाराजीपंताबरोबर पाठवतों आले माहीत ही समय अगदीं लंगडी होती गोविंदपंताच्या मनांतून रुमालहि पाठवावयाचे नव्हते व स्वतःहि जावयाचें न हतें अबदाली अकस्मात् आला व त्यामुळें गडबड झाली ही सबब गोविंदपंताला खरी मिळाली होती असें नाहीं कारण शुक्रतालास दत्ताजीस अबदाली भेटल्यापासून गोविंदपंतांनीं दत्ताजीशीं मुंज घेत त्याचा पिछा सोडला नाहीं दत्ताजीच्या पाठीमागें सरकत सरकत ते दिल्लीकडेसच येत होते

ह्मणून राहिले. काम विलंबावर घालावें ह्मणून राहिलें नाहीं. बरें, आह्मी लिहितो ते प्रमाण नसेल. काय निमित्य कीं दिवसगत्त कामास लाविलियास कांही नफा आह्मांस असेल. तर सरकारी कार्य जितकें उरकलें, फडशा झाले तेच उत्तम आहे. बरे! येथे राजश्री भास्करपंत, दादोपंत आहेत. हे तो सांगतील. आह्मी मथुरेवरून येत आहों. कांहीं सरकारी पथकें ठेवावी लागली. जे राहतील ते ठेऊन. आह्मी दरमजलीनी येतों. तुह्मीं उतावळी न करणें. आह्मी येथे एकदर राहत नाहीं इलाज काय करावा? अबदाली अकस्मात् आला. यास इलाज काय? बहुत काय लिहिणे. कृपा लोभ असो दीजे. हे विनंति.

---

[१५१] ॥ श्री ॥ ९ जानुआरी १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपंतदाजी स्वामीचे सेवेसीः

पोष्य बाबूराव नरसिंह कृतानेक नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लेखनाज्ञा केली पाहिजे. विशेष. सांप्रत पत्र येऊन परामृश होत नाहीं. तरी ऐसें नसावें. निरंतर पत्री सांभाळ करीत असलें पाहिजे. यानंतर देशीचें वर्तमान तरी मोगलाशी बिघाड जाहला. श्रीमंत राजश्री भाऊसाहेब पेंरळीनजीक[२१७] गेले मोगलास यांस

२१७ १०अक्टोबर १७५९ रोजीं कविजगानें श्रीमंताच्या हातांत नगरचा किल्ला दिला (लेखांक १६८) त्यावर्षी दसरा १ अक्टोबर १७५९ रोजीं पडला होता भाऊसाहेबाच्या कैफियतींत (पृष्ठ ३।४) कार्तिक शुद्धांत ह्मणजे २१ अक्टोबरानंतर नगरचा किल्ला भाऊनीं स्वतः घेतला ह्मणून ह्मटले आहे तें अर्थात् बरोबर नाहीं भाऊसाहेब वानवडीस असतां विसाजी कृष्णानें नगरचा किल्ला फितुरानें घेतला हीच गोष्ट खरी आहे हें पुढें १९ फेब्रुवारी १७६० चे पत्र दिलें आहे त्यावरून निश्चित आहे १५ जमादिलाखरीं ह्मणजे ३ फेब्रुवारी १७६० रोजीं उदगीरची लढाई झाली तोंपर्यंत, ह्मणजे नगरचा किल्ला घेतल्यापासून अथवा १० अक्टोबर १७५९ पासून तो ३ फेब्रुवारी १७६० पर्यंत, सरासरी चार महिन्याचा अवकाश रहातो त्या अवकाशांत पेशवे व निजाम हे दोघे

चाळीस कोसांचें अंतर आहे आजकरितां गाठ पडली असेल श्रीमंता पाशीं पचवीस हजार फौज आहे आणखी बरोबर फौजा जमा होत आहेत मोगलापाशीं वहा हजार फौज आहे व दहा बारा हजार गारदी आहेत श्रीमंताचे पुण्यप्रतापें त्याचें पारिपत्य उत्तम प्रकारें होईल उभयपक्षीं मुकाबला जाहलियाचें वर्तमान आलेयानंतर सविस्तर मागाऊन पाठवितों तुमचे बंधू चिटकोपंत येथें सुखरूप आहेत व राजश्री नारोपंत नाना पुण्यात आहेत वरकड वर्तमान उत्तम आहे आपणाकडील वर्तमान

काय करीत होते, त्यांच्यामध्यें काय बोलणीं चालली होतीं ते परस्परें कोठकोठें होते, पेशव्यांस नगरचा किल्ला फितुरानें तरी घेण्यास लोकांना गोड दिसतील व स्पष्टपणें सांगतां येतील अशीं काय कारणें सांपडलीं इत्यादि गोष्टींसंबंधीं ग्रांटडफसुद्धां सर्व इतिहासकारांचें व बखरनविसांचें मौन आहे मागचा पुढचा कांहीं एक संबंध न सांगतां एकदम पेशवे नगरचा किल्ला घेतात व नंतर कांहीं दिवसांनीं कोणे एके समयाचे ठायीं लढाई होऊन निजामाचा पराभव होतो इत्यादि पौराणिक कथांसारिखा कथाभाग इंग्रजी व मराठी बखरींतून लिहिलेला आढळतो पेशव्यांच्या बखरींत (ह्या बखरी सारखी अविश्वसनीय बखर दुसरी एखाद दुसरीच असेल) तर ‘ किल्ला सरकारांत घ्यावा ’ असें श्रीमंतांस वाटल्यावरून नगरचा किल्ला श्रीमंतांनीं घेतला अशी स्वभावोक्ति लिहिली आहे! (१) निजामानें पेशव्यांस दहा लक्षांची जागीर व दोन किल्ले देऊं केले होते ते तो देईना (१९ फेब्रुवारी १७६० चें पत्र) तेव्हां (२) विजयादशमीच्या मुहूर्तानें (१ अक्टोबर १७५९) नाना दादा भाऊ व राव हे सर्व डेरेदाखल झाले (भाऊसाहेबांची कैफियत) इतक्यांत (३) नगरचा किल्ला घेतल्याची बातमी आली (लेखांक १४९, १० अक्टोबर), तों (४) भाऊसाहेबांस मारण्याचा प्रयत्न झाला (कैफियत पृष्ठ २) त्याचा निकाल लाविल्यानंतर (५) पेशवे मंडळी नगरास गेली (१९ फेब्रुवारी १७६० चें पत्र) नंतर (६) नाना सिंदटेकीं व भाऊसाहेब राक्षसभुवनीं २९ डिसेंबर १७५९ पर्यंत होते (लेखांक १४९) (७) तेथें मोगल दहा लक्षांची जागीर व परांडे येथील किल्ला देण्यास ’ तयार झाला पण तें बोलणें आतां इतका सत्पटोप व त्रास झाल्यावर पेशवे कबूल करीतना (लेखांक १४९) (८) तेव्हां लढणें हाच मोगलाला शेवटचा उपाय राहिला मग (९) भाऊसाहेबांनीं परळीवरून जाऊन मोगलाला उदगीर येथें गांठला इतक्या प्रकरणांपैकीं कांहींचा नामनिर्देश आमच्या ह्या पत्रांत आला आहे उदगीरच्या लढाईचें वर्णन पुढील एकदोन पत्रांत दिलें आहे

लिहून पाठवावें. वारंवार आपणास पत्रें पाठविलीं. उत्तर येत नाहीं. तर ऐसें न करणें. पत्र पाठवीत जावें. राजश्री चिटकोपंत[२१८] यजमानांचा निरोप घेऊन जाणार. कळावें. मिती पौष वद्य ७. बहुत काय लिहिणे. कृपा लोभ असो दीजे. हे विनति.

---

[१५२] ॥ श्री ॥ १० जानुआरी १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासीः— पोष्य रघुनाथ[२१९] बाजीराव नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लेखन करीत जाणें. विशेष. तुह्मीं पत्र पाठविलें तें प्रविष्ट होऊन लिहिला अभिप्राय विदित झाला. प्रस्तुत इकडे मोगलाचा कलह प्राप्त जाहला आहे. याचा निर्गम थोडकियाच दिवसांत होऊन येईल. तदनंतर त्या प्रांतें फौजा रवाना होतील. प्रस्तुत मल्हारबाहि जवळ असतील त्यांस मेळवून दोन्ही सरदार येकत्र असलियास उत्तम रीतीनें पठाणाचे पारिपत्य होईल. पठाणात कांहीं फार बेलें[२२०] नाहीं व त्यांनीं मागील वर्षी दहशतहि खादली आहे. साराश एकदिल फौज असलिया तें काम सहजांत आहे. तुह्मी शाहणे तेथें आहां. हरकसे चौरे[२२१] दिवस रंग राखा-

---

२१८ ह्या चिटकोपतनानावरती नानासाहेब पेशव्याची पूर्ण मर्जी बसत चालली होती. ती इतकी कीं दरबारचे बहुतेक सर्व काम हे चिटकोपतनानाच करू लागले होते

२१९ दादा उदगीरच्या लढाईत होते हें ह्यावरून उघड आहे दादा बिथरले होते तेव्हा ते या लढाईत नसावेत अशी शका काव्येतिहाससग्रहकार आणतात (कैफियत पृष्ठ ४) परतु दादाचें तें इतिहासप्रसिद्ध बिथरणें उदगीरच्या लढाईनतरचें आहे. उदगीरच्या लढाईच्या अगोदर दादा ताळ्यावर होते व त्यानाच पुढें अवदालीवर हिंदुस्थानच्या मोहिमेस पाठवावयाचा प्रथम बेत होता (पुढील पत्रें पहा)

२२० दादानीं अवदालीची येथें खरी किंमत केली आहे दोन्ही सरदाराची " एकदिल फौज असलिया तें काम सहजात आहे " असा त्याचा अनुभव होता.

२२१ आह्मी येईतोपर्यंत.

लच जाणिजे छ २० जमादिलावल सविस्तर तीर्थरूप लिहितील त्याजवरून कळेल हे विनति

---

[१५३] ॥ श्री ॥ १२ जानुआरी १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री त्रिंबकपतनाना व राजश्री जनार्दनपत स्वामीचे सेवेसीं

पोष्य गोविंद बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत जाणें विशेष इकडील वर्तमान सर्व चिरंजीव बाबाचे पत्रीं लिहिलें आहे त्याजवरून कळेल आह्मी सर्व सुखरूप आहों रा दादोबा, भास्करपत सव सुखी आहेत होणार बलवंतर तें जालें। रा मल्हारजीबावाहि आज आले हेहि दिल्लीकडे जातील रेवडीपासून आह्मी इटावेयाजकडे येऊ बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनति

---

[१५४] ॥ श्री ॥ १३ जानुआरी १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यास

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष तुह्मीं पत्र पाठविलें तें प्रविष्ट जाहालें वजिराकडील व अबदाली व सुजाअतदौला व रोहिले वगैरे त्या प्रांतींचें वर्तमान विस्तारें लिहिलें तें कळलें ऐशास, प्रस्तुत अबदाली कोठें आहे ? राजश्री जनकोजी शिंदे व दत्ताजी शिंदे कोठें आहेत ? राजश्री मल्हारजी होळकर त्या प्रांतें गेले तेहि येऊन पावलेच असतील कोणकोणाचा

---

२२२ दत्ताजीच्या मृत्यूस अनुलक्षून हें ह्मणणें आहे

प्रकार कसा आहे तें विस्तारें वरच्यावर लिहीत जाणे. इकडील वर्तमान तरी निजामअल्लीखानानी जागीर दाहा लाखाची व नगर व पराडा दोन किल्ले सरकारात द्यावयाचा करार केला असता द्यावयास अनमान करू लागले. यास्तव डेरेदाखल होऊन फौज जमा केली. नगरचा किल्ला घेतला. बाकी जागीर व येक किल्ला येणे. यास्तव दरमजल मोगलाच्या सुमारें उदगीरीनजीक आपली फौज मातब्बर जमा जाहाली. येका दो दिवशीं गाठ पडेल. मोगलाची फौज ह्मणावी तरी बसालतजग त्याचा भाऊ फुटोन करनाटकास[223] गेला. मुसाबुसीहि अरकाटास[224] गेला इभराइमखान त्याजकडून निघोन सरकारांत येऊन चाकर जाहला हणमतराव निबाळकर व जानोजी निबाळकर व लक्षुमणराव खडागळे आपलाल्या घरीच आहेत तिगस्तां तुह्मी मोगल पाहिला होता त्यापेक्षा यदा थोडका आहे येथील मुकदमा सत्वरच फैसला होईल चिरजीव राजश्री दादाचे येणे अविलबेंच त्या प्रांती होईल तुह्मी तिकडील वर्तमान वरच्यावर लिहीत जाणें रवाना. छ २३ जमादिलावल. बहुत काय लिहिणे हे विनति.

---

[१५५] ॥ श्री ॥ २३ जानुआरी १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्य राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि: पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणें. विशेष तुह्मी पत्र पौष वद्य[225] ४ पाठविलें ते छ २६ जमादिलावली प्रविष्ट जाहले. अबदालीची व सरदार व वजिराचे फौजेची सनिधता जाली. अबदालीची फौज भारीच आहे. स्वामीचे प्रतापे-

---

२२३ अदवानीस

२२४ १८ जून १७५८ त बुसीला लालीनें पाडिचेरीला परत बोलाविलें निजामाच्या राज्यातील फ्रेंचाची सत्ता बुसीबरोबर नाहींशी झाली

२२५ ता ७ डिसेंबर १७५९ चें पत्र १६ जानुआरी १७६० ला पोहोचलें

करून याचा पराजय होईल म्हणोन विस्तारें लिहिलें परस्पर वर्तमान आलें कीं अबदालीसी सरदारांसी मुकाबला होऊन लढाई बरें यजनें समशेरासमशेर जाहली आणि तुम्हीं कांहींच लिहिलें नाहीं ! तरी सविस्तर वर्तमान जलद लिहीत जाणें अबदालीचे फौजेचें बळाबळ कसें आहे ? फौज कशी आहे? सरदार परम धीर्येवान मर्द पराक्रमी आहेत ते हिमतीस, बहादुरीस चुकतील असा अर्थ नाहीं अबदालीस हतप्रभाव करावयाच्याच प्रयत्नात, मनसुबियांत असतील राजश्री मल्हारजी होळकर येऊन सामील जाहले न जाहले तें लिहणें प्रस्तुत सरदार कोठें व अबदालीची फौज कोठें आहे ? तो काय विचारावर आहे ? तें वर्तमान या दिवसांत जलद जलद आपल्या कडील देखील वर्तमान लिहीत जाणें जाणिजे छ ४ जमादिलाखर सु॥ सितैन मय्या व अल्लफ + बहुत काय लिहिणें, या दिवसात जलद वर्तमान लिहीत जाणें हे विनति

---

[१५६] ॥ श्री ॥ २९ जानुआरी १७६०

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री गंगाधर यशवत स्वामी गोसावी यासि

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणें विशेष राजश्री दत्ताजी शिंदे व जनकोजी शिंदे यांची व अबदालीची गांठ पडून येक दोन युद्धें झालीं म्हणोन वर्त मान आलें राजश्री मल्हारबासहि वर्तमान आलेंच असेल मल्हारबास

---

२२६ लढाई बरें यजनें झाली ' ती पौष शुद्ध ५ २४ डिसेंबर १७५९ रोजीं झाली पौष वद्य ४ ला सरदारांची व अबदालीची सन्निधता झाली लढाई होण्यास अवकाश होता

\+ येथपासून खुद्द स्वाक्षरीचें अक्षर आहे या पत्रापासून पुढे जेथे + अशी खूण असेल तेथपासून पुढचा मजकूर खुद्द स्वाक्षरीच्या हातचा आहे असे समजावें

वारंवार जावयाविषयीं पत्रे पाठविली. बहुधा गेलेच असतील. तुह्मी सर्वांनीं येकचित्तें करून मेहनत करून अबदालीचें पारपत्य करून अटकपार करावा हें सर्वोत्कर्ष उत्तम आहे + जरूर आधी जावें. जैयनगरचे जेव्हां ह्मटले तसें होईल. छ १० जमादिलाखर. हे विनंति.

---

[१५७] ॥ श्री ॥ २९ जानुआरी १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासी:

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणें. विशेष. तुह्मी दोन पत्रे एक पौष वद्य ३० दुसरें पौष शुद्ध ७ कुजपुरचें मुक्कामचें पाठविलें तें माघ शुद्ध १० प्रविष्ट जाहालें. अबदाली तीस पसतीस हजार फौजेनिशी चालोन आला. याजकरितां नजीबखानाचा मुर्कदीमा तैंच ठेऊन सरदार व वजीर अबदालीवर चालोन गेले. समागमें आह्मासहि आणिलें. पौष शुद्ध ५ पंचमीस गाठ पडली. युद्ध जालें. वजीर व राजेश्री जनकोजी शिंदे बुनगेसहित मागें राहिले. राजश्री दत्ताजी शिंदे सडे होऊन गाठ घातली. त्यास अबदालीची फौज भारी; तथापि दत्ताजीबावानी बरें वजनें नरम केले. त्यानी डागर

---

२२७ मल्हारराव ह्यावेळीं जयनगर ऊर्फ जयपूर प्रातीं होते किंवा नाही ह्याचा संशय ग्राटडफ्ला आला होता परतु तो जयनगर प्रातीच होता ह्याचा उल्लेख लेखाक ४१, ५५ व ५९ ह्यात हवा तितका केला आहे

२२८ ह्यावरून नजीबखानाशी सलूखाचें ह्मणण्यासारखें काहीच बोलणें झालें नाही असें दिसतें अबदालीच्या येण्याच्या अगोदर नजीबाला पुरता चोपला पाहिजे होता. परतु गोविंदपतासारख्याकडे नजीबाचीं व सुजाउद्दवल्याची राजकारणें असल्याकारणाने (लेखाक १३६) विलब होऊन मराठे ह्यावेळीं दोन शहाच्या मध्यें सापडले

२२९ ही लढाई २४ डिसेंबर १७५९ रोजीं झाली ती बरे वजनें झाली ह्मणून पेशव्याना बातमी दोन तीन ठिकाणाहून आली तेव्हा भाऊसाहेबाच्या बखरींत (पृष्ठ ६० । ६१) " मराठ्याचीं तोंडें काळीं खापरासारखीं दिसों लागलीं " ह्मणून ह्मटलें आहे तें ग्राह्य दिसत नाहीं

धरून अतरवेदींतून दिल्लीस यावें, नजीबखानास सामील करून घ्यावें, असा त्यांणीं विचार केला नजीबखानहि त्यास येऊन सामील जाला सरदार त्यास घेरून आहेत तथापि तो भारी स्वामींनीं राजश्री मल्हारजीबाबा, पत्रें पाठवून ते, लौकर येत तें करावें व दहा हजार फौज एक सरदार साळ सुद मुलूख कौलीं न लुटी ऐसा ग्वालेरेसमीप पाठवावा जमीदारानीं हराम जादगी केली ऐन हंगामींच बखेडा जाला म्हणोन विस्तारें लिहिलें तें क-ळलें पेशास अबदाली आला याजकारितां राजश्री दत्ताजी शिंदे व जन कोजी शिंदे रोहिल्याचा कारभार ठेऊन गेले तेच समयीं राजश्री मल्हारजी होळकर यासहि सामील करून जावयाचें होतें तें न केलें मल्हारबांनीं आधीं काम कोणतें करावें ? मग कोणतें करावें ? माधोसिंगाचा मजकूर काय ? जेव्हां म्हटलें तेव्हा पारपत्य होतें तो विचार त्यांनीं न केला दत्तबा तो ईश्वराचे घरचे शिपाई ! त्यास अबदलीची तमा काय ? जाऊन गांठ घातली ते त्यास सोडतील ऐसें नाहीं मल्हारबास वारवार जावया-विशीं पत्रें पाठविलीं बहुतकरून मल्हारबा जाऊन सामील जालेच असतील प्रस्तुतहि त्यास पत्र पाठविलें आहे व दत्तबासहि पत्र पाठविलें असे तें त्यास देणें अबदालीचें पारपत्य करावयाविशीं मन पूर्वक तुह्मी सर्व मेहनत करीत असालच करावी दहा हजार फौज पाठवावयाविशीं लिहिलें तरी इकडे निजामअलीखानांनीं बिघाड केला त्याजवरी चिरंजीव राजश्री भाऊ व दादा व राव गेले उदगिरीसमीप गांठ पडली एक दोन जुंझ चांगलीं जालीं त्याच्या गटांत गोळे चालविले एक दोन हत्तीनिशीं ठार व एक हत्ती ठार जाला मोगल नरम जालाच आहे हा गुंता त्वरेच वारतो चिरंजीव राजश्री दादासच अविलंबें रवाना करून तुह्मीं तिकडील वर्तमान बरच्यावर लिहीत जाणें च्यार दिवस अधिक आगळे दादासाहेबास लागले तर फौज दाहा हजार त्वरेनेंच पाठवितों तुह्मीं आपले कमाविसदारांस बर-कडास लेहून खबरदारीन राहात, जमीदार लबाडीवर येऊ न पावत

तें करणें. शामलाचें असाध्य स्थळ उदेरी, समुद्रांतील जागा, अरमार व लोकांनी मेहनत करून चद्र २९ जमादिलावली फत्ते करून जजिरा काशावर गेले. तिकडील धर सुटला आहे. +तेहि कार्य व्हावेसें आहे. चद्र १० जमादिलाखर. हे विनति.

---

[१५८] ॥ श्री ॥ २९ जानुआरी १७६०.

पु॥ राजश्री गोविद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि:

नमस्कार विनति उपरि. अबदाली जवळ आला. दत्तबा सडे होऊन गेले. यंदा अबदाली भारी आहे बहुत तिकडे मिळाले आहेत. सत्वर फौज दहा हजार रवाना करावी. जमीदार सर्व फिसादीवर आहेत. ह्मणून विस्तारें लिहिलें ते अवगत जाहाले. तिकडे फौज पाठवणें जरूर आहे. परतु निजामअल्लीसीं जुझ प्रारभ जाहाल्यास पंधरा दिवस जाहाले. मोगल थोडा आहे सरकारची फौज चाळीस हजार जमा जाहाली. इब्रामखान त्याकडील मातबर गाडद्याचा सरदार तिकडून फुटून आला. यदा गाडदी बारा हजार

२३० उदेरी १९ जानेवारी १७६० त घेतली हें स्थल घेण्याकरिता पेशवे वर्षदीडवर्ष खटपट करीत होते (पत्रें व यादी ८३।७६।३७९). उदेरी, कासें इत्यादि स्थलें मुबईभोंवती आहेत

२३१ इब्राइमखानाला सलाबतजगाने काढून टाकिलें असें ग्राटडफ ह्मणतो परतु तो फुटून आला असे ह्या पत्रात लिहिले आहे आता तो फुटून कधीं आला ? ग्राटडफच्या मतें ह्या वर्षाच्या मुलुखगिरीस प्रारभ व्हावयाच्या अगोदर ह्मणजे १ अक्टोबर १७५९ च्या अगोदर त्याला पेशव्यानीं नौकरीस ठेविलें तेव्हां मुजफरखान ह्मणून जो पेशव्याच्या पदरीं गार्द्यांचा नाईक असे त्याला ती गोष्ट बरी वाटेना. ह्मणून त्यानें भाऊसाहेबाचा खून करण्याचा प्रयत्न केला व हा सर्व प्रकार ह्या मुलुखगिरीच्या अगोदर घडला परतु " फुटून आला " असें ज्याअर्थी बाळाजी बाजीरावाने शब्द लिहिले आहेत त्याअर्थी हें फुटणे दोन्ही सैन्यांची हालचाल होऊ लागल्यावर झालें असावें असा तर्क आहे मुजफरखानानें भाऊसाहेबाला मारण्याचा प्रयत्न केला तो दसऱ्यानतर केला असें भाऊसाहेबाच्या कैफियतींत ह्मटलें आहे.

आहे तोफा मारितात दर रोज त्याचे हत्तीवरील सरदार पडतात श्रीकृपेनें सत्वरच मोगलाचें पारपत्य होईल हें काम होतांच तिकडे फौज रवाना होइल मल्हारबास वारवार पत्रें रवाना केलीं आहेत परतु त्याचे प्रकृतीस तुह्मी जाणता या विषयात दत्ताजीकडील वर्तमान जरूर जलद कळलें पाहिजे जलद वर्तमान तिकडील सर्व लिहीत जाणें मनसूरअलीचे लेकाचे घरचें कर्तें वर्तमान लहान मोठें सर्व आणून लिहिणें श्रीकृपेनें फाल्गुनअखेर येथील काम होईल तदोत्तर बहुत फौज हिंदुस्थानांत रवाना होइल ददेरी घेतली कासाही घेतला मग जजिरा हातपाय मोडले यदा दाहीकडे कलह एकदांच माघ आहे श्रीकृपेनें उत्तमच होईल काशीचा गुलाबसाखरकदाची गैर जरूराती उत्तम फर्मास जरूर रवाना करणें सामव आमचे शरीरप्रकृत उत्तम आहे छ १०जमादिलाखर हे विनति

हा प्रयत्न कार्तिक शुद्धांत झाला असें कैफियतींत म्हणणें आहे तें मात्र चूक आहे कारण मुजफरखान अधा कार्तिक महिना कोंकणांत होता असें पत्रें व यादी ९६ यांतील मजकुरावरून सिद्ध करितां येईल हें पत्र १३ रबिलावल सन सीतैनांत रवाना केलें आहे या पत्रांत १४ रबिलावलीं महादाजी केशव याजकडून पत्र आलें तें पावलें असें लिहिलें आहे परतु पत्र १३ रबिलावलीं रवाना केलें असल्यामुळें १४ रबिलावलच्या त्यांत वृत्तांत येणें अशक्य आहे १४ रबिलावलच्या बद्दल १२ रबिलावल असें वास्तविक पाहिजे आहे तसेंच १४ रबिलावल शनवार म्हणून तेथें लिहिलें आहे परतु १४ रबिलावलीं सोमवार आहे १२ रबिलावलीं शनवार पडतो तेव्हां १४ रबिलावलच्या बद्दल १२ रबिलावल असेंच असलें पाहिजे हें निःसंशय आहे याच पत्रांत रबिलावर म्हणून लिहिलें आहे, परतु तो लेखकाचा हस्तदोष आहे या १३ रबिलावलच्या म्हणजे ४ नोव्हेंबर १७५९ च्या पत्रांत मुजफरखान कोंकणांत कोळ्यांचे घर मोडीत होता म्हणून लिहिलें आहे तेव्हां भाऊसाहेबावर मुजफरखानानें मारेकरी घातले ते ४ नोव्हेंबरच्या नंतर घातले असावे हें निर्विवाद आहे याच चार नोव्हेंबरच्या नंतर इब्राहिमखान फुटून आला असावा तो येणार हें पक्कें समजल्यावर मुजफरखानानें आपला निश्चय हेतू तडीस नेण्याचा प्रयत्न केला असावा हा मारेकरी घालण्याचा प्रकार पुणें येथें घडला असल्यास भाऊ नोव्हेंबर महिन्यांत पुणें येथें होते दसऱ्याच्या मुहूर्तानें बाहेर माभ पडले व तेथूनच निजामअलीशीं बोलणें व इतर कारभार करीत होते असें उघड ठरतें

[१५९] ॥ श्री ॥ ३० जानुआरी १७६०.

राजश्री दत्ताजी शिंदे व जनकोजी शिंदे गोसावी यांसिः

सकलगुणालंकरणअखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्य स्ने॥ बाळाजी बाजीराव प्रधान आशीर्वाद उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत असलें पाहिजे विशेष. तुमची व अबदालीची गाठ पडून युद्ध झालें ह्मणून परस्परें वर्तमान येतें परंतु तुमचें पत्र येऊन साद्यंत वर्तमान कळत नाही. अबदालीपाशीं फौज किती आहे? त्याचा जोरा कसा आहे? तुह्मी कोणे जागा आहां? व अबदाली कोठें? त्याचा कस्त कसा आहे? राजश्री मल्हारजी होळकर यांस वारंवार पत्रें पाठविली कीं तुह्मांस जाऊन सामील होणें. बहुधा ते तुह्माजवळ पावलेच असतील. तरी सविस्तर वर्तमान लिहिणें. इकडील वर्तमान तर निजामअल्लीखानानीं बिघाड केला. त्याचे पारपत्यास चिरंजीव राजश्री भाऊ व दादा व राव गेले. एक दोन युद्धें झालीं. त्यास नरम करणे तें केलें हा गुंता सत्वरच उरकतो. चिरंजीव राजश्री दादा अविलंबेंच त्या प्रांते येतील. तुह्मी तिकडील वर्तमान वरचेवर लिहीत जाणें. अबदालीच्या पराजयाचें वर्तमान सत्वर लिहावें +प्रथम तजविजीनें संभाळून काम करावें. जातीनशी जाया होऊं नये. सरदारीनें[२३२] काम करावें. ईश्वर यश देईल. छ ११ जमादिलाखर. बहुत काय लिहिणे. हे आशीर्वाद.

---

[१६०] ॥ श्री ॥ ३० जानुआरी १७६०.

तीर्थस्वरूप राजश्री गोविंदपंत दादा वडिलांचे सेवेसीः अपत्यें बाबूराव साष्टांग नमस्कार विनंति तागाईत माघ शुद्ध ॥१३ भौमवार, मु॥ अमदानगर, वर्तमान यथास्थित असे. विशेष. वडिलीं पत्रें पाठविलीं तीं प्र॥ होऊन

---

२३२ हें नानासाहेबांच्या राजनीतीच्या धोरणाचें प्रथम सूत्र आहे

॥ मोडकाच्या जंत्रींत माघ शु॥ १३ ला बुधवार आहे.

सविस्तर वर्तमान कळलें अबदाली अंतर्वेदींत आला, दगा मारी आहे, म्हणोन लिहिलें त्यास, श्रीमंताचीं पत्रें प्रविष्ट करून उत्तरें घेऊन पाठविलीं आहेत राजश्री मल्हारजी होळकर येऊन सामील जाहलेच असतील त्यांसीं पत्रें काल श्रीमंतास आलीं कीं आपण जलदीनें निघोन शिंदे याकडे गेलों म्हणून त्यांनीं लिहिलें होतें ते आले असतील उभयता येकत्र जालिया अबदालीचें पारपत्य करितील, यांत गुंता नाहीं देशीहून फौज पाठविणें म्हणोन आपण श्रीमंतास लिहिलें त्यास, तूर्त मोगलाचे शहास गुंतले आहेत उदगिरीचे अलीकडे साहा कोसावर मोगल आहे त्यास, श्रीमंत राजश्री भाऊसाहेब चौगीर्द फौजा बसवून उतरले आहेत माघ शुद्ध प्रतिपदेस व द्वितीयेस ऐशीं दोन रोज दोन युद्धेंहि जालीं इब्राहीमखान गारदी पहिला निजामअलीकडे होता तो तेथून सोडून येऊन सरकारात चाकर राहिला आहे त्यानें प्रथम तोंड लाविलें व आणखी पतकेंहि दाहापांच कुमकेस होतीं युद्धप्रसंग बराच जाहाला त्यास, मोंगलाकडील दोन तीन सरदार मातबर पडले रेणकोदास म्हणोन पांच हजार फौजेचा सरदार होता तो कामास आला व आणखी घरेंच माणूस दोन च्यार पडलें गारदी दोनशें अडीचशें पावेतों मारिले तीन हत्ती तोफांचे गोळ्यानें मारले सरकारचे गारदी पचवीस पन्नास मेले व शेंपन्नास जखमी जाहले शेंपन्नास घोडेहि जखमी जाहले त्यानंतरी खाविंदाचा रोख धारूरचा आहे धारुरास आलाच असेल सरकारच्या फौजा चौगीर्द चालतात दाणावैरण त्यांस मिळों देत नाहीं त्याचें लष्करांत दाणावैरणीचा आकांत आहे दाणे पांच शेर जाले आहेत लौकरीच गुंता उरकावा सारखा आहे त्याचा मजकूर मराठे कोणी सामील जाहले नाहीं त्यास, जाधवराव मात्र सामील जाहले आहेत धारुरास येऊन

२३३ १९ व २० जानेवारी १७६० पहिलीं दोन युद्धें झालीं नंतर धारूराच्या अलीकडे शेवटलें उदगीर येथील युद्ध झालें इब्राहिमखानाचा मार होऊन त्याचीं ११ निशाणें गेलीं म्हणून काव्येतिहाससंग्रहकार (भाऊसाहेबांची कैफियत पृष्ठ ४ टीप) म्हण सात तें हें युद्ध नसून शेवटलें युद्ध आहे

व्यंकटराव निंबाळकर यांस सामील करावें, तदोत्तर जानोजी निंबाळकर यांसहि मेळवावे, ऐशा मजकुरात आहे परंतु धारुराअलीकडे येऊ देत नाही. तेथेंच गुता उरकेल ऐसे दिसतें. त्याजपाशी फौज बारा हजार आहे. गारदी दाहा हजार आहेत. तोफा शभर आहेत. येणेप्र- माणें सरंजाम आहे. सरकारी सामान भारी आहे. चाळीस हजार फौज आहे. महिना पधरा रोजात गुता वारला तर फौजा तिकडे येतील. नाही तरी मग फौजा अखेर साली येत नाहीत. श्रीमंत राजश्री भाऊसा- हेब व दादासाहेब याचे पत्राची उत्तरें आणवून पाठविलीं आहेत. +बहुत काय लिहिणे. कृपा लोभ असो दीजे. हे विज्ञापना.

पै॥ चैत्र वद्य[२३४] ३, मु॥ ग्वालेर.

---

[१६१] ॥ श्री ॥ ३० जानुआरी १७६०.

राजश्री मल्हारजी होळकर गोसावी यासिः

सकलगुणालंकरणअखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्य स्ने॥ बाळाजी बाजीराव प्रधान आशीर्वाद उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत असले पाहिजे. विशेष. राजश्री दत्ताजी शिंदे व जनकोजी शिंदे अबदालीवर गेले. त्याची यांची गाठ पडून युद्ध जालें. ह्मणोन वर्तमान आलें आ- पणासहि वारवार पत्रें पाठविलीं. अबदालीचे पारपत्य आधी करावे. माधो- सिगाचा मजकूर आपणास अगाध नाही जेसमयी चित्तावर धराल तेसमयी कराल. तर लौकर जावे ह्मणोन लिहिले होतें बहुधा आपण गेलेच असतील. उभयतां एकत्र होऊन अबदालीस हतप्रभाव केल्याचे वर्तमान सत्वर ल्याहावे इकडे निजामअल्लीखानानीं बिघाड केला. त्याजवर चिरजीव

---

२३४ हें पत्र गोविंदपतास ग्वालेरीस पोहोंचलें शिंदे होळकराचा पराभव झाल्यावर स्वारी ग्वालेरीस येऊन बसली फडणिसाना भेटण्यास इटाव्यास गेली नाहीं पत्र ४ मार्च १७६० रोजीं पोहोंचलें

राजश्री भाऊ व दादा व राव गेले उदगिरीसमीप गांठ पडून युद्ध झालें त्यास नरम केलें इकडील निर्गम सत्वरच होईल चिरंजीव राजश्री दादा तिकडे अविलंबेंच येतील + जरूर आधीं अब्दालीवर जाव वें काम नीट जाहालिया सहजात जयनगरचें (व) गैरे काम होईल छ ११ जमादिलाखर बहुत काय लिहिणें हे आशीर्वाद

---

[१६२] ॥ श्री ॥ ४ फेब्रुवारी १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपंत स्वामीचे सेवेसी

पोष्य गोविंद बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल ता॥ फाल्गुन वद्य ३ मुक्काम नजीक सबलगड जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असिलें पाहिजे विशेष आम्ही कबिले बुनगे पावावयास आलों तें सबलगडा जवळच चमेल उतरून पाविल काली फाल्गुन वद्यें ३ रविवारीं मध्यरात्रीं राजश्री दत्ताजी शिंदे यांस पुत्र जाहला उत्साहाकरिता आज मुक्काम केला उद्यिक पचमीस कूच करून दरमजलींनीं येतों मरकड मेटीनतर सविस्तर बोलोन फार श्रम जाहले बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनति

पे॥ फाल्गुन वद्य १२

---

२३५ दत्ताजीची स्त्री भागीरथीबाई ईस पुत्र फाल्गुन वद्य ३ रविवारीं मध्यरात्री म्हणजे २ फेब्रुवारी १७६० रोजीं झाला दत्ताजी १ जानेवारी १७६० रोजीं मारला (लेखांक १६५). तेव्हां दत्ताजीच्या मृत्यूनंतर पचविसाव्या दिवशीं दत्ताजीस पुत्र झाला दत्ताजीच्या दहाव्या दिवशीं बुणगे चमेलीवर आले तेथून निघून कुवारी नदीवर त्यांनी तरावा केला व पुढें पांच दिवसांनीं कूच केलें असें भाऊसाहेबाच्या बखरींत (पृष्ठ ८०) त म्हटलें आहे परंतु तें चूक आहे तेराव्या दिवशीं उत्सव करितां आस्म नसता व साखराहि वाटण्यास हरकत यती वाचकांना गहिवर यावा एतदर्थ भाऊसाहेबाची बखर रचणाऱ्यानें येथें स्वतःच्या कल्पनेंतील कादंबरीचा भाग मिश्रित केला आहे हें उघड आहे

[१६३] ॥ श्री ॥ ८ फेब्रुआरी १७६०.

श्रीमतराजश्री भाऊसाहेबाचे सेवेसी:

श्री सकलगुणालंकरणअखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्यआज्ञाधारक संताजी वाघ दंडवत विज्ञापना येथील कुशल तागाईत माघ वद्य सप्तमी पावेतों साहेबाचे कृपेंकरून सेवकाचे वर्तमान यथास्थित असे. विशेष. आपण आजच हिंदुस्थानचे स्वारीस सुमुहूर्तें निघून डेरियास आलों. याउपरि मजलदरमजल तीर्थस्वरूप राजश्री मामाजवळ फौजसुद्धां जाऊन दाखल होतो. आह्मास सर्वस्वे आश्रा स्वामीचे पायाचा आहे. पूर्वीपासून एकनिष्ठ सेवक्रव्रत मात्र जाणत आहों सर्व निर्वाह करणार धनी समर्थ आहेत. वरकड वर्तमान राजश्री हरि बल्लभ यानीं विज्ञापनापत्र लिहिलें आहे, त्यावरून विदित होईल. कृपाळू होऊन पत्राचे उत्तर आज्ञापत्र पाठवावें. बहुत काय लिहिणें. कृपा कीजे. हे विज्ञापना.

पे॥ छ २१ जमादिलाखर.

---

[१६४] ॥ श्री ॥ १४ फेब्रुआरी १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि:

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष तुह्मीं पत्र पाठविलें तें प्रविष्ट जाहालें. “ अबदाली नजीबखानाकडे जाऊन त्यास व पारच्या रोहिल्यास मेळवून घेऊन दिल्लीच्या रोखें आला. उद्या परवा मुकाबला होईल. ” ह्मणोन लिहिले ते कळलें बहुधा मुकाबला जाला असेल. परस्परें मुकाबला जाल्याचें वर्तमान येतें. परंतु तुह्मीं कांहींच लिहिले नाहीं, हे कोण गोष्ट ! लढाई कसकशी जाली ? राजश्री मल्हारजी होळकर व राजश्री जनकोजी शिंदे व दत्ताजी शिंदे येकत्र होऊन युद्ध जालें किंवा जनकोजी शिंदे

यांचेच फौजेशीं युद्ध जाहलें ? ते तपशीलवार लेहून पाठविणें प्रस्तुत सरदार मनसुबा काय करितात ? व अबदाली कोठ आहे ? काय मनसुबा करितो, ते बातमी येतन असेल सविस्तर लिहिणें या दिवसात तुम्हीं जलद जलद वर्तमान लिहीत जाणें जाणिजे छ २६ जमादिलाखर, सु॥ सितैन मय्या व अल्लफ + इफर्डील मोगल मारल्यादाखल करून पचेताळिसींची जागीर, बराणपुर, अशेर, दौलताबाद घेतली गुता उरकला याउपर सत्वर फौज पोहोचल्या जाणिजे मल्हारबानीं भाट, मनसुरअल्लीचा लेक लगामीं राखावा बाजी राखावी हे विनंति

---

[१९५] ॥ श्री ॥ १५ फेब्रुवारी १७६०

तीर्थस्वरूप राजश्री गोविंदपत दादा वडिलांचे सेवेसी

अपत्यें बाबूराव दोनी कर जोडून शिरसाष्टांग नमस्कार विनंति तागायत माघ वद्य १४ पावेतों मुक्काम अमदानगर येथें लष्करांत यजमानापाशीं सुखरूप असो विशेष वडिलांचीं पत्रें दक्षणी मित्तीचीं पौष वद्य ७ सप्तमीचीं आलीं ते येथें माघ शुद्ध १० दशमीस पावलीं पत्रार्थ आज्ञेप्रमाणें करून सरकारीं पत्र सरकारांत दिलीं त्यांत मजकूर दत्ताजी शिंदे यांजशीं व अबदाली याजशीं युद्ध प्रसंग आहे याजप्रमाणें वर्तमान त्यास, छ २०[२३७] दिसावे जमादिलावलीं ||बढाऊच्या घाटीं अबदालीशीं आपले फौजेशीं युद्ध जाहलें रा॰ पाटीलबावास मानेवर गोळी लागली रणांत राहिले म्हणून पत्रें छ १५ जमादिलावलीचीं पुरुषोत्तमपत यांचीं आलीं हेंच वर्तमान अ

---

२३६ तह होत असतांना हें पत्र लिहिलें आहे निजामानें जेवढें प्रथम कबूल केलें तेवढें येथें लिहिलें आहे

२३७ १०जानेवारी १७६०, पौषवद्य ८

|| 'बराऊ' (नातूकृत महादजीचें चरित्र पृष्ठ ३०१)

गोदर चवदावे रोजीं दिल्लीहून सावकारी[२३८] शहरास आलें, याजप्रमाणें. शिंदे-यांशीं लढाई जाली. पाटील युद्धांत गोळी लागून राहिले. याजप्रमाणे उज्जेनहून गोविंद विश्वासराव याची पत्रे साडेसा रोजाची आलीं उज्जेनहून. त्या मागून उज्जेनहून दुसरें पत्र आले की रणांत पाटीलबुवा राहिले. आपले फौजेचा भणाण जाहला मग पेंढारी रण सोधावयास गेले अबदाली दिल्लीत गेला. त्याणी रण सोधिले तों पाटीलबुवा रणांत जीवंत सांपडले. पेंढारी उचलून लष्करांत घेऊन आले याजप्रमाणे उज्जेनहून पत्रें आली. आपली फौज पळाली ते कोटपुतळीनजीक सावर धरून रा॥ जनकोजीबावा मुक्काम करून राहिले. बुनगे सडे हत्ती उटे राहिलीं लुटिली गेली तों मुकाम मजकुरी रा॥ मल्हारजीबावा होळकर फौजसुद्धां आले. उदईक भेटी होतील ह्मणून पत्रें वकीलाचीं उज्जेनीचे पत्रात भेटले. अबदाली याणें तेमूर-पातशा बसविला, त्याची दोही फिरविली, गाजुद्दीखान लष्करीं आले, त्याजबराबर पातशाहाजादा आले, याजप्रमाणें येथे वर्तमाने आली[२३९] परतु तेथून कोणाचें पत्र आले नाहीं त्यावरून यजमान फार श्रमी. आपली पत्रें रोज जलद येतात. या दिवसांत पत्रें यावीं ते येत नाहींत काय विचार आहे हा न कळे ऐसियास, चडिलीं सविस्तर वर्तमान लिहून पाठविणें. सविस्तर जरूर जलद वर्तमान लिहून पाठवणें मजला फार चिता लागली आहे. वडील तेथें होते परतु बुनगेयात होते. ते चाकरी वडिलास सागितली आहे ह्मणून पत्रें येथें वकिलाची आली होती सविस्तर लिहून पाठवावयास आज्ञा करावी.

देशाकडील वर्तमान तर मोगलाशी बिघाड जाहला होता तें वर्तमान

---

२३८ सरकारी बातमीपेक्षा सावकारी बातमी जलद येत असे

२३९ (१) पाटीलबोवा रणात राहिले (२) पाटीलबोवा रणात जिवत राहिले व त्याना बुणग्यानीं परत आणिलें (३) पाटीलबोवाचें शीर कुतुबशानें कापून नेलें व धड तसेंच रणात ठेविलें (भाऊसाहेबाची बखर पृष्ट ६९) , ह्यापैकीं खरी बातमी कोणती ? दिल्लीच्या सावकारी पत्रात, पुरुषोत्तमपताचे पत्रात व गोविंद विश्वासरावाचे उज्जनीचे पत्रात पाटील रणात राहिले, असा मजकूर आहे बखरीत लिहिल्याप्रमाणें दत्ताजीचें शीर भर रणात कुतुबशानें कापून नेलें असतें तर ती बातमी निदान दिल्लीच्या बातमी-

सविस्तर सेवेसी लिहिलें होतें अलीकडील वर्तमान तर मोगलास उद-गिरीस नजीक बेदर येथें गांठ श्रीमताची पडली तेथें युद्ध जाहलें परतु ते माफक त्याजवर मोगल आवशास आला वाटेस युद्ध होत आला आवशाहून धारूरास येणार वीस कोस आवशाहून धारूर त्यास तीन मुकाम, दाहा कोस मोगल आला धारुरास रा। व्यंकटराव निंबाळकर, लक्षुमणजी खडागळे व आणखी कांहीं मराठे पेसी सात आठ हजार फौज जमा झाली ते सामील करून घ्यावी याजकरितां मोगल चालिला तों श्रीमत भाऊसाहेब, दादासाहेब यांणीं मनसुबा केला जे दहा कोस धारूर राहिलें धारूरास गेला, मराठे मिळाले ह्मणजे बिचार पडेल, हें उत्तम नाहीं ते करार झाला माघ वद्य २ द्वितीयेस रविवारीं मोगलाचे कुच आहे युद्ध उत्तम करावें, मरेल तो मरो याप्रमाणें मातबर सरदार होते त्याशीं सर्वांहीं करार याजप्रमाणें केला त्याप्रमाणें प्रात काळीं कुच जाहलें दोन प्रहरां मुकामास न येतां नळावर आध कोसांवर मोगल आवळून राहिला आह्माकडील तोफ लागली त्याजवर दोन प्रहरां युद्ध जाहलें

धाराला तरी कळली असती पुरुषोत्तमपंताचें पत्र युद्ध झाल्यावर पांच दिवसांनीं लिहिलें आहे तो खुद्द सैन्यांत किंवा त्याच्या आसपास होता असें धर आपले फौजेशीं ' ह्या प्रयोगावरून दिसतें तोहि पाटील रणांत राहिले एवढेंच लिहितो त्यामागून उज्जनीहून दुसरें एक पत्र आलें त्यांत पेंढारी पाटिलबावांना जिवंत लष्करांत घेऊन आले असें लिहिलें होतें ह्या चारी पत्रांत शिर कापल्याचा मुळींच उल्लेख नाहीं तेव्हां बखरींत जें हृदयद्रा-वक वर्णन केलें आहे तें शुद्ध काल्पनिक आहे अशी बळकट शंका येते तसांत बखरींत राजाराम चोपदाराचें कुतुबशाशीं जें भाषण लिहिलें आहे तेंहि थोडेसें नाटकी अप्रासंगिक, व ह्मणून साक्षात् घडलेलें नसावें असें दिसतें भाऊसाहेबाची बखर लिहिणाऱ्याला सुसमून लिहिण्याची चटक लागल्यामुळें मोठें नुकसान झालें आहे १७५२ पासून १७६१ पर्यंत हिंदुस्थानांत ज्या ज्या कांहीं गोष्टी घडल्या त्या त्या त्याला थोगल्या माहीत होत्या त्या त्यानें जशाच्या तशाच दिल्या असत्या आणि तिखट मीठ लावून ह्मणह्मणीत करण्याचा प्रयत्न केला नसता ह्मणजे मोठी बहार झाली असती

२४० ३ फेब्रुवारी १७६० अगर १५ जमादिलाखर सु॥ सीतैन (लेखांक १६६, पत्रें व यादी १७०) पत्रें व यादींतील १७० हें पत्र १०५९ त लिहिलें असा काव्येतिहाससंग्रहाचा आशय दिसतो परतु तो चुकीचा आहे

त्याजकडील चडोल अगदीं बुडविला. दहा अकरा हत्ती, पंधरा पावेतों तोफा आणिल्या. त्याजकडील याजखेरीज सात आठ मातबर सरदार मारिले गेले, गाडदी प्यादे यास नीत नाही. याजप्रमाणे आह्माकडील पाच सात-जण केशवराव पानसी तोफखानेयाचे दरोगे, याजप्रमाणें पांच सात उार. शभर दीडशें राऊत तीन चारशे पावतो जखमी. याजप्रमाणें जालें. त्याजवर मोगल तेथे राहिला. बरा नाही. आंत जखमी बहुत मातबर चार असामी होत्या त्या मारिल्या गेल्या. याजमुळे दहशत मोगलानें फार खा-दिली. उपाय नाही. आता जर हे आपणावर चालोन येतील आपणास बुडवितील यात गुता नाही. याजप्रमाणें अधेशा पुरता चित्ती आणऊन सल्याचावर घातलें, मोगलाने त्याजवर त्यांनी त्यास जागा मनास येईल त्याप्रमाणे किल्ले जागा मागितली त्याजवर त्याणें यास बजित फार येऊन दिली साठी लाखाची जागा स्वदेशी अवेड, पुलवारी, नांदेड याजप्रमाणें खास जागीर द्यावी, किल्ले दोन, आसेरी, दवलताबाज, शहरे दोन, विजापूर, बराणपूर, याजप्रमाणे वेऊन सलुख झाला. दवलताबाजेस रा॥ गोपाळराव गोविंद गेले. आसेरीस रा० बच्याजी विश्वनाथ बरवे, विजापुरास नागोराम वामोरीस असतात ते, असे रवाना झाले. किल्ले हस्तगत झाले ह्मणजे मोग-लानें कूच करावे. जेथें आहे तेथून निजामअल्ली याणें आलजपुरास जावें. जागा खाऊन असावें. सलाबतजग याणी भागानगरी असावें मराठे निबाळ-कर याणी त्याजकडे जाऊ नये चाकरीस. याजप्रमाणे करार झाला. कही मोगलाची मोकळी मात्र झाली. आपली फौज ज्याप्रमाणें आहेत भोंवतालीं

---

२४१ ह्या तहाप्रमाणें, अशेर, दवलताबाद, सोल्हर, मुल्हेर, नगर आणि बऱ्हाणपूर असे सहा किल्ले मिळाले पैकीं नगरचा किल्ला पेशव्यानीं अगोदरच घेतला होता ग्राट-डफ शिवनेर ह्मणून ह्मणतो ती चूक आहे अवेड, फुलवरी, नादेड आणि विजापूर हे प्रात जागीर मिळाले ग्राटडफच्या मुख्य लिहिण्यात बऱ्हाणपूर नाहीं बाकी टीपेंत ‘ बुलदी बऱ्हाणपूर ’ ह्मणून यादींत ह्या शहराचा समावेश त्यानें केला आहे. हीं कायमचीं कलमें अमलात येईतोंपर्यंत काहीं जुजवी अटी घातल्या होत्या त्या पत्रांत पुढे दिल्या आहेत

त्याप्रमाणे आहेत मोठा नक्ष झाला श्रीमंत नानासाहेब यांचे ताले शिकंदर आहेत ज्याकडे वाइट नजरेनें पाहतील त्याचें चूर्ण होइल याजप्रमाणें मोगलान दिलें आता मोगलामध्यें होशा तिलतुल्य राहिला नाहीं जहागीर कोणती घेतली त्याची याद आली नाहीं मागाहून सविस्तर लिहून पाठवितों नगरहून श्रीमंत नानासाहेब कूच करून गंगातीरास पैठणास फाल्गुन शुद्ध प्रतिपदेस जाणार तिकडून श्रीमंत भाऊसाहेब येणार गंगातीरास आलिया यांची त्यांची भेट सत्वरच होईल भेट जाल्याउपरि श्रीमंत दादासाहेबाची रवानगी सत्वर तिकडे करणार यांत गुता नाहीं तूर्त फिकीर तिकडील यजमानास लागली आहे पत्रें आलीं, वर्तमान कळल्या संतोष आहे हबसी याजकडील उदेरी घेतली कासे यास आरमार लागली तेहि सत्वर फत्तेशांत गोष्ट आहे मोगलाचा रेष उतरल्यानें सर्वांचा माज मोडिला यांत गुता नाहीं वरकड वर्तमान मागाहून सविस्तर लिहून पा॥ मिति माघ वद्य १४ शुक्रवार हे विज्ञापना श्रीमंतास पत्रें देऊन उत्तर घेऊन पाठविलें आहे र॥ शिंदे, होळकर यास पत्रें सरकारीं घेऊन पाठविलीं आहेत प॥ हे विज्ञापना

पे॥ मित्ती चैत्र वद्य १२ स १८१६

---

[१९९] ॥ श्री ॥ १९ फेब्रुआरी १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासी -

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष तुम्हांकडून पत्र येऊन वर्तमान कळत नाहीं तरी सविस्तर वरच्यावर लिहीत जाणें इकडील वर्तमान तरी निजामआल्लीखानांनीं जागीर व दोन किल्ले देऊ केले असतां मागें पुढें पाहू लागले याजकरिता आम्ही बाहेर निघालों फौज पाठवून नगरचा किल्ला घेतला मागाहून आम्हीं नगरास येऊन तेथील

बंदोबस्त करून दरमजल येऊन उदगिरीस मोगलास गांठले पांच सात मजली पुढे चालिला. चद्र १५ जमादिलाखरी चडोलावर हल्ला करून मारून लुटून फस्त केला. तेव्हां मोगल जेर होऊन जागीर व अशर, बऱ्हानपूर, दौलताबाद, विजापूर, मुल्हेर किल्ला याप्रमाणें तह केला. हें वर्तमान तुह्मांस कळावें यास्तव लिहिलें असे. साराश, मोगल फार तरतुदीनें जुझला. बहुता प्रकारे त्यास झुझावयाची गाठ घालितां छातीचा कोट करून चडोलावर फौजा उडवल्या. चारसा घटका[२४२] तीर तरवार, गोळा गोळी, बाण, हात, धोंडा याप्रमाणें मारीत मारीत खासियाचे अंबारीपर्यंत मोकळा केला कादरखान मातबर गाड्याचा सरदार ठार झाला शोकतजग हत्तीसुद्धां धरून आणिला. त्यास जखम होती. तो मेला व सुरेरांवं[२४३] निरमळकर जखमी आहे. तोफा पंधरा व हत्ती आठ, अंबारी, हौदे निशाणाचे आले. सरकारचे मातबर बराणजी मोहिते व भगवतराव शिदे व महादजी सालोंखी व केशवराव पानशी व सखोजी घाटगे आणखी ठार झाले व जखमीहि झाले. तीर्थरूपाच्या पुण्येकरून मोठी फत्ते झाली या जुंजानें मोगलांत बाकी न रहातां साठ लक्षाची जागीर व सदरहूप्रमाणें स्थळें घेतली. याउपरि इकडील गुता उरकला चिरंजीव राजेश्री दादा फौजसुद्धां दरमजल त्या प्राती येतील. + इकडे मुलुख स्थळें चांगलीं मिळाली, परंतु खर्च जाहला. कर्नाटकची स्वारी न झाली. तिकडेहि अबदालीचा पेच. पैका मिळायाचें झालें नाहीं. तिकडील पेचामुळें इकडे आटोपावें लागलें नाही तरी सारी

---

२४२ ह्यावरून पेशव्याच्या व निजामाच्या सैन्यात कोणकोणत्या हत्याराचा उपयोग होत असे हें दिसतें कित्येक नुसत्या हातानेंच लढत कित्येक गोफणीनें धोंडे फेंकीत कित्येक तिरकामठ्याने तीर मारीत कोणी नुसती तरवार चालवीत कित्येक बाण फेंकीत व इब्राईमखान गार्दी व केशवराव पानशी तोफा मारीत ह्या असल्या गौडवगाली सैन्याला इंग्रजाचीं कवायतीं पलटणें वाऱ्यासारखीं उडवून देत ह्यात काहीं नवल नाहीं

२४३ ह्या सुरेरावानीं निजामाविरुद्ध नुकतेंच वड केलें होते

दक्षिण मोकळी[२४४] होती असो तिकडील वर्तमान वरचेवर आठा रोजा-आड तुम्ही लिहीत जाणें मामलियाचा ऐवज बाकी फार आहे वहावीस लाख जरूर पाठवणें चद्र १ रजब बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[१६७] ॥ श्री ॥ १५ मार्च १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि -

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहिणें विशेष तिकडे अबदालीची गडबड जाहाली यास्तव लौकर फौजा यांन्या त्यास मोगलावर जरब बसून मोगलाचा

---

२४४ भाऊसाहेबांच्या मनांत श्रीरंगपट्टणाला जाऊन तें हैदरच्या हातून सोडवावयाचें होतें व कायमची सर्व दक्षिण मोकळी करावयाची होती

२४५ (अ) अबदालीची गडबड हिंदुस्थानांत फार झाली यास्तव लष्कर फौजा पाठवून द्या अशा अर्थाचीं पत्रें पेशव्यांस आलीं व म्हणून विजयादशमीच्या मुहूर्तें म्हणजे १ अक्टोबर १७५९ रोजीं भाऊसाहेब डेरेदाखल झाले व रघुनाथराव घरीं राहिले असें रा नातू महादजीच्या चरित्रांत (पृष्ठ ५६) लिहितात कुमक घेऊन येण्याबद्दल निकडीचीं पत्रें आल्यावरून विजयादशमीला हिंदुस्थानांत जाण्यास पेशवे डेरेदाखल झाले हें मत होण्यास रा नातूंना कारण येणेप्रमाणें झालें गिल्चे पाठीवर असतां शिंदेहोळकरांच्या फौजांनीं शिकंदराबादेवर हल्ला १७५९ मार्चांत केला व नंतर होळकराचा पराजय होऊन सरदारांच्या फौजांनीं जयपूर व करौलीच्या आसपास तळ १७५९ च्या जूनांत दिला या तथ्यावरून सरदारांनीं पेशव्यांस कुमके-बद्दल पत्रें पाठविलीं व तीं पत्रें दसऱ्याच्या अगोदर महिना दीड महिना पोहोंचून हिंदुस्थानांत स्वारीला जाण्याचा पेशव्यांचा निश्चय झाला असें रा नातूंचें गणित आहे परंतु शिकंदराबादेवरती हल्ला शिंदेहोळकरांनीं १७५९ मार्चांत केला नसून १७६० च्या पहिल्या मार्चाला केला व करौलीच्या आसपास त्यांनीं तळ दिला तो १७५९ च्या जूनांत नसून १७६० च्या एप्रिल-मेंत दिला तेव्हां पेशव्यांना कुमकेस येण्याविषयींचीं पत्रें उदगीरची मोहीम होत असतां गेलीं हें सालबेज तारखांवरून समजून येईल

मे १७५८ त रघुनाथरावदादा लाहोरास होते (लेखांक १२४, पत्रे व यादी ३४१). पुण्यास परत जाताना त्याना जनकोजी व दत्ताजी वाटेत भेटले २४ डिसेंबर १७५८ त लाहोराकडील बदोबस्त करण्यास दत्ताजीनें अवश्य जावे, कारण तेथील सुभा अदिनाबेग मृत्यू पावला, अशा अर्थाचे पत्र नानासाहेबानीं धाडिलें (पत्रे व यादी ३८८). २४ फेब्रुवारी १७५९ पर्यंत दत्ताजी लाहोरास गेला नव्हता (पत्रे व यादी ३७३) २१ मार्च १७५९ त दत्ताजी लाहोरास होता व नानासाहेबाचे त्या तारखेचे पत्र त्याला सतलज नदीवर २२ एप्रिल १७५९ त मिळालें (पत्रे व यादी ३६२ पैवस्ती) तेथून परत आल्यावर सुजाअतदौल्यावर स्वारी करण्याचा दत्ताजी व जनकोजी यानीं बेत केला व ते शुक्रतालास वैशाख शुद्ध १० शके १६८१ त ह्मणजे ६ मे १७५९ त आले (भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ८७) तेथे नजीबखानाने त्याना भाद्रपदमासपर्यंत ह्मणजे आगस्ट–सप्टेंबरपर्यंत खेळविलें (भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ४८) तों इतक्यांत दसरा (१ अक्टोबर १७५९) आला (भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ४९) नतर कार्तिक शुद्ध प्रतिपदेस (२२ आक्टोबर १७५९) दत्ताजी हरिद्वारास भागीरथीपार झाले (भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ५१ व लेखांक १४०) १० नोव्हेंबर १७५९ रोजीं साबाजी शिंदे दत्ताजीस सामील झाले (लेखांक १४३) तेव्हा अवदाली लाहोरास दाखल झाला होता (कित्ता) नतर २४ डिसेंबर १७५९ च्या प्रात कालीं अवदालीशीं दत्ताजीचें युद्ध झाले (लेखांक १४७ व भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ५९) पुढे १० जानेवारी १७६० रोजीं जनकोजी व दत्ताजी याचें अवदालीशीं बराडीच्या घाटीं दुसरें युद्ध झालें, त्यात दत्ताजी रणात पडले (लेखांक १६५) जनकोजी पळाले ते कोटपुतळीस आले, तेथे मल्हारराव त्यास भेटले (लेखांक १५३, १२ जानेवारी १७६०) तेथून मडळी सवळगडास आली, तेथें भागीरथीबाईस पुत्र ३ फेब्रुवारी १७६० ह्मणजे उदगीरची लढाई ज्या दिवशीं झाली त्या दिवशीं झाला (लेखांक १६२) इकडे गिलच्याना पाठीवर घेऊन जनकोजी व मल्हारराव शिमगी पौर्णिमेपर्यंत धूम रगण घालीत होते त्याच्यापैकीं शेटियाजी खराडे व सताजी बावळे यास पुढें दोनच्यार दिवसानीं ह्मणजे ४ किंवा ५ मार्च १७६० च्या सुमारास अवदालीनें गाठून मारून टाकिलें (भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ८३ व ऐतिहासिकलेखसग्रह नबर १७ व २०) ह्याच सुमारास पेशव्याचें बऱ्हाणपुरास ठाणें बसलें (लेखांक १६७ व ऐतिहासिकलेखसग्रह नबर १४) ह्या वेळीं मल्हारराव नरवर प्रांतीं होते (ऐतिहासिकलेखसग्रह नबर १७) पुढे ऊन सोसत नाहीं ह्मणून अवदाली जयपूर प्रातातून माघारा अतर्वेदींत गेला व मल्हारराव व जनकोजी शिंदे तेथेंच आसपास राहिले (ऐतिहासिकलेखसग्रह १४, २२, एप्रिल,

त्याचा गुता नाहीं बऱ्हाणपुरांत अम्मल जाहाला शहर हवाली जाहालें एक दोन स्थळें हवाली होणें तीं होतील इकडील मोंगलाची गरमी

मे, १७६०) येणेंप्रमाणें १७५९ च्या मार्च महिन्यांत दत्ताजी व जनकोजी लाहोरास होते व १७५९ च्या जून महिन्यांत अंतर्वेदींत सुजाअतदौल्यासी लढाई करण्याच्या खटपटींत होते अर्थात् महादजीच्या चरित्राच्या " ५४।५५ पृष्ठां वरील तारखा एका वर्षानें चुकल्या आहेत हें स्पष्ट आहे शिकंदर शहरावर सरदारांनीं हल्ला केला तो शिमगी पौर्णिमेला म्हणजे १ मार्च १७६० रोजीं केला व १७६० च्या एप्रिलमेंत शिंदे होळकर, जयपूर प्रांतीं धापा टाकीत बसले त्यावेळीं म्हणजे एप्रिलमेंत भाऊसाहेब खेचीवाड्याच्या पुढें चालून गेले होते (ऐतिहासिकलेखसंग्रह नंबर २२). तेव्हां शिंदेहोळकरांनीं करौलीचे आसपास १७५९ जूनांत तळ दिल्यानंतर उदगीरची मोहीम झाली व तदनंतर भाऊसाहेब हिंदुस्थानच्या स्वारीस निघाले असें जें रा नातूंनीं लिहिलें आहे तें या तारखांचा बराबर मेळ न बसल्यामुळें झालें यांत शंका नाहीं तसेंच विजयादशमीच्या वेळेसच रघुनाथरावाचा जावयाचा बेत रहित झाला असेंहि रा नातू ' महादजीच्या चरित्राच्या ५६ व्या पृष्ठांत लिहितात तेंहि चूक आहे कारण उदगीरच्या मोहिमेंत दादा होते (लेखांक १५७ १५९ १६१ १६५) इतकेंच नव्हे, तर हिंदुस्थानच्या मोहिमेसहि त्यांनाच पाठविण्याचा उदगीरची मोहीम संपेतोंपर्यंत विचार होता

(ब) ' शिंदेहोळकरांचीं " (१७५९ जूनचीं किंवा नंतरचीं) ' निकडीचीं पत्रें आल्यामुळें पेशव्यांनीं हिंदुस्थानांत फौज पाठविण्याचा निश्चय केला व स्वारीस रघुनाथरावानें जाण्याचें ठरलें परंतु, " विजयादशमीच्या मुहूर्ते रघुनाथरावाचा जाण्याचा बेत रहित झाला असें रा नातू महादजीच्या चरित्रांत (पृष्ठ ५५) म्हणतात यांत एकंदर पांच विधानें रा नातू यांनीं केलीं आहेत (१) शिंदेहोळकरांचीं निकडीचीं पत्रें विजयादशमीच्या अगोदर आलीं (२) विजयादशमीच्या अगोदर पेशव्यांचा हिंदुस्थानांत फौज पाठविण्याचा निश्चय झाला (३) विजया दशमीच्या अगोदर रघुनाथरावानें जावें असें ठरलें (४) विजयादशमीच्या दिवशीं किंवा नंतर रघुनाथरावाचा बेत रहित झाला व (५) अबदाली १७५९ मार्चच्या अगोदर हिंदुस्थानांत आला पैकीं मागील तारखांकडे पाहिलें असतां पांचव्या वि धानांत कांहीं अर्थ नाहीं कारण १७५९ च्या मार्च व एप्रिल महिन्यांत दत्ताजी स-तलज नदीवरून लाहोरचा बंदोबस्त करीत होता अथात् अबदाली त्यावेळीं हिंदु स्थानांत नव्हता हें स्पष्ट आहे अबदाली नाव्हेंबर १७५९ त लाहोरास दाखल झाला (लेखांक १४०) तेव्हां दसऱ्याच्या म्हणजे १ अक्टोबर १७५९

राहिली नाहींच. भागानगराकडे जातील त्यास चिरंजीव राजश्री दादांनी यावें, परंतु तीर्थरूपांची आज्ञा आह्मीच जावे ही जाहाली त्याज-

च्या अगोदर निकडीचीं पत्रें येण्याचें काहींएक कारण नव्हतें, इतकेंच नव्हे, तर निकडीचीं पत्रें नोव्हेंबर १७५९ पर्यंत आलीं नाहींत त्याच्यानंतर मात्र निकडीचीं पत्रें येऊं लागलीं तींहि प्रथम शिंद्यानीं पाठविलीं नव्हतीं, गोविंदपंतानें पाठविलीं होतीं येणेंप्रमाणें पहिल्या विधानांतहि कांहीं तथ्य नाहीं आतां दुसऱ्या विधानाकडे वळूं विजयादशमीनंतर एका महिन्यानें अबदाली लाहोरास आला तेव्हां विजयादशमीच्या दिवशीं व त्याच्या अगोदर एक दोन महिने पेशव्यांचीं खलबतें चाललीं असतील तेथें अबदालीवर हिंदुस्थानांत मोहीम करावयाच्यासंबंधीं बोलणें वस्तुत कांहींच निघण्याचा संभव नव्हता कारण, त्यावेळीं शिंद्याच्या रोहिल्याशीं व दुरून सुजाअतदौल्याशीं झटापटी चालल्या होत्या व अबदाली येणार ह्याची वार्ताहि नव्हती काशी, बंगाल, अयोध्या, पाटणा, इत्यादि पूर्वेकडील प्रांतावर स्वारी करण्याचा शिंद्याचा विचार होता व त्या कामीं मदत करण्याकरितां दादांना दसऱ्यास पाठवून देऊं म्हणून आश्वासन होतें (पत्रें व यादी ३७३) परंतु, दसऱ्याच्या सुमारास शिंद्यावरती कोणताहि मोठा घोर प्रसंग न आल्यामुळे, बंगाल्याकडेहि त्याच्या हातून प्रस्तुत कांहीं काम न झाल्यामुळें व रोहिल्याशीं लहानसान झटापटी करण्यात ते गुंतले आहेत असें समजल्यामुळे, हिंदुस्थानच्या मोहिमेचा विचार सोडून द्यावा लागला व दादाची मोहीम जेथल्या तेथेंच राहिली जर दसऱ्याच्या अगोदर अबदालीनें शिंद्यास पछाडलें असतें व शिंद्याचीं पेशव्यांना मदतीकरितां येण्याचीं निकडीचीं पत्रें आलीं असतीं तर दसऱ्याला पेशवे तडक हिंदुस्थानाकडे चालून गेले असते व नगरचा किल्ला हातीं आला असताहि निजामासारख्या लुच्चासुच्च्या शत्रूशीं सहा महिने लढत बसण्याचें व सरदाराच्या मदतीच्या आड येण्याचें साहस नानासाहेबासारखा मुत्सद्दी कधींहि न करता येणेंप्रमाणें हिंदुस्थानांत मोहीम करण्याचा ह्यावर्षी बिलकुल विचार नव्हता भाऊसाहेबाच्या मनांत ह्यावर्षी निजामाला पालथा पाडण्याचे व श्रीरंगपट्टण हाताखालीं घालण्याचे बेत घोळत होते ह्याच हेतूच्या फलप्राप्त्यर्थ राजकारण करून नगरचा किल्ला भाऊसाहेबांनीं घेतला व पुढें निजामावर चालून अर्धा अधिक रस्ता आटोपतात तों उत्तरेकडून अबदालीच्या दंग्याच्या बातम्या येऊन थडकल्या. तेव्हां हिंदुस्थानांत मदतीला जावें लागणार असें पेशव्यांना पक्कें कळून चुकलें ताव-डतोब जाऊं ह्मटलें तर इकडे मसलत ही अशी अर्धीमुर्धी गुंतलेली होती ती बऱ्या बेतानें उरकून लवकर जावें ह्मटलें तरी महिना दोन महिने लागणार तेव्हां उदगी-रच्या लढाईच्या मोहिमेंतून दादा लवकरच येतात ह्मणून नाना, दादा,

मरून छ २५ [२२९] रजबीं हिंदुस्थानांत यावयास निराळे नाहालों चिरंजीव राजश्री विश्वासराव बरोबर आहेत त्यास, अबदालीकडील खबर वरचेवर कळली पाहिजे तुमच्या तालुकियाचा बदोबस्त कसा आहे तें सर्व लिहिणें मल्हारबा, जनकोजी शिंदे याजकडील बातमी जलदीनें येत नाहीं तरी तेथें कोण्ही ठेऊन तिकडील बातमी जलदीनें पाठवीत जाणें सुजाअत-दौला सर्व प्रकारें स्नेह राखितात सरदारानीं व चिरंजीवानीं त्याचे ठायीं ममतेंत अंतर केलें नाहीं या दिवसांत त्याणीं सरदाराचे विचारें अबदा-लीचें पारिपत्य करावें, हेंच त्यास उचित आहे त्याणीं अबदालीस सामील होणें, अबदालीची नड हिंदुस्थानचे पातशाहींत रुतों देणें हें अयोग्य ! याचा

भाऊ यांनीं सरदारांना पत्रें पाठविलीं (लेखांक १५२ १५४ १५७ १५८, १५९ १६० १६१, १६५) भाऊसाहेबाचे मनात या सबंद वर्षांत उत्तरेकडे जावयाचें नव्हतें हें लेखांक १६५ च्या शेवटच्या काहीं वाक्यांवरून कळून येईल " तिकडेहि अबदालीचा पेच तिकडील पेंचामुळें इकडे आटोपावें लागलें. कर्नाटकची स्वारी न झाली नाहीं तरी सारी दक्षिण मोकळी होती " हे भाऊच्या डोक्यांत विचार होते तेव्हां दसऱ्याच्या अगोदर हिंदुस्थानांत मो-हिम करण्याचा विचार नव्हता हें निश्चित आहे. हिंदुस्थानांत मोहिम झाली तर दादांनी जावें असा दसऱ्याच्या अगोदर फेब्रुवारी १७५९ च्या सुमारासच बेत झाला होता (पर्शे व यादी १७३) तो बेत दसऱ्याच्या अगोदरहि फिरला नाहीं कारण मोहीमच झाली नाहीं व दसऱ्याच्या नंतरहि उदगीरची लढाई संपेतोंपर्यंत फिरला नाहीं उदगिरची लढाई होऊन औवपरुदुरास जेव्हां स्वाऱ्या आल्या तेव्हां तो बेत फि-रला. येणेंप्रमाणें या पांचहि विधानांचें निरसन झालें व कल्पित् तारीख चुकली असतां इतिहासकार काय काय चुकल्यांत पडतात याचा हा एक नासला आहे

(क) आफगाण लोक १७५९ च्या सप्टेंबरांत यमुना उतरून अनुपशहरीं आले म्हणून कीन म्हणतो (Fall of the Mogul Empire p.41) १७५९ च्या नोव्हेंबराच्या सुमारास अबदाली लाहोरास आला (लेखांक १४३) त्याअर्थी हें विधान निराधार आहे.

२४६ १४ मार्च १७६०

२४७ १७५५ त सुजाअतदौल्यानें प्रयाग देऊन कांहीं पैसा देण्याचें दादांपाशीं कबूल केलें होतें पुढें प्रयाग न देतां पैसा देण्यास त्यानें दोन तीन वर्षें अविर्ही

विचार काय केला असे ? पुढें मातबर फौजेनसी मजलदरमजल खासा स्वारी जलदीने येऊन पोहोचेल तरी याचा विचार लिहिणे. व त्याजकडील कोण्ही इतबारी मातबर वकील हुजूर यावा हे जरूर व्हावे. लिहिल्या-अन्वये तरतूदहि व्हावी. तुह्माकडील दोन तीन सालांचे हिशेबाचे झाडे तयार असावे. व यदा अबदालीचे गडबडीमुळे रुपया प्रथम मिळणें लांब आहे. त्यास, खर्चास रुपयाची तरतूद जाहाली पाहिजे. बाकी किंवा साल मजकुरचा ऐवज, कांहीं पुढील ऐवजपैकी याप्रमाणे, वीस लाख रुपयेपर्यंत तरतूद करून माळव्यात पोहचताच ऐवज काही येई, काही पुढें येऊन पोहोचते, हे जरूर करणे. हिंदुपत वगैरे रजवाडे आपले फौजेनसी सामील व्हावे. पारचे रजपूत पूर्ते तुमचे लगाचे असतील. ते मातबर आल्यास उपयोगी असेहि यावयास सिद्ध करावें मागून लिहिलें ज्या रोखें घेऊन यावें असें लेहून पाठवू त्या रोखें आणावे. मुख्य गोष्ट बातमी फार जलद चांगली जलद पोहोचाविणे. पैकियाची तरतूद जरूर करणें. + जाणिजे. अबदाली जयनगर पलीकडे आहे. तेव्हां तुमचे तालुकियांत फार पेच नाहीं. बारीक, लबाडी कोणी करील तर तुह्मी गेला[२५१] आहां, नीट कराल. अबदालीचें पारपत्य

नतर १७५८ त दादाशीं काशी, अयोध्या खास द्यावयाचा करार केला व प्रयोगासबधीं चालवाचालव केली व तिन्ही शेवटीं दिलीं नाहींत ह्यास मुख्य कारण दादाचा नेभळा कारभार झाला पुढें हें काम विठ्ठल शिवदेव याजवर सोंपवून दादा देशीं आले परतु, विठ्ठल शिवदेवानेंहि ही मामलत बारा लाखावर चुकविली येणेंप्रमाणें सरदाराचे व खुद्द दादासाहेबाचे सुजाअतदौल्यावर बरेच उपकार झाले होते (पत्रें व यादी ३६२ व ३७३). तशात गोविंदपताचें व सुजाअतदौल्याचे विशेषच रहस्य होतें १२ जुलै १७६० च्या पुढें सुजाशीं भाऊचा पत्रव्यवहार सुरू झाला ह्मणून " महादजीच्या चरित्रात " रा नातू लिहितात परतु, १२ जुलैच्या बरेंच अगोदर ह्मणजे १४ मार्चच्या पुढें लवकरच पत्रव्यवहार सुरू झाला असें दिसतें

२४८ ह्मणजे आतांपर्यंत हे झाडे तयार नव्हते असा अर्थ झाला.

२४९ गोविंदपताकडे बाकीहि निघत होती हे स्पष्ट आहे

२५० चमेल पारचे

२५१ " आह्मी लवकरच तिकडे जातों " अशा अर्थाचें भाऊस गोविंदपतानें पत्र लिहिले असावें व त्याचा अनुवाद भाऊनीं ह्या पत्रात केला आहे हें पत्र लिहि-

होणें हें आदि आहे बातमी व ऐवजाची तरतूद लिहिलेप्रमाणें येऊन पावेसें करणें सुजावौला तूर्त मेळवून घेतले पाहिजेत न मिळाले तर निमित्यास जागा आहे तिकडील राजकारणें चार असतील तींहि राखून ठेवावीं फार फौरें कार्म करून दाखवावीं हे तुमची उमेद त्याप्रमाणें करणें कराल हा भरवसा आहे र॥ छ २६ रजब बहुत काय लिहिणें हे विनंति पे॥ छ २७ साबान

---

[१९८] ॥ श्री ॥ १६ मार्च १७६०

तीर्थस्वरूप राजश्री गोविंदपंत दादा वडिलांचे सेवेसी

अपत्यें बाबूराव साष्टांग नमस्कार विनंति त॥ फाल्गुन वद्य ३० अमवाशा मु॥ शिंवखेड वर्तमान यथास्थित असे विशेष साप्रत वडिलाकडून पत्र येऊन वर्तमान कळत नाहीं तरी सविस्तर लेहून पाठवावें यानंतर इकडील वर्तमान तरी श्रीमंत राजश्री नानासाहेब आमदानगराहून कुच करून दरमजल पडदुरास आले व श्रीमंत राजश्री भाऊसाहेब मोंगलाचा उपमर्द करून तह करून आले पडदुरचे मुक्कामीं उभयतां श्रीमंतांच्या भेटी फाल्गुन वद्यें पंचमीस जाहल्या तदोत्तर हिंदुस्थानचे रवानगीचा प्रकार जाहला

त्याच्यावेळीं म्हणजे ५ मार्च १७६० रोजीं गोविंदपंत आपल्या प्रांतांत जाऊन बसले असतील असा भाऊचा समज होणें रास्त आहे परंतु, गोविंदपंत ४ मार्च १७६० ला ग्वाल्हेरीस होते हें लेखांक १६० च्या पैवस्तीवरून स्पष्ट आहे तेव्हां भाऊचा तो समज अस्थानीं होता हें आतां ठरल्यासारखें आहे

२५२ पुण्याच्या दरबारीं असतांना व तेथील दरबारास पत्रें पाठवितांना गोविंदपंत ह्या वाक्याचा फार उपयोग करीत असें दिसतें अर्थात् गोविंदपंताच्या ह्या ठरीव वाक्याची आठवण त्यांना करून देणें भाऊसारख्या मुत्सद्याला शोभण्यासारखेंच होतें ह्यावेळीं गोविंदपंताचें नव निशाण साठसालीं तरी नसावें गोविंदपंताचें दत्तविधान शके १७२८ त झालें

२५३ नानासाहेब व भाऊसाहेब यांच्या गांठी पडदुर मुक्कामीं फाल्गुन वद्य पंचमी

आठ रोजपर्यंत खलबत जाहलें. शेवटीं श्रीमंत राजश्री भाऊसाहेबीं

ह्मणजे ७ मार्च १७६० रोजीं ह्मणजे उदगीरच्या लढाईनतर एक महिना आणि चार दिवसानीं पडल्या ही फाल्गुन वद्य ५ ह्मणजे रगपचमीच होय रगपचमी झाल्यावर मग हिंदुस्थानाच्या स्वारीला कोणीं जावें ह्यासवधीं आठ दिवस खलबत झालें भाऊसाहेबाच्या बखरींत हे खलबत रगपचमीच्या अगोदर झालें व नतर पचमीला रग खेळून झाल्यावर मोहिमेवर आपण जाणार असे भाऊसाहेबानीं सागितलें असें लिहिलें आहे परतु तें, अर्थात् कालविपर्यासाच्या दोपास्तव, अग्राह्य आहे कित्येक बखरींतून हा प्रकार उदगीरच्या लढाईच्या अगोदर पुण्यास घडला असे लिहिलेलें आढळतें तें तर स्थलविपर्यासाच्या दोपास्तव केवळ तिरस्करणीय आहे पानिपतच्या मोहिमेस निघतांना झालेल्या ह्या रगात व वाटर्लूच्या लढाईच्या अगोदर ब्रूसेल्स येथें झालेल्या नाचात काहींसें साम्य आहे जयापजयाचेंच तेवढें वैषम्य आहे!

२५४ हिंदुस्थानच्या मोहिमेस कोणीं जावें ह्यासवधीं निरनिराळ्या ठिकाणीं निरनिराळे वृत्तात सापडतात (१) मुळीं कोणी खाशानीं ह्मणून जाऊ नये (२) एखाद्या सरदाराला पाठवून द्यावें (३) मोहिमेहून दादा कर्ज करून येतात तेव्हा त्याना पाठवू नये (४) भाऊचा व नानाचा अतस्थ द्वेष होता ह्मणून भाऊना नानानीं पाठविलें. (५) भाऊ कोणाचें न ऐकून स्वत च गेले (६) दादा कोणाचें न ऐकून स्वत च्याच बुद्धीनें घरीं राहिले. (७) सातारचे महाराज, महादोबा पुरधरे, इत्यादींना भाऊनीं निर्माल्यवत् करून सोडिले, तें चागलें नव्हे, ह्मणून नानानीं भाऊना उत्तरेकडे पाठवून दिलें. (८) गोपिकाबाईच्या द्वेषामुळें भाऊना जावें लागलें, इत्यादि अनेक तर्क अनेकानीं केले आहेत पैकीं, कोणीं खाशानीं जाऊ नये असें नानासाहेबाचें मत होतें ह्मणून रा नातू "महादजीच्या चरित्रात" पृष्ठ ५७, सागतात परतु लेखांक १५७ त "चिरजीव राजश्री दादासच अविलबें रवाना करू," असे खुद्द नानासाहेब लिहितात. व पुढें ह्या लिहिण्याची एकसारखी पुनरावृत्ति करतात, तसेंच भाऊनींहि "चिरजीव राजश्री दादा त्या प्राते अविलबें येतील" ह्मणून १९ फेब्रुवारी १७६० रोजीं लिहिलें, ह्यावरून खाशापैकीं कोणास पाठविण्याचें नानासाहेबाच्या मनात नव्हतें असें मुळींच ह्मणता येत नाहीं उलटें खाशाखेरीज काम भागणार नाहीं असें सर्वांचें मत होतें एखाद्या सटरफटर सरदाराला पाठवून चालावयाजोगें नव्हतें. पेशव्याचे मोठ्यात मोठे सरदार ह्मटले ह्मणजे शिंदेहोळकर हे होत. त्याचा पराभव जेथें झाला तेथें त्याच्याहूनहि कोणी जबरदस्त जाणें जरूर होतें अशी जबरदस्त असामी ह्मटली ह्मणजे खाशाखेरीज इतरत्र सापडणें कठीण होते प्रथम १९ फेब्रुवारी १७६० पर्यंत तरी दादाची नेमणूक त्या कामावर झाली होती. परतु रगपचमीला ह्मणजे

जावें, ऐसा सिद्धात होऊन पढदुराहून वय एकावशीस कूच करून मुा -

---

७ मार्च १७६० च्या सुमाराला तें सर्व गाडें फिरलें व भाऊसाहेबांनीं जावें असें ठरलें कोणी जावें याचा निश्चय होण्याचे अगोदर म्हणजे उदगीरची लढाई झाल्यावर लगलेंच लहान मोठ्या सरदारांना हिंदुस्थानच्या मोहिमेस पाठविण्याचा क्रम सुरू झाला होताच सताजी वाघ, इब्राहिमखान गार्दी, दमाजी गायकवाड (ऐतिहासिकलेखसंग्रह नं १४) इत्यादि मंडळी लगेच डेरेदाखल सुद्धां झाली (लेखांक १६३) आतां त्याशांपैकीं म्हणजे दादाभाऊंपैकीं कोणीं जावें हाच सिद्धांत काय तो ठरावयाचा होता तो सिद्धांत सात आठ दिवसांत ठरून भाऊंनीं जावें असा १३ मार्चला काय मचा निश्चय झाला व दादांनीं घरचा कारभार पहावा असें ठरलें (ऐतिहासिकलेखसंग्रह न १४) आतां दादांना घरीं रहाण्यास व भाऊंना स्वारीस जाण्यास कारणें काय झालीं ? मोहिमेहून दादा कर्ज करून येत म्हणून भाऊ त्यांना टोंचून बोलले, सबब दादांनीं मोहिमेस जाण्याचें नाकारलें हें एक विधान आहे त्यांत तथ्य किती आहे त पाहू दादा लाहोरच्या मोहिमेहून आले ते साठ लक्ष (भाऊसाहेबाची कैफियत), ऐंशी लक्ष (ग्रांटडफ) अठ्यायशी लक्ष (काशीराज) एक कोट (नातूकृत महादजीचें चरित्र) रुपय कर्ज करून आले असे निरनिराळे कर्जाचे आंकडे आहेत पैकीं ग्रांटडफनें दिलेला आकडा खरा धेऊन (त्यानें पेशव्यांचे दिशेब तपासले असें धरून) पेशव्यांना या कर्जाचें मोठें ओझें वाटलें कीं काय तें पाहू पेशव्यांना कर्जाचें ओझें वाटलें असतें तर दादांची हिंदुस्थानच्या मोहिमेवर पूर्वीपासून योजना त्यांनीं करून ठेविली नसती शिवाय ऐंशी लक्षांचें कर्ज म्हणजे त्याकाळीं मोठीशी बाब नव्हती दादासाहेबाचा एकट्याचा वार्षिक खर्च ऐंशी लक्षाचा असे (एतिहासिकलेखसंग्रह न ५५L) पानिपत होऊन माधवरावाच्या हातीं राज्य आलें तेव्हां दौलतीस काय सें एक दीड कोटीचें कर्ज होतें (ऐतिहासिकलेखसंग्रह न ५५L) तेव्हां पानिपताच्या अगोदर पेशव्याना फारसें कर्ज होतें व दादासाहेबाच्या या कर्जाचें त्यांना ओझें वाटलें असें दिसत नाहीं शिवाय नुकताच ६२ लक्षांचा मुलुखहि त्यांना मिळाला होता १७५९ फेब्रुवारींत पेशव्यांना ७० लाख रुपये कर्ज होतें व तीस लाख रुपये त्यांनीं नुकतेच फेडले होते (पत्रे व यादी ३७३) दादांची लाहोरची मोहीम संपल्यावर सहा महि न्यांनीं हें ७० लाख कर्ज राहिलें असें पेधवे लिहितात दादा कर्ज करीत असत परंतु त्यानें म्हणजे ते नालायक ठरले गेले होते असें बिलकूल नाहीं ते हा दादा साहेबाच्या न जाण्याबद्दल हें कर्जाचें जें कारण देतात तें प्राय लौकिक असून खरें नाहीं असें वाटतें खरें कारण आमच्या मतें अगदींच निराळें असावें कोठेंहि गेलें तरी दादांचा कारभार सरळ असे ते सांबासारखे भोळे होते त्यांना त्यांच्या वेळची मंडळी उपहासानें सांब म्हणून म्हणत असत यामुळें पदरचे सरदार व बाहेरचे शत्रू त्यांच्या

उदारपणाचा व भोळेपणाचा फायदा घेऊन दौलतीचें नुकसान करीत व ह्या गोष्टी दादाच्या ध्यानात वेळी येत नसत दादानीं दोन स्वाऱ्या हिंदुस्थानात केल्या, पण मिळकत कवडीचीहि केली नाहीं मल्हारराव होळकर, अताजी माणकेश्वर, गोविंदपत बुंदेले, सुजाअतदौला, नजीबखान, नारोशकर, लक्ष्मणशकर, दामोदर महादेव ह्या सर्व मंडळीनें दादाना फसवून दौलतीचे नुकसान केलें होतें. तसें नुकसान ह्या मोहिमेत होऊ नये, मल्हारराव व गोविंदपत ह्यांच्यासारख्या वृद्ध हितशत्रूंना खोडून काढावे; व एकदर मनसबा मोठ्या खोल शहाणपणानें उरकावा, एतदर्थ नानानीं भाऊची योजना ह्या मोहिमेवर केली व हीं आतील कारणें जाहीर करण्यासारखीं नसल्यामुळें, दादाच्या कर्जबाजारीपणाचें मोठें प्रदर्शन केलें मल्हारराव दौलतीच्या विरुद्ध काम करीत आहे हें ते जाणून होते ह्या शठशिरोमणीचे डावपेंच हाणून पाडण्यास भाऊसारखाच मनुष्य, अबदालीसारखा शत्रु पुढें उभा असता, पाठविणें जरूर होतें, आणि ह्मणून भाऊचीच योजना ह्या कामावर मुकरर झाली आता अशी शका निघण्याचा संभव आहे कीं अगोदर तरी दादाची नेमणूक करण्याचें काय कारण होतें? त्यावेळीं दादाच्या आगचा हा भोळेपणा नानाना माहीत नव्हता कीं काय? तर ह्याला उत्तर असें आहे कीं, दादाची योजना जी प्रथम झाली होती ती दत्ताजी व जनकोजी बंगाल्यावर मोहीम करतील व त्यांच्या मदतीला इकडून दादाना पाठविता येईल, ह्या अदाजावरती झाली होती (पत्रे व यादी ३७३) पुढें डिसेंबर-जानेवारीत अबदालीच्या हस्तें शिंद्याच्या पराजयाचीं जेव्हा वर्तमानें आलीं तेव्हा कायमची योजना होईतोंपर्यंत "दादा अविलंब येतील" असेंच लिहिणें भाग पडलें नतर दक्षिणेंतील "मोगलाचा कारभार निर्गमात" आल्यावर उत्तरेकडील मोहिमेवर कोण येतो तें जाहीर करणें योग्य वाटलें येणेंप्रमाणें दादाचा भोळेपणा हा भाऊच्या जाण्याचें मुख्य कारण आहे नानाभाऊचा मत्सर, दादा व सखारामबापू यांचा स्नेह, गोपिकाबाईचा द्वेष, इत्यादिहि दुसरीं आनुषंगिक कारणें असतील, परंतु त्यांचा येथें विचार करण्यास अवकाश नाहीं भर नालबंदी व एक क्रोड रुपये खजिना बराबर देत असल्यास दादा जाण्यास तयार होते, परंतु नानासाहेबाना ह्या अटी पसंत पडल्या नाहींत कारण, नानासाहेबाचे मनांत दादासाहेबास पाठवावें असें निखालस नव्हतें, असें भाऊसाहेबाच्या बखरीं (पृष्ठ ८७) त लिहिलें आहे पुढें भाऊसाहेब मोहिमेला निघाले तेव्हा त्यांच्याबरोबर पन्नास हजार सैन्य होतें त्या सर्व सैन्याला भाऊसाहेबानीं तमाम नालबंदी दिली व काहीं खजिनाहि बरोबर घेतला. (लेखाक १६९ व भाऊसाहेबाची बखर पृष्ठ ८७।९०) तेव्हा दादासाहेबाला नालबंदी व खजिना मिळणार नाहीं ह्मणून सांगितलें व भाऊसाहेब जाऊ लागले असता, भर

डेरादाखल झाले या लष्कराहून पुढें दोन कोसांवरी मुक्काम केला आहे दोन चार रोज मुक्काम करून लोकाचे हिशेबकितेब आजमास मनास आणून दरमजलींनीं येऊन पोंहचतात पायणा लाखपर्यंत फौज जमा जाहली आहे पन्नास हजार फौजेनिशीं हिंदुस्थानात येत आहेत पचवीस हजार फौज देशीं राहिली निजामअली व बसालतजंग व सलाबतजंग ऐसे त्रिवर्ग एकत्र जाहले कलबुर्गेयास जाणार होते फौज दाहा पधरा हजारपर्यंत आहे लबाडी करावयास चुकणार नाहीं, याजकरितां श्रीमंत दादासाहेब याजपाशीं पचवीस हजार ठेवून गंगातीरीं ज्येष्ठमासपर्यंत दादासाहेब राहणार श्रीमंत राजश्री नानासाहेब दरमजल पुणियास जाणार फर्नाकांत रा॥ विसाजी कृष्ण बिनीवाले यांजबरोबर दाहा हजार फौज व दाहा तोफा देऊन रवानगी जाहली बदोबस्त यथास्थित केलाच आहे पुढें अबदालीचे पारिपत्याबद्दल श्रीमंत येत आहेत याची सलाबत पुण्यप्रताप भारी आहे. त्यानें पारपत्य होतें कांहीं चिंता नाहीं मित्ती फाल्गुन वद्य १४ बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विज्ञापना

---

[१६१] ॥ श्री ॥ २० मार्च १७६०

तीर्थस्वरूप राजश्री गोविंदपंत दादा वडिलांचे सेवेसी —

अपत्यें बाचराव स॥ नमस्कार विनंति तागाईत चैत्र शुद्ध ३ तृतीया मु॥ सिंदखेड वर्तमान यथास्थित असे विशेष वडिलीं फाल्गुन शुद्ध तृतीयेची

नास्वदी व खजिना साक्षात् काढून दिला ही अशी उघड तिरस्काराची कृती नानासाहेबासारखा पुरुष करणार नाहीं याची प्रत्येक इतिहासज्ञाला खात्री आहे दादासाहेबांनी जावें हें नानासाहेबांच्या मनांत अबदाली हिंदुस्थानांत असेपर्यंत आल्यापासून व दोन मोहिमांचा अनुभव घेतल्यावर, निश्चयानें नव्हते हें जें बखरकार म्हणतात तेंच खरें आहे

२५५ फाल्गुन शुद्ध तृतीयेस म्हणजे १९ फेब्रुवारी १७६० रोजी अबदाली अवसान

पत्रें पाठविली तीं फाल्गुन वद्य चतुर्दशीस मुक्काम मजकुरीं पावलीं. सविस्तर वर्तमान कळले. श्रीमतास पत्रे होतीं ती दिली. पत्रें पाहून बहुत संतोषी जाले. अब्दालीची हिमत बहुत दिसोन येत होती. परतु त्याणे अवसान टाकिले. हे आयकोन बहुत समाधान पावले. देशीचें वर्तमान तरी श्रीमंत नानासाहेबाच्या व श्रीमत राजेश्री भाऊसाहेबांच्या भेटी पडदुरचे मुक्कामीं फाल्गुन वद्य पंचमीस होऊन पाच सात मुकाम तेथें झाले. तदोत्तर फाल्गुन वद्य एकादशीस मुक्काम मजकुरास आले. तेथून श्रीमत राजश्री भाऊसाहेबाची रवानगी फाल्गुन[२५६] वद्य त्रयोदशीस जाली. डेरादाखल जाले लोकाचा

टाकतो असें गोविदपताला वाटलें परतु, शिमगी पौर्णिमेच्या दिवशीं, १७६० च्या मार्चच्या चवथ्या पाचव्या तारखेस शटियाजी खराडे व आनदराव यादव ह्यांना जेव्हां त्यानें कापून काढिलें असें गोविंदपतानें ऐकिले असेल, तेव्हां अवदालीनें अवसान टाकिलें कीं काय तें त्याला चागलेच कळलें असेल !

२५६ मोडकांच्या जत्रींत फाल्गुन वद्य त्रयोदशीला छ २६ रजव येतो. लेखाक १६७ त पचवीस रज्जवीं हिंदुस्थानास जावयास निघाले ह्मणून भाऊसाहेब स्वत लिहितात. वावूराव ह्या व मागील पत्रात फाल्गुन वद्य त्रयोदशीला ह्मणजे मोडकांच्या जत्रीप्रमाणे २६ रज्जबाला भाऊसाहेब निघाले ह्मणून लिहितो तेव्हा ह्या चद्राचा व तिथीचा मेळ कसा बसणार ? चद्र २५ ला भाऊ निघाले हें खास आहे मूळ पत्रात पचविसाचा आकडा आहे ह्याची आह्मांला पूर्ण खात्री आहे वद्य त्रयोदशीला निघाले ह्मणून वावूराव दोनदां लिहितो. तेव्हा चद्रात, तिथींत, जत्रींत किंवा दोन्ही पत्रांत कोठें तरी चूक आहे हे उघड आहे. ही चुकी शोधून काढण्यास चद्राचा नीट तपास करू पचवीस चद्र शुक्रवारीं आहे परतु, मुसलमानांचे वार रात्रीं सुरू होतात तेव्हां पचवीस चद्र हिंदूच्या गुरुवारीं सध्याकाळीं सुरू होऊन हिंदूच्या शुक्रवारीं सध्याकाळाला सपतो हिंदूच्या गुरुवारीं सध्याकाळीं एकादशी आहे व शुक्रवारीं दिवसा १२ द्वादशी आहे एकादशीस पडदुराहून शिंदखेडाला भाऊ गेले असें वावूराव लिहितो (लेखाक १६८।१६९). त्या जाण्याच्या वेळीं पचवीस चद्र असल्यास भाऊसाहेब एकादशीच्या रात्रौ गेले पाहिजेत हें निर्विवाद आहे भाऊसाहेबाच्या वखरीं (पृष्ठ ८९) तहि " भाऊसाहेब शिवालिखिताच्या मुहूर्ते रात्रीं वाहेर पडले " ह्मणून लिहिलें आहे तेव्हा भाऊचा २५ वा चद्र ह्मणजे बावूरावाची एकादशी होय हें निश्चित आहे मुहूर्तानें प्रस्थान ठेवण्याकरिता भाऊ (हिंदूच्या) गुरुवारी सध्याकाळीं पडदुराहन शिद-

दीलदिलासा करून तमाम नालबदी दिली पन्नास हजार फौज समागमें येत आहे देशीं श्रीमंत राजश्री दादासाहेब पचवीस हजार फौजेनिशी राहिले गंगथडी बालाघाट इतक्यात राहणार सलाबतजंग व निजामअली एकत्र होते बसालतजंग अदवानीकडे होता तोहि येऊन त्यास भेटला तिघे एकत्र आहेत कलबुरगेयास जाणार होते फौज त्यांची आहे ती आहे लबाडी करावयास चुकणार नाहींत याजकरितां देशीं नेहमीं पचवीस हजार फौज ठेविली कर्नाटकांत विसाजी कृष्ण याजबराबर दाहा हजार फौज देऊन रवाना केलें येणेंप्रमाणें बंदोबस्त ठीक केला आहे श्रीमंत भाऊसाहेबासमागमें मुत्सदी राजश्री बळवंतराव गणपत व नाना पुरंदरे व महीपतराव चिटणीस ऐसे येत आहेत थोरले श्रीमंतापाशीं राजश्री सखारामपंत व कृष्णराव पारसनीस ऐसे राहिले वडिलास कळावें मिती बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विज्ञापना

पै॥ मिती वैशाख शु॥ ४

---

[१७०] ॥ श्री ॥ २९ मार्च १७६०

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत जनार्दन आपाजी गोसावी यांसि — सेवक बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार सु॥ इहिदेसीतैनमैयावअल्लफ

खेडास आले तेथें शुक्रवारीं राहिले व शनवारीं कुच करून गेले तेव्हां पत्र, तीथ, व जत्री हीं तिन्ही बरोबर असून मूळ पत्रांतच थोडीशी संदिग्धता आहे एकादशीस शिंदखेडास आले व त्रयोदशीस रवानगी झाली असें लिहिल्यामुळें रवानगीचा दिवस तोच मुहूर्तानें निघण्याचा दिवस असा वाचकाचा तर्क होतो

२५७ ग्रांटडफ २०००० घोडेस्वार व १०००० पायदळ निघतांना भाऊंबरोबर होते म्हणून म्हणतो ऐतिहासिक लेखसंग्रह नं १४४ त २५००० फौज भाऊबरोबर गेली म्हणून लिहिलें आहे

२५८ सितैन मया व अलफ असें पाहिजे सरकारीपत्रांत साल चुकावें हें आश्चर्य आहे गोविंदपंतांनी अजूनहि हिशेब दिले नव्हते

तुमचें हुजूर प्रयोजन आहे. तरी पत्रदर्शनीं हुजूर येणे. हिशेबकितबाचा गुता आहे ऐसा पर्याय लावून राहाल तर गोष्ट कार्याची नाही हिशेबकितेब तुम्ही तयार केले असिले, जलद येत असिले, तर बरोबर घेऊन येणे. विलंब असिला तर तुह्मींच येणे. जाणिजे छ ११ साबान. आज्ञाप्रमाण.

---

[१७१] ॥ श्री ॥ २ एप्रील १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्य राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि:— पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष. तुह्मांकडून पत्रे येऊन वर्तमान कळलें नाही तरी सविस्तर लिहिणे खासा स्वारी मजलदरमजल त्या प्रांते येत आहे येका दो रोजी बऱ्हाणपुरास[२५९] दाखल होईल. तेथून पुढे दरकुच येणार. तुह्मांकडे बाकीचा ऐवज फार येणें तो पुढील रसदेचा मिळोन पचवीस लाखाची तरतूद करून ठेवणे ह्मणोन पेशजी लिहिलें आहे व हल्ली हे पत्र लिहिलें असे. तरी पचवीस लाखाची तरतूद सत्वर करून ठेवणें व पांच साहा लाख पुढें आह्मांकडे लौकर रवाना करणें. येविसी विलंब न लावणे. वरकड आपल्या ठाण्याठुण्यांचा बंदोबस्त कसकसा आहे ? तिकडील मंडळीला इकडील लक्षानें कोण आहेत ? कोणाचें राजकारण कसें आहे ? किंवा सारेच तिकडे आहेत ? हे वर्तमान तपशिलवार लिहिणे तुह्मीहि युक्तिप्रयुक्तीनें राजकारण राखून जे इकडे नसतील ते हाताखाली घालणे जलद

---

२५९ ह्मणजे ४ एप्रिल १७६० ला बऱ्हाणपुराला भाऊ पोंहचणार असें होतें. आवेपडदुराहून भाऊ फाल्गुन वद्य १३ ला ह्मणजे १५ मार्च १७६० ला निघाले. तेथून निघून चार दिवस त्यानीं दोन कोसावर मुक्काम केला व तेथून निघून ४ एप्रिलला बऱ्हाणपुरास पोहचणार होते ह्मणजे आवेपडदुराहून बऱ्हाणपुरास आठव्या दिवशीं न पोहोंचता (नानूकृत महादजीचें चरित्र पृष्ठ ५८) वीस दिवसानीं पोहोंचले

जोडी बराबर सविस्तर लिहीत जाण + हिंदुपत वगैरे बुंदेले यांणीं दारूगोळी वगैरे सरन्जामानसी व फौजसुद्धां हुजूर चाकरीस यावन हेंहि करणें जाणिजे छ १५ शाबान, सु॥ सितेन मया व॰ अलफ तुह्माकडील बातमी वरचेवर यावी ती येत नाहीं तर जरूर डाक बसवून वर्तमान पाठवीत जाण जाणिजे छ म॥ आह्मी दरमजल [२६]मधील वाटेन येता आठा रोजा •नर्मदापार होऊ सुजावौला, पावशाहाजादा, बंगालवाले, सर्व आपलियास अनकूळ होतेस राजकारण करणें खबर त्याची व सरदार व अबदाली डाक बसवून आठा रोजा आढ पत्र येईस करणें ऐवज बाकी फार तुह्मांकडे आहे जरूर वीस पचवीस पाठवून देणें छ १५ साबान बहुत काय लिहिणे हे विनंति

पे॥ छ १७ रमजान

---

[१७२] ॥ श्री ॥ ११ एप्रिल १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि -

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून•स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष माघ वद्य पचमीचें तुह्मीं पत्र पाठविलें तें चैत्र वद्य दशमीस दोन महिने पांच रोजांनीं प्रविष्ट जालें लिहिलें वर्तमान साद्यत अवगत जालें याउपरिहि तिकडील वर्तमान सविस्तर वरचेवरी लिहीत जाणें चिरंजीव राजश्री भाऊ व राव तिकडे गेले त्याजकडे तुह्मीं येऊन सर्व निवेदन करणें इकडेहि वर्तमान लिहीत जाण जाणिजे छ २४ साबान, सु॥ सीतैन मय्या व अल्लफ

पे॥ आषाढ वद्य ४

---

२६ ही वाट कोणती त्याचें विवरण मागें केलें आहे

[१७३] ॥ श्री ॥ २८ एप्रिल १७६०.

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि:—

विनंति उपरि. सुजाअतदौला मातबर फौज आलियावरी खामखा इकडे येईल, अब्दालीकडे जात नाही; ह्मणोन विस्तार लिहिला तो कळला एशियास सुजातदौला याचा व मल्हारबाचा पहिल्यापासून स्नेह आहे. त्यास येथंहि त्याणी स्नेहच जोडला आहे. पुढेहि त्यास हेच पाहिजे कीं चकत्याची पातशाही व हे सर्व अमीर आह्मी एक होऊन अबदालीस काढून द्यावे त्याणी त्यास साफ जाब द्यावा. आह्मी याणी एक होऊन ज्या गोष्टीन त्याजवर वजन पडून त्याचे पुर्ते पारपत्य घडे ते करावे. हे तुह्मीं शहाणिया माणसाबरोबर सागून पाठवून त्यास सर्व प्रकारे इतबार येई ते करून त्याचा दुसरा विचार न राहता एक पक्षी होऊन येत तें करणें. सजाअतदौलाचे राजकरण एक पक्षी ठीक करून दाखविणे. हे गोष्ट या समयी फार उपयोगी आहे तुह्मी शहाणे, सर्व प्रकार त्याशी राजकारण राखून आहां. त्याचा हाच प्रकार जलदीन होऊन यावा हेंच चागले. तर सविस्तर करणें व लिहिणे अलीगोहर याजकडीलहि प्रकार लिहिला तो कळला. त्यास याउपरि त्याची पत्रे वर्तमान येईल ते लिहीणे. त्याणीहि यावें सुजाअतदौला ते तिकडून आह्मी इकडून सार जमा होऊन एक होऊन येतो असे जाहलियावर मग अबदालीनें काय करावयाचे आहे? सर्व चित्तानरूप घडेल या समयी सुजाअतदौला याणी स्नेहाची वृद्धि करावी हेच बरे आहे.

---

२६१ बाबरानें स्थापन केलेल्या पातशाहीस चकत्याची पातशाही ह्मणण्याची गेल्या शतकात चाल असे मोगल लोकात चकते ह्मणून एक कूळ असे त्या कुळात बाबराचा जन्म झाला हिंदुस्थानात आल्यावर बाबरानें तें आपलें आडनाव केले. जसा अहमदशहा दुराणी, तसा बाबरशहा चकते चकते हा शब्द भाऊसाहेबाच्या बखरीच्या ९४ पृष्ठावर आलेला आहे ह्या शब्दाची मांडणी इग्रजींत Chaghtai अशी करतात पितृपक्षाकडून बाबराचा सबंध तैमुरलंगाशीं पोहोचे, ह्मणून बाबरानें स्थापिलेल्या पातशाहीला तैमुरियाची पातशाही हीहि सज्ञा दिली जात असे बाबराच्या मातृपक्षाचें आडनाव मोगल होते, ह्मणून बाबराला व त्याच्या वंशजाना मोगल ह्मणतात

आम्हांस तर चकतेयाची पातशाही राखणें यासाठीं अबनालीशीं सलुख करणें नाहीं आह्मी सरदार एक जाहालियावरी सर्व गोष्टी उत्तमच घडून येतील या ऐशास याणींहि सामील होऊन चित्तापासून सोबती व्हावें ह्मणजे आह्मांस पुर्ता याचा भरवसा जाहला मागें बोलत होते तें निदर्शनास आलें न केलिया आमचा शब्द मात्र राहील आणि आह्मी तो श्रीकृपेनें थोडक्याच दिवसांत पोहचून शत्रूचें निराकरण करितों सव हे प्रकार त्यासी सम जसपणें बोलोन त्याचा निश्चय करून लेहून पाठविणें जाणिजे + मागें सरदारानीं त्याची स्थापनाच पठाणाचे वेळेस §केली आतां हिम्मा वाढवून नेहमीं आमचे होऊनें सोबती लढाईस होतील तर पातशाहातचे बदोबस्तार्च काम त्याचे हात घेऊ दोहीं दगरींवर असल्या आपले घरींच कामाचें सत्वर बोलून उत्तर भावगम लिहिण रा॥ छ ११ रमजान हे विनति

---

[१७४] ॥ श्री ॥ २८ एप्रिल १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणान स्वकीय कशल लिहीत जाण विशेष पत्र पाठविलें तें प्रविष्ट जाहालें अबदालीमुळे मुलकांत दगा फार फौज मातबर आली ह्मणजे दबावानें जाईल, अथवा राहीला तर मातबर ह्मज होईल पन्नास हजार फौजेनिसी जलदीनें मदत जाहाली पाहिजे ह्मणज इषडीलहि बदोबस्त राहील ह्मणोन पत्र लिहिल तें कळलें एशियास, अबदाली हावभरी जाहाले आहेत यामुळें फौजान आब टाकला त्यास, सांप्रत आह्मी सीहोरीस आलों मातबर

§ वजीर मारल्या पळाला असतो फिरोन फत्तेच्या मसनदीवर बसविला (पत्रें व यादी १६२)

२६२ ह्मणजे आंबपडुराहून निघाल्यापासून फार झालें तर पदताळिसा या दि वशीं भाऊ सीहोरास पोहोंचले. बारा किंवा तेरा एप्रिलच्या सुमाराला नर्मदेपर

फौज व गार्डदी व तोफखाना बरोबर आहे. इकडील बुंदेले व संस्थानिक सर्व दरोबर जमा करून नर्मदेच्या सुमार येतों. पुढें जिकडे सोई दिसेल तिकडे जाऊं. माधोसिंग व बीजेसिंग व कोटेवाले राणाजी यास सर्वांस पत्रें. वकील. पाठविले आहेत सर्व इकडील तिकडील दोही राजकारणावर आहेत. परंतु आमचे येण्यामुळें एक पक्ष धरून सर्व जमा होतील. याच प्रकारें त्यासहि लिहिले असे. हे सर्व एक होऊन मल्हारबा, जाट यासहित अबदालीचे पारपत्य करावें हाच विचार आहे. त्यास, तुह्मी तिकडील बंदोबस्त उत्तम प्रकारें राखून तुह्मी हुजूर यावें. हिंदुपत, खेतासिंग, व तिकडील धीन चांगले माणूस सर्वहि जे उपयोगी ते जमा करून आणावें त्यास. तुह्मास तिकडील दत्तियाचे पेचामुळें इकडे यावयास फावेलना, तर तिकडील बंदोबस्त उत्तम प्रकारें राखणें. आणि तुह्मी आपले तर्फेनें शहाणा कारकून मातबर हिंदुपतीकडे पाठवून त्यास फौजसुद्धां सत्वर हुजूर लावून देणें वरचेवरी तिकडील वर्तमान लिहीत जाणें. जाणिजे. रवाना छ ११ रमजान. हे विनंति.

हाडिया मुक्कामीं पोहोचले (लेखांक ६९) उज्जनीला जाऊन भाऊनीं सैन्याची गणती केली ह्मणून रा. नातू लिहितात परंतु मधल्या रस्त्याने हाडियावरून सीहोरास गेल्यावर उत्तरेचा रस्ता टाकून पश्चिमेकडे उज्जनीस जाण्याचें काहीं प्रयोजन नव्हतें भाऊच्या मनात उज्जनीला जावयाचें असतें तर ते खाडव्यावरून व मोरटक्क्यावरून इंदुराला येऊन मग उज्जनीला जाते परंतु रजपुतान्यातील पश्चिमेकडील रस्त्यानें जाण्याचा त्याचा बेत नव्हता, मधल्या रस्त्यानें जाण्याचा बेत होता

२६३ गार्दी व तोफखाना याचें महत्व भाऊच्या डोक्यात पूर्णपणें बिंबले होतें इंग्रज व फ्रेंच लोकाना वीस पंचवीस वर्षे झुंजताना पाहून कवायती पलटणीचें महत्व भाऊसाहेबाला पूर्ण कळून चुकलें होतें भाऊनीं प्रथम मुजफरखानाला चाकरीस ठेविलें तें मुसाबुसीला १७५१ त कुकडी नदीवर लढताना पाहून ठेविले

२६४ अखेरीस शेवटपर्यंत गोविंदपंत भाऊसाहेबाच्या सैन्याला येऊन मिळाला नाहीं हें पुढें दिसून येईल सध्या दतियाचा पेंच मध्यें आला ! पुढें आणीकहि किती एक पेंच मध्यें आले !

[१७५] ॥ श्री ॥ २८ एप्रिल १७६०

राजश्रि बाळाजी गोविंद गोसावी यांसि

अखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्य स्नेहांकित मल्हारजी होळकर वंदवत विनति उपरि तुम्हीं राजश्री मकाजी मिते व गंगाधर विश्वनाथ याजबराबर तोफा सुमारें ५ पाच व बैल सर ५९० पांचशे नव्वद पाठविले ते सरकारात पावले असत सु॥ इहिदे सितेन, मय्यां व अलफ रवाना छ ११ रमजान बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[१७६] ॥ श्री ॥ २८ एप्रिल १७६०

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष लढाईचा मो[२६६]हीमा आहे याकरिता

---

२६५ अजून इहिदेसितैन लागावयास अवकाश होता लेखांक १७ तहि असेंच इहिद सितैन म्हणून म्हटलें आहे, इहिदे सितैन मय्या व अलफ हा आर्वी सन आहे दुसरा कोणताहि सन नाहीं हा इहिदे सितैन चार जूनला सुरू होणार होता तेव्हां २९ मार्चला व २८ एप्रिलला इहिदे सितैन म्हणून म्हणण्याचें कारण नव्हतें नुसतें सितैन म्हणावयाचें तेव्हां आर्वी फसली व हिजरी वगैरे सनांप्रमाणे आर्वी सनहि सुरू होण्याची रीतच मासवरीज चवथा आणीक एक सन होता कीं काय ? किंवा आर्वी सन मृगापासून न मोजतां चैत्रापासून मोजावयाचा असा नानासाहेबांनीं व मल्हाररावांनीं विचार केला होता कीं काय ? लेखांक १६४ हें बाळाजी बाजीरावाचें पत्र आहे तें १४ फेब्रुवारी १७६० स म्हणजे माघ अखेर लिहिलेलें आहे या पत्रांत सितैन मय्या व अलफ म्हणून स्पष्ट सन दिला आहे व सितैन मय्या व अलफ आर्वी सन आहे हें उघड आहे त्याच्या पुढलें पत्र आम्हांला उपलब्ध असलेलें असें २९ मार्चचें आहे तें चैत्रांत लिहिलें आहे व त्यांत इहिदे सितैन म्हणून साल घातलें आहे तेव्हां आर्वी सन मृगाला आरंभ न होता चैत्रांतच सुरू होत असे तो चैत्राला सुरू करून शालिवाहन शकाशीं जुळता करून घ्यावयाचा असा पेशव्यांचा व होळकरांचा विचार होता असें दिसतें

२६६ आहिरवाड्यांतील आहिरांनी दंगा केला होता त्यांना मोडून काढण्याकरितां

सरकारात प्याद्याचे प्रयोजन आहे तरी तुह्मीं चांगला प्यादा मर्द माणूस याप्रे॥ ३००० तीन हजार सत्वर हुजूर पाठविणे एक महिना प्याद्यास तेथ खर्चाविषयास देऊन रवाना करणे. बराबर कारकून देणे येथे आलियावरी माणुस पाहून करार केले जातील तरी प्यादे दिरंग न लाविता पाठवून देणें. माणुस केवळ कमाविसदारी तहसीलच्या कामाचे असे न ठेवणे. चागलें मर्द झुजाचे उपयोगी पडे याप्रे॥ तलाश करून ठेवून पाठविणें + जाणिजे छ ११ रमजान, सु॥ सितैन मय्या व अलफ. बहुत काय लिहिणे. वहिली व सागरपैकी हजार पाठवणे, ऐसी पत्रे येथून पाठविलीं आहेत. तोफखानासुद्धा भारी जमावाने लढाई करावी लागते बाहेरील कुमकेयाचा भरवसाच आहे सुजादौला, फरुकाबादवाले अनुकूल होत असें राजकारणहि करणें हिंदूपत वगैरे बुंधेले जलद येत व चागले प्यादे सागर, रहिली वगैरे तुमचे आढळाचे, अतरवेदीतील चव्हाण, आडारु वगैरे चागले लोक प्यादे दोन तीन हजार पाऊण महिना पंधरा रोजात येऊन पावतेसे करणें. तिकडे शह असल्यास तुह्मांस राहावे लागेल. शहाणे आहां काहीं फौज व नवे प्यादे ठेवून सत्वर पाठवणे. ऐवजाविसीं प्रकार पेशजी लिहिला, तों अलीकडे तुमची पत्रे येतात त्यात खराबीच लिहिली येती. असो. गारा वगैरे सर्व आफत असली तरी दाहा वीस लाखांची तरतूद जरूर कर्ज अगर मामलतचे ऐवजी मिळोन सत्वर करणे गैरहगाम येणे शत्रू प्रबल बाहेरील ऐवज तूर्त कोठें आहे ? यास्तव जरूर तरतूद करणे तपशील लेहून न पाठवणें. कामाचे प्रसगी जो तरतूद करील ते कामावर पडेल. हे विनंति पे॥ छ ९ सवाल.

चागले लढाऊ लोक पाहिजे होते ह्याचा किंचित् उल्लेख ऐतिहासिकलेखसंग्रहातील नबर २५ च्या साराशात केल्यासारखा दिसतो हा साराश ज्या तीन फुटकळ बदावरून रा. खरे यानीं काढिला आहे ते सबद छापिले असते तर कदाचित् बरें होतें.

[१७७] ॥ श्री ॥ २१ एप्रिल १७६०

पुरवणी राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

विनंति उपरि सरकारांत गुलाबाचें प्रयोजन आहे तरी भागिरथीच्या पाण्याचा गुलाब चांगला एक मण, वरकड गुलाब चार मण, एकूण पांच मण गुलाब चांगला बहुत बेश पाठवून देणें +रवाना छ १२ रमजान हे विनंति शभर जेजालें व दोनतीनशें बंदुका खरेदी करोन सत्वर पाठवणें हे विनंति

———

[१७८] ॥ श्री ॥ २ मे १७६०

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

विनंति उपरि तुम्हीं अबदालीच्या लष्करांतून बातमी यावयाची तजवीज केली ते फार उत्तम केलें या उपरि तिकडील बातमी रोजचेरोज कची लिहून यावी त्यास येथें आलियावरी पैका काय मिळाला ? व ब राबर खर्च त्याचा किती आहे ? खासा फौज त्याचे देशची किती ? कोण कोण सरदार ? किती जुमलेदार ? नजीबखान व रोहिले वरकड किती ? पायाचे माणूस किती ? तोफा किती ? कशा आहेत ? सेर जाहले, बुणगे लाविले, ते कोठें गेले ? याची काय तजवीज आहे ? मुलकांत अम्मल कोणत्या जागा कसा आहे ? हें कुल वर्तमान बारीक बारीक कळावें असें जरूर करणें सेट्याजी खराडे याचे पुत्र व आनंदरावराम याची खबर आहे कीं जिवत सांपडले आहेत त्यास तुम्हीं त्याचा शोध तर्थे करवून हे कोठें आहेत ? कसे आहेत ? तेंहि बातमी कळे असें करणें जाणिजे छ १५ रमजान बहुत काय लिहिणें हे विनंति

———

२६७ गणेश पंडित म्हणून कोणी अबदालीचे सैन्यांत पेशव्यांचा बातमीदार राजरोस रहात असे, असें काशीराज लिहितो

[१७९] ॥ श्री ॥ २ मे १७६०.

पु॥ राजश्रि गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासिः—

विनति उपरि. सुजाअतदौला राजकारणें चहूंकडून सोडून एक पक्षी होतात याप्रे॥ आढळलें आणि इकडून त्याची निशा पडली पाहिजे, यासाठी तुमचेहि जाणें जाहालियास जावे. त्याची निशा करावी. आणि त्यास भरवसा पुरवून आपले करावें. तुमचे जाणियास सोई नाहीं व इतबार न पुरें; तुह्मी सर्व त्या प्रांतीचे अकारीब, जावे न जावें; असें असल्यास कोण्ही शाहाणा इतबारी पाठवणें. लिहिल्याप्रे॥ सर्व करणे. जाणिजे. + मुख्य गोष्टी अबदालीकडे साफ जाहिराना व अतस्थे कळवावे कीं आह्मी हे एक जाहालों. व पुढे त्यांसाहि पत्रे जाबसाल आमचे जाबसालाप्रे॥ जात जावे की हे तैमूरियाची पातशाही; याचा बदोबस्त कळेल तसा आह्मी राजश्रीपतप्रधान याचे इतफाकानें करू ; तुह्मीं या गोष्टीत न पडावे आणि रोहिल्यामुळें हावभरी न होणें, पुढे भारी पडेल याचा पूर्ता विचार करणें. आह्मांस तरी तुमचें मसलतीत मिळणें नाहीं; या भावें त्यास कळवावे आणि आपले फौजसुद्धां येऊन पोहचून शत्रूचे निराकरण होऊन येई तें करावें. [२६८] बौंदजफते दिल्लींतील पातशाहीचा बदोबस्त त्याचे आमचे विचारें होऊन येईल तोच केला जाईल. जाणिजे. छ १५ रमजान. हे विनंति.

---

[१८०] ॥ श्री ॥ ता॥ ६ मे १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसिः

पोण्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार. विनाति उपरि येथील जाणोन स्वकीय कुशल लिहिणें. विशेष. सुज्याअतदौला यास येथून पत्र लिहिलें असे. व

---

२६८ जय झाल्यानतर

मलकाजमानी तेथें गेली आहे म्हणोन वर्तमान आहे तिजला पत्र लिहिलें असे त्यास दोन्हीं पत्रें तेथें पाठवावीं सुजादौलाचें सुजादौलास द्यावें मलकाजमानी तेथें असेल तरी द्यावें, नाहीं तर न द्यावें त्यास, सुजाअतदौला यास मुख्यत्वें हेंच लिहीलें असे, कीं तुम्हीं अबदालीस साफ त्याहावें आणि आम्हाकडे यावयाची तयारी करून यावें पुढें एक होऊन अबदालीचें पारिपत्य करून पातशाहीचा बंदोबस्त तुमचे आमचे विचारेंच होऊन येईल त्यास, पहिले वजीराचा प्रकार तुम्हीं बोलत होता त्याविशीं सरदारांनेंहि त्यास उमेदवार करून वकील पाठविला असे तुम्हीं त्याचे अन्वयें त्याशीं बोलावें आणि सर्व प्रकारें त्याची निशा स्नेहाविशीं करून दृढीकरण करावें अबदालीस तिकडून साफ केलें सुजाउद्दवलाचा भरवसा तुटून ते निराश होत इकडे येतात हें केल तें करावें या समयीं तुमची कारीगारी काम करून दाखवावयाची हेंच आहे मलकाजमानी तेथें असेल तरी तीस हें पत्र देऊन तिचाहि भावगर्भ कळावा अबदालीकडून राजकारणाची निराशा होऊन तीहि लगामी लोंगर्गा तरी लावावी परभारस या अन्वयें पत्रें सुजाअतदौलास गेलीं असत + आम्हीं सुरोंजेस आलों अहिरानीं फार लबाडी केली यास्तव कांहीं फौज पाठविली सेचीकडे बाकीचे कांहीं उगवून दरमजल नरवरावरून पुढें जाता यरचेवर सरदारांचें लिहिलें येईल

२६९ मलकाजमानीनें आपली मुलगी अवदालीचा पुत्र तैमूरशहा यास नजीबखानाचे सांगण्यावरून १७५७ च्या मोहिमेंत दिल्ली होती असें बखरकार लिहितो तें खरें असतें तर मलकाजमानी सुजाउद्दवल्याकडे पळून न येता आपल्या ल्याह्याकडे निर्भयपणें गेली असती दिल्लीची पातशाही तैमूरशाहास देण्याचाहि नजीबखानाशीं तिनें करार केला होता म्हणून भाऊसाहेबाच्या बखरींत म्हटलें आहे (पृष्ठ २७) परंतु तैमूरशाहास पातशाही दिल्यावर जिच्या सरक्षणार्थ तिनें इतका खटाटोप केला म्हणून बखरनवीस म्हणतो ती यावर चकत्याची पातशाही कायम कशी रहाती ! हा विरोध इतका यांहीं स्पष्ट आहे कीं भाऊसाहेबाच्या बखरींतील २२ पासून २८ पृष्ठांपर्यंतच्या मजकुरावरती फारच संभाळून विश्वास ठेवणें जरूर आहे

२७० भाऊसाहेबांना सरदारांनींच मदतीकरितां मुद्दाम बोलाविलें होतें भाऊ रस्त्यावर असतां कोणत्या मार्गानें यावें कोणत्या न यावें यासंबंधीं पत्रव्यवहार भाऊचा व सर

तसे सारे येक जागा होऊ माधवसिंग दोहीकडे राजकारण तिकडेच फार. आह्मांकडे येऊ ह्मणतात. बोलावू गेले. वरकडासाहि पत्रे गेली येतील ते जमा करीतच आहों सुजादौलाचे काम ठीक करणे वरचेवर बातमी चहूकडील वर्तमान व अबदालीकडे बातमी ठेविली तेथील वर्तमान वरचेवर लिहीत जाणे बाहेरील ऐवज तूर्त मिळणें नाही. खर्च भारी. लढाईचा प्रसंग! पेशजी लिहिलेप्रमाणें दाहापासून वीस लाखपर्यंत तरतूद जरूर करणें. रवानगीचे हेच दिवस. लवकर तरतूद होऊन महिन्यात ऐवज येईसा करणें. त्याकडील ल्याहावयाचा प्रसंग नाहीं. बुंदेले वगैरे तुमचे तालुक्याचे रजवाडे व प्यादे दोन तीन हजार नवे चागले ठेवून पाठवणे. दारू व शिसें पचवीस चाळीस खडी जमा होईसें करणें. रा॥ छ १९ रमजान बहुत काय लिहिणे. हे विनति.

पे॥ मित्ती ज्येष्ठ शुद्ध २ भृगुवार. मु॥ इनपामऊ नजीक शादार ?

---

[१८१] ॥ श्री ॥ ७ मे १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद व गगाधर गोविंद स्वामी गोसावी यांसि:

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल

दाराचा होत असे भाऊ येत आहेत हे त्याना दोन तीन महिने माहीत होतें असें असून पुढें आग्र्यास भाऊ पोहोंचले तेव्हा आपण खासा काय कारणास्तव आला ह्मणून मल्हारराव भरसभेंत गर्जो लागले ह्मणून भाऊसाहेबाची बखर लिहिणारा ह्मणतो तें बरेंच अविश्वसनीय आहे असें वाटतें जर किरकोळ सरदारानीं काम भागण्यासारखे असतें तर भाऊ स्वत खचित जातेना अबदालीच्या हातून हिंदुस्थानातील बहुतेक सर्व सरदारानीं एकेकदा थप्पड खाल्ली होती तेव्हा भाऊचीच वाट शिंदेहोळकर पहात होते अर्थात् होळकराना भाऊस कडक बोलण्याचें काहींएक कारण नव्हते एकदरींत बखरींत वर्णिलेला हाहि प्रसग अवास्तव आहे अशी जबर शका येते

जाणोन स्वकीय लिहीत जाणें विशेष राजश्री *पाराशर दादाजी यांच्या फौजेनें सीकस्त खादली, लुटली, नागवली, सिलेदार उठउठोन जातात, ह्मणोन राजश्री रखमाजी दादाजी यांणीं विनति केली त्याजवरून हें पत्र तुह्मास सादर केलें असे तरी मशारनिल्हेस हुजूर पाठवून देणें आणिजे छ २० माहे रमजान, सु॥ इहिदेसितैन मैय्या व अलफ बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[१८२] ॥ श्री ॥ ८ मे १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि सें॥ बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणें विशेष सांप्रत तुह्मांकडून पत्र येऊन वर्तमान कळत नाहीं तुह्मी कोठें आहां ? अंतरवेदीच्या अमलाचें वर्तमान काय ? सरदार कोण आगा आहेत ? रोहिले अबदाली कोणे ठिकाणीं आहेत ? त्याजकडील वर्तमान येतच असेल तर सविस्तर लिहीत जाणें +तुह्मीं पत्रदर्शनीं चिरंजीवानवळ येऊन सर्व हिशेब कर्जें यथार्थ समजावून कृपा संपादणें कर्जें वर्तमान जलद सविस्तर लिहीत जाणें छ २१ रमजान बहुत काय लिहिणें

---

[१८३] ॥ श्री ॥ ११ मे १७६०

राजश्री बाळाजी गोविंद गोसावी यांसि —

अखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्य स्ने॥ मल्हारजी होळकर व जनकोजी

---

* हे दादोपंत बाप (भाकडे रामराजे यांचें चरित्र पृष्ठ १०) यांचे पुत्र असावे ७७१ टीप १६५ पहा

शिंदे दंडवत विनाति उपरि. अंतर्वेदीत ....
.... यासी आज्ञा केली. त्यास तुह्मापाशी श्रीमताकडून हुजूरातची पथके फौज होती ते उठोन गेली ह्मणोन तुमचे पत्र आलें. त्यावरून हल्ली तुह्मांस लिहिले असे. तर रागडे, स्वार, प्यादे, नवी शिबंदी, अगत्यागत्य प्रसंगानुरूप लागेल तशी गुजरशींनें ठेवून अमल कायम करून, सरकार काम करणे. खर्च शिबंदीचा लागेल तो मनास आणून मजूरा दिल्हा जाईल. सु॥ इहिदे सितैन मैय्यां अल्लफ. जाणिजे. छ २४ रमजान. बहुत काय लिहिणें. हे विनंति.

श्री ह्माळकांत चरणीं तत्पर.
खंडोजी सुत मल्हारजी होळकर.
वार

---

[१८४] ॥ श्री ॥ ११ मे १७६०.

राजश्री बाळाजी गोविंद गोसावी यासि:—
अखंडितलक्ष्मीआलंकृतराजमान्य
स्ने॥ मल्हारजी होळकर व जनकोजी शिंदे दंडवत विनाति [illegible]
थील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जाणे

विशेष. बुंदेलखंडा बकशी व सुमेरसाचा पुत्र रतनसा [illegible]. त्यांस आपले मायेंत घेणें प्रसंगानुरूप काही अगत्या[illegible] लागला तर समयावर दृष्टी देऊन करणे. बुंदेलखंडा[illegible]. त्याजला हाती घेऊन तूर्त समाधान करून हातीं [illegible]. [illegible] पडेल. यास्तव अनमान करून नुकसानी कराल, [illegible].

---

२७२ बुंदेलखंड, आहिरवाडा, खेचीवाडा, [illegible] रजवाडे पेशव्याच्या विरुद्ध होते

समयावर दृष्टी देऊन वर्तणूक करून ज्यात सरकार काम तें करणें सु॥ इहिदे सितैन मैय्या व अल्लफ रा॥ छ २४ रमजान बहुत काय लिहिणें हे विनंति मोर्तबसुद, बार

---

[१८५] ॥ श्री ॥ १४ मे १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजेश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

पोष्य सदाशीव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशळ जाणोन स्वकीय कुशळ लिहीत जाणें विशेष चितपावन कऱ्हाडे यांचा कजियों[२७३] भीतें[२७४] लागला आहे आतां फारच वाढला असे त्यास, परस्परें कजिये वाढून एक प्रकार दिसावें हें नसावें त्यास, जिकडून वाढला असेल तिकडून निराकरण करावें यास्तव लिहिलें असे त्यास इतकें वाढावयाचें कारण काय ? आता तट कोणे गोष्टीचा पडला आहे तो लिहिणें येथूनाहि लिहावयाचें असेल तें लिहून पाठवूं तुम्हीं कऱ्हाडियांस लिहून कजिया न वाढून नीट होईल तें करणं + वर्तमान कळलियावर दुतर्फा लेहून मोडून टाकावे लागेल तर लेहून पाठवणें व तुम्हींहि हाच यत्न करणें कीं कलह न वाढे रा॥ छ २७ रमजान बहुत काय लिहिणं हे विनंति

पे॥ छ १२ सवाल

---

२७३ कज्याचें स्वरूप काय होतें तें कळतें तर परेंच अभ्यसनीय होतें

२७४ कासींत इतर अक्षरांपेक्षां भी नीम्नटकी काढिली असून भी आणि त यांच्या मध्यें योग्य असें अंतर ठेविलें आहे

[१८६] ॥ श्री ॥ १४ मे १७६०.

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि :

विनंति उपरि यमुना पार लष्कर उतरावे लागते. यास्तव तुह्मी अंतर्वेदींतून नावा कुल जमा करून एक जागा कोण्हाचा उपद्रव नावेस न लागे ऐसें ठिकाणीं ठेवणे. खासा स्वारी पुढें आलियावरी आज्ञा होईल त्या स्थळी आणायास येतील. +तुमच्या जिल्ह्यांत असतील त्या कुल दक्षणतीरीं आपले जबरदस्तीखाली जमा करणें. वरचेवरी बातमी वर्तमान लिहीत जाणें. खासा स्वारी अरूण प्रांतखेची येथें आली. दरमजल नरवरच्या सुमारें ढवलपुरचे घाटें उतरोन गिलच्याचे पारपत्यास जातो. हिंदुपत वगैरे बुंदेले लौकर येत ते करणें पैका जरूर पेशजी लिहिलेप्रमाणे पाठवणें. या कामास विलंब आळस न करणे. जाणिजे लिहिलेप्र॥ सारा ऐवज तयार करणें. तूर्त पाच लाख जरूर पुढें ग्वाल्हेरी सुमारें पाठविणें. हिंदुपत वगैरे पत्रें फार दिवस गेली. सारे सत्वर पंधरा रोजात येऊन पावतसे करणें सुजाअतदौलाचे उत्तर आह्मांकडे येतों असे आले. परतु पुर्ता भाव शुद्ध पाहून लौकर येतसें करणें. रोहिल्याकडे तुमची डाक बसलीच आहे. फौज कोणे सरदाराची किती ? रमजान झालियावर उमेद कोणती ? सडे कसे जाले ? बहुत जलद दो रोजाआड आह्मांस बातमी येईसे करणे. जयनगरवाले याचे सरदाराचे प्रस्तुत फारच बिघडले आहे निष्ठेचे गोडहि लिहितात. एकपक्षी पुर्ते जाले तर निखालसता करोन आणू. सर्वांस बुंधेले याचा भरवसा फार. ते सत्वर येतसें करणें. भुपाल खेचीकरहि येणार. अहीर वगैरे लबाड्या सर्वांनीं माडल्या. बंदोबस्त करून जाणें. पुढील लौकर जाणियास ठीक पडत नाहीं. कार्याकारण करणें तें करून पुढे जातो नजीबखान तो अबदालीच आहे. त्याखेरीज वरकड रोहिले फुटतील तर फोडावे. महमदखान बंगस याची निष्ठा तुह्मी फार लिहीत होतां. ते प्रस्तुत जाऊन तेथें मिळाले. तेहि येथील स्नेह राखतात. त्याणीं व हफीज रहमतखान पहिले रुजू होते त्याणी अतस्थ इकडील आश्वासन घेऊन त्याचा

बुध्दिमेव करून माघारें कुच करावें, आपण निराळें व्हावें यांत ते वांचून अबदालीनजीबखानाचें पारपत्य होईल ते निष्ठा राखितात यास्तव त्यांस सूचना असावी करतील तर उत्तम न करतील तर सरदार जाट आह्मी एक जाहालियावर त्यांस पुर्ते भारी आहों परिणाम त्यांणीं आपला पहावा नजीबखान तर मूलच आहे त्याचें बोलणें प्रमाण नाहीं बातमी जलद पोहोचावण बुधले वगैरे फौज ऐवज सत्वर पाठवणें रा। छ २७ रमजान बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[१८७] ॥ श्री ॥ १५ मे १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि'

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहिणें विशेष तुह्मीं पत्र पाठविलें ते पावलें रामगड जाटाचा घेऊन पुढें अतर्वेदींत अमल करणार ह्मणों तर मजलदरमजल आह्मी सिरोंजेस आलों याउपरि ग्वालेरीवरून ढवळपुराचे सुमारें येतों राजेरजवाडे यांस पत्रें गेलीं आहेत बुंधेल्यास गेलींच तेहि जमा होतील मातबर फौज व तोफखाना गाडदी व दोन्ही फौजा सरदारांच्या व जाट इतके येथें गाढून उमे राहून चालून घेऊन तेव्हां अबदलीच्यानें दम धरून उमे राहणें तोफाचे माराखालीं बार येणें कठतच आहे ! सुज्याअतदौला सर्व प्रकारें स्वामीची फत्तेइछितात ह्मणोन लिहिलें, तर हेंच त्यास योग्य आहे त्यांचा आमचा स्नेह तसाच आहे ! आह्मीं जवळ आलियावरी ते येऊन सामील होणार त्यांस हें करणें उचित आहे सरदारांनीं वकील त्यांजकडे त्यांची निशा व्हावी ह्मणोन पाठविले आहेत त्यास, तेहि पोहोचले असतील तुह्मी सहि विस्तारें लिहिणें तें लिहिलें असे याउपरि त्यांणीं उलग न राहतां,

एकपक्षीं होऊन मोठें काम हें करावें:—चकत्याची पातशा कायम करावी. हेंच आह्मांस त्यास योग आहे. याउपरि जलदी करणें हेंच लायक आ(हे). माधवसिंगाचा दगियाचा वगैरे सर्व प्रकार कळला. त्यास हा प्रकार खराच. परंतु इतकेंहि सोडून निखालस होऊन येतात. असें जाहल्यास मागील रफे-दफे करून त्यासहि भेटीस बोलवावें हेंच केलें असे. येतात न येतात हेंहि कळेल. परतु त्यास अबदालीचा भरवसा पु (र) त नाहीं. इकडे नीट वर्तत नाही. याउपरि सर्व समजून नीट जाहलें तर बरेच आहे. फार करून होतीलच. अंतर्वेदीतील अम्मल जबरदस्तीनें राखिला तसाच राखावा. आमचे येणियाची आवाई तेथे गेलियानें ते घाबरे होऊन आपला देश जवळ करावयाची तजवीज करीत असतील. त्यास, याची बातमी बारीक बारीक तुमची डाक बसली असे तिकडून वरचेवरी आणून लेहून पाठविणें.+ सुजादौलाविसी दुसरा प्रकार न होई इतकेंच करणें. हेच जरूर आहे. सुजादौला पुरते आपले हो-ऊन कुमकेस यावें. काम जालियावर त्याचे हाते मोठें काम घेऊ. मळमळींत असले तरी घरीच राहावें. तिकडे न जावें. हें तरी व्हावें. आबदलीचे लष्करात तुमची बातमी गेलीच आहे. चहूकडील बारीक खबर राखून लि-हिणें. हिंदूपत वगैरे बुंदेले व कांही प्यादे व ऐवज खर्चास हरतरतूद करून जरूर पाठवणे. आम्हीं सुरोजेहून नरवरावरून जातों. पुढील सरदाराचे लिहिलेप्रमाणें ढवलपूर अगर कुरोली ग्वालेरकडून जाऊ. अहिरांनीं लबाडी केली वाट चालत नाहीं. आम्ही पुढें गेलों. आतां नरवराकडेहि नीट वाटेनें पत्रें येत जाईसें करणें. बगालियाकडील खबर राखोन लिहीत जाणें. बुंदेले-याचें सामान आपला कोणी प्यादा देऊन सत्वर येईसें करणें. तुह्मी ठाणी, मुलूख, काईम राखणें. दुवाबानें अबदाली माघारा चालला तर तुह्मीं त्या मार्गेंच मागें येणें. खातरजमा बदोबस्ताची असेल तरी फौजसुद्धा तुह्मीं चमेलकाठी येणें. हे विनंति. पै॥ मित्ती ज्येष्ठ शु॥ ८.

---

[१८८] ॥ श्री ॥ १९ मे १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष पत्र पाठविलें तें पावलें

+ सुजाअतदौला सर्वप्रकारें आपलेकडे येणार, आपण जलदीनें यावें, म्हणजे येऊन मिळतील, तिकडे जातच नाहींत, म्हणोन लिहिलें तें कळलें एशियास सुजाअतदौलाचा सर्व प्रकारें दुसरा विचार नाहीं, आणि हल्लीं तुमचे लिहिल्यावरून व त्याचें पत्र आलें त्याजवरून फारच खातरजमा जाहली आम्हीं मालनास आला वरमजल पाहारीवर येऊन पुढें सरदारांस सामील होता राजेरजवाडे येतील ते घेऊन येतों तुम्हीं सुजातदौलाशीं बोलोन सर्व पक्कें करून एकपक्षीं करणें आग्रियाआलिकडे सरदाराची गाठ पडतांच त्यांचहि येणें व्हावें हें जरूर व्हावें हल्लीं त्यांस पाठविलें असे तें देणें तुम्हींहि लिहिणें मजबुदी पक्की करणें

महमदखान बगस यास पत्र पाठविलें असे तें त्याजकडे रवाना करणें त्यास इतकेंच लिहिलें असे कीं तुम्हीं स्नेहाचे रीतीनें फार चालत आला पुढें जें उचित तेंच करावे तुम्हीं त्याशीं कितेक मत्र भेदपूर सर उपयोग जाणून बोलावयाचें बोलणें तें मस्तुत ते तिकडील पक्षीच आहेत उगाच राबता असावा हाफीद रहमतखान यासहि पत्र लिहिलें आहे देणें दोनी पत्रांचे मसुदे पाठविले आहेत हाफीज रहमतखान बगस फुटतील तर फोडावे

मस्तुत यमुनेपार अमल त्याचाच आहे तुमचीं ठाणीं जीं काय आहेत तीं आहेतच त्याचा बंदोबस्त करून तर्हीं सत्वर चमेल खासा स्वारी उतरलियावरी हुजूर येऊन फौज सुद्धा मिळणे नुवेले वगैरे काहीं तुमची फौज चमेलतीरीं हुजूर सामील व्हावी तुम्हींहि बनेल तरी यावें अगर सुजादौला तुम्हीं मिळोन दरमजल यावें तिकडे काम नाहीं येथें मोठे लढाईस सामील नाहों असें न होई तें करणें तुमची डाक असून रोज खबर येत नाहीं असे कामाचें नाहीं

बुंधेले वगैरे ग्वालेरीस ठेवावे ह्मणोन तर पाहारीनजीक येतों. तेथून पुढे येतेसमयी हाहि प्रकार करणें तसा करू.

ऐवजाचा बोभाटच लिहिला तो खराच आहे. परंतु तूर्त वोढ आहे. बेगमी खर्चाची तुह्मीच तजवीज केली पाहिजे. पेशजी लिहिलेप्रमाणें करणें. पाच सात सत्वर येऊन पावेतसें करणें.

रवाना छ ३ सवाल. बहुत काय लिहिणे हे विनति

पैवस्ती छ १० सवाल.

---

[१८९] ॥ श्री ॥ २१ मे १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद स्वामी गोसावी यासि:

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणें विशेष. राजश्री शामजी रगनाथ यास सुजातदौला याजकडे वकीलीस पाठविले आहेत त्याजबरोबर निसबत नारायणराव बापूजी याजकडील स्वार दिल्हे आहेत. त्यास रोजमरा आठवडा रुपये.

२५	स्वरुपजी मुळे स्वार	१०
४७॥	कानोजी हरपले	१९
१२॥	लक्ष्मण बाबाजी	५
८५		३४

एकूण ३४ चौतीस स्वारांस रोजमरा आठवडा रुपये पच्याशी याप्रमाणें, महिन्याचे आठवडे चार, जोपर्यंत मशारनिल्हे कामकाजास तेथे राहतील तोंपर्यंत सदरहूप्रमाणें रोजमरा प्रात बुंदेलखड वगैरे महाल येथील ऐवजी देत जाण + जाणीजे छ ५ सवाल सु॥ सितैन मय्या व अलफ. बहुत काय लिहिणं. हे विनति.

[१००] ॥ श्री ॥ २३ मे १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लेखन करणें विशेष राजश्री शामजी रगनाथ यास सुजाउद्दवले यांजकडे र॥ केलें आहे तरी हे तेथपर्यंत सुरक्षित पोहाचत त करणें पेशजीं तुह्मांस बुंधेले सरजामसुद्धां सत्वर येऊन सामील व्हावे, दारुगोळ्याचा सरजाम करून पाठवावा व ऐवजाची तरतूद करून पाठवून द्यावा, याविशीं लिहिलें होतें त्याप्रमाणें तर्तूद करून सत्वर दारूगोळा व ऐवज सत्वर येई तें करणें, व बुंधेलेहि जमावसुद्धा जलद येऊन पावत तें करणें र॥ छ ७ सवाल + बहुत काय लिहिणे हे विनति

---

[१९१] ॥ श्री ॥ २८ मे १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहिणें विशेष तुह्मीं पत्र ज्यष्ठ शुद्ध द्वितीयेचें पाठविलें तें छ १० सवालीं प्रविष्ट जाहालें त्यांत अबदालीची लष्करची बातमी तपशीलवार लेहून पाठविली व कितेक मजकूर लिहिला तो सर्व कळला त्यास, याच प्रकारें बारीक मोठें वर्तमान लिहिणें प्रस्तुत वर्तमान आहे कीं माघारा जाणोर अफीज रहिमतखान मथुरेस जाटासी बोलावयास आला आहे गंगोबासहित जाटहि गेला आहे काय होईल तें लेहू जाहानखान व नजीबखान ईटावेकडे गेले ह्मणोन खबर आहे त्याचेंहि वर्तमान लिहिणें

---

२७५ पुढें स्पष्टरष सुजाउद्दौला मिळाला नसता तर अबदाली बहुश माघारा गेला असता सुजाउद्दौल्याची मातबरी भाऊ व अबदाली दोघेजण जाणत होते (पुढील वाक्यें व काशीराजाची बखर)

स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष पत्र पाठविलें तें पावलें लिहिलें वर्तमान सविस्तर कळा आल ऐशियास, एतद्विशींचा सर्व अर्थ तीर्थरूपांनीं लिहिला आहे त्यावरून कळेल खासास्वारी मजल दरमजल ग्वालेरपर्यंत आली लौकरीच चंमेल उतरून आगऱ्याचे रोखें जाऊ तिकडील सर्व वर्तमान वरचेवरी लिहीत जाणें जाणिजे छ १३ सवाल सु॥ सितैन मया व अलफ बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[१९३] ॥ श्री ॥ २९ म १७६०

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

विनंति उपरि काशीच्या ब्राह्मणांस वर्षासनाचा ऐवज चार पांच साला पावत नाहीं ऐसा बोभाट येतो त्यास, येविशींचें वर्तमान कसें काय त सविस्तर लेहून पाठवणें ह्मणोन पेशजी तुह्मास लिहिलें होतें त्याचा जाब आला कीं ऐवज पावोन दीक्षितांची कबज घेतली आहेत ऐशास, याम॥ असोन वारवार बोभाट येतो हें काय ? याउपरि तुह्माकडून ब्राह्मणाचा ऐवज कोण्हे सालात कसा पावला आहे त्याचीं कबजें असतील तीं हुजूर पाठवणें व बाकी राहिली असेल तेहि तपशीलवार लिहिणे जाणिजे छ १३ सवाल, सु॥ सितैन मया व अलफ बहुत काय लिहिणें हे विनंति

सखामकीमी आहेत विश्वासरावानें आपल्या दक्षिणेंतील मित्रांना पत्रें पाठविलीं असावीं शिंदखेडच्या मोहिमेंत विश्वासरावाबरोबर बापूराव राम फडणीस होते तेव्हां मोरोबा दादाच्या दप्तरांत त्या मोहिमेसंबंधी पत्रें सांपडावीं परंतु सध्यां तें दप्तरच मालकांच्या हलगर्जीपणामुळें नाहींसें झालें आहे उदगीरच्या व पानिपतच्या मोहिमांसंबंधी विश्वासरावाचा पत्रव्यवहार पेण येथील कोल्हटकरांच्या येथें सांपडावा विश्वासरावाचे मित्र कोण्कोण होते याचा पत्रांतून किंवा इतरत्र कोठें पत्ता लागत नाहीं

२७७ गोविंदपंताविरुद्ध हीहि तक्रार ध्यानांत ठेवण्यासारखी आहे

[१९४] ॥ श्री ॥ ३० मे १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासिः—

पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष ठाणे इटावे येथे तुह्माकडून पदमसिंघ चौधरी राहातो. त्या ठाणियास रोहिल्याची फौज येऊन वेढा घातला आहे ह्मणोन परस्पर कळले. ऐशियास, तुह्मी त्याचे साहित्य करून बदोबस्त केलाच असेल. खासा स्वारीहि आज छ १४ सैवाली ग्वालेरीस येऊन दाखल जाहाली. येथून दरकुच तिकडे येऊन सर्व गोष्टी उत्तमच होतील ठाणेदारास धीर भरवसा देऊन दमानें राहे तें करणे. पेशजीं तुह्मांस ऐवजाकरिता लिहिले आहे त्याप्रे॥ काही ऐवजाची तर्तूद जरूर होऊन येई ते करणे वातमीचे वर्तमान वरचेवरी जलद जलद लेहून डाकेबराबर पाठवीत जाणे. हाफीजखान, गंगाधरपत मथुरेस आले. तोहि प्रकार कसकसा होतो तो कळेल. आह्मीहि आग्र्याचे सुमारे जाऊन अबदालीचे पारपत्य करू. ईटाव्याच्या ठाणेदारास बहुत प्रकारे धीर भरवसा देऊन ठाणें चांगले तऱ्हेनें कायम राहे ते गोष्ट करणे. यमुनेचे अग मोकळें आहे बेहेडों थेर आहेत. कुमक पावती करोन ठाणे न जाई तें करणें. ठाणें मजबूत. तुमचा बदोबस्त. रोहिले दहा हजार फौज आहे, तोफा नाही उगेच आवाईने ठाणीं पळतात. हें कामाचें नाही. बहुत तर-

२७८ ३० मे १७६० ला भाऊ ग्वालेरीस आले व तेथून त्यानीं कुच १७ सवालीं ह्मणजे २ जून १७६० ला केलें (लेखाक १९५) ४ जूनला भाऊ चमेलनदीच्यातीरीं (लेखाक १९६) व ८ जूनला ढवलपूरपासून चार कोसावर उत्तर तीरीं आले [लेखाक १९९] शिंदे होळकर व जाट यांचीं सैन्यें भाऊसाहेबाला २५ जूनच्या अगोदर दोनचार दिवस येऊन मिळालीं नजीखान व जाहानखान यानीं इटाव्याला शह दिला होता त्याना हुसकून लावण्याकरिता ८ जून पासून १२ जुलैपर्यंत चमेलउत्तरतीर व आग्रा ह्याच्या मधील प्रदेशात भाऊसाहेबास राहणें भाग पडलें चमेलउत्तरतीरापासून आग्रा कायतें आठरा कोस होते दोनचार दिवसात आग्र्यास जाऊन पोहोचू ह्मणून भाऊ गोविंदपताला लिहीतहि होते

२७९-नाले याच्यामुळे झालेली खोल दरड [पत्रे व यादी १६२]

तूद करोन ईटावें राखणें पधरा रोजांत सर्व फौजा एक होऊन फडशा होईल तुमचीं वारवार बातमीचीं पत्रें आलीं तीं पावलीं उत्तरेंहि बरचेवर येथून गेलीं आहेत सुजादौला तूर्त निकाल पाहून गेले उत्तम फिरोन अलीकडे गोहर येऊन त्याकडे न येत, इकडील सूत्र मजबूत राही तें करणें छ १४ सवाल बहुत काय लिहिणें हे विनंति

[१९४ अ] ॥ श्री ॥ ३० मे १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गो॥ —

पो॥ बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणें विशेष पा॥ जलालीबिनराम व कसबे कास गज येथील कमाविस राजश्री अंताजी माणकेश्वर यांजकडे आहे ती त्याजकडून दूर करून माहाल सरकारात ठेऊन तुह्मास जशी सांगितली असे तरी सनद पावताच सदरहूपें॥ महालची जप्ती करून ऐवज सरकारांत जमा करणें जाणिजे छ १४ सवाल सु॥ सितैन मया व अलफ हे विनंति

---

[१९५] ॥ श्री ॥ २ जून १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि॰

पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून

२८० अंताजी माणकेश्वरावर नानासाहेबांची इतराजी पैशाकरितां पूर्वीपासून होतीच [पत्रें व यादी ३३७]. ही पैशाकरितां इतराजी भाऊसाहेबांच्या सांगण्यावरून झाली असली पाहिजे हें उघड आहे पूर्वी दादासाहेबांकडून अंताजीपंताचें पारिपत्य व्हावें तसें झालें नाहीं आतां खुद्द भाऊसाहेब हिंदुस्थानांत गेले. तेव्हां अंताजी माणकेश्वरासारख्यांचा मुलाहिजा यापुढें राहणें दुरापास्त होतें

स्वकीय कुशल लिहीत जाणे. विशेष. खासास्वारी आज छ १७ सवालीं ग्वालेरीहून कुच होऊन पुढे आगऱ्याकडे जावयास दर कुच चालली. पांच चार दिवसा सरदाराची भेट होऊन पुढें नजीबखान व जाहानखान वाढोन आले आहेत त्याचे पारपत्याची तजवीज होऊन येईल. सर्व गोष्टी बऱ्या होऊन येतील. तुह्मी आपलेकडील तमाम ठाणेदारांस ताकीद करून, ठाण्याठाण्यात दम धरून कायम राहात निकड पडल्यास चांगले तऱ्हेनें जुझत, ऐसें करणें. केवळ दुरील अवाईनें ठाणी टाकून पळोन जातात ऐसें नसावें. जो ठाणें टाकून अवाईनेंच येईल त्याचे पारपत्य तुह्मीं उत्तम प्रकारें करावें; ह्मणजे दुसऱ्या ठाणेदारास असे वाटेल की ठाणे टाकून गेल्यानें अबरू राहत नाही, तेव्हा ठाणें टाकून निघू नये, जुझून मरावें हेंच बरें आहे. अबरूनें दम धरून राहून जुझतील तेव्हा इकडीलाहि कुमक चांगली पोहचून शह वारेल. त्याजपाशीं तोफखान्याचीहि ईबारत नाहीं, ऐसें आहे. तरी याप्रमाणें सारे ठाणेदारांस ताकीद करणें. बदोबस्त ठीक राखणें. वरिचेवरी वर्तमान सर्व लिहित जाणे + चमेल ढवलपुराचे खाली चार पांच कोशी उतरून सरदाराकडे जाऊ. यमुनेस उतार जाहाल्यास नजीबखान वाढला आहे त्याचें पारपत्य करणे हेंच काम आहे. मुख्यत्वें मोठें पारपत्य जाहालियावरी ठाणीठुणियांचा बदोबस्त उत्तम प्रकारें होऊन येईल. तूर्त आपल्या जागा मात्र खबरदार राखणें. असेंहि करितां एखादे जागा ठाणियास पेच पडला तर कांहीं चिंता नाही परतु थोडी फौज पाठवून कामाहि नाही, येथेहि नाही, असें नसावे. याजकरितां पाठवीत नाहीं. अगरियाचे सुमारे जाणे जाहाले ह्मणजे या दबदबियानें ते सर्व येकत्र होतील, तिकडे राहाणार नाहींत असेहि वाटते. वरचेवरी बारीक मोठें वर्तमान बातमीचे सर्व लिहिणे. जाणिजे. छ १७ सवाल. चवथे रोजीं चमेल पार होऊ. सरदाराहि २८१ मथुरेचे सुमारें येतील. मग सर्व मिळोन पार यमुना होऊ अगर तुह्माकडे फौज पाठवणें तरी पाठवूं. तोंपर्यंत ठाणीं

२८१ भाऊसाहेबाना शिंदेहोळकर मथुरेचे सुमारें भेटले

फाईम राखणें फौज प्यादे जमाव असून ईटाव्यासारखे ठाण्यांतील फ-मावितदार पळतात, अपूर्व आहे ! ठाणेदारानें मरावें तेन्हां निघावें नजीबखान फौज थोडी तोफखाना नाहीं आम्ही चमेल पार जालिया तेहि माघारे फिरतील तुह्मांकडे मातबर मामला तुमची पत असोन आह्मांस ऐवज मिळेना ! बर्मेसीचे वेळेस बाबूनी नेईकानें पाई पैजारा चढवून रु॥ फर्ज मेळविलें आतां सर्व अनुकूल असून न मिळे यात परिच्छिन्न तुह्मांस शब्द लागेल निकडीचे समयीं तरतूद न होई तर मातबरी काय कामाची ? सत्वर पांच लाख रवाना करणें सर्व त्यापुढें समजावणें तुर्त पांच लाख महिनाभरांत दोहोंत आणखी दाहा लाखांची तरतूद करणें छ मजकूर बहुत काय लिहिणें हे विनंति सुजादौलाकडील सूत्र नळकट करणें कीं तिकडे न जात हे विनंति

---

[१९९] ॥ श्री ॥ ४ जून १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहिणें विशेष स्वारास्वारी नजीक चमेलकुवार नदीवर आली येकादो दिवशीं चमेल उतरून पलीकडे जाऊं लौकरीच सरदा-राची भेट होईल हाफजीरहिमतखान आले आहेत त्याचाहि आबसाल

---

२८२ महमदखान बंगशावर बाजीरावानें १७३३ त स्वारी केली ती छत्रसालाच्या विनवणीवरून केली त्यावेळी बुंदेलखंड मराठ्यांच्या हाताखाली आलें नसल्यामुळें आस पासचे सावकार व जमीदार यांजकडून पैसा मिळण्याची अतिशय अडचण असूनहि बाजीरावाचा हस्तक जो बाबूजी नाईक त्यानें पाई पैजारा चढवून कर्ज मिळवून दिलें आणि आतां सर्व सोई असून गोविंदपंताला ऐवज मिळेना तेव्हां भाऊसाहेबांच्या मनांत गोविंदपंताविषयीं राग आला तो यथान्याय आहे

२८३ बाबूजीनाईक बारामतीकर

होणें तो होत आहे. कांही ठहरून गेले तर जातील राहिले तरी त्याचे पारपत्याचा विचार उत्तम रीतीनें केला जाईल. सुजाअतदौला याणीं वजिरीची वस्त्रें व पातशहा शाजादियास करावा हे अबदालीनें केले तें कबूल केले आहे ऐसे, वस्त्रें घेतलीं त्यात निघतें. आणि माघारे गेले होते तेहि फिरोन आले, असेहि आहे. याजवरून त्याचा प्रकार एक प्रकार दिसतो. त्यास, अबदालीजवळून वजिरी घ्यावी, अलीगोहर याची स्थापना करवावी, रोहिले याचे तलडू राखावे, हे काहीं सुजाअतदौलास उचित नाही व याचा आमचा घरोबा, सरदाराशी स्नेह, व हे हिंदुस्थानचे पातशा, याणी त्या पातशाचे हातें स्थापना करून घेणे हे सहसा करणार नाहीत असें वाटते. याप्रं॥ सदेह प्राप्त होतात. तरी, याचा मजकूर कसा आहे तो मनास आणणें त्याचा त्याचा बनाव न पडे तें करणे. सरदारानीहि त्यास खोलून लिहिलें असेल. आह्मी व सरदार एक जाहालियावरी याविशी लिहून पाठऊ. त्यास सर्व प्रकारें सुजाअतदौला याणी ईकडील लक्षाप्रें॥ करणे हें उत्तम याच डौलावर त्यास राखणे. त्याचे मातुश्रीचें राजकारण तुह्मासी आहे. तिकडूनहि त्यास बोध करवणें. वर्तमान लिहिणे. ईटावे येथील ठाणें कायम आहे, झुजत आहे. आता ईकडील उपरामुळें रोहिले ठहरू पावणार नाहीतसे वाटतें. तुह्मी त्यास हिमत देऊन लिहिणें. ज्यात दमधरी ते करणे. रामचद्रभट पुराणिक यास दोन तीन पत्रे पाठविली परतु त्याचे उत्तर येत नाही. त्यास, ते कोठे आहेत, श्रीस गेले न गेले, तें सर्व लिहिणें. + जाणिजे. छ १९ सवाल. बहुत काय लिहिणें. हे विनति.

---

[१९७] ॥ श्री ॥ ४ जून १७६०

अखडितलक्ष्मी अलकृत राजमान्यराजश्री विसाजी गोविद कमाविसदार पा॥ सागर दि॥ राजश्री गोविद बल्लाळ गोसावी यांसि:—

सेवक सदाशिव चिमणाजी नमस्कार सु॥ ईहिदे सितैन मया व अलफ सेववाईचे ठाणें फटारेवाले याणीं घेतलें आहे तरी तुह्मी बापूजी नारायण याजला सामील होऊन, ठाणे घेऊन, म॥निलेयाचे स्वाधीन करणें आणि फठारेवाले यार्चे पारपत्य उत्तम प्रकारें करणें जाणिजे छ १९ शौवल आज्ञाप्रमाण

---

[१९८] ॥ श्री ॥ ६ जून १७६०

राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

विनति उपरि यमुन पारवारच्या नावा सान्या जमा करून आपले हुकुमात ठेवाव्या, त्यास प्राप्त न व्हाव्या याप्रमाणें करावयास लिहिलच आहे त्या बमोजीब कोठें केलें, कोठें न केलें, तें लिहिण + जेथ बदोबस्त जाहाला असेल तथील जाहाला पुढें ठीक राखाव्या नसेल जाहाला तेथील करणें जाणिजे छ २१ सवाल, सु॥ ईहिदे सितैन मया व अल्लफ हे विनति

---

[१९९] ॥ श्री ॥ ८ जून १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्य राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाण विशेष पत्र तुमचें तूर्त येत नाहीं आता स्वासास्वारी चमेलीवर उत्तर तीरीं आली सरदाराच्या भेटी लौकरीच होतील हफीज रहिमतखान आला आहे याचेंहि बोलणें चालणें होऊन काय ठहराव होणें तो होइल लेहून पाठऊ त्यास, सुजाअतदौला यउणि

याकडे जात होते ते माघारे आले. परतु तुमचें या मजकुराचें लिहिलें आले नाही व नजीबखान व जाहानखान बिठुरास गेले हेहि वर्तमान आल. त्यास, तुह्मी कोठें आहा ? काय मजकूर ? सुज्याअतदौल्याचा विचार काय? तुह्मी त्यास सर्वविशी लिहिलें की नाही ? इतके दिवस बोलत होते तें निदर्शनास यावें. आह्मी जवळ आलो. सरदार आह्मी यक होताच शत्रूच्या पारपत्याचा विचार घडेल. त्यास, सुज्यातदौला याणी फौजसुद्धा सामील व्हावयाचा विचार करावा. सांप्रत नजीबखान याचें राजकारण लागलें आहे. त्यास, याचा आमचा स्नेह असता त्या राजकारणाची आस्ता करावी हे उचित नाही व ते करणार नाहीतच. परतु आले राजकारण तोडू नये या भावें बोलत असतील तरी तेंहि न बोला त्याच राजकारण तोडून याव-याचें करावें. हे आलियावरी सर्व बंदोबस्त व उचित गोष्टी, पातशाही कामे, व अलीगोहर आणून पातशा करणें, इत्यादिक सर्व होऊन येईल. तरी याचा प्रकार सर्व त्याचा लेहून पाठवणें संशय न राहाता येत असें करणें. तुमचें पत्र तिकडील बातमी वरचेवरी या दिवसात यावी, हे करणे. जाणिजे. + छ २३ मवाल बहुत काय लिहिणें. हे विनति.

---

[२०८] ॥ श्री ॥ १० जून १७६०.

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गो॥ विनति उपरि. तुह्मी पत्र पाठविलें तें पावले. सुजाअतदौला याचा प्रकार इतके दिवस ठीक होता परतु आता आह्मास एक प्रकार लिहितात. त्यात स्वामी आगरियास आले ह्मणजे नजीबखान, ज्याहानखान माघारे कोळेस जातील आणि याची व सुजाअतदौलाची गाठहि पडणार नाही ह्मणोन कितेक लिहिलें ते कळलें. ऐशियास आह्मी चमेल उतरलो. आगरें अठरा कोस आहे. एकादो दिवशी सरदार आह्मी एक होऊन पार उतरावयाची तजवीज करणार. अगरिया-

जवळ जातों नजीबखान व ज्याहानखान माघारे फिरतील न फिरले तथापि सुजाअतदौला यांणीं इतके दिवस येथील लक्षानें राहिले आता सरदार आह्मी एक जाहाला याउपरि यांणींहि यावें, अबदालीचें पारपत्य करावें, दिल्लींतील बंदोबस्त व पातशाही पूर्ववत् करावी, हें काम सोडून त्यास मिऊन त्यानकडे जावयाची तजवीज करितात तरी अबदाली त्याचे तालुक्यांत उतरून येत नाहीं त्याजकडे त्याचा उपद्रव काय आहे ? त्यास, आता तरी सर्व प्रकारें आमचा मनसुबा उत्तम आहे हें, यावें हेंच यास योग्य, असें पत्रहि लिहिलें आहे त्याजकडे पाठवण आणि तुह्मीं लिहिणें कोणी पाठवावयाचा असेल तर पाठविणें आणि दुसरा विचार सर्वथा न करीत ते गाष्ट करून त्याचा इकडे यावयाचा प्रकार करणें सरदारांकडून करारखादहि जाणें तो गेला असे त्याजवरूनहि त्यांणीं आपली पक्की खातरजमा करून घ्यावयाची तर घ्यावी दुसरा विचार याउपरि सहसा न करावा नजीबखान ज्याहानखान यांणीं कच इटाव्याहून केलें कोळेकडे येतात अशी खबर आहे हे इकडे आले तरी तुमचा उगला तिकड असावा ह्मणजे सुजाअतदौला तुह्मासीं नीट बोलतील ठीकच हाईल जाणिजे छ २५ सवाल + तुह्मी, गणेश समाजी, बाबूराव कानेर, अबदाली काळेहून यमुना उतरून अलीकडे येऊ लागले तरी, अतरवेदींत सर्वांनीं उतरून पायबंद द्यावा कदाचित् दिल्लीकडे चालला तरी सहजच ठाणीं सुटतील तुह्मीं बसबीत जावीं दोनचार रोजांत सरदार आह्मी एक होऊन लढाईची तरतूद करणें तें करू सुजादौलांनीं दम धरावा त्याकडे न जावें असें असून न आइकतील तर आमचा नेहमीं पच पडेल सर्व गरमनरम हाऊन मायेत मेळवून तिकडे न जात तें करणें रा। छ २५ सवाल हे विनंति

---

[२०१] ॥ श्री ॥ ११ जून १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

पोंष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जाणें. विशेष. तुह्माकडे सालमजकुरची रसद महालानिहायची रुपये ११०००००० अकरा लक्ष रुपये येणें. त्याचा भरणा स्वारीकडे करणें. तीर्थरूपाकडे पुणियास न करणें. येथून लेहून पाठविले आहे. याखेरीज सालगु॥ सनसितैन व मागील बाकीचा ऐवज महाल॥ तुह्माकडे येणे आहे. त्यास. तूर्त काही स्वारीकडे ऐवजाची तर्तूद करून पाठविणें ह्मणोन लिहिलें होतें. परतु काहीच ऐवज आला नाही. मसलतीचे दिवस, फौजेस पोटास जरूर द्यावे लागत. सर्व तुह्मांस ठाऊक आहे. तुह्मी मातबर मामलेदार बहुत दिवस या प्रांतास माहीत. सावकारीमध्ये पत उत्तम प्रकारची या समयात तुह्मी हरप्रयत्नेंकरून जो ऐवज लागेल तो मेळवून द्यावा. असें असतां काहीच तरतूद न जाली. अपूर्व आहे ! अतरवेदीत मात्र पठाणाचा दगा जाला. त्यास तुह्माकडील परगणेयास फारसी तसदी लागली नाहीं. कदाचित् लागली असती तरी तुह्मी ऐवज मेळवावा मातबर काम पडल्यास दोन सालाचा सारेच मामलतीचा ऐवज अगोदर घ्यावा. अशीच तुमची सचोटी सावकारीमध्ये आहे ह्मणोन लिहिलें आहे. तरी सर्व समजोन लिहिल्या-प्रमाणें ऐवजाची तरतूद करणें. सालमजकूरचे रसदेची अगोदर सूचना लिहिली आहे. हाहि भरणा लौकरच करावा लागेल. याची तजवीज करणें जाणिजे. छ २६ सवाल, सु॥ हिहिदे सितैन मयावअलफ. + बहुत काय लिहिणें. देशीं ऐवज न पाठविणें. येथेंच दोन महिन्यात भरणा करणें. वारवार लिहिला असून ऐवज न आला. तुमची पत आहे काम पडलें असून मनन वाढवावे. तेव्हां मनसबा शेवटास गेलियावर पैका द्याल. तोंपर्यंत भरवसा येत नाही हें उत्तम नाही. सत्वर तरतूद, रसद व बाकीचे ऐवजी बा॥, तूर्त पाठविणे. हे विनति.

———

[२०२] ॥ श्री ॥

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि —

विनति उपरि तुह्मीं दोन पत्रें पाठविलीं तीं पावलीं यात मुख्यार्थ कीं मातबर फौजेनिशीं सत्वर यावें सुज्यातदौला सर्व प्रकार स्वामीच्या येणिया मुळें भेऊन सामील होतील अबदालीकडे जात नाहीं राजकारणहि राखून ठेविलें आहे ह्मणोन विस्तारें लिहिलें तें सर्व कळलें ऐशियास, खासास्वारी दरमजल बोढसिपास आली पुढें दरमजल तुह्मी लिहिल्या रोखेंच येऊ सरदारांसहि लिहिलें असे त्यांनींहि पत्रें जशीं येतील त्यासारिखा रोख धरू. त्यास सुज्याअतदौलाचें राजकारण फार करून राखावें सरकारचें काम व यास मातबर इच्छेनरूप पदारूढ करावें याचा कितेक अर्थ तुह्मी बोलत होता तो प्रकार बनला नाहीं परतु हल्लीं मल्हारबांनींहि त्यास बहुताप्रकारें लिहिलें आहे व यांशींहि स्नेहाचा फारच याचा राबिता आहे या दिवसांत आमचेंहि येणें जाहलें येणेंकडून कितीक उमदी कामें घडणें हे दिवस रुबकार जाहाले यास्तव तुह्मी जे बोलत होता ते सुज्याअतदौला यास एकपक्षी करून घेऊन यावें आणि तैमुरियाचे पातशाहीचा बदोबस्त करावा अबदालीस खूब तबी करावी मल्हारबाचा या गोष्टीविशीं सशय न आणावा तेहि याच कामावर तयार आहेत सुज्याअतदौलाविशीं काहीं दुसरा मजकूर नाहीं आतां सुज्याअतदौलानें आपले तर्फेनें निदशनास आणून देऊन पुढें फार दिवस स्नेहाची मजबुदी चालोन येईल ते गोष्ट त्यांणीं करावी त्यास, तुह्मीं हा सर्व अर्थ पहिल्या लिहिल्यावरून त्यास कळवून त्यास या कामावरी सिद्ध केल असेल कदाचित् मळमळीत प्रकार असेल तर जो तुह्माजवळ त्याचा पुर्ता वळखी असेल त्यास तेथें पाठवून त्यास भरवसा पुरवून यावयाचे करीत तें करणें अबदालीस तो साफच जाब याचा मलकानमानी सुज्यातदौलाकडे गेली आहे ह्मणोन कळलें ऐशास, अबदालीचे जबरदस्तीखालीं बाईकाचे मरसियाघरी जावें, त्याची जरब आपण सोसावी, हें कांहीं यास योग्य नाहीं मागें जे जे त्यास भेटले

` -

त्यांची गत काय जाहाली ? हाल काय जाहले ? यास दृष्टांत॥ न्यावें, तेथें नऊन फरावाव, रोहिल्याने पैका कबूल केला त्यास जागा नाही, लटकी आशा दाखवावी. फरावावें, त्याचे जबरदस्तीखाली हे सांपडले ह्मणजे या-जपासूनहि पैक्याची इच्छा करावी, न कबूल केले तरी मग अबदालीचा प्रकार कळतच आहे. असे प्रकार घडतील. हेंहि त्यास आपले तर्फेनें हितो-पदेश सांगावा. इकडे उपयोगी आहेतच ते दृढ करावे. हिंदुपत वगैरे यास पत्रे गेलीं तुह्मी लिहिणें. लौकर येत ते करणें. शाहाजादियाक-डीलहि वर्तमान लिहिणे. सुजादौला त्याचा पैगाम तोडून आमचे पुर्ते होऊन सामील होतील तर त्याचे हातेंहि मातबर बदोबस्ताचे काम घेऊ. निर्मालय जाले ते आमचे कामाचे काय ? हे चांगले असून काम न कर-तील, घरीं राहून दोहींकडे पाहतील तर त्यासच पुढे पेंच. तर या समयीं आह्माकडे यावें. तसेच फरकाबादवाले आणणे. हे विनंति.

---

[२०३] ॥ श्री ॥ १५ जून १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि:

पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत जाणें. विशेष. तुह्मी पत्र पाठविलें तें पावलें. लिहिलें वर्तमान सविस्तर कळलें. ऐशास इकडील सविस्तर वर्तमान लिहिणें तें पेशजी पत्री लिहिलेच आहे. त्याजवरून कळलेंच असेल + सुज्याअत-दौला याची व नजीबखान व ज्याहानखान याची भेट जाहली. त्यास या-उपरि त्यास त्याणी साफ जाब देऊन निरोप द्यावा आणि एकपक्षी करारा-प्रमाणे इकडे यावयाचें करावें. सरदाराच्या भेटी दोती दिवशीं होतील. गंगोबा आले भेटलेयाउपरि पुरती तजवीज करणे ती करू. तहाचा जाब-

साल आहे जें ठहरेल तें लिहून पाठवू जाणिजे छ १ जिलकाद बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[२०४] ॥ श्री ॥ १९ जून १७६०

राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

विनंति उपरि सुज्याअतदौलाचा मजकूर दोन तीन पुरवणियांत लिहिला त्यांत मुख्य मजकूर हाच कीं नजीबखानाचे जाणियामुळ अबदालीकडे जाणार परंतु अद्यापि उलग आहे ह्मणोन तरी खासाखासी जवळ अगरियास यावी ह्मणजे आपण त्यास मिळत नाहीं असें लिहीत असतां, त्याणीं, आह्मी जवळ आलों असें असता, हा विचार मनात आणिला हे गोष्ट त्याचे दूरदेशीस व चालत आल्या स्नेहास अयोग्य व त्यास ही गैर नफियाची गोष्ट आहे कशी ? तर हाफीजरहिमत याचे मारफातीनें सरदारांशीं राजकारण अबदालीचें लागलें आहे बोलोनहि हाफीज गेला आहे हें ठीक जाहल तरी जाईल व ज्याणीं ज्याणीं लबाडी केली त्याचें पारपत्य हातून होईल कदाचित् राहिला तर आह्मी, सरदार व जाट येका दो दिवशीं अगरियाजवळच एक होऊन पार उतरून उत्तम प्रकारें पारपत्य करितों सर्वहि गोष्टी उत्तम होतील आमचा इतका जमाव पडला असतां त्यात सुज्याअतदौला जाऊन फसतील एक तर आमचा पुरता बाधा पडेल आणि अबदालीस पैका न मिळाला नजीबखानान कबूल केला आहे त्यास पैक्याचें कूळ हेच आहेत यास त्याजपासोन उलगावावें ह्मणजे सहजच पैका देण आला हेहि गोष्ट त्यास वाईट याचाहि विचार दूरदेशीनें केला असेलच यांतून जाणार नाहींत तथापि त्यास कोण्ही बहकावितात तर हें त्यास हें उमजवावें सर्वथा त्याणीं न जावें नजीबखानास साफच जाब द्यावा, लावून द्यावा त्याणीं पार राहाव इकडे यावयाचें

करावे, याचा भरवसा फार होता. माधवसिंग याचा विश्वास होता त्यास त्याणी फौज तयार केली. आपण येणार. कमाविसदार वकील सोडिले. इतके त्याणी केले याचा भरवसा असोन हे गोष्ट सहसा याणीं करू नये. अबदाली उपरी किती दिवस पुरवेल. आह्मी नेहमी आहो श्री कृपेने हरएक गोष्ट सत्वर होऊन येईल. आता त्याणी उलग नसावे हे उचित असे जाणिजे. + सरदार आह्मी एक होऊन सत्वर जे करणे ते करू याउपरि त्याचा जाबसाल तोडून एकपक्षी पुरतें व्हावे आता तिकडे जातील, तर नेहमी आह्मांकडे तोडून जाणे तरी जावे सर्व अर्थ गरम नरम होऊन त्याचे जाणे तिकडे न होय ते करणे. वर्तमान वरचेवर लिहीत जाणें र॥ छ ५ जिलकाद. बहुत काय लिहिणे. हे विनंति.

---

[२०५] ॥ श्री ॥ १९ जून १७६०.

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसिः

विनंति उपरि. सुज्याअतदौला यांणी नजीबखान यास साफ जाब दिल्हा की आह्मी मराठियाकडे आहो, तुह्मी अबदालीस बिदा करणें त्याजवरून ते फारच खट्टे होऊन निरोप घेऊन गेले त्यास, आह्मी जवळ आलो; सुज्याअतदौलाचा जाब तसा जाहाला, आता, नजीबखान याचे वस्तू काहीं तिकडे[२८४] राहावत नाही तुह्मी इटावियास येऊन त्याचे फौजेस धुडावावे. आपली ठाणी जी गेली असतील ती कायम करणे सुज्याअतदौलाहि तुमचे कुमकेस फौज पाठवितील. त्यास लेहून पाठवणें. ते बोलत होतें की गोविंदपत इटावियास असते तरी नजीबखान काही त्याजवर न जाता परतु हेच गेले असते तरी आह्मी फौज पाठवितों असे भाषण केलें. असो. त्याजवर काय आहे ? तुर्त तुह्मी त्याचे लोक उठवून आपला अमल करावा यास

---

२८४ इटाव्यास

गुता पडणार नाहीं सारे एक होऊन करणें जाणिजे + गोपाळगाव, गणेश समानी, तुह्मीं, अकबरपूरकर, सर्व जमा होऊन आपली जागा कायम करणें शिंयाकडून भिकारीवास सुजादौला ह्याकडे आहे त्याचेंच पत्र आलें कीं ननीबखानास निराप देऊन गगापार आहेत तुह्मासहि वर्तमान कळलच असेल मुकासदाराचें तेहि साहित्य करितील तुह्मीं जमा होऊन अमल आपला करणें नजीबखान, जहानखान अबदालीकडेच जातील ह्याफिनाचे बोलीवर अबदाली नजीबखानास टाकून जाइल न गेला तर सरदार, आह्मी, जाठ एक होऊन यमुना उतरून पारपत्य करू. कोणे चिंता न करणें सर्लेबेत दुरून भारी असते येथें सर्व कळलें लौकरच उत्तम होऊन येईल र॥ छ ५ जिलकाद ऐवज जरूर खर्चास अठापधरा रोजात येईसा करणें हे विनति

---

[२०६] पे॥ छ १० जिलकाद ॥ श्री ॥ १९ जून १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष येथें खचाची वोढ फारच जाहाली आहे तुह्मी ऐवनाची तरतूद करून ऐवज सत्वर पाठवणें, ह्मणोन वारवार लिहीत असतां, ऐवजाची तरतूद केली आहे ऐसे मात्र शोमेस लिहिता परतु, ऐवज रवाना करीत नाहीं हे गोष्ट उत्तम नसे हालीं हें पत्र लिहिल असे तरी पेशजी लिहिल्याप्र॥ एवज सत्वर पत्र पावतांच हुजूर रवाना करणें विलब एकदर न लावणें जाणिजे छ ५ जिलकाद, सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ + बहुत काय लिहिणे हे विनति

---

२८५ कोणाचीहि व विशेषत येथें अबदलीची

२८६ शेपटीं अखेरपर्यंत गोविंदपंतानें ऐवज पाठविला नाहीं डिसेंबरात बाळाजी गोविंद व पाराशरदादाजी यांजबरोबर पाठविला तो अबदालीच्या लोकांनीं मध्येंच लुटिला

[२०७] ॥ श्री ॥ २४ जुन १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि:

सेवक सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लेखन करणे विशेष तुह्मी पत्रे सप्तमीची पाठविली ती प्रविष्ट जाहाली त्याची उत्तरे पुरवणियात लिहिली त्यावरून कळेल. येथें दरमहा पांच सहा लाख रुपये लागतात तरी तुह्मांस लिहिल्याप्रे॥ मातबर ऐवज येऊन पोहोंचे ते करणे सुजाअतदौलाची पत्रे पाठविली आहेत. ही दो दिवसात त्यास पावते करणे. कड्याकुन्याविशी नजीबखानास दोन अडीच लक्ष रु॥ द्यावे याचे र॥ गोपाळराव गणेश याचे पत्र पाठविलें ते पावलें. त्यास तुह्मी लिहिले ते उत्तम. अर्ता रु॥ त्यास का द्यावे ? न द्यावेच. जाग्याजुग्याची बंदोबस्ती उत्तम प्रकारे करून राहावे. र॥ छ १० जिलकाद. बहुत काय लिहिणे हे विनति.

---

२८७ पानिपतच्या मोहिमेस एकंदर जो सैन्यसमूह जमला होता, त्याचा सगळ्याचा खर्च भाऊसाहेबास द्यावा लागत नसे सरजामी सरदार आपापल्या सैन्याचे खर्च चालवीत. भाऊसाहेबाना आपल्या स्वत च्या सैन्याच्या खर्चास दरमहा सहा लाख रुपये लागत. पानिपतची मोहीम शके १६८१ च्या वद्य त्रयोदशीला ह्मणजे इ स १७६० च्या १५ मार्चेला सुरू होऊन १४ जानेवारी १७६१ ला सपली ह्मणजे ही मोहीम बरावर दहा महिन्याना एक दिवस कमी इतके महिने चालली होती दरमहा सहा लाखप्रमाणें दहा महिन्याचा साठ लाख खर्च होतो व शेवटल्या चार महिन्यातील महागाई लक्षात घेऊन दरमहा दहा लाख जास्त खर्च धरिल्यास ह्या शेवटच्या चार महिन्याचा ज्यादा खर्च चाळीस लाख होतो एकंदर सुमारें एक कोटी रुपये एकट्या भाऊसाहेबाचे सैन्याच्या खर्चाला लागावे असा अदाज होतो भाऊसाहेबाचें सैन्य पन्नास हजार पडदुराहून निघतेवेळीं होतें असें बाबूराव खेराच्या १६ व २० मार्च १७६० च्या पत्रात आहे.

२८८ ह्मणजे लढाई सुरू झाल्यावर

२०८] ॥ श्री ॥ २५ जून १७६०

राजश्री गोविंद बल्लाळ गोसावी यांसि

विनति उपरि तुह्मीं पत्र पाठविलें तें पावलें सुज्याअतदौलाचा मजकूर विस्तारें लिहिला व तुह्मीं त्याशीं इतबार पुरावयाचें लिहिलें तें कळलें ऐशियास, तुह्मी त्याशीं बोलला व तेहि तिकडे जात नाहीं असें बोलतात, हें यथार्थ परंतु, तुर्त ते बोलतात एक, करतात एक, असें आमच्या बातमीचे रीतीनें दिसतें कसें ? तरी, अलीकडे फौज उतरली, आपणहि अलीकडे आले आणि नजीबखान यास ठऊन घेतलें आहे त्यास, त्याणीं जेव्हां त्यास ठेऊन घेतलें, तेव्हां एक प्रकारें दिसतें यास्तव कितेक त्याचे मतलब होऊन आमचा उपयोग पडावा यास्तव विस्तरें मजकूर सांगून राजश्री रामाजी अनंत व राजश्री नारो शंकर यांस रवाना केले आहे व फौज मागून येऊन पोहोंचली त्यास, तुह्मीं पुढें सुज्याअतदौला यांस लेहून पाठवावें कीं यांस कितेक आपले खातरदास्तीस्तव, सरकारचे उपयोगास्तव रवाना केले असेत, हे येतात व फौजहि मागून येते तो तुह्मीं तेथें मुक्काम करावा, नजीबखानास लावून द्यावें आणि तागायत

२८९ रामाजी अनंत व नारो शंकर यांच्या दफ्तरीं हिंदुस्थानांतील पत्रांमोडीसंबंधीं पत्रें असावीं विठ्ठल शिवदेव हिंगणें अंताजी माणकेश्वर यांच्याहि दफ्तरीं या पत्रांमोडी संबंधीं कागदपत्र सांपडावे आह्मीं विठ्ठल शिवदेव नारो शंकर व रामाजी अनंत यांच्या वंशजांच्या गांवीं ह्मणजे विंचूर, मालेगांव इत्यादि ठिकाणीं शोध केला परंतु, कागदपत्रांचा सुगावा लागला नाहीं वर सांगितलेल्या पुरुषांचे कागदपत्र सांपडल्यास हिंदुस्थानांत मराठ्यांनीं १७१४ पासून १७६१ पर्यंत ज्या कामगिऱ्या केल्या त्यांचा समग्र इतिहास कळेल नारो शंकर यांच्यासंबंधीं एक यादी मालेगांव येथें आह्मांस मिळाली तिच्यावरून तेथील दफ्तराची हकीकत कळून येईल

॥ श्री ॥

यादी शिवराव गोपाळ राजे बहादर संस्थान मालेगांव सु॥ सन १२८२ फसली ती॥ कैलासवासी नारो शंकर नानासाहेब राजेबहादर हे त्रिवग बंधू यांचे वडील पूर्वी चिंच्यापूरचे मुम्माकडेस दिवानगिरीचे कामावर होते असो अलीकडील मजकूर अबाजी शंकर हे श्रीमंत पेशवे यांचे दरबारांत रोजगारास होते लक्ष्मण शंकर यांणीं पेशवे सर

बोलत गेला त्याप्रें॥ शेवटास न्यावे, हेंच उत्तम आहे असें प्रकारें लेहून,

कारातून काल्पी सुभ्याचें काम हिंदुस्थान प्रातीं केले नारो शकर हे कैलासवासी थोरले मल्हारजीबावा सुभेदार होळकर याजकडे जाऊन रोजगाराची पैरवी करून, शिलेदारी प्रथम केलियावर, काही काजाखीचें कामकाज केल्यावरून पागा, नगारा, निशाण सुभेदार याणीं देऊन आपले लोभातच ठेविलें होतें श्रीमताकडील फौज व नायगावकर वगैरे याच्या पागा हिंदुस्थानात जाऊन वोडसेवाले राजे याची विलासाची व शिकारीची जागा झाशी घेऊन काहीं अमलहि बसवू लागले त्यावरून जमेत करून याचा कटा केला. नायगावकर मारिले गेले हा मजकूर पुण्यास कळल्यावर मागती येथून तयारी करू लागले त्यात कोणाची हिंमत न होय तेव्हा सुभेदार याणीं श्रीमतास विनति केली कीं आमचे पदरीं नारोशकर मनुष्य कजाख आहे त्याजला इदूर सुभ्याचे कामावर ठेविलें आहे त्याकडे ही मोहीम सागितली असता करण्यायोग्य आहे श्रीमतानीं मान्य करून नारो शकर याचे नावे पत्र व सुभेदार यांणी आपलें पत्र पाठविलें त्यावरून इदूरचे कामावर कारकून ठेऊन पुण्यास आले सुभेदार याणी श्रीमताची भेट करवून मोहिमीचीं वस्त्रें दिल्हीं आणि पाच हजार फौज तैनाती देऊन इतलाखी फौज ठेवण्यास सागून हिंदुस्थान प्रातीं रवानगी करून दिल्ही तिकडे फौजेसुद्धा जाऊन, वोडसेवाले याचें राज्य घेऊन, राजे हस्तगत करून, आसमतात् गिरास होते त्याचें पारपत्य करून, झाशीस ठाणें घालून, सरकारास मा॥र लिहून पाठविला त्यावरून सरकारची मर्जी प्रसन्न होऊन, झाशी सुभ्याचीं वस्त्रें व शिरपेंच, कडी, चौकडा हुजरेयाजवळ देऊन पाठविलें नारो शकर याणी राजे याचें सस्थान राजाकडेस कायम ठेऊन झाशीसुभ्याकडे काहीं सरकार खालसा महाल करून घेतले व अवातर माडलिक राजेरजवाडे याजकडूनहि काहीं सुभ्याकडेस अजमासें तीसपस्तीस लक्ष परियत आकार जमेचा करून घेऊन, झाशी खेडें होतें त्याची वसाहत करण्याबद्दल लाखो रु॥ खर्च करून सुभा राहण्यालायक जागा केली श्रीमतास गैरवाका कोणी समजाविल्यावरून नारोशकर याजला पुणेंमुक्कामीं बोलावून आणिलें ते कालीं काहीं इतराजीचा डौल दिसण्यात आला सुभेदार मुरब्बी, ते हिंदुस्थानात-शिंदे अलिजाबहादर पुण्यास होते त्याची हिंदुस्थान प्रातीं रवानगी होऊ लागली ते समयीं नारो शकर याणीं अलिजाबहादर याजकडेस सागून पाठविलें कीं सुभेदार प्रसगीं नाहींत, सरकारमर्जी तो रुष्ट दिसते यावर आलिजावहादर याणीं अभय सागून पाठविलें कीं जे सुभेदार तेच आह्मी, काळजी न करावी शिंदेबहादर हिंदुस्थान प्रातीं जाण्यास निरोप घेतेसमयीं सरकारास विनति केली कीं नारो शकर याणीं सरकार चाकरी करून किफायत केली असता खावदानीं गैरवाका ऐकून माणसें वाढलेलीं तीं मोडावींत असें होऊ नये, त्याजला आमचे बरावर दिल्हे पाहिजे, त्याखेरीज आमचे जाणें होणार नाहीं खावदानींहि त्याचे पराक्रमावर नजर देऊन सरकारातून सरदारीचीं वस्त्रें दिल्हीं व शिंदे बहादर याणींहि आपले दिवानगिरीचीं वस्त्रें व श्रीमत महाराज

ते तेथेंच राहात बलकी माघारें फिरत असें करवण हे उभयता पुढें पोहों-चल्यावरी यांणीं लिहिल्यास तुह्मीं फौज सुद्धां जाऊन पोहोंचणें, वरचेवर तिकडील मजकूर लिहिणें जाणिजे सारांश, सुज्याअतदौला याचे मतलब तुह्मीं लिहिले तेथ पक्के त्याशीं बोलावे त्याची निशा करावी व त्याजपासून आपली निशा करून घ्यावी याचे लाब बोलणें करणें रूबरू बोलोन पाठवावे या गोष्टीस तुह्मी जवळ असता तर ठीक पडतें तुह्मी जवळ नाहीं, यास्तव तुमचें जाणें लांबणीवर पडतें रवानगी लवकर व्हावी यास्तव या उभयतांस पत्रें देऊन सविस्तर सांगून रवाना केले असेत तुह्मीहि त्यास पुढें लेहून इतकेंच पाठवावें कीं तुमचे मतलब तेच तुह्माशीं लांबलचक बोलावे व तुमची पुरती निशा करून घ्यावी व आपले तर्फेची निशा करून घ्यावी, यास्तव यांस रवाना केले असेत, भेटील तोंपर्यंत नावयाची

छत्रपति यांची पैतप्रतिनिधी कैलासवासी भवानराव याजवर बेमर्जी झाली होती ते काळीं प्रतिनिधीचीं वस्त्रेंहि बाजला दिल्हीं शिंदे अलिजाबहादर यांचे विधानगिरीचे कामावर आमचे आजे त्रिंबकराव नारायण यांजला पाठविलें ह्यांशी सुभ्यास पुतणे लक्ष्मण शकर यांचे चिरंजीव, विश्वासराव लक्ष्मण ठेविले प्रतिनिधीचे कामावर आपण नारो शकर राहिले यानंतर श्रीमंत कैलासवासी भाऊसाहेब पेशवे हिंदुस्थानप्रांतीं आऊन सोनपतपानपतचे लढाईंत गारद आले ते काळीं कामकाज नारो शकर यांणीं दिल्लीस केलें तेव्हां राजेबहादर किताब सुरावत पातशाहा यांचे येथून आली आहे पुढें कैलासवासी श्रीमंत थोरले माधवराव साहेब व दादासाहेब चुलते पुतणे या उभयतांचें वाकडें आलें त्या प्रसगांत लढाया वगैरे कामेंकाजें झालीं तेव्हां पंधरा लक्षांची जाहागीर दिल्यावर कर्नाटक प्रांतीं वगैरे लढाईचीं कामें पडलीं कोठेंहि कमती पडली नाहीं कैलासवासी तीा बाप्पासाहेब यांस स्वदेशीं व हिंदुस्थानप्रांतीं सरकारसेवा घडली सारांश वडिलांनीं पराक्रमानेंच मातबरी मेळविली याचा पूर्वापार मार लिहिला असतां विस्तार फोठवर लिहावा कोणते सेरिखेस व कोणते सनांत काय जें प्राप्त जालें हें तपशीलवार लिहून पाठवावें तरी आमचे दौलतींत हाली माजी होत गेल्यामुळें कागदपत्र दाखलेशीर राहिला नाहीं कांहीं राहिले तेहि मालेगांवचें लढाईंत गेले इ इ

१८१८ च्या १३ जूनला मालेगांवचे लढाईंत मालेगावचा किल्ला जळून जमीनदोस्त झाला व त्याबरोबर आंतील दप्तरहि खाक झालें. पानिपतची लढाई १७६१ त झाली व नारो शंकरास प्रतिनिधीची मुतालिकी १७६२ त मिळाली यादींत मजकूर बरखास्ती झा^ ^ा आहे यादी इ रा १८३३ त लिहिलेली आहे

उतावळी न करावी, तेथेंच राहावे. असें प्रकारें लेहून पाठवणें. मुलकाचा मजकूर तर तुर्त मुलकाचा पेंच नाही. आह्मी आगरियाजवळ आहों. सुजा-अतदौलाचा स्नेह आहे तों पेंच काहीं पडत नाहीं. परतु, आपल्या जागा असतील त्यात दारू, गोळी; दाणा वगैरे सरजामाचा गल्ला भरणें. मज-बुदी ठीक करणें. यद्यप पेंच पडल्यास झुंजत परतु काहीं भय मानून कांहीं जागा न सोडीत असें करणें रूबरू बोलणे जाहाल्यास भावगत जशी कळेल तसें त्याशी बोलावे यास्तव यांस पाठविलें आहे जसे देखतील तसें बोलतील. यास्तव तुह्मी त्यास आशाच लाऊन ठेऊन तिकडे न जात तें करणें. त्यासहि पत्र पाठविलें असे. त्याचाहि मसुदा पाठविला असे. रा॥ छ ११ जिलकाद. बहुत काय लिहिणें. हे विनाति.

---

[२०१] पे॥ छ ८ मोहरम ॥ श्री ॥ २६ जून १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासिः

पो॥ बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनाति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे. विशेष. तुह्मी दोन पत्रें पाठविलीं तीं पावली अबदांली, रोहिले यांचा मजकूर विस्तारें लिहिला त्यांत

---

२९० कोळजलेश्वराच्या वरती राहून अबदालीनें नजीबखान व ज्याहानखान यास मराठ्याच्या मुलुखांतील ठाणीं मारण्यास व सुजाअतदौल्यास घेऊन येण्यास पाठविलें होतें. भाऊसाहेबाचें सैन्य आग्रयाजवळ आल्यावर नजीबखानाला अर्थातच मराठ्यांच्या ताब्यातील इटाव्यास राहता न येऊन तो अबदालीच्या सैन्यास मिळण्याच्या हेतूनें परतला पुढें मराठ्याचें सैन्य आग्रयास यमुनेच्या दक्षिणतीरीं उतरलेलें पाहून अबदालीहि त्या नदीच्या उत्तरतीराला येऊन थडकला नतर भाऊसाहेब कुंजपुरा घेऊन परत येईतोंपर्यंत अबदाली यमुनेच्या पैलतीरानें मराठ्याच्या सैन्याच्या समातर चालत होता रा पारसनीसकृत मराठ्याचे पराक्रम, बुंदेलखडप्रकरण ह्या ग्रथात एक पानिपतच्या लढाईची अपूर्ण बखर छापिलेली आहे त्यात भाऊसाहेब शिंदेहोळकराना घेऊन माळव्यातून हिंदुस्थानच्या रोखें येत असता अबदाली अटकेवर आला व तो यमुना उतरून आठ दिवसात मराठ्याशी टक्कर दे-

त्याच्या विचारांत होता इत्यादि विधानें केलीं आहेत परंतु, हीं विधानें खरीं नाहींत हें मराठ्यांच्या इतिहासाच्या ह्या भागाच्या अवलोकनानें कळून येण्यासारखें आहे ह्या बखरींत अशींच आणखी शेंकडों विधानें आहेत कीं जीं खोटीं आहेत असें सहज सिद्ध करून दाखवितां येईल उदाहरणार्थ कांहीं विधानांचा येथें निर्देश करितों (१) अश्विन शुद्ध १० स भाऊनीं हिंदुस्थानच्या स्वारीचा बेत प्रगट केला असें चुदलसदप्रकरणाच्या ११५ व्या पृष्ठावर आहे परंतु हिंदुस्थानांत जाण्याचा अश्विनांत पेशव्यांचा मुळींच बेत नव्हता हें ह्या पुस्तकांतील मागील एका टीपेंत सिद्ध केलें आहे (२) कार्तिक वद्य १३ स भाऊ गारपीरावर डेरेदाखल झाले असें ११७ पृष्ठांत आहे परंतु भाऊ दसऱ्यालाच गारपिरावर जाऊन डेरेदाखल झाले होते हें सुप्रसिद्ध आहे (ग्रांटडफ, बखरी इ) (३) भाऊ गारपिरावरून आंबेडपूर पैठण हरडा इत्यादि मुक्कामांवरून हिंदुस्थानांत गेले व नानासाहेब ह्यावेळीं पुण्यास होते असें पृष्ठें ११९। १२० त लिहिलें आहे परंतु, भाऊ नगर पैठण या शहरांवरून न जातां सिद्धटेक, पेडापूर ह्या गांवांवरून उदगिरीस गेले व उदगीरची मोहीम चालू असतां नानासाहेब अहमदनगरच्या किल्ल्यांत वसले होते हें ह्या पुस्तकांतील मागील लेखांकांत स्पष्ट लिहिलें आहे (४) ह्या बखरकाराला उदगीरच्या मोहिमेची बातमीच नव्हती असें दिसतें कारण तिच्यासंबंधीं त्यानें एक शब्द हि लिहिला नाहीं (५) भाऊ हिंदुस्थानांत गेल्यावर गिलज्या अटकेस आला म्हणून हा बखरकार लिहितो परंतु, तें अगदींच टाकाऊ आहे (६) सालीमगडाजवळ मराठ्यांचें सैन्य यमुना उतरून पलीकडे गेलें असें पृष्ठ १२५ त आहे परंतु पानिपतच्या मोहिमेंत मराठे यमुनेचा दक्षिणतीर सोडून कोठेंच गेले नाहींत आग्रा दिल्ली कुंजपुरा सोनपत बागपत पानिपत हीं स्थलें यमुनेच्या ह्या तीराला आहेत ह्या स्थलांवरून मराठे पानिपताला गेले अबदाली कोळजळेश्वरावर यमुनेच्या तीराला होता तो मराठे पानिपतावर गेल्यावर यमुना नदी उतरून ह्या तीराला आला (७) सरदारांच्या सैन्याचे आंकडे दिले आहेत ते फारच अवास्तव्य आहेत व त्यांची बेरीजहि बरोबर नाहीं (८) खटण्याचे आंकडे दिले आहेत तेहि अविश्वसनीय आहेत भरतपूरकर उदेपूरकर जयनगरकर इत्यादि मोठमोठ्या संस्थानिकांकडून पावणनऊ लक्ष रुपये खंडणी येते व बाकी ठिरकोळ संस्थानिकांकडून एक्यायशीं लक्ष येते। एकंदरींत ही सर्व बखर गप्पांनीं भरली आहे तारखांच्या चुका स्थलांच्या चुका (आंबेडपूर कुंजरपूर) पुरुषांच्या नांवांच्या चुका (कुकुमशाहा सेवाखान) प्रसंगांच्या चुका (उदगीरच्या लढाईची विस्मृति अबदाली सबंद एक वर्ष हिंदुस्थानांत होता ह्याची विस्मृति) काल्पनिक आंकडे यन्यात्र तिथी देऊन आपण त्या गोष्टी प्रत्यक्ष पाहिल्या असें भासविण्याची दुरिच्छा असा फारच बाष्कळपणा ह्या बखरींत भरला आहे रा पारसनीस म्हणतात त्याप्रमाणें ही

श्रीमत राजश्री भाऊसाहेब मिरंजेअलीकडे आले, पुढे आगरियास आल्या वर आपण त्याजकडे जाऊन सविस्तर निवेदन करितो. ह्मणोन कितेक विचारांचा मजकूर लिहिला तो कळला ऐशास, प्रस्तुत चिरंजीव राजश्री भाऊ कोठपावेतो गेले ? अबदाली कोठे आहे ? नजीबखान व ज्याहान खान पुढे आले होते ते कोठे आहेत ? ते विस्तारे तिकडील वर्तमान वरच्यावर लिहीत जाणे. कनोज फफुदच्या मुकामाची पत्र पावली नजीब खान, ज्याहानखान इटावियाकडे आले त्याचे वर्तमान काय ? आपले ठाणियाचे वर्तमान काय ? ते लिहिणे. जाणिजे. छ १२ जिलकाद. + हे विनति

---

[२१०] ॥ श्री ॥ २७ जून १७६०

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि:

विनंति उपरि. स्नानाकरिता गंगोदक असावे याकरिता गंगोदकाच्या कावडी २ दोन चहू दिवसाआड वरिचेवरी पाठवीत जाणे जाणिजे छ १३ जिलकाद बहुत काय लिहिणे + सतत चांगले निगेने कावडी येत असे तरदुदेने पाठवीत जाणे पाणी पिणे जाले तरी त्याचा बंदोबस्त नीट करून पाठवीत जाणे हे विनंति.

बखर समक्ष हजर असलेल्या गृहस्थानें लिहिलेली नाहीं, ती साधीहि नाहीं व तीत काव्येतिहाससंग्रहात छापलेल्या बखरींच्यापेक्षा माहितीहि जास्त नाहीं साराश, ही सर्व बखर येथून तेथून बनावट आहे

२९१ भाऊ आग्र्याला आले ह्मणजे आपण त्याना जाऊन भेटतो ह्मणून गोविंदपत नानासाहेबाना लिहितो, परंतु, भाऊ आग्र्याला आल्यावर गोविंदपंत इटाव्यापासून काहीं कामगिरीच्या निमित्ताने दूर निघून गेला पानिपतच्या मोहिमेत गोविंदपत भाऊसाहेबाना मुळींच भेटला नाहीं

[२११]पै॥ छ २० जिलकाद ॥ श्री ॥ २७ जून १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष येथें ऐवजाची निकड फार आहे ह्मणोन तुह्मास वारवार लिहीत असतां कांहीं तरतुद करून ऐवज रवाना केला आहे ह्मणोन तुह्मी लिहितां त्यास, पन्नास हजार रुपये रवाना केले आहेत ह्मणोन बातमी कळली ऐशास, तुह्मी मातबर मामलेदार जे समयीं जसा पैका आणवू तसा तुह्मांकडून यावा दिरंग लागो नये ऐसें असोन तुह्मीच दिरंगावरी घालों लागल्यास दुसऱ्या मामलेदारांस काय शब्द लावावा ? तुह्मी यामें॥ करू नये तुह्माकडून चवदापधरा लाख ऐवज यावा त्यापैकीं सुर्त पांचसात पाठवणें ह्मणोन लिहिलें असतां अद्याप ऐवज येत नाहीं हें अपूर्व आहे ! याउपरि दिरंग न लावितां सर्वहू ऐवजाची तरतुद करून ऐवज सत्वर रवाना करणें येथील वोढीमुळें परिछिन्न विलंबावरी न घालणें आतां वाटेमेंहि टीक आहे तर एवज जलदीनें पाठवणे जाणिजे छ १३ जिलकाद, सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ + बहुत काय लिहिणें भद्रावरचे वाटेनें अगर ग्वालेरवरून सत्वर चांगला ऐवज यावा लाख पन्नासानें होणे काय ? हे विनति जो जमा होईल तो वरचेवर पाठवणें त्या (विलंब) लागल्या चाकरीस फार शब्द लागेल हे विनति एकादो महिन्यात रसदेचाहि भरणा ईकडेच करणें हे विनति

---

२१२ भाऊसाहेब हिंदुस्थानांतील मामलेदारांकडून रसदेचे पैसे मागवीत हें या पत्रावरून उघड आहे गोविंदपंताला पंचवीस लाख रुपये बाकीचे व रसदेचे मिळून या वर्षाचे होते, परंतु ते त्यानें शेवटपर्यंत मुळींच दिले नाहींत हे पन्नास हजार व शेवटीं एकदां साडे चार लाख गोविंदपंतानें पाठविले परंतु त्यापैकीं कांहीं गिलच्यांनीं मध्येंच लुटून नेले गोविंदपंताच्या प्रांतांत दंगाधोपा बिलकुल नव्हता असें असून गोविंदपंतानें

[२१२] पे॥ प्रथम श्रावण त्रय १३, ॥ श्री ॥ ४ जुलै १७६०.
मु॥ सेगरनदी (१० जुलै १७६०).

राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी विनाति उपरि. पत्र आषाढ शुद्ध त्रयोदशीचें पाठविलें त्यात मजकूर सुज्याअतदौला जातात; ऐकत नाही पार फौज उतरावी इटावियाकडून आपण येतों आगरियाजवळ स्वामी आले, फौज उतरली ह्मणजे हे निमित्य करून फिरतील ह्मणोन व अबदालीचे लष्करची बातमी. तीर्थरूपाकडे जिन्नस रवाना केला तो सर्व कळला. ऐशियास, सुज्याअतदौला जातात पुढें तेथें जाऊन तिकडून काही पेंच पडला तर—तर कसें करितील ? हें कळत नाही. अथवा जरब मातबर आमचे तर्फेनें सारियावरी बसेल तेव्हांच नरम येतील. पुढे वर्तमान लिहीत जाणें. शाहाजादे दोहींकडे येत नाहीत असें आहे तें बरेंच आहे. तुर्त असेंच असावें. तिकडे न जावें हेंच उत्तम आहे. फर्माशी जिन्नस पाठविला, उत्तम केलें पैका पाठवावयास फार दिवस लागले. लौकर पाठवणें. पौर[२९३] उतरून आपले ठाणियाचा बंदोबस्त करणें. पाऊसामुळें गभीर नदीस पाणी, यास्तव मुकाम जाहाले एका दो दिवशी आगरियास जाऊ. पूल बांधोन पार फौज उतरू तुह्माकडेहि फौज काही येईल वर-चेवरा गिलज्याचे लष्करचे वर्तमान लिहिणे सुज्याअतदौला गेले तेव्हा

कोणत्या सबबीवर व कोणाच्या जोरावर पैसे पाठविण्याचें लांबणीवर टाकिले ? भाऊसाहेबाचा सचार पानिपतपर्यंत अव्याहत झाला जेथें जावें तेथें त्याना जयच येत गेला तेव्हा त्यास पैशाची मदत केली असता ते फारच बलिष्ट होतील व दिल्लीस नवीन एखादें राज्य स्थापून स्वतत्रपणें कारभार करतील असा मत्सर नानासाहेबाच्या मनात कदाचित् आला असेल ऐतिहासिकलेखसग्रहातील नबर २५ च्या साराशात हा मत्सराचा विचार सखारामबापूनें नानासाहेबाच्या डोक्यात भरवून दिला व भाऊसाहेबाना ऐवज न देण्याविषयीं हिंदुस्थानातील मामलतदारास ताकिदी करविल्या असा मजकूर लिहिलेला आहे ह्या ताकिदोच्या जोरावर गोविंदपताने पैसे देण्यास विलब लावला असावा ह्या ताकिदी गुप्तपणें गेल्या असाव्या

२९३ गभीर नदीच्या पार

त्याचे तालुकियात जमींदारांनीं फिसाद करावी, त्यास पायबंद बसावा, याचा विचार काय तो माहितगारीन सर्व लिहिणें तुमचे लगामी काण-कोण आहेत, तजवीज सर्व लिहिर्ण जशी आज्ञा होईल तसें करणें तुह्मी, गोपाळराव गणेश, गणेश सभाजी, गोपाळराव बापुजी एसे सारि-यानें फौजसुद्धां अतर्वेदींत उतरावें कोळेचे सुमारें सारियान नमा व्हावें आपले आपले ठाणियाचा बदोबस्त करावा सरकारचे फौजेची उतराव-याची तरतुद करण ती करू जाणिजे छ २० जिलकाद +हे विनति

---

[२१३] ॥ श्री ॥ ८ जुलै १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यास

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणें विशेष तुह्माकडील हिशेब तिगस्ता चौसाला विल्हे लाविला त्याची नकल व गुदस्ता अजमास करून तुह्माकडे पाठविला आहे त्याची अशा वान नफला असल अजमासाप्रमाण व हिशेबाप्रमाणें करून सत्वर पाठवणें अलीकडे दोन साला तुमचे महालची जमाबदी कळत नाहीं त्यास जमा व वसूल याचा अजमास स्थूलमानेंकरून पाठविण तुह्मी भेटीस याल तेव्हा समागम कागदपत्र घेऊन यालच परतु अगोदर प्रयोजन कागद पत्राचें आहे यास्तव कासीद जोडी याच कामासाठीं पाठविली आहे याजला सदहूप्रमाणें पाठवुन देण रवाना छ २४ जिलकाद बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२१४] ॥ श्री ॥ ८ जुलै १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

पोष्य बाळाजीराव प्रधान नमस्कार विनाति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहिणे विशेष. सरकारांत नाटकशाळाचे प्रयोजन आहे. तरी जातीच्या शुद्ध, चागल्या, जरूर, दोन तीन, तरण्या[२९४] मिळवून पाठविणें. फार चागल्या पाठविणें. छ २४ जिलकाद हे विनाति.

---

[२१५] ॥ श्री ॥ ८ जुलै १७६०.

राजश्रीयाविराजितराजमान्यराजश्री गोविद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासः

पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनाति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष. तुह्मीं आषाढ शुद्ध पौर्णिमेची पत्रें पाठविली ती छ २२ जिलकादीं पावली. लिहिले वर्तमान सविस्तर कळले. कलमे बि त॥

सुज्याअतदौले यास कित्येक प्रकारे खरी लटकी बोलोन नर्जीबखान याणी बीर देऊन अबदालीच्या भेटीस चालविले सुज्याअतदौलास कित्येक पुराणे नामी लोक सागत होते जे मराठ्यांशी सलूख करणें उत्तम आहे, अगर दोहीकडीलहि भावगर्भ पाहून मग जिकडील जोरा तिकडे सलूख करावा तूर्त अबदालीकडे जाऊ नये याप्रमाणे सागत असता न एकून जावयाचे केले आहे. जात आहेत कसकसें शेवटास जाईल प-

राजश्री रामाजी अनत व नारो शकर सुज्यातदौले याकडे रवाना केले आहेत, त्याच्या थैल्या पत्रें पाठविलीं तीं पावलीं आजच याचा मजकूर लिहून सुज्यातदौलाकडे जोडी रवाना केली आहे उत्तरे लौकरच येतील. व हे उभयता इकडे आलियावर ते आह्मी मिळून जाऊ. जरी त्यांचा मुकाम कोठे आह्मी जाऊ तो जाहल्यास उत्तम आहे, आणि दरकूच गेले तरी उपाय नाही ह्मणून लिहिलें ते कळले ऐशियास सुज्याअतदौला

---

२९४ लग्नामुजींच्या समारभात, उत्सवात, भेटीचे समयीं नाचण्यास नाटकशाळा गेल्या शतकात लागत असत

ह्मावें ह्मणून लिहिलें तें कळलें ऐ-
शास मुज्याअतदौला अबदालीकडे
गेले जे जे फरार फले ते लटके,
आणि अबदालीच त्यास फार चांगला
याग्ला याउपरी त्याचें अन्न इकडे
नाहीं यास्तव गगापारचे जमीनदारां-
जवळून दगा करवावा बलवडसिंग
यास लिहावें, आणि त्याचे तालु-
क्यांत गगापार उतरावयाचा प्रकार
असेल ती जागा पहावी जें बोल-
तील मागतील तें लावावें हें काम
करावें लागतें चालना करणें जे
तुमचे हातीं असतील त्यांस ठीक
करणें लिहून पाठविणें अतर्वेदींत
उतरून आपला अमल करणें ठाणीं
सारीं बसवणें वरचेवरी वर्तमान
लिहीत जाणें

अकबरपूरचें ठाणें, गोपाळराव
बापूजीचे ठाणेदारानें टाकलें होतें,
आणि जमीदारानीं शह टळतांच
त्याचे कमाविसदाराचें ठाणें बसविलें
त्यास तिकडील बदोबस्त कसा आहे
तें लिहिणें

तिकडे गेले यास हुजूर बोलाविले
आहेत अगरियास पलीकडून येतील
अथवा इकडूनच येतील पुढे उपयोग
देखिला तर पाठवू

पैकियाची कार्हीच तरतूद होत
नाहीं हे फारच अपूर्व आहे असें तुह्मास
नसावें जलदीनें पैका पोहोंचविणें

गोपाळराव गणेश याचा अमल
चांगलाच आहे आतां यांणीं, तुह्मीं,
गणेश संभाजी यांणीं आपली सारी
फौजसुद्धा निघोन कोळजलेश्वर या
सुमारें सिकंदराबाद येथवर यावें सकुरा-
बाद वगैरे ठाणीं बसलीं राहिलीं तीं
बसतील सकुराबाद मातबर ठाणें
आहे, तेथें सारियाचा जमाव पाहून
अमल ठीक करणें अगरियास पूल
बांधून इकडूनाहि फौजा पार उतरून
पलीकडे येईल, आणि तिकडील बदो-
बस्त ठीक करणें याउपरि पार उतरून
कोळपयत बदोबस्त करावयास चिंता
नाहीं जाटांचीं ठाणीं जाट कायम
करणार व केलीं फौजाहि त्याची स-
रकारची उतरणें तुह्मीं तिकडून येणें
ह्मणजे ठीक होऊन येईल ठाणि
यांची मजबुती चांगली करणें जाणिजे

रवाना छ २५ जिलकाद हे विनंति

[२१६] ॥ श्री ॥ १० जुलै १७६०.

राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि:

विनंति उपरि– तुमचे पदरी मामला केवढा ! तुह्मांपासून रुपया येणें किती ! आणि काहींच येत नाहीं. येथे खर्चाची निकड. हे काहीच मनात नाहीं. अपूर्व आहे ! मागे काही नव्हतें त्या दिवसांत कशी चाकरी केलीत ! कसें बरें ह्मणोन घेऊन या पद्धतीस आला ! आतां तरी खावदाचे इतबारी, मातबर मामलत पदरीं, पत चांगली, जर दगा फार जाला तर एके सालचा ऐवज सरकारांत कर्जदाखल मेळवून द्यावा परतु सरकारचे काम अडूं न द्यावे ! हे योग्यता असता तपशील लिहितां हें याउपरि न करणें. पहिले लिहिल्याप्र॥ बाकीचे ऐवजी रुपये व रसदेचा ऐवज झाडून तरतूद हाली सालचा करणें आणि पावता करणें. याशिवाय सावकारी काहीं कर्ज मिळेल तरी मेळवणें. हिंदुपत तुमचे मामलतेंतील त्यांणी पत्र पावतांच सत्वर फौजसुद्धां यावें. तें न करितां गुमानसिंग खुमानसिंग यास बगलेंत घेऊन सरकारचे मामलतीत उफराटी खरानी मांडली असे. हे गोष्ट काहीं त्यास बरी नाही. तुह्मी कशी करू देतां ? त्याचा वकील आला, निष्ठेनें बोलला, त्यावरून भरंवसा आला. दुसरें, याजवर उपकार किती ! असें असतां, अबदालीची मसलत पडली असतां, घरचे कजिये काढून ह्या गोष्टी कराव्या येणेंकरून यास याचे वडील बरें स्वर्गी कसें ह्मणतील ? व याचेंहि बरें काय होईल ? काम तो श्रीकृपेनें खातरखा घडेल. याजवर मात्र शब्द लागेल. पुढें फार वाईट त्यास हें समजावून तावडतोब त्यास फौजसुद्धां आणून पोहोंचावणें. अबदाली राहिला तेव्हा त्याचे पारपत्य करणें. दो महिन्याचा अवकाश आहे तों त्याणी यावे. तिकडील कजियांत एकदर येऊ नये. आलिया बरें नाही. तुह्मी फौजसुद्धा अतर्वेदीत उतरणें. गोपाळराव गणेश यांस मेळवून घेणें. तुह्मी, ते व काहीं गणेश संभाजी याचेहि राऊत येतील. तिकडून सारा बंदोबस्त करीत शिकोराबाद येथें येणें. तेथें सरकारचें ठाणेंहि बसलें आहे. तुह्मी कोळजळेश्वरपर्यंत आपला अमल बसवणें. जाटाचेहि

लोक पलीकडे गेले आहेत आणखी मातील आम्ही नलदीनेंच पार फौज आगरियाजवळ पूल बांधोन उतरतों एका दो दिवशीं आगरियास जाऊ पाऊसामुळें इतके मुकाम जाहाले नाहीं तर पोहोचलों असतों सुज्याअतदौला याणीं पुर्ती लढाई केली यानउपरि त्याचे तालुकियांत फौज उतरावी जमीदार सब आपले लगामी लागावयाचे असले त्यानला उत्तेजन देऊन दंगा करवावा तमाम अमल उठवावा तसेंच बलवडसिंग याजपासूनहि दंगा करवावा याची तरतूद अव्वल केली पाहिजे हें जरूर करणें सर्व प्रकार, कसे कोण हातीं आहेत, ते कसें करणार, सरकारची फौज उतरलिया नावाचें अनुकूल कसें पडतें तेंहि सर्व लिहिणें प्रयागपर्यंत अंतर्वेदींत त्याचा अमल आहे तो उठवावा प्रयागचें राजकारण जाहालें तर करावें परंतु अंतर्वेदींत जो अमल असेल तो उठवावा हें करावें याचीहि तरतूद करणें उधर सविस्तर पाठवणें जाटाचे परगणियांत त्याचीं ठाणीं बसवणें आपले परगणियांत आपलीं बसवणें कुमेले पाठवणें गंगापारचीं राजकारणें नीट करणें फौज तुम्हाजवळ पाठवून तुमची रवानगी करावी लागेल मामला गेला तरी एक साल तुम्हीं कर्ज पतीवर मेळवून द्यावें तसा तो मजकूर नाहीं बाकीचे ऐवजीं व रसद मिळोन पंचवीस लाख सत्वर तरतूद करून पाठवणें त्या लिहिणें या दिवसांत फारच वाईट वाटतें तुम्हांपासून मोठीं कामें घेणें तुम्हीं तरतूदच करावी रा॥ छ २९ जिलकाद बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

२९५ गोविंदपंतास माऊसाहेबांनी खालील आठ कामें सांगितलीं होतीं (१) पंचवीस लाख रुपये सत्वर पाठवून देणें (२) बारीक बातमी शत्रूकडील जरूर पाठवणें (३) सुज्याअतदौला याला आपल्या बाजूस ओढणें तो अबदालीस मिळाल्यावर, त्याच्या प्रांतांत प्रयाग वगैरे ठिकाणीं दंगा करणें (४) गोपाळराव गणेश गणेश संभाजी व गोपाळराव बापूजी यांच्यासह अंतर्वेदींत येऊन कोळजळेपरी ठाणें देऊन सुजाअतदौल्या-

[२१७] पे॥ छ १६ जिल्हेज. ॥ श्री ॥ १६ जुलै १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसः

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत गेलें पाहिजे विशेष. आह्मीं सरदार जाट सहवर्तमान छ २ जिलकादीं मथुरेवर आलों. पुढें कर्तव्यार्थ करीतच आहों पलीकडे उतरावें तर नदीस पाणी फार. त्यांत जाटाकडील हजार दोन तीन फौज उतरली. मानाजी पायगुडे वगैरे सरकारचीं पतकेंहि उतरणार. पलीकडील ठाणियांचा बदोबस्त करावयास हे फौज फार उतरली. यावरून अबदालीकडीलहि मातबर फौज इकडील शहास येणार. यास्तव तुह्मीं फार सावध राहणे. ठाण्यांचा बदाबस्त उत्तम रीतीनें करणें. कदाचित् तिकडे त्याची फौज आली, तर ठाणेदार मरत न पळत ऐशी मजबुदी करणे. येथेंहि सरकारची आणखी फौज फार उतरली, तर तुह्मांसाहि वरचेवर इतला दिला जाईल. परतु सावधगिरीनें राहणें. रवाना छ २ जिल्हेज. बहुत काय लिहिणें. हे विनंति.

ला व अवदालीला पायबद देणें. (५) जमीदारांकडून दगा सुजाउद्दवल्याच्या प्रांतात करविणें (६) बुधेल्याना सरकारच्या प्रांतात दगा करू न देणें (७) बुधेल्या सरदाराना सैन्यासह भाऊसाहेबाकडे पाठविणें (८) यमुना उतरण्यास नावा जमविणें. ह्या आठ कामापैकीं एकहि काम गोविंदपताचे हातून झालें नाहीं. भाऊसाहेबाची ओरड शेवटपर्यंत एकसारखी चालू होती.

२९६ ' फार ' हा शब्द ' पार ' ह्या शब्दाबद्दल लिहिलेला दिसतो

भाऊसाहेबाचे मनातून यमुना उतरून अतर्वेदींतून अवदालीला रेटीत यमुनेंत नेऊन बुडवावयाचें होतें असें दिसतें परतु, बोटी न मिळाल्यामुळें व पूल बाधता न आल्यामुळें यमुना उतरून जाण्याचा बेत रहित करणें भाऊस भाग पडले गोविंदपताला नावा जमा करावयाला सागितलें असून त्या त्यानें केल्या नाहीत

[२१७ अ] ॥ श्री ॥ आणमासें ५ जुलै १७६०

राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

विनति उपरि तुह्मीं दोन पत्रें एकासारिखींएक मजकुराचीं पाठविलीं, त्यात कलमवार सुज्याअतदौला याजकडील मजकूर व पत्रें पाठवून यावयाचा अथ लिहिला तो कळला ऐशियास, कलमवार मतलबाचें उत्तर, सरदारांची आमची भेट रविवारीं[२१७] होणार ती होऊन, पाठवू तूर्त पत्र खातरनिशेचें सुज्याअतदौलास व त्याचे मातोश्रीस पाठविलें आहे त्यांणीं, आह्मी नवळ आलों, आतां चित्त थीर करून, अबदालीचें भय चित्तातून टाकून, नि शक- पणें आह्मास येऊन मिळावें त्यात फार नफे आहेत अबदाली अनेक प्रकारें त्यास वाईट तेंच करील नजीबखान मायावी, हरप्रकारें यास फसवील परतु यांत नफा नाहीं फारच गैरनफियाची गोष्ट ते सेही आणि आह्मांस त्याचें कल्याण व आपलाहि उपयोग तेंच सांगणें यास्तव साफ उत्तर देऊन नजी- बखान यास लावावें नजीबखानाचेंहि पारपत्य त्याचे चित्तानुरूप होईल तरी हा प्रकार बोलोन, त्याचे गोसावी व काहीं फौज अलीकडे उतरली ती त्याजकड जाणार हें आहे, तरी ती गोष्ट सहसा न व्हावी हेंहि करण वर्तमान लिहिणें जाठ आपलीं ठाणीं कायम करितात आह्मी आगरियाज वळ जातों तुह्मीं तिकडील ठाणीं कायम करणें नजीबखानास धुडावून यावयाचा विचार सुज्याअतदौला याजकडून करणें वर्तमान लिहीत जाण जाणिजे दिल्लीहून वर्तमान आलें कीं अबदालीनें मारेकरी सुज्याअतदौलास घातले होते त्यास ते व कागदपत्र सापडलें सुज्याअतदौला यांणीं त्यास मारलें त्यास याचाहि मजकूर कसा तें लिहिणें तुमची बातमी बारीक मोठी रीतीनें फारच आहे तुह्मांकडे खबर येऊन मग इकडे यावयास उशीर लागतो त्यास अबदालीचे लष्करांतून व सुज्याअतदौला याचे लष्करांतून बातमी परभारें इकडे यावी असें करणें पेकियाची तरतूद केली परतु येत नाहीं येथ थोड उज्जनीहून पैका आला परत पधरा रोजांत उदून जाइल भरवसा

---

२१७ ६ जुलै १७६० रविवारीं भाऊची व सरदारांची भेट झाली

मातबर पैकियाचा तुमचाच. त्या सत्वर पैका येईसा पाठवणें भदावराकडून वाट चांगलीच आहे. जरूर रवानगी करणे. जाणिजे. पधरा रोजात पाच लाख रु॥ जरूर पाठवणे. हे विनति.

[२१७ ई] ॥ श्री ॥

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसिः

पो॥ विश्वासराव[२९८] बल्लाळ नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जावें. विशेष. पत्र पाठविलें ते पावले. लिहिलें वर्तमान सविस्तर कळलें. याउपरिहि सविस्तर वर्तमान निरतर लिहीत जाणे वरकड वर्तमान तीर्थरूपानी लिहिलें आहे त्याजवरून सविस्तर कळेल. +बहुत काय लिहिणें. हें विनति.

[२१७ ऊ] ॥ श्री ॥

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसिः

पो॥ महीपतराव[२९९] आवजी कृतानेक सा॥ दडवत विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत असिलें पाहिजे विशेष. आपले पत्र आलें तें पावोन संतोष जाहला लिहिला अर्थ सविस्तर कळो आला. ऐसेंच

---

२९८ विश्वासरावाचीं हीं अशींच कुशलार्थाचीं आमचे जवळील सर्व पत्रें आहेत भाऊसाहेब बरोबर असल्यामुळें विश्वासरावाला प्रमुखपणें वागता येत नसे

२९९ पानिपतच्या लढाईत परभू गृहस्थ हा एवढाच दिसतो. भाऊसाहेबान्या कैफियतींत (पृष्ठ १२) बाजी हरी ह्मणून एक नाव येतें तें कदाचित् कोण्या परभू सरदाराचें असावें ह्यावेळीं परभूमडळ नागपूरच्या दरबारात विशेष होते परतु, जानोजी व मुधोजी भोसले याच्यापैकीं पानिपताला कोणीच गेला नाही. तेव्हा त्याच्या पदरची परभूमडळीहि गेली नाहीं हें रास्तच होतें

सदैव पत्र पाठवीत जावे श्रीमंताच्या पत्रांची उत्तरें पाठविलीं आहेत त्यां-वरून सर्व कळों येईल श्रीमंतीं लिहिलेयें॥ तरतूद करावी बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[२१८] ॥ श्री ॥ २२ जुलै १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष पत्रें पाठविलीं तीं पावलीं सुज्यात-दौले याजकडील व अबदालीकडील व रोहिले यांचें वर्तमान विस्तारें लिहिलें तें सर्व कळलें ऐशियास, ये विषयींचा प्रकार अलाहिदा पुरवणी पत्रीं लिहिला आहे त्यावरून कळेल वरचेवर तिकडील बारीकमोठें वर्तमान लिहीत जाणें रवाना छ १ जिल्हेज हे विनंति

---

[२१९] ॥ श्री ॥ २२ जुलै १७६०

पुरवणी राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांस

विनंति उपरि शाहाजादा, पठणें मजबूद जाफरअलीचा पुत्राहि जमाव-सुद्धां आला त्यामुळें पठणें सोडून झाडींत गेला त्यामागें मीरनाहि गेला त्याकडे कासीद गेले आहेत वर्तमान आलिया लिहून पाठवितों शाहाजाद्याकडे अबदालीचे, सुजाउतदौलाचे, नजीबखानाचे, आणा-यपास वकील गेले आहेत परंतु, त्यांणं विचार केला कीं कोणी वजीर जाहालिया आपणास उपयोगी नाहीं वास्तव सध्यां कोठेंच न जावें हा विचार करून त्यांस उत्तरें बाजतबरसात ज करणें तें करू ह्मणून लिहून

दिली. तो जात नाहीं ह्मणून लिहिलें तें कळलें. यांउपरहि तिकडून बातमी उत्तम प्रकारे राखून लिहून पाठवीत जाणें. र॥ छ ९ जिल्हेज. हे विनति.

---

[२२०] ॥ श्री ॥ २७ जुलै १७६०.

पुरवणी राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसः

विनति उपरि. पत्रें पाठविली ती पावली. सुजातदौले यांच्या मुलुखांत दंगा करावयाचा प्रकार लिहिला, त्यास मातबर मातबर जमीनदारांस पत्रें पाठवून लगामी लावून ठेविले आहेत. त्याचे वकील आणून सविस्तर लिहितों. त्याजकडे कुमकेस सरकारची फौज दहा हजार यावी ह्मणजे सर्व गोष्टी ठीक होतील. परतु काशींतील बंदोबस्त केला पाहिजे ह्मणून लिहिलें तें कळलें. ऐशास, दिल्लीकडील काम उरकल्यानतर पार फौज येईल. परंतु जमीदारांस बोलावून तालुक्यात बखेडा करावयास विलब न करणे. काशीचा बदोबस्त तुह्मी हुजूर आलियानतर केला जाईल. रवाना छ १४ जिल्हेज. बहुत काय लिहिणें. हे विनति.

---

[२२१] ॥ श्री ॥ २८ जुलै १७६०.

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी
गोसावी यांसिः

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष तुह्मीं विनतिपत्रें पाठविलीं ती पावली. ठाण्याचा बदोबस्त ठीक करून लौकरीच हुजूर येऊन पोहोचतों ह्मणोन लिहिले तें कळले. ऐशास, उत्तम आहे बदोबस्त करावयास दिरग न लावणे.

सत्वरीच सर्व बंदोबस्त ठीक करणें यरफड सर्व पुरवणीपत्रीं लिहिलें आहे त्यावरून कळेल रा॥ छ १४ जिल्हेज हे विनति

---

[२२२] ॥ श्री ॥ २८ जुलै १७६०

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि

विनति उपरि अबदालीचे मतें आपले देशास जावें, लढाई एकदर पाडू नये एक वाटा त्याची देशची फौज गेली, दोन वाटे राहिली आहे सुज्यातदौले याचे मतें आपले हातें व नजीबखान रोहिले याचे हातें अबदालीकडील तह श्रीमतांनीं करवावा, ह्मणजे आह्मी सर्व ठीक करून देऊ, त्यास देशास ला वून देऊ या अन्वयें त्याचीं पत्रें आपणास येतात तरी सुज्यातदौले यास पत्र थैली सरकारांतून पाठवावी त्यांत आमचे लिहिण्यास हवाला घालून त्याद्वारें हें चित्तास आलें तरी करावें, ह्मणोन लिहिलें तें कळलें ऐशियास, सध्यां सरदार व बळवतराव गणपत दिल्लीस पाठविले आहेत त्यानीं शहर घेतलें किल्लाहि सत्वर घेतील आह्मी मजलदरमजल तेथ जातों तें काम जालियानतर येविशींचें लिहून पाठवू तुह्मीं तिकडील वर्तमान आणवून वरचेवर लिहून पाठवीत जाणें अतर्वेदींतून तुह्माकडून उगळा असावा रा॥ छ १४ जिल्हेज हे विनति

---

[२२३] ॥ श्री ॥ २८ जुलै १७६०

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

विनंति उपरि सुज्यातदौले व नजीबखान यांजकडील मा॥र विस्तारें

लिहिला व दिल्लींत फौज त्यांची हजारांपर्यंत आहे, अधिक नाही, येविशीं आह्मास आज्ञा करावी ह्मणोन लिहिले तें कळलें. ऐशियास, दिल्लीस उभयता सरदार व राजश्री बळवतराव गणपत हुजरातची फौजसुद्धा रवाना केले. त्याणीं दिल्लीस जाऊन, हल्ला करून शहर घेतलें. त्याच लगटासरसे किल्यातहि लोक शेंपन्नास जाऊन पोहोचले. परतु लोक किल्यात जाऊन लुटीस गुंतले. त्यामुळे फिरोन किल्लेकारानी सावध होऊन बाहेर काढिले प्रस्तुत याणीं तमाम शहरचा बंदोबस्त केला. किल्यास मोर्चे लाविले आहेत लौकरीच फत्ते होईल आह्मीहि दरकुच जात असो. एकादो दिवशी खासा स्वारी जाऊन पोहोचेल. तुह्मास कळावें ह्मणोन लिहिले असे र॥ छ १४ जिल्हेज. हे विनाति.

---

[२२४] पे॥ छ ४ मोहरम. ॥ श्री ॥ २ आगष्ट १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि:

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनाति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें तुमचीं पत्रें आली तीं पावली साद्यंत लिहिलें वर्तमान कळो आलें. याउपरिहि तिकडील सर्व वरीचेवरी लिहीत जाणे. खासा स्वारी मजलदरमजल येऊन दिल्लीस दाखल जाहाली. तमाम शहराचा बदोबस्त केला किल्यांत अबदालीकडील लोक होते याकरितां किल्यास मोर्चे लाविले खंदकावरी मोर्चे कायम होऊन तोफाचा मार दिल्हा. तेव्हां आतील लोक घाबरे होऊन कौल मागों लागले. सबब त्यास कौल

---

३०० 'आठशें पठाण' ह्मणून भाऊसाहेब याच्या कैफियतींत (पृष्ठ ९) लिहिलें आहे ह्याच पृष्ठावर वरती 'आठ हजार' पठाण ह्मणून लिहिले आहे ते चुकले आहे ही चूक मूळ बखरीवरून दुसरी प्रत करून घेणाऱ्याची आहे 'भाऊसाहेबाच्या बखरी' प्रमाणें हीहि बखर बरीच विश्वसनीय आहे छापील प्रत मूळ अस्सल बखरीवरून केलेली नाहीं, अस्सल बखरीच्या एखाद्या लेखी प्रतीवरून केलेली आहे

घेऊन हत्यारसुद्धा बाहेर काढून 'छ' १९ जिल्हेजीं किल्ला फत्ते जाहाला जागा फारच बेश, मजबुदीची आहे याउपरि सर्व बंदोबस्त यथास्थित होईल सुज्याअतदौलेहि जवळ यमुनेचे पैलतीरीं येऊन उतरले आहेत गोड बोलतात पुढें होईल वर्तमान तें लिहिलें जाईल ऐवजाविशीं वारवार लिहिल असोन अद्याप ऐवज येत नाहीं हे कोण गोष्ट ! याउपरि पत्र पावताच बाकीचा ऐवज व रसदेचा भरणा करून जलदीनें पाठवणें विलंब न लावणें ऐवज रवाना जाहला आहे तोहि ताकीद करून सत्वर येई तें करणें + ऐवजाविशीं वारवार लेहून मागलों ! याउपर मिळेल त्यापासून पैका घ्यावा हेच बाकी राहिली ! श्रीरंगपट्टणाचे वर्षी फारफरून दाखवायाचें

---

३०१ १आगष्ट १७६०

३०२ श्रीरंगपट्टणचें वर्ष ह्मणजे इ स १७५७ या वर्षी फेब्रुवारींत नानासाहेब पुण्याहून निघून मार्च एप्रिलांत श्रीरंगपट्टणाजवळ जाऊन तेथून खंडणी घेऊन जूनअखेर पुण्यास आले पाठीमागें गोपाळराव गोविंद, मल्हारराव भिकाजी व बळवंतराव गणपत हा मंडळी तें सबंद साल तिकडेच खंडण्या वसूल करीत होती १७५७ च्या जुलैंत नाना व भाऊ पुण्यास असतां गोविंदपंत बुंदेले त्यांस भेटण्यास आले होते (लेखांक ७२) मराठ्यांचे पराक्रमां'त (पृष्ठें १०२ व १०३) रा पारसनीस ह्मणतात कीं गोविंदपंत बुंदेले पुण्यास सावनूरच्या मोहिमेच्या अगोदर आले होते त्यावेळीं त्यांनीं शहाण्णव लक्षांच्या हुंड्या श्रीमंतांपुढें ठेविल्या व हिंदुस्थानांत परत येतांना बहुमानार्थ पेशव्यांनीं कानिटकर व येरडे हे दोन दरखदार त्यांस नेमून दिले कानिटकर व येरडे हे दरखदार पंतांच्या बहुमानार्थ नेमून दिले नसून पंत हिशावांत कुचराई करीत ती त्यांनीं न करावी ह्मणून त्यांच्यावर देखरेखीकरिता पाठवून दिले होते हें आह्मी मागील एका टीपेंत साधार दाखवून दिलेंच आहे कानिटकर व येरडे १७५७ त गोविंदपंतावरोबर हिंदुस्थानांत गेले हेंहि गोविंदपंताच्या १७५९ तील पत्रांवरून स्पष्ट आहे तेव्हां गोविंदपंत सावनूरच्या मोहिमेच्या अगोदर पुण्यास आला व त्यावेळीं हे दरखदार त्याच्यावरोबर हिंदुस्थानांत गेले हें विधान निराधार आहे हें उघड आहे सावनूरची मोहीम १७५५च्या दसऱ्यास सुरू झाली अर्थात् १७५५ त हे दरखदार गोविंदपंतावरोबर गेले नाहींत हें अतिच स्पष्ट आहे तसेंच गोविंदपंत खत १७५५ त पुण्यास आला होता कीं काय हेंच मुळीं संशयग्रस्त आहे या विधानावर वस्तुस्थितीखेरीज इतर योग्य आधार असल्याशिवाय विश्वास ठेववत नाहीं तसेंच गोविंदपंतानें ९६ लक्ष रुपये पेशव्यांस घहाल केले ह्मणून एक विस्मयजनक गोष्टविधान आहे परंतु, गोविंदपंताच्या हिशेबाची भरसोड पहातां व त्याचा एकदर दर्जा पहातां इतकी रक्कम

बोलत होता प्रस्तुत रसद वगैरे पैक्याची तरतुद होऊन येईना, हे कामाचं नाही अतर्वेदचा बदोबस्त करणे बगस व काहीं रोहिले घरास जातील. सुजादौलाची उमेद अबदालीस कळली ! आतील आंतहि[303] पेंच वाढतील. दिल्ली घेतल्यामुळे कमर तुटली ! पुढे सर्व उपाय करणें तो करितो. लढाइ तर पाण्यावर[304] मौकूफ आहे. तोंपर्यंत फुटफाट करणें ते करितों. तुमची वातमी ठीक आहे वरचेवर लिहीत जाणे. र॥ छ २० जिल्हेज बहुत काय लिहिणें. हे विनंति.

———

[२२५] ॥ श्री ॥ ९ आगष्ट १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री मुकुदपत स्वामीचे सेवेसी:

पोष्य गोविद बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल त॥ प्रथम श्रावण वद्य १३ मुक्काम नदी सेगर जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असिले पाहिजे. विशेष. पठाण फरुकाबादकर कनवजेस हजार स्वार जमा झाला आणि चारशे स्वार बलबेर येथेहि आहेत त्याजला तेथून काहाडिलें पाहिजे. नाही तर, मागती मुलकात फितूद होणार. चार सा रोजाचें कार्य आहे. मी माघारा येताच, तमाम सरदार माघारे येणार. कोणास नालबदी पाहिजे, कोणास अर्जबाब, व कोणी आह्मी तेथेंच ते राहणार. असा प्रसग! जर आह्मी तपशील लिहावा तर फडनिसास सशय निर्माण होतो की हे महिना दोन महिने फिरावयास जातात हें त्याजला भासतें आणि येथें लढाईचा प्रसग दिसतो त्यास, तुह्मी व जनार्दनपत,

---

एकदम वहाल करण्याची त्याची ऐपत होती असें बिलकुल वाटत नाहीं भाऊसाहेबाला ज्याच्यानें सवद वर्षात २५ लाख रुपये देववतना, तो शहाण्णव लाख रुपये वहाल देईल हें साक्षात् हिशेबी पुरावा आल्यावाचून खरे मानिता येत नाहीं

३०३ अवदालीकडील सरदारासरदारात

३०४ यमुनेच्या पुरावर

चिरजीव नाना, उमरगडीं एकत्र होणें कीं पठाणाकडील काम नासो अगर होवो तुह्मीं येणें तर तैसेंच लिहिणें अगर आठ रोजांत पठाणाचें पारपत्य करून फौज त्या शहवर ठेवून येणें, नव रोज लागणार नाहीं, तरी तसेंच लिहिणें हे दोन्ही कार्यास न येत आह्मीं जाऊच नये माघारे उमरगडीं यावें तर तैसेंच लिहिणें सत्वर उत्तर पाठविणें फौजेचा रग ह्मणावा तर जर मी उमरगडास चालिलों तर सर्व माघारे येतील पाय कोणी घेत नाहीं पुढें कोणी धजत नाहीं असें सकट प्राप्त जर फौज पुढें जाईना तर पठाण कसे दबतात ? आणि जावें तर तिकडे फडणीस श्रमी याजकरितां दोनी पेंच आहेत यांत तुह्मी लिहाल तें करून बलवेर येथें गेलियानें आज नफा आह्मास काहीं नाहीं तूर्त काहीं मिळणें नाहीं न गेलियानें त्यांचा फैलाव जालियास तमाम ठाणीं राहणार नाहींत दगा होईल यानकरिता पठाणाचें पारपत्य जरूर पाहिजे त्यास, याचा जैसा तुह्मी जबाब लिहाल त्याप्रमाणें करून उत्तर सत्वर पाठवण नदीवर आहे फडणिसानीं समाधानें आठ रोजात जाऊन यावें असें लिहिलें तर जाऊन त्याणीं लिहिलें कीं जाऊ नये तर न जाऊन उत्तर पा॥ सविस्तर चिरजीव बावास लिहिलें तें तुह्मीं, फडणीस एकत्र होऊन उत्तर पाठविणें नदीवर मुकाम आहे तुमचे लिहिलेप्रमाणें करून बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनति

---

[२२९] ॥ श्री ॥ १२ आगष्ट १७६०

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि विनति उपरि

सुज्यातदौला याचे जमातदार व जमीदार सारे मिळोन गडबड
माऊनद बेराजी आहेत त्याचे अनु- करावी हा मनसुबा करितात त्यां-
सधान आलें होतें तें खरें करावयास जकडेहि पत्रें पाठविलीं आहेत जाब

गृहस्थ पाठविला आहे, ह्मणोन लिहिले ते कळलें ऐशास, टीक जालियावरी लिहिणे. तशी तजवीज लेहून पाठवूं.

-

सुज्यातदौले याचे मते जे आपले व नजीबखान याचे मते सला व्हावा. हाफीजमहमद व अहमदखान व गाजदीखान हे त्यात नसावे. ह्मणजे सर्व टीक करून देऊ. ऐसा याचा विचार आहे, ह्मणोन लिहिले ते कळलें. ऐशास, सारेच जवळ आहेत राजकारणे, वकीलहि येतात. याउपरि ज्यात सरकारचे काम आणि उपयोग सर्व तेच घडेल.

आलियावरी स्वामीस लेहून पाठवूं, ह्मणोन लिहिले ते कळले. ऐशास, पक्का जाब येताच लिहिणें सर्वांस उमेदवार असते करणे कोण्हास न तोडणें आणि प्रगटहि होऊ न देणें. जाणिजे.

अबदाली सुकरतालावरी जाऊन छावणी करील त्यास, तमाम रोहिले यास त्याणे सांगितले की दोन मास आपले घरी जाणे, बलावू तेव्हां येणे. यावरून कोणी दोन हजार, कोणी हजार, असे पार गेले. फैजुल्लाखान व सादुल्लाखान वगैरे कितेक पार गेले, ह्मणोन लिहिलें तें कळले. ऐशास, सांप्रत शिकदरियावरी आहे तिकडे विशेष बातमी वर्तमान येत जाईल तर लिहिणे. जाणिजे.

एकूण चार कलमे. जाणिजे. छ ३० जिल्हेज. बहुत काय लिहिणे. हे विनंति.

पे॥ छ १५ मोहरम.

---

[२२७] ॥ श्री ॥ १२ आगष्ट १७६०.

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासः

विनंति उपरि पत्र पाठविली ती पावलीं

बगालियाचा सुभा मिरजाफरखान व राजे रामनारायण पटण्याचे सुभे दारीचे नायब यांनकडे पत्रें बातमीस हमेश जात असतात अलीकडे त्याचीं उत्तरें पारसी आलीं त्यात सविस्तर बगालियाचें वर्तमान लिहिलें आहे तीं पत्रें सेवेसी पाठविलीं आहेत त्यावरून सविस्तर कळेल व या दोघांस पत्रें पाठवावीं जे तुमचे येखलासीचें वर्तमान गोविंदपतानीं लिहिलें, त्यावरून कळलें त्यास तुह्मी आपली खातरजमा राखणें कोणे गोष्टीचा घसवसा न धरणें ऐसीं पत्रें यावीं ह्मणून लिहिलें तें कळलें ऐ-शियास मिरजाफरखान व मीरनचा पुत्र मेल्याची खबर आली आहे पुढें रामनारायण तेथें सर्वाध्यक्ष जाहले असेत, ह्मणून खबर आहे त्यास पुरती खबर आलियावरी पत्र पाठ विणें तें पाठवू

नबाब सुज्यातदौले यांणीं आह्मांस पत्र पाठविलें आहे व स्वामीसहि पा ठविलें आहे तीं पत्रें रवाना केलीं आहेत, त्यावरून सर्व कळेल त्याचा भावार्थ ह्माच कीं आपण अबदाली कडे आलों ह्मणून कांहीं श्रीमतानीं अलीगोहर शाहाजादे याजकडे शिऊमट आहेत त्यांजलाहि पत्रे पाठविलीं आहेत शाहाजादे फार फजित जाहले ते अबदालीकडे व सुज्यातदौले याजकडे येत नाहींत त्याजकडे कासीद पाठविले आहेत स्वामींकडे यावयाविशीं त्यास व शिवभटास लिहिल आहे उत्तरें आलियावर सर्व लिहून पाठवितों ह्मणून लिहिल तें कळलें ऐशि-यास, तिकडील उत्तरें काय येतील तीं लिहून पाठविणें त्यासारखें लिहिलें जाईल

मजवरी स्वामींनीं किरकोळ वराता न कराव्या ऐवज नाहीं मुलखात बखेडा जाहला आहे बदोबस्त करून मीच सेवेसी हिशेब घेऊन येतों, ह्मणजे ऐवज आहे नाहीं कळेल तेथें आल्यावर जे आज्ञा होईल त्याप्र माणें वर्तणूक करीन येथील बदो-बस्त आटोपून लौकरच येतों, ह्मणून लिहिलें तें कळलें ऐशास, सर कारांत मसलतीमुळें बाहेरील शत्रूचा पेंच या दिवसात सर्वांपेक्षां तुमचा भरवसा, आणि न मिळे ऐवज तेथून पैदाहि कराल असें असतां तुह्मी

वगवगा नरू नये सर्व प्रकारे त्यांचे कार्य होय तेच करील ऐसा त्याचा आशय ह्मणून लिहिले ते कळले. ऐशास, दिल्लीस ग्वारा स्वारी आली. दिल्ली घेतली. सर्व बंदोबस्त सरकारचा जाहला. गुन्हाअतदौला व नजीबखानहि पार आले, हा जानगाळ त्याचाहि आहे होईल तो करू. शिकदरियावरी गिलच्याहि आहे कळावे. तुह्मी तिकडील बंदोबस्त करून कधी येणार ते लिहिणे बाकीचे ऐवजी दहा लाख व रसदेचे ऐवजी पधरा लक्ष एकूण पचवीस लक्ष रुपये सत्वर पोहोचावणे जाणिजे. याप्रमाणे हिशेब दाखविता अपूर्व आहे! सरकारचे काम होऊन येईल. परंतु तुमचे कदीमीस व निष्ठेस एक प्रकारें दिगेल तपशील सहसा न लावितां दहा पधरा लाख रुपये, व रसदेची तरतूद जरूर करणे. दूर देश. मर्जीणारे? तुह्मी आहे. आळस न करावा.

चार कलमे लिहिल्याप्रमाणें करणें. जाणिजे. ३० जिल्हेज. हे विनति.

---

[२२८] ॥ श्री ॥ १५ आगष्ट १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि:

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहित जाणे विशेष तुह्माकडून ऐवज मातबर भरणा सत्वर येऊन पोहोचावा याविषयी तुह्मांस वारवार लिहिले असोन अद्यापि ऐवज येत नाही, हे गोष्ट उत्तम नसे येथे खर्चाची निकड फार आहे तरी ऐवजाची तरतूद सत्वर होऊन श्रावण मासाआत ऐवज येऊन येथें पावे ते गोष्ट करणें. येविषयी विलंब एकदर न लावणें तुह्माकडील लोक अद्यापि कोणी कोणी आपले बुणगे वस्तभाव कुल देशास लावून देतात ह्मणून वर्तमान कळले,

तरी हें कामाचे नाहीं येविषयींची चौकशी करून लोकांस ताकीद करणें कोणाचे बुणगे वस्तभाव जाऊ न देणें जाणिजे छ ३ मोहोरम सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२२९] ॥ श्री ॥ १६ आगष्ट १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहित जाणें विशेष तुह्मांस ऐवजाविषयीं बहुतच पत्रें गेलीं तुह्मांसारखे मातबर मामलदार भरवशाचे माणूस तुह्माकडून काहींच तरतूद होऊन येत नाहीं दोन लक्ष रुपये पाठविले तेवढ्यानें काय होणार? खावंद मसलतशीर असल्यास तुह्मी एकदोन सालचा अगाऊ ऐवज सरकारांत द्यावा पुढें महालांत उगवून घ्यावा त्यास तोहि प्रकार नाहीं सालमजकूरची रसद व गुदस्ताची बाकी येणें त्यास त्या ऐवजीं तुह्मीं कर्जवाम घेऊन रोख ऐवज पाठवावा चाकरी करून दाखवावी त्यास असाच मजकूर लिहिता आह्मी मागला परंतु तुमचे चित्तात किमपिच येत नाहीं सरकारांत पैका दिला ह्मणज बुडाला वाटतो असेंच चित्तांत येतें कीं काय हें कांहींच कळत नाहीं याउपरि सर्व अर्थ ध्यानात आणून, तुमची या प्रांतीं पत चांगली आहे, मोबदला करून मातबर ऐवजाची रवानगी करणें पचवीस लक्ष रुपये तुह्मास द्यावे लागतील यांची काळजी चित्तात धरून पत्र पावताच ऐवजाची रवानगी करणें दमाजी गायकवाड वगैरे मराठा झाल्या आहेत त्यास ऐवज देणें जाणिजे छ ४ मोहोरम सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ + बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२३०] ॥ श्री ॥ १६ आगष्ट १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि:
पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहित जाणे. विशेष. ऐवजाकरिता तुह्मास वारवार लिहीत असतां अद्यापि ऐवज येत नाही हे कोण गोष्ट? प्रस्तुत सर्व अर्थ राजश्री गगाधर मल्हार यास आज्ञा करणे ती केली आहे हे लिहितील त्याप्रमाणें सत्वर ऐवजाची तरतूद करून पाठविणें दिरग न लावणे वारवार लिहित गेलो. दहा लाखपर्यंत बाकी व पधरा लाखपर्यंत रसद एकूण पंचवीस लाखपर्यंत जलदीनें येत ते करणें. तिकडील वर्तमान लिहिणे. जाणिजे. छ ४ मोहरम सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ. बहुत काय लिहिणें. हे विनति.

———

[२३१] ॥ श्री ॥ १७ आगष्ट १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि:
पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे. विशेष. सरकारांत तोफखान्याकडे बैलाचें प्रयोजन जरूर फारच आहे. याविषयी पेशजी तुह्मास लिहिले आहेच. परतु प्रस्तुत फार निकड आहे पावसामुळें तोफखान्याचे बैल खराब जाहले, मरतात. यास्तव तुमचा तालुका विटावे वगैरे जवळ आहे. येथील तूर्त पांचशें बैल सत्वर जमा करून हुजूर पाठविणें. येविषयीं दिरग लागावयाचें काम नाही. तरी लौकर बैल चागले, मजबूत, गाड्याचे कामाचे ऐसे रवाना करणें. जे जे जमा होतील तितकेच जलदीनें रवाना करीत जाणें. बैलाविणें खोळंबा झाला आहे. हें ध्यानांत आणून लौकर पाठविणें. विलंब न करणें. +अबदालीची फौज कांहीं फुटून येणार. त्यांचा करार तुह्मा-

जवळ जमा व्हावें एक लाख खर्चास देऊन इकडे आणावें यात फौजहि फुटते येथच आल्या लढाईत वसवास राहतो यास्तव यार्मे॥ केल आहे जे येतील ते तुह्मास पत्र घेऊन येतील त्यास आपलेजवळ जमा करणें रसद बाकी एकूण वीसपचवीस लाख जरूर तरतूद, तुर्त सत्वर कार्ही, निमे पुढें पाठवणें त्या वारवार न लिहिणें र॥ छ ५ मोहरम बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२३२] ॥ श्री ॥ २० आगष्ट १७६०

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गो॥ यासि

विनति उपरि सादुल्लाखान वगैरे राहिल याचा पैगाम आहे कीं पार गंगेच्या उतरावयाची फौजेची तरतुद करावी नावाडी सोरमचे घाटचा धुरिया आहे त्यास आपण जावयाचें सागतों फौजा जातील त्यांणीं त्यास न्यावें वस्त्रें देऊन उमेदवार कराव नावा जमा कराव्या ह्मणजे पुल बाधोन पार फौज उतरेल यार्मे॥ सोरमच्या घाटीं केलिया पारचे राहिले वगैरे इकडे येणार नाहींत तिकडील हगामियामुळें गिलज्याच्या लष्करांत जे आहेत ते इनक्याच निमित्यें उठान जातील त्यास, सदहूर्मे॥ तुह्मीं लिहिल्या घाटास येऊन, धुरिया नावाडी यास नेऊन, वस्त्र देऊन, नावा जमा करून, पूल बाधोन, उतरावयाची तयारी करणें र॥ छ ८ मोहरम हे विनति

---

[२३३] ॥ श्री ॥ २१ आगष्ट १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून

स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष. पत्र पाठविले ते पावले अबदालीची फौज दिल्ली घेतली यामुळे फार घाबरी जाहली रोहिले फारकरून पार गेले राहिले जाणार. नजीबखान मात्र हिंमत धरून दाखवितो. सुज्याअतदौला जाऊन फसले आहेत याजकरिता स्वामींनी दम धरून काम करावे. पुरतेच त्याचें पारपत्य होईल फौजसुद्धा यावे तर इकडे ठाणी कायम करणे हे कान टाकून घेता नये. याजकरिता गुतलों ह्मणून लिहिले ते कळले एशियास, दिल्ली घेतली. त्याजवर सलाबत चढली आत फार फटफाट आहे परतु नजीबखान त्यास हिंमती देऊन आपलें बरं करून घऊन त्यास लावणार त्यास येथेहि नजीबखान व सुज्याअतदौला वगैरे राजकारणे आहेत. परतु अद्यापि ठीक बरं कोणीहि बोलत नाहीत पुढे होईल ते पाहू त्यास येथे कित्येक तराणी फुटून चाकरीस येणार त्यासि करार हाच की उठोन अतरवेदीत जावें तुह्माजवळ जमा व्हावे आणि पार उतरणे जाहले तर उतरावे अथवा तेथून आगऱ्याकडे उतरून आणणे तर आणावे असे प्रकार बोलतात येणार त्यास पत्रे तुह्माकडे जावयाची देऊन रवाना करू ते येतील त्यास आपलेजवळ जमा करणे दुसरे रोहिल्याचे अनुसधान आहे की आपले तालुकियात पार उतरावयाची अवाई घालावी आणि गगातीरी कनोजपुढे आमचे मुलखात फौज आली ह्मणजे पार गेले ते येणार नाहीत व येथे जे दुदिले आहेत तिकडील दगियामुळे उठोन येतील त्याची गुज मोडेल. हा प्रकार आहे तरी तुह्मी कनोजेपुढे रोहिल्याच्या मुलखात गगातीरी येऊन पार उतरावयाची अवाई घालणे गगातीरी राहणे ह्मणजे यास पायबद बसेल. आणि जे दुदिले जाहले असेत ते यास सोडून जातील हे काम करणे फौज बदेले वगैरे जमा करणे पैका लौकर रवाना करणे सादुलाखान वगैरे रोहिले हे ह्मणतात की फुला नावाडी यास गगातीरी फौजा पावया बोलवावे आपणहि त्यास पाठवून देतो आणि नावा जमा करून पार उतरावयाचा हगाम करावा ह्मणजे हे निमित्य ठेवून सारे तिकडे निघोन जाऊ त्यास त्याजलाहि पत्र दिले आहे तरी तुह्मी

फुला नावाडी यास बोलावून नेऊन लिहिल्याप्रमाणें करणें जाणिजे छ १ मोहरम बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२३४] ॥ श्री ॥ २६ आगष्ट १७६०

श्रीमत राजश्री गोविंदपतदादा स्वामीचे सेवेसी

आज्ञाधारक शिदाप्पाशेट वीरेकेरे रामराम विनति उपरि येथील कुशल त॥ छ १४ माहे मोहरम जाणून मुकाम लष्करनजीक दिल्ली जाणून स्वामीच्या कृपेकरून सुखरूप असो विशेष आपल्याकडून बहुत दिवस पत्र येऊन साकल्य वृत्त कळत नाहीं तरी ऐसें नसावें सदैव पत्रीं सांभाळ करावा प्रस्तुत सरकारातून श्रीमतांनीं वरात आपल्याकडे रु॥ १५००० पधरा हजारांची दिली आहे ती वरात बजिन्नस शुभकर्ण ब्राह्मण याजबरोबरी स्वामीकडे पाठविली आहे तरी ऐवज रसवेच्या ऐवजीं देविला असे तरी हे रु॥ पधरा हजार जालोनास देविलिया आम्हास पोहोचतील तेथें आमचा खरीदीचा खोळंबा न होय तें करावें सर्व प्रकारें स्वामीचा भरोसा जाणून वरात आपल्याकडे घेतली आहे येथील कामकाज आज्ञा त्यारख जें असेल तें आज्ञा करावी सेवेसी सादर असो रु॥स येथें तोटा जाणून पत्रीं विस्तार लिहिला असे सरकारांत ऐवजाचा तोटा आहे, ह्मणून श्रीमताचे चित्त स्वस्थ नाहीं तरी आपण श्रीमतांची कृपा संपादून घेतीलच परंतु, सूचनार्थ सेवेसी लिहिलें असे + बहुत काय लिहून कृपालोभ असो दीजे हे विनति

---

[२३५] ॥ श्री ॥ २७ आगष्ट १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून

२०५ वीरवान्ह येथील हे पेशव्यांच कामिसारीजनरल होत

स्वकीय कुशल लिहीत जाणें. विशेष. इकडे तमाम तोफखान्याचा बंदोबस्त करून एका जुटीने मजबुतीने लढाई करणे लागते. याकरितां तुह्मापाशीं राजश्री रूपराम अडारूचे भाऊ वगैरे, पठाण रोहिले असतील, ते चारशेंपर्यंत देखत पत्र हुजूर पाठवून देणें. ते लोक अशा लढाईचे कामाचे आहेत. जरूर या प्रसंगी असावे लागतात. तरी सत्वर पाठवून देणें. पैकियाची तरतूद लौकर करणे. पाठवून देणें विलंबावरी न घालणें. खर्चाची ओढ फार आहे, ह्मणोन लिहिले असे तरी सत्वर पाठवून देणें. दिरगाईवरी एकदर न घालणे. छ १४ मोहरम. हे विनति.

---

[२३६] ॥ श्री ॥ २९ आगष्ट १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपंत स्वामीचे सेवेसीः

पोष्य गोविंद बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल ता॥ मिति श्रावण वद्य ३ मु॥ तिरव जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असीलें पाहिजे. विशेष. इकडील वर्तमान या प्रकारचें आहे आह्मी मौजे मही घेऊन सेंगर नदीवर येऊन दरमजलीनी तालगावी ईसन नदीवर आलों पाऊस अतीशय. चिखल झाला. नद्या भरल्या व जलमय सर्व जालें. परतु तसेच भिजतच दरमजलीनी तालगावी ईसननदीवर आलों. पठाणाजवळ स्वार, प्यादे दोन हजार होते. परतु त्याजला कळले की कजियास आले. चार कोस त्याजसी आह्मास अतर राहिले त्याजवर त्याणी मातबर वकील पाठवून सलूख केला इतक्यात नवाब अहमदखान याची पत्रे आह्मास आली साहेबजादे यास व फकरदौला यास आली. आह्मास लिहिले की सर्वस्वी मी तुमचा आहें. मागें मुलेमाणसें आहेत चिरंजीव आहेत तुमचें भरवसेयावर वरकड कनवज वगैरे ठाणी एक मतलबाकरिता बसविली होती. तुमची मर्जी. परभारे उठोन

घेतील पुत्रास व हमसी फकरूद्दौला यास त्याणीं लिहिलें कीं पत्रदर्शनीं उठोन येणें पत सांगतील त्याप्रमाणें त्याची मर्जी तुह्मीं राखणें आणि बिबीनेंहि यास लिहिलें ते उठोन फरूकाबादेस गेले राजेश्री माधवराव यास नेऊन कनवजत बसविल दुसरे दिवशीं तिरवेयावर आलों गढी तयार तिरवेयाची होती पाचशें सातशें बरखदाज जमा केला चौफेर घेरून उभे राहिलों हल्ला करावा हा विचार करीत होतों तों फौज समावती उभी राहिली पाहान घाबरे झाले वकील येऊन रदबदली केली कौल घेऊन समरसिंग बघेला भेटीस आला गढी खालीं करून दिली दुसरे रोजीं आहेरवाला पेमशिंगहि भेटीस आला गढी खालीं करून दिली ठाणें सरकारचें बसल हटिया आज खालीं होईल ह्मणून टाकून खेरनगर, मुजाजग, खतलाख, मोहना, बरगाव वगैरे तमाम खालीं झालीं ठाणीं बसलीं पाहितात उद्दक येऊन कूच करून, बिठरास जाऊन, स्नान करून, घाटपूरावरून उमरगढीं येऊन श्रीमंत स्वामींच कृपेनेंच हें कार्य झाल नाहीं तर, मोठें संकट होत दान मास गढी घ्यावयास लागती सव उत्तम जाल नक्षहि जाला आणि कार्येहि जाल माणूसहि जाया न जालें सतोषाच वर्तमान तह्मांस कळाव ह्मणोन लिहिलें आहे सजातदौले नाऊन अनूपशहरीं भेटले बहुत शिष्टाचार मुजरात शिरपाव अबदालीन दिन्हा दुसरे रोजीं वजिरीचा शिरपाव दऊ लागला तव्हा याणें विनति केली " पातशाहा कोण ? मीं वजीरी कोणाची करावी ? तुह्मी पातशाही तखतीं बसा, मीं वजीरी करीन उगीच वस्त्र देऊन माझी फजिती कां करिता ? " त्याजवर अबदालान सागितलें कीं प्रात काळीं याचा जाब देऊन त्याजवर रातीस सर्व ल हान थोर अबदाली जमा करून मसलत कली कीं आपणास येथें राहण नाहीं आणि मराठ याचा जोर दिवसादिवस हाऊ लागला त्यास कोणाची गोष्ट ऐकों नये मराठे याशीं सलूख करून आपले देशास जाव ह वर्तमान चालत आहेत बहुत काय लिहिण कृपा लोभ असो दीजे हे विनति

---

[२३७] ॥ श्री ॥ २ सपटेंबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसिः

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष तुमची पत्रे आली ती पावली ठाण्याचा बंदोबस्त होऊन गगाकिनारा जाऊन शह देतो ह्मणोन व अबदालीकडील व रोहिले सुज्यातदौले याजकडील वर्तमान विस्तारे लिहिले तें कळले ऐशि-यास, आह्मी प्रस्तुत दिल्लीत राजश्री नारो शकर यास तीन हजार प्यादे व तीन हजार राऊत व सामान सरजामसुद्धा ठेऊन बदोबस्त केला आहे. पलीकडून रोहिले अबदाली याची तहाची राजकारणेहि आली आहेत, बोलतात. सुज्यातदौले यांचेंहि फारकरून राजकारण आहे ठहराव अद्यापि कोणताहि नाही. याकरिता आह्मी सर्व घाटाचे बदोबस्त केलेच आहेत. तूर्त त्याजकडील राजकारणाचा बनाव बसतो न बसतो हें पहात येथे बस-ल्याने ठीक नाही याकरिता कुजपुऱ्याकडेहि जाणार आहो येथील बदो-बस्त केलाच आहे. व आह्मी तिकडे गेल्यानतर तेहि इकडे राहत नाहीत. त्या रोखे सहजात येतील. तव्हा दिल्लीकडील शह चुकला. आपला मुलूख पाठीस[३०६] पडोन लढाई पडली तरी तिकडेच पडेल. असाहि प्रकार योजिला आहे. करू तुह्मी यावयाचा मजकूर लिहिला तरी तूर्त इकडे न येणें. तुह्मी व राजश्री गोपाळराव गणेश ऐसे मिळोन दहा बारा हजार फौजे-निशी कनोजेजवळ पलीकडील दबावास जाऊन रहावें ह्मणजे सहजच पलीकडून रोहिले इकडील गेले आहेत ते व तिकडून येणार त्याजवरी दबाव पडेल. ते इकडे यावयाचे करणार नाहीत सुज्यातदौले ममतेने बोल-

---

३०६ मराठे कुजपुऱ्यावर गेल्यावर अवदाली यमुना उतरून येईल व यमुनेवरील पाय-उतार कुजपुऱ्याच्या उत्तरेस असल्यामुळे अवदालीची पाठ पजाव व अफगानिस्थानाकडे होईल व मराठ्याची पाठ माळवा व बुंदेलखड ह्या प्रदेशाकडे होईल अशी भाऊची अटकळ होती परतु, मराठ्यानीं कुजपुऱ्याला मोर्चे दिले असता, अवदालीला, यमुतेला उतार नसल्यामुळें, कुजपुऱ्यातील कुतुबशाहाला मदतीस येण्यास सापडलें नाहीं भाऊच्या ह्या दोनचार महिन्यातील डावपेचाचें सविस्तर कथन प्रस्तावनेंत केलें आहे

तात, परंतु मोगली लोकांचा विश्वास नाहीं यास्तव तुह्मी तेथें जवळोन असिल्यास याच्याहि मुलखांत शह पडेल याची वर्तणूक ठीक न जाह- लिया मुलखाची जफ्ती अगर जमीदारांकडून फिसाद करावयास येईल सर्वा गोष्टींनें ठीक पडेल बगसाकडील व सावतखान अफरादी वगैरे याज- कडील राजकारणें आलीं आहेत जे आह्मी येथून हरएक बहाणा करून तिकडे निघोन जाऊन गोविंद बल्लाळ याजवळ जमा होऊं ऐसें आहे यास्तव जो त्याचा सरदार तुह्मास सरकारचें पत्र घेऊन येईल त्याजला आप- ल्याजवळ जमा करून ठेवणें इकडे हुजूर येऊ म्हणतील तरी हुजूर पाठवणें याप्रमाणें येतील त्यांचा बंदोबस्त करणें तुम्हाकडे यावयाविषयीं राजश्री गोपाळराव गणेश यास लिहिलें आहे, तेहि फौजसुद्धां येतील तुह्मीं त्यांनीं मिळोन गंगाकिनारा धरून पलीकडे वनावास राहव ह्मणजे पलीकडील येणारास पायबंद बसून येऊ पावणार नाहींत नावांचाहि बंदोबस्त करणें बारीक मोठें वर्तमान होइल तें वरिचेवरी दो दिवसा आड लिहून जोडी हुजूर पाठवीत जाणें चहूकडील बातमी राखून लिहिणें ऐवजाकरितां तुह्मास वारवार लिहितों, परंतु अद्यापि ऐवज येत नाहीं येथें तो खर्चाची ओढ फार झाली आहे तुह्मी तपशिल मात्र लावून लिहितां हें कामाचें नाहीं मसलतीच्या प्रसंगीं तुह्मी या प्रसंगीं तपशील लावू लागला तरी कसें ठीक पडेल ? हें सर्व बारीक नजरेनें उमजोन ऐवजाची तरतूद सत्वर करून मातबर ऐवज पाठवून देणें येविषयीं हयगय परिच्छिन्न कामाची नाहीं तुमचा हिशेब पुण्यांत होऊन विल्हेस लागला आहे या अलीकडील सर्व अनमास हुजूर पाठविणें ह्मणून पेशजीं लिहिलें असतां अनमास येत नाहीं हें अपूर्व आहे या उपरि पुण्यास हिशेब होऊन ताळेबंद करून दिला आहे तो व त्याजपासून आजपावेतों अनमास ऐसें सत्वर पाठविणें विलंब न लावणें + सोरमचे घाटीं पुलाची अवाई करणें बगसाचे मुलखांत उपद्रव करणें येथून बगस आफरिदी बहाणा करून तुह्मांस सामील होतील रोहिलेहि पारचे येणार नाहींत कित्येक टोपीवालेहि सरकारांत

येणार ते तिकडे येतील. पत्र घेऊन येईल तो खरा. यापाई तकरार नाहीं. सावधता बातमी राखीत जाणें. आह्मी आलियावर तुह्मी फार तरतूद करणार असे बोलत होता तें बहुधा विसरलासे वाटतें. मातबर मामला सहा महिने लिहितां मागले दोन लाख रुपये आले हें उत्तम की काय ? जरूर रसद वगैरे दहा पंधरा लाख सत्वर पोहोचावणें हिशेब विल्हेस लागला त्याची नकल व सैन्यांत बेहेडा पुढील केला व पुण्याहून जाजती जमा व खर्च लिहून अजमास लिहून पाठविले त्याच्या नकला व कमाविशीपासून तुमचा हिशेबाचा अजमास सत्वर पाठविणे. अजमास तयार नसला तर मागील बेहेडे व हुजूरचेच अजमास सत्वर पाठविणे. मागून तेहि पाठविणे. तिकडे काम मातबर तुह्मी इकडे न येणे. लिहिलेप्रमाणे तरतूद करणे. रवाना छ २१ मोहोरम. बहुत काय लिहिणे. गोपाळरावाहि तुह्माजवळ येतील. त्यांचे व शहाजादियाचे वर्तमान लिहीत जाणे. हे विनति.

---

[२३८] ॥ श्री ॥ २ सप्टेंबर १७६०.

पुरवणी राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसिः

विनति उपरि. आज छ २१ मोहरमी संध्याकाळी अबदालीकडील तुराणी वगैरे लोक पांच सहा हजार तयार होऊन गाजुदी नगरच्या रोखें गेले, ऐसी बातमी जासुदाचे जबानीवरून कळली त्यावरून तुह्मास लिहिलें असे. तरी तुह्मी आपले जागा सावध राहणे न कळे कदाचित् तिकडे आले तरी येतील यास्तव सावध खबरदारीनें राहून लांबवरी बातमी चांगली राखीत जाणे, वर्तमान लिहिणे. जाणिजे छ २१ मोहरम. हे विनति.

---

३०७ सवाखमसैनात

[३३१] ॥ श्री ॥ ३ सप्टेंबर १७६०

पुरवणी राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

विनति उपरि यदा तुह्माकडील प्रांतात दगा जाहला, तो फार करून सरदारांकडीलच तालुकियांत किरकोळी सरकारच्या तालुकियांत जाहला सच्या सों तुह्मीं शत्रूकडील ठाणीं अमल उठवून आपलीं कायम केलीं आता लावणीचे दिवस रयतेस दिलासा देऊन तगाई देऊन लावणी या दिवसात करावी, त्यास दिरंग दिसतो बुंदेलखंडात तो कांहींच पेंच नसता तिकडीलहि लावणी रयतेची दिलभरी नाहीं यामुळें पुढें नुकसानी येणार, ऐशीं वर्तमानें येतात त्यास तुह्मांसारिखे मुलखाची आबादी करावयास दुसरे कोण ? तुह्मी धारगीर सरकार किफायत गैर किफायत समयासमयास चित्तात आणून किफायतीचीं कामें करीत आला पुढ त्याचप्रमाण करावीं ऐसें असोन तुह्मां कडील तालुकियांतील ऐशीं वर्तमानें यावीं उत्तम नाहीं या उपरि बुंदेलखंड वगैरे आपल्या तालुकियात तमाम रयतेची दिलभरी करून लावणी होय तें करणें येविषयीं आपणाकडील तालूकदारासहि वरचेवर ताकिदा लिहून पाठवून लावणी होऊन नुकसानी न ये तें करणें या वर्तमानावरून असें दिसोन येतें कीं लावणीस कमती करून खावंदास तोटा[१०८] द्यावयाचा परंतु तुह्मी असे न व्हां तुह्मांपासून सरकारनफाच व्हावा भक्त्याचा मामला असोन ज्या प्रमाणें लावणी रयतेचा दिलासा करून पैसा साधता मोठ्या खाजगत ससाराप्रमाणें चित्तांत आणून खावंद किफायत करावी करणें कोणे महालीं कशी तगाई देऊन लावणी केली हें तपशिलवार लिहून पाठविणें रवाना छ २२ माहोरम बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

१०८ धन्याचा तोटा करण्याची गोविंदपंताची ही बुध्दी लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे।

[२४०] ॥ श्री ॥ ४ सप्टेंबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद स्वामी गोसावी यासः

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय लिहीत जाणे. विशेष. बा। देणे अजुरा खर्च मोहनभाई वगैरे याजबरोबर श्री गगाजळ कावडी प्रयागीहून वे॥ दीनानाथ प्रयागवळ याणीं पाठविल्या होत्या त्यास अजुरा ———————————— रुपये.

२४० गगाजळ कावडी ४० दर ६.

६४ मिठे व अनार कावडी ८ दर ८.

२० गुलकद कावडी २ दर १० प्रे॥

———————

३२४ .

येकूण तीनशे चोवीस रुपये तुह्मांकडून देविले असेत, तरी प्रात बुंदेलखड वगैरे महाल येथील एवजी पावंत करून पावलियाचे कबज घेणे. जाणिजे छ २३ मोहरम सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ बहुत काय लिहिणें. हे विनति.

———

[२४१] ॥ श्री ॥ ४ सप्टेंबर १७६०.

सेवेसी[३०९] विज्ञापना मोहन ब्राह्मण मुजरद कावड देऊन अतोनाच्या घरास पा॥ आहे. त्याचे घरचेहि बहुत दिवस वर्तमान कळत नाही. त्यास, दोन माणसें आपलीहि याजबराबर देऊन वर्तमान आणवून लेहून पाठवले पाहिजे. खर्चास कांही प्रविष्ट करावे आजपर्यंत समस्त सुखरूप आहों. पुढें निभावून येऊन स्वामीचे पाय अवलोकन स्वामीच्या पुण्यप्रतापें होईल. शाहाजादा सुज्यातदौला कुन्यानजीक अद्यापि आहेत. पुढे काही दिलीकडे

३०९ पत्र कोणाचें कोणास आहे ते समजण्यास मार्ग नाहीं

नात नाहींत आह्मांकडून दोनचार मुजरद पत्रें सेवेसी गेलीं आहेत, परंतु, उत्तर येत नाहीं मार्ग चालत नाहीं, यास्तव येऊन पावत नसतील स्रिमाले कासीद पाठविला, चार महिने झाले, परतु जाब येत नाहीं त्याची गती काय आहे ईश्वर जाणें सर्वदां पत्रीं कुशलार्थ ल्याहावयास आज्ञा करून सेवकास आराम होय तें करावें इकडील वर्तमान सेवेसी वरचेवर लिहीत जाईन सवेसी श्रुत होय हे विनति समस्त मडळीस साष्टाग नमस्कार लोभ कीजे हे विनति—

---

[२४२] ॥ श्री ॥ ५ सप्टबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांस

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाण विशेष तुह्मी अतरवर्दीतील वगैरे तालुकियाची लावणी सचणी करावयास अनमानसा करून हेलसाड करिता मामलत आपल्याकडे राहणार नाहीं हा सशय धरितां कमाविशीचा मामला सबब कमी यावी, ऐशा डौलानें हयगय करिता ह्मणोन बारीक बारीक शोध करितां विदित जाहलें ऐशास, तुह्मी तां अस न करालच हा भरवसा आहे परतु आपलेच तकान एखादी मलती गोष्ट चित्तात समजोन ढाया डौल व्हावें एसें नसाव याउपरि रयतस दिल भरवसा चागला देऊन लावणी सचणी यथास्थित होय पडली जमीन बिघराचा बिघा असेल तेहि लावणी होय तुह्मी पेशजी बोलला आहां त्याप्रमाणें निदर्शनास येईल ऐस करण काणेविशीं कोणाचें सागितलें चित्तात न आणितां बदावस्त ठीक करणें पेशजी कित्येक कामें काज तुह्मांस लिहिलीं आहेत त्याप्रमाण ठीक करण + जाणिजे छ २४ मोहरम सुमा इहिदे सितैन मया व अलफ लावणी करून जमा साधे तुमचे बोलप्रमाण

तरतूद होऊन येई मक्ता होता तेव्हा मेहनत लावणी करीत होता. कमावीस झाली, आमचे येणे झाले. आतां लावणी पाडून तोटा नजरेस पडेसा करावा, असा शब्द न येई चागले काम सरकारचे होय तें खातरजमेनें करणें ऐवज जरूर पाठविणें तुमचे येणे तूर्त उत्तम नाही. तिकडे सुज्यादौलाचे जमीदार अतस्ते नीट करून ठेवणे. सोरबचे घाटी नावा जमा करून रोहिल्याचे मुलकात दबाव देणे. यामुळे रोहिले घरी गेले ते येणार नाहीत येथे आहेत ते मागे पाहतील. अबदालीचे फौजेंतील कांही लोक उठून येणार. दहा पाच हजाराची राजकारणे आहेत. तेहि तुह्माकडेच जमा होतील. आपले मुलकातहि दबाव राहील. असे कितेक उपयोग. यास्तव लिहिलेंसे॥ करणे इकडे न येणें. बगसचे मुलकात पुरता पायबंद देणे ऐवज जरूर पाठवणे. माठी मामलत असोन अगदी ऐवज न यावा हा त॥ कामाचा नाही जरूर पाठवणे. बहुत काय लिहिणे हे विनति.

---

[२४३] श्रीगजानन ७ नोव्हेंबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंदपंत दाजी स्वामीचे सेवेशीः

पोष्य नारो शंकर कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति उपरि येथील क्षेम ता॥ छ २७ रा॥वल पावेतो मुकाम इंद्रप्रस्थ कुशळरूप जाणून स्वकीय कुशळ लिहीत असले पाहिजे याउपरि श्रीमंत राजश्री भाऊसाहेबानी आपणास पहिलीं पाच चार पत्रे पाठविली साप्रतहि मुजरद बहुत निकडीने पत्र लिहिले आहे. पत्रावलोकनी साद्यंत कळेल दाजीबा, आह्मासहि आपण सत्वर येत नाही ह्मणोन बहुत प्रकारे लिहिले आहे अशा समयास आणीक सर्व काम एकीकडे ठेवून रात्रीचा दिवस करून चाकरी करून दाखवावयाचा प्रसंग असता, तुह्मी यावयास ढील करिता, यावरून काय ह्मणावे ? पत्र पावताच जेथे असाल तेथून कूच करून दुमजला येऊन पोहोचणे. तुह्मापाशी दहा

हजार फौज असोन पचवीस लाख रुपये स्यात असतां, स्वामदांस कामाची निकड असता तुम्ही लटके बहाणे करून मुलकांत रहाव हे गोष्टी तुम्हास योग्य नाहीं खावद वारवार लिहितात, तुम्ही गढी कोटाचे बहाणे लिहितां हा सेवक लोकांचा धम नव्हे पत्र श्रीमताचे पावतांच शिताबी करून येण प्रसग उरकल्यावर आलेत तर काय कामाचे ? + याउपर श्रीमतांनीं आम्हांस रागें भरोन दोन चार पत्रीं तुम्हाविषयीं लिहिलें कीं तुम्हीं त्यांस लेहून फौजा लौकर येऊन समयीं उपराळा होय तें करावें तरी आपण या समयीं बंदोबस्त फौजा व जमीदार समागमें घेऊन राजश्री गोपाळराऊ वगैरे त्याच प्रांतींचें श्रीमताच अन्न खाऊन दौलत कमाविता सर्वांनीं जमा होऊन सत्वर यावें नाहीं तरी परिच्छिन्न शद्ब लागेल श्रीमताची व मोगलाची दो ती कोसांची तफावत एकदोन रोजात युद्ध तुमळ होऊन श्रीस करण त होइल परतु श्रीमताचे हिमतीस तारफ काठपर्यंत लिहावी ! सफजगीस काहीं बाकी नाहीं बुणगे कबीले सव बराबरच आहेत एस निदान आरभिलें आहे आम्ही किल्ले मजकूरचा बदोबस्त करून दीड हजार फौजा मोगलाचे लश्करवर जवळ कनोजीस ठेवन घोडीं उटें आणितात व हजार स्वार प्यादा फार उतरोन धामधूम मांडिली रसदहि बद करविली आहे ऐशा समयीं आपण फौजासुद्धा आलिया श्रीमतास बहुतच समाधान वाटेल जरूर रात्रीचा दिवस करून, लाब मजली करून लौकर लौकर येणें विलब न करणें बहुत काय लि॥ हे विनंति

---

[२४४] ॥ श्री ॥ १८ सप्टबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष अलीकडे तुमचें पत्र येत नाहीं, तरी

सविस्तर लेहून पाठवणें. इकडील वर्तमान कांहीं अधिकोत्तर ल्याहावे ऐसें नाहीं. तुह्मास पेशजी एकदोन वेळा लिहिलें होतें जे तुह्मी फौजसुद्धां गंगा-किनारा सोरबच्या घाटाजवळ जाऊन राहाणें. पलीकडे रोहिले सुजातदौ-लाच्या मुलकांत उतरावयाची आवाई घालणे. तिकडे गडबड करणें. बुणगे उमरगडी टाकून सडी दौड लाबलाव करावी. रसद अबदालीच्या लष्करास जाते ती लागभाग पाहून मारावी, लुटावी पलीकडील जमीदा-रास कुल बीर देऊन हाती घ्यावें. त्याजकडून उपद्रव करवावा. येणेंप्रे॥ तुह्मास लिहिल होतें. याअन्वयें तुह्मी व राजश्री गोपाळराव गणेश मिळोन तिकडे गेलां असालच व लिहिल्या डौलानें करीतहि असाल. कदाचित् नसिलां गेला तरी याउपरि तऱ्ही लौकर जाऊन सोरमच्या घाटास दाखल होणें, विलंब न लावणें. येविशी गोपाळराव गणेश यांसहि लिहिले आहे. ते तुह्मापाशी फौजसुद्धां येतील तुह्मीहि त्यास लिहून आपणापाशी आणणें आणि हे काम करणें. व जे लोक अबदालीकडील इकडच्या राजकारणानें निघोन येतील त्यांस तुह्मी जागा देऊन ठेऊन घेणें. इकडे रवाना करणे ऐसेंहि पेशजी लिहिले होते. त्यावरी येथून कोण्ही तुमचे नावचीं पत्रें घेऊन गेले आहेत, तुह्मास पत्र सरकारचें आणून देईल, त्यास जागा देऊन जमा करणें, इकडे पाठवणें. वर्तमान वरिचेवरी लिहीत जाणें ऐवज पोख्ता जमा इतके दिवसात तुह्मीं केलाच असेल. तरी सत्वर ऐवज पाठवणें विलंब एकदर न लावणें. + तुह्मी, गोपाळराव, जमीदार आठ दहा हजार जमा व्हाल इकडे आणल्यास रान मोकळे पडेल. फारकरून माहालीं फौज राहून दोनतीन हजार येईल तिकडे पेंच पडल्या माहाली राहील फौज त्याच्यानें बंदोबस्ताहि राहणार नाहीं. यास्तव तुह्मी आपला तालुका मागें टाकून, राजे जमीदार जमा करून, सडे फौजेनें सोरमकडे येऊन, पलीकडे दौरत घालावी. जमीदार वगैरे पलीकडील फिसाद उठवावी सादुल्ला, फैजुल्ला रोहिले याकडे सूत्राहि करावें फौजेचा दबाव दुपट पडेल. घरोघरचे येणार ते येणार नाहीत. बंगसहि लगाम लावील तर सलूख राखावा. येथून उठवून

न्यावा न येई तरी मुलूख मारावा हें केलिया मोठें काम आहे तुम्ही आतां केवळ माहालकरी नव्हा सरदारासारखी तुझान॥ फौज आहे पाचसात हजार सडे फौजेन रात्रंदिवस गनीमी करून रसद कुमक येईल ते मारावी जौटाचेहि जवळ कुमकेस आहेत यामें॥ जालिया मोठें काम आहे तरी जरूर करण ऐवज रवाना करणार तो सत्वर ग्वालेरीवरून येऊन पोह्चोचे, दोनचारशें राऊत शाहाणा माणूस पैक्यान॥ देऊन रवाना करणें प्रस्तुत तुमचेच गेव जाचा भरवसा आहे र॥ छ ८ सफर बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२४५] ॥ श्री ॥ १९ सप्टेंबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यास

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनति उपरि येथील जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष अबदालीचे पारपत्यास चिरजीव राजश्री भाऊ व विश्वासराव गेले आहेत राजे हिंदुपत याणीं आपले फौजसुद्धां जाऊन सामील व्हावें येविशीं चिरजिवाचीं पत्रं त्यास येत असतां अद्याप जात नाहीं हें त्यास उचित् नाहीं तरी तुम्हीं हिंदुपतीस बहुत प्रकारें समजा-ऊन सागून फौजसुद्धां सत्वर निघोन जात ते गोष्ट करणें श्रीकृपेनें पठाणाचें पारपत्य चिरजीव करीतच आहेत, परतु, हिंदुपत जाऊन न पावल्यास त्याचे कल्याणावह नाहीं असे त्यास सांगून त्याचे जाणें सत्वर होय तें करण जाणिजे छ ९ सफर सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ +बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

३१० ग्रावरून जाटाचें व भाऊंचें अद्याप पाकर्के आलें नव्हतें

[२४६] ॥ श्री ॥ २१ सप्टेंबर १७६०.

पु॥ राजश्री जनार्दनपत स्वामीचे सेवेसीः

विनति उपरि. दिल्लीहून वर्तमान आलें जे मराठे यांची फौज दिल्लीस घेऊन जो फौजदार अबदालीचा होता याकूब अलीखान तो मात्र नावेवर बसोन पार होऊन पळाला. वरकड स्वार प्यादे चार पांच हजार मारले गेले. श्रीमत स्वामींचे ठाणे दिल्लीत बसले घाट यमुनेचा आगरेयापासून कुंजपुरेयापावेतो श्रीमंत स्वामींचे हाती लागले. याउपरि वर्तमान येत जाईल ते लिहून पाठवून चौथे रोजी सुजातदौले अबदालीजवळ गेले. त्यांजला अबदालीनें सागितलें की तुह्मी मातबर दोन करोड रुपयेयाचा मुलक तुह्माखाले त्यास मी हैराण, मजवर शिपाई यांची तलब चढली, याची तजवीज करून देणे याप्रमाणें बोलतांच सुजातदौले सखेद जाहले. त्याजवर शाहावलीखान वजीर याजकडे गेले की मी तुमचे इमानावर आलों. आतां हे काय ? त्यास शाहानवाजखान याणें जबाब दिल्हा की तुह्मी लुच्चाचे सांगितल्यावरून आला. नदी उतरून कोण तुह्मांवर येत होता ? आह्मीं तुह्मास इमान पाठविलें नाही जसे आला तसे अबदालीस राजी करा. त्याजवर फजीत होऊन डेरा आले नजीबखानाने अबदालीस सागितलें कीं तुमचे कार्याकरिता सोय जशी सुजातदौले याणी मागितली त्याप्रमाणे करून घेऊन आलो आता रुपये घेणें, सोडणें. हें वर्तमान सुजातदौले यांस कळलें. नजीबखानाशी व सुजातदौले यास बिगाड झाला. सुजातदौले यास करोड रुपये तूर्त मागतात, हें वर्तमान घनसुदरदासानें लिहिलें आहे. घनसुदरदास यास सुजातदौले याणी नेऊन सर्व सागितले की मजला नजीबखानानें फसविलें मजला श्रीमत राजश्री भाऊस्वामीनीं व सरदारानी व गोविंदपतानी, माझे आईनें, सर्वांनी सागितलें की तुह्मी न जाणें. त्याचे न आइकोन या कुटणाचे बोलास लागोन आलों फजीत पावलों. सारांश फजीत जाले. अबदालीचे लष्करी गडबड जाली. सर्व लहान थोरांनी मराठे यांसि सलूख करून आपले देशास जावे हा मनसुबा आहे. याजउपरि लढाईची हिमत

त्यांत राहिली नाहीं दहा हजार घोडे, उट, खचर अनुप शहरीं मेले, नित्य मरतात ईश्वरकृपेनें श्रीमत स्वामीचें दैव थोर आणि श्रीमत रा॥ भाऊ स्वामी यशस्वी आहेत सर्व उत्तमच होईल आह्मी सत्वरच येतों चिरजीव रा॥ गगाधरबावास सत्वर पाठविणें वरकड जें वर्तमान येइल तें वरचेवर लिहून पाठवून बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनति अब- धालीचे घरीं मनसुबा जाला, मराठे यासीं सलुख करून वजीर गाजदीखान बक्शी अहमदखान यासी करार करून आपले देशास जाव या मनसुबेयात आहेत हे विनति

---

[२४७] ॥ श्री ॥ २१ सप्टबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपत स्वामीचे सेवेसी

पोष्य गोविंद बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल ता॥ भाद्रो सुध ११ मु॥ गुलोली जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असिलें पाहिजे कपिलाषष्ठी महापर्व आहे चिरजीव बाबास आणविलें आहे सडे येतील तुह्मींहि येणें वरचेवर स्नान करून येऊन मौजे गुलौलीस लागलों तेथली शनवारीं फत्ते झाली आणीक दो गढी खाली झाली येक दोन राहिली ते आज खाली होतील सत्वर सर्व येणें बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनति

---

[२४८] ॥ श्री ॥ २४ सप्टबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून

स्वकीय कुशल लिहीत जाणे. विशेष. सरकारात कडूपडवळाचें वगैरे प्रयोजन आहे, तरी जरूर पाठवणे. त्रित॥

८८५ कडूपडवळ उत्तम.
८। मध बहुत उत्तम
८८५ पित्तपापडा

८॥

येणेप्रे॥ तीन जिनस सत्वर तलाश करून जरूर पाठवून देणे फारच प्रयोजन आहे. तरी सत्वर पाठवणे. जाणिजे. छ १४ सफर, सु॥ इहिदे सितैन मया व अल्लफ बहुत काय लिहिणे हे विनति.

---

[२४९] ॥ श्री ॥ २४ सप्टेंबर १७६०.

श्रियासह चिरजीव र॥ बाबा व गगाधरा प्रती गोविंद बल्लाळ आशीर्वाद उपरि. तुह्मी पत्र जासुदासमागमे पाठवले ते पावले. त्यास, तुह्मी चिरजीव गगाधरास रायपुरी ठेवून तुह्मी वर्तीसें[३११] घेऊन पत्रदर्शनी आह्माजवळ लष्करी येणें. तदनतर आह्मी समागमे येऊन वरचेवर स्नान करून येऊन. जर येणे तर येथे द्वितीयेच्या पक्षास येणे ह्मणजे पक्ष करून गगास्नानहि करून येऊन. गुलोली आज शनवारी मध्यरात्री धर्मद्वार मागोन निघोन गेले दोन गढी आणीक सुटली. दोन राहिली तेहि आज सुटतील तुह्मी लिहिले की कपिलाषष्ठीस स्नानास यावे ह्मणोन दोन चिठ्ठिया लिहिल्या त्यास, चिरजीव गगाधरास व मुलीस ठेवून तुह्मी नायकास घेऊन बहुत जलद पत्र पावताच येणें. एक घडीचा विलब न करणें. भेटीनतर सविस्तर बोलोन तुह्माकरिता येथें आह्मीं मुकाम केला आहे सत्वर येणे उद्या

---

३११ सौभाग्यवतीस गोविंदपत बुंदेल्याचें अक्षर अगदींच दुर्वाच्य आहे त्याची वाक्यरचनाहि असबद्ध असते विशेषणविशेष्यसबध तर गोविंदपत हवेतसे करतो

पत्र पाविल तेंचक्षणीं येणें दोन राहुटिया लहान लहानशी घेऊन येणें स्वार कनाता घेऊन येणें एक शेतखाना, माहीं अगत्य अगत्य घेऊन येणें विलंब न करणें मिती भाद्रो शुद्ध ११ हे आशीर्वाद मोहरा वहापधरा घेऊन येणें हे आशीर्वाद तुह्मासहि पत्र जासुदासमागमें पा। तें पावलच असेल पत्र पावतांच तुह्मीं स्वार होऊन येणें हे विनंति रा रामचंद्र-भटजी सुखरूप आह्माजवळ पावले हे विनंति पत्र पावताच निघोन येण नाहीं तर द्वितीयेस श्राद्ध आहे त्यास यऊन तर विलंब लागेल याजक-रिता तुह्मीं येण पत्र पावताच येणें हे आशीर्वाद

---

[२५०] ॥ श्री ॥ २ सप्टेंबर १७६०

विनंति उपरि सविस्तर लिहिलच आहे मींहि ताकीद केली आहे वर-चेवर चिरंजीव बाबापासून ताकीद करवून हिसेब आणवण फरोलीकडे, याकडेहि ताकीद लिहून पाठविली तुह्मींहि ताकीद करणें आह्मीहि करिता पधरा रोजात सव येतील आणि आह्मींहि इकडून फडशा करून घेता आणि श्रीमत रा। भाऊ स्वामीकडे जाऊन काय करावें ? मागील पुढील कजिये हाते हुडी होती नाहीं तर आह्मीहि रोज भेटावयास श्रीमत स्वामीस जातों आता तुह्मींहि मेहेनत केलीत आहे त्यास पधरा रोजात सव फडशा होऊन येइल आणि गुतेहि वारतील सव निर्मळ होईल वरचेवर लिहीत जाऊन बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ असो दीजे हे विनंति

---

[२५१] ॥ श्री ॥ २५ सप्टेंबर १७६०

अखंडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्यराजश्री विसाजी गोविंद गो॥ यांसि सेवक सदाशिव चिमणाजी नमस्कार सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ

तुह्मी विनतिपत्र पाठविले ते पावले. राजश्री राजे प्रिथीसिग हे सरकारांत बहुत निष्ठेने वर्ततात दोघे चिरजीव फौजसुद्धां राजश्री गोविंद बल्लाळ याजकडे चाकरीस गेले आहेत. याणीहि इकडे सरकारकाम सिद्धवाटचें ठाणें राघो गोविंदाकडील मवाशियानी घेतले होते तेथे हे आह्मी मिळोन जाऊन ठाणें घेतले दहावीस माणूस प्रिथीसिगाचे जखमी जाहालें पाच सात ठार जाहालें. ठाणे घेऊन आमचे हवाली केले. ह्मणोन कितेकप्रकार त्याचे निष्ठेचे वर्तमान लिहिले ते कळले ऐशास,.त्याणी निष्ठेने वर्तावें व वर्ततात यातच सर्वा गोष्टीत त्याचे बरे आहे याउपरिहि तुह्मी त्यास सागोन सरकारकार्यात सादर राहात ते करणे. ठाणे आपलेकडे आहे ते कोणाकडे द्यावयाची आज्ञा करावी, ह्मणोन लिहिलें ते कळले ऐशास, ठाण्याचा मा॥र तरी मागाहून लिहिला जाईल. तूर्त तुह्माकडे असो देणे प्रिथीसिग निष्ठेने वर्ततात बरेच आहे त्याचे चिरजीव तिकडे गोविंदपताकडे गेले आहेत याणीहि फौजसुद्धा या समयी येथे यावे ह्मणजे निष्ठा विशेष वाढेल ! तरी तुह्मी सागोन त्याजला, फौजसुद्धा इकडे येत ते करणे. छ १५ सफर

(लेखनसीमा).

---

[२५२] ॥ श्री ॥ २७ सप्टेंबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासिः

पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणे विशेष श्रीमध्ये ब्राह्मणाची वर्षासने आहेत त्याचा ऐवज झाडून वे॥ राजश्री बाळकृष्ण दीक्षित याजकडे पावता करणे व दहा हजार जाजती देणे ह्मणोन दोनचार वेळ तुह्मास लिहिले त्यास दोन साला वर्षासनाचा ऐवज दिल्हा व दहा हजार रु॥ जाजती दिल्हे, तीन साला वर्षासनाचा ऐवज राहिला तो अद्याप पावला नाही, ह्मणोन दीक्षिताचें पत्र

आलें त्यावरून तुह्मास लिहिलें आहे तरी तीन सालाचा वर्षासनाचा ऐवज नेमणूकप्रें॥ दीक्षिताकडे श्रीमध्यें पावता करून कबज जाणून पाठवून देणें या गोष्टीस आळस सहसा न करणें याखेरीज श्रीमध्यें दीक्षिताकडे अनुष्ठानाचे खर्चाबद्दल रु॥ १५००० पधरा हजार देविले आहेत, त्याची वरात अलाहिदा पाठविली आहे तो ऐवज पत्र पावताच जलदीनें श्रीस पोहचावून कबज जाणून पाठवणें जाणिजे छ १७ सफर सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ + बहुत काम लिहिणे वारवार ताकीद असून धर्माचा ऐवज न पावणें, अपूर्व आहे! आता दिवाळीपर्यंत वर्षासनाचा पहिलेप्र॥ दखील सालमजकूर व जाजती दहा हजार, सनद पेशजी पावली त्याप्रें॥, व हालीं अनुष्ठानाचे पधरा हजार दीक्षिताजवळ पावते करून कबज येथें घेऊन पाठवणें हे विनंति बार

---

[२५३] ॥ श्री ॥ २७ सप्टंबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यासि

पो॥ बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष तुह्मीं विनंतिपत्रें श्रावण वद्य १४ चीं पाठविलीं तीं भाद्रपद वद्य द्वितीयेस पावलीं चिरंजीव राजश्री भाऊकडील व पठाणाचें व सुज्याअतदौलाकडील व अलीगोहर शाहाजादे याकडील वर्तमान विस्तारें लिहिलें तें कळलें यादपरिहि तिकडील वर्तमान विस्तारें वरच्यावर लिहीत जाणें या दिवसात तिकडील मनुष्याचा अर्थ विस्तारें जलद लेहून याचा तदनुरूप त्वरेनें सव लिहीत जाणे जाणिजे छ १७ सफर, सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ हे विनंति

---

२१२ गोविंदपतावर हा एक आणखी आरोप आहे

[२५४] ॥ श्री ॥ २९ सप्टेंबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद स्वामी गोसावी यांसः

पोष्य सदाशिव निमणाजी नमस्कार विनाति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणे. बद्दल देणें राजश्री नारो शंकर यास पथकास समजावीस नालबंदीचे ऐवजापैकी रुपये १००००० येकून एक लक्ष रुपये तुह्माकडून देविले असेत तरी प्रांत बुंदेलखंड वगैरे महाल येथील ऐवजीं कार्तिक मार्गशीर्ष दोन महिन्यात पावते करून पावलियाचें कबज घेणें जाणिजे छ १९ सफर, सु॥ इहिदे सितेन मया व अलफ बहुत काय लिहिणें. हे विनाति.

---

[२५५] ॥ श्री ॥ ७ आक्टोबर १७६०.

चिरंजीव राजश्री गंगाधर यासिः गोविंद बल्लाळ आशीर्वाद उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत जाणे विशेष. तुह्मी पत्र पाठविलें तें पावलें. लिहिलें वर्तमान सांग्रत कळले. त्यास चिरंजीव सौ॥ लक्ष्मी प्रसूत झाली. कन्या झाली. फार उत्तम झाले. आह्मी बिठुराहून कूच करून रींद नदीवर आलों गुलोलीचे मामलियाकरितां एक दोन मुकाम करून फडशा करून दरमजलीनीं उमरगडी येऊन. आता गुंता नाहीं. वरकड भेटीनंतर सविस्तर बोलोन. अबदालीकडील दोन हजार फौज लुटविली, कुंजपुरेयाजवळ. कुंजपुरा घेरिला आहे. बहुधा घेतला असेल. आह्मी सत्वरच येऊन. गुलोलीवाले याने सन १८१६ पैसा न दिल्हा. गडी बांधोन राहिला. जर याजला सोडून आलों तर तसेच राहील तूर्त ऐवज काही हाती येणार ह्मणून मुकाम केला सत्वरच फडशा होईल. मोहनसिंग गुलोलीवाला दमला. रमईपुरीं गेला. त्याचे मातबर भले माणूस येऊन भेटून गेले. उदईक सर्व येतील. फडशा करून मी येतों. मित्ती भाद्रो व॥ १४ हे आशीर्वाद.

---

[२५६]　　　॥ श्री ॥　　११ आक्टोबर १७६०

पु॥ राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी यासि —

विनति उपरि राजश्री गणेश समाजींनीं बुंधेल्यांसीं घसघस लावून छत्रपूरचे गाव मारिले, शहरास उपद्रव लावणार, सावकारा उठतो, ह्मणोन लिहिलें होतें त्यास त्याणीं त्यासीं कटकटीचा प्रसग पाडू नये, बुंधेले फौजसुद्धां घेऊन हुजूर यावें, येविशीं म॥रनिले यांस परस्पर लिहून पाठविलें आहे, त्याप्रमाणें ते करितील कदाचित् हे याप्रमाणें बुंधेल्यास सागत असतां ते न ऐकत, तरी तुह्मीहि त्यास चांगले तऱ्हेनें लिहून सागोन ऐकवावें फौजसुद्धां हुजूर येत तें करावें नाहीं तरी पेशजी चिरजीव राजश्री समशेरबहादर गेले होते, ते वेळेस तिकडे बखेडा जाहला, फिसाद जाहली तसा प्रकार होऊ न देणें जाहलिया सरकार काम ठीक होणार नाहीं हें सर्व ध्यानात आणून गणेश समाजी बुंधेल्यास सागतील त्याप्रमाणें ते ऐकोन यत ऐसे करणें विरुद्ध पडेल तें न करणें समशेरबहादरास तुमचेच तर्फेचा विरुद्ध ते वेळेस पडला तसें न व्हावें तुमची त्याची पुर्ती ओळख आहे याकरिता त्यास स्पष्ट चागले तऱ्हेनें सांगोन ऐकवणें जाणिजे छ १ रबिलोवल बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२५७]　　　॥ श्री ॥　　११ आक्टोबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गो॥ यास

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष तुह्मीं पत्रें पाठविलीं तीं पावलीं बुंधेल्यांकडे राजश्री गणेश समाजी याणीं कजिया आरंभिला आहे त्यास यहूकडे पेंच नसावे तजविजीनें बुंधेले हाताखालीं रहावे, याचा विचार म॥ निलेस लिहावा, ह्मणोन लिहिलें तें कळलें ऐशास हाच म॥ गणेश समाजी यास

लिहिला आहे त्यांणीं कजिया केला नसेल, व हल्लीहि कजिया न करणें. त्यास समजावून सांगोन फौजसुद्धां हुजूर घेऊन येणें. ह्मणोन लिहून पत्रें रवाना केली आहेत. याप्रमाणें करितील. पारच्या जमीदाराना कजिया मानवला आहे. शेंपन्नास ठाणें रोहिल्याचें घेतलें ह्मणोन लिहिलें तरी उत्तम आहे. या उपरिहि वारंवार पारचें राजकारण ठीक राखून लेहून अतिशय नखेडा करीत ऐसें करणें. तिकडील सूत्र पक्के चागले तऱ्हेनें हाती राखणें. गंगाकिनारा आज्ञेप्रमाणें जातों ह्मणोन लिहिलें, तरी बहुत दिवस तुह्मांस (लिहा) वयाचें समाप्त केलें. सीमा झाली. तुह्मी थोर माणूस वारंवार काय ह्मणावें. करून दाखवाल याउपर तें खरें. रा॥ छ १ रा॥लावल. बहुत काय लिहिणें. हे विनति.

---

[२५८] ॥ श्री ॥ १४ अक्टोबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसिः

पो॥ सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें. विशेष. तुह्मांस तिकडे मोठ्या कामास जावयाविषयी वारंवार लिहिलें. परतु अद्याप राजश्री गोपाळराव गणेश व तुह्मी गेला नाही कोठें किरकोळ जमीदारांची गढी गाव घेतें बसला आहां हें ठीक नाही याउपरि लौकर तिकडे जाऊन पेशजी लिहिल्याप्रमाणें गडबड करून धुंद उडवणे. या गोष्टीस हयगय एकंदर न करणें. आह्मीं यमुनेचें पाणी फार याकरिता दिल्लीवरी बसोन उपयोग नाहीं यास्तव कुंजपुऱ्यास जाऊन अब्दुलसमदखान याचें पारपत्य करावें, या अर्थें दरकुच जात आहों. चिरंजीव राजश्री नाना, आपाजी जाधवराव यास दिल्लीस पाठविलें. त्यांनी छ १० सफरीं अलीगोहर याचे नावचे गजशिक्के केले. शहरांत द्वाही

फिरविली त्याचे पुत्रास बाहेर काढून वलीहर्द[२१३] केलें सर्व अलमास खुशाली जाहली लोकांनीं नजरा केल्या शिक्के चालते जाहले मोठा समारम केला तुह्मास कळावें ह्मणोन लिहिलं असे आह्मी कुंजपुऱ्याकडे गेलों इकडे अबदालीचें कुच होऊन आलियावरी उत्तमच जाहलें दिल्लीकडील मुलुख मार्गे मोकळा राहिला इकडेच लढाई पडेल कदाचित् ते इकडे न येतां तिकडे तुमचे रोखें जाहल तरी बरच आहे आह्मी पाठीवरी यमुना उतरून अंतरवेदींतोन येऊन पारपत्य करूं कुंजपुरेवाला ठेहरत नाहीं डावा डोल होऊन दमवायाच्या मुद्यावरी आहे ठहरला तरी मोर्चे लावून यथास्थितच पारपत्य करूं. तुह्मीं तिकडे सत्वर जाऊन पोहोंचणें केवळ छोट्या माठ्या कसमास गुंतोन न राहणें ऐवज लौकर येऊन पावे एसा रवाना करणें विरंग न लावणं + तुह्मीं पेशजी लिहिलेप्रमाणें गनीमी मेहनत करून रोहिले सुज्यादौला याचे प्रांतात धामधूम होई असे करणें फिरकोळ गढियांचे कामास न गुतणें अबदाली आह्माकडेस येईल तिकडे आला तरी पाणी आहे तो आहे चार रोजात कुंजपुरियाचें पारपत्य करून सारंगपुराकडे उतरून नजीबखानाचे विल्हे लावून पुढें अबदालीचे पाठीवर येऊ रवाना छ ४ रा।।लावल बहुत काय लिहिणें अलीगोहरचा शिक्का

२१३ १७५९च्या नोव्हेंबरांत गाजुद्दिनानें अलमगिरास ठार मारिलें व औरंगझेबाचा पुत्र कामबक्ष याच्या पुत्रास ह्मणजे शहाजहानास तख्तावर बसविलें इतक्यांत अबदालीचा गडबड झाल्यामुळें गाजुद्दिनाला मराठ्यांकडे पळून जावें लागून या शहाजहानास कोणी विचारीतनासें झालें अबदाली सबंद १७६ साल अंतर्वेदींत होता परतु त्यानें कांणी नवीन पातशाहा स्थापिला नाहीं भाऊसाहेब दिल्लीस आल्यावर त्यांनी पाटण्यास पळून गेलेल्या अलीगोहरास पातशाहा करून त्याचें नांवें गजशिक्के केले व त्याचा पुत्र जो जवानबख्त त्यास वलीअहद ह्मणजे युवराज केले भाऊनीं विश्वासरावाला तख्तावर बसविलें ह्मणून मल्हारराव होळकर लिहितो असें ग्रांन्डफ् ह्मणतो विश्वासरावाला तख्तावर बसविल्याबद्दल एक शब्दहि होळकरांच्या कैफियतींत नाहीं तेव्हां मल्हारराव होळकरानें पानिपतच्या लढाईची हकीकत दुसऱ्या एखाद्या लेखांत लिहिली असली पाहिजे हाच लेख बहुश होळकराची थैली ह्मणून ज्यास ह्मणतात तो असावा सदर थैली काव्येतिहाससंग्रहकारांस मिळाली होती, परतु ती हरवून गेली असें कळतें.

दिल्लीत पडला, त्याची चिटी पाठविली आहे त्याप्रमाणे लिहून पातशहाची जरब मोडून याचे नावे करणे. हे विनंति

---

[२५९]

हिते असता अद्याप न गेला हे काय ? याउपरि लौकर जाऊन पेशजी लिहिल्या अन्वयें सर्व काम यथास्थित करणे. याउपरि दिरगावरी न घालणे. ऐवजाची तर्तूद केली आहे. निसूर बगलो नाही वरिचेवरी ऐवज रवाना करीन. याच पत्राचे पाठोपाठ ऐवज येऊन पावेल विलंब लागत नाही. म्हणोन गरवशाने लिहिले ते कळले ऐशास पत्र तों येऊन पावले. ऐवज पाठोपाठ यावयाचा तो कधी येऊन पावेल हे मात्र कळत नाही येथे खर्चाची निकड आहे हे वारवार लिहीत असता तपशील मात्र लिहितां. ऐवज येत नाही. हे कामाचे नसे याउपरि दिरग न लाविता ग्वालेर, आगरे, मथुरेवरून ऐवज दिल्लीस येई ते करणे विलंब न लावणे जाट बलमगडास आहेत. तिकडून रसदेचा वगैरे पेच पडावयाचा नाही त्याची फौज पुत्र हुजूर येणार. ते येथे राहून पलीकडे पायबंद द्यावा. तिकडून तुह्मी फौजसुद्धां जाऊन शहावरी असावें. इकडे यमुनेचें पाणी हलके होताच अबदालीचे पारपत्य यथास्थित करावें, असा डौल आहे. त्याजकडून तहाचे राजकारण अद्याप आहे, परंतु मळमळीत आहे ठीक नाही. येथील मर्जीनरूप जाहल्याशिवाय तह होणार नाही प्रस्तुत आह्मी दिल्लीहून कुच करून दोन मजली ललेऱ्यास कुंजपुऱ्याचे सुमारे आलो पुढे जाऊ अलीगोहर याचे पुत्र बाहेर काढून वलीहदी करावी, हा निश्चय होऊन शुक्रवारचा मुहूर्त करार केला आहे होईल ते मागाहून लिहिले जाईल. ऐवज लौकर पाठविणें. सारी काम लिहिल्याप्रमाणे यथास्थित करणे + अलीगोहरचे पुत्रास वलीआहद शुक्रवारी केले गजाशिक्का

---

३१४ हे पत्र असेच अर्धेमुर्धे सापडलें ह्या पत्राचा पहिला व तिसरा वद नाही

३१५ छ ३० सफर ह्मणजे १० अक्टोबर १७६०

अलीमोहरचा केला आपले तालुकियांतहि शाहाआलमाचा गजाशिक्का चालवणें महिनाभर फौजा उतरायाजोगें पाणी होत नाहीं कुंजपुरियास समवस्थान आहे आह्मी कूच करून त्याचें पारपत्य करितों अनवाली तिकडे आला तर उत्तम न आलिया फिरोन ऐऊ तुह्मीं लिहिलेप्रमाणें शह देणें वाट आपलाच आहे वसवास नाहीं ऐवज सत्वर खबरदारीनें दिल्लीस सत्वर पोहोंचेसा करणें पुढें सोईनें घेऊन जाऊ ऐवजाविशीं आह्मीं लिहा—

---

[२९०] ॥ श्री ॥ २५ अक्टोबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांसि

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें विशेष तुह्मास दोन चार पत्रें पाठविलीं कीं तुह्मीं व गोपाळराव गणेश एकत्र होऊन जलदीनें सुजातदौलाचे मुलकांत दृमामा करणें व रसद न चाले तें करणें शपन्नास राऊत प्यादे येतील जातील, त्यांस लुटून मारून टाकीत जाणें असें लिहीतच गेलों परंतु तुह्मी पद घेत बसलां हें काय ! तरी याउपरि पत्रदर्शनीं सुजातदौलाचे मुलकांत दृमामा करणें, व खजीनाजील रसद वगैरे मारीत जाणें, नेहमीं मुलकांत फिराव, फोर्टे रसद मारावी फोर्टे गांव लुटावा वाट मारावी माणसें मारून टाकावीं दहशत बसवावी हेंच नित्य करावें मलूक अंतरवेदींतील व गंगापारचा लुटीत जावा वाटेचे गाव व रस्ते असतील त्यास दहशत पडोन बेचिराख होय तें करावें + वारंवार लिहिणें तें लिहिलें, परंतु तुमचेकडून त्यास उपसर्ग करावा हें होत नाहीं पायमद असत नाहीं तरी याउपरि या गोष्टीस उशीर न लावणें वरचेवरी वर्तमान लिहित जाणें जाणिजे छ १५ रबिलावल सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ हे विनंति कुंजपुरा व पाच सात हजार फौज,

---

१ १ कुंजपुरा २ अक्टोबर १७६० रोजी पडला म्हणून भाऊसाहेबांच्या कैफियतींत

पाचशा हजार प्यादा लुटला यामुळे अबदालीचे लष्करात दहशत पडली. कितेक लोक उठून जातात अबदाली कुच करून बागपतेवर चार कोस कादी फौजाति उतरू लागली. लौकरच त्याचे पारपत्य होईल तुह्मी तिकडून [३१] गनीमी तऱ्हेने उगळा लावावा. अबदाली अलीकडे [३१८] आला तुह्मी पुढे येऊन वाटा त्याच्या माराव्या काहीच होऊन येत नाही उत्तम नाहीं सत्वर लिहिलेप्रमाणे करणे. हे विनति

---

[२६१] ॥ श्री ॥ १ नोव्हेंबर १७६०.

राजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गो॥:

विनति उपरि अबदाली यमुना बागपताजवळ उतरला आणि गणोरास

(पृष्ठ १०।११) ह्मटले आहे परतु लेखक २६७त कुजपुरा महाष्टमीस ह्मणजे १७ अक्टोबर १७६० रोजी घेतला ह्मणून स्पष्ट लिहिले आहे ह्या वर्षी दसरा १९ अक्टोबर १७६० रोजी होता कुजपुरा घेऊन भाऊ कुरुक्षेत्रास जावयास निघाले ह्मणून लेखक २६७त लिहिले आहे काशीराजाच्या मतें कुजपुऱ्याहून भाऊ दिल्लीस परत आले व तेथें त्यानीं दऱ्यान फौजेची गणती केली परन्तु भाऊ कुजपुऱ्यास जे गेले ते दिल्लीस पुन्हा परत आलेच नाहीत तेव्हा दिल्लीस जाऊन फौजेची गणती भाऊनीं केली नाहीं हें उघड आहे भाऊचा दसरा कुजपुऱ्यास झाला त्याअर्थी गणती कुजपुऱ्यासच झाली ह्यात संशय नाहीं

३१७ भाऊ गनीमी तऱ्हेनें लढाई खेळले नाहींत असा त्यांच्यावर एक आरोप आहे. परतु मोगली व गनीमी अशा दोन्ही तऱ्हानीं युद्ध करण्याचा भाऊचा विचार होता जवर तोफखाना जवळ असल्यामुळें ठाणबद होऊन मोगली तऱ्हेनें लढाई चालविण्याचा भाऊनीं बेत केला व गनीमी तऱ्हेने शत्रूस भावावून सोडण्यास गोविंदपत, गणेश सभाजी व गोपाळराव गणेश यास हुकूम केला हा हुकूम ह्या तिघानीं कितपत पाळला हे ह्या पत्रातून सविस्तर वर्णिलेंच आहे

३१८ अबदाली २५ अक्टोबर १७६०ला यमुना उतरून बागपतेवर आला त्याचें सैन्य तीन चार दिवस नदी उतरत होतें तें २८ अक्टोबराला सबध यमुनेच्या दक्षिणतीराला आलें.

आला खासा स्वारी कुजपुरियाहून पाणिपतास आली त्याजवर तीन दिवस गणोरास होते तेथून मालकियास आले तेथून दोन अडीच कोस आजी आले फार आवळून चालतात कही लावबू देत नाहीं चाळीस कोस, पन्नास कोस धावतात तें नाहीं ! अतर थोडके आहे त्याचे आमचे बातमीची गोळागोळी होती याप्रमाणें तीन दिवस होतें दाणा दोन अडीच शेर गिल ज्याचे लष्करात आहे हिंमत फार आहे तरी यास गिळणार त्यास, लढाई लौकरीच होऊन येईल परतु तुह्मीं जलदीनें यमुनेपलीकडून येऊन बागपतेपर्यंत धुमामा चालवून यास रसद न पोहचे, फौजेस शह पडे, ऐसें करावें आतां गिलज्याचा पेंच तिकडे नाहीं तुमच्यापाशीं सिद्दी या पेंचा-मुळें लागणार नाहीं यास्तव लांब लांब मजलीनें येणें सुज्याअतदौलाचे मुल-कातहि जमीदाराजवळून धुद करवणें या कामास दिरग न लावणें हें काम मागेंच करावें ऐसें होतें याउपरि तपशील न लावणें जाणिजे छ २२ रबि लोवल बुंधेले वगैरे त्यास पत्रें पाठवणें त्यांचाहि खबर लिहिणें जाणिजे छ मजकूर दोनचार हजार फौज सडी निवडून बागपतेजवळ यमुना पारून यावें रसद माराबी गडमुक्तेश्वर, शामळी, वगैरे नजीबखानाचे प्रांत जाळावे अबदालीस मार्गें रसद बद होऊन मुलुकाचा बोभाट होय असें जरूर करणें वारवार लिहिलें जाऊन अजून तुह्मी उमरगढींच आहा हें अपूर्व आहे ! आतांहि लिहिलेप्रमाणें न जालें तरी मर्दुमीचें काम होत नाहींसेंच जालें ! ईरे धरून तडकून येऊन काम करणें रा। छ २२ रा।ला वल हे विनति

---

[२६२] ॥ श्री ॥ ३ नोव्हेंबर १७६०

श्रीमत राजश्री पत स्वामीचे सेवेसी

विनति सेवक करद्वय जोडून साष्टांग नमस्कार विनति विज्ञापना

स्वामीची आज्ञा घेऊन जसवतनगरापाशीं आलो तो राजश्री लक्ष्मणपंत याजकडून लश्करचे वर्तमानाचे पत्र आलें तेंच बजिन्नस सेवेसी पाठविलें आहे. त्याजवरून विदित होईल. मऱ्हाटी फौज शेर[319] झाली. याउपरि अवदालीचें पारपत्य सत्वरच होईलसें दिसतें. मी आज रातोरात सकुराबादेस आज्ञेप्रमाणे जातों. तेथून सविस्तर वर्तमान सेवेसी लिहीन कृपा करावी. हे विज्ञापना. पा। मित्ती कार्तीक सुध ७ [320] शनवार मु॥ इटावें.

---

[२६३] श्रीगजानन ३ नोव्हेंबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंदपंत दाजी स्वामीचे सेवेसिः

पोष्य नारो शंकर कृतानेक सा॥ नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल ता॥ छ २४ माहे रबिलावल मु॥ दिल्ली जाणून स्वकीय कुशल वर्तमान लिहून संतोषवीत गेले पाहिजे. विशेष आपलें आमचे बंधुत्व जाणून श्रीमंत स्वामीपासून वरात आपणावर घेतली ते वरात घेऊन राजश्री कृष्णाजीपंत आपल्याकडे पाठविले आहेत. पंतमजकुरास जाऊन दीड महिना

---

३१९ अवदालीचे सैन्य यमुनेच्या दक्षिणतीरीं आल्यावर व येताना मराठ्याच्या व गिलज्याच्या झटापटी दररोज चालल्याच होत्या. पैकीं नदी उतरताना जी चकमक झाली ती होत असताना मराठे आपण होऊन मागें सरकले असें दिसतें नाहींतर नदीच्या उतारानून अवदालीचें सैन्य सुरक्षित आले असते असे वाटत नाहीं या गोष्टीचा प्रपंच प्रस्तावनेंत यथास्थित केला आहे नंतर अवदाली बागपतेच्या पुढें संभाळक्यावर आल्यावर मराठ्याच्या पिछाडीचें व अवदालीच्या आघाडीचें युद्ध झालें त्यात मराठे शेर झाले गोविंदपंताने जर प्रामाणिकपणानें काम केलें असतें तर अवदालीची ह्यावेळीं धडगत नव्हती. ह्या गोष्टीचा विशेष प्रपंच प्रस्तावनेंत केला आहे

३२० ह्या पैवस्तीवरून गोविंदपंत कार्तिक शुद्ध सप्तमीस ह्मणजे १५ नोव्हेंबर १७६० रोजीं इटाव्यास होता हें उघड आहे ग्राटडफ् ह्या सुमारास गोविंदपंताला अताईखानानें ठार मारलें ह्मणून ह्मणतो तें चूक आहे, हें पुढे स्पष्ट दाखवून दिले आहे बळवंतराव मेहेंदळ्याच्या पाठीमागून गोविंदपंत मारला गेला

झाला अद्याप ऐवज आला नाहीं त्यास येथ युद्धप्रसंगाचा समय असता आपण ऐवजास विलंब करावा हे गोष्ट इटत्वाहून दूर असे आह्मास येथ खर्चाची निकड विशेष आहे, ह्मणून बंधुत्व जाणून आह्मीं वरात घेतली असता विलंब ऐवजास व्हावा हें अपूर्व आहे आता कृपा करून सावधावर दृष्ट न देऊन पत मशारनिलेबरोबर ऐवज येथें पोहचे तो अर्थ आपण करतील कदाचित् सावकारी नुकसान वाइयाबद्दल बसेल तें देऊ परंतु समयावर दृष्ट देऊन ऐवज आह्मास अगत्य पोहचावले पाहिजे + श्रीमंत स्वामीचें पत्र तुमचे नावें आल तें पाठविलें असे अंतरवेदींत मोगलाचे मुलकांत तुमची फौज येऊन मोगलास पायबंद द्यावा ह्मणोन श्रीमंतांची मर्जी वरचेवर तुह्माकडे ताकीदपत्रें येत असतां अद्याप आपली फौज प्रातास येत नाहीं ऐसें नसावें लौकर या समयीं येऊन पोहचाव उचित असे वरातेचा ऐवज लाख रुपये स्वारीस मोगलाच्या प्रातास येता समागमें आणावा अथवा ह्मासीकडे ऐवज पावे तें करावें साडेसवीस हजार रुपये घाटमपूर वगैरे वरातानें बलगोविंद याचे येथें पेशजी वरातापैकीं पावले न पावले आह्मांस सावकार मजकुराची रसीद न आली त्यास हें कैसें वतमान तें लिहावें व ऐवज पावला नसेल तर ताकीद करून सत्वर पावे तो अर्थ करावा बहुत काय लिहिणे हे विनंति

पे॥ कार्तिक शुद्ध ७ शनवार, मु॥ इटावें

---

[२९४] ॥ श्री ॥ ४ नोव्हेंबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गोसावी यांस

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणे विशेष येथील खर्चाचे ओढीकरितां ऐवजाविशीं तुह्मास वारंवार फारच लिहीत गेलों परंतु ह्या गोष्टी तुमच्या चित्तात

किमपि न येतां चालढकलीवरी हा कालपर्यंत नेलें धातुपोषणार्थ मात्र लिहितां की मजला ऐवजाचे तर्तुदीशिवाय दुसरा अर्थ नाही, तर्तूद केली, करतों, एका दो दिवशी रवानगीहि करितों, येतों, कार्यावरी आज्ञेप्रमाणें जातों ऐशा गोष्टी रिकाम्या लिहिता मात्र निदर्शनास यातील एकहि येत नाही. यामुळे तुमच्या कर्तृत्वाची तारीफ वाटते ! ते कोठपर्यंत लिहावी ? लिहिता लिहितां भागलों ! हें तुमच्या कर्तुत्वास उत्तम नाहीं. याउपरि पत्र पावताच रसदेचा व बाकीचा ऐवज मातबर भरणा करून अविलंबें रवाना करणें. दिरंग एकदर न लावणे. कदाचित् अबदाली यमुनेच्या दक्षिणतीरी आल्यामुळें मार्ग सुद्धा नाही, ऐवज कसा रवाना करावा, हें निमित्य ठेवाल. आणि हा तपशील लिहावा तरी असें न करणें. अबदालीची आमची गाठ पाणीपताजवळ पडली आहे तोफखान्याचा आराबा रचून लढाई करावयास तयारी केली आहे त्याच्यानें इकडे तिकडे जावत नाही व कांहीं करवत नाही पावणेदोन कोस दीड कोसाची तफावत आहे. पेंढारी व लुगारे राऊत वगैरे नित्य उटें, घोडी, तट्टे, बैल अघाडी पिछाडीवरी जाऊन गोटापासून घेऊन येतात. त्याचे कोणी पाटीवरहि निघत नाही. याप्रमाणें आहे तुह्मीं या गोष्टी भयाच्या कोण्हेविशी चित्तात न आणिता सत्वर ऐवज दिल्लीस रवाना करणे तेथें आलियावरी आह्मी हरतर्तुदेनें घेऊन येऊ. विलंब न लावणें जलद जलद ऐवज दिल्लीस येऊन पोहोंचे तें करणे तुह्मीहि पत्र पावताच अंतरवेदींतून पटपटगजावरी यांच्या पछाडीस येऊन पोहोंचणें. सावकास याल तरी ठीक नाही. लांब लांब मजलीनें येणें. रसद त्याजकडे जावयाची आढळेल ते लुटणें, दबाव पाडणें, ह्मणजे चहूकडून घाबरा होईल. हेंहि युक्त तुह्मास बहुत वेळ लिहिली परतु तुह्मी येत नाहीं. सारीच डोळेझाक करिता परतु असा समय चाकरी करून दाखवावयाचा पुढें कदापि येणे नाही. या हगामी जो आपले शक्तीपेक्षा चाकरी आधीक करून दाखवील त्याचें रूप आहे हें दूरदेशी ध्यानात आणून सर्व गोष्टी लिहिल्याप्रमाणे करणें ऐवज पाठवणें. तुह्मी येणें लहान सहान गढ्यामुळें गुतोन

मोठ्या कामाच्या उपयोगांतून जाल असें करून न घेणें + तुह्मीं वरमनल बागपतचे सुमारें अंतरवेदींतून येऊन रसद मारणें नजीबखानाचा मुलूख जाऊन लुटून फस्त करणें ऐवज रसदेचा पांच सातशें राऊत वऊन आग-रियावरून जलदीनें दिल्लीस येऊन पोहोंचेसा करणें जाटाच्यानें अटकाव होत नाहीं वेडवाकडं तो करणार नाहीं मातबर एकदाच यावा त्यांत दोन तीन लाख एकेकदा उटें चांगले राऊत वेऊन रवाना करावे दिल्लीस पावलि-याचर जस दिसेल तसें पुढें आणून घेऊ दोन चार हजार चागली निवडक फौज लांब लांब मजली करून लिहिलेप्रमाणें रोहिलियांच्या मुलुकांत दगा व रसद बंद करणें कांहींच न झालें तरी परिछिन्न तुह्मावर शब्द येईल वारवार लिहिलियाची, आपले अबरूची इरे धरून काम बजावून आणणें या दिवसात तुह्मी येऊन लिहिलेप्रमाणें पावलां असतां तर किती काम होतें! अजून तरी करून दाखवणें गंगापार जमीदाराकडून दगा करवणें गोपाळ-राव गणेश फौजसुद्धां गंगापार उतरून जमीदार सामील करून सुजादौला रोहिल यांचा अमल उठवावा याप्रमाणें करणें मसलत भाठी या दिव-सांत ज्यास जें लिहावें त्याप्रमाण होऊन न येई मग तुह्मी आमचे कामाचे काय ? याउपरि आज्ञेची व चाकरी करून दाखवावयाची सीमा झाली ! लिहिलेप्रमाणें सत्वर करणें रवाना छ २५ रा।बिल बल बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[२६५] ॥ श्री ॥ ५ नोव्हेंबर १७६०

चिरंजीव राजश्री दिवाकर जोशी यासि प्रती कृष्ण जोशी आशीर्वाद उपरि येथील कुशल तागाईत आश्विन वद्य १३ बुधवारपर्यंत मु॥ फणीपत येथ सुखरूप असो विशेष वर्तमान तरी श्रीमंतांहीं महाष्टमीस समदखान व कुतुबशहा मारून, दहा हजार सेना लुटून, कुंजपुरा घेऊन लुटिला गढी

खणून जमीनीबरोबर केली. लोक आभर जाहले. श्रीमंतास भूमिगत सात लक्ष रुपये सापडले तेथून कूच करून कुरुक्षेत्रास चालिले होते इतकियात अबदाली बागपतापाशी यमुना पायाब उतरून सोनपथास आला. हें वर्तमान श्रीमंती ऐकताच माघारे फिरोन यवनाचे सन्मुख दरमजल फणिपथास आले. यवन येथून दोन कोसावरी राहिला आहे. नित्य थोडे थोडे युद्ध होत आहे. श्रीमंताही चोहोकडे तोफखाना पसरला आहे. यवनास थोर भय जाहलें आहे. पुढे येववत नाही. आमचे सैनिक यवनाचे समक्ष उभे राहून, नित्य शेंपन्नास यवन मारून उट, घोडी आणितात. दोन हत्ती पेंढारी यानी काल आणिले. यवनाच्या सैन्यात रसद[३२१] बंद जाहली यामुळें पीठ ८८३ व चणे ८८४ तूप ८८॥ याप्रमाणे महर्ग जाहलें आहे आमचे सैन्यात गहू ८।६ व चणे ८।२ व तूप ८८२॥ याप्रमाणें सवगाई आहे. आणखी दोन चार दिवसांत यवन चालोन तोफावरी येईल तरी क्षणमात्र बडेल. न ये तर आमचे लोक जाऊन युद्ध करणार. वरकड सर्व प्रकारें करून शुभ चिन्हें होतात व स्वप्नें उत्तम श्रीमंतांस होतात याजवरून सर्व सैन्यास उत्साह आहे, की अबदाली व नजीबखान व सुज्यातदौला आठा चौ दिवसात क्षयास जातील ऐसें दिसतें. अबदाली शाहानशाहा ह्मणवीत होता त्यानें युद्धं बहुत केली आहेत, परतु तो दो कोसांवरी येऊन आठ दिवस बसोन काही पराक्रम होत नाही याजमुळें आमची फौज बहुत शेर आहे. अबदालीनें स्वदेशास जावें तरी मार्ग नाही; युद्ध करावें तरी परिणाम नाही; उगेच बसावें तरी

३२१ यमुनेस पाणी फार असल्यामुळें यमुना उतरल्यावर काहीं दिवस अबदालीच्या सैन्यात फार महर्गता झाली. दिल्लीस मराठे असल्यामुळें यमुनेच्या दक्षिणतीरानें अबदालीला कही मिळणें अशक्य होतें त्याला कही अतर्वेदींतून यावयाची परतु अतर्वेद सोडून तो यमुनेच्या दक्षिणतीरीं आल्यामुळें त्याला अतर्वेदींतून रसद मिळणें प्रथम प्रथम कठीण पडलें परतु पुढें लवकरच पाणी जसजसें उतरत गेलें तसतशी अबदालीच्या सैन्यात चगळ झाली ह्या पत्रात अबदालीच्या सैन्यात महागाई झाली ह्मणून ह्मटलें आहे ती महागाई गोविंदपताच्या पराक्रमामुळें झाली असा मुळींच अर्थ नाहीं ती महागाई यमुनेच्या पाण्यानें व अबदालीनें केलेल्या स्थलातरामुळें झालेली होती गोविंदपत अतर्वेदींत असून त्यानें हें पायबद देण्याचें व कही अडविण्याचें सहज होण्यासारखें काम केलें नाहीं.

भक्षावयास नाहीं याप्रमाण विचारांत पडला आहे मागाहून युद्ध जाहल्या वरी सविस्तर होईल तें लिहू बहुत काय लिहिणें हे आशीर्वाद

---

[२६६] ॥ श्री ॥ ७ नोव्हेंबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद स्वामी गोसावी यासि

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लिहीत जाणें बहुल वेणें अजुरा खर्च प्रयागाहून गंगाजलाच्या कावडी दीनानाथ प्रयागवळ याणीं मोहन कहार वगैरे आ॥ २५ याजबरोबर पाठविल्या त्याचा अजुरा दर कावडीस रुपये ६ प्रमाणें रुपये १५० दीडशें रुपये तुम्हाकडून देविले असेत प्रांत बुंदेलखंड वगैरे महाल येथील ऐवजीं पावते करून कबज घेणें वरात हरदु मुसन्ना मजुरा एक असे जाणिजे छ २८ रा॥खल, सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ बहुत काय लिहिण हे विनति

---

[२६७] ॥ श्री ॥ १५ नोव्हेंबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री आपा स्वामीचे सेवेसि

पोष्य लक्ष्मण बल्लाळ कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल ता॥ कार्तिक शुध ७ मृगुवासर सध्याकाळ जाणून स्वकीय कुशल लेखन करीत असलें पाहिजे विशेष श्रीमत राजश्री भाऊसाहेबाची कासद जोडी आजुरदार पत्रें श्रीस, बलवंतसिंग राजास व राजश्री मोरो बल्लाळ जोशी यांस पत्रें होतीं ते जोडी येथें पोटास मागावयास आले त्यानीं पत्रें सरकारी दाखविलीं त्या पत्रासमागमें दिवाकर जोशी नक्षघाटी राह-

तात, त्यास पत्र लश्करीहून त्याचे बधूंचं आले तें पत्र वाचून त्याची नकल करून वजिन्नस अक्षरशा पाठविली. त्या पत्रावरून सविस्तर कळेल लश्करचे सविस्तर वर्तमान लिहिले आहे कळावे. बहुत काय लिहिणें. लोभ कीजे हे विनति.

सेवेसि आपत्ये समान दामोदर मधसूदन सा॥ नमस्कार विनति लिहिली. परिसो. लोभाची वृद्धि कीजे. हे विनंति.

सेवेसि विनाति सेवक माणको महादेव व हरी कृष्ण करद्वय जोडून साष्टाग नमस्कार विनति विज्ञापना लिहिली. परिसोन कृपा कीजे. हे विनंति.

---

[२६८] ॥ श्री ॥ १५ नोव्हेंबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गोविंद बल्लाळ स्वामी गो॥ यासिः

पोष्य सदाशिव चिमणाजी नमस्कार विनाति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जाणें. विशेष सरकारात दारूचे प्रयोजन आहे, तरी तुह्माकडून दारू चार खडी पाच खडी असेल ते तावडतोब रवाना करून दिल्लीस येऊन पोहोंचे ते गोष्ट करणे. या कामास दिरग एकदर न लावणे. जलदीनें रवाना करणें. + जाणिजे छ ६ रबिलाखर सु॥ इहिदे सितैन मया व अलफ बहुत काय लिहिणें. येथे काम मोठे आहे वीस खडी दारू, पाच खंडी शिसें तयार करणे त्यात तयार जे असेल तें पत्रदर्शनी रवाना करणें की दिल्लीस लौकर येऊन पोहोंचेशी करणे फौज सुद्धा लौकर येणे ऐवज रवाना करणे हें लिहिलेप्रमाणे एकहि काम होऊन न आले. फार दिवस खावदानें लहानाचे थोर केले, वाढविले, त्याचें [३२२] सार्थक केले ! अजून तरी सावध होऊन लिहिलेप्रमाणें येऊन पोहोचणे दारू, शिसें व ऐवज दिल्लीस

---

३२२ ही गोविंदपताची शिफारस ध्यानात ठेवण्यासारखी आहे !

सत्वर पावेसा करणें वारू फारच लौकर आली पाहिजे बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२६९] ॥ श्रीशिव ॥ १४ डिसेंबर १७६०

राजमान्यराजश्रीविराजितराजश्री बाळाजी गोविंद बक्षाळ स्वामी गोसावी यांस

पोष्य नारो गंगाधर नि॥ राजश्री गणेश गंगाधर महाल तोफखाना वि॥ निहाय कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति उपरि तुम्हांवर वरात श्रीमंत भाऊसाहेबीं रु॥ २००० दोन हजार देविले होते ते रुपये वरातेचे दोन हजार भरून पावलों रा॥ रा॥ धोंडाजी हरबाजी नवाळे यांचे विद्यमानें भरून पावलों हें लिहिलं मार्गशीर्ष शुध ७ सप्तमी शके १६८२ विक्रम-नाम संवत्सरे छ ५ जमादिलावल

---

[२७०] ॥ श्री ॥ १८ डिसेंबर १७६०

राजश्री पांडुरंगपंत दि॥ रा॥ गोविंद बक्षाळ स्वामी सेवेसि

सेवक नारो शंकर नमस्कार विनंति उपरि राजश्री गोविंदपंत यांहीं भीम-ताचा खजाना रुपये ४२०००० चार लक्ष वीस हजार तुम्हाकडून आमचे स्वाधीन करविला आहे त्याजपे॥ राजश्री धोंडाजी नाईक नवाळे यास रुपये ५०००० पन्नास हजार देणें कबज घेणें छ ९ जमादिलावल सु॥ इहिदे सितैन बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[२७१] ॥ श्री ॥ २० डिसेंबर १७६०.

पु॥ राजश्री कारकून दिमत गोविंद बल्लाळ गोसावी यांसि:

सु॥ इहिदे सितैन मया अलफ तुह्मीं दिल्लीस ऐवज आणिला आहे, त्यापैकीं बदल देणें पागा दिमत रभाजी कदम यास मुदबाखाचे बेगमीबदल रुपये १५० रुपये तुह्माकडून देविले असेत तरी पावते करून पावलियाचें कबज घेणें. जाणिजे. छ ११ जा॥लावल. आज्ञा प्रमाण (लेखन सीमा).

---

[२७२] ॥ श्री ॥ २३ डिसेंबर १७६०.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री गंगाधर गोविंद स्वामी गोसावी यांसि:

पोष्य सदाशिव चिमणाजी—विनाति उपरि येथील कुशल जाणोन स्वकीय कुशल लिहित जाणें. विशेष गोविंद बल्लाळ दिल्लीकडे फौजसुद्धा आले. गाजदी नगरानजीक त्यांचा व गिलज्याचे फौजेचा मोकाबला होऊन गोविंद[323]-

---

३२३ बळवंतराव मेहेंदळे ७ डिसेंबर १७६० रोजीं वारला त्यानतर काहीं दिवसानीं ह्मणजे २२ डिसेंबर १७६० रोजीं गोविंदपंत मारला गेला व दुसरे दिवशीं किंवा त्याच दिवशीं त्याचें शिर अबदालीनें भाऊकडे पाठवून दिलें ह्या संबधानें नानाच्या बखरींत छापलेलें खालील पत्र वाचावे हें पत्र विविधज्ञानविस्ताराच्या ५ व्या पुस्तकाच्या ७ व्या अंकात पुन छापिलें आहे

श्री नकल.

चिरजीव राजमान्य राजेश्री मोरोबादादा याप्रति बाळाजी जनार्दन आशीर्वाद उपरी येथील कुशळ तागाईत च १९ जमादिलोवल पावेतो मुकाम पाणिपत एथे सुखरूप असों. विशेष बहुत दिवस जाहले, आपणाकडून पत्र येऊन, काहींच वर्तमान कळत नाहीं तरी निरंतर पत्रीं संतोषवीत जावें इकडील मजकूर पूर्वी कुंजपुऱ्यास लढाई जहाली अबदुल-समदखान वगैरे मारले त्याजवर, आवदालीची गांठ पडली कृष्ण जोशी मगमेदवरकर यास गोळा लागून देवआज्ञा झाली. इतकें वर्तमान तपशीलवार लेहून पाठविलें होतें, त्यावरून

पताच्या फौजेनें शिकस्त खाऊन पळाली मशारनिल्हे मुंजांत राहिलें ह्मणोन वर्तमान येथें आलें बाळाजी गोविंद फौजेसमागमें गेले ते व सारी

साकल्य कळलेंच असेल त्या आलीकडील मजकूर तरी, यांणीं तोफखान्याचा आरच पस रून खंदक ह्मणून पाणिपत गांव आपल्या पाठीशीं घालून सख्या फौजा तोफांचे मागें उभ्या याप्रमाणे बंदोबस्तानें राहिले आहेत बुणग गांवाचे पुढें फौजेचे मागें ठेविले आहे नित्य गोळ्यागोळी होती सर्भोवत्या त्याच्या फौजा आहेत त्यापाशींही चाळीस पन्नास तोफ बाग ली आहे साठहजारपर्यंत फौज आहे एके दिवशीं सरदारांकडील बाजूकडे त्याची फौज घालून आली त्याची यांची लढाई चांगली झाली शिंद्याकडील लोकांनीं त्यांना गोटांत नेऊन घातलें साहाशें पावेतों माणूस जखमी व ठार त्यांजकडील जाहाले यांजकडीलहि दोन अडीचशेंपर्यंत ठार व जखमी झाले अस्तमान झालें यास्तव लढाई राहिली त्यानंतर पंधरा दिवशीं चद्र २८ रबिलाखरी श्रीमंताकडील मोर्चावर चालून चार पांच हजार आले बरकंद फौज त्याची पाठीमागेंच उभी होती त्याची यांची लढाई होऊ लागली लढाईस प्रारंभ होतांच अस्तमान झालें ते दिवशीं बळवंतराव गणपत यांस छातींत गोळी लागली तसेंच घोड्याखालीं पडले तों त्यांजकडील माणसें धांवलीं त्यांतील एकानें तोंडावर तर वारीचा वार केला दुसऱ्यानें गळा कापून तें शीर नेऊं लागले, तों पांच सात राऊत धांऊन सोडविलें गळा अर्धा कापला होता तसेंच आणून दहन केलें समागमें स्त्री अग्नि- प्रवेश केली त्यादिवशीं त्यांजकडील दोन हजार माणूस ठार आपल्या आराब्यापुढें पडलें होतें त्यांचे पुढें किती होतें हें कळलेंच नाहीं औरीची तीन घटका रात्र पावेतों लढाई झाली आपल्याकडील दीडशें पावेतों ठार व पांचशें सातशें पावेतों जखमी झाले ही लढाई फार चांगली झाली होती परंतु बळवंतराव यांचा प्रकार असा झाला यामुळें ते सर झाले त्यावर गोविंद बल्लाळ यांस पूर्वीपासून पत्रें जात होतीं कीं अंतरवेदींत उतरून, अबदालीचा रस्ता बंद करणें यावरून, ते दरमजल दिल्लीच्या सुमारें आले तेथील नारो शंकर यांचीहि कांहीं फौज मदतीस घेतली व पुढें रस्त मारावी तों अबदालीनें दाहा हजार फौज निवडक पाठवून दगा केला कोणी लढले व कोणी पळाले गोविंद बल्लाळ यांचें शीर कापून आणून श्रीमंताकडे पाठवून दिलें मग दहन झालें गोविंदपंताकडील वगैरे तीन चारशे फौज ठार झाली गोविंदपंताचे चिरंजीव बाळाजी गोविंद हे समागमें होते ते पळून नारो शंकर यांजवळ दिल्लीस आले कोणी कोणी पळालेले लोक येत याप्रमाणें झालें मोठे दगाबाज याजकरितांच आरब पसरून खंदक ह्मणून मोंगलाई रीतीनें राहिले आहेत दोन महिने यांची लढाई होत्ये अद्यापि लढावें हाच निश्चय उभयतां पक्षीं झाला आहे ईश्वर काय परिणाम लावील तो खरा मन सबा मारी पडला आहे पैसा नाहीं माहागाई फार यामुळें लष्कर गलबललें आहे याप्र माणें वर्तमान आहे आपले मुलखांत गाळे जातात त्यापैकीं बहुत पत्रें मीं पाठविलीं परंतु

फौज कोठें एके जागा होईल तें लिहिले आलियानंतर कळेल. ते एके जागा होऊन दिल्लीस येतील. त्यास गोविंदपत राहिले हें वर्तमान तिकडे कळल्यानंतर मामल्यात जमीदार वगैरे फिसाद करितील तर तुह्मी सावधपणें राहून, शिबदी अधिक उणी लागली तर ठेवून, कोठे फिसाद न होतां, पूर्ववत्प्रमाणें बदोबस्त राहे तें करणें. मशारनिल्हेचे पदरी मातबर शिवराम गोविंद वगैरे आहेत, त्यांचें समाधान राखोन सर्वा गोष्टीचा बदोबस्त करणें. मोगलाकडील कोणी दहा पाच हजार फौज घेऊन येऊन तीकडील अमल करितो असें नाही. परंतु इकडील गोविंदपतांच्या वर्तमानाने तीकडील जमीदार चार आहेत ते तूर्त डोई उचलितील, दगा करितील, ठाण्यास दगा करितील. यास्तव मजबुदीनें राहून ठाणियांत जे जे आहेत, त्याचा पुस्तपन्हा वरचेवर करून ठाणी मजबूत रहात तें करणे कदाचित् वसुलास जमीदारानी चार दिवस खलेल केलिया पुढें सर्व नीट केलें जाईल परतु ठाण्यास दगा जालियाने वाईट यास्तव ठाणी सर्व फार हिमतीनें राखणें तुह्मी तिकडे आहां. गोविंदपतांनीं मातबर शिवराम गोविंदासारखे पदरी बाळगले आहेत. त्यास हिमत धरून अशा समयांत गेली गोष्ट सुधारून दाखवावी. झाले गोष्टीचा खेद न करावा. ईश्वर इच्छेस उपाय नाही तुह्मी आपलें सर्व प्रकारें समाधान असों देणें. बदोबस्त उत्तम प्रकारें करणें. इकडील फौज शिकस्त खाऊन तिकडे गेलियानें फारच वाईट दिसतें. यास्तव त्यास तिकडे जाणें उत्तम नाही. त्याणी जमा होऊन मागती दिल्लीस यावें. याप्रमाणे येथून त्यास लिहिलें आहे. तुह्मी त्यास याप्रमाणें लिहून ते दिल्लीसच येत तें करणें त्यामागें तुह्मीं सर्वांनी हिमत धरावी मामल्यांत बदोबस्त उत्तम

आपणास एकहि लिहावयास अनुकुल न पडलें वरें। असो बहुत काय लिहिणें लोभ कीजे. हे आशीर्वाद हें वर्तमान तीर्थस्वरूप राजश्री बाबास लिहून पाठवावे हे आशीर्वाद पेटा फुलमरी एथील फडनविशी माहादाजीपत कुटे यास दिल्ही आहे त्यास त्याचें वेतन उत्तम प्रकारे होय, अशी विनंति श्रीमतास करून करून घ्यावें मीं आपणास लिहावें असें नाहीं असामी आपले घरचा परतु माहादाजीपत याचीं पत्रें येतात त्यावरून लिहिलें आहे हे आशीर्वाद

ठाणींठुणीं मजबूद असावी, यांतच सरकारचेंहि काम व तुमचाहि स्वरूप आहे + तुम्ही मामलियांत आह्मां सर्वांचा दिलासा करून बदोबस्त करणें घावरे झालिया जमीदारच वास्ता करितील दिलांत चिंता न करणें आह्मी आहों सर्व नीट करू ठाणीं जतन राखणें मुलुकाचा बदोबस्त करणें जाणिजे छ १४ जमादिलावल बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[२७३] ॥ श्रीशंकर ॥ ९ जानेवारी १७६१

राजश्री बाळाजीपतबाबा दाजी गोसावी यांसि

(छ) अखडित लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य

से॥ कुसाजी पायगुडे दडवत विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय लेखन केलें पाहिजे विशेष श्रीमत राजश्री सुभेदार यांणीं आह्मांस तुह्मावर दरमाहेची नेमणूक करून दिली त्यांपैकीं रुपये २००० दोन हजार भरून पावलों हस्तें बाळाजी अनत सदरहु रुपये भरून पावलों मिती शके १६८२ विक्रमनाम सवत्सरे पौष सुध ४ मदवार छ २ माहे जमादिलाखर सु॥ इहिदे सितैन मया अलफ हे कबज लिहून दिले सही बहुत काय लिहिणें लोभ कीजे हे विनंति

---

[२७४] ॥ श्री ॥ १० जानेवारी १७६१

राजश्री पाडुरग बाबुराव स्वामी गोसावी

विनंति उपरि राजश्री कृष्णाजी अनत याने वरातेचा ऐवज तुह्माजवळ आहे, त्यांपैकीं त्याजकडील स्वार आले आहेत, त्यास खर्चास भवानसिंग रुपये १० दहा देणें मिती पौष शुद्ध ४ सन १८१७ हे विनंति

---

[२७५] ॥ श्री ॥ १२ जानेवारी १७६१.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजीपंत स्वामी गोसावी यासि:

पोष्य धोंडो पद्माजी दिमत राजश्री सटवाजी जाधवराव दडवत विनति स्वामीवरी वरात श्रीमंत राजश्री भाऊसाहेब याणी दिली ——— रुपये

८०० कित्ता.

२०० कित्ता.

———

१०००.

येकूण हजार रुपये देविले ते सदर्हु वराताप्रमाणें हजार रुपये आह्मी भरून पावलों. मु॥ दिल्ली. छ ५ जमादिलाखर सु॥ इहिदे सितैन मया अलफ हे विनति.

---

[२७६] ॥ श्री ॥ १३ जानेवारी १७६१.

राजश्री पांडुरग बाबूराव स्वामी गोसावी:

विनति उपरि नाइकाकडील हवाल्याचे ऐवजी रुपये ८०० आठशें मेघशामपत याजब॥ पाठवणें. चागला ऐवज घेणें मिती पौष शु॥ ७.

---

[२७७] ॥ श्री ॥ ९ जानेवारी १७६१.

राजश्री पांडुरंग बाबूराव स्वामी गोसावी:

विनति उपरि. राजश्री धोंडोबा नाईक याजकडील हवाल्याचे ऐवज पैकी रा॥ कुसाजी पायगुडे यास तूर्त रुपये २००० दोन हजार देविले असेत. नाइकाकडून कबज घेणें मिती पौष शुद्ध ३ हे विनति

---

[२७८] ॥ श्री ॥

विनाति उपरि राजश्री अताजी माणकेश्वर यांजकडील दहा हजार रुप यांची कबज येथें घेतली आहे ऐवज चार लक्ष वीस हजारांपैकीं देववावा हे *विनति*

---

[२७९] ॥ श्री ॥ ३१ डिसेंबर १७६०

राजश्री बाळाजीपंत बावा गोसावी यासि

(छ)अखंडित लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य

स्ना॥ कुसाजी व जानराव पाडगुडे रामराम विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वानंदलेखन करीत गेलें पाहिजे विशेष श्रीमंत राजश्री मल्हारजी होळकर सुभेदार यांणीं आम्हास रोजमेरा याची वरात तुम्हावर रुपये ७४७५ सात हजार चारश पचाहत्तराची दिली होती दरमाहे करार करून त्या ऐवजीं रुपये ३४८७॥ तीन हजार चारशे साडे सत्याशी हस्तें बाळाजी अनंत रानडे—कारकून यांचे मार्फतीनें भरून पावलों हें कबज लिहून दिलें सही वि॥ कारकून मिती मार्गशीर्ष वद्य दशमी शके १६८२ विक्रमनाम संवत्सरे, छ २२ जमादिलावल सु॥ इहिदे सितैन मया अलफ बहुत काय लिहिणें लोभ कीजे हे विनति मे॥ दिली

---

[२८०] ॥ श्री ॥ २४ डिसेंबर १७६०

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी गोविंद स्वामीचे सेवेसी पो॥ जनार्दनराम नि॥ नारायणराव बापूजी साष्टांग नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जावें विशेष श्रीमंत राजश्री भाऊसाहेबीं तुम्हाकडून तुमचा ऐवज दिल्लीस आला आहे त्यांपैकीं देविले———रुपये

१४८६२॥ पथक नि॥ नारायणराव बापूजी.

७२२१॥ रोजमोरा अठवडे २.

२००० कापड ख॥बद्दल.

५६४१ शेळके व गावडे यांस देविले ते.

१४८६२॥.

७५६ पागा जानराव ‥ ....

२१८५ पागा रंभाजी कदम.

१७८०३॥.

येकूण सतरा हजार आठशें साडेतीन रुपयें दिल्लीस भरून पावले. छ १
जमादिलोवल सु॥ इहिदे सितैन. बहुत काय लिहिणें. लोभ कीजे. हे विनंति

---

[२८१] ॥ श्री ॥ ३० जानेवारी १७६१

झाडा ऐवज नि॥ बाळाजी गोविंद दिल्लीस खजाना आला सु॥ इहिदे
सितैन मया व अलफ

रुपये.

४,२००००

पै॥ वजा दिल्लीचे मुकामी खर्चास घेतले ८८००

बाकी ४,११,२००

खर्च.

६०,००० धोंडोबा नाईक नवाळे यांसी रो॥ नारो शंकर यानी देविला.
छ ९ जमादिलावली.

१,१०,००० र॥ लष्कर श्रीमंत स्वामीकडे बराबर कृष्णराव बल्लाळ दि॥
पायगाडे, छ १३ जमादिलावली.

७३,९६३॥ वा॥ वराता हुजूर

१०,००० अताजी माणकेश्वर वरात वीस हजार पैकीं, छ १५ जिमादि

१४,८६२॥ पतक नारायणराव बापू, छ १५ जमादिलावलीं

९,२२१॥ वरात १

५,६४१ वरात १

१४,८६२॥

७५६ जानराव ढमढेरे छ १५

२३३५ रमाजी कदम छ १५ रा॥

२१८५ वरात १

१५० वरात १

२३३५

६,००० त्रिंबकराव सदाशिव छ १६

८,४६८ लखनी बोधे छ १८ जा॥वल

१०,००० शिदाप्पा शेटे वीरकर छ १८ जा॥

७,९९६ कृष्णाजी अनंत छ २३ जा॥वल

८०० राघो निळकंठ छ २४ जमा॥वल

१५० विठलराव शिवदेव छ २३

१२,५९६ पा॥ रा॥ हुजूर रोजमोरा दीडमाही छ २९ जमादि [लावलीं

७३,९६३॥

१४,६५०० रवाना लष्कर श्रीमंत स्वामीकडे बराबर पारॉशेरदानी छ

---

३२८ २४ जमादिलावल म्हणजे ? जानेवारी १७६१ या रोजी पाराशरदादाजी, प्रत्येकीं पांचपानें [illegible] एकक दैली घेणारा असे तीनशें स्वार घेऊन पाणिपताकडे [illegible] रवाना झाला खजिन्याबराबर बंदोबस्ताकरितां आणीक चारपांचशें स्वार होते पद। २ जमादिलावलीं ६ स्वार परत आले व २९ जमादिलावलीं म्हणजे ७ जानेवारी १७६१ रोजीं एक स्वार परत आला कारण दुखणें झालें २४ जमादिलावलीं सहा

२४ जमादिलावलीं १,५००००.

पैकीवजा

३,००० छ मा॥र स्वार फिरोन आले सुमार ६.

५०० छ २९ जमादिलावलीं हुल्लड जाली तेथून स्वार आला १.

३५००.

बाकी —— रुपये.

७८६ पागेची चर्दीची बेगमी.

१७६ पागा जानराव ढमढेरे इ॥ छ१३ जमादिलावल ता॥ छ २८ जमादिलावल रोज १६ दररोज रु॥ ११

प्रे॥ —— रुपये.

स्वार परत आले ते काहीं इतर कारणानें आले २९ जमादिलावलचा मात्र, हुल्लड झाली ह्मणून परत आला पाराशरदादाजी चोविस तारखेला दिल्लीहून निघाला तो २६ तारखेच्या रात्रीं अवदालीच्या लष्करापाशीं चुकून गेला तेथें रात्रीं चकमक झाल्यावर एक स्वार निघाला तो २९ तारखेला दिल्लीस परत आला ही हुल्लड पाच जानेवारीला झाल्यावर नऊ दिवसानीं पानिपतचे मोठें युद्ध झालें पानिपतचें शेवटलें युद्ध कोणत्या तारखेस झालें याबद्दल बराच मतभेद आहे ७ जानेवारी, ८ जानेवारी, १२ जानेवारी व १४ जानेवारी ह्या तारखा निरनिराळ्या ग्रंथकारानीं दिल्या आहेत पानिपतची लढाई हिंदूच्या पौषात व यवनाच्या जमादिलाखरात झाली लढाईच्या दिवशीं बुधवार होता त्याअर्थी १४ जानेवारी १७६१ ही तारीख विश्वसनीय ठरते रा डफ, कीन, मालेसन, साने इत्यादि मंडळीनें सातवी तारीख घेतली आहे रा नातू, ठाकूर इत्यादि १४ जानेवारी पसंत करितात आमच्या मतें १४ तारीखच खरी असावी (१) कारण, ह्या तारखेच्या बाजूला बखरींचे बहुमत आहे (२) पौष शु॥ ८ ही तीथ पानिपतची हे महाराष्ट्रात आबालवृद्धांच्या तोंडीं झालेलें दिसतें (३) मुसलमानानाहि ६ जमादिलाखर हीच तारीख पसंत आहे (४) हिंदूचा पौषात व यवनाचा जमादिलाखरात बुधवार अष्टमीला व ६ व्या तारखेला यावयाचा ह्मणजे १४ जानेवारी हीच तारीख घ्यावी लागते हा एवढा पुरावा १४ व्या तारखेच्या प्रीत्यर्थ दिला खरा परंतु, अस्सल पत्राचा पुरावा हातीं येईल तर ह्याहूनहि ठामपणें हीच तारीख खरी असें बिनहरकत ह्मणता येईल कारण, हजारों नामी तर्कापेक्षा एक अस्सल चिटोरें जास्त महत्वाचें असतें

३६० पागा लखजी बोंधे इ॥ ता॥ छ ३० जमादिला-
वल आठरा रोज दररोज रु॥ २० प्रे॥
९५० पागा नि॥ रभाजी कदम यासी मोहगम बेगमी

७८६

३,९१२४१॥
बाकी ता॥ छ ३० जमादिलावली —— रुपये
२८,७५०॥

ता॥

रुपये दिल्हे वरात कबज घेतली असे

२,००० गणेश गगाधर यांची वरात देणें अ-
से रो छ ५ जमादिलाखर पावली गु॥
पाडुरग बाबूराव
२६,७५०॥ ऐन शिल्लक
२६,७५० ता॥ धोंडोबा नाईक
॥ ता॥ पाडुरग बाबू

२६,७५०॥

२८,७५०॥

२६,७५०॥ छ ३० जमादिलावलीला धोंडोबा नाईक नवाळे यांजकडे
रुपये

२८७५ छ ५ जमादिलाखर
१८७५ पागा वारकोजी निंबाळकर वरात
१००० सटवाजी जाधवराऊ
८०० वरात १
२०० वरात १

१०००

२८७५

बाकी ———————————————————————— रुपये.

२३,८७५॥

वजा केले ते रु॥ ६८०० बाकी रुपये.

१७०७५॥

पैकी वजा महीपतराव

चिटणीस याजब॥ २०००.

बाकी १५०७५॥.

छ २३ जमादिलाखर मु॥ भिंड. येणेंप्र॥ नारो शकर याजकडे याद लेहून दिल्ही असे.

---

[२८२] ॥ श्री ॥ २३ फेब्रुवारी १७६१.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपंत दाजी स्वामीचे सेवेसिः

पोष्य नारो शंकर साष्टाग नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल छ १७ रजब पावेतों मु॥ ग्वालेर यथास्थित जाणोन स्वकीय लेखन करून तोषवीत असावें. यानतर राजश्री पांडुरंग शंकर याचे लिहिल्यावरून आपण आमचे ऐवजाचे द्यावयाविषयीं ज्या ज्या प्रकारें राजश्री बाळाजीपत बाबा यांसि बोलिलेत त्या कृपेचा साद्यत अर्थ कळोन बहुत समाधान झालें. ऐसाच आपला स्नेह अकृत्रिमभाव आह्मांसी आहे चित्तास चित्त साक्ष साक्ष असे. ऐसियासि राजश्री बाबा यानी निश्चयास अंतर करावें, उचित नव्हे. भगवत् कृपेंकरून श्रीमताचे राज्य कायम आहे आजच कोण्ही हितोपदेशी सागत असतील त्याजवर दृष्ट देऊन, तरते बुडते पाहून, आत्मस्वार्थ ध्यानांत आणून, बाबानी आमचा ऐवज कैलासवासी पतानीं करार केला त्या वचनावर दृष्टि न देता न द्यावा, व हिलेहवाले करावे व ते खासा भिडेत वचन बोलिले ते अनृत करावें, विहित नाहीं. शेवट आमचा ऐवज

त्यांस सुटणार नाहीं ऐक्य परमार्थ राखून देतील, तर घेऊ, नाहीं तर श्रीमंतांसमक्षहि ते देतील व आम्ही घेऊ परंतु या समयीं आम्हीं ऐवज दिल्यानें उपकारी होतों व पूर्वापर स्नेह वृद्धिंगत होतो इतकें लक्षून कार्य करून घ्यावें हेंच उचित आहे सामंत सरदारांनीं ताकीदपत्रें दिलीं तीं पाठविलीं आहेत त्याप्रमाणें ऐवज निश्चयानरूप ऐवजाचा निकाल करून पांडुरंग शंकर याच्या ऐवजासुद्धां रवानगी करावी तुम्हीं चार लक्ष विसाचा ऐवज झाडा दिल्हींत लिहून दिला पैरे[३२५] त्याबरोबर ऐवज पांचशें रुपये तुम्हाकडे नक्षा आला तो जमेस न धरिला याजमुळें पांचशें हिशेबीं बाकी व ऐवज झाल्यापैकीं आठ आणे येतां पांचशें अर्धा रुपया हिशेबाची नकल पाठविली आहे त्याप्रमाणें मनास आणून ऐवज राजश्री पांडुरंग शंकर याचे स्वाधीन करावा आम्हींहि बाबास बहुत प्रकारें लिहिलें आहे, आपणहि समजून सांगावें त्याचे तुमचे सर्वांचे विचारास आलिया कराराप्रमाणें लक्षा रुपयाचा निकाल करून द्यावा कदाचित् ऐवज नच द्यावा असें सर्वांचे चित्तास आलें, तर आम्हाकडील दस्ताऐवजीं कागदपत्र सर्व देऊन श्रीमंतास पत्र देऊन राजश्री पांडुरंग शंकर याची रवानगी सत्वर आम्हाकडे करावी विलंब न करावा बहुत काय लिहिणें हे विनंति

---

[२८३] ॥ श्री ॥ ६ मे १७६१

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री बाळाजी[३२६] गोविंद स्वामी गोसावी यांसि

पोष्य बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहित जाणें विशेष चिरंजीव राजश्री भाऊसाहेब यांनीं राजश्री नारो शंकर यांस गुदस्ताचे समजाविशीचे ऐवजीं एक लक्ष

---

३२५ पर म्हणजे परंतु पर हा शब्द कऱ्हाड लोकांच्या बोलण्यांत विशेष असतो

३२६ बाळाजीचा किता चिरंजीवांनीं गिरविला होता

रुपयांची वरात तुह्मावरी दिली त्यास तुह्मी वरातेचा ऐवज अद्याप दिला नाही, ह्मणून हुजूर विदित झाले त्याजवरून हे पत्र लिहिलें असे तरी वरातेप्र॥ ऐवज मशारनिल्हेस पत्रदर्शनी पावता करणे येविषयीं फिरोन बोभाट येऊ न देणे जाणिजे. छ ३० रमजान सु॥ सन इहिदे सितैन मया व अलफ बहुत काय लिहिणें हे विनाति

---

[२८४] ॥ श्री ॥ २१ मे १७६१.

आशीर्वाद उपरि चवेताळीसशा रुपयाच्या चिठ्या बाबूरायाच्या घेऊन पुणियास रवाना करितों तुमची पत्रें चिटकोबाकडे रवाना करितों पत्राप्र॥ ऐवज देतील श्रीमताचे पत्र पाठविले तें पावले तुर्त आह्मी रेवातीरी आहों श्रीमत बऱ्हाणपुरी गेले सौभाग्यवती गोपिकाबाई येथें राहिली आहेत नारायणरायास[३२७] फोड्या आल्या आठाचौ रोजांनी येथून गेलियावर वर्तमान निवेदन करू, तो तुह्मीहि याल वरकड सविस्तर मजकूर कळला. त्या अलीकडील पत्र तुह्मी चैत्र शुद्ध १ निघतों ह्मणऊन लिं॥ तें उत्तम. त्याप्र॥ निघोन आलाच असाल सत्वर भेटी होईल. हे आशीर्वाद कारकुनाची पत्रें पाठविली ते पुणियास चिटकोबा ज्याची त्यास पावितील. हे आशीर्वाद. मित्ती चैत्र व॥ २ द्वितीया, शके १६८३ वृषनाम सवत्सरे हे आशीर्वाद

---

[२८५] ॥ श्री ॥ २४ जून १७६१

सेवेसि जोती गोपाळ[३२८] कृतानेक साष्टाग नमस्कार विनति विज्ञापना येथील

---

३२७ नारायणरावास देवी आल्याचा उल्लेख नानाफडणिसानें आपल्या आत्मचरित्रात केला आहे (पत्रें व यादी ५३)

३२८ हे पत्र पानिपतानतर अतर्वेदींत व बुंदेलखडात झालेल्या गडबडीसबधाचें आहे

वर्तमान तागाईत जेष्ठ व॥ ५ मिती हिंदुस्थानी स्वामीचे कृपावलोकनेंकरून सेवकाचें यथास्थित असे विशेष स्वामीनीं आज्ञापत्र पाठविलें तें चैत्र शु॥ १४ श्री काशींत पावलें त्याजवरी वैशाख व॥ ५ पचमीस निघाला ते अयोध्येकडून ब्रह्मावर्तास आलों, तों तेथें अमल होऊन आठ दिवस झाले होते तेथून वैशाख शु॥ ११ गुरुवारीं दवरगडास दाखल झालों आपले मडळीची व श्रीमत राजश्री दादांची भेट झाली माणसें श्रींतच ठेविलीं सडे एक माणूस व तट्टू असे आलों सोबती काशीकर ब्राह्मण पाच सात होते, म्हणून मार्गी निभाव झाला अतरवेदींत बहुतकरून अमल बसला आहे कह्याकडे अद्यापि दगा आहे फर्काबादेपलीकडे राहिल्याची फौज आली आहे म्हणून वर्तमान आहे व जाट व गगोबातात्या मथुरेजवळ उतरून फौलास आले हेंहि वर्तमान आहे नवाब सुज्यातदौला काशीस दाखल झाला शहाजादाहि पाटणियाहून दोन मजली आलीकडे आला आहे सुजातदौले व त्याची भेट होणार त्यास, त्यांजमध्यें कांहीं विषम पडलें म्हणून वर्तमान आहे कीं मिरजाकोचक पूर्वी प्रयागीं होता तो शहाजादा यानकडे गेला होता त्याजवरी सुज्यातदौला यानें तो तिकडे गेलियापर प्रयाग घेऊन त्याचीं माणसें धरलीं, म्हणून तो शहाजाद्यापासून अयोध्येस आला त्याजलाहि धरून बदीस घातलें त्यास हल्लीं दिल्लीकडून आलियावरी त्यास जिवें मारिला त्याचीं मुलें बायका अशीं सातजण मारून टाकलीं याकरिता शहाजादा यास विषाद आला आहे पुढें जें होईल तें होवो आज तागाईत राजकीय वर्तमान या प्रांतीं य रीतीचें आहे राजश्री मल्हारराव होळकर सुभेदार माघारे फिरले, म्हणून वर्तमान आहे जानोजी भोंसले सागर प्रातास आले होते, तेहि मल्हारबा देशास गेले असें वर्तमान ऐकून नागपुराकडे गेले बुंधेले याचा सला मात्र करून घेऊन गेला सल्याचा करार करून हिंदुपतराजे यानीं बाळाजीपतास पत्र लिहून दिलें कीं तुमचा व आमचा पूर्ववत् प्रमाणें सलख कळावें गुरसराई व कोंच या प्रातीं मल्हारानीं दगा केला आहे तूर्त या प्रांतीं गगा

धरताल्या मात्र आहेत. मथुरेजवळ उतरून अंतरवेदींत आले ह्मणोन खबर आहे. काय होईल ते पहावें. सेवेसि श्रुत होय. हे विज्ञापना.

---

[२८६] ॥ श्री ॥ ६ जुलै १७६१.

स्वामीचे सेवेसी सेवक त्रिंबक बाबूराव साष्टांग नमस्कार विनंति उपरि येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लेखन करावयास आज्ञा केली पाहिजे. विशेष. पीरखानाबरोबर पत्र पाठविलें तें पावले. बारा हजाराच्या हुड्याचा ऐवज गणेशपंतास पाववून जाब पाठविला आहे. आह्माबरोबर हुंडी सहा हजाराची तेहि सकारली व नक्षा रुपये वीस हजार त्याची याद अलाहिदा आहे यावर दरबारचें वर्तमान श्रीमतास देवआज्ञा झाली हें तों जगप्रसिद्ध कळलेंच असेल मरणाचे पूर्वी दोन दिवस पर्वतीसच होते. तेथेंच मृत्यु आला. तेथें मृत्यु होताच शहरची बदोबस्ती केली. जागा जागा दहा दहा वीस गाडद्याच्या चौक्या ठेवून वाड्याभोंवते हजार बाराशें गाडदी चवकी ठेवून बदोबस्ती केली. मगळवारचे दिडा महरा रात्रीस. दुसरे दिवशीं बुधवारी अग्नि दिला. परतु ते दिवशीं शहरात मोठा आकात झाला. ईश्वरजीस करणें की तशामध्यें कोणही परसैन्य नव्हतें; नाहीतर मोठा प्रळय झाला असता इतके असता जो आंगऱ्या[३२९] कैदेमध्यें आहे, त्याणें इभ्राहिमखा गारदी याचा भाचा चाकरीचे उमेदगारीमुळें सात आठ हजार गारद्यानिशीं आला आहे, त्याणें श्रीमत सावध असतांच पैगाम केला होता की याचा काळ होताच तू व आपण मिळून शहर लुटावे, आणि गर्दी करावी. ऐसा पैगाम होताच तो इकडे काल होयास (झाले). आणि आंगऱ्यानें त्यास पत्र पाठविले की आता हे वेळ आहे. गारदी व तुह्मीं येऊन पोहोचणे त्यानें तें पत्र बजिन्नस नेऊन श्रीमत दादासाहेबास दाख-

---

३२९ तुळाजी आंग्रे याला १७५६ त कैदेत टाकलें

दिलें त्यावरून गारदी याजवर बहुत मेहेरबान झाले, आणि आगऱ्यावर आणखी चौकी मजबूत गारदियाची ठेवून बदोबस्ती केली आणखी जीवन राव वकील यार्णे मोगलास पत्रें पाठविलीं होतीं तीं धरलीं, कीं तुह्मीं या वेळेस येऊन पोहोंचणें त्यावरून त्याची अप्रतिष्ठा केली परतु कोण्ही देखिली नाहीं जनआफवा आहे अस्तु प्रस्तुत कामकाज कुल याखत्यारी रा॥ रा॥ बाबूराव फडणीस व रा॥ सखारामबापू हे दोघेजण आहेत याज वेगळें काडीमात्र कामकाज होत नाहीं श्रीमत दादासाहेब चौदावे दिवशीं सोमवारचे बारा घटका रात्रीं वाड्यामध्यें मुहूर्त करून दाखल झाले तोंप र्यंत पर्वतीस होते श्रीमत माधोराव व बाईसाहेब बुधवारीं दाखल होणार पर्वतीस आहेत पुढें मानस हा आहे कीं सातान्यास जाऊन ताराबाईचे विद्यमानें राजापासून पोषरुणें घ्यावीं, व नवे शिक्के करावे, मग पुढें राज्याचा जो बदोबस्त करायाचा तो करावा जर ताराबाईनें आपले खुशीनें राजापासून पोषरुणें दिलीं तर उत्तमच आहे नाहींतर आपला आपणच कार्यभाग सपादून सत्वरच यावें, ऐसा निश्चय आहे मगळवारीं जेजरीचा मुक्काम होता पुढ राजश्री चिटकापतनाना साहित्यास सोमवारचे रात्रीं पुढ स्वार होऊन गेले, तों मागें फिरून मनसुबा राहिला चार दिवस मुकाम झाला चौ दिवशी करार जातील सारांश कारभार उभयताकडे आहे प्रस्तुत मुलकाची बदोबस्ती यथास्थित करावी मग महाल वगैरेचे हिशेब मखलाशी ज्या होणार त्या होतील

---

[२८७] ॥ श्री ॥ १ मार्च १७६०

ढोले व पारखी कसबे पुणें याचा होळीचे पोळीचा कजिया आहे सबब, सरकारचा प्यादा देऊन पोळी लावावी ह्मणोन परवानगी श्रीमत राजश्री नानांची रवानगी राघोपत गडबाले सुभानजी एसाळ दि॥ बहीरजी नाइक मोरे याजब॥ जाली छ १२ रजब, इहिदे, फाल्गुन शु॥ १५

---

[२८८] ॥ श्री ॥ २७ जून १७६१.

राजश्रियाविराजितराजमान्यराजश्री जनार्दनपत स्वामीचे सेवेसि:

पो॥ बाळाजी गोविंद व गगाधर गोविंद सा॥ नमस्कार विनति उपरि येथील कुशल ता॥ जेष्ठ व॥ ८ पर्यंत यथास्थित जाणून स्वकीय लिहिलें पाहिजे विशेष. या प्रांतीचे वर्तमान सविस्तर आपणास एक दोन पत्री लिहिले, त्याजवरून कळलेच असेल. आह्मी अतरवेदीत आल्यानतर सर्व ठाणी सरकारची कायम झाली गगळपुरास अहमदखान बंगस याजकडील फौज होती, तेथे थोडे बहुत झुज जाहले तसेच फफुंदेस रोहिले इटावे सकुराबादचे फफुद तालगाव मिळोन अमलदार जमा होऊन हजार बाराशें राऊत, दोन हजार प्यादे एक जागा जमा जाहले होते आठ दहा रोज झुजले. शेवटी निघोन गेले. इटावे, सकुराबादसुद्धा ठाणी त्यानी खालीं करून दिली. वरकड सर्व ठाणी सलुखानेच खाली जाहली एक गाजी-पुरी रूपराम खीचर व कीरतसिग राहिले. त्याणी तेथे मातबर सरजाम करून किल्यांत बसले आहेत, यामुळे तिकडील महाली अमळ सुरळीत चालत नाही. कृष्णाजी रायाजी, काशी गगाधर, गगाधर बापूजी वगैरे सर्व गाजीपूरचे शहावर सातशे राऊत, तीन अडीच हजारपर्यंत प्यादा जमा करून आहेत. ठाणी मात्र बसली आहेत परंतु खीचराचे दहशतीमुळें जमीदार भेटत नाही अमल चालत नाही गल्ला तो राहिला नाही माल खाऊन जमीदार बसले, त्याचें काय करावे ? फफुदेस कुसळसिग हमनाथ व पचमसिग चोबे वगैरे पहिल्याप्रमाणें जमीदारा जाहला बलोरुरु आदि-करून गढचा पूर्ववत् जाहल्या फुफुद कसब्यात मात्र ठाणे बसलें आहे. तसेच इटावेयाचे चौधरी गढीबद जाहले माल सर्व भाक्षिला. पैसा घेऊन काही रोहिल्या दिला. काही आपण घेतला एवच रयतेकडे कांहीं राहिलें नाही. गढीबद होऊन बसले आहेत. काही दबाव करावा तर कामेथीस पळून जाणार. रोहिल्याच्या फौजा गगातीराने आहेत. यामुळे आह्मास

२३० हें पत्र पानिपतानतरच्या गडबडीचें आहे

घेथून कोठें गाजीपुराकडे अगर गढीस लागायास फौज पाठवितां नये साग-राकडेहि मोठा दगा जाहला होता हटे, सागर, जटाशकर, जयसिंगनगर, खेमलासे, येरछ्री, बुरई इतकीं मात्र ठाणीं राहिलीं वरकड सर्व जागा गेली राजे पिर्थीसिंग गढाकोठावाले देखील फिरले सागर खालीं करून मागों लागले मुजहि जाहले तेथें अपाजी विश्वनाथ सागरचे लिहिणार कामास आले किल्याबाहेर माणूस निघता नये हटयास मोर्चे लागले एक महिना किल्ला जुजला शेवटीं त्याणीं तळें फोडलें एक दोन रोजीं हटे, जटाशकर किल्ले नावे असा प्रकार जाहला तेव्हां राजश्री विसाजी गोविंद याणीं राजश्री जानोजी भोसले याजकडे कारकून पाठवून त्यास आणिलें दहा हजार फौज जानोजीबावाच आले हटयाचे मोरच्यावर जूजाहि त्यांसी व बुंदेल्याचे लोक व डांगी, गोंड तमाम दहा हजार जमा जाहले होते पांच सावशें माणूस कापून काढिलें, तेव्हां मोरचे सोडून निघोन गेले जागा सर्व लुटून जाळून फडशा केली बुंधेल्यांशींहि सलूख तूर्त केला तेजगड वगैरे ठाणीं लोध्याकडे राहिलीं आहेत, तीं तूत येता दिसत नाहींत परतु ते या बळांतून निघोन दगा करतील यास्तव तूर्त सलूख करून घेऊन मग राजश्री जानोजीबावाची रवानगी करतील तेहि नागपुराकडे जाणार हिंदुस्थानात कोणीहि राहत नाहीं रोहिल्याची फौज फिरोन आली सकु-राबादेचें ठाणें उठवून दिलें तें देवलीस आलें फिरोन दगा जाहला उप-रालातील मात्र नाहीं दोहींकडे दगा याउपरि भार ईश्वरावर आहे राजश्री गगाधरपततात्या जाटापाशीं आहेत गाजदीखानास वजिरी जाटानें देविली तेहि बरोबरच आहेत तात्याबरोबर फौज ह्मणावी तर हजार दीड हजार आहेत राजश्री गणेश समाजी बुंदेलखडांत आहेत त्याचा एक राऊत आह्मांकडे येत नाहीं आह्मीं तूर्त अहमदखानाशीं सलुख केला आहे, परतु त्याचा विश्वास नाहीं जाटानें आगऱ्यास मोर्चे लाविले, परतु किल्ला मज-बूद, श्रम त्याचे सार्थक होतां दिसत नाहीं पन्नास हजार पाऊण लक्षपर्यंत त्यावे मोर्चास आहेत शहर घेतलें मोर्चे बसले आहेत हे विनंति

---

[२८९] ॥ श्री ॥ ४ जुलै १७६१.

वडिलांचे सेवेसी साष्टांग नमस्कार विनति येथील क्षेम त॥ छ २९ जिल्काद पावेतों आशीर्वादेंकरून पुणेत सुखरूप असो. आपण पत्र पाठविलें तें पावलें. तीर्थरूप नाना ज्येष्ठ वद्य त्रयोदशीस पुणेस आले. तीर्थरूप बाबास बरें वाटत नव्हतें. याजकरिता मी तुळापुरी गेलों होतों. तिकडून तीर्थरूपहि आले. मग बाबास घेऊन पुणेस अवघे समागमेच आलों. आपण उभयता तीर्थरूपास पत्रें पाठविलीं तीं प्रविष्ट करावीं ह्मणवून आज्ञा. आज्ञेप्र॥ दिलीं. मुलेमाणसें तिकडे आहेत त्याचा मजकूर आपण लिहिला. त्यास. तीर्थरूप नानाच्या विचारें आठचार दिवस गलबल करूं नये तुह्मी येथें याल त्याउपरि आणावयाची तजवीज करावी लागेल. साराश, तिकडून इकडे आणावीं लागतील यांत तो गुंता नाहीं. परतु नेहमी तिकडे होतीं याजकरितां तुर्त गलबल आधीच करता नये. याप्र॥ बोलले. त्याचे हातचें उत्तर नकाळ रवाना करतो. भावगर्भ बोलल्याचा लिहिला साप्रत उभयता श्रीमंत सातारेस जातात. मगळवारीं पुणेहून निघोन जातात. आण दहा बारा दिवसांची दानें वगैरे. नेहमी तेथें जाऊन समीप असावें लागेल. त्याजकारितां तपशील ल्याहावयास ठीक पडलें नाहीं. सकाळ सर्व तपशील लिहून पाठवितो. स्वारीसमागमेंहि मजला जावें लागते तुर्त दहा दिवसापासून तेरावा चवदावा दिवस होईतोंपर्यंत नेहमी तेथून लिहिता नये. स्वारीहि लवकर निघणार तीहि गडबड सागातेंच जाहाली. साराश, आपण तेथें फार दिवस राहूं नये. लवकर यावें. दिवस राहावयाचे नाहीत. तुह्मी येथें आल्याउपरि प्रकार सर्व नजरेस पडेल. त्या डौलावर कराल. यास्तव जरूर यावें. श्रीमताचा आजचा बारावा दिवस आहे. दानधर्म उत्तम प्रकारें दानें वगैरे होतच आहेत. राजश्री माधवराव क्रिया करितात. तेरावा दिवसहि उत्तम होईल. श्रीमत राजश्री माधवराव सातारियास जाणार. एक विचार, एकटेच जाणार. एक विचार, दादाहि बराबरीच जातील. मुत्सदी अवघे बरोबर सातारा जातील. श्रीमत राजश्री नानासाहेबी राजा कराव·

थारा नेमिला होता तो राहिलासा जाला आहे श्रीमत राजश्री दादांचे व गोपिकाबाईंचे मतें ताराबाइचे विचारें जो राजा बसवावयाचा अगर न बसवावयाचा विचार जो करितील त्यांस॥ ताराबाईचे विचार करावे त्यास रामराजाच बाहेर काढावा असे असे श्रीमत राजश्री माधवराव उद्याच्या सोमवारीं सातारियास जाणार सप्तमीस पेशवाईचीं वस्त्रे घ्याव- याचा मुहूर्त आहे राजश्री त्रिंबकरावमामा व शामरावबाबा व विसाजी दादाजी तिघे सातारा आहेत राजा बाहेर काढावा, फल्हाड बाई प्रात त्याजकडे यावा, असाहि करता न ऐकत तरी जसा कळेल तसा बंदोबस्त करावा परंतु, आधीं वस्त्र यावीं मग मजकूर जो करणें तो करावा सांप्रत मुख्यत्वें सखारामपंत व बाबूराव फडणीस हे दोघे एक विचार आहेत असे आहे राजश्री दादासाहेबापाशीं पेश रामचद्र गणेश व कृष्णराव काळे या दोघाचीं चाल बहुत आहे आबा पुरंधरे व नाना पुरंधरे हेहि आहेत पुढें कसकसा मजकूर होईल तो लेहून पाठवीन तमाम शिलेदारास पत्र पाठविलीं आहेत समजाविशी करून, नालबंदी देऊन, फौज जमा करावी असें आहे अशींहि बोली आहे कीं श्रावण शुद्ध प्रतिपदेस डेरादाखल व्हावें श्रीमत राजश्री माधवरायांनीं वस्त्र घेऊन सातारियाचा बंदोबस्त करून पुणियास यावें मग बाहेर स्वारीस निघावें राजश्री माधवरायांनीं घरीं देशीं दहा हजार फौजेनसी असावें, दादांनीं स्वारीस जावं, असे आहे जागाजागा विचार होतच आहेत पुढे कसकस होईल तें लेहून पाठविता हे विनंति

---

[२९०] ॥ श्री ॥ ४ जुलै १७६१

वाढलाच सेवसी सा॥ नमस्कार विनंति येथील क्षेम ता॥ छ १ जिल्हेज पावेतो आशीर्वादेंकरून पुणत सुखरूप असो आपण (पत्र) पाठविलें कीं

सांप्रत कारभारी कोण ? त्यास, रा॥ सखारामपंत, बाबूराव फडणीस. वरफडाहि आहेत परंतु दोघे तुर्त कामकाजाचा बंदोबस्त करितात. श्रीमंत उभयता मंगळवारी निघोन सातारेस जातात. मंगळवारी जेजूरीस मु॥, बुधवारी दहीगाव, गुरुवारी माहुली, येणेप्रमाणे मु॥चा ठराव जाहाला आहे. तथूनहि लवकरच येणार. तीन दिवस तेथें राहावें, मागती यावें सारखा तुर्त येथें निश्चय आहे तीर्थरूपानी पंढरीस जावयाचा छंद धरला आहे. आपण लवकर यावे चार वरसें जाहाली वडील अवघडात घालून गेले. ज्या दिवशी भेट होईल ते समयी सर्व काळजी हारवेल. तुर्त येथें स्वारीचा व दानधर्माचा समय, याजमुळें माणसास एकदोन दिवस अधिक लागल. हिशेबाच्या एकदोन कलमाचा तफावत लिहिला, तर आपण एकादो दिवशी येतील. सर्व येथें नीट होईल तीर्थरूप नाना खासगत यादी समजावयाचे व किरकोळ सरकारी हिशेब समजावणें, सरकारकून कारखाने तमाम मना होता, त्याहि यादीजिंदी अगवा वेळ नेऊन, सरकारात दाखवून, करारमदार करून नवे घ्यावे तेणेंप्रें॥ खर्चवेच करावा पागा अवघ्या मोडून पांचपांच प्यादे करावे. कामाठी देखील दूर करितात दोनचारशें कामाठी कार्याकारण ठेवावे असे नानाप्रकारें बंदोबस्त मांडिले. चिरंजीव सौभाग्यवती बगाबाई आणविली तर तिकडून अवघी महिना पंधरा दिवशी आणावयाची आहेत. मग तातड काय ? सेवेसी. हे विनंति

---

[२९१] ॥ श्री ॥ ४ जुलै १७६१.

तीर्थस्वरूप राजश्री दादा वडिलांचे सेवेसीः

आपत्यें हरीनें साष्टांग नमस्कार विनंति येथील कुशल त॥ आषाढ शुद्ध द्वादशी जाणून स्वकीय लेखन आज्ञा केली पाहिजे पुण्याहून माणूस आलें त्याजबरोबर राजश्री त्रिंबकपंत कारकून तेथें आहे त्याचें पत्र आलें.

राजकी वतमान लिहिलें आहे तें पहावयासि पाठविलें त पहावें जवानी प्यादियाबरोबर निरोप आला कीं निजामअल्लीपासून वकिलाचा साडणी स्वार आला जपी करावयाबद्दल तेथून रवानग्या जाहल्या त्या मार्तीं जाहल्या इकडेहि लवकरीच येणार याजकरिता सावध असावें ह्मणोन निरोप आला, त्याजवरून आपणास लिहिलें आहे मी उद्यां सध्याकाळ पावेतों येतों अजमास हिशेब काहीं समजाविला काहीं आज समजावितों, आणि उद्यां यतों बहुत काय लिहिणें हे विनति

---

[२१२] ॥ श्री ॥ ९ जुलै १७६१

अपत्यें चिन्कोबानें चरणावरी मस्तक ठेवून सा॥ नमस्कार विज्ञापना येथील वर्तमान ता॥ आषाढ शुद्ध ५ पावेतों मुकाम पुणें येथें यथास्थित असे विशेष आपण पत्र पाठविलें तें पावलें दरबारचें वगैरे सविस्तर वतमान तीर्थरूपांस तजविजीनें पुसोन सत्वरच यावें किंवा आठाचौ दिवसांनी आले तरी कार्यास येईल ऐसा खुलासा काढून आह्मास लेहून पाठवणें त्यास, तीर्थरूपांनीं पेशजी पत्र आपल्यास पाठविलेंच आहे तीर्थरूपांचें मानस आहे कीं तुह्मीं सत्वरीच यावें दरबारचा कारभार एक प्रकारचा जाला आहे यास्तव त्यांचें मानस आहे कीं लौकर यावें राजश्री बाळाजी गोविंद यास मुजरत पत्रें पाठविलीं आहेत कीं तुह्मीं सत्वर येणें श्रीमत राजश्री दादासाहेब व माधवराव सातारियास जाणार यास्तव आह्मी साहित्याबद्दल जेजूरीस गेलों टोपी व चार गज सकलाद हिरवी गहिरी रंगाची पाठवणें त्याजवरून सकलाद गज चार एकूण किंमत आठरा रु॥ व टोपी एक पाठविली आहे प्रविष्ट होईल बहुत काय लिहिणें कृपालोभ असो दीजे हे विनंति श्रीमत राजश्री चिटकोपतनाना साहित्याबद्दल जेजूरीस गेले मजला जाब लेहून देणें ह्मणून सांगितलें त्याजवरून पत्र लिहिलें आहे श्रीमत उभयतां सातारियास जाणार त्यास, तारानाइक भरें फार याटत

नाही. यास्तव दोन दिवस राहिले. एकादो दिवसांनी मुहुर्त आहे जातील. श्रीमंत राजश्री नानाचे मनांत होते की पंढरपुरास जाऊन दोन महिने राहावें. त्यास राजश्री सखारामपंताकडे गेले होते. निरोपाचा विचार पुशिला. निरोप देईनात. यास्तव राहाणे जाले. दरबारी कारभारी सखारामपंत व राजश्री बाबुराव फडणीस हे उभयता आहेत. उभयतांचे चित्त एक जालें आहे. राजश्री सखारामपंत करार ह्मणतात राजश्री दादा यांव ह्मणतात. देणें अद्यापि बहुत आहे. या वरीच चालते. कमाविसदारास रसदेचें मागणें टाकिले आहे. राजश्री नारो शंकर याचा पहिला करार जाला होता तो आपणास कळलाच होता. अलीकडे त्यास ह्मणतात की, आह्मास कर्जदार फार जाले आहे. सबब रसद मागतात. ते काही कबूल होत नाहीत. शेवट कसा होईल ते पहावें. राजश्री शिंद्याकडील मामलत आहे ती तुकोजी शिंदे याचा भाऊ महादजी शिंदे आउखकर याचे नांवे सर-दारी करावी, राजश्री रामचंद्र गणेश दादासाहेबापाशी होते त्यास दिवाण-गिरी सांगावी, ऐसें वाटत आहे. शागीर्दपेशा व इमारती व कामाठी व हशम याचा बंदोबस्त होत आहे. कार्याकारण ठेवितात. बरकड दूर काही केले, काही करणार. इमारती तुर्त चालत नाहीत. सर्वाध्यक्ष उभयतां आहेत दादाचे व गोपिकाबाईचे व दोघे कारभारी याचे एक चित्त एकत्र जालें आहे पुढे कसकसे चालेल पहावे राजश्री आबा व नाना पुरंदरे येथेंच आहेत तेहि सातारियास जाणार. सातारा गेलियानंतर पुढे कस-कसा मजकूर होईल तो पहावा. सेवेसी श्रुत जाले पाहिजे. मागे जे मुत्सदी होते त्यांची चाल काही विशेष दिसत नाही शिलेदारास व खर्चास ऐवज पाहिजे यास्तव कर्जपट्टी करावी ऐसी वार्ता आहे. विदित जाले पाहिजे. श्रीमंत सातारा जाणार. तिकडे कितेक दिवस लागतील ते पहावे श्रीमंतांचे मानस आहे की लौकरीच यावे, मग पहावें सेवेसी विनंति. पीरखान प्यादा याज-बा॥ नवी सकलाद चार गज व जुनी टोपी नानाची पाठविली आहे. पावेल. यादीचे कामास माणसे पा॥ आहेत. कळावें. सेवेसी विनंति.

---

[२९३] ॥ श्री ॥ ९ जुलै १७६१

सो॥ दादो तानदेव कृतानेक सा॥ नमस्कार विज्ञापना येथील वर्तमान ता॥ आषाढ शुद्ध ८ पावेतों यथास्थित असे विशेष श्रीमंत राजश्री उभयता नानांनीं पत्रें आपल्यास लिहिलीं आहेत त्यावरून कळों येईल मोगलाकडील वर्तमान तरी बेदरानजीक आहे पचवीस हजार फौज आहे सरकारात साठी लक्षाची जागीर घेतली तिची जप्ती माडिली आहे तमाम कारकून उठविले आपले बसविले आपण मुलमाणससुद्धा तेथें आहां त्यास औरंगाबाद जवळ याजकरिता तजविजीनें माणसें घेऊन आपण इकडे यावें येविशीं श्रीमंत राजश्री नानांनीं आपल्यास लिहिलं आहे आधीं तजवीज करावी बहुतशी गडबड नाहीं तो तजवीज करावी श्रीमंत राजश्री दादा व राजश्री माधवराव काल बुधवारीं वानवडीस गेले आज तेथें मुक्काम आहे रामश्री चिटकोपंत नाना जेजूरीस गेले ते काल प्रात-काळीं आले उदइक घेऊरचा मु॥ आहे नानाहि जातील थोरले नाना स्वारीबराबर जात नाहीं ऐसें दिसतें वरकड नवलविशेष वर्तमान लिहिजेसें नाहीं मोगलानें बळ बांधिलं आहे श्रीमंत सातारा जाऊन सत्वरीच येणार विदित जाले पाहिजे सेवेसी श्रुत जाले पाहिजे मुत्सदी अगदीं जातात कळावें सेवेसी विनंति

---

[२९४] ॥ श्री ॥

विनंति येथील प्रकार सांप्रत नवे घाट सर्वेहि होतात परंतु निश्चय हा काळपावेतों कामाकारभाराचा नाहीं सातारेहून फिरोन येऊन मग येथील काम चालतील दिवस पुढील फार अवघड दिसल्या प्रकारात दिसतात कळावें हे विनंति

---

[३३१] ॥ श्री ॥ ५ आगष्ट १७६१.

पा॥ आश्विन शुद्ध ४ शके १६८३.

सेवेसी विनंति गोपाळ व लक्ष्मण अनाजी व कृष्णाजी भिकाजी व अनाजी कृष्ण कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंति विज्ञापना येथील वर्तमान तागाईत श्रावण शुद्ध १५ पर्यंत मु॥ रामपुर स्वामींचे कृपावलोकनेंकरून यथास्थित असे. विशेष जेष्ठ श॥ ५ चें गाडापराहून पत्र आलें तें आषाढ श॥ ४ स पावलें. त्या अलीकडे आपणाकडून पत्र येऊन वर्तमान कळत नाहीं तेणेंकरून चित्त सापेक्षित आहे तरी तपशीलवार वर्तमान लिहावयासी आज्ञा केली पाहिजे. विशेष. उमरगड गेल्यानंतर उभयता रायपुरी आहेत इकडे येथीलहि ठाणें उठोन आलें. रोहिल्याचें ठाणें बसलें. राजश्री गंगाधरपंत तात्या कोळवर आहेत तसेच आहेत. जाटहि कोळेवर आहे. नजीबखान पाणीपतावर आहे. त्यास माधवसिंग व नजीबखान एकत्र जाहले आहेत जाटाशीं बिगाड केला आहे. गंगापारच्या रोहिल्यांचें सूत्र जाटाकडे लागलें आहे नजीबखान येकलाच वेगळा पडला आहे. जाटाचें मतें सुजातदौले यानीं वजीरी करावी, व गाजीदीखानानें बक्षीगिरी करावी हें पातशाह अलीगोहर याच्या मनास येत नाहीं. गाजिदीखान अगदींच नसावा. आपल्या हातीं द्यावा त्यास जाट देत नाहीं. यामुळें जाटाचें व त्याचें बिघडल, असें दिसते. गणेश संभाजी यांणीं राजश्री बाबूराव कोनेर याजकडील मामलत आपल्याकडे त्याचे तर्फेने करून घेऊन आशीस गेला, तेथें आहे. झाशीचा किल्ला हवालीं करून घेतला. किसोरसिंग उमरगडी होता. त्याने कामकाज चांगले उमरगडीं केलें. त्यास उमरगड सुटल्यावर तो येथें आला. त्यानें रदबदली केली कीं आपल्याकडे गांव आवरिया वगैरे आहेत, त्याजपैकीं दहा हजार रुपये सालाबाद घेतां तें माफ करावे. त्यावरून त्यास माफ करून सनद दिल्ही सन सतराचें येणें होतें तेंहि माफ करून सतराचे

---

३३१ हे व पुढील दोन पत्रे पानिपतानंतरच्या गडबडीचीं आहेत.

सालापासून सनद करून दिल्ही त्याजकडे फारकुनी वरसाल पांचशें रुपये द्यावे असा करार केला आहे सन १८१८ चे सालापासून द्यावे असा करार करून चिट्टी लिहून घेतली आहे सतराचे त्यानें सोडवून घेतलें आह्मास ह्मणाले ते माफ करावें पुढ आपली फारकुनी घ्यावी मग आह्मीं शेंपन्नास कमजास्ती करून ठीक करून घेतलें स्वस्त जाहले तरी येतील कळावें राजे रतनसा याजकडील वर्तमान पद्माकरपतानीं लिहिला आहे त्यावरून सविस्तर कळेल त्याजकडील शमर रुपये मात्र दोनशेंपैकीं आह्मीं येथें घेतले आहेत सीताराम बक्षीची जागढ छ ६ जिलकादीं दूर केली आणि त्यांपैकीं बारश स्वार व पाचश प्यादे ठेविले, तेहि छ ६ जिल्हेनीं दूर केले त्याची तलब तीन हजार रुपये न दिले आमची फारकुनी अली-कडील एका महिन्याची न आली पलीकडील अगदीं घेतली परतु त्यानीं चिठ्या करून दिन्या आहेत बारा तेराश वसूल होणें आहेत येतील तेव्हा खरे कळावें शिंयांच्या परगणियाचे हिशेब सरकारात पाठवणें ह्मणून श्रीमंत राजश्री दादासाहेब ह्यांच ताकीदपत्र आल आहे त्यास ते परभारा त्यानीं सरकारात भरावे किंवा आह्मीं घऊन सरकारात द्यावे याचें सरका रात ठीक करून लिहून पाठवावें येथील गृहस्थाचें मानस आहे कीं पर-भारें सरकारात द्यावे आह्माकडे दाखला न द्यावा सेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना

---

[२९६] ॥ श्री ॥ ५ आगष्ट १७६१

पुरवणी सेवेसी शिरसाष्टांग नमस्कार विनति श्रीमंत भाऊसाहेब सि रीस आले तेथें गणेश समाजी जाऊन भेटले तेथें गढी सिरसईची होती, ती घेतली बदोबस्त करून उमपता नरवरास माघारे जाऊन तेथून दतियास गेले दोन तीन हजार फौज बरोबर आहे सिरोंजेकडे यावयाचा मजकूर

होता. तेथें इजतखान व अहीरखीची एकत्र होऊन श्रीमंतावर रोख केला. दगाबाजीचा विचार पाहोन नरवराहून दतियास गेले. राजश्री विश्वासराय लक्ष्मण करारेयास आहेत. अद्याप एक निश्चय गोष्ट समजत नाही. तेथें जाऊन गृहस्त अथवा माणस कोणी जातो तो ह्मणतो निस्संदेह गुता नाहीं. कागदीं पत्रीं दस्तक नाहीं. कशावरून जाणावें ? येथून कोणी गृहस्त मायेचा जात नाहीं. बातमीहि ठीक लावून करीत नाहींत. परतु कागदीं पत्रीं गोष्ट अटकलेंत येत नाही. गणेश सभाजीस हाती घेतला आहे. कळावें. पेशजी आज्ञा आली आहे त्याप्रमाणें वर्तणूक करीन. यास सोडून काय कारण जाव- याचें? राजश्री बापूजी नारायण यास नरसिंगडची मामलत होती. त्यास तेथून सरकारांतून दूर करून श्रीमंत राजश्री बाबास दिली. सनद येथें आली. उपरांत मामलत गडींसुद्धां दादाचे हवाली करून शिलेदारीनें दोन महिने चाकर होते. उपरांत निरोप घेऊन देशी जावयासी सागरीं गेले. राजांच्या भेटी जाहल्यावर गेले. राजश्री विसाजी गोविंद यासि अद्यापवर सलुक नाहीं. गडीबाहेर सर्व जाग्यात कारकून याचे बसोन वसूल घेतात. ठाणी सर्व आठ नऊ आहेत, ती विसाजी गोविंद याचे स्वाधीन आहेत. याज खेरीज पांचशें पागास्वार ह्मणून बरोबर आहेत. दोन महिने लश्करांत बरोबर होते; परतु सलखाची गोष्ट न ठरली. शेवटी घाटीखालीं उतरू लागले, तेव्हा विसाजीपंत बोलिले कीं मला बरोबर नेतां तरी मामलत पूर्ववत् प्रमाणे माझी मजकडे ठेवणें. कारकून सर्व उठवून आणावे. मी बरोबर चाकरीस तयार. तें बनोन न आलें. सारांश, त्याची याची आडभारीयांस जागा घेणे. त्यांस न देणें. यांचा मजकूर तेथील स्वामी जाणतच असतील. मी काय लिहूं ? तेथील लिहावयासि आज्ञा केली. शेवटीं हे घाटीखालीं आले ते सागरास गेले मागाहून विसाजीपतास लिहिलें की तुमचे भरंशावर आह्मी इकडे आलो आहों. सर्व उत्तम प्रमाणें बदोबस्त करणें. त्याचें उत्तर आलें नाहीं. दहशत परगणेयात विसाजीपताची भारी आहे. या उपरि काय ठरेल तें पहावे स्वामीस किती दिवस लागतील तें लिहावें. लौकर आले पाहिजे. हे विज्ञापना.

---

[२९७] ॥ श्री ॥ ५ आगष्ट १७६१

पु॥ राजश्री जनार्दनपंत स्वामीचे सेवेसि

विनंति उपरि नजीबखान रोहिले याणीं इंद्रप्रस्थीं सर्व किल्याचा मुद्दां बंदोबस्त करून पाणीपताकडे जाऊन बहादरखानबलोच्याशीं सह संपादून बागपताकडे अंतरवेदींत आले शिकंदराबादेकडे येणार रोहिलेचार, बलोच, सुजातदौला, पठाण, सातांचे येक मत आहे पटण्यास पातशाह आहे, त्यास आणून दिल्लीस स्थापना करून बंदोबस्त करावा गाजदीखानास जाटाचे विद्यमानें वजिरी दिली परंतु त्याशीं व रोहिले सुज्यातदौल्याशीं पच किल्यांत बंदोबस्त नजीबखानाचा पातशाह स्थापिला यासि वजिराशीं द्वेष याची वजिरी कोण रीतीनें चालेल ? किल्यांत जाणें तर पांच माणसांनिसीं वजिरानें जावें अशा प्रकार जाहल्यानंतर गाजदीखान किती दिवस राहतील, तें फळ-तब आहे जाटाशीं रोहिल्याशीं पेच पडला तशाहिमध्यें आगऱ्याचे किल्या-स मोरचे लाविल्यानें पतशाही हरामखोरी ठहरली पातशाह पटण्याहून तीन मजली आलीकडे आला तो फिरंग्याच स्वाधीन सर्व अधिकार फिरं-ग्याचा तेथें आहे हिंदुस्थानी कोणी नाहीं मिरजा कोचक प्रयागचा किल्ले-दार सोडून देणें म्हणून पातशाहाचा हुकूम जाहला असतां सुजातदौल्यानें जिवें मारिला यामुळें पातशाहासीं सुजातदौल्याशीं पेंच जाहला यास्तव सुजातदौला पातशाहास आणावयास जीवनपूरपर्यंत गेला होता तो एक मजल माघारा अयोध्येचे रोखें फिरला, म्हणून बातमी आली आहे फिरोन धर्फीलहि परस्परें गेले आहेत दोंहीकडे दगाच आहे ईश्वर काय करील पहावें आपण आजपर्यंत पुण्यास दाखल जाहलेच असतील तिकडील तपशिलवार वर्तमान सर्व लिहून पाठवावें आम्हीहि इकडील कांहीं स्वस्थता झाली म्हणजे महिना पधरा रात्रीं एकजण येऊ भेटीनंतर सविस्तर कळेल सागरचे आपाजीपंत ठार जाहले, यामुळें तेथील हिशेब आले नाहींत आम्हीं पत्रें बहुत पाठविलीं विसाजीपंत सागरीं गेले म्हणजे हिशेब सत्वर पाठवितील राजश्री मल्हारजीबावा या मार्गांतून गेले प्रस्तुत इकडे तात्या आहेत रोहिल्याची

गडबडेचा प्रसंग आहे. याबद्दल ईश्वर इच्छा असेल ते प्रमाण. मागाहून सविस्तर लिहून पाठवू तुमची दोन तीन पत्रे पावली मजकूर कळला. सदैव पत्री कुशलोत्तर सतोषवीत जावें. बहुत काय लिहिणें लोभ असो दीजे. हे विनति.

राजश्री दादोपत, धोंडोपंत, नारोपत, सखोपत, वेंकाजीपत यास नमस्कार लि॥ परिसिजे. लोभ असो दीजे. हे विनति.

---

[२१८] ॥ श्री ॥ १ नोव्हेंबर १७६१.

नकल

अखडितलक्ष्मीअलंकृतराजमान्यराजश्री नारो आपाजी गोसावी यांसिः—

सेवक रघुनाथ बाजीराव नमस्कार सु॥ इसने सितैन मया व अलफ. जागा जागा किल्यास फितूर होतात. त्यास, तुह्माकडे पुरधर, वज्रगड आहेत तेथील तुह्मी खबरदारी उत्तम प्रकारे करणे. चौकीपाहारे अलग, नौबत दुरुस्त करवणे. पाहारे फेरवणे. किल्यावर बरें बरे माणूस ठेवणें. किल्ले सर्व सामानांनी पुरे सजुद करणे तुह्मी खबरदार सावध आहाच. तथापि चौकशीस आळस न करणे. किल्याचीहि रणघरे नीट करून ठेवणें. फितुरी मनुष्य असेल त्याची अगोधर चौकशी करणें. जाणिजे. छ ३ र॥ खर. बहुत काय लिहिणें.

---

[२१९] श्रीशंकर. २४ जानेवारी १७६३.

राजश्रिया विराजित राजमान्य राजश्री
जनार्दनपत बाबा स्वामीचे सेवेसि.

पोष्य काशी नरसिंह कृतानेक साष्टाग नमस्कार विनाति येथील कुशल ता॥ माघ शु॥ १० मु॥ आमानगज नजीक पर्णे जाणून स्वकीय लिहीत गेले

पाहिजे विशेष कृपा करून पत्र पाठविलं पावलें बहुत समाधान झालें याच प्रकारें सर्वदा पत्र पाठवून संतोषवीत जावं इकडील वर्तमान सविस्तर राजश्री कृष्णाजीपंतीं लिहिलें आहे सविस्तर तपशीलवार त्याजवरून कळेल श्रीमंत राजश्री भाऊसाहेबांकडील वर्तमान लिहावें ह्मणोन लिहिलें त्यास आपण परस्परें तिकडे ऐकतच आहां, त्याप्रमाणें आहे अधीकोत्तर लिहावं तर प्रमाणांत दिसत नाहीं राजश्री गणेश संभाजी प्रस्तुत त्याजकडे गेले आहेत थोडीबहुत नरवरवाल्याची फौज समागम आहे या प्रकारच वर्तमान आहे आह्मांस बुंदेले पाणीं बोलाविलं मवतीस, ह्मणोन येथ आलों आहों एक दो रोजीं भेटी होणार पुढें विचार जो होईल तो लिहून पाठवूं आपणाकडील वरचेवर कुशलोत्तर कृपा करून लिहीत असावें सुजातदौले यांनीं करोलीचे घाटीं पूल बांधोन वणी बमावर काम झाली त्यां यांस पंचवीस तीस हजार फौजेनसी बुंदेले यांजवर पे॥ गहोरा व कालिंजर पावेतों जप्ती केली राजे पर्णेयांत आहेत कबीले सर्व डोंगेंत तेनगड प्रांते पे॥ राहतां कालिंजर, आजे-गड, मडफा, जैतपूर ठाणीं मात्र राहिलीं बुंदेलखंड त्यांणें घेतलें तमाम रजवाडे बोडसे, दतीया, भदावर इनतखानसुद्धां त्यास मिळाले सर्वांच्या चित्तीं सिरोंजपावेतों घेऊन यावें मोंगलाचा जोरा भारी जाहला आहे याजउपरि हे जागा राहतां मुशकील आहे असो ऋणानुबंध असेल त्या-प्रमाण घडोन येईल आह्मीं श्रीमंत स्वामीस व उभयतां चिरंजिवांस इकडील साद्यंत वर्तमान वरचेवर लिहीत गलों त्यांचे मर्जीस फौज पाठवून नवीनस्त इकडील कांहीं करावा तें येत नाहीं यास आमचा काय उपाय ? जशी मर्जी असेल तसें करून आपण प्रसंगीं आहेत कळेल त्याप्रमाणें विनंति करावी आजपावेतों जिवाप्य श्रम करून खासदाचा नक्षा राखिला आहे पुढें सर्व मर्जी त्यांची सिरोंजेस आले ह्मणजे उज्जेनपावेतों जागा गेली फौजा माळवियांत नाहींत हें पुर्ते यवनानें पाहून काम करीत आहे आणि फौजाहि देशीहून येत नाहींत कर्णाटक प्रांतीं जात आहेत हे सर्व खबर

---

१ ही १७६१ सालचीं पत्रें भाऊच्या तोतयासंबंधाची कांहीं हकीकत देतात

बातमी मोंगलानें पाहोन मनसबा केला आहे तुह्मास कळावें ह्मणोन लिहिलें आहे. बहुत काय लिहिणें. कृपा लोभ असो दीजे. हे विनंति.

---

[३००] ॥ श्री ॥ नोव्हेंबर १७६३.

सेवेसि शिरसाष्टांग नमस्कार विनति. येथील क्षेम असो. विशेष. श्रीमत राजश्री भाऊसाहब कर्‍हेरेयास अश्विन व॥ १३ स प्रगट नरवरीं होऊन राजश्री विश्वासराव[1] लक्ष्मण याणी घेऊन आले. तेथून पत्रें सर्व गृहस्तास आलीं. राजश्री कासी[2] नरसी यास आलीं. व विसाजी[3] गोविंद यांस व बापूजी नारायण नरसीगडवाले यांस आलीं. खासे याचींच पत्रें नांवचीं आलीं. खासे अक्षर लिहित नाहींत, ह्मणून राजश्री काशी नरसी मात्र न मानीत. वरकड चोहोंकडे बदोबस्त होत चालला. सर्वांस घरोघरी परस्पर तेथून पत्रें आपलीं आपलीं येतात, कीं श्रीमत करार; गुता किमपि नाही. सर्व जनांमध्यें दुसरा अर्थ दिसोन येत नाहीं. तेथून कासीद जोडी दोन आल्या, ते कागद वाचून कासीदास मुखमार्जन शिवीगाळी होतात. कचेरींत थट्टा की स्वर्गद्वार मोकळें झालें. ज्या बायकांचे पुरुष वारले असतील, त्याणी डोई वाढवावी ! नानाप्रकारें वल्गना होतात. श्रीमत स्वामीची आज्ञा आली की चार लक्ष रुपये व हत्ती घोडे वगैरे सरंजाम दो लक्षाचा घेऊन हुजूर सत्वर येणें. त्यांचें उत्तरहि पाठवीत नाहीत. सर्व लटकें ह्मणतात. बापूजी नारायण विसाजीपंत यांसहि पत्रें आली की हुजूर येणें. राजश्री बापूजी नारायण कार्तिक शु॥ १३ स निघान करारेयास जाणार. राजश्री गणेश[5] सभाजी सिरोंजेस होते ते करारेयास गेले. पावतील. दतियावाले व वोडशावाले यांचे पाच येऊन पोंचले. काही खजिनाहि आला. करान्याचे झासीचे मध्यें दिनारा मातबर जागा दुर्घट आहे. तेथील

---

१ नारो शकराचे पुतणे २ गोविदपत बुदेल्याचे धाकटे बधू ३ विसाजी गोविद चांदोरकर. ४ बुदेलखडातील एक सरदार. ५ गणेश सभाजी खाडेकर हे एक बुदेल्याच्या बरोबरचे सरदार

राजा येऊन भेटला मामलत केली कासी नरसी यास पत्र आलें, तें श्रीमंत राजश्री बाळाजीपंत नानाकडे पाठविलें आहे येन त्याची नक्कल मीं पाठविली आहे पावेल मोर्तबांत लेखनसीमा अक्षरें आहेत विदित होय प्रस्तुत कासी नरसी सागरात आहेत ते बाहेर जात आहेत तयारी होत आहे तिकडे जातों ह्मणून ह्मणत आहेत पहावें खाशाचे दस्तुरचें पत्र येत नाहीं, यामुळें गुंता किंचित दिसतो परंतु राजश्री विश्वासराव लक्ष्मण मातबर माणूस ते इतकें करणार नाहींत येथून कोणी मातबर शहाणा माणूस कारकून पाठवून मग करणें तें करावें, ह्मणून मीं पांच चार वेळां ह्मटलें परंतु त्यांचे विचारास येत नाहीं देशीं पत्रें श्रीमंतास गेलीं आहेत संशय धरावा असें किमपि दिसत नाहीं अक्षर मात्र येत नाहीं वरकड लिहिणेंयाची पद्धत वगैरे खुणामध्ये अंतर किमपि नाहीं संशय किमपि नाहीं विदित होय राजश्री विश्वासरावजींचाहि आकस यांजवर आहे गणेश समाजीस तों पिटून बाहेर घातला आहे राजश्री बापूजी नारायण याची तों मामलतच नरसीगडची जबरदस्तीनें घेतली आहे राजश्री चिंतो केशव यांजपाशीं होतें तें बेहनत करून अडीच हजार रुपये सान्याचे हवाला करून घेतले, ह्मणून तो याकडून निघोन गणेश समाजीकडे सडा गेला आहे गणेश सभाजीनें आपली दिवाणगिरी दिली तेहि करारयास जाणार यांसी सर्वांसी विरुद्ध स्वार घ्यावा सर्वांसी कज्या सलुक आपल्यामध्य व बाहेर कोठें नाहीं राजश्री जनकोजी शिंदे ह्मणून पेशजी गले त्यांचे वर्तमान तहकीक कळत नाहीं तें लिहावयासी आज्ञा केली पाहिजे हाल वर्तमान कच्चें पक्कें लिहिलें आहे सेवेसी विदित होय हे विज्ञापना १

---

[३०१] ॥ श्री ॥ नोव्हेंबर १७६३

पुरवणी सेवेसि शिरसाष्टांग नमस्कार विनति विज्ञापना काशीहून उत्तर

---

१ जनकोजी शिंद्याचाहि एक तोतया निघाला होता

आले नाहीं. आलें ह्मणजे पाठवीन. वरकड वर्तमान तपशिलवार पेशजी लिहिलें आहे, त्यावरून सेवेसि श्रुत जाले असेल. हल्लीं तपशिलवार लिहावे तरी स्वामीस पत्र पावेल न पावेल. यास्तव न लिहिलें. या उभयतामध्ये हर्षामर्षच चालिला आहे वरकड गोष्टीविशी तरी स्वामीची आज्ञा येईल त्याप्रमाणे करीन दिवसेदिवस माणस नजरेत नाहीसें दिसतें. राजश्री खंडो शामराज येथे आले. त्यांस एकाती आह्मीं बहुत प्रकार पुशिले. हातचे अक्षर मात्र लिहीत नाही. ते अभिमानास्तव मात्र की कोणास कशास पत्र लिहावे, ऐसे भाषण करितात, दुसरा अर्थ किमपि नाही. देशीहि पत्रे श्रीमंत सौभाग्यवतीबाईस गेली आहेत. व गेथे श्रीमत करारेयात ज्याचे स्थली आहेत, त्याणी विनति करून चुलतेयास आपले पत्र पाठविले आहे येकातीं करून कोणास प्रगट नाही गुप्तरूपेकरून पाठविले आहे. तेथे विदित जालें असेल. व एक पत्र श्रीमत मोरो बल्लाळ जोशी आहेत त्यास गेलें आहे. गुप्तरूपे तेहि येणार, ऐसी बातमी आहे पहावे स्वामीस विदित असल. राजश्री जनकोजी शिंदे देशी गेले. भेटी श्रीमताची जाली. उपरांत मनमानें ऐसें वर्तमान लोकानी येथें उठविले आहे लिहिले कोणाचे आले नाही. त्यास सविस्तर सर्व लिहावयासी आज्ञा केली पाहिजे आपले वर्तमान पेशजी लिहिले आहे त्याप्रमाणे आज्ञापत्र पाठवावे. त्याप्रमाणे मी करीन विस्तारें काय लिहू ? करारेयाचे मजकुरात गुता किमपि नाही. सेवसि विदित होय. एकोणिसाचे सालचे हिशेब अद्याप कोणाचे घेतले नाहीत. आणविले आहेत. पहावें. बहुत काय लिहिणे. हे विज्ञापना.

---

[३०२] ॥ श्री ॥ नोव्हेंबर १७६३.

पुरवणी सेवेसि शिरसाष्टाग नमस्कार विनति करारेयाजकडील श्रीमंताचे वर्तमान तहकीक तपशिलवार मुजरद काशीदाबरोबर लिहून पाठ-

विणें ह्मणोन आज्ञा त्यास, येथें राजश्री सदो शामराज आले तें तों सविस्तर लिहिलेंच होतें अलीकडील मजकूर तरी राजश्री विश्वासराव व गोविंद शामराज व चिमणाजी वामन यांनीं करारेयांत एके दिवशीं रुबरू विनति केली कीं, आज दीड दोन महिने होत आले, फौजा येऊन कोणी सामील होत नाहीं, आपले हातचे पत्र कोणास जात नाहीं, यास्तव तरी साहेबीं मेहेरबान होऊन पुण्याच्या जोड्या आल्या आहेत त्यांस पत्र एक आपले हातची चिटी द्यावी, व सागरीं कासी नरसी आहेत व गणेश सभाजी आहेत ऐशा तीन चिट्या द्याव्या शेवटीं एक चिठी मनास येईल त्यास द्यावी आज्ञा झाली कीं आजपासून चौ दिवशीं सर्व सांगाल त्याप्रमाणें करून देऊं चिंता न करणें चवथा दिवस आला ते समयीं प्रात काळीं उठोन तयारी करून कोणास न पुसतां शिकारीस गेले, ते नरवरच्या रोखें. पाठीमाग विश्वासराय गेले तों हे नरवरीं दाखल झाले निमे वाटेहून चिमणाजी वामन नरवरीं गेले विश्वासराय मध्यें मुक्काम करून राहिले सध्याकाळीं चिमणाजी वामन व खासे एक जागा राहिले प्रात काळीं जावसाल करण तों किल्यावर राजाचे भेटीस गेले सांगोन पाठविलें कीं तुह्मी करारे यास जाणें आज्ञाकडे न येणें हे माघारे सर्व गेले गोविंद शामराज डमलरीस गेले राजानें हत्ती एक, पांच घोडे नजर केले सरंजाम दिला चार दिवस मेजवानी केली उपरात पांच सातशें स्वार बंदुकदार हजारापर्यंत राजानें आपला जाऊ देऊन सिरोंजचे रोखें आले प्रस्तुत शहादौरेयास आहेत तेथून एक गृहस्त राजश्री बाजी रघुनाथ चितपावन ह्मणून छोटेखानी गृहस्त होते, त्यास येथें याजकडे पत्र कीं घेऊन येणें पत्रें यास आणिलीं तीं कारकुनानें लिहिलीं मोतब मात्र होतें करारेयाहून पत्र येत तीं पद्धतवार यात कांहींच ठिकाणा नाहीं नकल पाठविली आहे पावेल खास दस्तूर तो नाहीं गृहस्थ शपथ वाहतो अन्यथा नाहीं परतु कागदापत्रावरून कळत नाहीं भाषण हिंदुस्थानी दक्षणी भाषण नाहीं कागदपत्रीं ठिकाणा नाहीं याणीं कागद पाहिले गृहस्थास शब्द लाविला, हें काय घेऊन आला ?

शेख्टी गृहस्त जात घेऊन गेला तहकीक लागत नाहीं. तेथून गृहस्त जो येतो तो खरें ह्मणतो पत्रावरून कुठित विचार होतो. लिहीत नाही, भाषण नाही. हली आनाच पत्र आले. गणेश रभाजी जाऊन दाखल जाहले. भेटी जाल्या त्याणी लिहिलेयात आहे की दोन लाख रुपये श्रीगतास नरसीगडचे ऐवजी वगैरे पैकी तूर्त खर्चास पाठवून देणें. गणेश सभाजीची ताकीद आली आहे. ऐसें वर्तमान झालें आहे. याचें जाणें होईल तेव्हा पहावें. हे विज्ञापना

---

[३०३] ॥ श्री. ॥ ६ नोव्हेंबर १७६३

अखंडित लक्ष्मी अलकृत राजमान्य राजश्री कासी नरसी गोसावी यासि:

ल्ही सदाशिव चिमणाजी नमस्कार सु॥ आर्बा सितैन मया अलफ. खासा आगमन किल्ले करारियासि जाले. तरी तुह्मी आपले जमावसुद्धा ठाणेयाची बंदोबस्ती राखोन तह्मी पहिले सरजामविषई लिहिलें त्याप्रमाणें घेऊन हुजूर येणे जाणिजे छ २९ माहे रबिलाखर बहुत काय लिहिणें. मोर्तबात 'लेखन सीमा' ऐशी अक्षरें आहेत

---

[३०४] ॥ श्री ॥

श्रीमत्परमहसपरिव्राजिकाचार्यब्रह्मानंदाश्रमस्वामीनारायण[१]

स्वस्तिश्री कृष्णाजी भिकाजी फडनीस यास पूर्वी पावती रुपयाची हुडी पा॥ होती. त्यात मुदत एक महिन्याची होती त्यास मुदत जाहलियावर हुंडीचे रुपय ३६ छत्तीस लक्ष्मण आबाजी याचे विद्यमानें वैशाख शु। सप्तमीस पावले लि॥ मिती जेष्ठ वद्य ७.

---

१ स्वामीनारायणाचा पंथ गेल्या शतकाच्या उत्तरार्धात होता असें ह्या पत्र वरून दिसतें गेल्या शतकात कृष्णाजी भिकाजी बुंदेलखडात कारकून होता

जाहिराती.

आर्यधर्मदर्पणः—उत्तम मोहोरेदार कागदावर नियमितपणें प्रसिद्ध होत असलेल्या ह्या ४८ पृष्ठाच्या मासिकपुस्तकांत ज्ञानाचें अनादि भाडार ह्मणून महशूर असलेले श्रीमहाभारत, अध्यात्मविषयक ग्रंथापैकीं प्रमुख योगवासिष्ठ आणि धर्मशास्त्रविषयक ग्रंथाचे शिरोभागीं असलेला पराशरमाधव हे ग्रंथ सरळ व सुबोध मराठी भाषांतरासह प्रसिद्ध होत असतात मासिकपुस्तक सुरू झाल्याला ४ वर्षे सपूर्ण होऊन पाचवे वर्ष चालू आहे. इतक्या अवधींत श्रीमहाभारतातील आदिपर्व व सभापर्व हीं दोन प्रकरणें सपूर्ण झालीं असून तिसरें वनपर्वही सपत आलें आहे आणि योगवासिष्ठाचीं पहिलीं दोन प्रकरणें सपून तिसरें प्रकरण सुरू आहे मासिक पुस्तकाची वर्षाची अगाऊ वर्गणी ट० ह० सह ४८६ आहे मागील वर्षांचे सर्व अक ग्राहकाना जास्त किमत न पडता १२ अकाना ४८६ ह्या किमतींतच मिळण्याची सवड ठेविली आहे साराश, प्रथमपासूनचे अक घेऊन नवीन होणाऱ्या ग्राहकाला हें पाचवें वर्ष सपेपर्यंतची वर्गणी २१८१४ च पडते नवीन ग्राहकाना मागील अक घेतलेच पाहिजेत अशी अट नाहीं

व्यवस्थापक आर्यधर्मदर्पण. वाई जि सातारा.

मोदवृत्तः—ह्या साप्ताहिकपत्रात राजकीय व धार्मिक विषय येत असून ग्राहकाना श्रीवाल्मीकिरामायण व सुश्रुत हे ग्रंथ भाषांतरासह दोन्ही मिळून प्रतिवर्षी सुमारे ८०० पृष्ठे मोहोरेदार कागदावर छापिलेले मिळत असतात ग्रंथाच्या ८०० पृष्ठासह पत्राची वर्षाची अगाऊ वर्गणी फक्त दोन रुपये असून परगावच्या ग्राहकाना टपाल हशील रीतीप्रमाणें वेगळें द्यावें लागतें. भाषातरासह सदर्हू ग्रंथ पत्रावरोबर देऊ लागल्याला २ वर्षे सपूर्ण झालीं असून तिसरें वर्ष सुरू आहे इतक्या अवधींत श्रीवाल्मीकिरामायणापैकीं बालकाड, अयोध्याकांड व अरण्यकाड हीं तीन प्रकरणें सपूर्ण झालीं असून चवथें सुरू आहे तिन्ही कांडांचीं निरनिराळीं पुस्तकें कापडीबाधणीकेलेलीं बाधून आज तयार आहेत प्रत्येकाची ट० ह० सह किंमत अनुक्रमें एक रुपाया दहा आणे, तीन रुपये चार आणे व एक रुपाया दहा आणे आहे वर्तमानपत्राची गोष्ट जरी बाजूला ठेविली तरीं मोहोरेदार कागदावर छापिलेलीं मोठ्या साचाची ८०० पृष्ठें २ रुपये किंमतींत कोठेंही मिळत नाहींत

व्यवस्थापक मोदवृत्त. वाई जि सातारा

आर्यधर्मरहस्यः—ह्या ४० पृष्ठाच्या मासिकपुस्तकात श्रीभगवद्गीता येत असते. प्रथमत गीतेतील श्लोक, नतर त्या श्लोकाचे सरळ व सुबोध मराठी भाषातर, गीतेवरील सस्कृत व प्राकृत अद्वैतपथी टीकाना मुख्य आधारभूत असलेले श्रीमच्छकराचार्यांचें

भाष्य, नतर सदहू भाष्याचें सरळ व सुबोध भाषांतर 'स्थलविशेषीं भाष्याचें स्पष्टीकरण आणि भाष्याला धरून नसलेल्या गीतेवरील अद्वैतपंथी टीकांचा मुक्तामुक्त विच गे-प्रमाणें विषयांचा क्रम ठेविला आहे ह्या मासिकपुस्तकाचें पहिलें वर्ष संपूर्ण होऊन दुसऱ्या वर्षाचे २ अंक प्रसिद्ध झाले आहेत गुदस्त सालच्या अपरिहार्य कारणामुळें हें मासिकपुस्तक आजपर्यंत बंद ठेवावें लागलें होतें तें आतां नियमितपणें सुरू झालें आहे गीतेंतील चवथा अध्याय संपूर्ण होत आला आहे पुस्तकाचा साचा अष्टपत्री असल्यामुळें द्वादशपत्री साच्याच्या ६० पृष्ठांपेक्षांही मजकूर ह्यांत जास्त आतो कागद अति उत्तम व मोहरेदार असून छपाई सुबक होत असल्याचें तर प्रसिद्धच आहे वर्षाची आगाऊ वर्गणी अवघी ट. ह सह २८६ आहे हा विषय १ वर्षे चालेल असा अदमास आहे

काशिनाथ वामन लेले

व्यवस्थापक आर्यधर्मरहस्य

वाई जि सातारा.